

Hellen-Classicusok. (Griechische Classiker in ungarischen
Übers. Hrsg. von der ungarischen Akademie.). 3. Parhuzamos
eletrajzok. (Parallel-Biographie.)

Univ
Ofen 1847

Signatur: 55579-B.3
Barcode: +Z155592808
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ155592808>
Umfang: Bild 1 - 426

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanzeigen. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF

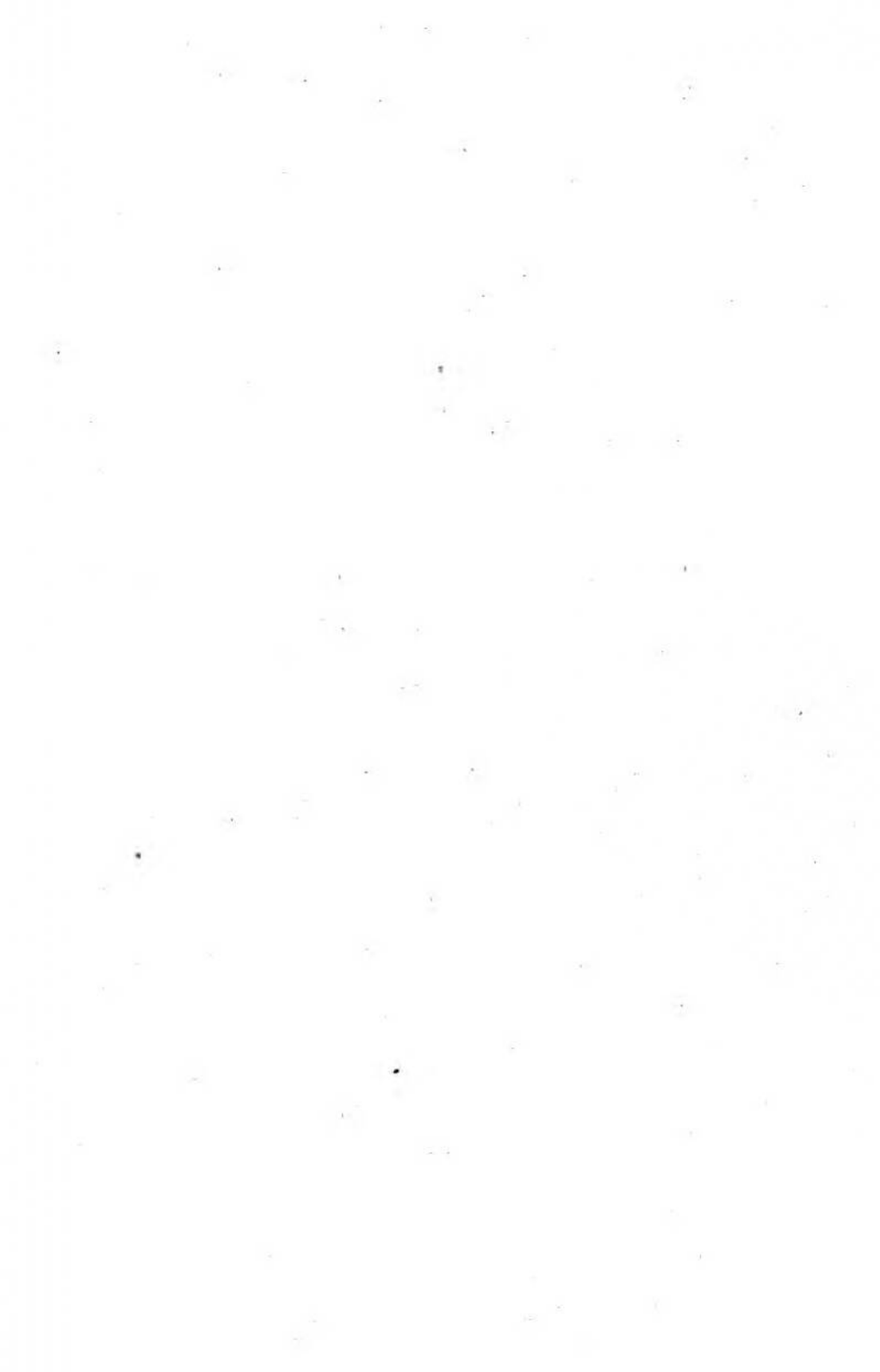
BIBLIOTHEK

55.579-B

Alt-

~~43.08 134.~~

55579-B.

HELLEN CLASSICUSOK

MAGYAR FORDÍTÁSOKBAN.

KIADJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

HARMADIK KÖTET.

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK PLUTARCHBÓL.

PESTEN,

EGGENBERGER J. ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL.

M. DCCC. XLVII.

1850

1851

1852

1853

1854

1855

1856

1857

1858

1859

1860

1861

1862

PÁRHUZAMOS
É L E T R A J Z O K
PLUTARCHBÓL.

HELLENBŐL FORDÍTOTTA
D. SZÉKÁCS JÓZSEF,

M. A. ÉS KISF.-TÁRS. T.

PESTEN,
EGGENBERGER J. ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL.

M. DCCC. XLVII.

Nyomatott Kecskeméten Szilády Károlynál.

Tudnivalók.

1. A' magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akárminemű nyelvet 's írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész, egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván még a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez, u. m. *Párhuzamos Életrajzok Plutarchból, fordítva Székács József lev. tagtól*, Guzmits Izidor tiszt., és Kis János rendes tagok' előadására fogadtott el sajtó alá.

3. E' munka azon 61 közül való, mellyek' fordítására a' társaság 1832-ben martiusban a' magyar írókat fölszólította.

4. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez C. számú.

Pesten, mart. 27. 1847.

D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.

Tartalom.

Előszó	VII
I. Theseus	1
Romulus	29
Egybevetés	62
II. Lykurg	67
Numa	101
Egybevetés	127
III. Solon	132
Publicola	164
Egybevetés	184
V. Themistokles	188
Camillus	216
V. Perikles	253
Fabius Maximus	289
Egybevetés	315
Jegyzések	318

E L Ő S Z Ó.

Két tárgyról tartám szükségesnek ezen előszóban értekezni: Plutarch' életéről és munkáiról általában, munkái' egy részének általam eszközölt fordításáról különösen.

Lássuk először Plutarch' életét és munkáit.

Plutarch Kr. e. mintegy ötven évvel született, Chaeroneában, Boeotiának egyik városában. Tudjuk, hogy ezen tartomány rossz hírben állott a' régieknél, mintha nagy embereket szülni nem is bírna. Pindar, Epaminondas és Plutarch, mindnyájan boeotiak, minden időkre megczáfolták a' bal véleményt. Atyja, kiről gyakran mint becsületes, erényes, kora' bölcsészetében és a' költők' műveiben jártas emberről tesz említést, Chaeronea' kitűnőbb polgárainak volt egyike. Tudományos művelődését Athenben Ammonius bölcsnek köszöni, kit mindig tisztelettel említ. Később nagy utazásokat tőn, Hellas' és Italia' minden részeibe, Romába például több ízben, a' nélkül hogy a' latin nyelvet korán megtanulta volna; ezt csak öregebb korában tévé 's maga vallja meg Demosthenes' életében, hogy latinul csak hibásan beszélt 's elősorolja az okokat is, miért nem juthatott ezen nyelvnek megtanulásához. Romában nyilván felolvasásokat

tartott, hellen nyelven 's itt a' legkitünőbb férfiak voltak hallgatói. Hogy felolvasásai örömet hallgattattak, többek közt onnan is következtethetjük, mivel — mint maga beszéli — Arulenus Rusticus, népszószóló, tehát nem utolsó ember, a' felolvasás alatt levelet kapván Caesartól (hihetőleg Vespasiantól), hogy a' hallgatókat 's tán önmagát is ne háborítsa, olvasatlanul hagyta azt mindaddig, míg Plutarch be nem fejezte előadását. Utazott többek közt Egyiptomba is, nevezetesen Alexandriába, melyet a' Museum- és a' Serapiumban felállított gazdag könyvtár a' tudománynak még mindig méltó lakhelyévé tettek. De élete' legnagyobb részét otthon, Chaeroneában töltötte, hol sok évekig Apollo' papja volt, 's tudományos foglalkozásai mellett, szülőföldre' nyilván ügyeibe is dicséretesen befolyt. Későbbi írók azt is állítják felőle, hogy Traian császár a' consuli méltóság' jeleivel ruházta fel, 's Illyria' helytartójává nevezte ki, Hadrian pedig Görögország' procuratorává tette legyen; de ezen állítások' alapja nagyon ingatag. Házasságában igen boldog volt. Felesége, Timoxena' erényeiről gyakran beszél 's midőn erkölcsi irataiban a' boldog házasság' kellékeiről értekezik, sejteni lehet, hogy a' szabályokat saját házassági boldogságától vonja el. Leánykájáról, kinek anyja' nevét adá, gyakran gyermekded örömmel beszél, miként Cicero Tulliolájáról. Roppant tudományosságáról, minden szép, nagy, dicső iránti lelkesedéséről tanúságot tesznek a' régiség' írói, különösen pedig munkái. Hetven, mások szerint nyolczvan éves korában halt meg.

Életét az újabb korban szépen és szorgalmasan írta meg Dacier, ki többek közt így nyilatkozik felőle: „Plu-

tarque etoit bon fils, bon frere, bon pere, bon mari, bon maitre et bon citoyen. En un mot il remplissoit parfaitement tous les devoirs des liaisons naturelles et acquises. Son humanité ne s'étendoit pas seulement sur les hommes et sur ses valets, mais sur les bêtes même.» És itt felhossa Cato' életéből azon helyet, hol a' jó és emberséges ember kötelességei közé számítja, a' szolgálatban megvénhedett lovak' és ebek' táplálását.

Plutarch közel háromszáz munkát irt, de mellyeknek nagy része elveszett, 's a' fenmaradt száz huszonöt között, mellyek nevét viselik, nem mindnyájáról bizonyos, vajjon ő volt-e csakugyan szerzőjük. Rend szerint két osztályba soroztatnak, mellyeknek egyikét az úgynevezett Párhuzamos Életirások, másikat, az Érkölcsi Értekezések képezik.

A' mi illeti a' Párhuzamos Életirásokat, ezekben eljárása az, hogy mindig egy kitűnő görög és egy romai férfiút hasonlít egybe — egyszer két görögöt két romaival — 's miután mindeniknek életét külön leírta, végül kiszemeli bennök a' hasonlat' vagy eltérés' momentumait, dicsőségük' vagy botlásaik' nagyságánál, mindenkor számba véve a' helyzet', alkalom', körülmények' kedvezését vagy mostohaságát. Ma még huszonhárom ilyen párhuzamot bírunk, vagyis negyvenhat férfi életét. Négynek élete párhuzam nélkül áll. Ezek: Artaxerxes, Aratus, Galba és Otho. Ezen életirások' olvasásánál azonnal észre kell vennünk, kivált ha a' számtalan hivatkozásokat szemléljük, hogy Plutarch' kútfői a' legnevezetesebb történetírók voltak. Egyik kitűnőbb tulajdona munkájának az, hogy ritka ügyességgel tudta kiszemelni

hőseinek életéből épen azon adatokat, mellyek az összehasonlításra 's különböztető jellemzésökre legalkalmasabbak. Előadása a' későbbi kornak érezhető nyomait viseli 's azon velős rövidség vagy természetesen áradó bőség, mellyeket a' régiebb hellen történetírókban bámulunk, nem egészen sajátja. Itt-ott népszerű, könnyű, itt-ott pedig a' költészet' csillogó színével cifrázza fel 's teszi érthetetlenné prosáját. Itt-ott olly szigorú a' kútfők', és az írók' hitelességének megítélésében, hogy csaknem kötekedőnek tartanók; de másutt ismét olly hiedékenynek találjuk, hogy a' legmesésebb regék' hitelessége mellett is harczolni látszik. Ott, hol az idézett kútfők ellenkeznek egymással, az ítéletet gyakran az olvasóra bizza, gyakran pedig saját véleményét mondja ki felettök. Ezen véleményről is be kell vallanunk, hogy rendszerint az elbeszélőnek hitelessége és az előadottak' belső valószínűsége által szabályoztatik; de más felől annyira szerelmesnek találjuk hőseibe, hogy a' jobbat mindig örömeőbb hívén felőlök, optimisticus lelkével befogatja bírálata szemeit. Az, a' mi ezen életírások' becsét elvitázhatlanná teszi, a' bennök rejlő életbölcseiség, nemes érzelmek, tettek és dicséretes, követésre méltó példákban keresendő. Nagy világosságot derítenek a' legrégiebb századok a' legnevezetesebb népek' történeteire, a' mennyiben ezek a' legkitűnőbb férfiakban, a' történeteknek mintegy központjában, folynak össze. A' régi népek' házi, nyilván, hadi, kereskedelmi, közlekedési életébe mélyebben bevezetnek; virágzásuk', és hanyatlásuk' okaival megismertetnek stb. Itt még azt kell megjegyeznünk, miszerint Plutarch' né-

melly nyilatkozásaiból világosan kitűnik, hogy ő ezen életírásokat nem azon renddel készítette, mellyben azokat a' mai kiadások közlik. A' későbbi elrendezés' alapjául az idő vétegett 's a' férfiak a' szerint következnek, a' mint előbb vagy utóbb éltek.

Az Erkölcsi Értekezésekben nagyobbára Plato' elvei adatnak elő népszerű alakban és nyelven. Vannak egyébiránt közöttök másneműek is, például a' természettant és a' régiségeket tárgyzók. Az előadás ezekben is ugyanazon hiányokat mutatja, mellyekről fönnebb az Életírásoknál szólottunk. Egyébiránt ezen erkölcsi értekezések a' bölcsészeti és történeti tudományosság' gazdag raktárai 's mindenütt világos és nemes lélek' nyomait leljük bennök.

A' mi már Plutarchnak e' kötetben magyar nyelvre fordított munkáit illeti, ezekről a' következőket kell megjegyezünk.

A' magyar tudós társaság keletkezése' legelső idejében a' legclassicusabb különféle nyelvű munkák' hosszú sorát hirdette ki a' végett, hogy azok magyarra fordíttatnának. Ezek közt voltak Plutarch' Párhuzamos Életírásai is. Én és Taubner Károly ezeket választottuk, 's úgy egyeztünk, hogy a' munka' első felét én, másik felét Taubner, készítenők el. Az alatt Taubner Berlinben mulatván, arra kért: közleném vele munkámnak már készen levő részét, hogy használván a' gazdag könyvtárt, jegyzeteket készíthessen hozzá. Engedtem neki 's ő Theseus, Romulus, Lykurg és Numa, akkor már általam elkészített életírásokhoz, kidolgozta a' jegyzeteket, mellyek tehát nem az én érdemem, hanem az övé. E'

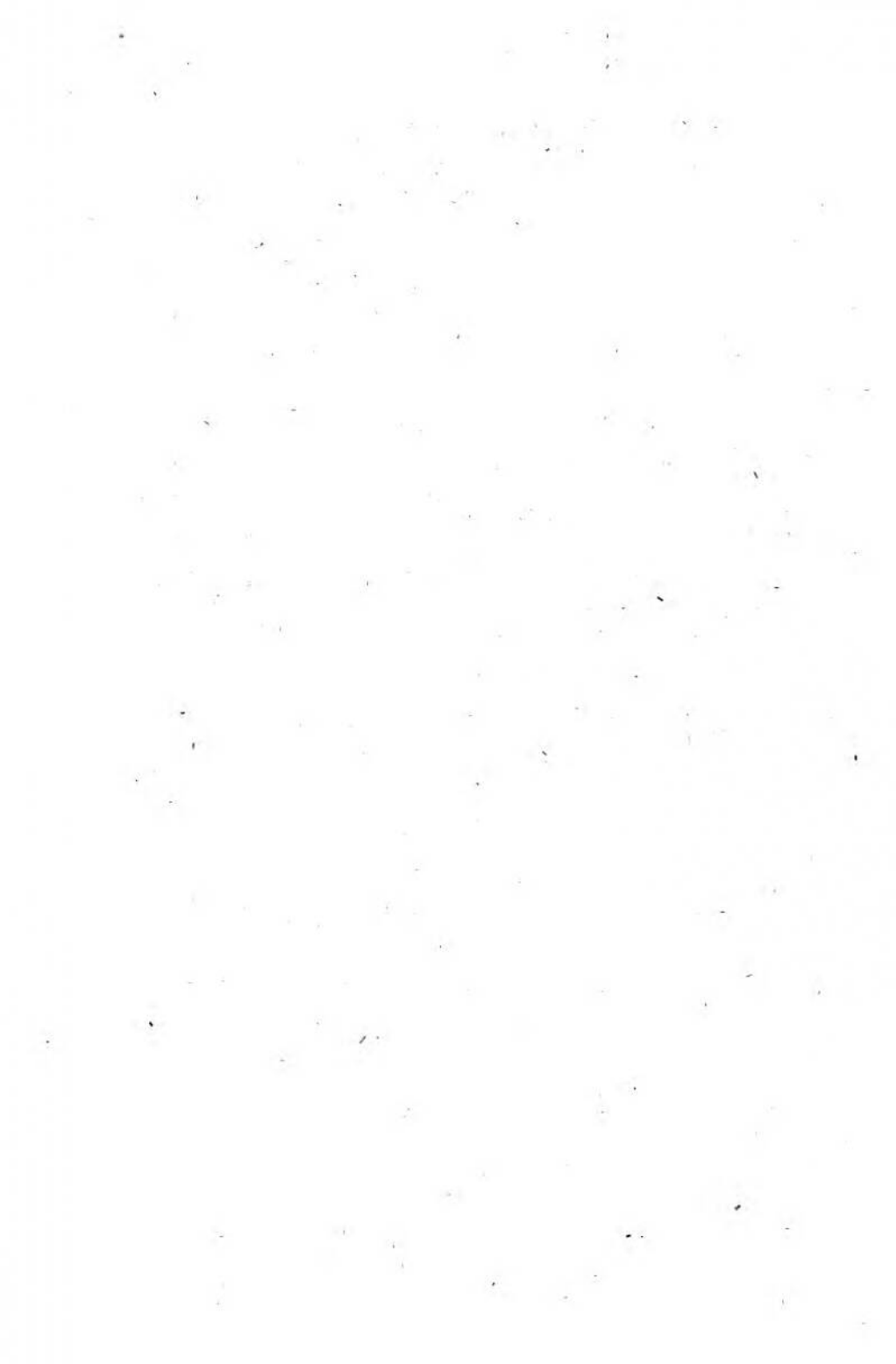
részben nekem csak alkalmazás jutott osztályrészemül, azon czélokhoz képest, mellyeket kitűztem magamnak. Később még hat életírást készítettem el 's benyújtottam a' Magyar Tudós Társaságnak. Elfogadtatván a' munka, kinyomtatása csak jelenleg eszközölthetett, tehát közel nyolcz évvel a' benyújtás után. Őszintén megvallom, hogy midőn ekkor sajtó alá valék bocsátandó munkámat, igen nagy zavarba jöttem. Egy felől a' társaság' azon újabb határozata által, miszerint a' nyomtatási pénztár' jelen állapota mellett illy kiadásokba, egyideig legálább, nem bocsátkozhatik, elütve láttam magamat munkám' folytatásától, melly ha legremekebb leendene is, nagy közönségre alig tarthatván számot, örökre kéziratban fogna tán maradni. Más felől azt tapasztalám, hogy a' jelen munka' készülése és nyomtatása között fekvő évtized alatt mind saját írmodorom, mind pedig eredetimnek felfogása igen sokban változott. Új átdolgozáshoz időm nem volt, mert a' mostan és hajdan közt nagy a' különbség, és még sem állhattam meg, hogy itt és ott ne töröljek, ne javítsak, ne változtassak stb. De mind ez csak részletesen és a' nélkül történnén, hogy az egésznek menetét szem előtt tarthattam volna, ez által kivált a' tulajdon neveknek különben is ingatag írásmódjába, de egyebekbe is, némi tarkaság vegyült. Adtam tehát, a' mit adtam, úgy mint feküdt előttem, 's azt hívéim, hogy mind ezeket tekintetbe veendik a' bírálók, ha hozzájok Plutarchchal így kiáltok: *εὐγνωμόνιον ἀρχοατῶν δεησόμεθα!* A' munka' elébe nem tettem oda, hogy ez az első rész, mert a' folytatásnak mikor megjelenhetése bizonytalan, az academiának, kéziratok' el-

fogadását felfüggesztő, fent említett, határozatánál fogva. Hogy pedig a' kéziratot hónom alá véve tapodjam a' kiadók' küszöbét 's végre szerencsésnek, terque quaterque beatus-nak hírdessem magamat, ha könyörületből ingyen kiadatnék, illyesmihez nem igen van kedvem. Ha ellenben szépecskén meg fognék kéretni és illendöcskén meg is jutalmaztatni: szívesen folytatandnám a' már elkezdett munkát, 's hihetőleg Taubner, a' most dalmát-velence-lombardiai tábori lelkész ur is hasonlót teendene. Mi ha nem történik, legyen meg legalább ezen egy kötet, a' párhuzamos életek' egy ötöde. Tán jövő idő, hol a' letett tollat más fogandja kezébe, magis fausto sidere, mint a' költők mondanák. Faxit Deus! azaz: adja isten!

Egyébiránt a' kiadás, melyet követtem, 's melly kétségen kívül a' legjobb, ez volt: Plutarchi Vitae. Curavit Godofr. Henr. Schaefer. Lipsiae, sumptibus et typis B. G. Teubneri 1826. A' jegyzetek a' hat utolsó életírásnál általam nagyobb részt Klaiber után készültek, noha biz azok között sok van, mit Klaibernál hiában keresünk.

Irák Pesten, mart. 24. 1847.

Székács József.

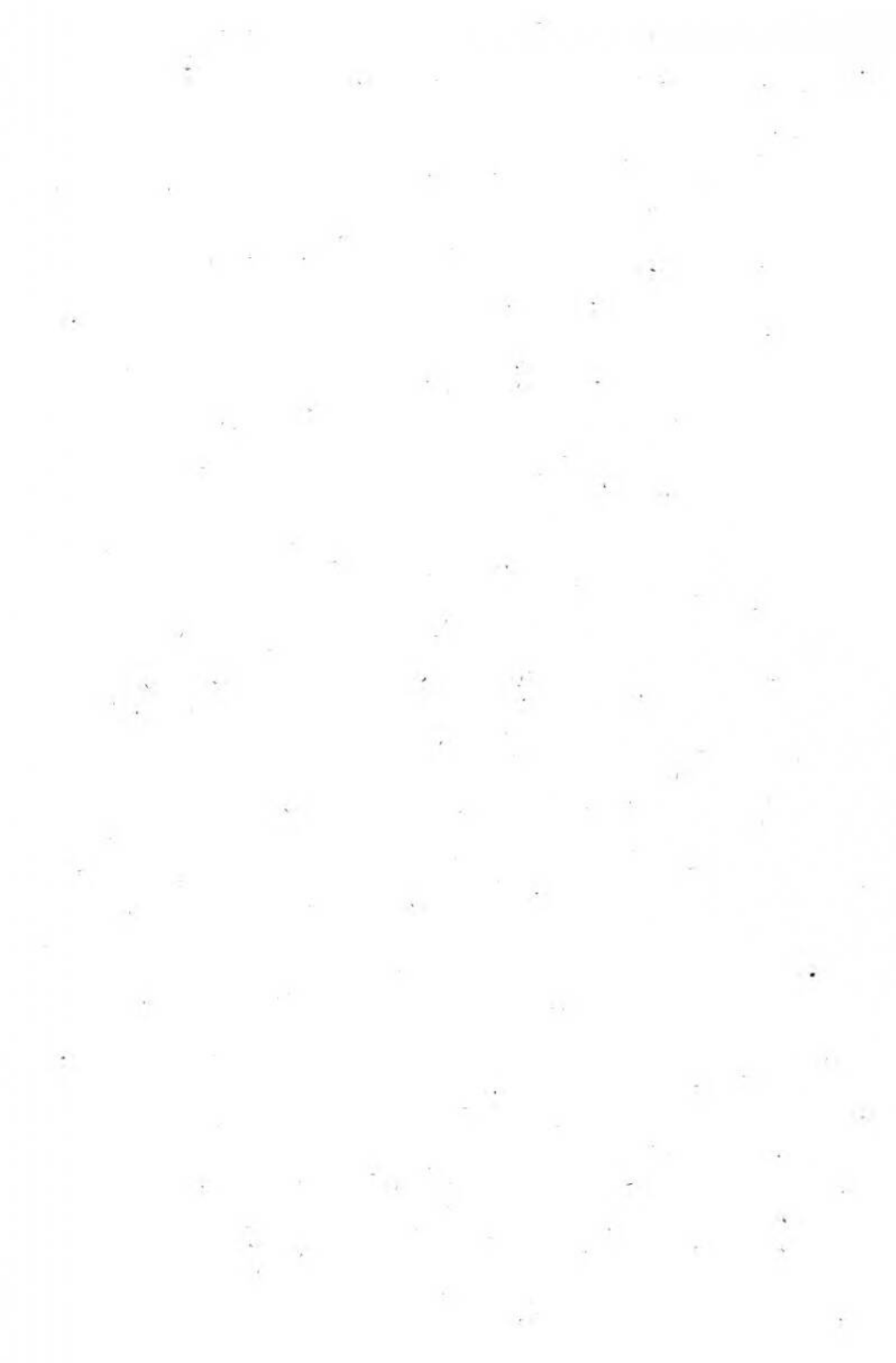

PÁRHUZAMOS

É L E T R A J Z O K

PLUTARCHBÓL.

Theseus.

Valamint a' földleirók azokat, mikről semmit nem tudnak, rajzaik' legszélsőbb részeire szorítván, ok gyanánt azt jegyzik meg, hogy „A' túlfekvők vizetlen és vadlakta homoksivatagok, vagy kinyomozhatlan mocsár, vagy skytha havas, vagy jégtenger:” úgy én, Sossius Senecióm, miután egybehasonlított életírásaimban a' hihető előadás által elérhető 's a' tetteken alapuló történetírással megjárható időszakon keresztül mentem, az előbbiekről szépen mondhatám vala: „A' mi ezen túl van az csudás és kalandos, költőknek és meseíróknak való, sem hitelest nem nyújt, sem bizonyost.” De miután a' törvényhozó Lycurnak és Numa királynak életeit kiadám, nem látszék helytelennek, egész Romulusig visszamennem, kinek korához olly közel juték historiámmal. Szemlélgetvén pedig, hogy Aeschylussal szóljak:

Ki illik majd e' férfához

Kit állítsak szemközt, ki mérkőzik vele?

jónak véltem, a' szép és magasztalt Athen' alapítóját állítani szemközt 's hasonlítani egybe a' győzhetlen 's nagydicsű Rómának atyjával. Vajha az előadás által kitisztítható mesés engedelmeskedjék 's a' historia' képét öltse fel; hol azonban a' hitelességgel makacson daczolna, 's a' valószínűvel egybeolvadni vonakodnék, engedelkeny olvasókat ohajtandok, kik a' hajdankori elbeszélést kimélettal fogadják.

II. Theseus valóban sok hasonlat által látszik Romulussal egybehangzani. Mert mind ketten törvénytelen 's titkos születésűek lévén, istenektől nemzetteknek tartatának.

Mindenik harciban erős, (de hisz' ezt kiki tudja közöttünk,) 's mindenikben az erő okossággal egyesült. A' legkitünőbb városok közül ez Rómát építé, amaz Athent gyarmatosítá. Mindketten nőrablást követének el. Egyikök sem marada ment

házi szerencsétlenségtől 's rokonaik elleni vétségtől; sőt végök felé is, mint mondják, mindketten összezőrrentek polgártársajkkal, ha egyébiránt az, mi legkevésbbé látszik regésen mondvá jenni, a' valóra nézve, nyereség lehet.

III. Theseus atyai nemzetsége Erechteusig 's az első földszülöttékig megy fel; anyai részről Pelopida volt. Ezen Pelops nem annyira pénzének, mint inkább gyermekeinek sokasága által a' peloponnesi uralkodók között leghatalmasabb volt, számos leányait a' legelőkelőbb férfiakhoz adván, számos fiait pedig a' városokban mint kormányzókat szórván el. Ezeknek egyike Pittheus, Theseus nagyatyja, a' nem nagy Troizenion városát alapítá, 's azon időkhöz képest, mint értelmes és igen bölcs férfi legnagyobb hírben állott. Az akkori bölcsesség pedig nemére 's erejére nézve, egy lehete Hesiodéval, ki leginkább Munkáiban és napjaiban használt erkölcsmondatai által híresedett el annyira. Mellyeknek ezen egyike Pittheusénak mondatik

Illő legyen a' díj, a' barátoknak mellyet igértél!

Aristoteles a' bölcs legalább ezt állítja. Euripides pedig az által tanúsítja a' Pittheus felőli jó véleményt, hogy Hyppolitot a' feddhetlen Pittheus nevendékének nevezi.

Az utódokat ohajtó Aegeusnak Pythia, mint mondják, amaz ismeretes jósigét adá, mellyben az, mignem Athenbe érne, asszonyhoz közeledni tiltatik. De mivel ezt, mint látszik, nem egészen világosan fejezé ki Pythia, Troizenionba menvén, az isten ígését Pitheussal közlőtte, melly ez vala;

A' tömlő kinyuló lábát, fejedelme a' népnek,

Mignem Athena' lakóihoz érsz kezeid ki ne oldják!

Mit Pittheus bizonyosan megértvén, rábeszélé vagy rászedé Aegeust, Aethrával hálnia. Megtudván pedig az elhálás után, hogy Pittheus leányával volt dolga, mivel ezt viselőnek gyanítá, kardját és saruit hátrahagyá, egy nagy kő alá rejtvén azokat, mellynek belürege alkalmasan körülfogható a' letetteket. Ezt elutazása előtt egyedül Aethrával közlőtte 's meghagyta, hogy ha fiat szülne, 's ez férfikort érvén a' követ felemelni 's a' hátrahagyottakat elévenni képes lenne, küldje ezekkel ő hozzá, senki tudtával, sőt a' lehetőségig mindenektől titkolva.

Mert erősen rettegé a' Pallantidákat. Pallasnak t. i. ötven fia volt, kik fenekedének ellene 's gyermektelensége miatt megvetéssel illeték.

IV. Aethra fiat szült, 's ez, mint mondják, azonnal Theseusnak nevezteték a' jelek' letételétől, mások szerint későbbben, midőn Aegeus Athenben fiává fogadá. Míg Pittheus' gondja alatt nevedék, felügyelője és nevelője egy Konnidas nevű volt, kinek az Atheniek a' Theseákat megelőző napon halotti áldozatul még ma is egy kost szentelnek, melly tisztelettel sokkal méltóbban üdlik emlékezetét, mint midőn Silaniont és Parrhasioszt tisztelik, kiknek egyike mint szobrász, másika mint festő Theseus képét készíték.

V. Mivel akkor még divatozott azon szokás, hogy a' gyermekévekből kilépők Delphibe menjenek 's hajaik' zsengeit Apollónak szenteljék, elútaza Delphibe Theseus is, 's tőle, a' mint mondják, bizonyos hely maiglan is Thesea nevet visel; 's mivel fejének csak üstökét nyíré le, mit Homer az Abantesekről említ, tőle a' hajnyírás ezen neme is Theseisnek neveztetik. Az Abantesek első nyírék ekként magokat; de azt nem az Araboktól tanulták, miként némellyek vélik, 's nem a' Mysosiakat utánzták benne, hanem mivelhogy harczot és közelvívást szeretők 's kivált az ellenségnek karjai közé rohanásban mindenek felett gyakorlottak valának; mit a' következőkben Archilochos is bizonyít:

Nem feszül ott sok ideg, ritkán zúg harci parittya

A' mikor a' hadakat harczra vezérli Ares

A' téren; karddal végződik a' sokbaju munka.

Mert azok illy harczban jártasak, Euboeat

Kik bírjak a' kopjadiesök, — — —

Azért nyirköztenek tehát, nehogy az ellenség üstökeiken ragadhassa őket. A' makedoni Sándornak is tapasztalnia kellett ezt, azért parancsolá, mint mondják, hadvezéreinek a' makedoniak szakálát lenyíretni, mivel a' csatában ehhez fér legkönnyebben az ellenség.

VI. Aethra egy ideig Theseus valódi eredetét titokban tartá, Pittheus pedig azon mondát terjesztgeté, hogy Neptun-

tól nemzeték. Neptunt t. i. Troizenion lakosi megkülönböztetve tisztelik, mert ez városuk' védistene, kinek gyümölcszsengéssel áldoznak, 's nyomatként háromágú szigony áll pénzökön. De midőn felserdülvén testi erővel bátorságot, észszel és belátással szilárd lelkűséget tüntetett elő, Aethra a' köhöz vezetvén 's születése valódi körülményeiről értesítvén őt, felszólítá az atyai megismértető jelek elővételére, és az Athenbe hajózásra.

Ez a' kőnek vetvén magát könnyen emelé fel azt, de hajózni vonakodék, noha a' tengeri út bátorságos, nagyatyja 's anyja pedig kéri vala. Bajos volt t. i. szárazon tenni az Athenbe vezető utat, egy vidéke sem levén ment és veszélytelen a' rablók és gonosztevők miatt. Mert azon kor olly embereket szüle, kik az ököl tetteiben, a' lábak gyorsaságában 's a' test erejében, mint látszék, rendkívüliek 's győzhetlenek valának, de ezen tulajdonaikat semmi illőre vagy hasznosra nem fordíták, hanem döllyfös féktelenségben telvén kedvök, erejük' hasznát szilajságban és kegyetlenségben, 's a' kezeikbe kerültnék igazása- megtörése- és kiirtásában keresék, azt vélvén, hogy a' szemérem és igazság a' méltányosság 's ember-szeretethez (mint mellyek csak a' megbántási merésztelenség vagy megbántatási félelem miatt dicsértetnek a' sokaságtól) az erősbeknek épen semmi köze. Ezeknek egy részét már Herkules kiirtá 's elpusztítá vándorlásain, a' többiek pedig jelenlétét érezvén rettegvé vonultak rejteikbe, 's lealáztatásokban senki nem hajtott reájok. De miután Herkules egy baleset által Iphitost megölvén, Lydiába távozik, 's ott huzamos ideig Omphalénél szolgált, — ama megölés miatt ezen büntetés alá önként vetvén magát — egész Lydiában teljes béke 's bátorság uralkodék ugyan, Hellás vidékein ellenben újra fakadozott 's elétört az erőszakoskodás, senki nem levén ki azt elfojtaná, vagy visszatartaná. Ez okból volt annyira veszedelmes a' Peloponnesből Athenbe menőkre nézve a' szárazon útazás, 's Pitheus a' latrok és hatalmaskodóknak mindenikét, millyen volna, az idegenekkel miként bánnék, elevenen leirá Theseusnak, őt a' tengeri útra ráveendő. De a' mint látszik ezt alattomban már rég tüzelé Herkules vitézségének híre, iránta igen nagy tisztelettel vi-selteték 's igen kíváncsi hallgatója volt azoknak kik beszélék,

millyen volt legyen, de kivált azoknak kik őt látták 's tettei- 's beszédeinek tanúi valának. Most pedig világosan azon lelki állapotban volt, melyben sok idővel később Themistokles mondá, hogy őt Miltiades győzelmi emléke nem hagyja aludni. Nem különben Theseus, Herkules erényét csudáltában, éjente tetteiről álmodék, naponnan a' vetélkedés csiklándozá, 's hasonlók végbevitelére ösztöngé.

VII. Ide járul közel rokonságuk is, onokatestvérektől születvén. Mert Aethra' Pittheus, Alkmene Lysidike' leánya volt, Lysidike 's Pittheus pedig testvérek, 's Pelopsnak Hippodamiától gyermekei. Kiállhatlan gyalázatnak tartá tehát, hogy — míg Herkules a' gonoszokat szerte felkeresvén, szárazt és tengert tisztogata, — ő a' lábalatti tusák elől térjen ki, 's nem csak vélemény és monda szerinti atyját gyalázza meg, a' gyáva tengeri út által, hanem még saját atyjához is vérrel nem festett ismértető jeleket — kardot és sarukat — vigyen, a' helyett hogy nemes születése csalhatlan jelül egyszersmind dicséretes tetteket és munkákat mutatna be. Illy lélekkel, illy gondolatokkal útnak indula, senkit meg nem sértendő, de az erőszakot erőszakkal torlandó.

VIII. Először is Epidauria vidékén a fegyverül buzogányt használó, 's innen buzogányosnak nevezett Periphetessel — ki megtámadólag utját állá — kapván össze, kivégzé azt; buzogányát pedig megkedvelvén, fegyverévé tette 's szakadatlanul használta, miként Herkules az oroszlánbört. 'S valamint ennél a' kaczagány bizonyosságul szolgálá, mi hatalmas állatot győzele, ugy mutatá amaz a' buzgányt, az általa meggyőzöttet ugyan, de a' nála győzhetetlent.

A' földszorosnál Sinnist a' fenyőgörbítőt akként ölte meg, miként ez sokakat végze ki, pedig minden előgyakorlat vagy szokás nélkül, megmutatván, hogy a' velünk született erény minden mesterséget és gyakorlottságot felül mül. Sinnisnek egy igen szép és igen nagy, Perigune nevű leánya volt, ki mivel atyja' megöletése után elfuta, Theseustól mindenütt kerestették. A' szüz t. i. egy sokcserjű, stibefűvel és csirágbokrokkal benőtt helyen vonta meg magát, gyermeki ártatlanságában esküvel fogadván a' bokroknak, — mintha értenék — hogy

őket soha megsérteni vagy felégetni nem fogná, ha most védének 's elrejtének. De midőn Theseus visszahívá, hitét adván hogy bántására nem lesz, sőt szépen gondját viseli, előjőve, 's Theseussal ölelkezvén Melanipposzt szülé. Később Dionussal az ocháliai Eurytos fiával házassítá egybe. Melanippos, Theseus' fia pedig Toxost nemzé, ki Ornitossal Káriában gyarmatot alapítá, honnan Toxosnak mind férfi mind asszonyutódainál bevett szokás, nem égetni fel a' csirágszárat vagy stübefüvet, hanem tisztelni 's becsben tartani azokat.

IX. A' krommyoni Phaea nevű disznó, nem valami aljas, hanem csatás és nehezen győzethető állat volt. Ezt csak mellékesen támadá 's ölé meg útain, nehogy mindent kényszerítve láttassék tenni, egyszersmind derék férfi tisztének tartván, védőleg küzdeni a' gonosztevőkkel, de megelőzőleg merni a' viaskodó állatok elleni csatát. Néhányan Phaeat vérszomjazó zabolatlan rablónőnek tartják, ki Krommyon vidékén lakék, Disznó melléknevét erkölce 's élete miatt kapá, 's végre Theseustól végeztették ki.

X. Megara' szélein Skiront ölte meg, sziklákról taszítván le azt. Ez a' közrege szerint, az arra utazókat fosztogató; mások után, vétkes gögből az idegeneknek nyujtván lábait, mosatá azokat, mialatt a' lábmosókat felrugván a' tengerbe löké. A' megarai írók ellenkeznek e' regével, 's hogy Simonidessal szóljak, a' nagy idővel háborúskodnak, tagadván, hogy Skiron vagy fosztogató, vagy gögös gonosz volt volna, sőt rablók fenyegetőjének, jó és igaz emberek rokonának 's barátjának állítván őt. Mert Acalios, így szólnak, a' Hellenek közt legjámborabbnak tartatik, a' salamini Kychreus Athénben Istenként tiszteltetik, 's ki előtt volna Pileas és Telamon erénye ismeretlen. Már pedig Skiron Kychreus' veje, Aeakos ipa, Peleus és Telamon nagyatyja volt, mint kik Endeistől, Skiron és Chariklo leányától származtanak. Hihetetlen tehát, hogy a' legjobbak a' leggonoszbbal léptek volna rokonságra, legnagyobb 's legbecsesb javakat fogadván és adván. Sőt inkább, szerintök nem is első atheni útján ölé meg Skiront Theseus, hanem később, akkor t. i. midőn a' Megaraiak' birtokában levő Eleusist,

Diokles vezéröknek vetett csel által, keríté kezeibe. Ezekben tehát illyenek az ellenkező vélemények.

XI. Eleusisnál az arkadi Kerkyont birkózva ölte meg; kévéssel tovább haladván pedig Erineusban Damastest a' Prokrustes (kinyújtó) melléknevűt végezte ki, kényszerítvén őt nyoszolyájához egyenlővé tenni magát, miként ő is kényszerítette az idegeneket.

Ezeket pedig Herkulest utánozva cselekvé. Mert ez is megtámadóit bántásaik' nemével boszulván, Busirist föláldozá, Antaiost tusában, Kyknost párviadalban, Termerost pedig fejének összezuzása által veszté. Innen származtatják a' »termerosi baj» példabeszédet. Ugy látszik t. i. hogy Termeros öklelés által öldöse a' vele találkozókat. Ekként dorgálólág bünteték Theseus is a' gonoszokat, ugyan azon erőszakot róván reájok, mellyel másokon követének el, 's így saját igazságtalanságaik mértéke szerint bűnhődének.

XII. Utját tovább folytatván Kephisos folyamhoz érkezék, hol a' Phyalidák' nemzetségéből néhány férfi találkozik véle, elsőik, kik barátságosan fogadák, 's kik kérelmére, a' bevett szokás szerint, kitisztíták az elontott vér fertőzetéből, engesztelő áldozatokat tőnek érette 's megvendéglék lakjaikban, az eddigi útján semmi szívességben nem részesült. A' városba pedig, a' mint mondják, Kronios hónap' — mely ma Hecatombaeonnak mondatik, — nyolczadikán juta, hol mind a' községet zavarban és visszavonásban, mind névszerint Aegeus' házat színlődő állapotban találá. Mert a' Korintheból megszökött Medea, Aegeussal, kinek azt ígérte, hogy varázsszereivel segíteni fogna magtalanságán, együtt éle. Medea Theseus felől előlegesen hallván, rábeszélé a' semmit nem gyanító, 's vén létére a' lázadás miatt mindentől remegő Aegeust, hogy őt mint jövevényt megvendéglvén, méreggel vesztené el. Theseus megjelenvén a' vendégségen, nem vélé, hogy először maga mondja meg, ki légyen, hanem atyjának a' megismertetésre alkalmat szolgáltatandó, kivoná kardját, mintha az előtte levő húst akarná szelni véle, 's így Aegeussal észrevéteté azt. Ki tüstént ráismervén, a' méregpoharat feldönté, 's kitanulván őt, mint fiát fogadá

karjai közé, egyszersmind az egybehívott polgároknak is bémutatá, kik szívesen fogadák a' vitézségéről ismerettest. Egyéb-iránt a' feldöntött pohárból, mint mondják, ott ömlött ki a' méreg, hol ma Delphinumban a' kerítés áll. Aegeus t. i. ott lakott; valamint a' templom keleti részén álló Merkurszobor is: Aegeus kapui „szobor”nak neveztetik.

XIII. Előbb azt remélék a' Pallantidák, hogy ha magzat nélkül haland meg Aegeus, ők nyerik el az uralkodást. De midőn Theseus nevezteték követőnek, nehezen viselvén, hogy nem csak jelenleg Aegeus az uralkodó, holott mint Pandion' fogadott gyermeke, Erechteus' nemzetségével semmi rokonságban sem áll, hanem ezentúl is a' szinte jövevény és idegen Theseus uralkodandjék, háborút indítottak. És megosztván magokat, egyikeik atyjokkal Sphetos felől nyilván a' városnak tartának, másikaik Gargittosban rejtőzvé el, lest állának, két felől támadandók meg az elleneket. Mint hírnök egy agnosi Leos nevű férfi volt velök. Ez Theseusnak elárulá a' Pallantidák' szándékát. Theseus a' lesben állókra véletlenül ráütvén, együl egyig felkonczolá őket. Mit a' Pallással levők megértvén, elszéledének. Innen jó, a' mint mondják, hogy a' Palleniek nemzetsége az Agnosiakéval össze nem házasodik, sem nálok a' hírnököknek ama közönségesen bevett kiáltása: Akuete Leos! (halljátok nép!) nem használtatik, mivel gyűlölik e' nevet ama férfinak árulása miatt.

XIV. Theseus munkás, egyszersmind népszerű lenni o-hajtván, a' marathoni bika ellen ment ki, melly Tetrapolis' lakóinak nem kevés bajt okozott; 's erőt vevén rajta, bemutatá, elevenen vezetvén a' városon keresztül 's aztán a' Delphini Apollónak áldozván fel azt. Hekale pedig 's a' Theseusnak általa lett fogadtatását és vendégeltetését tárgyazó rege, nem látszik egészen valótlannak lenni. Mert a' környékbeli községek összegyülekezvén Jupiter Hekalesnek Hekalesiakat áldoztanak, 's ekkor Hekalet Hekaline hízegő név alatt tisztelik, minthogy ő is, midőn a' még igen fiatal Theseust vendégszeretőleg fogadá, a' korosabbak szokása szerint üdvözlögeté őt 's illyes hízegő szavakkal édelgett vele. Ugyanezen nő, miként Philochoros

beszéli, az egykor csatába menő Theseus' szerencsés visszatértéért áldozatot fogadott Jupiternek, de előbb mulván ki, mint amaz visszajött volna, Theseus' parancsolatjára, vendégszeretete jutalmául, az említett tiszteletet nyéré.

XV. Kevéssel ezután harmadszor érkezének el Krétából az adót elviendők. Abban csaknem minden író megegyez, hogy Androgeos a' hiedelem szerint álnokul Attikában végeztetvén ki, mind Minos kártékony háborúval sanyargatá az embereket, mind az Istenek is pusztíták a' tartományt; mert terméketlenség és sok nyavalyák sulyosodának reája, és a' folyamok kiszáradának; 's hogy az Istennek azon rendelkezésre, ha Minost megengesztelnék 's vele megbékülnének, mind az isteni boszú megszűnni, mind a' csapások véget fognának érni, küldöttségek' 's könyörgések' útján olly egyességre léptek, hogy adó fejében minden kilenczedik évben hét ifjat 's ugyanannyi leányt küldjenek Kretába. De a' legmesésebb rege azt is tartja, hogy a' Kretába szállított fiatalok a' tömkelegben Minotaurustól megölettek, vagy sok csavargás után kimenetelre nem találhatván ott vesztek legyen. Minotaurus pedig Euripides szerint —

Kevért faj és idomtalan szülött

volt és

Két termetű, embert képző 's bikát.

XVI. Philochoros szerint a' Kretaiak ez ellen kifogást tesznek 's a' tömkeleget fogháznak mondják, mellyben azon kívül, hogy az őrizet alattiak el nem illanhatnak belőle, semmi rossz sem vala; 's hogy Minos Androgeosnak tiszteletére játékokat rendele, melly alkalommal a' tömkelegben mindeddig fogvatartott fiatalokat tevő fel díjul a' győzteseknek, 's végre hogy az első játékokban Tauros, Minosnak akkorban igen kedves embere, egyszersmind hadvezére, komor és zordon, az Atheniek' magzataival döllyfösen 's kegyetlenül bánó férfi volt legyen győztes. Maga Aristoteles a' Bottiaiok' alkotmányáról írt munkájában épen nem hiszi, hogy a' fiatalokat Minos megölette, hanem hogy Kretában mint szolgák őszültenek legyen meg. Egykor, ugymond, ugyan ez, a' Kretaiak némi régi fogadás teljesítéseül Delphibe emberekből álló zsenge áldozatot küldének,

's a' küldöttek közé amaz Atheniek' ivadékaiból is keveredtenek némellyek, együtt kivándorlók; mivel pedig itt magokat táplálni nem valának képesek, először Itáliába evezének át, hol Iapygia körül telepedtek meg; innén újra Thrákiába vándoroltak, 's itt a' Bottiaiok nevet nyerék. Ez okból szokták a' Bottiaiok leányi bizonyos ünnepen énekelni: Menjünk Athenbe! Kitetszik e' szerint, mi veszedelmes olly várostól gyűlöltetni, melly ékesszállással bír 's a' másáknak hódol. Minos az atheni játékszínen mindig rossz hírben állott 's rágalmaztatott. Nem segíthete rajta Hesiodos, ki legderekabb királynak, sem Homer, ki Jupiter kedvenczének nevezé; mert a' színészek, kik padjaikról kegyetlen és zsarnokezímekkel halmozák el, több hitelt nyerének, holott, mint mondják, Minos, király és törvényhozó, Rhadamanthus pedig bíró és a' Minostól hozott törvényeknek őre.

XVII. Midőn tehát a' harmadik adónak ideje elérkezett, 's a' fiatal gyermekű atyáknak sorsvetés végett egybegyűlniök kellett, tüstént megújultak a' polgároknak Aegeus ellen panaszaik, siránkozván és zsörtösködvén, hogy egyedül ő a' minden bajnak oka, semmi részét nem viseli a' büntetésnek, hanem miután a' kormányt fattyú és jövevény fiúnak juttatá, fel sem veszi, miként ők törvényes gyermekeiktől fosztatnak meg. Ezek gyötrék Theseust 's méltányosnak tartván polgártársai sorsát nem kerülni hanem megosztani, elő áll a sorsvetés nélkül, 's magát átadá. Melly eltökélést kiki bámulattal tekinté 's népszerűségét magasztalá; Aegeus pedig, miután kérelme és kényszerítése mellett is rávehetetlennek 's rendítlennek találá fiát, a' többi gyermek felett sorsoztatott.

Hellánikos szerint nem sors határozta ifjakat és szűzeket küldé a' város, hanem Minos maga jött el válogatni őket, 's az egyezés értelmében mindennekfelett Theseust választá legyen; továbbá az egyezéshez az is tartozott legyen, hogy a' hajót az Atheniek adják, ebbe az ifjak és szűzek hadi fegyver nélkül szálljanak, a' büntetés pedig Minotauros' halálával végződjék.

Eddiglen megmentésök felől semmi remény nem volt, miért is a' hajót, mintegy bizonyos veszteség jeléül, fekete

vitorlával küldék ki. Most azonban, mivel Theseus atyját batoritá, és fennen ígéré, hogy Minotaurust megtörendi, Aegeus egy fejer vitorlát is adott a' kormányosnak, azon meghagyással, hogy visszatértekor, ha Theseus megtartatnék, a' fejéret vonná föl; ha nem, a' szerencsétlenség jeléntéseül a' feketével hajóznék. Simonides az ádadott vitorlát nem fejernek, hanem vörösnek mondja, festve a' díszlő tölgynek zamatos virágával; 's ezt rendelte legyen megtartatások jeléül. A' hajót Simonides szerint Pherekus Amarsyadas kormányozá; Philochoros ellenben azt állítja, hogy Theseus Skirostól Salamis szigetéről kormányosnak Nausithoust, alkormányosnak pedig Phaeax kapta, minthogy még akkor járatlanok voltak az Atheniek a' tengeriekben, 's mivel az ifjakkak egyike Menesthes, Skironnak, leánya után, unoka gyermeke volt. Bizonyáságul Nausithous és Phaeax kápolnáit hozza fel, melyeket Theseus Phalerosban Skiros fanuma mellett építe, a' mint a' Kybernesiák ünnepét is, mely mint mondja, tiszteletökre üdletik.

XVIII. A' sorshuzás után magához vevén Theseus azokat, kikre a' sors esett, velök a' Prytaneumból Delphinium templomba mene, hol érettök benyujtá Apollónak a' könyörgök áldozati ajándékát. Ez a' szent olajfának fejer gyapjával körültekert ágából állott. Buzgolkodását végezvén, alámene a' tengerhez, Munychion hónap' hatodikán, mely napon még ma is szüzek küldetnek Delphiniumba, imádkozás végett. Delphiben, mint mondatik, azon tanácsot nyeré Apollótól, hogy Venust választaná vezérül, 's kérné ki kíséretét 's hogy midön a' parton egy kecskét áldozza, ez hirtelen kossá változott 's az istenné Epitragia melléknevét ez okból kapta légyen.

XIX. Midön Kretában partra szállott, miként sokan írják és zengik, a' bele szerelmessé lett Ariadnéól ama fonalat 's azon oktatást kapván, miként menekedhetnék ki a' tömkeleg' tekervényeiből, Minotaurust megölé 's Ariadnéával 's az ifjakkal hajóra ülvén, megszökött. Pherekydes szerint a' Kretai hajók' fenekeit is kivágá, az üzőbevehetést megakadályozandó. Demon ellenben azt állítja, hogy Tauros Minos hadvezére, tengeri csatában esett el, mellyel Theseust elevezése előtt a' kikötőben

támadá meg. Másképp Philochoros. Szerinte Minos játékot rendele 's mivel kiki azt hitte, hogy ismét Tauros leend a' mindeneken győztes, ez közirigységnek tárgya lőn. Mert jelleme gyűlöletessé tette hatalmát, 's ezen felül még a' Pasiphaeához (a' királynéhez) közeledésnek gyanujában is állott. Honnan örömet engede Minos is Theseusnak, hogy ez a' játékokban szinte részt vehessen. Azon Kretai szokás szerint, melly asszonyoknak is megengedi a' játékok nézését, megjelent Ariadne is, Theseus természetétől elragadtaték, és bámulá vívását a' mindeneken diadalmaskodónak. Minos is örvendett, leginkább Tauros lebirkozatása és lealáztatása felett, Theseusnak a' gyermekeket visszaadá 's a' városnak az adót elengedé.

Kleidemus mindezekről sajátságosan és igen körülményesen tudósít, messzünnen kezdve a' dolgot.

Közbérgzés volt a' Helleneknél, ugymond, hogy hadi hajónak, melly öt embernél többet foglalna magában, tengerre szállnia sehonnan szabad ne legyen; egyedül Jáson, az Argo' parancsnoka száguldhasson szerte, a' tengeri rablók elszélesztése végett. De midőn Daidalos Kretából hajón szökött Athenbe, Minos a' közbérgzés ellenére hadi hajókon kergetvén őt, szélvész által Siciliába veretett 's itt életét veszti. Fia Deukalion, ki ellensége volt az Athenieknek, követeket küldé, Daidalos kiadatását parancsolván, 's a' megtagadás esetében a' gyermekeknek, kiket Minos kezességül kapott, megölésével fenyegetőzván. Theseus kimélőleg felelt, közbejárulván Daidalosért, mint véle önökagyermekért, egyszersmind Deukalionnak is közel rokonáért, mint ki Meropétől Erechteus leányától született. De alattomban hajókat építtetett részint a' hazában Thymoitadai falu mellett, messze az országtutól, részint Pittheus által Troizenionban, hogy a' dolog titokban maradna.

Mihelyt minden elkészült, Daidalossal, 's némelly Kretai szökevényekkel — kiket kalauzul használa — kiindult. Mivel pedig mind ez, senki tudtával történe, 's a' Kretaiak barátságosoknak tarták hajóit, a' kikötőt erő által elfoglalá 's partra szállott; melly meglepetés által egész Gnoszusig előtört; 's itt a' tömkeleg' kapui előtt megütközvén, Deukaliont hajduival együtt

felkonzolá. Utána Ariadnéra szállott a' kormány, kivel Theseus békességre lépven, a' fiatalokat visszakapta, 's az Atheniek és Kretaiak között barátságot kötött, 's ezek megesküvének, hogy soha az Atheniek ellen háborút kezdeni nem fognak.

XX. Még sok egyéb beszéd van, részint a' mondottakról, részint Ariadnéról, de bizonyost nem nyújtanak. Némellyek szerint felakasztá magát, mivel Theseustól elhagyaték, mások hajósok által Naxosba vitetik, 's Onarossal Bacchus' papjával házastják egybe, Theseustól pedig azért hagyatják el, mert ez másba volt szerelmes.

„Őt Panopeosnak szüz Aegle leánya tüzelte.“

Pisistratos, a' megarai Hereas állítása szerint, ezen verset Hesiodnak munkáiból kitörle, valamint ellenben a' homeri nekyiába (az Odyssea II-ik könyvébe) az Athenieknek kedvezendő, a' következőt csusztatá:

„Pirithoust 's Theseust isten' nagyereynyü szülöttit.“

Némellyek szerint Ariadne Theseusnak két fiat is szüle, Oinopiont és Staphylost; így vélekedik többek közt a' chiosi Jon, ki születése helyéről ezt mondja:

Építője Theseus' gyermeke Oinopion.

Ezen mesés elbeszélések legdicséretesbike (Ariadnéra nézve) ugy szólván mindenkinek szájában forog. Az amathosi Paeon azonban egészen eltérő tudósítást közöl felöle. Theseus, ugymond, a' szélvésztlől Kyprosba veretvén, itt a' viselős és a' tengeri út terheitől nagy mértékben elgyengült Ariadnét, magán a' szárazra kitevé; maga pedig, mig hajóját bátorságba hozni akarná, a' parttól ujra a' magas tengerre veretett. Az odavaló asszonyok nyájasan fogadák Ariadnét, a' magánhagyatásán szomorkodót vigasztalák, költött leveleket hozván elé, mint Theseustól néki írottakat; a' vajudót készségesen állták körül 's midőn nem szülhetvén meghalt, eltakaríták. Theseus visszatértekor igen elkeseredett, a' lakosoknak pénzt hagyta, olly rendeléssel, hogy Ariadnénak ünnepet üldenének; egyszersmind két kis szobrot állítván neki, az egyiket ezüsből, a' másikat érczből. Az áldozat' napján, melly Gorpæus hónapnak másodika, egy az ifjak közöl ágyba fekszik 's szóval és

mozdulatokkal a' vajdó asszonyokat utánozza; a' berket pedig, hol a' sírt mutatják, Venus Ariadneének nevezik az Amathusiak.

Néhány naxosi író sajátságosan beszéli, hogy két Minos és két Ariadne volt legyen, kiknek egyike Naxosban Bacchussal kelt egybe 's Staphylost szülé; másika, az ifjabbik, pedig Theseustól ragadtatott el, kitől miután elhagyték, Naxosba jöve, 's véle Korkyne nevű dajkája, kinek sirját még ma is mutatják. Szerintök Ariadne is itten halt meg, szinte tiszteltetik, noha nem úgy mint az idősbik. Az idősbiknek ünnepét t. i. vidáman és játszadozva töltik, emennek áldozatai ellenben szomorúsággal 's fájdalommal vegyesek.

XXI. Kretából elevezvén Delosban szálla ki, hol miután az Istennek áldozta 's neki az Ariadnétól kapott Venus szobrot felajánlá, az atheni ifjakkal körtánczot járt, melly, mint mondják, a' Delosiaknál még ma is divatos, és a' tömkelegnek kerek és keresztösvényeit, bizonyos rhythmus szerinti forgások és fönódások által utánozá. A' táncznak ezen neme, a' mint Dikaiarchos említi, Geranos (daru) nevet visel a' Delosiaknál. Tán czolá pedig Theseus a' Keraton, azaz olyan oltár körül, melly csupa balszarvából volt öszveállítva. Ezen kívül még küzdő játékokat is tartott Delosban, 's ő az, ki ez alkalommal legelőször osztogatott palmaágakat a' győzteseknek.

XXII. Attikához közelgetvén, az öröm miatt mind Theseus, mind a' kormányos elfeledék felvonni ama vitorlát, melly Aegeusnak megtartatások' jeléül szolgálndott, honnan ez kétségbe esten egy szikláról leveté magát, 's meghalt. Theseus partra szállván, az isteneknek kiindultakor fogadott áldozatokat, mindjárt Phalerosban megtevé, egyszersmind hirnököt küldé a' városba, megtartatásuk' hirdetőjét. Ez sokakkal találkozik, kik a' király' halálát gyászolák; de természetesen olyanokkal is, kik örvendezének 's őt üdvözleteikkel 's mint a' menekedés' hirhozóját, koszorúkkal boríták el.

Vevén a' koszorúkat, velök hirnökbotját ékesíté fel, 's így tére vissza a' tengerhez, hol, mivel Theseus az italáldozatot még ki nem önté vala, kívül maradott, az áldozatot háborgatni nem akarván. De mihelyt az italáldozat' kiöntésének

vége lőn, azonnal ki nyilatkoztatá Aegeus' halálát, mire ezek jajongást és zajt ütve, sebesen a' városba sietének. Honnan az Oschophoriákban, a' mint mondják, még ma is nem a' hirnők, hanem botja koszorúztatik 's a' jelenlévők az italáldozatnál Elelen, Jú, Jú kiáltoznak. Mellyeknek elsejét a' sietők hujjongatják 's a' hösdalzungők használják, az utolsó pedig rémülésnek és zavarodásnak jele.

Atyjának eltakarittatása után, Pyanepsion hónap hetedikén — mellyen t. i. megmentve tarták bémenetelőket a' városba, mit Apollónak fogadott teljesíté. Azon szokás, melly szerint e' napon hüvelykes vetemények főzetnek, onnan mondatik származni, hogy a' megszabadultak élményeik' maradékait egybekeverék, közös fazékban főzék 's együtt költék el. Ugyan ekkor az Eiresione nevű olaját is — melly miként amakkor a' könyörgők' szentajándéka (L. 18. R.) gyapjuval van körülfonva, egyszersmind a' terméketlenség megszüntének jeleül mindenféle gyümölcszsengéssel beaggatva — így énekelve hordják körül:

Eiresione fűgét 's kenyeret számunkra kövérét

Hoz 's poharat mézzel, 's olajat megkenni a' testet

'S kancsót szinborral, hogy tőle legyőzten aludjál.

Némelleyek azt állítják ugyan, hogy e' szokás a' Heraklidák emlékezetére történik, kik az Atheniektől illy étkekkel vendégtetének légyen; de a' többség a' mondottakhoz szít.

XXIII. Ama harmincz evezős hajót, mellyen Theseus a' fiatalokkal tengerre szálla 's épen visszatére, egész a' phalerosi Demetrios koráig tartogatták az Atheniek, az avult fának kiszédetése 's erősebbeli pótolása által annyira férczelgetvén azt, hogy a' philosophusok a' nevedezés felőli vitáikban, ellenkező álláspontból, szüntelen ezen hajóra hivatkoznak, egyik rész azt állítván, hogy ugyan az marad, a' másik hogy nem.

Az Oschophoriák' ünnepét szinte Theseus' rendeléséből üdlik. Mert a' mint mondják, nem vitte el magával mind azon leányokat, kikre a' sors esett, hanem biztos barátai közül két asszonyi és gyenge alakú, de férfias és merész lelkű ifjat is, kiket minekutána melegfürdők 's naptól őrzés, haj 's bőr sí-

mitó kenetek és asszonyi ékek által egész a' lehetőségig elváltoztatott, egyszersmind szavukat, mozdulataikat 's járásukat, a' mennyire csak kitelhető vala, szüzekéihez szabni — hogy a' leányoktól semmiben különbözni ne látszatnának — megtanított volna, a' nélkül hogy valaki észrevenné, a' leányok' száma közé igtatott. — Azon ünnepes meneten, melyet visszatértekor tartott, úgy voltak ezen ifjak öltözve, miként még ma is az érett fűrtökkel beaggatott szőlővesszők' vivőit látjuk. A' mythos szerint ezen szőlővesszők Bacchus' és Ariadne' tiszteletére hordatnak körül; vagy is inkább, mivel az őszi gyümölcsök' begyűjtetésekor tértenek vissza. Az ünnephez étekhardó asszonyok (Deipnophorai) is tartoznak, az áldozatban részesülők, 's a' sorsérte fiatalok' anyáit utánzóik, kik gyermekeiknek csemegét 's kenyeret hordtanak; ugyan ekkor regék is mondatnak, mivel az anyák magzataiknak vigasztalásul és felderítésül szinte regéket mondogattak. Így adja elé ezeket a' többek közt Demon. Theseus ezen áldozatra, részéről egy darab földet tüze ki, 's meghagyá hogy ebben az adófizette házak is némi adományokkal segéljék őt. Az áldozatért gondoskodást pedig a' Phytalidákra bízá, hálálul vendégszeretetökért.

XXIV. Aegeus' halála után nagy és csudálatra méltó munkát forgatván elméjében, Attika' minden lakosait egy városban telepíté meg, hogy így egy alkotmánynak egy népévé tegye azokat, kik eddiglen elszórva laktanak, a' közügyekre csak bajjal hívathatának egybe, 's gyakran viszálykodásban 's háboruszkodásban is éltenek egymás között; Mire hogy a' községet és nemzetségeket reá bírhasssa, sorra járá azokat. A' pór-nép és a' szükölködők késedelem nélkül hajlának felszólítására, a' hatalmasoknak pedig királytól független alkotmányt és demokrátiát ígére, mely az uralkodónak egyedül a' hadi kormányt 's a' törvényekre ügyelést engedné által, egyéb ügyekben pedig kinek kinek egyenlő jogot juttatna. Már ez által is sokakat megnyere; míg mások nagygyá növekedett hatalmát és merészségét rettegven, készebbek valának a' felszólításnak engedni inkább, mint a' kényszerítésnek.

Felfüggeszté tehát az egyes prytaneumokat, tanácsházakat 's hatóságokat, 's a' városnak azon részében, mely most

Asty nevet visel, egy mindeneknek köz prytaneumot és tanács-házat alapíta, a' várost Athennak nevezé, 's egy közünnepet a' Panathenaeákat hozá be. Ezen kívül még a' Metoikia ünnepet is ünneplé, Hecatomboeon' tizenhatodikán, mely ma is megtartatik.

Végre ígérete szerint, a' királyi hatalomról lemondván, az uj alkotmányt hozá be, az Isteneken kezdvén munkáját. Delphiből t. i. hova a' város felől jóslatért folyamodott, a' következő feleletet kapá:

Theseus Aegeusnak fia 's Pittheus lánya' szülöttje
Sok város' sorsát 's fonalát,
Tette le várostokba atyám; de te szünj tanakodni,
'S lelkedet a' gondok ne emészszeék: mert te vesztetlen
Úszandol, mint a' tömlő, a' tengerek' habján.

Később ugyan ezen nyilatkozást adá Athen városának a' Sybilla is, a' következő szavakban:

Tömlőként bemerülsz, hanem el nem fogsz te merülni.

XXV. Hogy pedig még inkább gyarapítsa a' várost, haszonjogok' ígérete mellett mindeneket meghíva, honnan ama' hírnökkiáltás: „Ide jöjtek minden népek!” épen azért tulajdonítatik Theseusnak, mivel közönségcs népegyesületet vala alapítandó. Az összeseregglő tarka sokaság által a' városban támadható rendetlenségnek és zavarnak elejét veendő, legelőször is a' népet nemesekre, földmivelőkre és kézművesekre osztá fel. A' nemeseket a' vallásiakra ügyeléssel 's közhivatalok' viselésével ajándékozá meg, törvénytánítókká, emberi 's isteni jogok' magyarázóivá nevezé, de egyebekben a' többi polgárokkal egy lábra állítá; hogy így a' nemesek tekintetők által ugyan, a' földmivelők ellenben hasznosságuk, a' kézművesek pedig számuk által látszatnának elsőséggel bírni. Azt, hogy ő volt első, ki, miként Aristoteles mondja, „a' néphez hajla” 's az egyuraságot letévé, Homer is bizonyítani látszik, ki a' hajók' felszámolásában csak az athenieket nevezi népnek. Pénzt is verete, 's bikát nyomattott reá, vagy a' marathoni bika, vagy Minos' hadivezére miatt, vagy hogy polgártársait a' földmivelésre buzdítsa. Innen jó, a' mint mondják, a' Hecatomboeon és Dekaboeon nevezet.

Miután a' megarai földet az attikaival állandóan egybekapcsolá, a' földszoroson amaz ismeretes oszlopot emelé, melyre a' tartomány' határát jelentő felírásul két hatlábú jambust irata, a' keletfelőli ezt mondá:

Ez itt nem Peloponnesus, de Ionia.

a' nyugotfelőli pedig:

Ez itten Peloponnesus, nem Ionia.

Herkulest utánczólag pedig az isthmi játékokat hozá be, becsületnek tartván, hogy valamint amannak meghagyásából az olympiakat Iupiternek, úgy az övéből az isthmiakat Neptunnak szentelten tartanak meg a' hellenek. Mert azon játékok, melyek ugyanott Melikertes' tiszteletére valának behozva, minthogy éjjel tartatának, inkább mysteriumok' mint nézőjátékok, vagy ünnepek' képét viselik. Némellyek szerint az isthmiak Skiron' tiszteletére valának behozva, mintha Theseus által akarta volna annak, mint közelrokonának megöletését helyrehozni. Skiron t. i. Kanethos' és Henioche Pittheus' leányának fia volt. Mások ismét nem Skiront, hanem Sinnist tesszik közelrokonává, 's a' játékokat ennek, nem pedig amannak tiszteletére hozzadják be Theseussal. Azt is rendelé, a' korinthetaikkal kötött egyezés' következtében, hogy az isthmiakra megjelenő atheniek az első helyet bírnák, 's ennek nagyságát a' theoris hajónak kifeszített vitorlája határozná meg. Ezt Hellanikos és Halicarnassi Andron beszélék.

XXVI. Philochoros és némelly mások szerint, az amazonok ellep, mint Herkules' szövetségese evezett a' fekete tengerre, 's Antiopet vitézsége' jutalmául kapá; de az írók' nagyobb része nevezet szerint Pherekydes, Hellanikos és Herodóros több hitelt érdemlőleg azt állítják, hogy oda Herkulesnél későbbén saját tengeri erővel evezett, 's amaz amazont úgy fogta légyen el. Mert a' vele csatázóknak egyikéről sem említetik, hogy amazont tett volna foglyává. Bion szerint ezt is csak csellel keríté kézre, 's úgy ragadá el; minthogy a' természetökre férfikedvelő amazonok, a' földjőkre kiszálló Theseust nem csak nem kerülék, sőt vendégjátékokat küldének néki, ez pedig az ajándék' hozónéját hajójára meghíván, a' beszállottal elevezett.

Bizonyos Menekrates, ki Nikaia bythiniai városnak histo-

riáját adá ki, azt beszéli, hogy Theseus Antiope' társaságában egy ideig e' vidéken mulatott, 's kísérei három atheni testvér Euneos, Thoes és Soloon voltak. Ez utolsó szerelmessé lett Antiopeba, de szerelmét mindenektől titkolván, csak barátjai egyikének nyilatkoztatá ki, 's ez e' felől Antiopével szóla is. A' nő komolyan veté vissza a' kísértést, de a' dolgot okosan és kimélőleg intézé, 's Theseusnak el nem árulá. Soloon reménye' tüntével egy folyamba ugrott 's beleveszett. Theseus megértvén halála' okát, az ifju' szerelmét, megilletődött 's keservében a' delphi jóshelynek egy nyilatkozása jutott eszébe, melyben Pythia meghagyá neki, hogy ha valamely idegen földön tetemes sérelem és bánat érné, ott várost építene, 's kísérei közül némelyeket mint előjárókat hagyna hátra benne. Honnan a' városnak mellyet építe, az isten' nevére Pythopolis, a' közelfolyamnak pedig, az ifju' tiszteletére Soloon nevet adott. Mint előjárókat 's törvényhozókat Soloonnak testvéreit hagyá hátra 's velők Hermost, az atheni nemeseknek egyikét, kiről Pythopolis' lakosai egy helynek Hermu Oikia (Hermos' háza) nevet adtak; de mivel a' szónak második tagját hibásan megnyújták, a' hőst illető tiszteletet az istenre (Hermes) ruházzák által.

XXVII. És ez volt az amazon háborúnak alkalmá, mellynek, mint látszik, nem csekély 's asszonyos lendítésnek kellett lennie. Mert különben nem a' városban táboroztak, 's nem a' Pnyx és Museum körüli helyen ütköztek volna meg, hanemha az egész tartományt elfoglalák, 's félelem nélkül egészen a' városba nyomulának. Azt, mit Hellanikos állít, hogy a' befagyott Kimmeriai Bosporuson átszállottak, 's a' fekete tengert megkerülték légyen, bajjal hihetjük ugyan; de azt hogy csaknem a' város' közepén táboroztak, mind az ottani helyek' nevei, mind az elesteknek sírjai bizonyítják. A' megütközési késedelem 's hallogatás mind két részről huzamos ideig tartott; míg végre Theseus, miután némi jóslatoknál fogva Phobosnak áldozott, elkezdé a' megtámadást. Az ütközet Boëdromion hónapban történt, azon napon, mellyen az atheniek még ma is a' Boëdromiak' ünnepét ünneplik.

Kleidemos szerint, ki minden egyes körülményt szorosan szeret meghatározni, az amazonok' balszárnya a' mai amazo-

nion felé kanyarult, a' jobbik pedig a' Chrysa tér melletti Pnyxis terjedett. Az atheniek ezen utolsó ellen vívtanak, az amazókra a' museum felől rohanván, 's hogy az elesteknek sírjaik azon úton vagynak, melly Chalkodon' hősi temploma mellett, a' most piraecusi név alatt ismeretes kapuhoz vezet. Itt egész az Eumenidák' templomáig visszanyomatván, az asszonyok előtt megfutamodtanak; miglen Palladium, Ardettus és Lykium felől ismét megújítván a' csatát, az amazonok' jobb szárnyát egész a' táborig visszaverék, 's közölők sokakat elejtének. A' negyedik hónapban, Hippolyte' közbenjárására békeség következett; ezen író t. i. a' Theseussal élő amazont nem Antiope, hanem Hippolyte névvel nevezi. Mások szerint ezen asszony Theseus' oldalán viaskodtában esett el, Molpádiának dárdaütése által; valamint az olympi Tellus' temploma melletti oszlop is az ő emlékére állíttatott. 'S valóban nem is csuda, ha olly régi történetek körül a' historiát ingadozni látjuk. Mert hisz azt is beszélik, hogy a' sebesített amazonok Antiopétől titkon Cholkisba vitetének 's ott gyógyíttatának, 's némelyek ugyanott, azon helyen, melly ma Amazonion nevet visel, el is temettetének legyen. Azonban, hogy a' háborúnak csakugyan békekötés véteget, azt nem csak a' Theseus templom melletti helynek nevezete, melly ma is Horkomosiionnak (eskühelynek) hívatik, hanem amaz ősdívatú áldozat is bizonyítja, melly az amazónoknak Theseus' ünnepe előtt tétetik. A' megaraiak is mutatnak egy amazon sírt, magoknál, ott, hova a' térről egy Rhus nevű helyre visz az út, 's hol a' csürlődéd alak áll. Mondják, hogy Chaeroneánál is sokan haltak meg, 's azon pataknál temettetének el, melly hajdan a' regében Thermodon, ma Haemon nevet visel. Ezekről már Demosthenes' életében szólottam. Ugy látszik, hogy Thessalián sem mentek akadály nélkül keresztül, mert Skotussae és Kynoskephalae körül ma is mutatják sírjaikat.

XXVIII. Ennyiből áll, mi az amazonok körül emlékezetre méltó; mert mi a' Theseis' költői által leirt lázadásokat illeti, hogy t. i. Antiopét, ki Theseuson Phaedrával egybekelte miatt rajtütött, a' megboszulásban segítették volna: az egyáltalán mese és költemény. Mert Theseus csak Antiope' halála után, kitől

Hippolytos, vagy a' mint Pindar nevezi, Demophon fia született, kelt egybe Phaedrával. Azon szerencsétlenségekről, melyek Theseust Phaedrával 's ezzel nemzett fiával érték, mivel e' részben a' történetírók sehol sem ellenkeznek a' tragikusokkal, azt kell tartanunk, mit ezek mindnyájan egy szájjal vallanak.

XXIX. Theseusnak nőszéseirol még más regék is említetnek, noha a' színpadra nem kerültek, 's melyek valamint dicséretlen kezdetűek, úgy szerencsétlen végzetűek is. A' többek közt, hogy valamelly troizenioni Anaxot orza el, 's Sinis és Kerkyon' megöletésök után leányaikon erőszakot tőn, aztán hogy Periboeával Ajax' anyjával, majd ismét Phereboeával és Iopevel Iphikles' leányával kelt egybe; továbbá a' mint már említők, azzal is vádoltatik, hogy Ariadnet, Aegle Panopeos' leánya iránti szerelemből, rút és nemtelen módon elhagyá; végre 's mindenek felett Helenának elorzása által nem csak Attikát keveré háborúba, hanem magának is száműzetést és végveszélyt szerzett, miről majd kevéssel alább teendek szót.

Az akkori hősök' számos viadalaiban, Herodor' véleménye szerint, semmi részt sem vőn Theseus, a' Lapitháknak Kentaurok elleni harcát kivéve; noha mások szerint Iasonnal Kolchisban volt, 's Meleagernak a' vadkan' megöletésében segedelmet nyújtott, mi ezen példabeszédre: Theseus nélkül semmi, adott legyen alkalmat. Maga ellenben másnak segedelme nélkül, sok szép harcot végze, 's e' kifejezésnek: Ez egy másik Herkules — felkapására, alkalmul szolgált. Az ő közbenjárásának köszönheti továbbá Adrastos, hogy a' Kadmea alatt elesteknek eltakaríthatását megnyeré, mit azonban nem a' thebaiakon vett győzedelme, miként Euripides egy tragoediájában regéli, hanem barátságos megegyezés' létrehozása által eszközle ki Theseus. Az írók' nagyobb része legalább ebben egyez meg. Philochor pedig azt is hozzá teszi, hogy ez a' legelső szerződés, melly holtak' eltakarítása' ügyében kötöttet, valamint Herkules az, ki — miként életíratában feljegyezve van — elleneinek legeslegeslegelőször engedé át holtjaikat. A' közkatonák' sirjai Eleutherae, a' vezérckéi pedig Eleusis mellett mutattatnak, 's az ide temet-

tetés ismét Theseusnak Adrast iránti kedvezéséből történt. Egyébiránt Euripides' „A' könyörgők” című tragoediájának ellentánúja Aischylos, ki az Eleusisiek című tragoediájában épen azt mondatja Theseussal, mit én fenebb mondek.

XXX. Pirithoussali barátsága, mint mondják, így kezdődött. Theseus ereje és vitézsége miatt igen elhiresedett. Pirithous pedig szerette volna megkísérteni s megtapasztalni őt, miért is Marathomból elhajtá annak ökreit; 's tudtára esvén hogy Theseustól fegyveresen nyomoztatnék, nem futa el, sőt megfordulván ellenébe ment. Midőn egymást megpillanták, egyik a' másiknak szépségét annyira bámulá, és bátorságát annyira csudálá, hogy megütközni felednének, 's Pirithous megelőzőleg jobbját nyujtva, Theseust felszólítaná, hogy maga lenne bíró a' marhaelhajtás' ügyében, 's ő kész, kiszabott elégtételének önkényesen alája vetni magát. De Theseus nem csak az elégtételt engedé el neki, hanem egyszersmind meg is kéré, hogy barátjává 's bajtársává lenne, mire barátságot esküvének egymásnak. Lőn pedig, hogy Pirithous Deidamiával egybekelvén, meghívná Theseust menyegzőjére, egyszersmind a' tartomány' megtekintésére, 's a' Lapithákkal megismerkedésre. Történetből a' Kentaurok is hivatalosok voltak a' lakomára. Kik is miután vakmerő kicsapongásokra vetemedtek 's részeg fejjel az asszonyoktól nem tartózkodtanak volna, a' Lapithák védekezni kezdettek ellenök, 's némellyeket azonnal leütének közölök; a' többit később háborúban győzők meg 's a' tartományból kiűzték, Theseusnak mint szövetségesöknek 's harczársuknak segedelmével.

Herodor azt állítja, hogy ezek nem így történtek, hanem hogy a' háború már folyt legyen, midőn Theseus a' Lapithák' segítségére megjelent, 's hogy ugyan ez úttal juta legelőször, — mi annyira szíven feküdt — Herkulesnek személyes ismeretségébe, ki utazásait 's munkáit végezvén, Trachin körül lakott; 's hogy ezen találkozást mind a' két részről a' tisztelet' 's barátság' minden jelei, és tetemes magasztalás kísérték legyen. Azon írók mindazáltal inkább érdemelhetnének hitelt, kik egymással többször láttatják őket, 's kik szerint Herkules Theseusnak közbenjárása által nyere az ele-

usisi titkokba avatást, 's az ezt megelőző ama' tisztulást, melyet némelly szándéktalan gyilkostétei szükségessé tévének.

XXXI. Hellanikos szerint már ötven esztendő volt, midőn a' Helena körülíeket, korához illetlenül elköveté. Honnan némellyek a' vádlatoknak ezen legsúlyosbikát enyhíteni ohajtván, azt állítják, hogy ő nem maga rabolta legyen el Helenát, hanem Ida és Lynx, 's ő ezektől mint gondviselésére bízottat vevé át, 's ez okból nem adá ki — kiktől kéreték — a' Dioskuroknak; mások, hogy Tyndareos maga bízta legyen reá a' leányt, Enarophortól Hyppokoon' fiától féltvén azt, ki Helenát még első gyermekségében erőnek erejével el akará ragadni.

A' leghihetőbb előadás, mellyért legtöbb a' tanú, a' következő: Spartába mentek mindketten (Theseus és Pirithous) 's az Orthia Diana' templomában tánczoló Helenát megragadván, vele elfutának. Mivel pedig a' kergetésökre kiküldettek-től Tegeánál tovább nem nyomoztatának, miután bátorságban érzék magokat 's a' Peloponnesust keresztül utazák, azon egyezésre léptek, hogy Helena annak nejévé legyen, kire a' sors esik, de ez a' másíknak a' nőszerzésben segedelmet nyujtson. Illy feltételek alatt sorsot vetvén, a' nyertes Theseus lett, 's ez a' még nem nőszhető koru Helenát Aphidnaeba vivén, anyjának oldalán Aphidnus barátjára bizá, olly meghagyással, hogy mindkettejöknek gondját viselné, 's a' dolgot egyebektől titkolná. Maga pedig Pirithoussal — szolgálatát visszafizetendő — Epirusba ment, Aidoneusnak a' Molossok' királyának leányát rablandók el. Ezen király feleségének Persephone, leányának Kore, ebének pedig Kerberos nevet adott, mellyel leányának kérőit megvinni kíváná, a' rajta diadalmaskodónak ígervén ezt. De midőn meghallá, hogy Pirithous és Theseus nem mint kérők, hanem mint rablók jönének, befogátá őket, 's Pirithoust az ebbel azonnal széttépeté, Theseust pedig bilincsre vervén, börtönbe veté.

XXXII. Ezen időtájban fogott Menestheus Peteosnak tia, Orneosnak unokája, Erechtheusnak kisunokája — ki, mint mondják, a' népvezetésre 's a' sokaságnak hízélgésre, az embe-

rek között legelső adta magát — az előbbkelőket pártütésre ingerléséhez, kik különben is rég boszankodának Theseusra, 's azt hívék, hogy megfosztván a' nemeseket egyes helységek feletti királyi hatalmaiktól, azért kényszeríté be egy városba, hogy alattvalóivá 's szolgálivá tehesse őket. A' köznépben pedig úgy támaszta elégtelenséget és kedvetlenséget, hogy fessegette előtök, miként a' szabadságnak csak álmát látnák, tetteleg pedig honjoktól 's vallásuktól fosztattanak legyen meg, 's hogy sok jó és törvényes királyok helyett, egyetlen egy despotától függenének, ki azon fölül még idegen is.

Az alatt míg Menestheus így mesterkednék, a' Tyndaridák ütének be, 's az okozták háboru, újítgatásaira nézve igen kedvező vala; sőt vannak kik azt mondják, hogy az ő hitegetésére jöttek legyen he. Eleinte senkinek bántására nem valának, egyedül húgokat kérék vissza. De midőn a' polgárok azt felelék, hogy sem nálok nincs, sem hol hagyatott legyen, nem tudnák, az ellenségeskedéseket elkezdek. Most azonban Akademos némileg kitanulván, hogy Aphidnaeban volna elrejtve, a' dolgot tudokra adá. Jutalmul nem csak a' Tyndaridák részelteték tiszteletökben, egész élete' végéig, hanem később a' lakedaemoniak is, kik midőn Attikába gyakorta beütvén az egész tartományt pusztították volna, az Akademiát mindannyiszor megkimélték. Dikaiarchos ellenben azt beszéli, hogy a' tyndarida háborúban két árkádi fi, Echedemos és Marathos, vevének részt, 's a' most Akadémia amatól Echedemiának neveztetett, emettől pedig, ki a' jóshelynek egy nyilatkozása' következtében a' csata előtti feláldoztatásra önkényt adá át magát, Marathon falu vette légyen nevét.

A' Tyndaridák Aphidnae alá nyomulván, ostrommal bevék, 's leronták a' várost. Ez alkalommal esett el, mint mondják, Alykos Skironnak fia is, ki a' Tyndaridák' pártján harczola, 's tőle bizonyos hely a' megarai vidéken, hol teteimei nyugszanak, Alykosnak neveztetett. Hereas szerint Alykost Aphidnaenél maga Theseus ölé meg, 's tanú gyanánt a' következő, Alykost illető verseket hozza fel:

— — — — Kit hajdan Aphidnae' vidékén

A' szép fürtű Helena miatt küzdöt halaványnya

Tön Theseus. — — — —

Azonban nem hihető, hogy a' város, és Theseusnak anyja, Theseus' személyes jelenlétében juthatott volna ellenség' kezébe.

XXXIII. Aphidnae' bevétele egész Athent rettegésbe hozá. Menestheus azonban rábeszélé a' népet a' város' megnyitására, 's a' Tyndaridáknak barátságos fogadására, mint kik egyedül Theseus, az ellenségeskedések' szerzője ellen harczolnának, különben egyéb embereknek jötevői és védői volnának. A' Tyndaridák' magokviselete igazolá szavait; mert noha a' győzelem mindent hatalmokban juttatott, még sem kívántak egyebet, a' titkokba avatásnál, mint kik Herkulesnél semmivel sem állottak távolabb rokonságban a' várossal. Ez meg is engedtetett nekik, miután Aphidnos, miként Pyllos Herkulest, fiává fogadta volna őket. Egyszersmind isten gyanánti tiszteletet 's Anakes nevet nyerének, vagy a' fegyvernynyugvás' kötése, vagy azon gondok és ovakodások miatt, mellyel noha olly nagy sereg feküvék a' városban, a' megbántást mindenkitől távol tarták. Mert a' görögök ezen beszédmodot: ἀναξῶς ἔχειν azokról használják, kik valamit gond és pártfogás alá vesznek, 's tán a' királyokat is ez okból nevezik Anaktes néven. Némellyek' állítása szerint, a' Tyndaridák onnan vették nevöket, hogy az égen mint csillagok mutatkoznak, mert a' fenn az attikaiaknál ἀνεξας, a' felülről pedig ἀνέπαθεν.

XXXIV. Theseusnak anyja, a' fogolylyá lett Aethra, először, mint beszélik, Lakedaemonba 's innét Helenával Trojába vitették, minek bizonyságául Homerra szoktak hivatkozni, kinél Helenát

„Iunoszemü Klymene és Pittheus, Aethra' leánya.“

követik. De némellyek e' verset gyanúsak tartják, valamint azon regét is, melly szerint Aethra Munychost Laodike 's Demophoon' szerelmének titkos gyümölcsét, Ilionban nevelte volna fel. Istros attikai historiájának tizenharmadik könyvében Aethráról egy sajátságos 's egészen különböző elbeszélést hoz fel, hogy t. i. némelly írók szerint Alexander, ki Thessaliában Parisnak neveztetik, egy a' Sperchion mellett történt csatában Achillestől és Patroklustól győzeték meg, Hektor pedig

Troizenion városát foglalá 's pusztítá legyen el, 's az itt hátrahagyott Aethrát is magával vivé. De ezek képtelenséggel teljeseek.

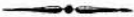
XXXV. Történt hogy Herkules Aidoneosnál a' Molossok' királyánál vendégként mulata, 's ez a' többek közt Theseusról 's Pirithousról emlékeztvén meg, elbeszélé, mi szándékkal jöttek hozzája, 's a' tetten kapatván, miként bűnhődének. Herkules igen megilletődött az egyiknek olly dicstelen vesztén, a' másinak jövődő hason sorsán, 's mivel átlátá, hogy a' királynak Pirithousért szemrehányásokat tenni hasztalan volna, Theseusnak fogá pártját 's kérte a' királyt, hogy az ő kedvéért adná meg neki szabadságát. Aidoneos teljesíté kérelmét 's a' kibocsátott Theseus azonnal Áthenbe sietett, hol barátjai még nem egészen nyomatának el. Itt azon telkeket, mellyek ezelőtt a' várostól részére tüzetének ki, négyen kívül, mind Herkulesnek szentelé, 's Theseák helyett Herakleáknak nevezé. Ezt Philochor beszéli. De mivel, a' mint előbb, most újra uralkodni, 's a' kormányt igazgatni akará, csak lázadásokra 's pártütésekre ada okot. Mert hamar tapasztalá, hogy azok, kik elmente előtt gyűlölék, a' gyűlölet mellett most a' félelmet is végképen letevék előtte; hogy a' nép' nagyobb része elfajult, 's a' helyett hogy minden ellenmondás nélkül engedelmeskednék, hizelgő bánásmódra tartott számot. Eleinte erőszakosan kívánta meggátolni a' rosszat, de ez által még inkább nevelé a' pártokat és lázadókat. Végre a' dolgok' jó kiemeletele felől megcsökkenvén reménye, gyermekeit alattomban Euboiába küldé Elephenorhoz, Chalkodon fiához, maga pedig miután Gargettosban, ott hol az Araterion még ma is áll, ünnepélyes átkokat szórt volna az atheniakra, Skironba evezett, az ottani lakosok' barátságába bízván, 's hol, mint mondják, némelly atyjáról maradott jószágokat is bírt. A' skyrosiak' akkori királya Lykomedes volt. Ehhez mene tehát 's jószágainak kiadatását kéré, hogy ezentul rajtok laknék; mások szerint segítséget keresett nála az atheniek ellen. Lykomedes pedig a' férfinak nagy hírtől félvén-e, vagy hogy Menestheusnak kedveskedhessék, telkei' megmutatása' színe alatt a' tartomány' legmagasabb pontjára vezeté őt, 's a'

sziklákon keresztül halálba taszítá. Mások állítják, hogy midőn estveli után szokása szerint fel 's alá járkálna, megbotolván, magától bukott légyen a' mélységbe.

Eleinte a' megholt felől senki még csak szót sem ejte; hanem Athenben Menestheus uralkodott, Theseus' fiai pedig Elephenort közvitézek gyanánt követék Ilionba. Hol Menestheus elveszvé, visszatértök után atyjok' tronját elfoglalák. Később időkbén több körülmény arra határozá az athenieket, hogy Theseust mint herost tiszteljék, nevezetesen mivel a' medusok ellen Marathon mellett küzdő férfiak közül sokak előtt rémlett, mintha Theseus fegyveres szellemét megjelenni 's előttök a' barbarokra rohanni látták volna.

XXXVI. A' medusi villongások után, Phaedon archonsága alatt, a' jóshelyhez folyamodó Athenieknek megparancsolá Pythia, hogy Theseus' csontjait városukba vigyék, tisztességesen eltakarítsák 's magoknál őrizzék. Bajos volt pedig a' csontokat előszerzeni, sőt a' sírt magát felkeresni is, mivel a' lakosok zordon barbarok lévén, az idegenekkel közlekedésben nem állottak. De miután Kimon — miként a' róla írottakból kitétszik — a' szigetet ostrommal bevette, 's a' feltalálás' dicsőségében elmerülten, valamely halmos helyen, mint mondják, egy ornyával kopácsoló 's körmeivel a' földet vájó sást vett volna észre, isteni végzet által figyelmessé téteték, 's a' helyet felásátá. 'S ime egy nagy tetemnek koporsójára, egy mellette fekvő érczkopjára és kardra bukkantak. Kimon triere-jén Athenbe hozá azokat, hol örömtelve fényes pompamenetek és áldozatok között fogadtatának, mintha Theseus maga tért volna vissza a' városba. A' hely, mellyen letéve vannak, a' város' közepén a' mai gymnasium' közelében van, 's menedékhelyül szolgál a' rabszolgáknak 's azon alantabb sor-suaknak, kik a' hatalmasbaktól tartanak; mivel Theseus is védője és istápja volt az üldözötteknek 's az alantabbiak' kérelmeit emberszeretőleg fogadá. A' legünnepélyesebb áldozat Pyanepsion hónap' nyolczadikán tétetik néki, mellyen a' fiatalokkal Kretából érkezék meg. Ezen kívül a' többi hónapok' nyolczadikán is tiszteltetik, vagy azért, mivel Hekatombaeon' nyolczadikán jött Troizenionból legelőször Athenbe, miként a' földleirő

Diodor beszéli; vagy mivel azt hívék, hogy ezen szám mindenek felett kedves leendne előtte, mint ki Neptun' fiának tartaték. Neptunnak tiszteletére t. i. szinte a' nyolczadik nap van határozva. Mert a' nyolcz szám, mint a' páros számnak első köbe, 's az első negyezetnek kétszerese, az állandóságot és rendíthetlenséget foglalja magában, 's ez azon istennek tulajdona, kit Asphalios (megtartó vagy biztosító) és Gaieochos (földölelő) néven nevezünk.

R o m u l u s.

I. Kitől és mi okból nyerte legyen a város, a nagy 's hírben minden nemzeteken elterjedett Roma nevet, a' történetiróktól nem egyezőleg adatik elő. Némelyek szerint a' pelasgok valának, kik miután számos halandókon diadalmaskodva a' földkerekség' nagy részét bekalandozák, e' tájon telepedvén meg, a' fegyvereikben uralkodó erőttől (rome) nevezték a' várost. Mások azt állítják, hogy Troja' bevétele után néhányan, kik hajókra kapván, elfutának, a' szelektől Tyrheniába veretvén, Tiberis folyamnál kötének ki. Mivel pedig már elbádjadt asszonyaik a' tenger' bajait tovább viselni vonakodának, egy Rome nevű, ki a' többi nőket mind születésre, mind belátásra felülmúlni látszék, a' hajók' elégetését javallá; mi csakugyan végbe is vitetett. Első pillanatban rossz néven vevék ugyan a' férfiak, de aztán kénytelenségből a' palatini hegyen megtelepedvén, mivel a' földnek termékenysége 's a' lakosok' részéről barátságos fogadtatás, rövid idő alatt várakozásokon túl jó karba helyezék őket, Romét nem csak sokféle tiszteletben részelteték, de a' várost is, mint szerzőjéről, róla nevezék. Innen maradott, mint mondják, azon szokás, melly szerint a' nők rokonaikat és férjeiket csókokkal üdvözlék; mivel amaz asszonyok is a' hajók' felégetése után ekként nyájaskodva üdvözlék férjeiket, kérlelvén azokat 's boszújokat engesztelvén.

II. Vannak, kik a' város' nevét Rométól Italus' és Levkaniá' vagy némelyek szerint Telephosnak, Herkules' fiának leányától 's Aeneasnak, vagy miként mások akarják, Askani-osnak, Aeneas' fiának feleségétől származtatják; vannak kik Romanus, Ulysses' és Kirke' fia által építtetik a' várost, mások Romus, Hemathion' gyermeke által, kit Trojától Diome-

des küldött legyen ide; mások ismét Romus, a' latinok' fedelme által, miután ez a' Thessaliából Lydiába's innen Italiába vándorlott tyrrheniakat küzlte volna. De még azok is, kik a' leghihetőbb rege szerint a' város' nevét Romulustól származtatják, ennek nemzetsége' tekintetében, meghasonlanak egymás között. Némellyek t. i. Aeneas' és Dexithea', Phorbas' leánya' fiának mondják, ki csecsemő korában Remus öcsésével Italiába hozatott, 's mivel itt a' megáradt folyamban minden csónak elmerült, az pedig melyben a' gyermekek voltak, lassúdan egy puha partra hajtatott, ezen part, váratlan megtartatásukról Romának neveztetett legyen. Mások Romét, ama' trojainé' leányát, ki Telemach', Latinus fia' felesége volt, tartják Romulus' anyjának; mások szerint ismét Amulia, Aeneas' és Lavinia' leánya Marsnak ölelkezéséből szülé; míg mások egy egészen mesés előadást hoznak fel eredete felől.

Tarchetiosnak, az albanok' törvénytípró 's vaderkölcösü királyának házában isteni tünemény jelent meg, ugymond. Mert egy phallos emelkedék fel a' tűzhelyen 's itt több napig mulatott. Thetisnek pedig Tyrrheniában jóshelye vala, melytől Tarchetiosnak azon nyilatkozás hozaték, hogy a' tüneményhez szüzet közelíttetne, 's ez attól nagy hírű fiat fogna szülni; vitézségben, szerencsében és erőben tündöklendőt. Tarchetios a' jóshely' nyilatkozását leányai' egyikével közölván, egyszerűsmind parancsolá neki, hogy a' phallossal közösülne; ez pedig átválván engedelmeskedni, egy szobalányát küldé oda. Tarchetios megértvén a' dolgot, nagyon megneheztelt 's mind ketteket befogatá, hogy elveszítse őket; de Vesta megjelent álmában 's az elvesztést megtiltá neki. Mire ez parancsolá a' leányoknak, hogy fogságokban szövözetet készítenének, igérvén, hogy ha a' munkát elvégzendették, férjhez fognának adatni. Ők pedig egész nap szövének, de mások éjente Tarchetios' parancsából a' szöveget újra felbonták. A' szobalány ikreket szült a' phallostól, kiket Tarchetios bizonyos Teratiosnak kivégzési meghagyással adott át. Ez pedig vevé 's a' folyam mellett kitevé őket. Azonnal egy nőfarkas közelite tölgyét nyújtó 's különféle madarak, az eledelt mellyet hozának a' csecsemők' szájába adogatók, mígnem egy pásztor, ki mind ezt bámulva

nézé, közelebb járulni 's a' gyermekeket elvinni bátorkodék. Illy megtartatások után felnevelkedvén, Tarchetioszt megtámadák 's diadalmaskodának felette. Ezt bizonyos Promathion beszéli, ki Italia' historiáját szerzé.

III. A' legtöbb hitelű és legtöbb tanúju regének fővona-
taít a' peparethosi Diokles ismerteté meg legelőször a' helle-
nekkel, 's Fabius Pictor is nagyobb részént őt követé. E' kö-
rül is találatnak ugyan más és más különbségek; rövid vázo-
latja azonban mintegy a' következő:

„Az Aeneastól származott 's Albaban uralkodó királyok
közül két testvérre, Numitorra és Amuliusra szállott az örö-
ködés' rende. Amulius az egész örökséget két részre osztá,
a' királyi méltóságnak a' kincseket tevén ellenébe 's a' Trojá-
ból hozott aranyat. Numitor a' királyságot választá, Amulius
pedig, mivel a' kincsnek birtoka által Numitornál hathatóbbá
lett, ezt csak hamar megfosztá a' királyságtól, leányát pedig,
tartván nehogy fiakat szüljön, Vesta' papnőjének nevezé ki,
hogy szüntelen hajadon és szűz maradna. A' leányt némely-
lyek Iliának, mások Rheának, mások ismét Silvianak neve-
zik; de ki nem sokára a' Vesta-szűzek' törvényeinek ellené-
re, viselősnék találatott. Anthonnak, a' király' leányának,
atyjához intézett könyörgései a' legkeményebb büntetéstől ez
úttal megmenték ugyan őt; de bezáraték 's minden társalko-
dástól megfosztaték, hogy lebetegedése Amulius' tudtával tör-
ténjék. Szült pedig két fiat, nagyságra és szépségre rend-
kivülieket; mi csak Amuliusnak félelmét nevelé, úgy any-
nyira, hogy egy szolgájának a' gyermekek' tüsténti ki-
vettetését parancsolná. Ez némelylyek szerint Faustulusnak ne-
veztetett, mások után nem ezt, hanem megmentőjüket hív-
ták így. A' szolga egy teknőbe helyezvén a' csecsemőket, a'
folyam felé indula, hogy belevesse őket. Mivel pedig a' fo-
lyamot meggyúlt árral torlakodni 's vadon hullámsani látá,
nem bátorkodék közeledni hozzája, hanem a' part' közelében
letevén a' csecsemőket, tova ment. A' kiöntésig dagadott fo-
lyam' árja pedig felkapá a' teknőt 's gyengéden lebegtetve
egy lassúdan emelkedő parthoz vivé, melly ma Kermanus, haj-

dan, a' mint látszik, Germanus nevet viselt, mivel a' Germani szó a' romaiaknál testvéreket jelent.

IV. Nem messze egy vadfigefa állott, mely Ruminalisnak nevezteték akár Romulustól, miként a' nagyobb rész véli, akár a' kérőző (ruminans) baromnak árnyékában delelésétől, vagy mi leghihetőbb, a' csecsemők' szoptatásától, mert az asszonyemlőt Rumának nevezék a' régiek, a' maiak pedig egy, mint látszik, a' kisdedek' táplálásáról gondoskodó istenét, Rumiliának, kinek bor nélkül áldoznak, a' szentségre tejet öntöleg. Az itten fekvő gyermekekhez járult, amint mondják, mind a' nőfarkas hogy szoptassa, mind pedig egy harkály hogy táplálni segítse és védje őket. Mivel pedig mind a' két állat Mars' szenteltjeinek tartatik 's nevezetesen a' harkály a' latinoknál legkitünőbb tisztelés' és imádás' tárgya: nem csekély hitelt nyert az anya, Marst állítván a' gyermekek' atyjának. Beszéli ugyan, hogy e' tekintetben maga is megcsalatkozott, 's hogy Amulius volt légyen szüzeségének rablója, ki fegyverben jelent meg nála 's erőszakot tőn rajta. — Mások szerint a' dajka' nevének kétértelműsége okozá, hogy az elbeszélés mesévé fajula. A' latinok t. i. valamint az állatok közt a' nőfarkasnak, úgy az asszonyok közt a' paráznának Lupa nevet adnak, 's illyesminek tartaték Acca Larentia, Faustulusnak, a' kisdedek' ápolójának neje. Ezen asszonynak is áldoznak a' romaiak 's Mars' papja april hónapban halotti áldozatot mutat be neki, mely ünnep Larentia nevet visel.

V. Egy más Larentiát következő okoknál fogva tisztelnek. A' Herkules-templombeli egyházfinak, hihetőleg csupa unalomból, kedve jött kockást játszani istenével, azon megjegyzéssel, hogy ha ő leendne nyertes, az istentől valamelly jóban részesítették, ha pedig vesz, ő fogjon az istennek gazdag asztalt készíteni, 's ölelkezésül szép szüzet keríteni. E' feltét alatt kockát vetett, először az istenért, azután magáért; 's kisült, hogy veszett. Szavának ura lenni akarván, 's a' fogadási feltételeket teljesíteni illőnek tartván, asztalt készíte az istennek, 's a' virágzó, de még nem ismeretes Larentiát megfogadá, 's miután a' templomban, hol ágyat is vetett neki,

megvendéglette volna, bezárá azt, mintha most az isten lenne jöendő hozzája. Az isten, a' mint mondják, valóban meg is közelíté a' szépet 's aztán azt parancsolá neki, hogy nap' költével menne a' térre 's azt, kivel legelőször találkoznék, csók által tenné barátjává. Találkozték pedig vele egy korában messze haladott Tarhutios nevű polgár, ki elegendő javat gyűjtögetett, gyermektelen volt 's nőtelen életet éle. Ez Larentiát megismervén, annyira megszereté, hogy halálához közeledvén, sok szép birtokának örökösévé tette, mellyeknek nagyobb részét az asszony, végintézetében a' népnek hagyá. Larentia felől azt beszélik, hogy midőn már nagy hírre kapott 's az istenek' kedveltjének tartaték, ugyan azon helyen tűnt el, mellyen az előbbi Larentia temetve volt. A' hely ma Velabrum nevet visel, mivel hajdan a' folyam' gyakori kiöntése miatt e' tájon csónakoztak által a' piacra, az átevezés pedig a' romaiaknál velaturának nevezteték. Mások e' nevezetet onnan származtatják, hogy a' népnek játékokat adók azon útra, melly a' téren keresztül a' versenyhelyre vezet, vitorlavásznat feszítének, a' romaiaknál pedig velum vitorlát jelent. Ezen okoknál fogva tiszteltetik a' második Larentia a' romaiaktól.

VI. Faustulus, Amuliusnak kanásza, a' gyermekeket mindenektől titkolva, vagy mint mások mondják 's mi a' hihetőséghez leginkább közelít, Numitor' tudtával nevelé, ki alattomosan a' nevelőknek táplálatairól is gondoskodék. Sőt hogy a' gyermekek Gabii városába is vitettek legyen, az olvasás' 's egyéb nemesebb születésűekhez illő tudományok' tanulása végett. Nevök pedig, úgy mond, szinte az emlőtől (ruma) ered, minthogy az állat' emlőjét szopva találtatának. A' testiekben nemes alkat, nagysága és szépsége által, mindjárt csecsemő korukban elárulá idomjaikat: serdült korukban pedig mindketten tüzesek 's férfiasak, minden veszélyt megvetők 's rendíthetlen bátorságúak valának. De Romulus mégis több belátással 's világi okossággal látszott bírni; mivel a' szomszédjokkal legelő 's vadászat miatt viselt koczódásokban sok jelét adá, hogy nem annyira engedelmességre, mint uralkodásra született legyen. Ezen tulajdonaiknál fogva a' hason-

születésűek és az alantabbiak iránt barátsággal viseltetének, ellenben a' királyi tisztviselőket és nyájakra ügyelőket, mint kik erőre épen nem különböznének tőlök, kevélyen megveték, boszújokra vagy fenyegetőzéseikre mitsem hajtottak. Idejüket szabad születésűekhez illő mulatságokkal 's foglalatosságokkal töltötték, 's nem a' henyelést 's munkátlanságot, hanem a' testgyakorlást, vadászatot 's versenyfutást, zsinványok' zabolázását, tolvajok' befogását 's az elnyomottak' védlétét tartották nemesbekhez illő dolgoknak. Ekként tőnek szert olly igen híres névre.

VII. Egykor Numitor' ökrészei Amuliuséival összekoczódván, ezeknek marháit elhajták. Ezt nem türheték az ifjak; hanem rájuk ütvén megfutamtaták 's ragadmányaik' nagyobb részétől megfoszták őket. Numitor haragra gerjedett, de ők fel sem vevék, sőt számos szükölködőket gyűjtven és számos szolgálkat fogadván be, a' zendülködő merészségnek és konokságnak alapjait veték meg. Történt egykor hogy míg Romulus áldozattal volna foglalatos (mert örömet áldozkodék 's jóslakodék), Numitor' pásztorai a' csekély számú kísérőkkel menő Remusra bukkánván, ezt megtámadák. Kölcsönös ütlegek és sebesítések után Numitorék győztenek 's Remust elevenen elfogák. Azonnal Numitorhoz vezették 's bevádolák, ki ellenséges indulatu bátyjától tartván, maga megbüntetni nem meré, hanem Amuliushoz ment 's tőle elégtételt kívánt, annál inkább, mivel ő, mint a' király' testvére, a' királyi szolgálktól szinte méltatlanul sértetett légyen meg. Alba' lakói, azon hiedelmökben, hogy ezen férfi méltatlanul szenved illy sérelmeket, szinte neheztelni kezdenek, mi úgy megingatá Amulius, hogy Remust Numitornak átadá, mint kívül tetszése szerint bánhassék.

Numitor tehát fogá az ifjat 's haza vezeté. Mivel pedig páratlan nagyságu 's erejü teste ámulatra bírá 's egyszersmind arczatából lelke' bátor merészségét olvasá, mely még a' jelen körülmények között is csüggedetlen és töretlen maradt; mivel továbbá merényeket 's tetteket halla felőle a' szem előttiekkel megegyezőket 's végre mi legnyomatosabb, mivel tán valamely istenség hatott, mely most jöendő nagy történetek' kezdetét vala megindítandó: gyanakodás és törté-

net az igazsághoz vezérlek, 's megkérde az ifjat, nem mulasztván el szelid hanggal 's nyájas tekintettel reményt 's bizodalmat önteni beléje, — ki volna 's honnan származnék.

Remus biztosan felelt: „Előttem semmit titkolni nem fogok, mert Amuliusnál királyiabbnak látszol lenni. Te hallsz és vizsgálsz, mielőtt büntetnél; az vizsgálat nélkül ad ki. Előbb Faustulus' és Larentia, királyi cselédek' gyermekeinek tudók magunkat. Többszben szólok, mert ikrek vagyunk. De mióta bevádoltatánk 's rágalommal illetteténk előttem, 's mióta életünk veszélyeztetik, nagy dolgokat hallunk magunk felől, melyeknek netaláni hitelességét a' jelen veszély fogja, mint látszik, eldönteni. Azt beszélik t. i., hogy születésünk titkos, kisedkori tápláltatásunk 's dajkáltatásunk pedig szokatlan vala. Azon madaraktól és vadállatoktól tápláltatánk, melyeknek kivettetének, nőfarkas' emlőjével 's harkály-hordta eledellel, a' nagy folyamnál egy teknőbe feküvők. A' teknő még ma is létezik 's tartogattatik, ellátva réz abrongsokkal 's ezekbe vésett homályos betűkkel, hogy szüléinknek egykoron vesztünk' hasztalan jelül szolgáljanak.” Numitor a' mondottakból és Remus' külsejéből következtet tőn az időre 's nem kerülé a' hízelgő reményt, hanem azon töprenkedék, miként jöhetne titkon leányával össze, ki még most is szorosan őrizteték, hogy vele mindezekről értekezhessék.

VIII. Faustulus Remusnak elfogatását 's kiadatását hallván, készítet Romulust, hogy segítségére sietne 's ez uttal születésök felől világosan értesíté őt; mert előbb talányosan szóla 's csak annyit sejdített, mennyi, ha szemök előtt tartának azt, alacsony gondolkozástól óvhatá meg őket. Maga pedig a' teknőt vevén, Numitorhoz indult a' jelen veszélynek miatta sietséggel 's félelemmel telve. Miért a' kapunál álló királyi örökben gyanút gerjesztvén, figyelemeket magára voná, 's mivel kérdéseik által zavarba hozaték, kisült, hogy a' teknőt felső köntöse alatt takargatá. Történetből az öröknek egyike azok közül volt, kikre a' gyermekek' elvettetése bizaték 's kik a' kitételnél jelen voltak. Ez, miután a' teknőt megszemlélte 's készületéről 's a' betükről ráismert volna, gyanu' útján eltalálá, mik történtenek legyen, melázás nélkül a' királyt

értésítvén, az embert szoros vizsgálat alá vonatá. Faustus a' sok és nagy kínzás között nem viselé magát győzetlenül, de egészen elnyomottan sem, hanem megvallá ugyan, hogy életben vannak a' gyermekek, de, ugymond, messze Albától, mint pásztorok szolgálnak, hogy ő részéről a' teknőt Iliához vala viendő, ki azt gyakran vágyott látni és illetni, hogy szülötteinek élete felől erősbülne reménye.

Amulius ugy járt, miként rendszerint azok járnak, kik zavarodásban, félelemben vagy haragban fognak valamihez. A' sietség között egy derék férfit, ki ezenkívül Numitornak még barátja is volt, olly megbizással küldött ehez, hogy tudakozódnék nála, vajjon a' gyermekek' életben létökről jött-e hozzá némi tudósítás. Ki midőn Numitorhoz érkezett volna, ezt azon ponton lelé, mellyben Remust nyájasan karjaiba volt fogadandó 's nemcsak reményök' hitét erősíté meg 's a' dologhoz késedelem nélküli fogásra buzdítá őket, hanem maga is hozzájuk állott, velök együtt munkálendő. A' körülmények késedelmezést nem engedének, még ha kívánták volna is; mert Romulus már közel volt 's a' polgárok közül, Amulius gyűlölték 's féltökben nem kevesen mentek át hozzá. Maga is vezetett egy jókora sereget, százas csapatokra osztottat, mindenik előtt egy férfi ment, magas rúdra kötött széna- és vesszőcsóvát emelvén. Ezen csóvák a' latinoknál manipuli nevet viselnek, honnan a' romai seregekben az illy csapatokhoz tartozók még ma is manipularii név alatt ismertetnek. A' mint most Remus a' benlevőket lázítá fel, Romulus pedig kívülről rohant a' városra, a' tyrann, ki szorultságában 's ijedtében nemcsak hatni, de csak önmentségére szolgáló eszközt kigondolni sem volt képes, megfogatván, kivégeztetett.

Ezeknek nagyobb részét Fabius és preperéthosi Diokles, — ki mint látszik első írta Roma' építését, — adják elő. Vannak ugyan, kik gyanúsak tartják ezen, a' színpadra annyira illő 's olly regésen hangzó előadást; de azok nem vetik meg, kik látják, melly szokatlan tetteknek eszközlője legyen a' szerencse, 's kik a' romai dolgokat gondolóra veszik, mellyek soha a' hatalomnak ezen magas fokára nem jutának,

ha csudálatosan 's rendkívülileg nem az istenség maga vetette volna meg alapját.

IX. Amulius' megöletése 's a' dolgok' lecsillapodta után, mivel Albában sem lakni, a' nélkül hogy uralkodnának, sem uralkodni nagyatyjok' éltében nem akarának, ezt az uralkodásba, anyjokat az őt illető tekintetbe visszahelyezvén, elvégezték, hogy önlakásokul, azon helyeken, hol eleinte neveltetének, várost építsenek. Ez a' többek közt még leghelyesebb oknak látszik lenni. De tán a' hozzájuk sereglett szolgák és szökevények' nagy száma miatt, nem is volt mást választaniok, mint vagy tönkre jutni nélkülök, ha t. i. elszéleszték azokat, vagy külön helyeken telepedni meg velök. Mert hogy Alba' lakosi e' földönfutókat magokkal összekeveredni hagyni 's őket polgártársaikká fogadni átalították, mindeneknek előtte az asszonyrablás tünteté ki, mellyet nem szilajságból, hanem kénytelenségből merészlettek, mint kikkel önkényt egybekelni senki nem akart; mert hisz' ők az elrablottak iránt minden képzelhető tisztelettel viseltetének.

Mihelyt a' városnak első alapja letéve volt, a' kiűzöttek' számára egy szent menedékhelyet készítenék, Asylaeus' istenének nevezvén azt, hová mindenkit befogadtak, sem a' szolgákat uraiknak, sem az adósokat hitelezőiknek, sem az emberölőket a' hatóságoknak ki nem adván, mivel ugymond, Apollónak egy nyilatkozása megengedi, kinek-kinek sértetlenségét biztosítaniok. E' szerint a' város csakhamar megtelt, noha, a' mint mondják, az első tűzhelyek' száma nem ment többre ezernél. De erről később.

A' város' építéséhez fogandók azonnal meghasonlottak a' hely miatt. Romulus az úgy nevezett Roma quadrata-t, azaz négyszögű Romát építé 's ezen helyet kívánta városítani, Remus ellenben az Aventinum hegynek egy megerősített részét, melly tőle Remoniumnak nevezteték, ma Rignarium nevet visel. Megegyezvén, hogy pörök' eldöntését kedvező madarakra bízzák, két külön helyre ültek, mire, mint mondják, Remusnak hat, Romulusnak pedig még egyszer annyi kánya jelent meg. Mások szerint Remus igazán láta, Romulus ellenben hazudék, mert csak akkor láta tizenkettőt, miután

Remus hozzája jött volna. Innen van, hogy a' romaiak a' madárnézésben ma is a' kányákat vigyázzák leginkább. A' pontosi Herodor azt beszéli, hogy Herkules is igen örült legyen, ha valamely merényénél kánya jelent meg neki. Ez t. i. legártatlanabb minden állatok között, mely semmiben kárt nem tesz, mit az emberek vetnek, vagy növesztenek, vagy legeltetnek. Egyedül holt tetemmel él, semmi lelkest nem öl, sem meg nem sebesít, a' madarakhoz pedig, mint rokonjaihoz, holtok után még nem is közelít. A' sasok, baglyok és ölyvek ellenben a' nemőkbeli eleven madarakat is megtámadják és megölik. Ámbár Aischylos szerint méltán mondatik:

„Madárevő madár hogyan lehetne tisztá?”

Ide járul, hogy egyéb madarak úgy szólván szemeink előtt kerengnek és örökké láttatnak, de a' kánya ritka tünemény, 's nem könnyen emlékezünk, hogy kányafiakat láttunk volna. Sőt ritka és néha megjelenésök sokakat épen azon időtlen véleményre hozott, hogy valamely idegen vidékekről jönének hozzánk; 's a' jóslók' állítása szerint épen illyesnek kell lenni mindannak, mi nem a' természet' rende szerint van önmagától, hanem isteni küldetés által jelen meg.

X. Remus a' ravaszságot megtudván, annyira megnehez-telt, hogy, midőn Romulus árkot ásatna, mellyel a' falat volt körülkerítendő, munkáját nemcsak gúnyolá, hanem még akadályoztatá is. Végre midőn az árkot mégis átugrándozná, némellyek szerint Romulustól magától, mások után Celertől, annak czimborájától, agyonütetett. Melly vitában mind Faustulus elesék, mind pedig testvére Plistinus, ki, mint mondják, Romulus' neveltetésében szinte részt vőn. Celer Hetru-riába illant el, 's tőle a' romaiak a' gyorsakat és serényeket celeres névvel nevezik. Így adának p. o. Quintus Metellusnak Celer melléknevet, azon bámulatos gyorsasága miatt, mellyel atyjának halála után kevés napok alatt hozá létre a' küzdő játékokat.

XI. Miután Romulus Remoniában mind Remust, mind a' nevelőket eltemette volna, tovább folytatá a' városépítést, Hetru-riából férfiakat hívatván, kik, valamint a' mysteriumokban, mindent némi szent szokások 's iratok szerint kalauzolnának

's intéznének el. A' mai Comitium' környékén t. i. egy kerek gödör ásaték 's ebbe mindannak zsengei letételének, melynek használatát a' törvény helybenhagyja 's a' természet szükségessé teszi. Végre kiki azon tartományból, melyből jöve, darabka földet hozott magával 's azt bevetvén, a' többiekhez keveré. Az illy gödörnek 's az égnek neve nálok egy, t. i. mundus. Azután e' gödör körül úgy jegyzék ki a' várost, miként a' kört középpontja körül. Az építő pedig szántóvasat ékelvén az ekébe, ennek egy ökröt és tehenet fog elibe, 's ama' határon mély barázdát von körül. Az őt követőknek tisztjök az ekétől felhányt csoportokat befelé forgatni, 's nem engedni, hogy kívül csak egy is maradjon. Az illy vonallal a' falat jellegi ki, 's betűkibagyással pomoeriumnak, azaz: fal mögötti vagy fal utáni helynek nevezik. Hol kaput szándékoznak betenni, ott a' szántóvasat kiveszik 's az ekét átemelvén, közt hagynak. Innen van, hogy a' kapukat kivéve, az egész falat szentnek tartják, mert ha ezek is szentek volnának, lehetetlen volna lélekkárhozat' félelme nélkül szükséges de tisztátlan dolgokat be- 's kihordani rajtok.

XII. Megyezőleg állittatik, hogy az építéshez fogás april' 21-dikén történék 's ezt meg is üdlik a' romaiak 's városuk' születési napjának nevezik. Eleinte, mint mondják, ez ünnepen semmi élő nem áldoztanak, kötelességöknek tartván a' város' létesülésének emlékére szentelt ünnepet tisztán és vértől fertőzetlenül megőrzeni. Azonban ugyan e' napon Pafilia név alatt már előbb ültek egy pásztor ünnepet, mintsem Roma épült volna. Ma épen nem egyeznek meg ugyan a' romai újhaldak a' helleniekkel, de mégis állítják, hogy azon nap, melyen Romulus a' város' alapját megveté, a' görög hónap' 30-kával szorosan összeesik, 's hogy ez napon a' hold fogyatkozást okozólag jött légyen a' naphoz, melyről, mint mondják, Antimachos a' theosi eposköltő is tudá 's melly a' hatodik Olympias' harmadik évébe esik.

Varro philosophusnak korában, ki a' romaiak közt legtöbb historiai könyvet íra, Tarutius élt, az elsőbbnek barátja, ki philosophus és mathematicus levén, egyszersmind csupán tudnivalóságából a' csillagjóslattal is foglalkozék 's ebben igen

ügyesnek tartaték. Ennek azt adá fel Varro, hogy vesse ki Romulus' születési napját és óráját, annak életviszonyaiból következtető számolás szerint, úgy, mint a' geometriai feladatok' fejtését szokás kivetni. Mert a' melly mesterség a' feladott születési időből az ember' életét jövendőli meg, annak a' feladott életből a' születési időt is ki kell találnia. Tarutius a' rábizottat teljesíté, 's miután a' férfi' viszontagságait 's tetteit átnézte, élete' kiterjedését, halála' minőségét 's minden illyes körülményeket egybehasonlított volna, egész bátorsággal 's férfiasan nyilatkozttatá ki, hogy Romulusnak anyja' méhében fogantatása a' második Olympias' első évében, az aegyptusi Choiak hónap' 23-dikán három órakor történt, midőn épen teljes napfogyatkozás volt; születése pedig Thoth hónap' 21-dikén napkölte felé következett. A' város Pharmuthi hónap' 9-dikén két és három óra között építették. A' csillagjósok' véleménye szerint t. i. mint egyes embernek, úgy minden város' sorsának is sajátos ideje van, melly első eredetétől kezdve a' csillagok' állásából találtathatik fel. De ezek 's az illyesek szokatlan 's különös voltukkal nem mulatnák tán annyira az olvasót, mint a' mennyire untatnák költeményes tulajdonuk által.

XIII. A' város' felépülése után legeleve az egész legénykoru sokaságot csapatokra osztá, mellyeknek mindenike háromezer gyalogból és háromszáz lovagból állott. Az illy csapatnak legio (választmány) volt neve, mert a' harczbírókat a' sokaság közül válogatták. A' többieket népközség gyanánt tekinté, 's populus névvel nevezé, kik közül száz előbbkelőt tanácsnokokká választván, ezeket patriciusoknak, gyűléseiket pedig senatusnak hívatá. Senatus épen azt jelent, mit gerusia (vének' gyülekezete); de a' tanácsnokok némelylek szerint azért hívatnak patriciusoknak, mivel törvényes gyermekeknek atyái (patres) voltak, vagy, mint mások akarják, mivel magok bizonyíthaták be, kik voltakának legyen atyáik, mit eleve, a' városba összetódúltak közül csak kevesen tehettek. Mások ismét e' nevet patronatustól származtatják, úgy nevezék t. i. 's maiglan is nevezik a' pártfogólást, 's azt hiszik, hogy bizonyos Patron, ki Evanderrel költözött be 's

az alantabb sorsuak iránt gondoskodással 's kész segedelemmel viseltetett, hagyta legyen hátra ezen tettnek nevét.

Az tán legközelebb jár a' hihetőséghez, ki azt tartja, hogy Romulus azért választotta legyen ezen nevet, mivel az előkelőket 's hatalmasbakat köteleseknek tartá, kik atyai gondoskodással 's figyelmességgel viseltetnének az alantabb sorsuak iránt, egyszersmind mivel egyebeket oktatni kívána, hogy ne rettegnek a' jelesbeket, megkülönböztetéseikre kaján szemmel ne néznének, hanem bizalommal ragaszkodnának hozzájuk, atyáiknak tartanak 's neveznek őket. A' senatus' tagjai még ma is fejedelmeknek neveztetnek ugyan, de magoknál a' romiaknál Patres conscripti a' nevők; olly név, mellyhez a' legnagyobb méltóság 's tisztelet 's a' legkevesebb irigység van kapcsolva. Eleinte csak Patres volt nevők, később midőn többen vétettek fel: Patres conscripti. Illy tisztes névvel különbözteté meg a' tanácsbelieket a' közönséges polgártól; egyéb nevezetekkel az előbbkelőket a' pórnéptől választá el, azokat patronusoknak, azaz: védeknek, ezeket clienteseknek azaz: védenczeknek nevezvén, 's ez által csudálatra méltó kölcsönös vonzódást önte beléjük, melly idővel sok kötelezés' alapjává válék. A' patronusok t. i. clienseiknek a' törvényt magyarázták, törvénykezéseikben védették 's minden esetekben tanácsadók 's szószólók voltak. Ezek ellenben patronusaikat szolgálák, nemcsak tisztelettel viseltetének irántok, hanem ha szűkölködők voltak, leányaikat is kiházásiták 's adóságaik' kifizetésében segíték. Sem törvény, sem felsőség nem kényszerítheté a' védőt, hogy védencze, vagy ezt, hogy amaz ellen tanú lenne. Utóbb egyéb kötelezések' divatban maradása mellett rút és nemtelen dolognak tartaték a' tehetősbeke nézve, ha pénzt vettek fel a' szegényebb sorsuaktól. Ezekről ennyit.

XIV. Az asszonyrablás, miként Fabius írja, a' város' építése után negyedik hónapban merészeltetett. Némellyek azt mondják ugyan, Romulus harczszerető természeténél fogva 's mivel némi jóslatokból azon meggyőződést meríté, hogy Roma a' végzetnek akarata szerint csak úgy juthatna a' nagyság' fő fokára, ha háboruk által növekednék 's öregbülne, veteme-

dett legyen erőszakoskodásra a' sabinok ellen; 's hogy inkább háborút, mint nősztést ohajta, onnan világos, ugymond, mivel nem több mint csak harmincz szüzet rablott el. De ez nem hihető; hanem mivel egy részről azt tapasztalá, hogy a' város rövid idő alatt olly idegenekkel telt meg, kik közül feleségesek kevesen, a' nagyobb rész pedig, mint szükölködő 's póre emberek megvetés' tárgya voltak, 's így tartós együttmaradásra csekély kilátást nyújtottak; más részről azon reménytől kecsegtetett, hogy az erőszak a' sabinokkal szövetekezést 's közlekedést fogna eszközölhetni, ha t. i. a' szüzeket megkérlelhetnék. — Ekként fogott a' dologhoz. Először is azon hírt futamtatá, hogy bizonyos istennek föld alatt rejtező oltárát fedezé fel. Ezen isten Consusnak nevezteték, vagy onnan mert a' tanácsnak kútfejét — a' tanácsot t. i. még ma is Consilium 's ennek fő tagjait Consules, azaz: tanácsadóknak nevezik — vagy mivel Neptunus equestert (a' lovak' istenét) értették alatta, minthogy az oltár a' nagyobbik versenyszor fedetik fel. Mások' állítása szerint, mivel szándékjok rejtező 's titkos volt, méltán illeté föld alatti 's elrejtett oltár az istent. Ez oltáron, fölfedeztetésének emlékezetére fényes áldozatot tőn, egyszersmind küzdő 's egyéb játékokat rendelt, 's ezekre, mint valamelly közünnepre, hirdetés' útján mindenkit meghívott. Sokan gyűltenek egybe, maga pedig bíbor palásttal ékesítetten az előbbkelőkkel az elnökséget vitte. A' tettezfogás' idejének jele volt, ha felállván, palástját összehajtaná és ismét nyakába kerítené. Számos, karddal ellátott, férfiak figyelének rája, 's a' mint a' jel adaték, kirántott kardokkal 's zajongva rohantak a' sabinokra, leányaikat elfogák, magokat pedig sérelem nélkül futni engedék.

Némellyek a' rablottak' számát csak harminczra teszik, kiktől a' curiák vették legyen nevöket; Antiumi Valerius ötszázhuszonhét, Iuba hatszáznolczvanhárom hajadont említ. 'S az szolgál legnagyobb mentségül Romulusnak, hogy hajadonok valának, mert azt mondhatá, hogy Hersilián kívül, — kiben megcsalatoztak — egy asszonyt sem fogtak legyen el; 's hogy így nem szilajság vagy gonoszságból követék el

a' rablást, hanem mivel a' két nemzetet egyesíteni és szoros kötelekkel egybekapcsolni akarták. Hersiliát némellyek szerint Hostilius vette el, egy igen jeles romai; mások után maga Romulus, kinek gyermekeket is szült legyen, egy leányt, ki mint első szülött Prima nevet kapott, 's egy fiat, kinek atyja a' polgároknak általa létesített összejövetelök miatt Aollius nevet adott; később azonban Avilliusnak nevezteték. Ezt troizeni Zenodotos beszéli, noha sok ellenmondója van.

XV. Történt pedig mint mondják, hogy a' leányrablók közt némelly pórbeliek egy szép és sugártermetével szembetünő szüzet vonzottak el. Midőn pedig néhány velök találkozó előkelők el akarnák tőlök ragadni a' leányt, kiáltottak a' vezetőket, hogy Talasiusnak, egy fiatal, de tekintetes 's derék férfinak viszik azt; minek hallatára amazok áldást mondva dicséretet tapsoltak, némellyek pedig Talasiusnak nevét, iránta való szeretetből 's barátságból fennen hangoztatva, visszafordultak 's követék a' vezetőket. Innen van, hogy a' romaiak Talasius — miként a' hellenek Hymenaiost — még ma is zen-gik menyegzőikben; mert, mint mondják, Talasius feleségével boldog házasságot éle. De a' karthagói Sextius Sulla, ez a' Musáktól 's Kegyeektől kedvelt férfiú, azt mondá nekem, hogy Romulus ezen szót a' rablásnak vezérjeléül használta, 's mivel mindnyájan, kik szüzeket orzottak el, Talasius kiáltottak, e' szokás a' menyekzőkben is maradónak lett legyen. Legtöbben 's ezek közt Iuba, azt vélik, hogy nem egyebet tesz, mint nógatást 's ösztönzést a' munkásságra, nevezetesen a' gyapju-munkára (talasia), minthogy akkor még itáliai szók nem folytak át a' hellen nyelvbe. Ha ez nem a' levegőből van merítve, 's ha akkor a' romaiak a' Talasia szót velünk egy értelemben használták, úgy ama' szokásnak más, több hitelt érdemlő okát lehetne gyanítanunk. Ama' békeszerződésben t. i. melyet a' sabinok a' háború után kötöttek a' romaiakkal, az asszonyokra nézve az állapítottatott meg, hogy uraiknak gyapju körüli munkán kívül egyéb szolgálatot ne tegyenek. Melly szokás a' későbbi menyekzőknél is megmaradott, 's a' leányaikat férjhezadók vagy férjhezvezetők, vagy általában a' jelenlevők tréfásan Talasiusat kurjongatnak, annak jeléül, hogy a' menyasszony nem más

mint gyapjumunkára vitetik férje' házába. Továbbá még azon szokás is megmaradt, hogy a' menyasszony nem magától lép küszöbön keresztül a' szobába, hanem fölemelve vitetik be, mivel akkor amazok is erőszakosan vonattak 's nem önkényesen mentek be. Végre némelyek azt is állítják, hogy azon szokás, mellynél fogva a' menyasszonynak haja törhegygyel választatik el, az első házasság' erőszak 's ellenkedések közötti köttetésének jele volna. Azonban ezekről a' Római szokások' okairól szóló könyvemben többet mondtam. Egyébiránt a' rablás Sextilis, ma augustus hónap' 18-kán történt, mely napon a' Consualiákat ünneplik.

XVI. A' sabinok számosan és harczosak voltak, 's fal nélküli helységeket laktanak, kikhez, mint a' lakedaimoniak' szálítványához, magas érzet 's ijedetlenség illenék. Látván azonban, mely fontos zálogok által volnának lekötve, leányaik miatti aggodalmukban, követeket küldöttek Romulushoz ezen méltányos és mérsékelt kérelemmel, hogy adná vissza leányaikat 's tenné jóvá az elkövetett erőszakot, azután rábeszélés' és törvény' útján szerezne barátságot 's rokonságot a' két nemzet között. Romulus a' leányok' elbocsáttatása helyett azt üzené vissza, hogy nyugodnának meg az egybekelésen. Azalatt, míg most a' sabinok tanácskozással 's készülékekkel tölték idejüket, Akron, ceninák' királya, egy tüzes 's a' had' dolgaiban rettenetes férfiú, ki már Romulusnak első merészleteit gyanúsoknak tartá, 's most azt vélé, hogy a' némberek elleni tette által mindenkinek rettenetes, sőt ha nem bűnhödnék, végképp kiállhatatlan leendene, haddal tört elő 's nagy erővel indult ki Romulus ellen, ez pedig ellene. Szemközt teremvén, kölcsönös szemlélgetés után párviadalra szólíták fel egymást, mialatt a' sergek fegyvereikben nyugton állottak. Romulus azt fogadá, hogy, ha győzni 's ellenét lesujtani fogná, ennek fegyvereit maga fogja Iupiternek megvinni és szentelni. Győzött pedig, lesujtván ellenét, mire kardra kelvén a' dolog, mind az ellenséges sereget megfutamtatá, mind a' várost meghódítá; de a' hódítottakkal kímélőleg bánt, 's egyedül azt parancsolá nekik, hogy házaikat lerontván, őt Romába követnék, ott egyéb polgárokkal hason joggal birandók. Romát semmi inkább nem gya-

rapítá, mint az, hogy a' hódítottakat mindig magával egyesíté 's polgárjainak száma közé fogadá.

Ekkor Romulus, hogy fogadalmát Iupiternek egészen teljesleg, egyszersmind a' polgároknak mulatságos szemléletet nyújtólag teljesítse, a' táborban egy szörnyű magas tölgyfát vágattott, 's erre, miután győzelemjellel alakította volna azt, Akron fegyvereinek mindegyikét rendszeresen felfüggeszté. Maga körülövezé köntösét 's laurussal koszorúzá hosszú-fürtös fejét. Ekkor a' felfogott 's egyenes irányban jobb vállára támasztott győzelemjellel megindult, győzelemdalt énekelvén, melyet fegyverben követő serege utána énekle, míg a' polgároktól öröm 's bámulat között fogadtatának. Ezen pompa szolgálá kútfejül 's előképül a' későbbi triumphusoknak. A' győzelemjel Iupiter Feretrius' ajándékának nevezteték. Ferire t. i. annyit tesz a' latinoknál, mint sújtani, 's Romulus fogadásakor azt kéré, hogy ellenét lesújtás által ölhesse meg. A' zsákmányfegyverek opima spolia nevet viselnek; Varro szerint azért, mert a' gazdagságot opemnek mondják. Több hihetőséggel lehetne tán az opimát opustól származtatni, mert opus munkát jelent, 's az opimák' szentelése csak annak engedtetik, ki mint hadvezér saját kezével vija ki az. ellenvezér' megöletésének dicsőségét. Ezen dicsőség csak három romai vezérnek jutott; először Romulusnak, ki a' ceninai királyt ölé meg, aztán Cornelius Cossusnak, ki tyrrheniai Tolumniust sújtá le, végre Claudius Marcellusnak, ki Britomartesen, a' gallusok' királyán diadalmaskodott. Cossus és Marcellus már négy lovas szekéren tarták bemenetöket 's a' győzelemjelet magok vivék. De Romulusról helytelenül állítja Dionysius, hogy szekeret használt legyen; mert mint írják, Tarquinius, Demarat' fia első a' királyok között, ki a' triumphusokat illy ünnepélyes fényre emelé; mások szekéren Publicolát triumpháltatják legelőször. Egyébiránt is Romulus minden győzelmi jelekkel ékesített 's Romában látható szobrokon gyalog képeztetik.

XVII. Cenina' meghodítása után, míg egyéb sabinok még mindig készületeskedének, Fidenae', Crustumenum' és Antemna' lakosai szöveterkeztek össze a' romaiak ellen, de ütközetre kelvén a' dolog, meggyőzetének 's türniök kellett, miként Ro-

mulus egyig Romába szállítá őket, miután városaikat megvívta 's tartományait felosztotta volna. Azonban, míg egyebeknek földeit romai polgároknak adogatá, az elorzott szűzek' szüleit előbbi birtokaikban meghagyá. E' felett annyira megneheztek a' többi sabinok, hogy Tatiust vezérökké választván, haddal nyomulnának Roma ellen. Bajos volt pedig a' városhoz jutás, egy most Capitolium nevezetű erősségnek miatta, melyben Tarpeiusnak, 's nem, mint némelyek vélik 's kik Romulust igen együgyűnek tartják, Tarpeia szűznek, vezérlete alatt őrsereg fekvék. Tarpeia a' várnagynak leánya volt 's ez adá fel a' várat a' sabinoknak, kíváncsiságból azon arany pereczek iránt, melyeket nálok fényleni látott, azt alkudván ki árulása' jutalmául, mit bal kezeiken viselnek. Tatius a' feltételt elfogadá, a' leány pedig éjente egy kaput megnyitván, a' sabinokat beereszté.

Ífien az sül ki, hogy sem Antigonus, midőn azt mondja, hogy szereti azt, ki elárul, de gyűlöli azt, ki elárult: sem Caesar, ki Rhymitalkes-, thrákok' királya felől azt mondja, hogy szereti az árulást, de gyűlöli az árulót, magányosan nem állanak, sőt inkább közös érzése ez mindazoknak, kiknek illy alacson lelkekre úgy van szükségök, mint némely állatoknak mérge és epéje használtatik. Míg használjuk, szeretjük őket; de eliszonyodunk elveteműtségtől, ha célhoz jutotunk. Nem különben érzett Tatius is Tarpeia iránt; azért parancsolá meg a' sabinoknak, hogy megemlékezvén az ígéreteről, azokból, mit bal kezeiken viselnek, semmit a' leánytól meg ne tagadjanak. Egyszersmind arany pereczét lekapcsolván kezéről, vele paizsát is a' leányra veté. Mit midőn mindnyájan cselekedtenek volna, a' szűz aranynyal behintetten 's paizsokkal fedetten a' temérdekség 's teher alatt adá ki lelkét. Elítéltetik pedig Tarpeius is, miután Romulustól árulással vádoltatott volna, miként Iuba, Sulpicius Galba után beszéli.

Azon írók közt, kik a' Tarpeia körülíket máskép adják elő, azok semmi hitelt sem érdemlenek, kik őt Tatius, a' sabinok' vezére' leányának mondják, 's ki, mivel Romulussal kénytelenítetett élni, az árulást követé el 's atyjától ekként jutalmaztatott legyen. De annál, mit Simylus költő mond, ízetlenebbet

képzelni tán nem is lehet. Szerinte nem sabinoknak, hanem celtáknak árulta el Tarpeia a' Capitoliumot, királyuk iránti szerelmében. Szavai ezek:

És Tarpeia, közel lakozó capitoli tetőhöz,
Rontójává lön Roma' falának, a' lány.
Mert a' celta király' nászágyát bírni kívánván,
Őrzeni őseinek lakjait elmulatá."

'S mindjárt alább haláláról így:

Őt a' bólok nem 's a' külhoni nyirthaju celták'
Ezrei sem temeték, innen a' Pó folyamon;
Marsdühü karjaik a' vért' súlyát rá nehezíték.
A' gyülölt lelkü lányra, halotti díszül."

XVIII. Annyi bizonyos, hogy ama' hegy, az ott eltemetett Tarpeiától, mindaddig Tarpeios nevet viselt, míg nem Tarquinius király Iupiternek szentelé azt, mely alkalommal a' leánynak tetemei elhordatván, egyszersmind ama' nevezet is megszűnt, kivéven egy a' Capitoliumon létező 's még ma is Tarpeia nevezetű sziklát, melyről a' vétkesek taszittatának alá. Romulus a' vár' birtokába jutott sabinokat boszútelve hívá ki a' síkra, mit Tatiús bátran fogadott el, látván hogy vesztés' esetében övéi' számára bátorságos mentőhely állana készen. Tudnillik a' köztök fekvő tér, hol csatázniok kellett, számos halomtól volt bekerítve, mely a' helynek alkalmatlansága miatt mind a' két részen nehezité 's gátlá az ütközetet, a' futamodásban pedig és az üzésben sok bajt okozott. Történetből nem sok nappal előbb a' folyam kiöntött, ama' térségen, hol ma a' forum van, mély és észrevehetlen posványt hagyván hátra, mely éppen ez okból a' szemnek láthatlan, nehezen kerülhető, más részről pedig veszélyes és csalékony volt. A' tudatlanságból félje törő sabinoknak szerencsés eset juta. Curtius, egy igen jeles férfi, hírével 's bátorságával kevélykedve mások előtt alkalmas messze lovaglott, míglen lova egyszerre a' mélybe süllyedt. Egy ideig ütleget és szólogatás által törekedett kivonni azt, de sikerét nem látván, lovát oda hagyá 's magát menté meg. A' hely még ma is Curtius-tavának nevezetik. A' veszélytől menekedett sabinok tüzes, de — noha sokan estek el — nem eldöntő harcztot harczolának; a' többek közt Hostilius is,

ki Hersilia' férjének 's a' Numa után királykodó Hostilius' nagy-atyjának tartatik.

Ezentúl rövid időszakonként több csata is történt, noha természetesen a' historia leginkább csak egyről, az utolsóról emlékezik, melyben Romulus' fejét olly súlyosan találá egy kő, hogy csaknem földre dőle 's a' romaiak, mivel vezérek többé a' sabinoknak ellené nem állhatott, hanyatlani kezdettek 's a' térségről elnyomatván, a' palatini halomra futottak. Ez alatt felüdülvén sebéből Romulus, a' futókkal szemközt az ellenségre kívánt rohanni, hangos szóval intvén amazokat, hogy megállapodván vinának. De mivel köz futamodástól környezteték 's visszafordulni senki sem merészlett, égre emelt kezekkel kéré Iupitert, hogy állítná meg a' sereget 's ne hagyná, sőt segítené fel a' romaiaknak hanyatló ügyét. Míg így imádkozék, sokan szégyenkedni kezdének királyok előtt 's a' futók' csüggedése bátorsággá változott. Megállapodának tehát, ott legelőször, hol ma Iupiter Statornak — megállítóval lehetne tán visszaadni — temploma van. Azután ismét összezsugorodván, a' sabinokat egész odáig verék, hol ma Regia nevű épület 's a' Vestatemplom áll.

XIX. Az itt újonan megütközni szándékozókat egy a' szemnek csodás látomány 's a' nyelvnek kifejezhetlen tünemény tartóztatá vissza. Látni lehetett t. i. miként a' sabinok' elorzott leányai, minden részről, mintegy istentől ihletve lárma és sikoltozás között fegyvereken 's holttetemeken keresztül sietének férjeikhez 's atyáikhoz; némellyek kisded csecsemőket hordozván karjaikon, mások arcaikon szétfolyó hajaikkal fedetten 's mindnyájan legédesebb nevekkal majd a' sabinokat majd a' romaiakat szólítgatván. Az ellenfelek megilletődvén, helyt engedtek nekik a' két tábor közti megállásra; egyszersmind közönséges lön a' zokogás 's élénk könnyöretet indított mind ezen szemlélet maga, mind még inkább az asszonyok' szavai, melylyek a' méltányosság és illendőségre szabadlelkűleg hivatkozás után, kérelemmel 's könyörgéssel végződtenek: „Mi gonoszt, vagy elkeserítőt követénk el ellenetek,” úgymond „hogy olly irgalmatlan kínokat kellett és kellett szenvednünk? Erőszakosan 's törvénytelenül raboltatánk el azok által, kiktől most

biratunk 's elragadtatásunk után testvéreinktől, szüléinktől 's rokonainktól mindaddig mellőzteténk, míg legádázabb elleneinkhez szoros kötelékekkel kapcsolva oda jutánk, hogy most azókért, kik erőszakot 's méltánytalanságot követének el rajtunk, ha küzdenek rettegünk, ha kimúlnak könnyezünk. Addig míg szűzek valánk, nem jövétek segítségünkre sértőink ellen, most asszonyokat férjeinktől, anyákat gyermekeinktől választotok el bennünket 's azon segítség, melyet szegényeknek most nyújtotok, nekünk sokkal siralmasabb az előbbi velünk nem ügyelésnél 's árulásnál. Illyen a' szeretet, melyet azoktól nyerénk; illyen a' könyörület, melyet irántunk bizonyítottok. 'S csakugyan, ha egyéb ok miatt háborúskodtok, már miattunk is meg kellene szünnötök, kik általunk ipákká és nagytayákká tétetvén, elleneiteknek rokonaivá lettetek; ha pedig miattunk van háboru, vigyetek el bennünket vejeitekkel 's gyermekeinkkel, adjátok vissza szüléinket és rokonainkat, de égre kérünk, magzatjainktól 's férjeinktől meg ne foszszatok, nehogy újlag foglyokká kelljen lennünk.»

Hersiliának ezen és rokon előterjesztése 's egyebeknek esdeklései fegyverszünetet szültek, 's a' vezérek beszédet váltani összejöttek. Ez alatt az asszonyok férjeiket 's gyermekeiket szüléikhez 's testvéreikhez vezetétek, az éhezőknek étet, a' szomjuzóknak italt vittének, a' sebesekeket pedig ápolásul házaikba hordták. Itt láttaták velök, hogy a' házi uralkodás rajtok fordul meg, hogy férjeik csüggenek rajtok 's irántok szeretettel 's kitelhető tisztelettel viseltetnek. Végre abban egyeztek meg, hogy azon asszonyok, kiknek kedvök van, férjeiknél maradjanak, de a' mint fentebb beszélém, a' gyapjűmunkát kivévén, semmi egyéb foglalatosságra vagy szolgálatra ne köteleztessenek; a' romaiak és sabinok közös várost lakjanak, a' város Romulus után Roma, a' lakosok pedig Tatiusz' szülőföldre után Quirites nevet viseljenek, végre hogy a' trón 's a' vezéri méltóság közös legyen. A' hely, hol ezen szerződés kötötték, ma is Comitiumnak neveztetik; mert comire annyit tesz a' romaiaknál, mint nálunk összejöni.

XX. Mivel ekként a' város kétszer olly népessé lett, a' sabinok közül is százan választattak Patriciusoknak, a' legi-

ok ezentúl hatezer gyalogból és hatszáz lovagból állottak. A' most alapított három néposztálynak egyike Romulustól Ramnenses, másika Tatiustól Tatienses, harmadika pedig ama' berektől, melybe, mivel mentőhelynek volt szánva, sokan menekedtek 's a' polgárságot e' szerint nyerék, Lucerenses nevet kapott; a' berek t. i. lucus-t teszen a' romaiaknál. Hogy pedig csakugyan ez volt a' néposztályok' száma, azt nevék bizonyítja; mert még ma is Tribusoknak (harmadrészek), az osztályok' fejei pedig Tribunusoknak neveztetnek. Minden osztály tíz curiát foglalt magában, melyek, mint mondják, amaz asszonyoktól vevék nevöket. De ez költeménynek látszik, mert nagyobb részeit lakhelyeiktől neveztetnek. Az asszonyokat ellenben több más megkülönböztetésben részelteték, például, hogy az utcán kiki kitérjen előlök; hogy jelenlétökben senki fajtalan szavakat ne ejtsen, sem meztelenen ne mutatkozzék, ha a' fenyítő törvény elébe idéztetést elkerülni akarja; hogy fiaik bulla nevezetű nyakdiszt — mely nevét vízbuborékhoz hasonlító alakjától nyeré — és bíborral szegett felső köntöst viselhessenek.

A' két király nem tüstént tanácskozáék egymással az előforduló tárgyról, hanem előbb különösen kiki saját senataraival 's csak azután ültek köztanácsba össze. Tatiust ott lákék, hol ma Moneta' temploma áll; Romulus pedig az úgy nevezett szép part' lépcsőinél, melyek a' palatini hegyről a' nagy versenyhelyre vezető út mellett vannak. Itt állott, mint mondják, ama' somfa is, mellről ezt regélik: Romulus erejét kísértendő, az aventinumi halomról egy láncsát hajta el, mely somfanyelű volt; ennek hegye annyira behatott a' földbe, hogy senki, ámbár sokan próbálák, ki nem huzhatá azt. A' fanyél a' termékeny földben gyökeret eresztett, 's egy rendkívüli magasságu fává nőtt fel. Ezt, mint igen tisztességet, nagy becsben tarták Romulusnak követői, 's hogy meg ne sértsék, falat vontak körüle. Ha ki hozzá járulván, vélté, hogy a' fa nem eléggé virulna és zöldelne 's tápnak szüke miatt kiszáradni akarna, ezt minden veletalálkozóznak fenhargon adá tudtára; kik is mintegy tüzet oltandók, vizért kiáltozának, mire minden részről kiki telt vödörökkel sietett a'

helyre. De, mint mondják, Caius Caesar a' lépesőket kijavítván, midőn a' munkások a' földet felásták, vigyázatlanságból annyira megsértetének gyökerei, hogy a' fa kiszáradott.

XXI. A' sabinok a' romaiak' hónapjait fogadák el, melylyekről a' szükségest már Numa' életében előadók. Romulus ellenben a' sabinok' hosszú vértéit hozá divatba, azon kerekded argivi paisokkal cserélvén fel azokat, melyeket eddig maga és a' romaiak viseltenek. Ünnepeik 's áldozatjaik között voltak 's míg azokat, melyeket az egyik vagy másik nemzet hozott magával, megtartották, más újakat is alapítottak, többek közt a' Matronaliakat, az asszonyoknak a' háború' eloszlatása miatt szentelteket és a' Carmentaliakat. Carmentát némellyek egy az emberek' születésére felügyelő Parkának tartják, miért az anyáktól tiszteltetik is; mások arkadi Evander' nejének, ki azért nevezteték Carmentának, mivel mint jóslónő lelkesedésében versekbe foglalt nyilatkozásokat adott; mert carmina nálok verseket jelent. Sajátképeni neve Nikostrate volt, 's ebben mindenek egyet értenek.

De Carmentát némellyek több hihetőséggel észről fosztott nőnek magyarázzák, minthogy a' jóslói lelkesedés egy neme az eszelősségnek. A' latin carere t. i. annyit tesz, mint fosztva lenni; az ész pedig mentemnek nevezik.

A' Paliliákról már fentebb szólottunk. A' Lupercaliák időszakokra nézve tisztulási ünnepet jelenthetének, mert februar hónap' — melyet tisztulási hónapnak lehetne fordítani — egyik szünnapján tartattak 's melly nap hajdan februata nevet viselt. Az ünnepnek neve egyjelentésű a' görög Lykaia szóval, honnan sokan igen réginek tartják, mintha az Evanderrel bevándorlott arcadiaktól származnék. De ez üres vélemény; mert miért nem lehetne nőfarkastól származtatni ezen nevet, midőn látjuk, hogy a' Luperci keringéseiket ott kezdik, hol a' rege szerint Romulus téteték ki. Az ünnep' jelentését a' vele járó szokásokból magyarázni igen bajos. Több kecske vágatik le, azután két nemes születésű ifju vezettetik elő, kiknek homlokait némellyek a' véres ölkéssel illetik, mások ismét téjbe mártott gypjával azonnal letörlik. A' letörlés után az ifjaknak nevetniök kell. Továbbá a' kecskék' bőreit szíjakká

hasogatván, meztelenen 's kötényekben ide 's tova futkosnak, a' velök találkozókat szíjjakkal csapkodván. A' fiatal asszonyok a' csapkodást nem kerülik, mert a' könnyenszülésre és viselő állapotra nézve üdvösnek tartják. Különös, hogy ez ünnepen a' Luperci egy ebet is áldoznak.

Bizonyos Butas, ki elegiában a' romai szokások' eredetét régi regékből magyarázza, azt írja, hogy Romulus és Remus Amuliuson győzedelmeskedván, örömtelven iramtanak a' helyre, hol kisedet korukban a' nőfarkas emlőit nyújtá nekik, 's hogy ezt képezné az ünnepnél divatozó futás, midőn a' nemes születésű fiak iramnak.

Verve az útba jövőket amint vassal kezeikben

Albából Remus 's Romulus hajdan iramt.

A' véres ölkéssel, az akkori öldöklés 's veszély' jelül illetetik homlokok 's a' tejjel való letörlés első eledelök' emlékeztétét jelenti. Caius Acilius szerint ellenben Romulus és Remus, még a' város' építtetése előtt látván egykor, hogy marháikból néhány hibáznék, miután Faunusnak segedelmeért könyörgének, meztelenen indultak ki keresésökre, nehogy az izzadság terhökre esnék; 's ez volna oka, hogy a' Luperci meztelenen csavarognak. Az ebnek feláldoztatását, ha a' Lupercaliák tisztulási ünnepet tesznek, engesztelő áldozatul lehetne tekinteni. Mert a' görögök illy ünnepeken ebkölykeket hordanak ki 's általában ezen ünnepély, melly Periskylakismos (kölyökhordozgatás) nevet visel, gyakran fordul elő nálok. Ha ellenben a' nőfarkas' tiszteletére üdletik az ünnep, hogy ez által Romulus' táplálataért 's megtartásaért köszönet tétessék, az eb, mint a' farkasoknak ellensége, nem helytelenül vágatik le. Vagy hacsak azért nem büntettedik az állat, mivel a' Lupercikat futkozásaikban akadályozza.

XXII. Továbbá beszélik, hogy a' szent tűz' tiszteletét is Romulus hozá be legelőször 's Vestales nevezetű fölszentelt szűzekre bízta azt. Mások ezt Numának tulajdonítják, azt állítván egyébiránt, hogy Romulus igen vallásos 's a' jóslás' mesterségében igen jártas volt 's az úgy nevezett Lituus-t ez okból hordta légyen. A' lituus görbe bot, mellyel a' madárjóslat végett leülök az ég' tájait jegyzik ki. Ezen bot, melly a'

palatini halmon őrizteték, midőn a' város a' gallus háborúban ostromoltaték, eltűnt, 's mint mondják, a' barbarok' elűzetése után mély hamuban, csupa elégett dolgok között tüztől kímélten találtatott meg.

Romulus nénelly törvényeket is szabott; a' többek közt egy igen szigorút, melly az asszonynak férjét elhagynia tilalmazá, a' férjnek ellenben megengedé, feleségét méregkeverés, gyermekeknek vagy kulcsoknak hamisokkal felcserélése 's házasságtörés miatt elűznie; ha ki más okból küldené el feleségét, annak javából egy rész az asszonynak adassék; a' többi Ceresnek áldoztassék; ki házastársát eladná, annak élete az alvilág' isteneinek birtokába jusson. Szembetűnő, hogy az atyaölőnek semmi büntetést nem szabott 's minden emberölést atyaölésnek (patricidium) nevezett, azon hiszemben, hogy már amaz iszonyatos, emez pedig lehetetlen volna. 'S valóban jó darab ideig úgy is látszék, hogy illy gonosztettet méltán hagyott említetlenül, mert csaknem hatszáz év mult el a' nélkül, hogy valaki Romában vádoltatnék miatta; mert az első atyaölés, mint mondják, a' hannibali háború után Lucius Ostiustól követteté el.

XXIII. Tatiusnak — uralkodása' ötödik évében — némelly barátai 's rokonai a' laurentok' Romába menő követeit, kikkel uton találkoznak, megtámadák, pénzöket erőszakosan elveendő; mivel pedig ellentállottak, megölék azokat. Romulus azt vélé, hogy az illy szertelen gonosztét miatt a' vétkeket tüstént meg kellene büntetni; mit Tatius himezve hámozva halogatott. 'S ez volt azon egyetlen egy eset, melly nyilvános meg hasonlós' tárgyává lett közöttök; egyébként tökéletesen megfértek egymással 's a' kormányt közösen 's egyetértőleg vivék. A' megöletteknek rokonai Tatius miatt semmi törvényes elégtételre számot nem tarthatván, kivégzették, Laviniumban támadván meg őt, midőn épen Romulussal áldoznék; Romulust ellenben, mint igazságszerető férfiat magasztalások közt kísérek haza. Romulus Tatius' tetemeit Romába hozatván, tisztességesen eltakarítá, — az aventinumi halmon, az úgy nevezett Armilustrium mellett fekszik — de az öldöklés' megbüntetését végképen elmulasztá Némelly történetírók

szerint a' laurentok' városa félelemből Tatius' gyilkosait kiadá, de Romulustól szabadon eresztetének, ki az öldökletet öldöklet által eltöröltnek lenni mondá. Melly körülmény némi beszédet és gyanút ébresztett, mintha egészen ínye szerint lett volna kormánytársától megszabadulhatnia, noha a' közdolgozat meg nem háborítá, sem a' sabinokat meg nem ingatá, kik ezentúl is részint mivel isten gyanánt tekinték, minden jeleit adák tiszteletöknek és szeretetöknek. De a' külföldiek közül is sokan csodálák Romulust 's a' régi latinok elküldének hozzá 's barátságra 's hadiszövetségre léptek vele. Fidenae t, Roma' szomszéd városát pedig megvívá, mint némellyek mondják, siető lovagokat küldvén el azon parancsolattal, hogy a' vaskapuk' sarkait vágnák ki 's ez alatt maga is ott termett, mások szerint a' fidenaeiek rohantak előbb a' romai határba, zsákmányt hajtván el, a' szántóföldet 's a' város' közelét irgalom nélkül pusztítván; mire Romulus cselet vetvén, sokakat leölt 's városukat bevette. De feldulni 's alapjából kiforgatni nem akará azt, hanem romai szállítványnyá tevé 's aprilis' 13-án kétezeröttszáz gyarmatost küldött oda.

XXIV. Nem sokára ezután dőghalál támadott, az emberekre betegség nélkül hirtelen halált hozó, a' gyümölcsöket nemterméssel, a' nyájakat meddőséggel látogató; ezen felül a' várost vércsöppek áztaták, hogy így a' változhatlan csapásokhoz az istenektől szertelen rettegés is járulna. Mivel pedig Laurentum' lakosait is hasoncsapások érték, mindenki azt vélte, hogy mivel sem Tatiusnak, sem a' követek' gyilkosainak tekintetében a' törvénynek elég nem téteték, isten' haragja szállta legyen meg a' két várost. Mihelyt mindenik rész kiadá 's megbünteté a' gyilkosokat, szemlátomást alábbhagytak a' csapások. Mire Romulus a' két várost tisztító-áldozatokkal véteklenté, mellyek, mint mondják, a' ferentini kapunál még ma is tétetnek.

Még a' dőghalálnak szünte előtt a' cameriak ütöttek be tájdulólag Romának birtokaiba, az inség miatt ellenállásra nem számolván. Romulus tüstént táborba szállt ellenök 's a' csatában győzedelmeskedvén, hatezret ölt le közülök; azután városukat hódítá meg 's az életben maradt lakosoknak felét Ro-

mába szállítá, Romából pedig Sextilis' elsején kétszer annyit szállított Cameriába, mint a' mennyien ott maradtak. Illy nagy volt már akkor a' lakosok' száma a' még alig tizenhat esztendőös Romában. Egyéb zsákmány között Cameriából egy négyfogatú ércszekeret is vitt el 's Vulcanus' templomába helyezé, saját képszobrát, miként a' győzelem' istenétől koszorúztatik, állítván rája.

XXV. Míg most a' romai ügyek ekként erősbödének, a' gyengébb szomszédok hódoltanak, megelegedvén a' bátorságban maradhatással; a' hatalmasbak ellenben félelem és gyűlölettől elfogódva, türelem helyett tanácsosabbnak tarták Romulust megzabolázni 's tartománya' oriásodásának határt vetni. Az etruskok közt a' vejentek — nagy határnak birtokosi 's alkalmas derék várost lakók — tevének első lépést az ellenségeskedésben, Fidenae, mint sajátjokat, visszakivánván. Melly kíváнат nemcsak jogtalan, de nevetséges is volt, mert a' csapások' és háború' ideje alatt nemcsak nem segíték Fidenae' lakosít, hanem inkább nyugottan nézték vesztőket, most pedig idegen kézre szállott házaikat 's telkeiket kérék vissza. Romulustól gunyoló feleletet kapván, sergeiket megoszták, egy részével a' Fidenae melletti csapatot támadák meg, más részével Romulus ellen indultanak. Fidenae-nél győztesek, kétezer romait öltek meg; ellenben Romulustól meggyőzetvén, nyolczezernél többet vesztek. Egy Fidenae melletti második ütközetben, miként minden történetírók vallják, Romulus maga legtöbbit vitt véghez, szertelen erővel rendkívüli ravaszságot párosítván 's minden emberi tehetséget jóval felülmuló erőt 's gyorsaságot fejezván ki. De hogy, mint némellyek állítják, az itteni ütközetben elesett négyezreknek több mint felét saját kezével sújtotta legyen le, az merő mese, vagy inkább végkép hihetetlen; holott a' messeniaknak már azon állítása is, hogy Aristomenes a' lakedaemoniak elleni háborúban háromszor tett legyen Hekatomphonia-áldozatot, közönségesen üres csevegésnek tartatik.

Romulus a' győzelem' eldöntése után a' többieket futni hagyá 's egyenesen a' városnak tartott. A' lakosok nem állhatván ellent a' nagy veszteség miatt, kérelemhez folyamodtak

's száz esztendőre barátságot és szövetséget kötöttek, egyszerűsmind tartományuk' nagy részéről az úgy nevezett Septempagium azaz Hétfaluról 's a' folyammelletti sóaknákról is lemondaniok 's ezen felül ötven legjelesb férfiat kezesül kellett kiszolgáltatniok. Ezen győzelem miatt is triumphált Romulus october 15-én, 's triumphusában egyéb foglyok között a' vejentek' vezérét is föllépeté, egy agg férfiat, de kiről az állítaték, hogy e' csatában esztelenül 's korához képest tapasztalatlanul viselé magát. Innen van, hogy a' győzelemünnepeknél még ma is egy biborszegélyes köntösbe öltözött vénet vezetnek a' piacon keresztül a' Capitoliumba 's gyermekbullát akasztanak nyakára, a' hirnök pedig sardiakat árulva kiáltoz. Az etruskok t. i. sardesi származatúak; Veji pedig etruriai város volt.

XXVI. Ez volt utolsó háborúja Romulusnak, melyet viselt. Ezentúl ő is úgy járt, miként sokan, vagy inkább, miként csaknem mindnyájan járnak, kik nagy és váratlan szerencse által hatalomra és magas polczra emelkedtek. Erősen bizván szerencséjében, gyűlöletes gőgöt öltözött fel, a' levette népszerűséget monarchiává változtatá, 's ezt legközelebb azon piperés öltözet által, mellyben mutatkozzék, tette utálat' és boszuság' tárgyává. Mert bibordolmányt 's biborral szegett togát viselt, karzatos trónon ülve tartott tanácsot és szüntelen a' parancsteljesítési gyorsaságtól úgy nevezett celeres (gyorsak) ifjak környezék. Mások előtte mentek, a' népet bottal távoztatók; szíjjal övezve jártanak, hogy azonnal megköttözzék, kiket urok akarna. Kötozni hajdan a' latinoknál annyit tön, mint ligare, ma alligare; azért viselnek azon szolgák, kik a' tanácsbeliek előtt a' főhatalom jelét hordják Lictores, a' jelek pedig, minthogy akkori időben botokból állottak, Bacula nevet. Hihető, hogy tán a' c betűnek becsúsztatása által neveztetnek Lictoreseknek 's előbbi nevök Litores, görögül Liturgoi (községszolgák) volt. Mert litos a' görögök-nél ma is községet, és laos népet jelent.

XXVII. Numitor nagyatyjának halálával az Alba feletti uralkodásnak is Romulusra kellett volna szállania; de itt a' nép iránti kedvezésből szabad társaságot hozott be 's évenként

más és más elnököt adott a városnak, miáltal Roma' hatalma-
sait megtanítá királytalan és szabad alkotmányt ahítani, melly-
ben felváltólag alattvalók 's uralkodók lehetnének. Mert az úgy
nevezett patriciusok többé semmi részt sem vőnek a' kormány'
dolgaiban, csupán pusztá nevök 's külső jelök maradt meg
's a' tanácsházban szokásból ültek inkább, mint véleményök'
közléséül. Itt a' rendelkezéseket osztogatót némán hallgatták 's az-
után ismét eloszlottak, a' sokaság felett egyedül azon elsőség-
gel bírván, hogy parancsainak tudásához előbb jutottak. Ezen
rendeletek nagyobb részint csekélyek lehetének ugyan; de mi-
dön az elfoglalt telkeket önkényesen osztá ki a' katonák kö-
zött 's a' vejenteknek kezeseit a' patriciusok' megegyezése 's
akaratja nélkül visszaadá, ezt mindenki úgy tekintheté, mint
a' senat' világos megszegyenítését. Miért a' senat ellen gyanú
's rágalmazás támadott, midőn Romulus kevéssel később tit-
kos módon eltűnt.

Tüntének napja a' mai julius' vagy mint akkor nevez-
ték, Quintilis hónapnak hetedike volt. Kimultáról a' most em-
lített napon kívül, mellyen az eset' emlékeül ma is különféle
szokások divatoznak, semmit nem mondhatni, mi bizonyos 's
általánosan elismerve volna. E' bizonytalanságon azonban nem
szükség csodálkoznunk, holott Scipio Africanusnak az estveli
után saját házában kimulónak, halála' neméről sem tudunk
hitelest vagy bebizonyíthatót. Némellyek szerint, mint termé-
szettől beteges, természetes halállal mult ki, mások szerint mé-
reggel végzette ki maga magát, míg ismét mások éjente ellen-
ségei által támadtatják 's folytatják meg. Ám Scipiónak holt
teteme kitétetett, hogy kiki láthassa azt 's a' szem előtti tetem
maga gerjeszté a' nézőkben az erőszakos kivégzésnek sejtését
's gyanúját; de Romulus' hirtelen eltűnte után, még testének
csak része, vagy ruhájának csak darabja sem volt látható. 'S
ezen körülmény birta némellyeket azon véleményre, mintha
Neptun' templomában a' senatoroktól támadtatott 's öletett vol-
na meg, kik holt testét elszeldelvén, egyes darabjait kebele-
ikben vitték legyen el.

Mások szerint eltűnte nem Neptunus' templomában 's
nem kirekesztőleg a' tanácsbeliek' jelenlétében történt. Romu-

lus, mint beszélük, a' városon kívül az úgy nevezett Kecke-vagy Őzmocsárnál népgyűlést tartván, egyszerre leirhatlan csodálványok 's hihetetlen változások támadtanak a' levegőben. A' nap fényét veszté 's éj ereszkedett le, nem csendes és nem békés, hanem rettenetes dörgést, szelek' fuvalmát 's zivatart szerte terjengető. Mialatt a' népsokaság ide 's tova elszéledett, a' hatalmasbak összecsoportoztak. Mihelyt a' vész megszűnt 's a' nappfény újra világított, a' helyre újlag becsődült a' sokaság 's látvágygyal kérdezé királya' hollétét. De az előkelők minden további nyomozást 's kérdezősködést mellőzván, arra inték a' népet, hogy Romulust tisztelné 's imádná, mint ki az istenekhez szállott legyen 's jó király helyett kegyes istenök leendene. A' nagyobb rész szavaiknak hitelt adván, vidoran tért lakjaiba 's jó reménynyel telve fobászkodott Romulushoz. De voltak olyanok is, kik a' dolgot keserűen 's ellenségesen vádolák 's igen ráijesztettek a' patriciusokra, szemökre hányván, mintha ők ölték volna meg a' királyt 's most a' népet olly együgyű mesék által akarnák vakítani.

XXVIII. Ezen szorultságokban, mint mondják, egy nemes születésű 's erkölcsösségéről igen ismeretes patricius, Romulusnak biztos barátja 's az Albából átköltözöttek' egyike, Iulius Proclus, a' forumon fellépván, a' legvallásosabb szentések' ügye között 's mindenek' jelenlétében esküvel bizonyítá, hogy midőn az országúton menne, Romulus szemközt jöve megjelent legyen neki eddig soha nem tapasztalt szépségben és magas alakban 's ékesítetten fényes és lángoló fegyverrel. Megdöbbenvén e' látvány felett, megszólítá: »Mi megbántás, vagy szándék birt arra, oh király, hogy minket olly méltatlan 's nehéz vádba, az egész várost pedig árvaságba 's ezer kínba dönts eltávozásoddal?» Ez pedig felelt legyen: »Az isteneknek úgy tetszett, oh Proklus, hogy én, ki felülről származom, csak annyi ideig mulassak az emberek között 's miután felépítém a' várost, mellynek a' legnagyobb hatalom 's dicsőség van szánva, ismét az eget lakjam. Am élj boldogúl, vidd meg Roma' fiainak, hogy ha mértékletességet 's férfiaságot gyakorlandanak, az emberi hatalom' legfőbb fokára fog-

nak jutni. Én Quirinus név alatt kegyes nemtőtök leendek.” A’ mondottak’ hitelessége felől már a’ beszélőnek erkölcsi czíme ’s esküje által is meggyőződének a’ romaiak, noha egyzersmind az elméknek némi csodás, tán istenség-okozta megindulása még inkább eszközle azt; mert senki ellent nem mondott, minden gyanú ’s yád elhárult ’s Quirinusnak, mint istennek, imádkozott mindenki.

Ezen elbeszélés sokban hasonlít a’ görögöknek prokonnesusi Aristeas és astypalaei Kleomedes felőli meséikhez. Aristeas, mint beszélik, egy kallós műhelyben mult ki ’s teste az őt elvinni akaró barátoknak kezei közül tűnt el, ’s ugyanakkor állíták némelly utazásaikról arra térők, hogy Aristeassal a’ krotóni úton találkoztanak legyen. Kleomedesnek pedig rendkívüli erőt és nagy testet, de háborodott elmét ’s eszelősséget tulajdonítanak, ki miután sok erőszakot követett volna el, végre egy iskolában a’ fedéltartó oszlopot kezével megsujtván, középen ketté törte ’s a’ tető’ beszakadtával a gyermekek’ elvesztét okozta legyen. Midőn e’ miatt üzőbe vétették, egy nagy szekrénybe bújtt, fedelét bezárá ’s belülről úgy tartá, hogy sokan összevetett erejökkel sem hirták felszakítani. Végre erővel törék fel, de a’ férfit sem elevenen, sem holtan nem találák benne. Zavarodásokban Delphibe követeket küldöttek, kiknek Pythia ezt felelé:

„A’ legutolsó hős, Kleomedes, az astypalaei.”

Nem különben tűnt el, mint mondják, Alkmene’ teteme is, midőn temetni vitték, ’s helyette kő feküdt a’ halotti saráglyán. Még más illy költemények is regéltetnek, a’ hihetőséggel azért ellenkezők, mivel bennök az, a’ mi természetünkben halandó, isteni méltóságra emeltetik.

Az erénynek isteniségét végkép tagadni istentelenség ’s galádság, de a’ földet éggel keverni egybe, még gonoszabb. Hogy tehát a’ bizonytalanságot elkerüljük, Pindarral azt kell vallanunk, hogy: »Minden embernek teste a’ szörnyűhatalmas halált követi, de az élet’ képe halhatatlan marad, mert csak ez származik az istenektől.» Onnan jött ’s oda tér vissza; nem a’ testtel, hanem midőn ettől a’ lehetőségig elszakadt ’s elvált ’s tökéletes tisztává, testetlenné ’s megdicsőültté lett.

Mert Heraklit szerint a' száraz lélek legjobb, melly, miként a' villám felhőből, úgy röppen ki a' testből. A' testtel egybenőtt 's testtel telt lélek ellenben, nehéz 's ködös gőz gyanánt, eloszlani 's fölemelkedni képtelen. Távol legyen tehát, hogy a' jóknak testeit a' természet' ellenére az égbe emeljük fel. Ellenben felvehetjük, hogy az erények 's lelkek, természetök és isteni jogoknál fogva, emberekből herosokká, ezekből geniusokká 's geniusokból, ha, miként a' mysteriumokban, a' tisztulás' és szenttéletel' legfőbb lépcsőjét elérték, minden halandó 's testi gyarlóságot elkerülvén, nem polgári törvény szerint, hanem valóban és északoknál fogva istenekké válhatnak 's a' legszebb, legboldogabb tökélyt érhetik el.

XXIX. A' Romulusnak adatott Quirinus név némellyek szerint egyjelentésű Enyaliussal (harczisten), mások után a' polgárral, minthogy a' polgárok is Quiritesnek neveztetének, mások szerint ismét a' törnek hegyével, vagy a' törrel, melly a' régieknél quiris, valamint lunonak egy törhegyen álló szobra is Iuno quiritis nevet viselt; mivel pedig egy Regiában találtató tör Marsnak hívaték 's a' háborúban magokat vitézül viselőknék díjúl tör adaték, hihető, hogy Romulusnak a' Quirinus név, vagy mint harczos, vagy mint törviselő istennek jutott. Azon halmon, melly tőle Quirinalis nevet kapott, templom van építve számára. Eltűntének napja népfutás és nonae capratinae nevet visel, mivel akkor a' városból a' kecskemocsárhoz mennek ki áldozni 's mivel a' kecskét capranak nevezik. Az áldozatramenet közben hangosan kiáltoznak különféle nálok divatozó neveket, p. o. Marcust, Luciust, Caiust, 's így utánozzák az akkori futást, és a' kölcsönös, rémülettel 's zavarral határos szólogatást. Mások szerint ez nem a' futásnak, hanem kapkodásnak 's bizonyos sietkezésnek utánzása 's ennek következő okát adják:

Midőn a' Romát megszálló gallusok Camillustól kiűzetének, 's a' város vesztesége miatt nem könnyen veheté fel magát, Livius Posthumius' vezérsége alatt számos latin nemzetiségek keltek hadra ellene. Livius nem messze Romától táborba szállván, hírnök által azt üzené be, hogy a' latinok a' mármár kialvó régi barátságot 's rokonságot fölélesztendők,

újabb kölesönös nősécek által kívánnák egyesíteni a két nemzetet. Ha tehát szűzek 's özvegyek elegendő számmal küldetnének ki nekik, úgy békében 's barátságban maradandnak a' romaiakkal, miként ezek előbb a' sabinokkal hasonló feltételek alatt maradtak. Ezt hallván a' romaiak, egy részről a' háborútól ijedtek meg, más részről a' nőszemélyek' kiadatását valóságos fogságnak tekinték. Melly szorultságokban egy Philotis, vagy mások szerint Tutola nevű rabnő azt javaslá nekik, hogy egyiket se tennék, hanem csel által kerülnék ki mind a' háborút, mind a' kiadást. A' csel ebben állna: hogy őt 's más helyes külsejű rabnőket, nemes hölgyek gyanánt öltöztetnék fel 's küldenék ki az ellenekhez, mire ha éjjel majd egy fáklyát emelendne fel, a' romaiak fegyverkezve törnének elő, az alvó ellenséggel kényők szerint bánandók. — Ez elfogadtaték 's a' latinok hálóba kerültek. Philotis a' fáklyát egy vadgesztenyefán emelé fel 's takarókkal 's szőnyegekkel úgy környezé azt, hogy világa az ellenségnek láthatlan a' romaiaktól pedig észrevehető volna. Mihelyt ezek megpillanták a' jelet, sietve hagyák oda a' várost, sietkezés közben a' kapuknál gyakran néven szölogatván egymást. Így véletlenül támadván meg az ellenséget, diadalmat nyertenek 's ezt győzelmi ünnepel ülik meg. A' napnak capratinae neve caprificustól jó, melly a' romaiaknál vadgesztenyefát jelent 's ez napon az asszonyok a' városon kívül gesztenye ágak' árnyában vendégeltetnek meg. A' szolganők körüljárnak, kéregetnek 's enyelegnek, azután egymást verik, kövekkel dobálják, mivel akkor ők is segítségül voltak 's együtt vívtak a' csatázó romaiakkal.

De ezt csak kevés író hagyja helyben 's azon körülmény, hogy a' névenszölogatás 's a' kecskemocsárhoz áldozat végett járás, nappal történik, az előbb felhozott elbeszélést inkább látszik pártolni; ha csak azt nem vesszük fel, hogy mindenik eset ugyanazon napon, de különböző időben történt. Egyébiránt Romulus, mint mondják, élte' ötvennegyedik, uralkodása' harmincznyolczadik évében tűnt el a' halandók közül.

Theseus' és Romulus' egybevetése.

I. Im ebből áll mind az, mit Romulus és Theseus felől, mint emlékezetre méltót sikerrel gyűjtheték egybe. Kitétszik ezekből először az is, hogy Theseus önvállalkozásból, senkitől nem kényszerítvé, ki t. i. a' nem megvetendő Troizenionban, melly nagytyjától örökségül szállott rája, bátorságban uralkodhaték, maga magától törekedett nagy dolgok után; Romulust ellenben, a' jelen szolgaságot 's fenyegető büntetést kerülőt, hogy Platónak szavaival éljek, valóban csak a' félelem tette vitézzé 's a' végveszélytől rettegés kényszeríté nagy tettek' végbevitelére. Továbbá Romulus' legfőbb tette az egy albai zsarnok' elvesztésében áll; Theseusnál ellenben Skiron, Sinnis, Prokrustes 's Korynnis, úgy szólván csak melléktettek 's előjátékok voltak, kiknek megbüntetése 's elmozdítása által Hellast ádáz tyrannoktól szabadítá meg, előbb hogysém azoktól, kiket megmenté, ismertetnék. Theseus, ha tengeren utazott vala Athenba, a' rablók által okozandó minden veszélyt elkerülhetett; Romulust, míg Amulius éle, örök veszély környezé. Élő bizonyysága ennek, hogy Theseus maga, senkitől sértve nem levén, egyedül mások' javáért indult ki ama' gonoszok ellen; Romulus 's Remus pedig addig hagyák mások ellen háborítatlanul vétkezni a' tyrant, mígnem magok bántatának meg tőle. Ha különben Romulusnak nagy dicsőségül tulajdoníttatik, hogy a' sabinokkal viselt háborúban sebet kapott, hogy Acront megölte és sok diadalmas háborút viselt; méltán szemközt állíthatjuk ezekkel a' kentaurok 's amazonok elleni küzdeéseket.

II. De mit Theseus a' kretai adó körül merészlett, midőn akár valamelly szörnynek eledelül, akár Androgeos' sírján halotti áldozatul, akár, mi még a' rege szerint legtűrhetőbb,

kemény és döllyfős uraknál alacsony 's galád szolgálattételre szánván el magát, ifjakkal és lányokkal önkényt evezett Kre-tába, ez valóban olly férfias bátorságra, nagylelkűségre, köz-ügyiránti méltányosságra, olly dicsőség 's erényért lángolásra mutat, mellyet kifejezni senki nem képes. Honnan nekem úgy látszik, 'hogy a' bölcssek nem rosszúl határozzák meg a' szerel-met, midőn az istenektől az ifjuság' megőrzésére 's javára ren-delt eszköznek mondják azt. Mert Ariadne' szerelme kétség-kívül isten munkája 's Theseusra nézve megmentési eszköz volt. 'S nincs okunk, hogy a' lánynak szemére hányjuk sze-relmét, sőt csodálkoznunk kell, hogy az ifjak és leányok nem mindnyájan lettek szerelmesek bele; ha pedig ő az, ki ekként érzett iránta, méltán állíthatom, hogy érdemes, kibe isten (Bacchus) legyen szerelmes, mivel szíve a' szépért 's jóért vert és szerelme a' legnemesebb férfiakhoz hajlott.

Noha mindketten uralkodói idomokkal születtek, mégis egyikök sem volt képes a' királyi méltóságot maga' valóságá-ban végiglen fentartani, hanem egyik demokratává, a' másik tyranná változott, 's így mindketten ellenkező szenvedélyekből ugyanazon vétekbe estenek. Az uralkodónak első kötelessége t. i. fentartani az uralkodást; fentartatik pedig, ha egy részről aboz, mi nem az övé, nem nyúl, más részről, ha ahoz, mi őt illeti, ragaszkodik. Ki, vagy magáéból enged, vagy kívánatai-ban messze megy, az nem király 's nem uralkodó többé, hanem demagoggá vagy despotává 's így alattvalói' gyűlöletének vagy megvetésének tárgyává válik. Egyébiránt úgy tetszik, mintha ama' hibának szelidség 's emberszeretet, emezének pedig ön-haszonkeresés 's keménység volna kútfeje.

III. Ha továbbá a' baleseteket nem kizárólag a' végzettől származtatjuk, hanem erkölcsi és szenvedélyi különbségeket keresünk bennök, úgy sem Romulust testvére, sem Theseust fia iránti bánásuk' tekintetében gondolatlan tűznek 's vakon hirtelenkedő haragnak vádja alól felszabadítanunk lehetetlen. De ha a' haragnak okozatját tekintjük, az érdemel több ment-séget, kit fontosabb ok, mint valamelly nehéz csapás, tánto-rított el. Azt ugyan nem egy könnyen hitte volna valaki, hogy Romulus olly pörlekedésnél, 'melly egyedül a' közügy

körüli vélemények' meghasonlásából eredett, egyszerre olly bosszúra pattanjon; Theseust ellenben egy asszonynak szerelem-féltése 's rágalmazása, mellyeknek végkép ellenállni kevés halandó képes, buktatá meg, hogy fia ellen vékkezzék. 'S mi még nyomosabb, Romulus' haragja olly tétre 's cselekvésre vetemedék, melly szerencsétlenül végződött, Theseusnak bosszúsága szavak, pirongatások 's vén emberek' szitkain túl nem csapott; mert mi később érte az ifjat, az, mint látszik, a' végzetnek munkája volt. Ezekben tehát Theseusnak adhatnók az elsőséget.

IV. Más oldalról Romulus először is azon nagy elsőséggel bír, hogy csekélyen kezdőleg nagy dolgokhoz jutott. Szolgák 's kanász' gyermekeinek neveztetvén, előbb hogysen magok szabadokká lettek volna, a' latinokat csaknem egyig szabadokká tévék, 's ugyanazon időben legszebb neveket szerzetek magoknak mint ellenségölők, rokonoknak nemtői, népeknek királyai, városoknak alapítói 's nem merő szállítói, mint Theseus volt, ki sok lakhelyet egyetlen egybe vont 's épített össze, 's a' mellett sok régi király- 's herosról nevezett városokat pusztított el. Ezt Romulus csak később tévé, midőn ellenségeit kényszeríté, hogy lakjaikat lerontván 's a' földhöz hasonlóvá tévén, a' győzőknél szállanának meg. De eleinte nem már létező várost tett által, vagy nagyobbított, hanem semmiből újat alkotott, egy úttal határt, hazát, királyságot, családokat, házasságokat 's rokonságokat szerezvén magának, a' nélkül hogy valakit megölt vagy tönkre tett volna, sőt sok, ház és tűzhely nélküli szükölködőknek, kik községhez tartozni 's polgárokká lenni ohajtottak, volt jóltevője. Rablókat és gonosztevőket nem ölt ugyan, de háborúival népeket hódított, városokat szállt meg, királyokat 's vezéreket vezetett győzelmi menetében.

V. Továbbá bizonytalan, kinek keze által öletett legyen meg Remus, 's a' súly' nagyobb része másokra tolatik; de hogy halálra szánt anyját megszabadítá 's nagyatyját méltatlan 's beestelen szolgálatságból Aeneas' trónjára emelé, a' világosnál is világosabb. Ezen kívül önkényt sok jót tön vele a' nélkül, hogy csak tévedésből is ártott volna neki. Theseust ellenben

a' vitorla körüli parancsnak elfeledése 's elmulasztása, ítéletem szerint, a' leghosszasabb védés 's a' legengedékenyebb bírák előtt is, alig képes az atyagyilkolás' vádja alól fölmenteni. Egy atheni történetíró, ki átlátá, milly nehéz volna Theseust ez esetben, minden jó szándék mellett is védeni, azt költé, hogy Aegeus a' hajó' közelgetésekor — ennek látása végett — a' várba nagy sietséggel futott, de megsikamolván, a' mélybe bukott légyen; mintha bizony kísérője nem volt 's hamarjában a' tengerhez szolgák nélkül futott volna.

VI. Mi még az asszonyrablás körüli hibákat illeti, Theseus' mentségére illő ürügyet találnunk lehetetlen, először, mivel igen gyakran történt, elrablá t. i. Ariadnet, Antiopet, a' troizenioni Anaxot, 's ezen felül Helenát, a' még nőszhetlen, ki nem fejlett hanem éretlen lyánykát, holott maga már olly vén volt, hogy törvényes házasságra csak gondolnia sem kellett; aztán azon oknál fogva, hogy a' troizeniek', lakonik' és amazonok' leányai, kikkel egybekelés nélkül élt, nem lehettek érdemesebbek, kik gyermekeket szüljenek neki, az Erechteus' és Kekrops' nemzetségéből származó atheni szüzeknél. Miért azon gyanú támad fölöle, mintha ezeket merő gögből 's bujaságból vitte volna végbe. Romulus ellenben mintegy nyolczszáz szűzet rablott el, de magának nem mindnyáját, hanem mint mondják, csak az egy Hersiliát tartá meg, a' többieket pedig a' tekintetes polgárok között osztá fel. Aztán ama' tisztelet, kedvezés és méltányság, mellyel az asszonyok iránt viseltették, az elkövetett erőszakot 's méltánytalanságot a' legszebb 's az egyesülésre legokosban választott cselekedetté tévé, mellyel a' két nemzetet egybeönté 's olvasztá 's jövődre nézve polgárai' boldogságának 's az ország' hatalmának kútfejét nyitá meg. A' házassági viszonyba behozott tisztelet, szeretet és hűség felől az idő tesz tanúbizonyságot. Kétszázharmincz év' lefolyta alatt t. i. sem férfi feleségétől elválni, sem asszony urát elhagyni nem merészlette 's miként a' helleneknél a' régiségek' szorgos nyomozói az első atya- és atyagyilkost megmondani képesek, szintúgy tudják a' romaiak, hogy Spurius Carvilius első, ki a' magtalanság' ürügye alatt nejétől elvált. A' hosszú időn kívül még a' következés is bizony-

ságul szolgál. Mert egyedül ezen rokonosodás okozá, hogy a' két király között az uralkodás, a' két nép között a' jog és a' szabadság közösek voltak. Theseus' nőszései ellenben az athenieknek sem barátságot, sem más nemzettel egybekötést nem szerzének, sőt ellenségeskedést, háborúkat, polgárok' 's végre Aphidnae' vesztét szülék, 's csak elleneik' könyörületének köszönheték, kik előtt, mint istenek előtt, buzgó kérésekkel borultanak le, hogy azon csapástól megkímélték Athenét, melyet később Alexander hozott a' trojaiakra. Theseusnak anyját Hekuba' balsorsa nemcsak fenyíté, hanem utol is érte, mert elhagyatva fiától az ellenség' kezeibe esett; ha csak elfogatása nem költemény, mit nemcsak ezen dolog, hanem egyéb imint érintett körülmények felől is ohajtanunk kellene, még pedig annál inkább, minthogy az is, mit az istenségnek Romulus és Theseus iránti befolyásáról beszélnek, nevezetes különbséget szül mindkettőjük között. Romulus' megmentése világosan mutatja, hogy ő az isteneknek nagy mértékben volt kedvencze, míg ama' nyilatkozás, melyet a' jóshely Aegeusnak adott, hogy t. i. idegen tartományban nősze mélyt illetnie szabad ne legyen, azt látszik bizonyítani, mint ha Theseus az isteneknek ákaratja ellen nyerte volna lételét.

L y k u r g.

Lykurg a' törvényhozó felől általában semmit sem mondhatunk, mi kétségbe hozható nem volna, mert származata, utazásai 's halála, leginkább pedig az általa hozott törvények 's alkotmányra nézve a' történetírók igen eltérnek egymástól; az idő aránt pedig, melyben ezen férfiú élt vala, legkevésbé egyeznek meg. Néhányan azt állítják, hogy Iphitos' korában virágzék 's vele intézte legyen el az olympi játékok alatti fegyverszünetet. Ezek közé tartozik a' philosoph Aristoteles is, ki bizonyosságul egy Olympiában őrzött 's Lykurg' nevével jelölt hajító korongra hivatkozik. Azok, kik a' spartai királyok' következése szerint számítják az időt, miként Eratosthenes és Apollodor, sok évvel idősbbé teszik az első Olympiasnál. Timaios' gyanítása szerint Spartában két Lykurg éle nem egy időben, 's mindeniknek tettei a' híresebbnek tulajdonítatnak; hogy az idősbik nem soká Homér után élt, sőt némellyek szerint, őt személyesen is ismerte légyen. Xenophon is nagy régiségre következtet, azt mondván, hogy e' férfiú a' Heraklidák' időszakában élt. Való, hogy eredetökre nézve a' légkésőbbi spartai királyok is Heraklidák voltak; de ő amaz első Herkulesseel közel rokonu Heraklidákat látszik érteni akarni. Bármitekervényes is a' történet, megkísértendem e' férfiú' életét leírni, a' legkevesb ellenmondatu és legczégéresebb tanúadatokat követőleg.

II. A' költő Simonides nem Eunomust, hanem Prytanist mondja Lykurg' atyjának; noha Lykurg és Eunomus felől csak, nem minden írók más és más vérségrendet adnak. Szerintök Patrokles, Aristodemos' fia Soost, Soos Eurytiont, Eurytion Prytanist, ez Eunomust, ez pedig első feleségével Polydekttest, később Dianassével Lykurgot nemzé, ki is ekként, mint Dieutychidas említi, Patroklestől hatod-, Herkulestől pedig tizenegyed izben származik.

Eldődei között Soos csodáltatik leginkább, ki alatt a' spartaiak mind a' helotákat rabszolgákká tévék, mind pedig, az arkadiaktól elfoglalólag, egy nagy vidéknek jutának birtokába. Egykor ezen Soos, mint beszélik, valamelly veszedelmes 's vízben szűkölködő tartományban Klitorion' lakosaitól bekerítettén, azon egyességre lépett, hogy az elfoglalt földet vissza fogná adni nekik, ha a' közel forrásból mind maga, mind övéi iandanának. Az egyezésnek esküvel erősítése után, összehivatá embereit 's annak, ki nem iandanék, királyi méltóságot ígére. De senki sem tartóztathatván magát, mindnyájan ittának; ekkor maga ment alá, 's miután az ellenségnek szeme' láttára csupán csak meg locsolá magát, a' földet megtartván, tovább vonult, minthogy nem mindnyájan ittának. Bár melly igen bámultaték is illy tetteiért, de háza még sem nevérol, hanem fiáéről nevezteték Eurytionidák' házának; mert mint vélik, Eurytion az, ki a' népek tetszőleg 's a' sokaság' kedvét keresőleg a' királyságban legelőször hagyott alább a' monarchai szigorúsággal. Az illetén alábbhagyás azonban azt szülé, hogy Spartában — részint mivel a' nép szarvat öltött, részint mivel az utóbbi uralkodók, a' mint a' sokaság' iránt vagy kényszereskedők, vagy lágyak és gyengék voltak, gyűlölet' és utálat' tárgyává lettek — sok ideig törvénytelenség és zavar uralkodott, mellynek Eunomus király, Lykurnak atyja is áldozatjává lőn. Mert a' mint némi verekedést vala eligazítandó, egy konyhakéssel agyonszuraték, 's legöregebb fiára Polydektesre hagyá az uralkodást.

III. Miután rövid idő mulva ez is meghalt volna, mindenki azt gondolá, hogy az uralkodás Lykurgra fog szállani; ki mind addig csakugyan uralkodott is, mígnem ánya viselősnak tapasztaltaték. De mihelyt ezt megérté, azonnal ki nyilatkoztatá, hogy a' királyság a' gyermeket illeti, ha t. i. ez fiú leendene, 's ezentul a' királyságot csak mint gyámatya viselé. A' kiskorú királyok' gyámatyáik pedig a' spartaiaknál prodikos nevet viselnek. Azonközben alattomosan hozzá küldött az özvegy 's szót ejtete méhe' gyümölcseinek elvesztési készsége felől, ha őt mint spartai király elveendené. Lykurg a' vétkes szándéktól iszonyodott ugyan, de az ajánlatnak el-

Jent nem mondott, hanem helybenhagyást 's elfogadást színelvén, azt üzené az asszonyoknak: ovakodnék elhajtó szerekekkel élés által egészségét vagy tán életét is veszélyeztetni, neki úgy is gondja lesz rá, hogy a' születendő gyermek jókor el-tétessék láb alól. Így hitegeté a' nőt egész szüléseig, mely midőn közel vala, embereket küldé hozzá, kik vajudásánál őrt álljanak, meghagyván nekik, hogy ha lyányt szülne, adnák át az asszonyoknak; ha fiat, hozzák el hozzá, bármivel volna is foglalatos. Történetből épen a' fő tisztviselőkkel ebédelt, midőn fiú születék 's a' csecsemőt hozó szolgák megjelentek előtte. Lykurg, mint mondják, karjára vevén az emőt, így szólott a' jelenlevőkhöz: „Spartaiak! királyunk született,” egyszersmind királyi székbe helyezvén, Charilaosnak (népörö-mének) nevezte őt, mivel mindnyájan, nagy lelkén 's jog-szereteten bámultokban szertelen örömmel telének el. Uralko-dása összesen nyolcz napig tartott.

De egyéb okoknál fogva is nagy tiszteletben állott polgártársai előtt, és sokkal többen voltak, kik erénye miatt ragaszkodván hozzá, parancsait a' lehető készséggel teljesíték, mint kik benne, a' királyi gyámatyának 's királyi hatalommal bírónak engedelmeskedének. Azonban voltak irigyei is, kik az ifju' nevedő hatalmának ellene dolgoztanak; 's kikhez leginkább a' magát igen megbántottnak hívő király-anya' rokonai és felei tartoztak; név szerint annak testvére Leonidas, ki miután Lykurgot galád szitkokkal illette volna, hozzá tévé, mi bizonyosan tudja ő, hogy ez még egykor királylyá fogna lenni, gyanút gerjesztvén 's Lykurgot előre rágalomba kevervén, mint okát azon veszélynek, mely netalán a' királyt érhetné. Hasonló beszédeket terjesztgetett maga az özvegy is. Az illyesek miatti nehezteles 's a' sors' bizonytalanságának félelme arra birták Lykurgot, hogy a' gyanút utazással kerülje ki, 's addig zárándokoskodjék, míg testvérének fia, férfi korra jutván, trónörököst nemzendene.

IV. Így hajóra ülén, először Kretába utazott, hol az alkotmánynyal ismerkedék meg, 's a' főtekintetű férfiakkal társalkodék. Törvényeikben sok jelest talált, 's ezeket hazájába átültetés 's használat végett megjegyzé magának; némellyek nem ínye

szerintiek voltak. Az ottani tekintetes bölcsek és kormányférfiak' egyikét, nyájasság által arra bírá, hogy kedvéért Spartába útazott. Ez Thales volt, ki lyrai dalok' költőjének tartván, ezen művészetnek ürügye alatt szinte annyit tön, mint a' legderékabb törvényhozók' akármellyike. Mert dalai beszédek gyanánt, a' notáiban 's rhythmusaiban uralkodó szelid és nyugasztaló hangok által, engedelmességre 's egyetértésre buzdítottak a' spartaiak, e' dalokat hallgatólág észrevétlenül mind szelidebb erkölcsöket öltözének, mind pedig a' nálók eddiglen honos ellenségeskedéseket, a' jóban vetekedés által, kölcsönös vonzódássá változtaták; úgy annyira, hogy Lykurnak a' polgártársai' műveléséhez vezető utat, némileg Thales nyitá meg.

Kretából Ázsiába olly szándokkal evezett át Lykurg, hogy mint mondják, orvosokkent, kik az egészséges testnek betegest és tengődött állítanak ellenébe, a' kretai egyszerű 's szigorú élet móddal a' joniai fényűzést 's bujaságot vesse egybe, az életnemek 's alkotmányok' különbségét vizsgálendő. Hihető hogy Homér' költeményeire is, melyeket Kreophilosnak utódjai tartogatának, itten akadott legelőször, 's látván, hogy a' bennök előforduló elbeszélések nem kevésbé gyönyörködtetők 's mulatságosak, mint erkölcsjavítók 's politikai tanokkal teljeseek, mindenkép ügyekezett összeszedetni 's leíratni, hazájába küldendő azokat. A' helleneknél' már terjengett ugyan némi homályos rege ezen versek felől, de a' történet által szerte szórt munkának még némelly töredékeit is csak kevesen bírták, 's így az egésznek legelső közre bocsáttatását Lykurg eszközlé.

Az aegyptiak' véleménye szerint, Lykurg hozzájok is eljőve, hol leginkább a' hadosztálynak az egyéb osztályoktól elválasztása tetszett meg neki, honnan Spartában is behozá azt, 's itt a' gyárosok és kézmívesek' elkülönzése által, igazán városi és tiszta polgárságot alkota. Az aegyptiaknak ezen véleményét némelly hellen történetírók is tanusítják. De azt, hogy Lykurg Áfrikában 's Hispaniában járt, sőt Indiát is bevándorolta, 's itt a' gymnosophistákkal társalkodott legyen, tudtommal, spartai Aristokratesen, Hipparchos' fián kívül, egy író sem említi.

V. Ezen közben, a' lakedaimoniak az elment Lykurgot ohajtva ohajták vissza 's gyakran küldözgetének utána, tapasztalván, hogy királyaik a' pusztá néven 's méltóságon kívül, semmiben sem különböznek a' sokaságtól, míg Lykurgban uralkodói idom, 's az embereket vezérteni tudó erő lakozék. De jelenléte magoknak a' királyoknak is kíváncsatos lehetett, mivel remélték, hogy ha ő jelen leehd, kevesbbé fogják tapasztalni a' sokaságnak gőgjét. Megérkezvén tehát az ilyen helyzetüekhez, azonnal a' jelen dolgoknak megingatásához 's az egész alkotmánynak újra alkotásához fogott, azon meggyőződéstől vezéreltetvén, hogy egyes törvényeknek sem foganat-jok, sem hasznok nem leendene, hanemha, mint valamelly romlott 's különféle betegségekkel terhelt testnél, a' nedvek' jelen keveréke tisztító szerek által kiirtatván 's megváltoztatván, egy egészen új életmód hozatnék be.

Illyetén gondolatokkal először Delphibe vándorlott, az Istent megkérdezé, áldozatját végzé, 's ama' híresbnél híresb nyilatkozatot hozá haza, mellyben Pythiától mint Istenek' kedveltje 's inkább isten mint ember szólíttatik meg, 's azon jóslatot nyeri, hogy Apollo jó törvényeket illető kérelmét helybenhagyja 's olly alkotmányt ad neki, melly mindenek között a' legjobb leend. Ez által felbátoríttatván, az előkelőket ügyekezék megnyerni, 's ügyének előmozdítására felszólítá őket, eleinte csak barátaival értekezvén, azután mindig többeket vonván részére, kiket munkájának kivitelére magához kapcsolt.

A' határozott időnek megjelentével, korán reggel harmincz előkelőt fegyverben léptetett fel a' téren az elleneknek ijesztése 's korlátozása végett. A' húsz legjelesbnek nevét Hermippos tartá fen, 's azt, ki Lykurg' minden tetteiben legnagyobb részt vőn, sőt a' törvények' behozása körül leghathatósabbán segíté, Athmiadasnak nevezték. A' zavarnak kezdetén Charilaos király, félvén, hogy tán az egész tett rá czélozna, Chalkioikos Minerva' templomába menekedett. De midőn bátorságban maradása felől esküjüket vevé, rábírta magát a' templomnak elhagyására, 's a' jelen szándékatokat maga is előmozdítá. Általában véve szelid lélekkel birt, különben, mint beszélik, Archilaos uralkodó társa nem mondhatá vala egykor

az ifjú fejedelem' magasztalóihoz: „Hogy' ne volna Charilaos jó ember” ugymond „ki még a' gonoszok ellen sem rossz!”

Lykurnak sokféle új rendelkezései között, a' tanácsnak alkotása volt a' legfőbb 's a' legnyomatosabb, mely miként Platon mondja, mivel az előbb határtalan királyi hatalommal egyesülvén, egyszersmind a' legfontosabb ügyekben hason szavazati joggal bíra, Sparta' fenállását 's észszerű önségét alapítá meg. Mert az eddigi ingatag alkotmány vagy a' királyok' részére, 's így a' korlátlan hatalomhoz, vagy a' népére 's így a' demokratiához hajlott; míg most a' tanácsban olly erős támaszt nyert, mely mind a' súlyegyent fentartá, mind pedig a' legbiztosabb rendet és békét létesíté. A' huszonnyolcz vének mindig királyokkal szöveterkeztek, valahányszor a' népuralkodásnak kellett gátot vetni 's szintűgy támogatták a' nép' hatalmát is, nehogy a' zsarnokság kapjon erőre. Annak okát hogy éppen huszonnyolcz vének neveztetének ki, Aristoteles abban keresi, hogy ama' harmincz közül, kik eleinte pártolták Lykurgot, ketten félékenységből hűtlenek lettek az ügghöz. Sphairos szerint ellenben már kezdettől fogva csak ennyien voltak beavatva a' tervbe. Hihetőleg az is tekintetbe véteték, hogy ezen szám a' hétnek négygyel sokszorozásából származik, 's részeivel egyenlő, és így tökéletes. Én azt vélem, hogy leginkább azért nevezett ki huszonnyolcz senatort, mert így, ha a' két király is hozzájuk tudatik, éppen harminczan fognának lenni.

VI. Ezen hatóságot olly fontosnak tartá Lykurg, hogy felőle Delphiből egy külön jósigét hozza, mely Rhetra nevet visel, 's így következik: „Ha a' hellen Zeusnek és a' hellen Athenának templomot építél, nemzetségeket és csapatokat rendelél, egy harminczból álló tanácsot, a' főket is ide számítva, állítál, koronként gyűjtsed egybe a' népet, Babyka és Knakion között, tégy javaslatokat és oszlass el; de a' meghányás 's az eldöntés a' népnél legyen.” Itt a' nemzetségek és csapatok alatt azon osztályok értetnek, melyekre a' népnek elkülönöztetnie 's felosztatnia kellett, 's melyek közül Lykurg az egyiknek ammaz, a' másoknak eme' nevet adá. A' fők a' királyok. A' népet egybegyűjteni tesz: apellazein, mivel Lykurg ezen in-

tézkedés' kezdetét és okát Apollónak tulajdonítá. Babykának 's Knakionnak mai neve Oenus; noha Aristoteles szerint Knakion folyamot, Babyka hidat jelentett. E' kettő között tarták gyűléseiket, a' nélkül hogy itt vagy oszlopsikátorok vagy egyéb készületek találtattak volna. Azt hitte t. i. hogy az illyesmik, a' tanácskozáásra nézve inkább károsak, mint hasznosak, mivel a' tárgytól elvonatnak, 's hiú képzeletekkel telnek el az egybegyűltek, ha figyelmöket szobrok, rajzok, játékszíni csarnokok, 's a' tanácsházak' gazdagon ékesített fedelei vonják magokra. A' sokaság' gyülekezetében a' véneken és királyokon kívül javaslatot tenni senkinek szabad nem volt, de ezeknek javaslatait elfogadni vagy visszavetni, a' néptől függött.

Midőn később a' nép hozzátétel vagy elvétel által a' tanács' végzéseit elcsavará 's félre magyarázá, Polydor és Theopomp királyok, ama' Rhetrához még a' következőt toldák: „Ha pedig a' nép ferde végzést fogad el, a' vének és fők szakadjanak el,» azaz: ne erősítsék meg, hanem távozzanak 's a' népet oszlassák el, melly a' tanács végzését a' község' kárával megmásmítja 's félre magyarázza. Ők is elhittették a' polgársággal, hogy ez az isten' parancsából történnék, miként valahol Tyrtaios a' következőkben említi.

„Pythoban Phoebost hallák 's honjokba hozzák be

Jós szavait, mind meg annyi tökélyes ígét:

A' zsinatokban fők istentisztelte királyok,

Kik Spartát viselik szíven, az édes hazát.

'S a' tisztes vének 's azután a' népiek adnak

Választ a' gyűlés' egyszerű végzetire.“

VII. Mind a' mellett is, hogy Lykurg az alkotmányt ekként elegyíté egybe, utódai az oligarchiát még mindig olly szertelen hatalmasnak, bujának és konoknak találák, hogy mintegy százharmincz évvel Lykurg után, az ephorok' hatalma által, mint Plato mondja, úgy szólván, kantár alá vették azt; mert Elatos 's tisztitársai, az első ephorok, Theopomp' uralkodása alatt választattak. Ez utolsó, mint mondják, saját nejétől is szemrehányásokkal illeteték, mintha csekélyebb hatalommal fogná gyermekeire szállítani a' királyságot, mint ő vevé át azt. Ez pedig: „sőt annál nagyobbbal minél tartósabb az. » 'S

valóban most már szabadulván a' feleslegestől, ment lön minden irigység, minden veszélytől, honnan a' spartai királyok nem is tapasztalák azon sorsot, melyre a' messzeniek 's argivok juttaták királyaikat, kik sem engedni, sem a' népnek hatalmukból valamit feláldozni nem akartak. Sőt épen ezen két, a' spartaiakkal rokon és szomszéd népnek 's királyaiknak meg hasonlása és silány országlása világosítja fel legkellőbben Lykurgnak bölcsességét 's előlátását. Ők eleinte a' lakedaimoniakkal mindenben egyenlő lábon állottak, sőt a' tartományfelosztásnál, mint látszik, a' kedvezőbb sors is velők tartott vala, 's boldogságuk mégis csak rövid idejű volt; a' királyok' önkénye 's a' népnek akaratossága csakhamar a' legnagyobb meg rongálást szülék, világos bizonyosságul, hogy azon férfi, ki a' spartai alkotmányt teremté, 's intézgeté, valóban nem egyéb volt a' spartaiakra nézve, mint isteni ajándék. De ezekről majd később.

VIII. Lykurnak második 's legmerészebb rende lése a' telkek' megosztásában állott. Ez időben t. i. a' hasonlatlanság szertelen nagy volt Spartában, a' várost jószágtalanok' és szűkölködők' sokasága terhelé, míg a' vagyon csak kevés házakba folyt össze. Az innen származó döllyföt, irigységet, csalást és bujaságot és a' még rögzöttebb és súlyosabb betegségét a' polgári társaságnak, a' gazdagságot és szegénységet, száműzendő, rábeszélte a' polgárokat, hogy minden telkeiket közvagyonná tennék 's aztán újra osztanák meg, hogy vagyon 's élelembeli tökéletes egyenlőségben élnének egymás között, 's így egyedül az erényben keresnének elsőséget, 's ne léteznék egyéb különbség 's hasonlatlanság közöttök, mint az, mely a' gonosztetteknek feddésén, a' jóknak dicséretén alapul.

Ezen javaslatot teljesítőleg egész Lakonikát ennek lakosai között, harmincezer sorsra osztá fel, Sparta' megyéjét pedig kilencezer sorsra, mert ennyire ment a' polgárok' száma. Némellyek szerint Lykurg csak hatezer sorsot szerzett, 's csak később adott még Polydor háromezret hozzá, mások a' kilencezer sorsnak egyik felét Lykurgtól, másik felét Polydortól származtatják. Kinekkinek sorsa akkora volt, hogy a' férfi számára hetven, az asszonyéra tizenkét medimna árpát 's

a' folyó gyümölcsökből arányszerű mennyiséget termett meg. Ennyit tartott elégségesnek élelmökre 's azt hivé, hogy erejük' 's egészségök' fentartásául többre semmi szükségök sem volna. Később, mint mondják, egykori utazásából az épen learatott telkeken keresztül térvén haza, a' páros 's egymással szemközt álló boglyáknak láttára elmosolyodott, 's a' körüle levőkhöz ekként szólott: „ugy tetszik, mintha Lakonika sok testvérnek sajátja volna, kik épen most osztakozának.”

IX. Továbbá, minden különbséget, minden hasonlatlanságot gyökerestül kiirtandó, az ingó vagyont is meg akará osztani, de látván, hogy az egyenes elvételben nem könnyen egyeznének meg a' polgárok, más uton indult 's political eszközökkel ügyekezett az illyes dolgoknak áhítását megcsökkenteni. Mindenekelőtt minden arany 's ezüst pénzt eltörölt, 's egyedül a' vaspénz' keletét parancsolá; mellynek azonban nagy súlya 's tömege mellett olly csekély értéket adott, hogy tíz minának házbán eltételére jókora kamara, elvitelére kétfogatú szekér kívánatnék. Ezen új pénznek kelendőségével a' vétkeknak sok nem pusztult ki Spartából. Mert ki lett volna ellopandó, vagy megvesztegethetőség, vagy csalás, vagy ragadozás által sajátjává teendő azt, melly sem elrejtethő, sem kíváncsú birtok, sem, bár darabokra törötten is, használható nem volt? Lykurg t. i. a' forró vasnak eczetbe mártása által, annyira megfosztá azt keménységétől, hogy minden egyéb használatra alkalmatlanná vált.

Ezek után a' hasztalan 's fölösleges mesterségeknek kiküszöböléséhez fogott; noha ezek nagyobb részint, minden száműzés nélkül, a' keletnek hiánya miatt, már a' pénzzel együtt kivándorlottak. Mert a' vas pénzt egyéb görögöknél lehetetlen volt kiadni, értékkel nem birt, 's így kigúnyoltatott; honnan sem idegen csillámárúkkal kereskedés nem űzeték, sem kereskedő hajó a' kikötőkbe nem jött, sem ékesszólás-tanító, vagy kalandozó jós, vagy lyánykalmár, vagy arany 's ezüst ékek' készítője nem látogatá a' pénzből kifosztott Lakonikát. Így kellett az élesztő 's éltető anyagoktól megfosztott fényűzésnek lassanként elhervadnia. A' gazdagság nem nyújtott többé elsőbbséget, mert útja nem volt, mellyen köz helyen mutatkozzék, ha-

nem holt tőke gyanánt honn kellett rejtőzködni. Honnan a' mindennapi szükséges butorok, mint p. o. a' nyoszolyák, székek, asztalok, igen jól készültek nálok, 's a' lakoni Kothon, mint Kritias mondja, kivált a' táborozásokban, nagyon jó hírből állott.

Mert ha tisztátlan vizet kellett inniok, színe által elfedé a' szemtől az undorító látományt egyszersmind a' földes részek' begömbített szélere üllepedvén, a' szájhoz tisztábban lehetett vinni a' vizet. Ezt is a' törvényhozónak kell köszönni; mert a' mivesek, a' hasztalan munkáktól elvonatván, ügyességöket a' szükségésekben láttaták.

X. Hogy a' fényűzést még jobban legyőzze 's a' gazdagodás' szomját végkép eloltsa, egy harmadik, igen jeles intézetet hozott be, t. i. a' közös torokat, minek következtében a' közös és kiszabott étkeknek 's eledeleknek kölcsönös elköltésére mindennap egybe kelle gyűlniök. Senkinek sem volt szabad magán ennie, saját asztalában költséges párnákra 's derék asztalhoz feküdni, hogy falánk állatokként remeksütöktől 's szakácsoktól sötétben hizlaltassa magát, 's erkölcsével együtt testét is vesztgesse, melly így dobzódásba 's minden kicsapongásokba merül, 's hosszú álmat, meleg fürdöket, sok pihenést 's úgy szólván mindennapi betegápolást kíván.

Már ez is eléggé fontos volt, de még fontosabb az, hogy a' toroknak közössége 's egyszerűsége által a' gazdagságot, miként Theophrast fejezi ki magát, szegénynyé 's gazdagatlanná tevő. Mert ezentúl a' pompás asztalszereknek nemcsak használata 's éldelete, hanem látása 's láttatása is lehetetlen volt, minthogy a' szegénység 's a' gazdagság ugyanazon asztalhoz járt enni, 's csak így lehetett minden városok között a' nap alatt, egyedül Spartára alkalmazni amaz ismeretes példabeszédet, hogy: a' gazdagság vak 's mint valamelly rajzolat élet nélkül 's mozdulatlanul fekvő. Tiltva volt t. i. otthon előre enni 's a' köz torba jóllakottan menni, mert a' többiek szorgosan vigyáztak a' nemevőre vagy nemivóra, 's ezt mérséketlen 's a' köz étkek iránt kényes inyű embernek korholák.

XI. 'S ez azon rendelet, mellyért, mint mondják, a' gazdagok leginkább megboszankodtak Lykurgra, 's nemcsak

hogy számtalanon szövöttek egybe ellene, szidalmazólag 's elkeseredőleg, hanem végre sokan még kövekkel is dobálák, úgy annyira, hogy a' tért sietve kellett oda hagynia. Mindnyájok elől megugorván, egy templomba akart futni; egyedül egy Alkander nevű ifju, különben nem gonosz, de hirtelen 's szenvedélyes természetű, volt sarkában 's követé őt, 's Lykurnak, kit épen visszafordultában találá, botjával szemét kiüté. Lykurg elfojtá fájdalmát, de megtordulván, a' polgároknak véres arczulatát mutatá, 's az elroncsolt szemet. Szégyen és türelem nagy mértékben fogák el a' nézőket, mire Alkandert kiadák neki, 's szánakodó részvéttel kísérik őt haza. Lykurg velök való meglegedését kinyilatkoztatván, elbocsátá őket, de Alkandert magánál fogá a' nélkül, hogy vagy tettel, vagy szóval bántására volt volna, csak szokott szolgálit bocsátá el 's helyöket véle foglaltatá el.

Az ifju, nem levén konok, némán teljesíté a' parancsokat, 's mivel mindig Lykurg körül volt 's vele élt, miután szelidségét 's szende lelkét, szigorú élet módját 's fáradhatatlan szorgalmát ismerni kezdé, mind maga hatalmasan vonzaték a' férőhöz, mind ismerőseinek 's biztosainak mondogatá, hogy Lykurg sem szigorú sem öneszű nem, sőt maga a' nyájasság 's a' szendesség volna.

És ez volt Alkandernek büntetése, ez az elégtétel, melyet Lykurnak ada, hogy belőle, a' neveletlen és fenhéjazó ifjúból egy igen szerény és igen erényes férfi vált. Ezen történetnek emlékezetére Lykurg Minervának egy templomot épített, mellynek Optiletis melléknevet adott, minthogy az e' tartománybeli doriaknál a' szemek neve optiloi. Egyébiránt némmelleyek, kik között van Dioskorides is a' lakedaimoni alkotmány' leírásának szerzője, azt állítják, hogy Lykurg szemén kapta ugyan a' sebet, de meg nem vakult, sőt inkább ama' templomot gyógyulási hálából építette legyen az Istennének. Annyi bizonyos, hogy a' spartaiak ezen eset után megszűntek bottal jelenni meg a' gyülekezetekben.

XII. A' köz torok a' kretaiaknál andria (férfi torok) a' lakedaimoniaknál phiditia nevet viselnek, vagy azért, hogy barátságot (philia) 's jó akaratot szerzenek, l helyett d-t hasz-

nálólag, vagy mivel egyszerűsége 's mértékletessége (pheidō) szoktatnak. Meglehet, hogy, miként sokan akarják, az eredeti név editia volt, melly étkezést 's evést jelent, 's az első betű csak később ragasztaték hozzá. Rendszerint tizenötön ettenek együtt, néha valamivel többen, vagy kevesebben. Ezek egyenként hónapszámra egy medimnus árpalsztet, nyolcz chus bort, öt mina sajtot, harmadfél mina fűgét, 's ezenkívül főzelekre kevés mennyiségű pénzt adtanak. Egyébiránt az áldozó zsengét, a' vadászó a' vadnak egy részét küldé el a' köz torok' számára. Mert ki áldozat vagy vadászat közben megkésétt, honn eheték, a' többieknek meg kelle jelenniök. Ezen együttvéseket sok ideig szorosan megtarták. Így akara egykor Agis király, táborozásából, mellyben az athenieken diadalmaskodott, haza jöttekor feleségével enni 's a' köz torból részét haza hozatni, de a' polemarchok megtagadák tőle, 's miután ő felsége más napra kelvén, boszúságból áldozatot tenni, mi kötelességében állt, vonakodott, még azon felül büntetés alá is került.

A' tortermeket néha gyermekek is látogatók, hová mint a' bölcsesség' valamelly iskolájába vezettettek, hol alkalmok vala közügyeket tárgyazó beszédeket hallani, nemes magaviselet' előképeit látni, durvaság nélkül enyelegni 's gúnyolódni, 's mások' tréfáján el nem kedvetlenül. Mert a' tréfának elérése a' lakedaimoniak' szebb tulajdonai közé látszott tartozni; de ki ezt nem tűrheté, csak megkérnie kellett a' gúnyolót 's ez azonnal megszűnt. A' legvénebb minden belépőnek az ajtót mutatván: „ezen” úgymond „egy szó sem megyen ki.”

Az asztali társaságba felvétetni kívánó felett, illetéknépen szavaztanak, mint mondják. Az asztaltársak' mindenike kenyérbelet vőn kezébe, 's ezt szóltanul szavazó kövecs gyanánt az inas által fejen hordott edénybe veté, az, ki meg egyezését adá, épen, az ki megtagadá, előbb kezével erősen összenyomottan. Az összenyomott bélnek t. i. a' megfűrt kövel egy ereje volt, 's ha ilyen csak egy taláztaték is, a' kérő fel nem véteték, mert azt ohajták, hogy mindnyájan örömet legyenek együtt. Az így eligazítotttról azt mondák, hogy kaddozva van, minthogy azon edény, mellybe a' beleket hányák, kaddos nevét visel.

A' barna levet minden ételek között legjobban kedvelék, úgy annyira, hogy a' vének a' húst még csak nem is kívánták, hanem az ifjaknak engedvén át, legjobb étvágygyal a' lével tartottak. Egy pontusi király, mint beszélük, ezen lének kedveért egy lakedaimoni szakácsot vásárolt magának; de megizelvé, undorosnak találá, mire a' szakács: „E' levet, oh király, csak azoknak kell enniök”, ugymond „kik az Eurotasban fürdöttek meg.” Mértékletes ivás után világ nélkül mentek haza. Mert tiltva volt akár ezen, akár más útát világ mellett tenniök, hogy éjente és sötétben merészen 's félelem nélkül járhasanak. 'S ime a' köz torok körüli rend ebben állott.

XIII. Lykurg irott törvényeket nem hogy nem hozott, sőt az úgy nevezett Rhetráknak egyikében tilalmazá is azokat. Mert azt vélé, hogy az alkotmánynak boldogságát és erényét leginkább 's leghatósabban előmozdító rendeletek csak akkor leendének renditlen 's szilárd maradásúak, ha a' polgárok' erkölcséibe és életébe vésetnek be, 's ha az akarathan, melyet a' nevelésnek az ifjakban úgy kell előteremtenie, hogy őket saját törvényhozóikká képezze, minden kényszerítésnél erősebb kötelékre találandnak. A' mi pedig az értéktelenebb 's névszerint az adásvevés körüli ügyeket illeti, melyeket a' körülmények majd így, majd amúgy változtatnak, a' helyett hogy a' törvényeknek betűi vagy változhatlan szokások által korlátozná, az időre vélte bízni azokat, hogy ez böles belátásuak' ítélete szerint bátran toldhasson hozzájuk, vagy vonhasson le belőlök. Mert a' törvényhozásnak egész és minden munkáját a' neveléshez csatolá. Az egyik Rhetra tehát, mint épen megjegyzök, az irott törvényt tilalmazá. Egy másik ismét a' pompadüht ellenzé, hogy minden háznak födele csak fejszével, ajtai csak fűrészszel csináltassanak, minden egyéb szerszámok' használata nélkül. Mert mit a' beszéd szerint később Epaminondas saját asztala felől fejezett ki, hogy illy ebéddel nem fér egybe az árulás, azt Lykurg legelőször ismerte el, úgy ítélvén, hogy az ilyen ház pompát és bujaságot nem szenved. Ki is volna annyira izlés és értelem nélkül, hogy illy egyszerű közönséges házba ezüstlábu nyugagyakat, bíbor taka-

rókat, arany billikomokat, 's ezeknek megfelelő fényes butorokat akarna hozni; holott az kívántatik meg, hogy a' hajlékkal a' nyugágy, a' nyugágygyal a' takarók, ezekkel a' többi készület 's butorzat egybehangozzék 's arányban legyen. Ezen szokás adott alkalmat ama' kérdésre, melyet az öregebb Leotychides király, Korynthban ebédeltekor, hol a' terem' padozatját rakatos művel igen pompásan ékesítve látá, vendéglőjéhez intézett legyen: „valljon nálok a' fa négszegűen nőne-e?”

Még egy harmadik Rhetrája is említettik Lykurgnak, mely ugyanazon ellenségnek gyakor megtámadását tilalmazza, nehogy ez többszörös ellenállás 's gyakorlat által harczossá váljék. 'S ezzel később leginkább Agesilaus királyt vádolák, mint ki Boeotiába való számos 's szakadatlan berothanásai 's táborozásai által a' thebanokat Spartának hatalmas ellenségévé nevelte. Azért mondá Aetalkidas, midőn őt megsebesítve látá: „Te ugyan szép tanítástdíjt kapsz a' thebanoktól, kiket akarátjok ellen harczolni tanítod a' harczban tudatlanokat.” 'S az ilyen rendeléseket nevezé Lykurg Rhetráknak, hogy az istenség' nyilatkozáti 's jóságéje gyanánt tekintetnének.

XIV. A' nevelésnél, melyet ugy tekinte, mint a' törvényhozónak legnyomósabb 's legszebb tárgyát, messzűnven indula ki, 's mindjárt a' házasság 's nemzés körülíeket vévő szemügyre. Aristoteles alaptanúl állítja, hogy az asszonyoknak maguk' viseletét is javítani akarta, de ezen szándékával felhagyott légyen, nem diadalmaskodhatván szertelén zabolátlanóságukon, 's asszony kormányon, minthogy a' férfiak örök táborozásaiak alatt kénytelenek voltak rájuk bízni az egész házkormányt, 's ez okból kellettén felül tisztelék, sőt „parancsnoknéknak” nevezék őket; hanem inkább ezekre is minden kitelhető gondot fordított.

Először is a' lányok' testét versenyfutás 's vivás, korong és törvetés által edzé, hogy az erős testekben a' gyümölcs erős gyökeret vevén, jobban csirázhassék, 's magok is a' szülést erőben viselők könnyen 's merően küzdjenek a' vajadások ellen. Sőt minden puhaságot, kényeztetést, 's asszonyos gyöngeséget kiirtandó, a' mint az iffjakat, ugy a' lányokat is arra szoktatá, hogy némi ünnepélyes multságoknál

meztelen lépjenek fel, 's bizonyos ünnepeknél a' jelenlevő ifjak szemei előtt meztelen tánczoljanak. Néha ezt vagy amazt jól használt gúnnyal illették 's a' vétkezőket megdorgálák, míg ismét az érdemeseket énekbe foglalt dicséretekkel magasztalák, az ifjakban hathatós dicsszeretetet 's vetélkedést ébresztőleg. Mert ki férfias tettek miatt dicsértették 's a' lányoknál hírré kapott, nagyot érezve távozott el; ellenben a' tréfának 's gúnynak tövisei sem voltak tompábbak a' szoros intésénél, annál inkább, minthogy a' játékra, egyéb polgárokon kívül, a' királyok 's vének is egybegyültek.

A' szüzek' meztelensége nem járt gyalázattal, mert jelen csak a' szemérem, a' szemtelenség távol volt; sőt inkább ártatlan szokássá változott, a' testnek egészségeért és szépségeért gondoskodásban vetélkedést ébresztett 's az asszonyoknak azon emelő érzetet adá, hogy a' vitézségben 's dicsőségben a' férfiakkal egyformán osztozik. Azért beszélhetének 's gondolkozhatának úgy, miként Gorgo Leonidás' neje felől mondatik, ki midőn egy külföldi nőtől így szólíttatnék meg: »lakedaimoni hölgyek! egyedül ti uralkodtok férjeiteken» ekként felele; »de egyedül mi szülünk is ám férfiakat.»

XV. Már a' mondtak is eléggé ingerlők valának a' nőzésre; a' szüzek ünnepéleit, levetkőzéseit, 's az ifjaknak szemei előtti versenyjátékaikat értem, kik, mint Plato mondja, nem matematikai, hanem szerelmi kényszerítés által vonzatának. Mind e' mellett a' nemnőszöket még némi gyalázattal is illetté. Mert a' meztelen fiatalok' játékait nem volt szabad nézniök; télen az archontok' parancsából a' tért meztelen kellett körül keringeniök, egy, önmagukra készített dalt éneklőleg, melly a' törvény iránti engedetlenségök' méltó büntetését foglalá magában, 's végre azon figyelem 's tisztelet is megtagadták tőlök, mellyel az ifjabbak a' vének iránt viseltetének. Azért nem rosza lá senki is ama' szemrehányást, melly Derkyllidasnak minden hadvezéri híressége mellett tétették. Egy ifju felé tartván t. i., ez helyét nem engedé át neki: »mert» ugymond »te senkit nem nemzél, ki egykor én előttem álljon fel.»

Menyasszonyaikat elragadni szokták, de kicsinyeket és serdületleneket soha, hanem diszlőket 's éretteket. Az elragadottat

az úgy nevezett nyoszolyó asszony vevé át, fejét egész bőrig lenyírte, férfi köntösbe és saruba öltöztetve, szalma vaczokra fektetve 's világ nélkül egyedül hagyta. A' vőlegény nem ittasan, nem bujaságra üzesülten; hanem józanon, mint mindig, a' köz torokban végzett estelije után, besurrant hozzá, övét megoldá 's felfogván őt az ágyra emelé. Nem sokáig tartó vele mulatás után, szemérmesen tova ment, ott, hol előbb szokott, a' többi ifjakkal alvando. 'S ezt tovább is így üzven, társaival együtt nappalozott együtt nyugodott, míg nejét csak óvakodva 's örök szemérem és rettegés között látogatá, nehogy a' házeliektől észrevéteessék; egyszersmind a' lány részéről sem hibázott a' mesterkedés és együttmunkálás, hogy kívánt időben 's titkon találkozhassanak egymással. Ezt nem kevés, ideig üzték talán, hanem addiglan, hogy sokan már gyermekeket is kaptak, a' nélkül, hogy nappal láthatták volna nejeket. A' látogatás' nehézsége 's titkossága, nemcsak a' tartózkodás, 's magánuralkodásbani gyakorlatot mozdítá elő, hanem a' testeket is erősekké 's termékenyekké tévé, ugyanyira, hogy a' házaspárt mindig új és új szeretettel vivé egymásnak karjai közé, mint kik a' szüntelen együttlét által eltelve 's elgyengülve nem levén, a' látvány és szerelem ingerét 's gyújtó szerét szakadatlanul fentarták szíveikben.

A' házasságba behozott illetén szemérmesség és szoros rend mellett is, nem kevésbbé ügyekezett az oktalan 's asszonyos féltékenységet száműzni, illőnek tartván a' házasságtól minden vakmerőséget 's bujaságot elhárítani ugyan, de egyszersmind az érdemesek között gyermek- 's nemzés-közösséget létesíteni, kikaczagván azokat, kik az illyesekben a' keveredést és részesülést tusával 's háborúval üldözik. Honnan fiatal feleségű koros férfinak, ha szép alkatu 's erkölcsös ifjak valamelyikét megkedvelé 's ügyesnek gondolá, szabadságában állott nejéhez vezetnie ezt, 's nemes magvának gyümölcsét saját magzatjává fogadni el. Nem különben állott szabadságában olly becsületes férfinak, ki másnak termékeny 's erényes nejét csodálta, hogy annak férjétől engedelmet kérjen a' hölgyével ölelkezésre, mintegy áldott földbe vetendő, 's nemes és nemesekkel rokon és testvér gyermekeket nemzendő. Egy részről t. i.

ugy vélekedett Lykurg, hogy a' gyermekek nem az atyáknak sajátai, hanem az országnak közjava volnának; honnan nem a' történet, hanem a' legügyesbek által kívánt a' polgároknak létet adatni. Más részről pedig egyéb népek' házassági törvényeikben sok együgyűt 's visszást talált, kik méglen szukáikat és kanczáikat a' legjobb kanokkal 's csődörökkel hágatják, 's tulajdonosaikat ezen engedelem' megnyeréseért pénzzel 's kérelemmel ostromolják, asszonyaikat szobákba rekesztve őrzik 's azt kívánják, hogy csak férjeiktől szüljenek, már azok akarmelly botorok, vének vagy betegesek legyenek is, mintha biz azok, kik gyermekekkel bírnak 's gyermekeket nevelnek, nem legelőbb érzenék idétlenségét azoknak, ha rosz vérből szakadtak, vagy örülnének derékségöknek ha nemes vérből származtak.

Ezen természetszerű 's a' közjón olly sokat mozdító szokás, annyira távol volt ama' dévajtságtól, mellyel a' későbbkori hölgyek vádoltatnak, hogy a' házasságtörés hihetetlen véteknak tartaték. Így egy Geradas nevű spartairól, ki a' leghajdanabb időkben éle, az mondatik, hogy egy idegennek e' kérdésire: „milly büntetés vár nálok a' házasságtörőkre?” így felelt légyen: „oh idegen! nálunk házasságtörő nincsen!” „De ha mégis találkoznék?” válaszolt az idegen. „Annak akkora bikkával kellene adóznia” szóla Geradas „melly fejével a' Taygetuson áterve az Eurotasból innék” 's vajjon mond a' külföldi csodálkozólag „hogyan lehetne bika olly nagygyá?” De mosolyogva felelt Geradas „s hogyan lehetne valaki Spartában házasságtörővé?” Ezek iratának meg a' házassági viszonyok felől.

XVI. A' magzat' felnevelése nem a' nemzőnek szabad kényétől függött; hanem bizonyos Lesche nevű helyre kellett vinnie azt, hol az egyesülteknek összegyűlt vénjei vizsgálat alá vevék a' csecsemőt, 's ha jól alkotottnak 's erősnek találák, fölnevelteté, 's egyet a' kilenczezer sorsok közül kijegyzettek neki; de ha idétlen 's alakatlan volt, egy, a' Taygetus hegyen, Apothetai nevű mély lyukba dobáták, azt hívén, hogy a' kezdetől fogva gyenge 's erőtlén alkotásu szülött, mind magának, mind pedig a' köztársaságnak csak terhére leendene.

Honnan az asszonyok nem is vízben, hanem borban füröszték a' kisdedeket, egészségeknek mintegy megkísértése végett. Mert azt mondják, hogy a' nyavalyatörésben szenvedő, vagy egyébkint beteges gyermekek a' színbor által fenétől emésztetnek meg; az egészségesek ellenben még jobban megkeményülnek 's edződnek.

A' dajkák nagy gonddal 's mesterséggel teljesíték tisztóket. A' gyermekeket pólyák nélkül nevelék, a' tagokat 's alakot szabadon fejlődteték ki, 's azon voltak, nehogy ételben válogatók 's nyálánkok legyenek, 's hogy a' sötétbeni vagy magánybani félelemtől, szeszélyes csintalanságtól 's pityergéstől mentek maradjanak. Miért a' külföldiek közül néhányan spartai dajkákat fogadtak gyermekeikhez, 's mint írják, atheni Alkibiades' szoptatója, Amykla, szinte spartai születésű volt. Ennek (Alkibiadesnek) azonban, Plato' bizonyossága szerint Perikles Zopyrus rabszolgát, az egyéb rabszolgák felett semmi elsőséggel nem bírót, adá nevelőül; míglen Lykurg a' spartaiak gyermekeit nem vásárlott vagy bérlétt nevelőkre bízta, 's nem is engedé, hogy kiki saját akaratja szerint nevelje vagy oktassa fiát, hanem mihelyt hetedik évöket betölték, saját körébe gyűjté, csapatokra osztá, együtt élteté, együtt nevelte, együtt tápláltatá, együtt játszátá 's együtt taníttatá őket. Vezérökül, az osztálynak legértelmesebb 's harcban legbátrabb tagját nevezé ki; 's a' többieknek ezen kellett szemekkel csüggeniök, parancsait teljesíteniök, büntetését türniök, ugyanyira, hogy e' nevelést engedelmesség' iskolájának kell tekintenünk. A' vének, kik játékaikat nézték, gyakran koczódást 's czivódást támasztottak közöttök, hogy alkalmok legyen kitanulhatniok, milly természettel bírnak egyenként a' merészség 's a' tusákban nemhátrálás' tekintetében.

Olvasni és írni csak a' szükség' kedvéért tanultak, egyébiránt az egész nevelés a' fők iránti engedelmességet, fáradtságtűrést és a' harczbani győzelmet tárgyazá. Honnan előbbre haladott korokkal gyakorlataikban is nagyobb szigorúságot hoztak be, bőrig lenyírvén, meztláb járatván 's rendszerint meztelenen játszátván őket. Ha tizenkettődik évöket elérték, az egész esztendőre csak egy felöltőt kaptak, még pedig alsó

ruha nélkül, és szennyes testök bizonyosságul szolgált, hogy sem fürdővel sem kenőccsel nem éltek, az évnek néhány kevés napját kivéve, melyeken e' jótéteményben szinte részesülhettek. Osztályaik 's csapatjaik szerint olly alomou aluvának együtt, melyet magok, az Eurotasnál termő nádnak, kés nélkül, pusztá kézzel tördelt pákáiból hordtak össze. Télen, a' náddal elegyített lykophon nevű növényből raktak magok alá, mert ennek melegítő erőt tulajdonítottak.

XVII. Életöknek ezen korában már jó gondolkozású ifjak is mint kedvelők, társalkodának velök, 's a' vének sokkal inkább ügyelének rájuk, mind gyakorlataikra eljárógatván, mind küzdéseiken 's kölcsönös ingerkedéseiknél megjelenvén, 's ezt nem mulatságból tevék, hanem mivel kiki úgy tekinté magát közölök, mint egyetemben atyját, nevelőjét 's felvigyázóját minden gyermekeknek, úgy annyira, hogy ezeknek semmi helyök nem maradt, hol vétkök feddőre vagy dorgálóra nem talált volna. Ezen kívül a' nemesebb férfiak közül felügyelő (paidonomos) is adaték melléjük, 's magok is csapatonként a' legértelmesebb 's legvitézebb eirent választák előjárókul. Azokat nevezék pedig eireneknek, kik a' gyermekkort két évvel haladták meg; a' legidősb gyermekek melleiren nevet viseltek.

Egy ilyen eiren, ki húsz esztendő volt, alattvalóit a' viadalban vezérlé, otthon a' konyha körül cseléd gyanánt használá. Az izmosabbakkal fát, a' kisebbekkel főzeléket hordatott. Mind ezt lopás által kellett szerezniök, 's ez okból vagy a' kertekbe hágtak, míg mások tetemes ravaszsgal 's ovakodással a' férfiak éttermeikbe lopakottak. Ki rajta kaptatott, az vigyázatlan 's kontár lopásért sűrű ostorozással bűnhődött. Az ételekből is annyit loptak a' mennyihez hozzá juthattak, 's itt az alvóknak vagy renyhe öröknek rászédésében igen szép előmenetelt tettek. Az elfogatottnak ütlegek és koplás volt büntetése. Mert épen azért tápláltattak soványon, hogy magok által menekedendők az éhségtől, bátor 's ravasz merényekre szoríttassanak. 'S ez volt szűk táplálátjoknak fő célja; noha, mint mellékcélzt a' testnek magas növést kívánták elérni vele. Ha t. i. az életszellem eledelek' tömegével nem ve-

sződik, 's mélyre és szélesre nem nyomatik, hanem természeti könnyűségénél fogva fölfelé megy, úgy a' test is könnyen törekhetik magasra 's könnyen nyerhet sugár termetet. Ugyanez a' szépséget is előmozdítani látszik. Mert a' sovány 's karcsú test sokkal alkalmasabb a' tagok' kifejtésére, mint a' vastag 's a' jól hizlalt, melly már nehézségénél fogva ellenzi azt, valamint a' terhességök alatt hajtó szerekkel élő asszonyok is ámbár karcsú, de mégis helyes alkatú 's takaros gyermekeket szülnek, minthogy az anyag könnyűségén jobban diadalmaskodhatik a' képző természet. Ámde ezen jelenés' okának vizsgálata, maradjon másokra hagyva.

XVIII. A' gyermekek olly ovakodva loptak, hogy egyikök, ki fiatal rókát orzott el 's palástja alatt rejtegeté azt, az állat' körmeivel 's fogaival hasát hasítatá föl, 's az állhatatos titkolás felett halva maradt. 'S ez a' mai gyermekekre alkalmazólag, nem leend hihetetlen, mert hányat láttam m'agam is közölök, kik Orthia' oltárán az ostorozások között adák ki lelkeiket.

Asztal után az eiren még fektében a' gyermekeknek egyikét énekelteté, másikával egy jól fontolt feleletet kívánó kérdésre válaszoltatott, p. o. ki a' derék férfi? vagy: millyen e' vagy ama' cselekedet? 'S ez által mind a' szépnek megítéléséhez, mind a' polgárok' magokviseletének figyelemmel tartásához, igen korán hozzá szoktak. Mert ha ki e' kérdésre: ki a' jó vagy ki a' nem dicséretes polgár? felelni nem tudott, ezt tompa 's az erényben vetekedésre képtelen elme' jelének tekinték. A' feleletet okoknak 's bebizonyításoknak kellett követniök; 's az előadásban rövid 's tömött szerkeztetés kívántatott; ki gondolatlanul felelt, annak az eiren büntetésül hüvelykét harapta meg. Ugyan ez sokszor a' vénnek 's előjárók' jelenlétében bünteté a' gyermekeket, hogy megmutassa, vajjon okosan 's ugy büntet-e mint büntetni illik. A' büntetés alatt nem akadályozák; de a' gyermekek eltávoztása után, azonnal felelet alá vették, ha vagy kelletinél szigorúbb vagy lágy 's engedékeny volt volna.

A' kedvelők kedveltjeiknek jó és rossz hírokben osztakozni szoktak, 's midőn egykor, mint beszélük, egy gyermek küz-

dés közben gyáván felkiáltott volna, kedvelője a' fők által büntetés alá vettetik. Jöllehet pedig ezen szeretet annyira divatozott közöttök, hogy a' lányok is tisztas asszonyoktól szeretetének, mégis, minden féltés távol volt tőle, sőt inkább kölcsönös barátságot alapított, az egy személyt szeretők között, 's azon törekedésre egyesíté őket, hogy kedveltjeikből valami derekast ügyekezzenek nevelni.

XIX. Továbbá arra is taníták a' gyermekeket, hogy keserű, de kellemmel vegyült rövid 's mégis sokat jelentő beszéddel éljenek. Lykurg, mint már említők, a' vas pénznek nagy súlya mellett csekély értéket adott ugyan; de ellenben a' beszéd' pénzt egyszerű 's kevés szavak mellett, gazdag és mély értelemmel készíté fel, mint ki a' gyermekeket hosszú hallgatás által mondalmatosokká 's ügyes felelőkke nevelte. Mert a'mint a' nemi gyönyörökbeni kicsapongás, rendszerint foganatlanná 's terméketlenné teszi a' magot, úgy a' vég nélküli fecseges üressé 's értelemmeddövé teszi a' beszédet. Egy attikai a' lakoni kardok' rövidségét csufolólág, azt jegyzé meg egykor, hogy a' játékszini szemfényvesztők könnyen elnyelhetnék azokat. „És mégis” így válaszolt Agis király „mi e' rövid kardokkal amúgy igazán el tudjuk találni ellenséginket.” 'S én azt találok, hogy a' lakoni kifejezés, minden rövidsége mellett is, szinte olly igazán találja el a' célba vett tárgyat, és szinte olly igazán hatja meg a' hallgatók' belsejét.

Ugy látszik, hogy maga Lykurg is rövid 's mondalmatos beszédű volt, ha a' neki tulajdonított mondások után szabad itélnünk. Illyen p. o. az uralkodási formát tárgyazó azon mondása, melyet egy társaságba demokrátiát behozni kívánóhoz intézett: „Ám légy te első, úgy mond, 's hozd be saját házádba a' demokrátiát.” Továbbá az, mellyel az a' felől kérdezködni felelt, miért rendelt legyen olly csekély 's takarékos áldozatok: „hogy az isteneket tisztelni soha meg ne szűnjünk” úgy mond. 'S az is, mellyet a' küzd-játékról mondott, hogy csak olyanokat engedett legyen a' polgároknak, mellyekben a' kéz ki nem nyújtatik. Olly feleletek is hordatnak, mellyeket levelekben intézett legyen a' polgárokhöz, p. o. „Hogyan akadályozandjuk meg

az ellenek' berohanását?" „Ha szegények maradtok 's egyitek sem ügyekszik többet bírni másitoknál." És ismét a' falakra nézve: „Ne higyétek, hogy faltalan a' város, melly téglák helyett férfiakkal van bekerítve." Azonban ezen 's hasonló leveleknek hinni vagy nem hinni egyaránt bajos.

De hogy a' hosszadalmas beszédűtől csakugyan idegenkedének, azt a' következő talpra esett mondásaik bizonyítják. Leonidas király valakit, ki fontos dolgokról alkalmatlan időben beszélt, így szólta meg: „Te a' szükségest sükségen kívül használod, idegen!" Charilaos Lykurg' testvérének fia nagybátyja' törvényeinek csekély száma felől kérdezettvén meg: így szóla: „Kevés szóval élőknek kevés törvényre van szükségök." Archidamidas pedig, midőn némellyek Hekataios sophistát azzal vádolák, hogy a' köz torban, hová meghíva volt, semmit nem szólott légyen: „Ki beszélni tud" ugymond „az a' beszédnek idejét is tudni fogja." Azon keserű kifejezéseik közül, mellyekről a' mondottakban azt jegyzém meg, hogy kellemmel voltak vegyülve, a' következőket hozom fel. Demarat egy semmi embernek, ki éretlen kérdéseivel untatá 's többször akará megtudni tőle: ki legyen a' legjobb spartai? „Ki hozzád legkevésbbé hasonlít" felelt. Némellyek dicsérték az elisieket, hogy az olympi játékok alatt szorosan ügyelnek rendre 's az igazságra. „Bezzeg nagy csoda is," megszólal Agis, „hogy az elisiek őt esztendő alatt huszonnégy oráiglan gyakorolnak igazságot." Theopomp egy idegennek, ki irántai vonzalmának bizonyoságául azt hozá fel, hogy ő polgártársaitól spartaiak' barátjának neveztetnék, így felelt: „Honbarátnak neveztetned dicsőségesebb volna, oh idegen!" Egy atheni szónoknak ki a' lakedaimoniakat tudatlanoknak nevezé, ekkint felelt Pleistonax, Pausanias' fia: „Igazat szólsz, ugymond, mert a' hellenek közt, egyedül mi nem tanulunk rosztat tőletek." Archidamidas valakinek, ki azt kérdé, hányan volnának a' spartaiak, ezt felelte: „Elegen, barátom, hogy távol tartsuk az elleneket."

Tréfa beszédjeikből nem különben tetszik ki, mennyire

szoktattanak legyen semmi hasztalant nem mondani 's csak egy szót sem ejteni, melly figyelemre méltó gondolatot nem foglalt volna magában. Egy valaki, ki valamely fülmílehangot utánzónak hallgatására hivatott: „Hisz' én, ugymond, magát a' fülmilét hallottam.” Más valaki, ki a' következő felírást olvasá:

„Mars elölé őket, kik a' zsarnokságot elolták,

Selinus' kapuit halva feküdve körül.”

„E' férfiak méltán veszték, ugymond, miérthogy a' zsarnokságot el nem égettették.” Egy ifju, kinek valaki azt ígérte, hogy olly kakasokat adand neki, mellyek egymást halálba küzdik át: „Vagy igen, ugymond, inkább adj ollyakat, mellyek másokat küzdenek át a' halálba.” Egyikök pedig látván, hogy némelleyek, széken ülve végzik szükségöket: „Távol legyen, ugymond, hogy oda üljek, honnan vénebbek előtt fel nem kelhetek.”

'S ime illy neműek voltak velős mondataik, miért is nem helytelenül jegyzik meg némelleyek, hogy lakonizálni nem annyira testgyakorlati, mint bölcselkedési hajlandóságot jelent.

XXI. A' dalok és énekek körüli oktatás semmivel sem üzeték lanyhábban a' beszédbeli egyszerűséget és csint tárgyzónal; sőt inkább dalaik is nemí bátorságra ébresztő, 's lelkesedést 's tettek' szomját élesztő tövisekkel birtanak. A' nyelv természetes és mesterkéletlen, a' tárgy komoly 's erkölcsmívelő volt bennök, 's nagyobb részint a' Spartaért elesteknek, mint dicsőülteknek, dicséretét, vagy a' gyáván megfutamlottaknak, mint sínletes 's boldogtalan éltet élőknek gyalázatát foglalák magokban, valamint az életkor' különbsége szerint némi erényfogadalmat, vagy a' tulajdon erénynek magasztalását is. Ez utolsók közül egyet például felhoznunk, nem fog ártani. Ünnepeiknél a' három életkor szerint három kar állott össze, 's a' véneké megkezdőleg így énekelt:

Mi hajdanában bátor férfiak valánk.

Mire a' férfiak' kara válaszolt:

Mi meg vagyunk, próbáld, ha kedved van nosza!

's végre a' gyermekek' kara, a' harmadik:

Mi meg leszünk, sokkal vitézbec nálatoknál.

Általában, ha még a' korunkig fentartott néhány lakedaimoni költeményeket tekintjük, 's azon indulónak tactusára emlékezünk vissza, melyet hadba mentőkor fuvolán játszatának, át fogjuk látni, hogy mind Terpander mind Pindar, a' vitézséget nem helytelenül egyesíték a' musikával. Az első így énekel a' lakedaimoniakról:

Ifjagnál kelevéz divik ott és fenszavu Musa

És jog, szerteható — — —

Pindar pedig:

Ott a' vénék' tanácsa 's ifju férfiak dárdái tündöklének

És tánczok, Musa és vigalmak.

'S ezekben mindketten úgy tüntetik fel a' spartaiakat, mint mind a' musikának, mind a' fegyvernek nagy mértékben kedvelőit.

Mert vasnak is merően áll ki a' lant' édes szózata —

mint a' spartai költő mondja. Honnan is a' Musáknak minden-
ütközöt előtt áldozatot tőn a' király, hihetőleg nevelésökre 's
költői mondásokra emlékeztetendő polgártársait, hogy így ez
istennék a' veszélyekben közelítnének 's emlékre méltó tet-
tekre lelkesítnék őket.

XXII. Háború alatt a' szigorúsággal, az ifjak' kedveért
alább hagytak, nem akadályozák hajok' piperézését 's fegy-
vereik 's köntöseik' csinosíthatását, és örültenek, ha tüzes mé-
nek gyanánt nyugtalanul tomboltak az ütközetnek ellenébe.
Honnan is hajokat, melyet az ifjukorba léptők óta szoktak nö-
veszteni, a' hadi veszélyek' közeledtével annyira ékesítteték,
hogy szinte tündöklött 's merterkelt rendbeszedést mutatott.
Lykurnak egy a' haját illető mondását idézván vissza elméjé-
be, hogy t. i. a' haj a' szépeket szebb alkatuakká, a'
rutakat rettentőbbekké teszi. A' testgyakorlások isszinte
csak a' háborúban voltak kevesbbé fárasztók, hol általában az
ifjagnak kevesbbé korlátolt és szemmel tartott élet engedteték,
ugyannyira, hogy minden balandók között egyedül rájuk nézve
volt a' háború a' háborúnak előgyakorlataitól való megpihenés.

Ha már csatarendbe egyesülten az ellenséggel szemközt
álltanak, a' király egy kecskét áldozott; parancsolá, hogy kiki
koszorúzza fel magát, a' fuvolázókkal Kastor' nótáját fuvatá,

maga pedig egy megütközési éneket kezdett. Mi fenséges egyzsersmind rettentő volt látni őket, mikint a' fuvola' tactusa szerint lépegetve a' hadoszlopban rést sohol sem nyitva, réműletlen lélekkel, elszántan és derülten, danolva szálltak szembe a' veszélyekkel. Mert természeti, hogy az illy helyzetűekben sem félelem, sem tulságos hév nem lakozhatik, hanem inkább ingatlan bátorság, 's a' fensőbb segedelemre támaszkodó remény 's bizodalom tölti be a' sziveket.

A' király minden ütközetnél egy a' görög versenyjátékok valamelyikében győzelmi koszorút nyert férfitől kísérteték. Valaki, mint mondják, Olympiában nagy summa pénzzel akart rávenni egy spartait a' nemküzdésre, mit ez megvetvén, miután ellentársán nagy bajjal diadalmaskodott volna, azt kérdé tőle valaki; „Ugyan lako! mit nyertél most győződelmeddel?” „Azt, felelt ez mosolyogva, hogy az ütközetben a' király előtt leend helyem.”

A' megvert 's legyőzött ellenséget csak addig üzték, miglen megfutamodása által saját győzelmök felől bizonyosokká lettek, aztán tüstént visszavonultak; nemtelen 's a' hellen névvel meg nem férhető dolognak tartván, még azokat is vágni 's öldösni, kik győzötteknek érzik magokat, 's a' sikot elhagyják. Ezen elv nemcsak nemes és nagylelkű, de hasznos is volt. Mert tudván az ellenök harczolók, hogy az ellenállókat tönkre teszik, a' futókat kimélik, tanácsosabbnak tarták a' szaladást, mint a' maradást.

XXIII. Magát Lykurgot, Hippias sophista úgy említi, mint igen nagy hőst, és számos csatának részesét. Philostephanos a' lovasoknak ulamokra osztását is neki tulajdonítja 's hogy egy ulamos Lykurg' szerkezete szerint ötven, négyszög alakba állított lovasból állott legyen. Phalerosi Demetrios szerint ellenben, soha csak részt sem vőn a' csatában, 's az alkotmányt békében hozá létre. 'S valóban az olympi játékok alatti általános fegyverszünet' behozatalának gondolata csak szende, és a' békére hajlékony férfitől származhaték. Noha, mikint Hermippos említi, sokan állítják, hogy Lykurg eleinte épen nem avatkozott a' dologba, 's Iphitossal semmi egybefüggésben sem volt legyen. Hanem mi-

dön egykor más okból utazott volna Olympiába, 's itt a' játékokat nézte, úgy rémlék előtte, mintha háta mögött egy ember' szavát hallaná, ki szemrehányásokat tőn neki, 's csodálkozását jelenti, hogy polgártársait ezen népünnepekbeni részesülésre nem szólítja fel. 'S a' mint megfordulván, senkit nem lát, ki a' hallottakat mondhatá neki, isteni intésnek tartá azt, 's csak most szövetkezett egybe Iphitoszal az ünnep' szerkesztésére, melyet így fényesebbé 's tartósabbá is tőn.

XXIV. A' nevelés a' meglett koruakra is kiterjedett. Mert senkinek sem volt szabad kénye szerint élnie, hanem a' városban, mint valamelly táborban, mindnyájoknak kiszabott életmodja, 's a' köztársaságot tárgyazó foglalatosságai voltak, teljesen azon elvet követőleg, hogy ők nem magukéi, hanem a' hazáéi volnának; ha pedig semmi feladott munkát sem kellett végezniök, a' gyermekekre ügyeltek fel, hasznos dolgokra taníták őket, vagy magok is a' vénebbektől tanulának. 'S épen ez volt egyike Lykurg' szép és üdvös rendeleteinek, melyeket polgártársainak készítve, hogy minden kézművek' 's mesterségek' üzésétől eltiltva levén, elég üres idővel birtanak; annál inkább, minthogy az érdekét 's becsét-vesztette gazdagság miatt, az annyira fáradságos gyűjtögetéssel 's munkássággal járó pénzkérés is főnkre jutott. Földeiket a' heloták mívelék 's kiszabott adót fizettek nekik. Egy spartai, törvéynapon mulatott Athenben, 's megtudván, hogy egy polgár dologtalansága miatt büntetés alá vonatott, 's most buslakodva 's balsorsa fölötti fájdalmában osztakozó barátoktól kísérve épen haza indult legyen, megkérte a' körülötte állokat, hogy mutatnák meg neki azon embert, ki a' szabadság miatt bűnhődött vala. Illy szolgálai foglalatosságnak tarták a' kézmű és pénzkérés körüli munkát. A' pörök, mint gondolhatni, már a' pénzzel együtt elbucsuztak; mert hisz' sem gazdagság, sem szegénység nem létezett, hanem jóléltbeli egyenlőség, 's az egyszerűséggel páros gond nélküli élet uralkodott közöttük.

A' táborozástól ment minden idejüket, tánczok, ünnepek, torok, vadászat, testgyakorlatok 's a' leschaik foglalák el.

XXV. Azok, kik harminczadik évöket még el nem érték, épen nem mentek ki a' piacra, hanem a' házhoz szükségeseket rokonaik 's kedveltjeik által szerezteték be. A' vénebbekre nézve gyaláznak tartatott, ha szüntelen illy dolgok miatt láttaták magukat a' téren, a' helyett hogy a' napnak legtöbb részét a' gyakorlati helyeken, 's az ugy nevezett Leeshaikban töltötték volna. Mert itten szoktak egybegyűlni 's egymás között illendően mulatni, 's míg pénz vagy piac körüli tárgyakról csak szóval sem emlékeztek, az illy mulatásnak, leginkább a' nemes tettek' dicséretét 's a' nemtelenek feddését tevék tárgyává, 's mind ezt tréfa és nevetés között, mint a' mellyek könnyen javitnak és igazítanak. Maga Lykurg épen nem volt mogorva; sőt Sosibius' előadása szerint, a' nevetésnek egy szobrocskát is emelt, a' tréfát, mint a' fáradságos és szigorú élet' fűszerét, bölcsen hozván be köz toraikba 's ilyes mulatságaikba.

Lykurg általában véve, ugy szoktatá polgártársait, hogy magánosan sem nem élhetének, sem így élni ingyen sem kívántanak, hanem méhek' módjára szüntelen az egészhez szótól 's a' főt összesen környezőleg, buzongásaiknak 's nemes vetekedésöknek közepette magokról csaknem felejdkezve, mint a' hazának sajátjai éltenek. Ezen gondolkozásmódjok némelly mondásaikból is kitűnik. Midőn Paidaret nem választatott el a' háromszáz közé; derült arcczal tért haza, mintegy örülvén, hogy a' haza olyan háromszázzal bír, kik jobbak nálánál. Peisistratidas, ki néhány polgártársával a' persa király' vezéreihez követül küldeték, midőn megkérdeztenék ezektől: vajjon maguk' vagy a' kormány' dolgában jöttek legyen-e, így felelt: „Ha ezélt érünk, a' népnek dolgában; ha nem, a' miénkben.” Argileonis, Brasidas' anyja, Amphipolisból Spartába utazott 's a' hozzá betérő némi férfiatól megtudakozá, vajjon Brasidas dicsően, spartaihoz illőleg halt legyen-e meg? 's midőn ezek a' férfit magasztalva azt mondák, hogy Sparta nem bírja párját; „Ne mondjátok barátim, ugymond; Brasiadas vitéz és derék volt ugyan, de Sparta még több férfit bír, kik erősbek nálánál.”

XXVI. A' tanácsnokokat eleinte, mint mondtam, azokból választá, kik tervében részt vettek; a' későbbi időkre nézve pedig azt rendelé, hogy a' kimultnak helyét egy olyan foglalja el, ki a' hatvanad évet meghaladók között legerényesebbnek tartatik. 'S ez ugy tekintetik, mint az emberi vetekedéseknek legfonfosabb, legkívánatosabb tárgya. Mert itt nem az forgott fen, ki leggyorsabb a' gyorsak, ki legerősb az erősek között, hanem a' jóknak 's erényeseknek legjobbika, 's legerényesbike választaték, ki erényének győzelemdíjául egész életére, úgy szólván, az alkotmánybani minden hatalmat nyeré, 's urrá lett, élet és halál, becsület és gyalázat, szóval, minden fontos tárgyak fölött.

A' választás következőképen történt. Miután a' nép egybegyűlt volna, némelly e' végre kinevezett férfiak egy közel levő házba zárattak, hol sem nem láttak, sem nem látatának, 's csak az egybe-gyűlt népnek zaját hallották, melly, mikint egyéb esetekben, ezen választásnál is felkiáltás által fejezé ki akaratát. A' kijelöltek nem mindnyájan egyszerre, hanem, a' mint a' sors hozta magával, egyenként vezettetének be; 's a' gyűlésen hallgatva mentek keresztül. A' berekesztetteknel író tábla volt, 's erre mindeniknél feljegyzék a' láрма' fokát, a' nélkül, hogy tudnák, kit illetett legyen, ki vevén hogy a' bevezettettek közt első, második, harmadik stb. vala. Ki legtöbb 's legnagyobb kiáltással fogadtatott, az tanácsnökká lett. És ez koszorúzottan járta be a' templomokat; számos ifjak követék csodálólág 's magasztalólág a' férfiut; ezt tevén számos asszonyok is dalban dicsérők erényét 's boldognak hirdetők életét. Mindenik rokona étket tőn fel elébe, mondván: „A' polgárság ezen asztallal tisztel meg tégedet.” A' templomok' bejárását végézhén, a' köz toron jelent meg, hol minden a' bevett szokás szerint történt, csakhogy elébe két részlet téteték, mellynek egyikét félre tevé, 's ezt asztal után, a' terem' ajtajánál álló, 's magához hívott asszonyrokonai közül annak, kit leginkább becsült, illy szavakkal adá át: „Azzal tisztellek meg, mivel magam tiszteltetém meg.” Mire a' többi asszonyok azt is magasztalás között kisérek haza.

XXVII. A' temetkezés körülieket is igen ügyesen rendelé el Lykurg. Először is minden balhitet kiirtandó, nem akadályozá, hogy a' halottak a' városba temetessenek el, 's emlékeik a' templomok' közelében álljanak; hogy az illyeknek láttával korán megbarátkoztassa az ifjakat, nehogy rettegjenek 's meghunnyáskodjanak a' halál előtt, mintha a' holtak' illetését 's a' sirokon járdalást megfertőzésnek tartanák. Azután tiltá, hogy más valami is tétessék a' sírba, hanem veres lepelhen olajlevelekre tevék a' tetemet, 's így takaríták el. A nevet nem volt szabad feljegyezni a' sírra, hanemha a' férfi háborúban, az asszony mint papné halt meg. A' gyászolásra rövid időt, csak tizenegy napot határozott, a' tizenkettődiken Ceresnek tett áldozat által vége vettetett. És így semmit paragon vagy használatlanul nem hagyott, hanem az erény' szeretetét, a' vétek' utálatát beszövé az élet' minden szükségeibe; a' várost jó példák' sokaságával tölté el, mellyek, mivel gyermekeségtől fogva minden nyomon találkoznak velök, szükség képen a' jóhoz vezérlek 's jókká képezék őket.

Ez okból nem engedé meg polgártársainak, hogy tetszősök szerint hagyják el a' hazát, 's külföldön kalandozzanak, nehogy idegen erkölcsöket, szabálytalan élet' utánzásait 's alkotmánybeli különbséget gyűjtsenek. Mi több, még a' tartományba czéltalanul gyűlöngő 's lopakozó idegeneket is visszatartóztatá, nem attól féltében, miként Thukydides mondja, nehogy alkotmányát utánozzák, vagy az erényre nézve valami fogamatost tanuljanak tőle, hanem inkább, nehogy a' gonosznak tanítóivá váljanak. Mert idegen emberekkel természet szerint idegen beszédek jönnek be; idegen beszédek új nézetekeket hoznak; ezekből pedig sokféle kívánsatok 's törekvések sarjadnak, mellyek a' fenálló alkotmánynyal, mint alaphanggal, nem zegnek egybe. Azért is inkább ügyekezett attól őrzeni meg a' várost, nehogy gonosz erkölcsök ragadjanak rá, mint nehogy kívülről ragadós nyavalyák szállják meg azt.

XXVIII. Mind ezekben sohol sem látjuk nyomát azon jogtalanságnak vagy többet-áhitásnak, melly némellyektől Lykurg' törvényeire háríttatik, mintha ezek a' vitézségre nézve alkalmasok, a' jogosságra nézve hiányosak volnának. Hihetőleg a'

nálok úgy nevezett Kryptia — ha ez, mikint Aristoteles írja, csakugyan Lykurg' rendeletei közé tartozik, birta rá Platót, hogy ama' ferfiról 's alkotmányáról ő is ez utolsó értelem-ben ítéljen. A' Kryptia pedig ebben állott. Az ifjak' felvigyázói azokat, kiket legértelmesebbeknek tartottak, koronkint szerte küldözék a' tartományban, egyiket ide, másokat amoda, törökkel 's a' szükséges eleséggel, egyébbel semmivel. Ezek nappal rejtekhelyekre széledének el, 's elbujva pihentek, éjjel pedig az országutakra mentek, 's a' kezeikbe került helotákat öldösek. Sokszor a' szántóföldeket is keresztül kasul járták, 's a' legerős-beket 's legnevezetesebbeket végezték ki közülök. Hasonlót említ Thykydides a' peloponnesi háborúról irt munkájában, hogy a' spartaiaktól vitézségök miatt kiválogatott, 's mintegy számra kétezer helota, miután mint szabadok magokat megkoszorú-zák, 's a' templomokat ünnepélyesen bejárták volna, kevés-sel később egyig eltűntek, 's hogy sem akkor, sem később senki meg-nem mondhatá, mi véget értek legyen. Aristoteles különösen azt állítja, hogy az ephorok hivatalba léptökkor a' helotáknak azonnal háborút üzentek, hogy bűnvád nélkül ölet-hessenek meg.

Különben is keményen és kegyetlenül bántak velök. Erő-nek erejével színbort itatának velök, 's hogy az ifjoknak ré-szszegség' példájaúl szolgáljanak, a' köz torokba vezették őket. Illetlen 's nevetséges dalokra 's tánczokra kényszerítettének, a' szabadoknak dalaiktól 's tánczaiktól eltilták. Azért vonako-dának, mint beszélük, a' thebanoknak Spartában táborozásuk alatt elfogott heloták, midőn Terpander', Alkman 's lakedai-moni Spondon' dalainak éneklésére szólíttatának fel, azt je-gyezvén meg, hogy ezt uraik nem akarják. És így azok, kik Lakedaimonban a' szabadot mindenekfelett szabadnak, a' szol-gát mindenekfölött szolgának mondják, igen helyesen fogják fel a' különbséget. Én azt hiszem, hogy az illy kegyetlensé-gek később jöttek divatba a' spartaiaknál, nevezetesen ama' nagy földrengés után, midőn mint tudjuk, a' heloták a' mes-seniekkal támadák meg őket, a' tartománynak sok kárt oko-zólag 's a' várost vég veszélylyel fenyegetőleg. Én legalább olly undok dolgot, mint a' Kryptia volt, Lykurg felől soha fel

nem tehetek, ki egyébütti szelidségéről 's igazságszeretetéről következtetek jellemére, melyet isteni nyilatkozás is pártfogol.

XXIX. Miután legfontosabb rendelkezései a' szokásokban gyökeret vertenek, 's az alkotmány' annyira megerősbült, hogy mind hordozható, mind önerejéből fentarthatá magát, valamint az isten, hogy Platóval szóljak, a' létet nyert 's első mozgását kezdő világnak örvendett: úgy fogá el ezt a' belső megelégedésnek érzete, a' már életbe lépett 's útján haladó törvényhozásának szépsége és nagysága fölött, 's óhajtá az utókorra, a' mennyiben ezt emberi előrelátás tenni képes, mintegy halhatatlanul 's rendithetlenül szállítani át azt. Köz gyűlést hirdetett tehát, 's kinyilatkoztatá a' polgároknak, hogy mind az, mi a' város' boldogságát 's erkölcsi öregbülését tárgyazza, kívánatos mértékben, már nagyobb részint létesüle ugyan, de még a' legnyomosabb 's legfőbb hátra van, 's ezt előbb hogyszem az istent kérdené meg, tudokra nem adhatja. Szükség tehát, a' behozott törvények mellett, minden változtatás vagy eltörlés nélkül mindaddig megmaradniok, míglen ő Delphiből visszatérend, mert akkor azt teendi, mi az istennek tetszése szerint leend. Ebben mindnyájan megegyeztek 's őt utnak ereszték; mire a' királyoknak, tanácsbelieknek, 's végre minden polgároknak esküjét, hogy a' behozott alkotmánynál visszajöveteléig hiven megmaradnak, elfogadván, Delphibe elutazott.

A' jóshelyre érkezvén, áldozatot tön 's megkérdezé az Istent, ha törvényei jók és alkalmasok leendnek-e a' város' boldogságára 's erényére nézve 's a' mint az isten azt felelte, hogy törvényei jók, 's a' város, ha Lykurg' alkotmányával élend, a' dicsőségnak magas fokán fog maradni, legott leirá, és Spartába küldé a' nyilatkozást. Maga pedig az istennek újra áldozván 's barátjaitól 's fiától elbucsuzván, eltökölé magában polgártársait esküjök alól föl nem menteni, hanem életét önszántából befejezni, egy olly korban, mellyben a' tovább élésnek vagy a' nyugalomba menetelnek, a' mint veszsűk, egy formán ideje van, 's olly állapotban, mellyben mind azt, mi a' szerencséhez megkívántatik, tökéletesen elérte vala. Ételtől tartózkodás által halt meg, pedig azon hiedelemben, hogy a' hazafinak sem halála hazafiútlan, sem éltének vége szenvedés,

hanem erénnyel 's tettel határos legyen. 'S neki, mint a' legszebb tettek' létrehozójának, a' halál úgy sem leend egyéb, mint boldogságának tökéletes teljesülése, polgártársinak pedig, kiknek élteben annyi szépet és jót készíte, 's kik esküvel bizonyíták, hogy visszajöttéig hívek maradnak alkotmányához, örangyalul szolgálанд halála. És okoskodása meg nem csalá. Ötszáz éven keresztül volt Sparta hirre 's helyes alkotmányra első városa Hellasnak, meddig Lykurg' törvényeihez hű maradt, mellyeken tizennégy utána uralkodó király közül egész Agisig, Archidam' fiáig, csak egy sem tett változást. Mert az ephoroknak behozatala az alkotmányt nem gyengébbé, hanem szilárdabbá tévé, 's a' népnek kedvezés' színe alatt csak a' nemesbek' uralkodásának adott nagyobb erőt.

XXX. A' pénz legelőször Agis' uralkodása alatt folyt be Spartába, a' pénzzel a' kincsvágy 's a' vagyonszeretet jött be, még pedig Lysander által, ki maga pénznek rabja nem volt ugyan, de hazáját mégis gazdagság' és fény' szeretetével vesztegeté meg, 's a' háborúból haza hozott arannyal és ezüsttel Lykurg' törvényeit ásta el. Míglen ezek virágoztak, Sparta nem mint város viselé magát, hanem böles és küzdő férfinak mintegy életét élé, vagy inkább valamint Herkules, a' költők regélése szerint, oroszlánbőrrel 's buzogánnyal kalandozá be a' világot, a' törvénytíró zsarnok szörnyeket büntetőleg, úgy uralkodott Sparta a' szavának örömet és készségesen engedő Hellason egyedül egy skytala 's egy kopott köpönyeg által; eltörle a' törvénytelen fejedelemségeket 's hatalomuralkodásokat az országokban, ellenségeskedéseket csillapíta le, lázadásokat fojtott el, sokszor a' nélkül, hogy csak egy vértet mozdított volna meg, csupán egy követet küldőleg, kinek azonnal mindenek teljesíték akaratát, 's valamint a' méhek, midőn vezetőjük mutatkozik, egyetértőleg rendre térnek. Ilyen nagy volt Sparta a' törvényes rend és igazság által. Azért csodálkozáam magam is, hogyan mondhaták némelylek, hogy a' spartaiak engedelmeskedni tudnak ugyan, de az uralkodáshoz nem értenek, 's hogyan magasztalhaták annyira Theopomp király' mondását, ki azon észrevételre, hogy Sparta uralkodni tudó királyainak köszöni álladalmát, így válaszolt: „sőt inkább en-

gedelmeskedni tudó polgárainak” ugymond. Ki is akarjon engedelmeskedni olyannak, ki uralkodni nem képes. Az engedelmességet az uralkodótól tanuljuk; mert a’ jó vezérlnék örömet engedünk, ’s a’ mint a’ lovaglás’ mesterségében a’ lónak szeliddé ’s engedékenynyé tétele a’ feladás, úgy a’ kormánymesterségnek fő czélja az engedelmes készségnek valóstításában áll. Már pedig a’ lakedaimoniak egyéb nemzetekbe nemcsak engedelmességet öntének, hanem a’ tőlök vezéreltetés ’s a’ rajtok uralkodás’ kívánságát is. Mert hozzájuk küldvén, nem hajókat, nem pénzt, nem fegyvereseket kértenek tőlök, hanem egyetlen egy spartait, ki vezérok legyen, ’s ha szert tettek rá, tisztelve ’s hódolva követék azt, miként a’ siciliának Gylippost, a’ khalkisiak Brasidast ’s Ázsiának minden lakosi Lysandert, Kallikratidast és Agesilaost. És ezen férfiakat a’ meglátogatott tartományok’ ’s kormányok’ rendezőinek ’s újralkotóinak nevezék, és Sparta városát egyetemben úgy tekinték, mint a’ példás életnek ’s jól elrendelt alkotmánynak nevelőjét ’s tanítóját. Stratonikos is ide látszik czélni, midőn törvényhozói gúnnyal parancsolja: hogy az atheniek mysteriumokat ’s ünnepeket üljenek, az elisieik harczenőkök legyenek, mert ezt úgy is legjobban értik, a’ lakedaimoniak pedig csapják meg őket, ha valamelyikök hibázni fogna. Ez ugyan csak tréfából volt mondvá, de Antisthenes Sokrates’ tanítványa a’ leuctrai győzelem miatt gögösködő thebanokat látván, azt jegyzé meg, hogy ezek semmiben sem látszanak olly gyermekektől különbözni előtte, kik tanítójukra hányt ütlegeiken örvendeznek.

XXXI. Azonban Lykurnak fő szándéka nem az volt, hogy szélesen uralkodó várost hagyjon maga után; hanem meg levén győződve, hogy a’ mint egyes embernek, úgy egy egész alkotmánynak életében a’ boldogság az erényen ’s az önmagávali egybehangzason alapul, minden hatásai abban egysültek, hogy polgártársai a’ legtávolabb időig szabadon, megelégedetten ’s mérsékletesen éljenek. Ugyan ezt tevé Plato is alkotmányának alapjává mint Diogenes és Zeno, és mind azok, kik e’ tárgygyal dicséretesen mérköztének meg; csak hogy ezek merő irományokat ’s beszédeket hagytak hátra, Ly-

kurg ellenben nem irományokat, nem beszédekét, hanem tetteleg egy utánozhatlan alkotmányt léptetett életbe, 's azoknak, kik nem hiszik, hogy a' valódi bölcshet ideálja elérhető volna, egy egész bölcshet várost mutatott, 's így hírben mind azon helleneket felülmulá, kik csak valaha alkotmányoskodának. Azért monda Aristoteles, hogy Lykurg érdemén alul tiszteltetik Spartában, jóllehet itt nagy tiszteletben részesül. Mert temploma van 's évenként, mint istennek áldozat tétetik neki. Azt is mondják, hogy ereklyéi a' hazába hozattak, és sírjára villám ütött legyen le. Hasonló nem könnyen jutott más nevezetes férfinak, kivén később időben Euripidest Arethusában, Makedonia városában, hol meghalván eltemettetett. 'S ez Euripides' tisztelőinek némi igazolásul 's bizonyságul szolgál, egyedül ő lévén az, kivel halála után az történt, mi előtte a' legjámorabb férfinak 's az istenek legnagyobb kedvenczének jutott.

Lykurg némellyek szerint Kirrhában, mások szerint — hova halála előtt kevésse utazott — Elisben mult ki; Timaios és Aristoxenos Kretán végeztetik életét, 's az utolsó még azt adja hozzá, hogy a' kretaiak a' Pergamia melletti országúton mutatják sírját. Csak egyetlenegy Antioros nevű fiat hagyott maga után, kivel, mivel magzat nélkül mult ki, a' nemzetség kiveszett. De barátai 's rokonai ugyszólván, maradékot szerettek neki; egy zsinatot képzőleg, melly sok ideig megtartatott, 's az összegyűlési napok Lykurgides nevet viseltenek. Aristokrates, Hipparchos' fia, azt beszéli, hogy a' Kretában kimult Lykurnak tetemét barátai elégeték, 's hamvait a' tengerbe szórák vala, 's hogy ezt ovakodásul maga kívánta legyen, nehogy ha ereklyéi idővel Spartába vitetnének, a' polgárok, mintha maga jött volna vissza, az eskü alól fölmentetteknek véljék magukat, 's alkotmányát megváltóztassák. Ennyit Lykurgról.

N u m a.

I. Azon idők felől is, melyekben Numa király éle, nagy meg hasonlítás uralkodik, noha, úgy látszik, hogy nemzetsége táblái kezdettől fogva egész az ő személyéig nagy pontossággal vannak lehozva. De bizonyos Clodius azt állítja Időbíró-jában (mintegy illy czímet lehetne munkájának adni), hogy ama' régi oklevelek a' városnak gallusi vészceiben eltűnének 's a' mostan láthatók hamisan 's bizonyos emberek iránti kedvezésből szerkesztetének, kik az első nemzetségekbe, 's a' legkitűnőbb, noha velők nem rokon, házakba kívántak betolakodni.

Mondják, hogy Numa Pythagoras' barátja volt legyen, míg mások kereken azt hiszik, hogy hellen nevelésnek Numához semmi köze sem vala, hanem, vagy a' természettől téteték az erényre képessé 's magát magával beérővé, vagy más, Pythagorásnál derekabb, külföldinek kelljen tulajdonítani a' király' neveltetését. Mások Pythagorást sokkal későbbben éltetik, csaknem öt emberkorral Numa után; 's azon Pythagorást, ki a' tizenhatodik olympiában — melynek harmadik évében jutta királyságra Numa — az olympi játékokon versenyfutási díjt nyert, Italiában utazgatása közben Numánál mulatozott, 's ezzel az országnak rendbehozásán együtt dolgozott, spartai születésnek tartják. Innen van, hogy a' romai közéletbe Pythagoras' tanácsából annyi spartaszerű vegyült; noha más részről Numa' nemzetsége is a' sabinoktól származik, a' sabinok pedig lake-daimoni szállítványnak akarnak tartatni. És így az időket pontosan kitapogatni bajos, kivált ha az olympi győzők után számolunk, kiknek névsorát, mint mondják, későbbben elisi Hippias adá ki, a' nélkül hogy hitelbízósító adatokra támaszkodnék. Azt adjuk elő tehát, mit Numáról emlékre méltót tudunk, bevezetésül a' szükségeseiket előre bocsátandók.

II. Roma már harminczhetedik esztendejét töltötte Romulus' uralkodása alatt; midőn ez julius' ötödikén, mely nap ma is nonae capratinae nevet visel, a' városon kívül, az úgynevezett kecskemocsárnál közönséges áldozatot tőn, jelenlétében nemcsak a' tanácsnak, hanem a' nép' nagyobb részének is. Itt hirtelen és szörnyű változás támadván a' levegőben, és vihar 's dörgés-követte felhő ereszkedvén a' földre, történt, hogy míg a' rémült nép futásnak eredve elszéledett, Romulus láthatlanná lőn 's többé sem maga, sem tete me soha nem találtaték. Ez súlyos gyanút gerjesztett a' patriciusok ellen, 's a' nép között azon monda szállongott felőlők, mint ha, régóta nem szívelhetvén a' kormányoztatást, hogy a' hatalmat magukévá telessék, ők ölték legyen meg a' királyt. Mert csakugyan úgy látszék, hogy az utolsó időben keményebben 's uralkodóbban bána velők. A' gyanút azzal orvoslák azonban, hogy Romulust, mint nemkimultat, hanem jobb sorban részesület imádás' tárgyává emelék; 's Proclus, egy tekintetes férfiú, megesküdött vala, miként Romulust felfegyverzetten égbe emelkedni látá, 's parancsoló szavát hallotta, hogy Quirinusnak neveztessek.

E' közben a' jövendő király' választása felett új zavar 's zendület ostromlá a' várost, hol a' bevándorlottak az eredeti polgárokkal nem olvadván egészen egybe, mind a' nép hullámkodó vala még, mind a' patriciusok a' meg hasonlítás miatt kölcsönös gyanakodásban állottak egymáshoz. Abban egyig meg egyeztek ugyan, hogy királytól kell függeniök; de nemcsak a' személy, hanem a' nemzetség is, melyből az uralkodó választandó vala, viszálykodásnak 's pártraszakadásnak tárgya volt közöttök. Azok, kik Romulussal elsők alapíták a' várost, tűrhetlennek találák, hogy a' városban 's földben részesült sabinok azokon erőlködnek uralkodni, kiktől a' mondottakat nyerék; a' sabinok mellett ellenben ama' jól gondolt ok fogott, hogy mivel ők Tátius királyuk' halálával Romulustól el nem pártoltanak, 's őt magán uralkodni hagyták, a' méltányság úgy kívánná, hogy ezenel közölők választassék a' király. Mert hisz' itt nem a' gyöngébbek kapcsolódtak az erősbekekhez, sőt a' sokaságot csak az ő beállásuk erősíté meg annyira, hogy ez velők egyesületen alkotmányi rangra emelkedheték. 'S ime ezek voltak vitáik tárgyai.

Nehogy pedig az alkotmánynak illy ingatag állapotjában, a' vizsgálkodás zürzavart fejtsen ki a' kormánytalanságból, a' patriciusok azt végzik, hogy azon százötven tag közül, kikből állottak, rendre kiki hat nappali 's hat éjjeli óráiglan, a' királyi méltóság' jeleivel felkészülten, mint uralkodó, az isteneknek szokott áldozatokat tegyen, 's a' kormány' dolgaiban járjon el. Mert míg egy részről a' kettős időnek ezen megosztása az uralkodókat az egyenlőség' tekintetében hason lábra állítá, más részről a' méltóság' változása az irigységet irtá ki a' népből, látván, hogy egy napon 's egy éjjelen ugyanazon férfi királyból alattvalóvá leszen. Az uralkodás' ezen alakját interregnumnak nevezik a' romaiak.

III. De bármilly népszerűleg 's mérsékelve látszának is uralkodni, mégis gyanut és zúgolódást gerjesztettek, mintha a' közügyeknek oligarchai irányt adni 's az alkotmányt saját kezeikre keríteni ohajtván, királytól függeni nem akarnának. Azért is kölcsönösen abban egyezett meg a' két párt, hogy egyike a' másikából válaszszon királyt. Mert ez, a' jelen körülmények között legalkalmasabb mód vala nemcsak a' vitadűhnek megszüntetésére, hanem a' választatandónak a' két párt iránt hason viszonyba hozatalára is, ki így az egyikekhez mint elválasztóihoz hajoland, a' másik részt rokonságból szeretendi. A' sabinok a' választási elsőséget a' romaiaknak engedvén, ezek készebbek voltak sabinait választani 's kijelelni, mint sabin választás mellett romait elfogadni. Egymás közötti tanácskozásaik után a' sabinok közül Numa Pompiliust nevezék ki, ki a' többiekkel Romába nem költözött ugyan de erénye miatt annyira ismeretes volt, hogy a' sabinok neve' hallattával nagyobb örömmel fogadák el őt, mint maguk a' választók. A' végzés tudtára adatván a' népnek, a' két rész' előkelői közül közös követek küldettek a' férlihoz, kik őt eljövételre 's a' királyság' elfogadására kérnék meg.

Numa a' sabinoknak egyik jelesebb városából Curesből származott, mellytől a' romaiak 's a' velök szövethezett sabinok a' Quirites nevet nyerék; fia volt Pomponiusnak, egy igen tisztelt férfinak, négy fitestvére között legifjabbik 's némi isteni végzet által ugyanaz napon született, mellyen

Romulus Romát alapítá, t. i. április' 21-dikén. A' természetből minden erényre jól képzett szívét, tanulás, türelem 's a' bölcseség' szeretete által még inkább nemesíté; lelkéből nemcsak a' roszhírű szenvedélyeket irtá ki, hanem a' barbaroknál épen magasztalt erőszakot 's dicsvágyat is, a' valódi férfiasságot a' gyönyöröknek ész által zabolázásában helyezvén. Mellynél fogva minden bujaságot 's fényűzést számkivetett házából, 's mind honbelinek, mind külföldinek mint feddhetlen bíró 's tanácsadó készségesen szolgált; üres óráit nem a' gyönyörök' élvezetének 's nem a' szerzésnek szentelé, hanem hogy az isteneknek szolgáljon, 's valójok' és hatalmok felett lélekben szemlélődjék; miáltal oly nagy névre 's hirre tőn szert, hogy Tatiust, Romulusnak a' romai trónon uralkodó társa, egyetlen egy lányához Tatiához, vejéül választotta legyen. Mindazáltal ezen házasság rá nem bírhatá őt, hogy ipához költözzék; ő élemlő atyját ápolandó, a' sabin földön maradott, minthogy Tatia is örömet cserélé fel férje' csendes magányát, a' szülői ház' tekintetével 's csillámaival Romában. Tatia, mint mondják, házasságának tizenharmadik évében halt meg.

IV. Ekkor Numa odahagyván a' város' multságait, falura vonta magát, hol legörömostebb ridegen bolyongott, hol istenek' csalitjaiban, szent berkekben 's magányos helyeken tölté napjait. 'S leginkább ezen körülmény szolgált kútfőül az istennő felőli ama' regének, mintha Numa nem búsongásból, 's eszelősségből hagyta volna el a' társas életet, hanem mivel szentebb társalkodást ízelőleg isteni házasságra méltatott, 's Egeria istennővel szerelmi egyesület 's meghitt közlekedés által boldog 's az isteniekben is jártas férfiú vált belőle.

Azonnal szembe szökik, mennyire hasonlít e' monda az őskor' némelly regéihez, millyeket a' phrygek Attesről, a' bi-thyniak Herodotról, 's az arkadiak Endymionról, és sok másokról, kiket a' vélemény dicsőülteknek 's istenek' kedveltjeinek tartott, oly örömost regélgetnek. Hisz az ész is azt vallja, hogy az istenség nem ló-, nem madár-, hanem emberkedvelő levén, a' jeles jóságúakkal örömost társalkodik, nem utálja az erényszerető 's jámbor férfinak barátságát 's meg nem veti azt. De hogy az istenség 's a' szellem az emberi testtel

's annak virágzásával is közösülne 's gyönyört érzene rajta, azt már bajos volna hinni. Itt az aegyptiak egy nem egészen hihetlen különbséget tesznek ugyan, mintha t. i. nem volna lehetlen, hogy az isteni szellem asszonyhoz közeledjék, 's fogamzási elvet oltson beléje, míg ellenben a' férfinak istennel keveredése 's testi közösülése képtelen volna. De azt meg nem gondolák, hogy minden keveredés a' lénynek kölcsönös fölcserélésével jár.

Egyébiránt az istenségről ember iránti barátságot 's olyl értelemben vett szerelmet tenni fel, melly az erkölcstisztságra 's erényre ügyeléssel párosúl, ez épen nem méltatlan dolog; 's így értve nem kárhoztathatjuk ama' regéket, melyek szerint Phorbas, Hyakinth és Admet Apollo' kedvesei voltak, valamint sikyoni Hippolyt is, kihez Pythia, valahányszor az Sikyonból Kirrhába evezett át, mintha az istenség kedvtelve szemlélné őt, e' lelkesült szavakat intézé:

„Kedves Hippolytom lám! a' tengerre megy újra.“

Szintígy beszélík, hogy Pan Pindart 's énekeit megszerette, 's hogy Archilochos és Hesiod haláluk után énekjeikért, az istenségtől kitüntetének legyen. Sophoclesnél, míg éle, Asklepios mint vendég mulatott, 's e' regét még ma is sok bizonyosság támogatja, halála után pedig egy más istenség' jóvoltá juttatá sírhoz; 's ha már helyben hagyjuk, hogy ezek illy férfiakkal történtek, ne higyük-e, hogy az istenség Zeleukussal, Minossal, Numával, Zoroasterrel és Lykurggal, országoknak kormányzóival 's alkotmányoknak alapítóival szinte közösült legyen? 'S nem sokkal hihetőbb-e, hogy ezekkel az istenségek komolyan társalkodának, jóra tanítván 's buzdítván őket, költők' 's kornyikáló lyrikusok' társaságát pedig, ha ezt csakugyan felteszszük, csupa időtöltésből kerestek legyen. Ha ki másként itél „az uteza széles” mint Bakhyliides mondja. Mert hisz' az ellenkező vélemény sem megvetendő, melly Lykurg, Numa, 's más hasonló férfiak felől hozatik fel, hogy t. i. zabolázhatlan 's akaratos néptömegeket szelidítendő, 's az alkotmányokba tetemes újításokat hozandók, az istenségtől kölcsönöztek legyen tekintet maguknak, mellyel úgy is csak azoknak szolgáltak javokra, kik ellen szemfényvesztésül használák azt.

V. Már élte' negyvenedik évét töltötte Numa, midőn a' romai követek megjelentek nála, hogy a' királyságra hívják meg őt. A' követség' szónokai Proclus és Volesus voltak, kikről előbb azt hívék, hogy a' nép egyiket vagy másikat királynak fogná választani; mert Romulus' polgárai Proclushoz, Tatiusei Volesushoz szítottak leginkább. Mondandókat röviden adták elő, azt vélvén, hogy Numa tárt károkkal fogadandja e' szerencsét; de, mint látszik, nem csekély munkába, hanem sok szó- 's kérelemvesztegetésbe került a' nyugalmas 's békés élet-hez szokott férfiút más gondolatra hozni, 's rávenni hogy egy, úgy szólván háborúban született 's nevededett városnak kormányát vállalja magára. Numa, atyjának 's egy rokonának Marciusnak jelenlétében felelt: »Az emberi életnek minden változása kétséges; 's így ki az élethez megkívántatokban szükségét nem szenved 's a' jelen ellen panaszra kelnie oka nincsen, azt csak botorság bírhatja szokott életmódjának megváltoztatására, vagy felcserélésére, melly ha más elsőbbséggel nem dicsekedhetnek is mint azzal, hogy biztosabb, megérdemli hogy a' bizonytalannak elébe tétessék. Már pedig milly bizonytalan legyen a' királyság, Romulus' viszontagságai mutatják, ki nemcsak maga jött rossz hírbe, mintha uralkodó társát Tatiust alattomosan megölette, hanem az előbbkelőket is gyanúba keveré, mintha maga átalok végeztetett volna ki. 'S nem ugyan ezen romaiaknak regéi nevezik-e istenek' fiának Romulust, 's nem beszélük-e, hogy kisdedségében fensőbb gond által tápláltatik 's csodálatos módon tartaték meg. Én ellenben halandó származatú vagyok, táplálatomat 's neveltetésemet embereknek köszönöm, kik előttetek nem ismeretlenek. Mit benem dicsernek, nem jövődő uralkodónak tulajdonai, ezen teljes nyugalom 's a' zajt kerülő tudományokkal foglalkozás, ezen hatalmas, velem növekedett szeretete a' békének, a' háborútlan munkáknak, 's olly embereknek, kik az istenek' tiszteletére szeretetben 's barátságban gyűlnek egybe, egyébiránt pedig kiki saját földét műveli és saját nyáját legelteti. Romulus nektek romaiaknak sok, akaratotok ellen kezdetű háborút hagyott hátra, 's ezeknek kivására a' város tüzes és derék királyt kíván; ide járul hogy a' hadiszerencse

által a' háború természeté 's gyönyörűséggé vált a' népnél, melly, a' mint kiki tudja, növekedni 's másokat meghódítani vágy; úgy annyira hogy nevetséges volna, ha olly várost, mellynek inkább hadvezetőre, mint királyra van szüksége, az istenek' imádására, a' jognak tiszteletére, a' hatalom' 's háború' gyűlöletére tanítanék."

VI. Ily okokkal akará a' királyságot eltolni magától; de a' romaiak mindent elkövetének könyörgéseikben, kérvén őt, ne taszítaná ismét őket viszálykodásba 's polgári háborúba, kivüle senki nem levén, kiben a' két párt egyesülne. Nem különben sarkalták atyja 's Marcius is, miután amazok elmentek volna, hogy az illyen nagy és isteni ajándéknak elfogadására rábeszéljék. „Ha takarékoságod miatt vagyon után nem sovárogsz, ha a' hatalom' 's uralkodás' fényét nem ohajtod, ki az erény' szebb fényének birtokában vagy: legalább tekintsd úgy az uralkodást, mint szolgálatát az istenségnek, melly a' benned létező igazságszeretetet ébresztgeti 's hívalkodni és szunnyadozni nem engedi. És így ne fussad 's ne kerüljed a' királyságot, melly az értelmes embernek szép és nagy tettek' mezejét nyitja meg; mellynek birtokában mind az isteneket legfényesebben tisztelheted, mind az embereket, kik fejedelmök' mintája után könnyen és hamar képződnek, jámborokká és szelidekké teheted. Nem ezen romaiak szereték-e Tatiust, a' jövevény fejedelmet, 's Romulusnak nem mint istennek üneplik-e emlékét? 'S ki tudja, a' győzni szokott nemzet is nem unandja-e meg a' csatákat 's a' zsákmánynyal 's triumphokkal eltelt romaiak nem vágyandnak-e szelid 's jogszerető vezér után, hogy bölcs törvények' 's a' béke' javaiban részesüljenek? 'S ha mindjárt a' legkielégíthetlenebb 's legdühösebb harcztárgy fogta volna is el őket, nem tanácsosabb e, hogy a' kantárt megragadván, te adj más irányt hevőknek, 's hazádat 's az egész sabin nemzetet egy virágzó 's hatalmas városhoz a' jóakarat' 's barátság köteleivel kapcsoljad?” Ezekhez, mint mondják, még némelly kedvező isteni jelek, 's a' polgároknak élénk kívánatai 's ügyekezetei is járultanak, kik mihelyt a' küldöttség' czélját megértették, kérve kérték, hogy jőne el, 's venné át a' királyságot, a' két nemzet' egyesítése 's egybeolvasztása végett.

VII. Végre mégis eltökélé magát, 's az isteneknek áldozván, Romába elindult. A' tanács és nép csodálatos szeretettel indult ki elébe; az asszonyok áldásaikkal üdvözlék, a' templomokban áldozatok tétettek, 's az öröm olly általános volt, hogy a' város nem országlót, hanem országot látszék vala nyerni. A' mint a' térre értenek, Spurius Vettius, ki ez órákban éppen ideiglenes király volt, a' polgárokkal szavaztatott, 's ezek mindnyájan Numa mellett nyilatkoztak; de midőn a' királyi méltóság' jelei hozatának elébe, halasztást kére, mivel királyságához ugymond, isténi helybenhagyás is kívántatnék. Miértis jóslókat és papokat vevén magához, a' Capitolumba mene, melly még akkor tarpei halomnak nevezeték. Itt a' jóslók' fejét befödött arcczal dél felé fordítá, maga pedig háta megé állván, jobb kezével fejét illeté 's buzgólkodott, mialatt szemei köröskörül jártanak, az isteneknek madarak' röptében, vagy egyéb jelekben adandó akaratát vizsgálván. E' közben a' téren hihetetlen csend uralkodék a' sokaság között, melly feszült figyelemmel várta a' jövőndőt, míg nem kedvező madarak jobb felől repülőleg jelentenek meg. Mire Numa a' királyi köntöst felöltvén, lement a' várból a' nép közé. Itt örömkialtások fogadák, 's mint legjámorabb 's az isteneknek legnagyobb kegyencze üdvözöltették.

Az uralkodás' átvétele után, legelőször is azon háromszáz bakó' seregét oszlatá el, kiket Romulus szünetlenül maga körül tartott, 's Celereseknek azaz gyorsaknak nevezett; mert sem bizodalmatlan lenni a' benne bizók ellen, sem uralkodni bizodalmatlanokon nem akart. Aztán Iupiternek és Marsnak már létező papjaihoz még egy harmadikat is állított t. i. Romulus' papját, 's ezt Flamen Quirinalisnak nevezé. Egyébiránt ama' régiebbek is Flamines sajátképen Pilamines nevet viseltek, mint némellyek írják a' fejeiken hordott szőrkalapoktól (pilos), minthogy még akkor a' görög szavaknak latinok közé keverése gyakorabb volt. Mert hiszen Iuba szerint a' királyoknak Laena nevű köntöse sem egyéb, mint a' görög Chlaena; 's a' Iupiter' templomában szolgáló, 's élő atyáju 's anyáju gyermek Camillusnak neveztetik, tehát éppen úgy, miként némelly görögök Merkurt szolgálatja miatt nevezik.

VIII. Miután Numa, a' nép' jóvoltát 's hajlandóságát megnyerendő, a' mondott rendeleteket hozta be, tüstént abhoz fogott, hogy a' vas keménységű 's hadszerető várost lágyabbá 's jogszeretőbbé tegye. Roma ekkor egészen azon város volt, melyet Plato forrólázban sinlődőnek nevez, alapulását mindjárt eleinte merészségnek, 's az itt mindenünnen összetolakodó legvakmerőbb 's legharczosabb férfiak' vakmerő büszkölségének köszöné; élelmét 's hatalma' növekedését számos csatázásokból 's tartós háborúkból nyéré; 's mint minden, mi gyökerezik, rázkódás által mozdíthatatlanabbá lesz, a' veszélyek által csak erősölni látszott. Átlátván pedig, mennyire nem csekély 's könnyű feladás volna illy békétlen 's elfajult népnek kezelése 's békéhez szoktatása, az istenek' segedelméhez folyamodott, 's önszerkeztű 's önvezérletű számtalan áldozatok, ünnepek 's körtánczok által, mellyek ünnepélyes komolyságuk mellett mulattató gyönyört 's társas örömöket nyújtanak, kívánta megszéledíteni 's korlátolni a' féktelen 's harczáhitó szellemet. Hébekorba az istenekkel rettentgeté őket, vagy csodálatos rémjeleneteket 's nem jót jelentő hangokat hirdete ki közöttök, 's babonával széledíté 's aláza meg lelköket.

'S épen innen eredett azon közhiedelem, mintha Numa Pythagorással biztos társalkodásának köszönte volna bölcseségét. Mert a' mint Pythagoras' bölcseségének, úgy Numa' politicájának egyik főszakasza a' buzgóság és isteniszolgálat volt; 's mondják, hogy szinte olly szándékkal burkolózott legyen külszinbe és fénybe, mint Pythagoras. Ez, mint hiszik, egy sást arra tanított meg, hogy szavára röptében megálljon 's feje fölött kerengőleg hozzá alászálljon, 's hogy midőn egykor olympiában a' sokaságon ment volna keresztül, arany csipőt láttatott legyen. Még egyéb szemfényvesztő mesterségeiről 's káprázatairól is beszélgetnek, mellyekre nézve ezt írja phliusi Timon :

„Pythagoras bűvölő hírnek sovárog utána
Ő ki vakító szó által csalogatja az embert.“

Nem különben tón Numa, ki a' mint már említők, majd valamelly istennő' vagy Oread' kedveltjének, kikkel titkos szövetségben állana, majd pedig a' Musák' barátjának szerepét

játszá, mintha biztos egybekötésben élne velök. Jóslatainak nagyobb részét a' Musáknak akará tulajdonítani, 's különösen egy általa Tacitának nevezett, azaz nemszóló, vagy néma Musának kitűnő tiszteletére utasítá a' romaiakat, mintha csak a' pythagorasi hallgatást tartotta volna tiszteelőleg szemei előtt.

A' szobrokat tárgyzó törvénytételei is egészen rokonok Pythagoras' allitmányival. Ez t. i. a' főlényt nem mint érzék által megfoghatót, sem mint szenvedő állapotuat, hanem mint láthatlant, megérthetlent és szellemi gondolá; Numa pedig azt tiltá meg a' romaiaknak, nehogy az istenség' képét emberi, vagy állati alakban fejezzék ki. 'S valóban az első százhetven évben nem is találtatott nálok istenkép, sem képiró, sem szobrász kéztől; templomokat 's kápolnákat építettek ugyan, de képi ábrázolatokat nem készítenek, mert szentetlennek tarták a' nemesbet a' nemtelenebben tüntetni fel, 's lehetetlennek az istent másként mint gondolat által foghatni meg. Félreismerhetlen azon összehangzás is, melyben áldozat körüli rendeletei Pythagoras' isteni szolgálatával állanak; mert nagyobb részint vértelenek, 's csak lisztből, vagy borból, vagy más igen egyszerű dolgokból valának készülve.

Vannak, kik még egyéb, külső körülményekből merített okokkal is vetekednek, e' két férfinak összeköttetésbe hozatalán. Ide tartozik, hogy Pythagorást a' romaiak polgárai közé írák be, miként Epicharmos egy, a' Pythagoras' iskolájába tartozó, igen régi comediaíró Antenorhoz intézett, iratában állítja; továbbá hogy Numa, négy fiának egyikét, Pythagoras' fia szerint, Mamercusnak nevezé. Beszélik, hogy a' patriciusok közé fölvétetett aemili ház ezen Mamercustól vette legyen nevezetét, minthogy beszéde' kellemét (aemilia) 's varázsát a' király e' hízegő néven szokta nevezgetni. Magam is sokaktól hallám Romában beszélni, miként intettenek legyen meg egykor isteni nyilatkozás által a' romaiak, hogy a' legbölcsebb 's legvitézebb hellennek szobrot állítanának maguknál, 's hogy ennél fogva a' téren két ércz szobrot emeltenek legyen, Alkibiadesét és Pythagorását. De mind ezekben annyi a' kétség, hogy hosszasabb feszegetésök 's hitelesítésök gyermekes vitadühöt árulna el.

IX. A' főpapok' behozatala 's elrendelése is, kik Pontifices nevet viselnek, Numának tulajdoníttatik, 's mondják, hogy ezeknek egyike, még pedig feje, ő maga volt legyen. A' pontifices név némelyek szerint onnan jó, hogy a' mindennek hatalmasait és urait, az isteneket szolgálták, mert potens a' romaiaknál hatalmast jelent; mások' állítása szerint e' nevezet ezen kivételtől „ha lehetséges” származtatandó, minthogy a' törvényhozó a' papoknak a' lehetséges áldozatok' végbevitelét kötelességökké tévé, de nyomos ok miatti elmulasztását alacsony váddal nem illeté. Legtöbben azon nevetséges magyarázat mellett fognak, hogy e' név nem egyebet, mint hideosinálót jelent, 's azon legrégibb 's igen szent áldozatoktól származik, melyek hajdan a' hidon tételének; mert a' latinok a' hidat pontemnek hívják. Megjegyzik pedig, hogy a' hidnak jó karban tartása 's kijavitása is, nem másként, mint bármely más megmásíthatlan ősi szent szokás, e' papoknak tiszte közé tartozott; mert a' romaiak ezen fa híd' elpusztulását vétek 's átok gyanánt tekinték vala. Ezen híd t. i. valamely jóslatnak következésében, mint mondják, minden vas nélkül egyedül fa szögekkel eresztetett egybe. Mert a' kő híd sokkal későbbben, Aemilius quaestor' korában készült. Noha vannak, kik a' fa hidat is, Numa' koránál későbbinek tartják, 's építését Numának veje Marcius király által fejeztetik be. A' főpapok' feje úgy tekinteték, mint a' vallásiaknak magyarázója 's tolmácsa, vagy inkább mint az egész isteni szolgálatnak felügyelője; mert nemcsak azokról gondoskodék, melyek az ország' részéről történnek, az istenek' tiszteletére, hanem a' magán áldozókra is figyelt, a' bevett szokások' átlépését akadályozá, 's kitkit oktata, hogyan kelljen az isteneket tisztelnie 's megengesztelnie. Egyszersmind a' szent szűzek' felügyelője is volt, kik Vestales nevet viseltenek. Mert ezen szűzeknek behozata, a' mint általában az általok őrzött öröktűznek szolgálata 's tisztelete is, Numának tulajdoníttatik, azért-e hogy a' tűznek tiszta 's megronthatlan lényét tiszta és szeplőtlen testekre bízza, vagy mivel ezen gyümölcstelen nemzőtlen elem és a' szűzeség egy fedél alá tartoznak. Mert Hellasban is, hol ki nem alvó tűz van, mint például Delphiben 's Athen-

ben, nem szűzek viszik ugyan a' felügyelést, de mégis a' nőszés' korán már túlhaladt özvegyek.

Ha a' tűz történetből kialudnék, a' mint Athenben Aris-tion' zsarnoksága alatt aludott ki a' szent világ, és Delphiben midőn a' medusok a' templomot égeték el, 's a' mint továbbá Romában a' mithridati, és polgári háború alatt, midőn az ol-tárral együtt a' tűz is eltűnt, a' mint beszélük, más tűznél nem szabad felgerjeszteni azt, hanem egy egészen újat kell készí-teni, 's a' napon egy tiszta mocsoktalan lángot éleszeni. E' végre egy homorú tükröt használnak, melly egy egyenes szögletű hasonszárú háromszögnek oldala által képeztetik, 's mellynél az egész belső kerület egy gyújtóponttal jó egybeköttetésbe. Ha a' nappal átellenbe hozatik, hogy a' minden oldalról vissza-eső sugarak a' középpontban gyűljenek egybe 's itt egyesülje-nek, a' ritkított levegőt közlik, 's az igen száraz 's könnyű tárgyakat, mellyek eleikbe tétetnek, rövid idő alatt meggyújt-ják, minthogy a' sugarak a' visszaütődés által a' tűznek termé-szetét 's erejét veszik fel. Némelylek azt hiszik, hogy ezen szent szűzek egyedül ezen öröktűzet őrzék, mások szerint még egyéb, idegen szemek elől elrejtett szentségeik is voltak, 's ezek közül azokat, mellyeket tudni 's elmondani szabad, Camillus' életében irám meg.

X. Első alkalommal Numa két vesta szűzet avatott be, a' mint mondják, Geganiát és Vereniát, más úttal meg Ca-nuleiát és Tarpeiát, később pedig Servius még kettőt adott a' többihez, melly szám aztán egész a' mi korunkig fenmara-dott. A' király' rendelkezésből e' szent szűzeknek harmincz évig kellett szűzen maradniok; az első harmadrészben a' teendőket tanulják; a' közép években a' tanultakat gyakorolják; az utol-sókban pedig a' többieket oktatják. Ha valamellyikök ez idő' lefolyta után kilépni akar, szent köteleztetése alól feloldozta-tik, férjhez mehet, és más életnemet választhat. De, a' mint mondják, e' szabadsággal csak kevesen éltenek, 's azok, kik ezt tevék, nem sok szerencsére akadtak, hanem a' bú és bánat hátra levő életök' társalkodói, annyira megrettenték lélekben a' többieket is, hogy vénségökig 's a' siriglan esküjökhöz hívek és szűzek maradának.

Numa sok előjogot adott nekik, például: végrendelest még atyjok' életében tehettek, ügyeikről gyámatya nélkül rendelkezhetének, épen úgy, mint a' három gyermekes anyák. Ha az utcán mennek, lictor jár előttök. Ha történetből halálra vezetett emberrel találkoznak, ez ki nem végeztetik, hanem a' szűznek esküt kell letennie, hogy a' találkozás szándéktalan 's történetes volt, 's nem tudtával történt legyen. Ha gyaloghintón vitetnek ki, az, ki ennek alája megyen, halállal lakol. A' szűzek' kisebb hibáinak büntetése csapásokban áll, melyek a' fő pontifex által végeztetnek rajtok; még pedig gyakran meztelenen, sötét helyen 's kifeszített vászon mögött. Ki szüzeségét fertőzteté meg, az, az úgynevezett Collini kapunál, hol még a' városon belül egy hosszan elnyúló 's a' latinok' nyelvén agger nevezetű földhalom vagyon, elevenen ásatik el. Itt egy kis föld alatti hajlék készítettik, melybe lépcső vezet alá. A' hajlékban megvetett nyoszolya áll, és égő világ, 's az életre szükségeseeknek némi szűken mért zengéi, úgymint kenyér, víz, egy köcsögben tej és olaj, mintha lelkismeretes dolognak tartanak, egy a' legvallásosabb szolgálatnak szentelt életet éhség által pusztítani el. A' vétkest egy gyalog hintóba ültetik, mely kívülről beaggatva és szíjjakkal annyira el van fedve, hogy csak szavát sem hallhatni. Így viszik a' téren keresztül. Mindenek némán térnek ki előle, 's mélyen búsongva szóltanul kísérik; a' város ennél sem borzasztóbb látványt, sem napot, melyet nagyobb búval töltene, nem ismer. Miután a' gyaloghintó a' helyszínen megérkezett, a' kötelek a' törvényszolgák által leoldatnak róla, a' főpap az utolsó lépés előtt felemelt kezekkel titkos imádságot bocsát az istenekhez, a' bekendőzött vétkest kiemeli, 's azon lépcsőre teszi, mely a' hajlékba alávezet. Ezután a' többi papokkal együtt félre fordul. A' vétkes' leértével, a' lépcső tüstént felvonatik, 's a' hajlékra felülről addig hányatik a' föld, míg a' hely a' halommal ismét hasonmagasságúvá lett.

Igy bűnhődnek a' Vestalesek, ha a' szüzeség' szent fogadását megtörik.

XI. Numa, mint mondják, Vesta-temploma' kerekded épületével az örök tüzet védőfal gyanánt vette körül, nem azért

hogy a' földnek — mintha ez volna Vesta — hanem hogy az egész világnak utánozza képmását. A' pythagoriak szerint t. i. a' világnak közepét a' tűz foglalá el, 's ezt ők Vestának 's Egységnek nevezék; a' föld ellenben szerintök sem nem mozdulatlan, sem a' világkerengésnek középpontjában nem áll, hanem a' tűz körül körben keringő, 's a' világnak nemesebb 's első rendű részeihez nem számítható. Beszélük, hogy Plato vénebb korában szinte így ítélte legyen a' föld felől, hogy tudniillik ez más és más helyzetet foglal, 's hogy a' közép 's első rang helyet valamely jobb égtestnek kelljen tulajdonítani.

XII. A' főpapok továbbá a' temetkezési szokásokról világosíták fel a' tudósíttatni vágyókat. Numa azt tanítá, hogy az illyesek fertőzettel nem járnak, sőt az alvilág' isteneit mint valónk' legnemeseb részének magokhoz fogadóit is a' bevett szokások szerint tisztelteté; kiváltképen pedig Libitinának, a' holtak iránti kötelességekre ügyelőnek, ajánlá imádását, melly tán Proserpina, vagy tán inkább, a' mint a' legtudósabb romaiak vélik, kik a' születést és halált egy istenség' befolyásának nem helytelenül tulajdonítják, Venus vala. A' gyászt kor és idő szerint határozá meg: három éveseknél fiatalabbakat szükségtelen gyászolni, az ezeknél idősbeket a' tizedik éviglen, annyi hónapig, a' hány esztendőt éltek; ezen túl a' korra nincsen tekintet, hanem a' leghosszabb gyásznak ideje tíz hónap leend, mialatt, a' kimultaknak asszonyaik is özvegyen maradnak; ki előbb nősött: az Numa' rendeléséből hasas tehenet áldozott.

A' Numa által behozott egyéb számos papság közül, csak kettőt említek, t. i. a' Salii és Fetialeseket, kik legvilágosabban tüntetik elő ama' férfinak vallásosságát. A' Fetiales békeörök gyanánt tekintendők, 's nekem úgy látszik, hogy nevéket is azon tisztektől nyerék, mellynél fogva a' békétlenségeket rábeszélés által kívánták elintézni 's háborút előbb kezdeni nem engedének, míg a' barátságos megegyezés' reménye végkép el nem tűnt; már pedig a' hellenek azt nevezik békének, melly a' kölcsönös meghasonlásnak nem hatalom hanem kölcsönös rábeszélés által vet véget. A' romai Fetialesek gyakran elmentek nemzetök' sértőihez, hogy méltányosb magaviseletre bíriák őket; mi ha siker nélkül maradt, az isteneket bizony-

ságúl hívólag sok és szörnyű átkot szórtak, mind magokra, mind házajokra, ha ok nélkül támadnák meg őket, 's csak ezután üzentenek háborút. A' Fetialesek' ellenzése mellett, vagy megegyezésén kívül sem hadfinak, sem királynak kardot vonnia szabad nem volt, 's ha azt akarák, hogy a' háború törvényes legyen, ezt a' vezérnek általok kellett megnyitnia; 's csak ezután láthatott a' szerencsés kimenetelt tárgyzó eszközökhöz.

'S csakugyan azt beszélük, hogy a' gallusi veszedelem ezen szent szokások' átlépésének következtében nehezült legyen a' városra. Mert midőn a' barbarok Clusiumot ostromlák, a' romaiak Fabius Ambustust, mint követet küldék táborukba, hogy nálók az ostromlottak' részére békes egyezést eszközöljön. Kedvetlen feleleteket nyervén, azon véleményben, hogy követsége véget ért legyen, ifjonti szeleskedéssel, a' clusiumiak mellett fegyvert ragadott 's a' barbarok' legvitézbikét kihívá. Viadala jól sikerült ugyan, mert ellenét legyőzé 's fegyvereitől megfosztá; de a' gallusok rá ismervén, hírnököt küldöttek Romába 's panaszt indítanak ellene, mint ki szerződés elleni hűtlen 's meg nem üzent háborúba ereszkedett velök. A' Fetialesek tüstént felszólíták a' tanácsot, hogy adná ki a' gallusoknak Fabiust; de ez a' sokasághoz folyamodván, a' nép' hajlandósága által elkerülé a' büntetést. Kevéssel ezután ott termettek a' gallusok, 's Romát a' Capitoliumon kívül lerontották. De ezek a' Camillus körüliekben bővebben vannak előadva.

XIII. A' saliusi papok' behozatára a' következő körülmény adott, mint mondják, alkalmat. Uralkodásának nyolczadik évében, dögletes nyavalya csatangolván Italiában, Romát is meglátogatá. Miután szorongás szállotta volna meg a' lakosokat, az égből egy ércz paizs esett le, mint írják, Numának kezeibe. A' király egy csodás felvilágosítást adott felőle, melyet Ege-riától 's a' Musáktól kapott vala. A' paizs, úgymond, a' város' védelme leend, 's úgy kell őriztetnie, hogy hozzá jegyekre, nagyságra 's alakra hasonló más tizenegy készíttessék, hogy a' hasonlat miatt az orv az égből esettet ki ne ismerhesse; a' hely 's a' körüle levő ligetek a' Musáknak szenteltessenek, mellyeket vele mulatozólag olly gyakran látogatnak meg; a' forrás pedig, mely a' tájat öntözi, a' Vesta szüzeknek szent-

víz gyanánt jelöltessék ki, 's ezek naponkint belőle merit-sék a' templom' tisztogatására 's fecskendezésére szükséges vizet. Mind ezek mellett a' nyavalyának tüsténti megszűnése tett bizonyosságot. A' paizst pedig eleikbe tévé a' műveseknek, a' hasonlatosság feletti vetekedésre szólítván fel őket; de mindnyájan lemondottak, Veturius Mamuriuson a' legügyesb mesteren kívül, ki annyira elérte a' hasonlatosságot, 's oly hasonlóan készíté el mindnyáját, hogy maga Numa sem különböztetheté meg többé őket. 'S ezeknek őrzését, és szolgálatát bizta tehát a' saliusi papokra.

Saliosoknak neveztetek pedig, nem miként némelyek mesélik, némi samothraki vagy mantineai Salius férfiútól, ki a' fegyveres tánczot hozta legyen divatba, hanem inkább a' táncz-tól magától, mely szökdelésben állott, 's csak akkor járaték, midőn martius hónapban bíbor dolmánykákba öltözve, széles ércz övekkel övezve, ércz sisakokkal fejeiken, a' vérteket kicsiny törökkel verdesve, a' paizsokat hordták a' városon keresztül. E' táncznál a' lábaknak van legtöbb dolguk; mert tetszősen forognak, és sebes és eleven takt szerint némi kerengéseket 's fordulatokat erővel 's könnyűséggel fejeznek ki.

A' vérték magok, alakjuk miatt aniclia nevet viselnek. Mert nem kerekdedek, 's körületjük a' pelta' gömbölöségétől különbözik, 's oly tekert vonalnak bemetszésével birnak, mellynek kampós végei legvastagabb részöknél egymás ellenébe fordulva, oly képleget adnak, mely a' hellenektől annyira különbözik, hogy azokat a' pelta' neveztetik Iuba szerint, ki e' szót erőnek erejével görögből akarja származtatni, ankon azaz: könyöktől, mellyen körülhordatának, vették nevöket. De szinte így jöhetne anakathentől is, minthogy az első felülről szállott alá és akesisztől a' betegek' meggyógyításától, és aychmostól azaz szárazságtól, mely akkor szűnt meg, 's végre még anaschesistől, a' nyomorúság' megszüntetésétől is, mert épen így neveztetnek Athenben Castor és Pollux (anakéseknek: idvezítők), ha t. i. végképen görög gyökből akarjuk származtatni a' nevet. Mamurius, mesterségének azon jutalmát nyeré, mint mondják, hogy a' Saliustól, a' fegyveres tánczaik alatt éneklett dalban említés tétették róla. Mások szerint az énekben nem Ve-

turium Mamurium fordul elő, hanem veterem memori-
am azaz: hajdan emlékezetet.

XIV. Miután a' papi hivatalokat rendbe hozta volna, Vesta templomának közelében az úgy nevezett Regiát azaz királyi palotát építé; 's ezentúl idejének nagyobb részét itten tölté, részint isteni szolgálatban, részint a' papokat oktatólag, részint ezekkel vallásbeli tárgyak felől tanácskodólag. Volt egy másik háza is a' quirinalis halmon, melynek helye még ma is mutattatik. A' pompamenetek, 's általában a' papok' processióinak alkalmával hírnökök mentek elül a' városon által, csendet, 's munka' megszüntetését parancsolók. Mert mint a' pythagoriakról tudva van, hogy az isteneknek mellesleges tisztetét, 's imádását nem tűrték, hanem azt kívánták, hogy e' célra kiki lélekben elkészülten induljon el hazulról: úgy nem volt rendén Numa' véleménye szerint is, hogy a' polgárok istenes dolgokat csak melleslegesen 's készületlenül halljanak, vagy szemléljenek, hanem azt kíváná, hogy mindent félre tévőleg az istenek' tisztetére mint fő dologra fordítsák gondolataikat, 's az utcákat a' szent szolgálat' kedvéért minden dörömböléstől, kopogástól, nyögéstől 's egyebektől, melyek a' szükséges kézművesi munkálatokkal járnak, tisztán tartsák. Ennek némelly nyomát egész maig fentartották, mert midőn a' consul madárnézettel, vagy áldozattal foglalatos, hangosan kiáltatik: Hoc age! melly hang ezt jelenti: ezt tegyed, 's a' jelenlevőket buzgalomra 's rendre inti.

Numának egyéb rendeletei között is nagy számmal voltak a' Pythagoráséihoz hasonlító. Mert valamint ennek követői taníták, hogy nem jó chönixre ülni, karddal tűzbe vágni, a' már elkezdett útról visszafordulni, hogy az égi isteneknek tett áldozatoknál páratlan, a' föld alattiakénál páros számra kell ügyelni, 's melyeknek értelmét a' sokaság előtt titokban tarták: úgy a' Numa által behozott némelly szokásoknak is titkos jelentések van, például hogy az isteneknek metszetlen szőlővessző' termését kell szentelni, liszt nélkül nem áldozni, imádkozás közben megfordulni, imádkozás után pedig leülni. A' két első a' földnek szorgos művelését, mint a' vallásos kötelességnek egy részét látszik ajánlani, az imád-

kozás közbeni megfordulás pedig, mint mondják, a' világ' ke-rengésének utánzására mutat. De a' következő megfejtés hi-
hetőbb leend. A' templomok kelet felé nézván, az imádko-
zó e' táj felé háttal van, feléje fordul tehát, míg ismét az
istenhez fordul vissza, 's így kört képezvén, e' kettős moz-
gás alatt imádságát végzi; ha csak e' megváltoztatott helyzet
nem az aegyptusi kerekkel hason jelentésű t. i. hogy a' föl-
dön semmi sem álladalmas, 's nekünk isten' akarja alá, bár
miként irányozza 's forgassa is életünket, megnyugottan kell
hajolnunk. A' buzgólkodás utáni leülés pedig, mint mond-
ják, az imádság' meghallgatásának előjele, 's a' kért javoknak
tartóssága gyanánt tekinteték. Mások szerint ezen megpihenés
a' munkák közötti határt jelenti, 's előbbi munkájoknak vé-
geztével azért ülnek le az istenek előtt, hogy általok ismét
újhoz foghassanak. Egyébiránt ez a' fenebb mondottakkal is egy-
befügghet, 's a' törvényhozó oda kívánt czélozni, hogy az is-
tenekhez ne melleselegesen, munka és sietség között közelít-
sünk, hanem midőn munkától üres időnk van.

XV. Az illy vallásos nevelés által olly hajlékonyná lett
a' polgárság, 's olly csodás bizalmúvá Numa' hatalma iránt,
hogy a' leghelytelenebb meséket is igazság gyanánt fogadá el
és semmit képtelennek, vagy helytelennek nem tartott, mi-
helyt Numától jöve. Egykor, mint beszélük, nem kevés pol-
gárt hívott meg asztalához, 's nemcsak díbdáb edényt, hanem
egészen közönséges, 's mindennapi étkeket is hordatott fel.
Már az ebédhez voltak fogandók, midőn azt nyilatkoztatá ki
nekik, hogy az istennő, kivel együtt élt, érkezett légyen hoz-
zá, 's ugyanazon pillanathan tökéletes szépségű ivóedényekkel
ellátott szobát, legkülönfélébb étkekkel 's legköltésesebb esz-
közökkel dúsan megrakott asztalokat mutatott nekik.

De nincs helytelenség, melly a' Iupiterreli beszélgetését
tárgyazó mesét felülmulja. Azt beszélük, hogy az aventinumi
halmot, melly még akkor nem tette a' városnak részét, 's ál-
talában még megszállva nem volt, hanem csupa bővizű for-
rásokkal 's árnyas erdőkkel bírt, két szellem, Picus és Fau-
nus szokták látogatni. Lényök tán a' Satyrokéval, vagy Pa-
néval volna egybeazonlítható, csakhogy Italiát beutaztukkor,

orvosságaik' ereje 's bűbajos mesterségeik által épen olyan csodákat vittek véghez, millyenek a' hellenektől Idahegyi Dactyloknek nevezett szellemeknek tulajdoníttatnak. Ezeket úgy keríté hatalmába Numa, hogy a' forrást, melyből inni szoktak, borral és mézzel elegyíté. A' megfogottak különféle képet öltének magokra, 's lényöket majd így majd amúgy cserélték fel, a' szem elibe szokatlan, 's rémitő látványokat kápráztatván. De miután szoros és szabadulást nem reméltető fogságban érzék magokat, sok jövődöt nyítának fel neki, 's a' vilámbeütés körüli engesztelő áldozatra is megtaníták, miként az még ma is vöröshagymával, hajakkal, és maenekkel vitetik véghez.

Mások szerint nem ezen szellemek fedezték fel az engesztelő áldozatot, hanem varázsműveik által Iupitert ígérték alá a' földre. Az isten megboszankodván Numára, parancsolá, hogy az engesztelés fejekkel vitessék véghez. Hagymafejekkel? mond szavába vágva Numa, emberfejekkel, szóla az isten! Numa ismét megkísérté, 's hogy az öldöklő parancsot megsemmisítse; kérdé: hajakkal? Iupiter viszonzá: elevenekkel, Numa pedig hamar utána veté: maenekkel. Az így szólásra Hegeria oktató. Iupiter erre engesztelődvé (ileos) ment el, miért a' hely Iliciusnak nevezetik; az áldozat pedig még ma is az érintett mód szerint végeztetik. Az illyes mesés és nevetséges dolgok az akkori embereknek vallásos szellemét úgy tüntetik elélnkbe, miként az a' szoktatás által öntetett beléjük. Maga Numa, mint mondják, olly szilárd bizalommal viseltetik az istenség iránt, hogy egykor azon hírülvivésre, hogy az ellenség közelednék, mosolyogva így felelt légyen: »én pedig áldozom.»

XVI. Azt mondják, hogy a' Hitnek 's Terminosnak is ő építé az első templomot, 's a' romaiaknál annyira szent, 's még ma is divatozó: »hitemre» esküt, ő hozta légyen be. Terminus, határisten; kinek a' telkek' dülőin áldozatok tétetnek, majd a' nép' nevében, majd egyesek' részéről. Ezen áldozatok ma állatokból állanak, hajdan vértelenek voltak, mivel Numának józan okoskodása szerint a' határistennek, mint béke' őrének, 's az igazság' tanujának, vértől tisztának kel-

let maradnia. Általában véve, úgy látszik, hogy ezen király tűzé ki a' tartomány' határait, mit Romulus tenni nem akart, nehogy sajátjának kimérése által elárulja, mennyit ragadott legyen el a' máséból, mert a' határ, ha megtartatik, hatalmunkat gátolja; ha meg nem tartatik, igazságtalansággal vádol. Jóllehet eleinte nem is igen sok földdel bírt a' város, 's mostani határát nagyobb részint csak Romulus' fegyvereinek köszönte. Numa mind ezt a' szűkölködő polgároknak osztá ki, kiirtandó a' jogtalanságra kényszerítő szűkölködést, 's földművelésre szoktatandó a' népet, hogy a' telekkel együtt vetkőznék ki a' vadságból. Mert a' béke' heves szeretetét egy élet-nem sem eszközli olly gyorsan, mint a' földművelőé, hol miglen a' méltatlanság' 's ragadozás' dühe, egészen elfojtatik, anynyi harci bátorság még mindig maradt, mennyi a' vagyon' védelmezésére megkívántatik. Innen van, hogy a' földművelést a' béke' varázsitala gyanánt nyújtá polgárainak, 's egyszersmind inkább az erkölcsképző mint vagyonhajtó mesterséget becsülvén benne, az egész tartományt részekre osztá, melyeknek pagi (helységek) nevet, 's mindenikének egy felügyelőt és tisztartót adott. Néha személyesen is megjelent, hogy polgárjainak erkölcsaik felől munkáikból győződhessék meg, melly alkalommal sokakat rangra 's hivatalra emelt, a' henyéket 's gondatlanokat pedig gúny és rosztalás által okosbakká tévé.

XVII. Egyéb rendeletei között a' népnek mesterségek szerinti elosztása csodáltatik leginkább. Minthogy a' polgárság, melly mint már érintém, színleg két nemzetségből egyesüle, sajátképen két nemzetségre volt oszolva, sem egygyé lenni, sem az egyenlőtlenségeket, 's különféleségeket eltörölni sehogy sem akarta, sőt inkább örök surlódást 's pártűhöt élesztett. Numa meggondolván, hogy hisz a' természettől keverhetlen 's kemény testek is egybevegyíthetők, ha zúzás és törés által a' csekélyebb részeknek gyorsabb keveredése eszközöltetik: az egész sokaságnak több részecskékre osztását tökéle el magában, hogy így újabb különbségek' létesítése által amaz első és nagy különbséget úgy szolván kisebbekre hasogassa, 's épen azáltal megsemmisítse. Honnan a' mesterségek szerint fuvo-

lázókra, aranyművesekre, ácsokra, festőkre, vargákra, cserzőkre, kovácsokra és fazekasokra osztá őket. A' többi mesterségeket egyesítvén, mindnyáját egy czéhbe vonta össze. Az egyes czéheknek illendőleg kiszabott közösülésök, összejövetelök és vallásos ünnepélyeik által azt nyeré, hogy a' városban a' sabinok és romaiak a' tatusi és romulusi polgárok közötti különbség elmaradt, 's ezen osztályozás mindnyájoknak mindnyájokkal egyesülését 's egybeolvadását eszközölé.

Egyéb rendeletei között, ama' törvénynek, melly az atyáknak gyermekeik' eladását engedi meg, javítása is dicsértetik: kivette t. i. a' már házas fiakat alóla, ha házasságok atyai akarat 's jóváhagyás mellett történt. Mert szörnyű dolognak tartá, hogy férjével, mint szabaddal, egybekelt asszony, rab-szolgának nejjévé leendjen.

XVIII. Az égtudományt is tanulgatá, nem gyökeresen, de nem is egészen alaptalanúl. Romulus' uralkodása alatt viszássan éltek a' hónapokkal és rendetlenül, némellyekre húsz napot sem, másokra harminczötöt, sőt többet is számítólág: 's tekintetbe sem vevén a' hold' és nap' futása közti különbséget, csak arra ügyeltek, hogy az esztendő háromszázhatvan napból álljon. Numa' számítása szerint a' különbséget tizenegy nap tévé, minthogy a' holdév háromszázötvennégy, a' napév pedig háromszázhatvanöt napot foglal. Miért is ezen tizenegy napot megkettőztetvén, minden második esztendőben februius után egy huszonkét napos a' romaiaknál úgynevezett Mercedinus szökőhónapot csúsztatott be. De ezen aránytalanság' javítása, később még nagyobb javításokat kívánt.

A' hónapok' rendét is megváltoztatá; martiust, előbb első, harmadikká, ianuariust Romulus alatt tizenegyediket elsővé, februiust pedig előbb tizenkettődiket 's utolsót, most másodikrá tévé. Sokan épen azt állítják, hogy a' ianuar és februar hónapokat Numa rágasztá legelőször a' többihez, 's hogy a' romaiak éve eleinte csak tíz hónapból állott legyen, mint némelly barbaroknál három, Hellasban az arkadiaknál négy, az akarnaniaknál hat hónapból áll; az aegyptiakról pedig azt mondják, hogy eleinte egy, később négy hónapos éveik valának. Innen van, hogy ők a' legfiatalabb tartományuk lakói, legidős-

beknek látszanak lenni, minthogy a' hónapokat esztendőök gyanánt számolván, nemzetségi tábláikban végetlen számú esztendőket hordanak fel.

XIX. Hogy a' romaiak eleinte egy esztendőre nem tizenkét, hanem tíz hónapot vettek fel: az utolsóinak neve bizonyítja, melly még ma is tizediknek (December) neveztetik. Hogy pedig martius az első volt, az egymásra következés mutatja, mert az ötödik utána Quintilis, a' hatodik Sextilis nevet viselt, és így a' többiek is. Ha ianuart és februart martius elébe tévék, az érintett hónapot ötödiknek nevezték 's mégis hetediknek számították volna. Különben is igen természetes, hogy Romulus a' Marsnak szentelt Martiust tevélül; utána pedig az Aphroditéről nevezett Aprilist, mellyben az istennőnek áldoznak, 's mellynek elsőjén a' hölgyek myrtussal koszorúzottan fürdenek. Azonban mások szerint az April név nem Aphroditétől, hanem miként az névváltozás nélkül hangzik, aperiretől származtatandó, minthogy ezen hónap, mellyel a' teljes tavasz kezdődik, a' növények' bimbóit fejtí 's nyitja ki; ez t. i. a' szónak jelentése. A' két ezután következőnek elseje Maiusnak neveztetik Maiától, mert Mercuriusnak (Maia' fiának) van szentelve, másodika Iuniusnak Iunótól. Mások azt állítják, hogy e' két hónap az életkor' különböző lépcsői szerint neveztetnek, a' Maius Maiores, Iunius Iuniores; mert Maiores nálok vénebbeket, Iuniores fiatalabbakat jelent. A' többieket úgy nevezik, miként a' következők' rendje szerint számíttatnak, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December. Később az ötödik, Caesartól, Pompeius' meggyőzejétől Iulius, a' hatodik pedig Roma' második országlójától, ki Augustus tiszteletnevet kapott, Augustusnak nevezteték. A' két következőt Domitian akarta magáévá tenni, mellékneveit adván nekik, de csak kevés időre, mert megöletése után előbbi neveiket újra visszanyerték, 's az egyik még ma is Septembernek, a' másik Octobernek neveztetik. Változatlanul csak a' két utolsó tartá meg helyzetétől nyert nevét.

A' Numától hehozott, vagy legalább általhelyezett hónapok közül februarius engesztelő hónapot jelenthetne, mert mind

a' szó maga ezen értelemhez közelít, mind pedig ekkor valóban halotti áldozatok tétetnek, 's Lupercaliák tartatnak, melyek az engesztelési ünnepekkel nagy hasonlatosságban állanak. Az első hónap Ianuarius Ianustól vette nevét. A' Mars után nevezett Martiust vélekedésem szerint azért ülteté alább az első helyről, mivel szándéka volt a' polgári érdemet egyáltalán fogva felebb becsültetni a' hadinál. Ianus t. i. már akár félisten, akár király volt legyen is, az ő s régiségben, mint alkotmány- 's társalkodásszerző, az embereknek állati zordon életét újra alkotá. 'S épen ez okból képeztetik két arczczal, mivel az élet idomát 's ábrázatát mással cserélte fel.

XX. Romában egy kétajtajú temploma van, melyet háború' kapujának neveznek, tán, mivel háborúkor nyitva, békeségkor zárva áll. Az utolsó csak nehezen és ritkán történik, minthogy a' birodalom örök háburúba van keverve, 's terjedtsége miatt sok köröskörül lakozó barbar néppel kell küzdenie. Csak Augus császár alatt záraték be Antonius' legyőzése után; 's előbb Marcus Attilius és Titus Manlius consulok alatt kevés időre, azután pedig nem sokára háború ütén ki, ujonan megnyittaték. Numa' uralkodásának idejében egy nap sem láttaték tárva, hanem negyvenhárom esztendőn keresztül folyvást zárva maradt; annyira száműzve volt akkor mindenfelül a' háború. Mert nemcsak a' romai nép lett királya' igazságos lelkűsége 's békes volta által szeliddé 's engedékenynyé, hanem a' körül levő városokat is, mintha amonnan levegő 's egészséges szellő ömlenék, új élet' lehellete szállta meg, 's mindenkibe rend és békekiváratot lehelt, a' földnek nyugalomban művelésére, gyermekek' nevelésére, 's az istenek' tisztelhetésére kíváratost. Egész Italiában ünnepek 's vígadalmak díszlettek, a' lakosok félelem nélkül látogaták egymást, 's kölcsönös barátságos vendégségekre gyülekeztenek egybe, mintha Numa' bölcseségének kutfejéből mindenekre erény 's méltányosság áradott, 's az őt környező béke mindenhova elterjedett volna; úgy annyira, hogy a' dolgok' akkori helyzetével a' legmerészebb költői nyelv sem érhet fel, midőn így szól; »A' vérték' vasmarkolatai fekete pókok' há-lójával bevonvák, a' hegyes törökön 's kétélű kardokon roz-

da emészt, a' réz trombita' harsány szava nem hallatik, az álom' édességét a' szempillákról semmi el nem rabolja." Mert Numa' uralkodása alatt sem háborúról, sem pártütésről, sem alkotmány körüli újításról nem emlékezik a' historia. Soha ellene ellenségeskedés vagy irigység, vagy az uralkodási vágy-szülte agyarkodás 's összeesküvés intézve nem volt. Sőt inkább az istenek iránti félelem-e, kik fölötté őrt látszának állani, vagy az erénye iránti tisztelet, vagy valamelly isteni végzet-e, vétekkal nem fertőzöttön 's tisztán tartotta fen korát, világos megerősítéscül ama platói mondásnak, melyet ezen sokkal későbbi philosoph minden hatalmasságról kifejezni merészelt: „A' halandókat csak egy gyógyszer szabadíthatja meg a' nyomorúságtól, ha t. i. valamelly isteni végzet által a' királyi hatalom philosophusi lélekkel párosulván, a' jónak a' gonosz felett diadalmat 's felsőbbiséget vívand ki." Mert a' bölcs, mint igazságszerető, már önmagában boldog 's boldogok azok is, kik a' bölcsnek ajkáról folyó igéket hallják. Ott nem sokára sem kényszerítésre, sem fenyegetőzésre nem lesz szükség a' népnél, mert ez ha az uralkodó' életét az erénynek világító 's felséges előképe gyanánt tartja szemei előtt: önkényt öleli a' jót, 's királya' példájára, barátság és egyetértés, méltányság és szemérem között, vádolhatlan boldog életnek éléséhez szokik. Ez legszebb célja minden országlásnak, 's az a' legkirályibb fejedelem, ki illy életet 's illyen lelket valósíthat alattvalóinál. 'S világos, hogy e' részben Numán még senki túl nem tett.

XXI. Gyermekai 's nejei felől eltérő tudósításokat közlenek a' történetírók. Némellyek azt állítják, hogy Tatián kívül felesége, 's egyetlen lányán Pompilián kívül egyéb gyermeke nem volt. Mások ezen kívül még négy fiáról emlékeznek: Pompo, Pinus, Calpus és Mamercusról, kiknek mindenike ivadékokat hagyott 's előkelő családok' alkotója vala. Hogy Pompo-tól a' Pomponiak, Pinus-tól a' Pinariak, Calpus-tól a' Calpurniak, Mamercus-tól a' Mamerciak származtak, 's az utolsók épen ezen okból Reges, azaz királyok melléknevet kaptak legyen. — De ezek másoktól ismét vádoltatnak, hogy az említett nemzetségek iránt igen hízolgőleg viseltet-

vén, Numától hamis törzsökágak által származtatják azokat; és hogy Pompiliát nem Tatiával, hanem egy más asszonygyal, kit mint már uralkodó vett el, Lucretiával nemzette; abban pedig mindnyájan megegyeznek, hogy Pompilia Marciushoz ment férjhez. Ez azon Marciusnak fia volt, ki Numát a' királyság' felvételére nógatá, azután vele Romába menvén, nagy tekintetű tanácsnökká lett, ki Numa' halála után Hostiliussal a' trónra tartott számot, 's midőn elmellőztetnék, éhség által ölte meg magát. Fia, Pompiliának férje, Romában maradt, és Ancus Marcium nemzé, ki Tullus Hostilius után lett királylyá, 's Numa halálakor csak öt esztendő volt. Egyébiránt Numának halála nem hirtelen 's váratlanul következett be, hanem nyolczvan éven valamivel túlnyúló élete, a' mint Piso mondja, vénség 's az erők' lankadása által hervadt el.

XXII. Életét még temetkezési pompája is irigyletessé tévé, 's a' szövetség és rokon népek városaiból ajándékokkal 's koszorúkkal jelentek meg temetésén, a' halottas ágyat patriciusok vivék, az istenek' szolgálai megjelenvén a' kíséretben felléptek, az egyéb asszonyokból 's gyermekekből álló keveréknép pedig siránkozva 's jajgatva követé a' csoportot, nem mintha egy öreg királynak temetésén volnának, hanem mintha mindenikök az élet' virágában kimúlt kedvelt övéjét követné a' sírba. A' tűznek nem adták át tetemét, ezt a' mint mondják, maga tiltá meg, hanem két kőkoporsót készítvén Ianiculusnak tövénél, mind a' kettőt elsülyesztették, egyikét a' tetemmel, másikat a' szent könyvekkel, mellyeket, — miként a' görög törvényhozók tábláikat, — maga írá. Minthogy t. i. az írottakra még élteben megtanítá a' papokat, 's mindeneknek értelmét 's jelentését sajátjokká tévé, azon véleményében hogy a' titkok lelketlen betűkben nem igen jól őriztetnek, parancsából a' szent könyveknek holt testével együtt kellett eltemettetniök. Mint mondják, a' pythagoriak is ez okból nem könyvekbe rakták le tanjaikat, hanem emlékezetöket írás nélkül, oktatás által vésték az érdemes lelkekbe. Sőt azt állíták, hogyha a' geometria' nehéz és titkos feladásai méltatlanul közöltetnek, az istenség neheztelését jelenti ki, 's ez istentelenséget nagy és közönséges szerencsétlenséggel bünteti.

Illy sok hasonlatosság mellett méltán megbocsáthatunk azoknak, kik Numát Pythagorással egybehozni törekszenek.

Antiumi Valerius' vallomása szerint a' vallásról tizenkét, bölcselkedésről görög nyelven írt ugyanannyi könyv tétetek a' sírba. Mintegy négyszáz év' lefolyta után Publius Cornelius és Marcus Babi' consulságuk alatt, a' nagy záporosók kimos-ták a' sírhalmot, 's midőn a' víztől elragadott koporsóknak fe-delei leestek, az egyik, a' tetemnek legkisebb maradványát sem vevén ki, egészen üresnek találtatott, a' másikban pedig a' könyveket lelték meg. Petilius az akkori praetor, mint mond-ják, olvasta azokat, 's a' tanács' színe-előtt esküvel állítá, hogy ő igazságtalannak 's véteknak véli tartalmokat a' nép kö-zé jöni engedni; miért is a' Comitiumba hozattak, 's ott el-égettettek vala.

Minden igaz és nemes embert halála után magasabb di-cséret követ ugyan, mert az irigység senkinél sokkal tovább nem él, sőt gyakran még előtte elhal. De az ő hírét még követőinek viszontagságai is dicsőíték. Mert azon öt közöl, kik utána uralkodtanak, az utolsó, trónjától fosztatott meg, 's vénségét számkivetésben töltötte; a' többieknek egyike sem halt meg természeti halállal, hanem három alattomosan öle-tett meg. Tullus Hostilius pedig, Numának közvetlen követő-je, ki csaknem mindazt, mi ebben dicséretes volt, leginkább pedig isten iránti félelmét, mint renyhitőt és asszonyost csú-folá, 's a' polgárokat háborúhoz szoktatá, e' vétkes gondolko-zásban nem maradott meg ugyan, hanem egy súlyos és álnok betegség által megváltozván, babonáságba merült, melly Nu-mának jámborságától egészen különbözött; 's minthogy pedig villám által sújtatott agyon, a' mint beszélik, másokat is ha-sonló gondolkozásmódra birt.

Lykurg' és Numa' egybevetése.

I. Miután Numa' 's Lykurg' életét átfutók, 's mindenike tárva áll előttünk, az eltérések' összehordását, bármilly vesződséges legyen is e' munka, elmellőzni lehetetlen.

Közös tulajdonaik már munkáikban eléggé mutatkoznak, hova mindkettőjök' bölcsesége, vallásossága, alkotmány 's nevelés körüli okossága 's törvényhozatok' kútfejének istenektől származtatása tartoznak; míg saját szép vonásaik' elseje Numa' részén, a' királyság' felvállalásában, Lykurgén annak átengetésében áll. Amaz nem áhította 's elfogadá, emez birta 's másnak engedé. Amazt mint magánost 's idegent idegenek tevék urokká; ez a' királyból maga magát tevé magánossá. Ám szép ugyan igazságszeretettel királyságot szerzeni, de az igazságot koronánál inkább becsülni még sokkal szebb. Vagy nem az erény tevé-e amazt oly híressé, hogy koronára méltatnék, emezt oly nagygyá, hogy a' koronát megvetné.

Másodszor, mivel miként a' lant' hangolása körül, egyiknek Spartában, az ernyed't 's lágy hangot feszítenie, a' másiknak Romában az igen erőset 's magasat alább eresztenie kellett, a' munka' nehézsége Lykurg' részén van. Mert nem vérték' levetkezésére, 's fegyvereik' félretételére bírá a' polgárokat, hanem hogy arányaikat 's ezüsteiket hányják el; drágalátos ágyaikat 's asztalaikat száműzzék; sem hogy az ünnepély 's áldozat mellett a' háborútól szünjenek meg, hanem hogy a' lakozást 's dőzsölést abban hagyván fegyverben gyakorolják 's küzdő iskolában edzék magokat. Honnan amaz szeretet 's tisztelet' tárgya levén, mindent rábeszélés által létesít; emez éltét veszélyezteté, sebet kapott, 's győzni csak bajjal tudá. De mi szende 's emberszerető lehete Numának musája, mellyel alattvalóit, zordon 's heves indulatjaik' megszelidítése által, béke 's

igazság' barátaivá hangolá át? 'S ha kényszerítettém a' helotákali fölötte kegyetlen 's törvénytelen bánást is Lykurg' rendeletének vallani, Numát sokkal görögebb törvényhozónak mondanám, ki még a' saját értelemben vett rabszolgákkal is ízlelteté a' szabadsági dicsőséget, divatba hozván, hogy Saturnus' ünnepén uraik' társaságában lakozzanak. Mert ez is Numa ősz szokásai' egyikének mondatik, hogy t. i. a' munkatársak az év' gyümölcszeinek édeléséből részt nyernének. Mások' regélése szerint ezen ősi szokásban a' Saturnus alatti amaz egyenlőségnek emléke tartatik fen, midőn még sem urak, sem szolgák, hanem mindnyájan rokonok 's hasonrangúak voltak.

II. Általában véve, úgy látszik, hogy a' meglegedettség-re és józanságra mindketten egyformán vezérlek a' sokaságot; csak hogy az egyéb erények között amaz a' vitézségnek, emez az igazságnak adott inkább elsőséget, ha csak a' két népnek természeti és szokásbeli különfélesége nem az, mi eltérő intézeteket kívána. Mert a' mint Numa nem gyávaságból hagyott fel a' hadviseléssel, hanem hogy jogot ne sértsen, úgy Lykurg nem jogsértés miatt nevele harczosokat, hanem hogy jogsértést ne szenvedjen. 'S a' mint mindenikök a' polgárok közt uralkodó feleslegest irtani 's a' hiányost pótlani ügykezett, szükségképen nagy változásokkal kellett élniök.

A' mi pedig a' polgári társaságnak rendét és eltéréseit illeti, ez Numánál egészen népszerű 's a' sokaságnak kedvező volt, mint ki aranyművesekből, fuvolásokból 's vargákból tarkán kevert községet képze; Lykurg' alkotmánya ellenben szigorú aristocratiá volt, melly a' kézműveket szolgákra 's védenczekre bizá, míg a' polgároknak vértet és dárdát adott kezeikbe, hogy a' háborúnak mesterei 's Aresnek legényei lennének, 's mást semmit ne tudnának 's tanulnának, mint a' vezérnek engedelmeskedni 's az elleneken diadalmaskodni. Mert a' szabadoknak a' kereskedés is tiltva volt, hogy végképen és mindenha szabadok lennének, 's a' pénz- 's vagyonszerzés körüliek, a' mint az étékkészítés 's az ebéd feletti szolgálat is, rabszolgákra 's helotákra bízva. Numa ellenben éppen nem tett ilyes különbséget; ő egyedül a' zsákmányszer-

zésnek vágyát nyomá el, de a' kereskedés' egyéb nemeit nem akadályozá, sem az innen származó egyenlőtlenséget el nem fojtá, hanem a' gazdagságot mérték nélkül szaporodni hagyá 's a' városba tóduló 's fészkelő nagy szegénységre nem ügyelt, noha mindjárt eleinte, midőn még az egyenlőtlenség annyira közönséges 's olly nagy nem volt, hanem a' polgárok meglehetős arányzatban birtanak: a' kincsavágnak, mint Lykurg, ellenállhatott 's káros következéseit elkerülhette volna, melyek nem csekélyek valának, sőt inkább mind azon számos és sulyos rosznak, melyek Romát érték, magvát és elemét foglalták magokban.

A' telekfelosztás, véleményem szerint, sem Lykurnak, ki azt véghez vivé, sem Numának, ki azt elmulasztá, gyalázatára nem válik. Mert amaz egész alkotmányának épületét ezen egyenlőség' alajára raká le; emezt pedig, olly tartományban, hol a' telkek nem rég osztattak fel, semmi sem indíthatá más felosztásnak behozatára, vagy az első határszabásnak, melly még bízhatólag fenállott, megingatására.

III. Mi a' nőszej' 's gyermeknemzés' közösségét illeti, mindketten eszesen 's kormányértőleg cselekedtek, hogy a' nőföltést kiirtották a' férfiakból, noha itt nem egészen egy úton jártanak. Ha romai férfi, kinek elég gyermeke volt, egy másik gyermektelentől nejjének átengedésére szólíttaték fel, az kérését teljesíté, szabadságában állván, feleségét odaadni, és ismét visszakivánni; a' lakedaimoni ellenben az asszonyinak házában maradása 's a' régi házasság' jogainak épsége mellett engedé meg másnak, hogy nejjét, kivel gyermekeket nemzeni ohajtott, meglátogassa; sőt sokan, a' mint már említők, önkényesen hívtak feleségeikhez olly férfiakat, kiktől hihetőséggel szép termetű 's derék magzatokat reméltek vala. 'S mi különbség van ezen szokások között? avagy nem a' legnagyobb, legteljesebb érzéketlenség-e emez, mind a' nő, mind minden iránt, melly különben bánattal 's féltéssel mardossa 's égeti a' szívet 's nem maga a' szégyenlős szemérem-e amaz, melly az egybekelés' fátyolát a' szemre vonja, 's az illyes közösség kiállhatatlanságát megvallja?

Továbbá mit érte legyen Numa az asszonyiség' és fegy-

lem' tekintetében, a' szűzekre fordított felügyelése még inkább tanúsítja; míg Lykurg egészen féktelen, 's asszonyiatlan szabadságot engedte nekik, mely a' költőknek sok gúnyra adott alkalmat. Így a' többek közt Ibykustól czombmutogatóknak nevezetnek, 's mint férfiakért bomlókat festik őket, p. o. Euripides, ki ezt mondja:

„Kik ifjakkal készen hagyják el házukat
Mezítlen a' csipő 's kapcsolatlan a' lepel.“

'S csakugyan a' lányruhák' szárnyai alúl nem voltak összevarva, hanem menés közben nyiladoztak, 's a' lábszárt egészen kitűntették. Miként történt legyen ez, Sophocles a' következőkben legjobban kifejezé: »'S a' fiatal Hermionét, kinek köntös nélkül, gyenge csipejét még inge feszíté körül.« 'S épen ez okból festetnek annyira vakmerőknek, 's legközelebb férjeik iránt férfias akaratossággal viseltetőknek, mint kik nemcsak a' háznál uralkodtak határtalanul, hanem még az országnak legnyomósabb ügyeibe is 'bele szóltak, 's véleményüket a' legnagyobb szabadsággal fejezik ki.

Numa ellenben, a' férfiakban fentartá ugyan az asszonyok iránti azon tekintetet és tiszteletet, mellyel Romulus alatt birtanak, midőn az elorzás miatt teljes kitüntetésben részesültek; de ezenkívül még sok szemérmet is önte beléjük, az idegen dolgokba avatkozástól eltiltá, józanságra oktató, 's hallgatásra szoktatá őket; mert a' mint a' bortól végképen eltiltatának, úgy nem volt szabad közönséges helyen 's a' leg sürgetőbb ügyekben is férfisegedelem nélkül szólaniok. Honnan midőn egykor valamely asszony személyesen vitte vala ügyét az ítélőszék előtt, a' tanács követeket küldött a' jóshelyhez, megkérdezendő, mit jelenthet ez eset a' városra nézve? Egyéb engedelmességökről és szelidségökről pedig a' roszaknak emlékezete elegendő bizonyoságul szolgál. Mert a' mint nálunk a' történetírók megírják, ki öntött legelőször polgári vért, ki viselt testvére ellen háborút, ki ölé meg atyját vagy anyját, úgy említik a' romaiak, hogy első ki feleségét elhajtá »Spurius Carvilius« volt, mit Roma' épülése után, kétszázharmincz esztendőn keresztül senki sem tett vala; 's hogy bizonyos Pinariusnak Thaelaa nevű felesége, első, ki Tarqui-

nius Superbus alatt, napával koczkodott össze. Illy szépen, 's dicséretesen rendelé el a' törvényhozó, a' házassági viszonyt.

IV. A' szüzek' egész nevelésének a' férjhezadási elvek is megfeleltek. Lykurg érett 's férfit áhító korokban adá férjhez, hogy a' már felébredt ösztön mellett, az egybekelelésből gyöngédségnek 's barátságnak kútfeje fakadjon, a' természet elleni kényszerítésből eredő idegenkedés 's félelem helyett, és hogy elég erővel birjanak a' terhességnek, 's vajúdásnak elviselésére, a' házasságnak egyedüli célja a' gyermeknemzés levén. A' romai lányok ellenben tizenkét éves, sőt fiatalabb korokban is adattak férjhez, mert így legbiztosabban lehetete testben 's lélekben tisztán és szűzen vőlegényeikhez jutniok. Látjuk, hogy a' nemzés' tekintetében amaz természete-sebb, az együttélésnél annyira célirányos erkölcsösségre nézve pedig emez célirányosabb.

A' mi pedig a' gyermekek körüli felügyelést, egymáshoz szoktatást, vezérlést, 's közösséget, evésök, viaskodások, 's játékaik körüli rendet 's tactust illeti, itt Lykurg semmivel sem láttatja jobbnak Numát egy legmindennapiabb törvényhozónál, mert ez az ifjak' nevelését, egészen az atyák' kívánságainak, szükségseiknek szabadságában hagyá, a' mint mellyikök vagy földművelővé tevő, vagy hajókészítőhöz, kovács-hoz, vagy fuvoláshoz inaskodni küldé fiát, mintha bizony eleitől fogva 's egy szívvel lélekkel nem egy cél felé kellett volna vezéreltetniök, hanem, miként az útazók, kik egészen különböző szándékkal 's tervekkel ülnek ugyanazon hajóra, csak veszélyekben saját megtartások' kedvéért egyesülnek a' közjóra, különben kiki magáról gondoskodó. A' közönséges törvényhozóktól nem vehetjük ugyan roszt néven, ha belátás', vagy hatalom' szűkében hibát követnek el, de bölcsembernek, ki egy a' minap létesült, semminek ellene nem törekvő népnek kormányát vette át, mire kellett volna fő gondját fordítani, ha nem a' gyermekek' nevelésére, 's az ifjak' művelésére, nehogy erkölcsben különbözőkké 's lázongókká legyenek, sőt mindjárt eleitől fogva az erénynek egy köz vágása után képeztetvén 's öntetvén, együtt járják útjokat. 'S épen ez azon körülmény, melly egyéb nyereségen ki-

vül, állandóságot vívott ki Lykurg' törvényeinek. Mert az eskünek félelme vajmi keveset használt volna, ha a' nevelés 's művelés által nem nyomta volna az ifjú szívekbe törvényeit, 's nem az eledellel együtt adta volna be nekik a' kormány' szeretetét: 's csak így történhetett, hogy legcézégéresebb 's legfontosabb rendeletei, a' mint az igaz 's erős festék, melly a' gyapjúnak minden részeit átjárja, több mint ötszáz esztendeig divatoztak. Numa' alkotmányának czélja ellenben, melly Romának békében 's barátságban maradását tárgyazá, vele együtt elenyészett. Mert alig hunyá be szemeit, midőn már a' kétkapus templomot, mellyet Numa, mintha foglyát, a' háborút szelíditené benne, zárva tartott, — mindenik oldalról feltárták, 's Italiát vérrel 's holttestekkel boríták el, 's így az olly szép 's igazságos alkotmány csak rövid ideig sem állhatott fen, mivel belső köteszköze, a' nevelés, hibázott.

Ám de Romát, a' hadi tettek nem emelték-e fokunként a' jobb életre? ezt kérhetné valaki. 'S ez csakugyan a' kérdések' kérdése, melly hosszadalmas feleletet kíván, ha olly emberekkel van dolgunk, kik a' jobb-létet inkább a' gazdagságban, kényelemben 's uralkodásban, mint a' bátorságban, szendességben 's a' jogszeretettel rokon meglegedésben helyezik. — De vajjon nem épen az fog-e Lykurg mellett is, hogy a' romaiak Numa alkotmányátóli eltérések után tettek legyen szert ama' nagy hatalomra, a' lakedáimoniai ellenben mihelyest Lykurg' törvényeitől eltávoztak, a' legnagyobbakból a' legalacsonyabbakká lettek, 's nemcsak a' hellenek feletti vezérséget veszítették el, hanem vég veszélyhez is közeledtek. Hanem mi Numát, mint nagy és csodás egyedül illeti, az, hogy ő, ki mint jövevény hivatott a' trónra, mindent rábeszélés által átváltoztatni, 's az egyetértéshez még nem szokott várost hatalmába juttatni volt képes, 's ezt nem fegyverek', vagy egyéb erőszak' segedelmével, mint Lykurg, ki a' nép ellen a' nemesek' részére hajlott, hanem ki mindeneket bölcsesége és jogszeretete által szép összehangzásba hozott.

S o l o n.

I. Didymos nyelvész, Solon' törvénytáblái felett Asklepiades ellen intézett irományában bizonyos Philoklesnek mondását idézi, melyben ez Solon' atyjának Euphoriont vallja, mind azok' véleményének ellenére, kik Solonról említést tesznek. Ezek t. i. mindnyájan megegyezőleg Exekestidestől származottnak mondják, ki ugyan, mint mondják, vagyonra 's tekintetre a' középszerű polgárokhoz, de nemzetségre nézve egyik legkitűnőbb családhoz tartozott, Kodrustól vevén származását. Anyja, pontusi Heraklides szerint, Pisistratos' anyjával unokatestvér volt. 'S csakugyan eleinte igen barátságos viszonyban állottak egymáshoz, részint rokonság miatt, részint miként némellyek állítják, mivel Solonban Pisistratos' idomai és szép alakja gyöngéd szeretetet gerjesztének. Innen magyarázható, ha nem csalódom, hogy gyűlölségek, midőn később a' nyilvános életben meg hasonlottak, soha sem vált heves, vad szenvedélyléc, sőt fenmaradtak az egykori jogok szíveikben 's fentarták bennök a' szertelen égésnek még lobadozó élő lángjait, a' szerelmi üdvet és emlékezetet. Hogy maga Solon a' szép ifjak' ellenében nem állott ingatlanul, sem

„A' szerelemmel ökölküzdőként csatázva“

látrán szembeszállni nem mert, nemcsak költeményeiből kivehető, hanem azon törvényéből is, melyben a' rabszolgának a' kenekedést 's gyermekszeretetet megtiltá, mi által e' dolgot nyilvánosan a' nemes 's dicséretes szokások közé számítá, 's így az által, hogy az érdemetleneket kizára belőlök, az érdemeseknek némileg ajánlá. Azt mondják, Pisistratus is Charmust szereté 's Amor' képszobrát az academiában föl-

szentelé, azon helyen, hol fákláikat gyujtják meg a' szent fáklajátékokban versenyzők.

II. Solon, — miután atyja, mint Hermippos mondja, adakozás és jótétemények által megfogyasztá vagyonát — nem szűkölködött ugyan olyanokban, kik készek valának segíteni rajta, de mivel szégyenle másoktól elfogadni valamit, olly házból származván, melly másokon szokott segíteni, már első ifjúságában kereskedésre adta magát. Azonban mások szerint, nem annyira vagyonosodás, mint sok oldalú tapasztalás és ismeret' kedvéért utazgatott. Mert a' bölcseségnek elismert kedvelője volt, 's élteesebb korában azt mondá:

„Vénülök, napról napra tanulva sokat.“

A' gazdagságnak nem igen bókolt, sőt egyaránt gazdagnak tartá azt, kinek

— — — — Van számos ezüstje aranyja

'S termékeny számos telkei búzahozók,

Ménese és őszvérei, és kinek annya van csak,

Mennyit gyomra kíván 's oldala, lába szeret.

A' gyermek- vagy nőkarolásba, ha megjön az érett

Kor, 's kéjét követel benne az ifjai tűz.“

noha másutt így szól:

„Pénzhez van kedvem, de gazul beszerezni utálom,

Mert bár későn is, a' boszulás utolér.

A' becsületes férfit 's hazafit azonban semmi sem hátráltatja, hogy se a' fölösleges javak' beszerzésére kelleténél nagyobb gondot fordítson, sem a' szükséges és alkalmas dolgok' használatát meg ne vesse. Mert amaz időkben Hesiodus szerint a' munka nem volt szégyen, 's a' mesterség nem szült különbséget; a' kereskedés pedig, melly a' külföldöt meghonosítja, a' királyok' barátságát megszerzi 's különféle tárgyakban jártasokká tesz, tekintettel is bírt. Némelly kereskedők nagy városok' építőivé is lettek, mint Massiliáé Protus, kit a' Rodanus körüli gallusok annyira szeretének. Thales és a' mathematicus Hippokrates is kereskedést űztek, mint mondják, 's Plato utazási pénzét Aegyptomba szállított olaj által szerzette.

III. Azt hiszik, hogy Solonra a' pazar és puha életmód, 's azon inkább napszámoshoz, mint philosophhoz illő pórkü-

fejezések, mellyekkel költeményeiben a' gyönyöröket festi, a' a' kereskedői életről ragadott legyen, melly számos és nagy veszélyeiért gyakran követel édeletet és lakozásokat. Hogy pedig inkább a' szegények' mint a' gazdagok' sorába számítá magát, a' következőkből világlik ki:

„Dúslakodik sok rossz, míg szükség nyomja a' jámbort:

De mi erényünket kincseikért soha sem

Adnók: mert az erény állandó, míg a' halandók'

Gazdagságát ez bírja ma, holnap amaz.“

A' költészetet eleinte semmi komoly tárgyra nem használá, hanem, mint látszik, üres óráiban csak enyelgett 's az időt tölté vele. Később philosophiai mondatokat foglalt versekbe, és sok political elvet is szőtt költeményeibe, nem a' historia' 's az emlékezet' számára, hanem hogy tetteinek igazolói lennének 's az atheniekre nézve néha biztatásokat, intéseket 's dorgálásokat foglalnának magokban. Némelylek állítják, hogy törvényeit is versekbe kezdé foglalni, 's említik, hogy így kezdődtek legyen:

„Zeus Kronida királyt legelől könyörögve imádjuk,

Hogy törvényinknek jó hírt 's jó sorsokat adjon.“

Az erkölcsi philosophiának, mint az akkori bölcses' nagyobb része, azon ágát szereté legjobban, melly a' közügyekkel állott viszonyban; míg a' természetiekben, miként a' következőkből kitetszik, szörnyű együgyű és régies volt:

„A' hó 's jégzápor felhőből hullanak, és a'

Tündöklő villám nemzi a' mennydörögést.

Vészben a' tenger zúg, melly nem mozgatva szelektől

Olly ártatlan, mint kívüle semmi egyéb.“

Általában úgy látszik, hogy akkor, a' szemlélődésben egyedül Thalesnek észтана halada túl a' közvetlenül szükségesen; a' többiek pedig a' közügyek körüli járatosságok miatt neveztetnek bölcseseknek.

IV. Mondatik, hogy ezen bölcses egyszer Delphiben voltak együtt, másszor pedig Korinthban; hol Periander némi köz gyűlést és lakomát készíte számukra. Még sokkal nagyobb tekintetet és dicsőséget szerzett nekik a' háromlábúnak körútja, melly mindnyájokat sorra járta, 's mellyet dicséretes

szerénységgel küldözgetének egymásnak. Koi halászok — így adatik elő a' dolog — hálót vetettek, 's a' fogást mileti idegenek látatlanban megvették, midőn a' kihúzásnál egy arany háromlábú tűnt elő, melyet e' helyen, mint beszélnek, Helena Trojából visszajöttek, egy régi jósigé jutván eszébe, vetett vala a' tengerbe. Az idegenek 's halászok között eleinte vita támadván a' háromlábú felett, azután a' városok keveredvén a' már háborúvá alakult viszálykodásba, Pythia azt válaszolá a' feleknek, hogy a' háromlábút adnák a' legbölcsebbnek. Először is Miletbe Thaleshez küldték, 's a' kook önkényt ajándékozá ezeken egynek azt, mi felett Milet minden lakosaival háborúskodtak. Thales pedig Bias bölcsebbnek állítván magánál, a' háromlábú ehhez jutott, ettől ismét máshoz, mint nálánál bölcsebbhez küldték. Így keringvén és küldöztetvén, Thaleshez másodszor érkezett meg. Végre Miletből Thehába vitetvén, ismeni Apollnak szenteltetik. Theophrast azt állítja, hogy először Priénébe Biasnak küldték a' háromlábú, másodszor pedig Miletbe Thalesnek, hova Bias igazítá, 's így mindnyájukon keresztül ismét Biashoz jött, míg végre Delphibe szállították. E' történet másoktól is emlegettetik, azon különbséggel, hogy az ajándékot némelyek a' háromlábú helyett Kroesustól küldött billikomnak, mások Bathyklestől maradt pohárnak mondják.

V. Solonnak Anacharsissal 's ismét Thalessel történt külön együttlétéről 's beszélgetéséről is szólnak az írók. Anacharsis, mint mondják, Athenbe Solon' házához mene, kopogata, és monda, hogy idegen létére vendégi viszony 's barátságkötés végett jött legyen hozzája. Solon így felelt: „barátságot jobb otthon kötni.” „Jó — mond Anacharsis — te honn vagy, lépj tehát barátságba 's vendégi viszonyba velünk.” Solon csodálván a' férfinak elmésségét, barátságosan fogadta 's egy ideig magánál megtartotta. Solon már ekkor a' közügyekkel feleglalkozék, és törvényeit szerkesztgeté. Mit midőn megérte Anacharsis, mosolygá a' bölc's törekvéseit, mint a' ki a' polgárok' jogtalanságainak és csalásainak betűk által vélné elejét vehetni, mellyek a' pókhálóktól semmiben sem különböznek, hanem miként ezek csak a' beléjük esett gye-

géket 's könnyűeket fognák feltartani, a' hatalmasok és gazdagoktól pedig szét fognának tépetni. Solon ezekre — mint mondják — azt felelte, hogy az emberek is megtartják a' szerződéseket, ha egyik rész sem lághatja át nyereséggel azokat; és ő maga is úgy alkalmazná törvényeit a' polgárokhoz, hogy mindnyájan átláthassák, miként tanácsosabb követni mint megszegni azokat. De mindezek inkább úgy folytak, miként Anacharsis sejté, sem hogy Solon reménylél. Azon is megütközék, mint mondják, Anacharsis, midőn egy népgyűlésben jelen volna, hogy a' helleneknél a' bölcssek szólnak ugyan, de az együgyűek határoznak.

VI. Solon pedig Miletbe Thaleshez jöven, csodálkozék, hogy ez nőszésre és gyermeknemzésre végképen nem gondolt. Thales ez úttal hallgatott ugyan, de néhány nap mulatával egy idegen férfiat készíté el, ki azt mondaná, hogy mintegy tíz nap előtt indult legyen el Athenből. Solon kérdezvén, nem tudna-e valami újságot Athenben a' mondandókra megtanított ember: »Semmit biz' én, úgymond, hanem hogy egy ifjú viteték ki, kit az egész város kisére. Mert, mint beszélék, egy tekintetes 's a' polgárok között kitünő erényű férfinak fia volt, ki nem vala jelen, hanem, mint mondák, nagy ideje hogy külföldön mulat.» »A' szerencsétlen! kiálta Solon 's kinek nevezék őt?» »Hallám nevét, úgymond az ember, de nem jut eszembe; csak azt tudom, hogy sok beszéd volt bölcsesége 's igazságszeretete felől.» Így Solon minden felelet által közelebb vezetettvén a' félelemhez, végre nagy zavarodásában maga juttatá az idegent a' névhez, kérdezvén nem Solonénak nevezék-e a' meghalálozott fiat?» Mire midőn az ember igennel felelne, Solon fejét kezdé verni, 's olyasmit tenni és szólni, mi a' kétségbeesőknek szokása. Thales pedig megfogván őt, mosolyogva szóla: »Ezek idegenítnek el engemet a' nőszéstől 's gyermeknemzéstől, o Solon! mellyek tégedet is, a' fölötte erőset, ledöntenek. Egyébiránt a' mondottak miatt légy nyugott, mert nem igazak.» Ezt mint Hermippus írja, Pataikos beszéli, ki magáról azt állítá, hogy Aesop' lelke lakozik benne.

VII. Azonban helytelen és nemtelen volna, a' veszteség' félelme miatt a' szükséges birtokot megvetni, mert így senkisémet szerethetné vagyonát, sem becsületét, sem bölcsességét, félvén, hogy el fogja veszteni azokat; kivált midőn látjuk, hogy az erény is, mellynél nagyobb 's becsesebb kincs nem lehet, sokszor betegség 's méreg által elpusztítatik. Maga Thales nötlensége által nem szabadult meg minden félelemtől, hanemha barátival, rokonival 's hazájával is felhagyott vala; holott, mint mondják, húga' fiját Kybisthust, mint gyermekét örökbe fogadá. A' lélek t. i. a' szeretet' indulatát magában hordván, 's a' szeretésre épen úgy levén alkotva, valamint az érzésre, gondolkodásra és emlékezésre, az olyanok, kiknek sajátjuk nincsen, kültárgyaktól vonzatnak és lánczoltatnak le; 's miként valamelly, törvényes örökös nélkül maradt házba, vagy jószágba, úgy szívökbe is ama' szerelmi indulathoz simulva, idegenek 's fattyak fészkelik be magukat, 's elfoglalván azt, a' szeretettel együtt fölébresztik benne a' felülök való gondoskodást és aggodalmat is. Azért láthatsz embereket, kik a' házasságról 's gyermeknemzésről a' legkonokabb természettel beszélnek, 's aztán ugyanazok, cselédjek' magzatjai, vagy ágyasaik' betegeskedő és haldokló fattyai felett fájdalomtól kínoztatnak 's nemtelen panaszokra fakadnak. Sőt sokan ebeik' 's lovaik' halála felett bánatukban galádul 's életuntan viselék magukat; míg mások jó gyermekeiket veszten, sem kétségbe nem estek, sem semmi méltatlant el nem követtek, hanem hátra levő napjaikat is okos emberekhez illően töltötték. Mert nem a' szeretet, hanem a' gyöngeség szerez határtalan bűt és félelmet, a' sors ellen észszel fel nem fegyverkezett embereknek, kik is a' kívánt javakat azért nem éldelik a' jelenben, mivel a' jövődő a' lehető veszteség miatt örök fájdalommal, remegéssel 's gyötrellemmel ijeszti őket. Nem szegénységgel kell felfegyverkeznünk a' javak' elorzása, nem barátlansággal a' barátok' vesztese 's nem gyermektelenséggel a' magzatok' halála ellen, hanem észszel mindenek ellen. De ez e' helyütt több az elégnél.

VIII. Miután a' fővárosiak befelfáradtak ama' hosszas és bajos háborúba, melyet a' megaraiak ellen Salamis szigete

miatt viseltek, törvényt hozának, hogy halállal büntetessék az, a' ki arról írna vagy beszélne, hogy a' város újra ostromolná Salamist. Solon, nem tűrhethén ezen gyalázatot, 's látván, hogy az ifjaknak nagy része alkalmat keres a' háborúra, noha az első lépést a' törvény miatt maguk tenni nem merik, örülnék tetteté magát 's házából azon hír terjedt el a' városba, hogy eszét veszíté. Alattomban pedig elegiákat készítgetett és tanulgatott, hogy írás nélkül mondhatná el, 's egyszer kiugrott a' terére, kalappal fején. 'S midőn nagy sokaság futna össze, felállá a' hírnök' kövére 's eléneklé elegiáját, mely így kezdődik:

„Mint hírnök jöttem Salamisnak szép szigetéről

'S nektek versbe' csinos dalt a' terére hozok.“

E' költemény Salamis címet visel, és száz mind megannyi kellemmel készült versből áll. Mellyeknek eléneklése után, midőn barátai tapsolni kezdetek, de leginkább Pisistratus a' polgárokat nógatta és ingerelte volna, hogy a' szólnak szavát fogadnák: a' törvényt eltörlék és Solont vezérül választván, a' háborúhoz újra hozzá fogtak.

Az ide tartozó legközségesebb előadás a' következő: Solon Pisistratussal Koliásba evezett, hol minden asszonyokat épen áldozat közben találván, mellyet Ceresnek ősi szokás szerint tevének, biztos embert küldé Salamisba, ki szökevénynek tetetvén magát, felszólítaná a' megaraikat, hogy, ha az atheniek' legelőkelőbb asszonyait elfogni akarnák, eveznének vele minél hamarabb Koliosba. A' megaraiak rászedetvén, férfiakat küldének el egy hajón, Solon pedig midőn azt a' szigetről elevezni látná, az asszonyokat félre parancsolván, a' még szakállatlan ifjakat a' nőknek viganóiba, fejkötőibe és saruiba öltözteté 's ruháik alá rejtett törökkel a' tengerparton játszatá és tánczoltatá, mignem az ellenek kiszállának, 's a' hajó kézre keríthetővé lenne. Mig ezek így történnek, a' szemeiktől megsaladt megariak közel jutván, versenyezve szökdelték a' vélt asszonyok felé, úgy annyira, hogy egy sem futhatott el, hanem mindnyájan leölettek: az atheniek pedig átevezvén a' szigetre, tüstént elfoglalák azt.

IX. Mások szerint nem így történt a' sziget' bevétele, hanem először a' delphii isten adá neki a' következő jóslatot:

„Engeszteld a' hon' fő hőseit áldozatokkal.

A' kik Asopusnak betakarva feküsznek ölében.

És a' kik arczokkal, fektőkbe' nyugatra tekintnek.“

Ennél fogva Solon éjjel a' szigetre átevezé 's Periphemos és Kychreos hőseknek halotti áldozatokat tön. Továbbá az atheniektől ötszáz önkénytest kapott, azon népvégzéssel, hogy ezek, ha a' szigetet meghódítanak, kormányzásának urává lennének. Kündult tehát sok halászcsonakkal egy harmincz evező hajó' kíséretében, és Salamis' szigetén egy Euboiával szemközt fekvő fokon kikötött. Mi felől a' megariak Salamisban némi ingadékony hír által értesítettvén, zavarodva fegyverekhez nyultak, 's hajót küldének ki az ellen' szándékát kémlelendőt. Ezt — miután közel jött volna — Solon kézre kerité 's a' megariakat letartóztatá. Melly hajóba miután az atheniek' javát beszállítá, meghagyván nekik, hogy hajózzanak a' város alá és a' mennyire csak tőlök kitelhetik, tartsák magukat titokban, egyszersmind a' többi athenieket magához vevén, szárazon ütközött meg a' megariakkal; 's az alatt mig a' csata folyt, a' hajóbeliek meglepven a' várost, bevették azt. — Ezen előadás mellett némi cselekvények is tanúskodni látszanak. Egy attikai hajó szokott t. i. a' szigethez evezni eleinte csöndesen, 's ha közelebb ért, lármával és hadi zajjal, miközben egy föl-fegyverkezett férfi kiugorván ordítva futott a' skiradi fokhoz szárazon jövők ellen. Ennek közelében van a' hadistennek Solon-építette temploma. Mert meggyőzte volt a' megariákat, 's azoknak kik a' csatában el nem vesztenek, szabad elmehe-tésért kellett könnyörögniök.

X. Mind e' mellett is a' megátalkodott megariak, számtalan bajt okozva és szenvedve háborúskodtanak, mígnem a' lakedaimoniakat békítőikké 's bíráikká tevék. Ezen ügyben tön szolgálatot Homer' tekintete Solonnak, mint sokan mondják, mint ki a' hajók' névsorába egy verset szűrván be, ezt a' törvény előtt felolvasá:

„Hoz Salamisból Aias tíz és két harezi naszádot,

És az atheni sereg mellett állott meg azokkal.“

Ezt az atheniek maguk is üres csevegésnek tartják. De Solon, mint beszélük, belbizonyítá a' bíráknak, hogy Aiaxnak fiai, Phi-

laios és Eurysakes, Athenben polgári jogot nyervén, a' szigetet az athenieknek adák, 's Attikában telepedtek meg, az Brauronban, emez Militében; 's hogy a' philaidai község, melyből való Pisistratus is, Philaiostól vette legyen nevét. A' megaraiakat még jobban megczáfolandó, azt erősíté a' halottakról, hogy azok nem is a' megarai, hanem az atheni szokás szerint vannak eltemetve. A' megaraiak t. i. halottaikat kelet, az atheniek pedig nyugat felé fordítva temetik el. Megarai Hereas azonban ellenkezőleg azt mondja: hogy a' holtak' testeit a' megaraiak is nyugat felé fordítva fektetik, 's mi még ennél több, hogy az athenieknél kinek kinek saját sírja van, a' megaraiaknál ellenben hárman 's négyen is feküsznek egyben. Solon mellett, mint mondják, még némi pythiai jós igék is fogtak, mellyekben az isten Salamist Ioniának nevezé. Ezen pörben öt spartai férfi bírószkodott: Kritolaidas, Amompharetos, Hypsechidas, Anaxilas és Kleomenes.

XI. Már ezek miatt tekintélyessé 's nagyá lőn Solon; de még inkább csodáltatott 's kikiáltatott a' hellenek között, midőn a' delphii templom' ügyében felszólalván, pártfogolni javaslá azt 's nem nézni el a' jóshelyet fertőztető kyrrhaiakat, hanem az isten' kedvéért segedelmet nyújtani a' delphiieknek. Mert általa birattak rá az amphiktionok hogy háborút kezdjenek, a' mint sokan, de névszerint Aristoteles a' Pythionikák könyvében tanúsítja, hol is ama' javaslatot Solonnak tulajdonítja. De ezen háborúban nem ő volt a' kijelelt hadvezér, miként Hermippus samosi Evanthessel mondatja; mert Aischines, a' szónok erről semmit sem szól, a' delphiik' emlékeiben pedig Alkmaeon, 's nem Solon, iratik az atheniek' vezérének.

XII. A' Kylon' ügyében elkövetett bűn már régtől fogva dúlá a' várost, mióta Megakles archon Kylon' pártosait, kik Minervához menekedtek, rabirá, hogy törvénykezni haza jönnének. Mert midőn ezek az istenné' székéhez kötött czérnaszállal kezökben, alászálván, a' tisztas istennők' templomához jutottak 's a' czérna maga magától elszakadt volna, történt, hogy Megakles 's tisztitársai megrohanák őket, mint kiknek kérelmét az istenné' visszautasítná, a' templomon kívül levőket megkövezék, az oltárhoz folyamodókat pedig meggyilkolák,

egyedül azok maradván bántatlanul, kik az archonok' nejeiknek védelméért könyörgének. Honnan azok átkozottaknak nevezetvén, utálat' tárgyaivá lettek; a' Kylon' pártjából megmaradottak pedig újra erőre kaptak, 's Megakles' párthiveit szünet nélkül faggaták. Midőn pedig a' lázadás legfőbb fokát közelíté meg 's a' nép pártokra oszlott, a' már tekintetben levő Solon a' legelőkelőbb atheniekkal közben járult, kérve és oktatva rábírta az ugy nevezett átkozottakat, hogy ítéltessek meg és döntsék el ügyöket háromszáz legbecsületesebb bírók által, phlyai Myron volt a' vádoló, 's a' férfiak elítéltetvén, az élők száműzettek, a' holtaknak tetemeik pedig kiásván, kihányattak a' határokon.

Ezen villongások alatt a' megariaktól támadtatván meg, Nisaiát elveszték és Salamis viszont elesett tőlök. Egyszersmind baborítás félelem fogá el a' várost, némi kísértetek miatt, 's a' jóslók' állítása szerint az áldozatállatok' beleiből az tűnt ki, hogy némi vétkek és ártalmak kiengesztelést követelnének. Így jelent meg aztán nálók a' Kretából meghívott phaestosi Epimenides, kit némellyek Periander' mellőztével, a' bölcsek közt hetediknek számítanak. Ez istenek' kedveltjének tartátek, 's olly bölcsnek, ki az Isteniek közül ihlet- és titokteljes bölcseséggel bír. Honnan Balte nevű nympha' fiának és új Kuresnek nevezék az akkori emberek.

Ki is eljövén és Solonnak barátságával élvén, sokban nyomos szolgálatot tőn 's törvényhozásához utat készített neki. Mert az isteni tiszteletet egyszerűvé, a' gyászolás körülieket pedig szelidebbé tévé, mindjárt kezdetökor kötvén egybe velök némelly áldozatokat, eltörölvén ama' zordon hellentelen szokásokat, mellyeket előbb az asszonyok' nagyobb része követett: a' mi pedig legfőbb vala, a' polgárságot engesztelések, tisztítások, szoborszentelések által bűnmentesítvén és megszentelvén, az igazság iránt engedelmesebbé, az egyetértés iránt szófogadóbbá tévé.

Mondatik, hogy Munychiát látván és sok ideig szemlélvén, a' jelenlevőkhöz ezt mondotta legyen: „Milly vak az ember a' jövőre nézve! Az atheniek saját fogaikkal rágnák szét e' helyet, ha előre látnák, mennyi bajt okozand az városuk-

nak" Hasonló valamit jövendőle. Thales is mint mondják, ki meghagyá, hogy ha meghalna, Milesiának egy bizonyos roszt, tekintetlen helyen temetnék el, megjövendőlvén, hogy e' hely egykor a' milesiek' piacza fogna lenni. És így Epimenides mindenek felett csodáztatva 's az atheniektől sok pénzzel és nagy kitüntetésekkel megkínálva, elment, a' nélkül hogy a' szent olajfának egy gallyján kívül valamit kívánt vagy elfogadott volna.

XIII. De az atheniek a' kyloni lázongás' lecsillapultával és az átkozottaknak, mint említők, elmellőzése után ismét az alkotmány fölötti régi versenygést újíták meg, 's a' hány különféle részei valának a' tartománynak, annyi pártra oszlott a' város is. A' hegyek' lakói a' demokratiához, a' lapályokéi az oligarchiához szíttottak inkább, a' harmadik fél, a' partmellékiek, közép, vegyes alkotmányi módot kívánván, útban állottak 's a' másik két pártot az uralkodástól visszatartották. Mivel pedig a' szegények 's a' gazdagok között épen akkor érte fő fokát az egyenlőtlenség, a' város végképen veszedelemben forgott 's úgy látszott, hogy csak egynek egyeduralkodása hozhatná rendbe 's csillapíthatná le a' zavart. Mert az egész pór nép adósa volt a' gazdagoknak. Ezeknek számukra némmelleyek a' földet művelék 's a' termés' hatodával adóztak nekik, miért hatodosok- 's béreseknek is nevezettek; mások, kik maguk magukat zálogosíták el, a' hitelezőknek birtok gyanánt jutottak 's vagy otthon szolgáltak, vagy a' külföldön, hova eladattak. Sokan saját gyermekeiket voltak kénytelenek eladni — mit semmi törvény nem tiltott — vagy a' várost elhagyni a' hitelezők' kegyetlensége miatt. De a' nagyobb szám 's a' legerősebbek összeállottak 's összebeszéltek, hogy ezt ne túrnék, hanem egy biztos férfiat választván főnöknek, az adósság miatt lefoglaltakat szabadokká tennék, a' tartományt felosztanák 's az alkotmányt egyáltalán megváltoztatnák.

XIV. E' helyzetben a' legjózanabb atheniek, látván, hogy egyedül Solon az, ki a' bűnöktől legtisztább, és sem a' vagyonosak igazságtalanságaiban nem részes, sem a' szegények' szükségeibe befonódva nincsen, megkérék őt, hogy vállalná fel a' közügyek' vitelét 's csillapítná le a' villongásokat. Le-

sboşi Phánias azt írja ugyan, hogy Solon a várost megmen-
tendő, mindenik párt iránt cselet használt legyen, a' szegé-
nyeknek titkon a' telkek' felosztását ígervén meg, a' vagyono-
soknak pedig szerződéseik' biztosítását. De Solon maga mond-
ja, hogy eleinte tűnődve fogott a' kormányzáshoz, rettegven
amazoknak kincsszomját, emezeknek döllyfét. Philombrotos
után csakugyan archonná, békeszerzővé 's törvényhozóvá vá-
lasztatott, kedvesen fogadtatván a' gazdagoktól, mivel vagy-
nos, a' szegényektől, mivel becsületes volt. Beszéli, hogy
egy régóta terjengő mondása is, hogy t. i. „az egyenlőség
nem szül háborút” a' vagyonosoknak nem különben tet-
szett, mint a' szegényeknek; amazoknak, mivel érdem és
erény, emezeknek, mivel mérték és szám szerint vélték e-
gyenlőséghez juthatni.

Honnan, midőn a' két párt' részéről illy nagy volna a' re-
mény, az előljárók unszolva ajánlák Solonnak az egyeduralkodást,
's biztaták, hogy merészebben bánnék a' hatalmába jutott város-
sal. Sokan a' mérsékelt polgárok közül is, kik láták, milly
fáradtságos és nehéz leend okokkal és törvénnyel végbeinni
a' változtatást, nem idegenkedtek, egyre mint a' legigazsá-
gosabb 's értelmesebbre bízni a' közügyeket. Némellyek sze-
rint Solonnak a' következő nyilatkozás is adatott Delphiben:

„Ülj a' hajó' közepére 's igazgasd észszel a' kormányt

's lesznek Athenbe sokan segedelmet nyújtani készek.“

Leginkább pedig barátjai roszalák, hogy az egyeduralkodást
neve miatt kerülné, mintha az a' vele foglalkozónak erénye
által nem lenne azonnal királysággá, miként már előbb azzá
lett Euboeában, hol Tynnondas, 's most Mitylenében, hol
Pittakos választaték egyeduralkodónak. De mindezek föltételé-
ben meg nem rendítheték Solont; ki barátjainak, mint mond-
ják, ezt válaszolá: „Hogy az egyeduralkodás szép vár, de
nincsen kimenetele.” Phokoshoz pedig így ír verseiben:

— — — — Ha kímélém hazúmnak

Földét és zsarnokságot nem vadásztam 's nem kegyetlen

Erőszakot, nem szennyezvén 's nem rontván meg híremet

Nem szégyenlem, sőt láttatom felülhaladni ezzel

Minden halandókat.

Miből kitetszik, milly nagy vala már neve előbb, hogysém törvényeit adná. Miket pedig egyeduralkodásától idegenkedése' tekintetében gúnyolódva mondogattak sokan, így írta meg:

Solon nem bír mély lélekkel 's nem tanácsdús férfit,
Mert sok jót adott az isten neki 's nem fogadta el,
Nagy hálóval nagy fogást tón 's nem meré kivonni azt,
Mert szegény volt bátorságban és nem volt helyén esze.
Holott a' temérdek kincsek 's országlás' birtokáért,
Bár Athennek egy napiglan lett volna is zsarnoka,
Nemét irtatni kellett és megnyúztatni önmagát.

XV. Ekként beszélteti a' tömeget és pórságot maga felől. Azonban, ha az egyeduralkodást visszautasítá is, nem a' legszelidebben kezelé a' közügyeket 's törvényeit nem gyáván, nem a' hatalmasoknak hódolólag, 's nem is választóinak kedvöket keresve hozá; mert jóllehet ott, hol leginkább kívántatott, nem használá az orvoslást és ujítást, félvén, nehogy, ha a' várost egészen összevegyítné és zavarná, erőtlenebb legyen, hogysém újra helyrehozhatná és voltaképen összehangoztathatná; ellenben azokat, mikre polgártársait szóval rábírhatni vélé, vagy mellyek körül azt hívé, hogy az erőszak ellen nem kelendnek ki, csakugyan végrehajtá, miként maga mondja, az igazsággal az erőt kapcsolván egybe. Honnan későbbben megkérdezettvén, vajjon a' legjobb törvényeket írta-e az athenieknek? »A' legjobbakat, ugymond, mellyeket elfogadni akartak.»

Mit az újabbak az atheniekről mondanak, hogy ezek a' dolgok' zordonságát illedelmes nyájas nevezetekbe burkolólag városiasan megszépítik, 's a' kurvákat társalkodónéknak, az adót ajánlatnak, a' városok' őreit vigyázóknak, a' fogházat szobának nevezik, az, mint látszik, Solon' elmésségéből származik, ki az adósságok' eltörlését teherkönnyítésnek nevezte. Első tette t. i. az volt, hogy minden hátralevő adósságokat eltörlött 's jövődőre nézve eltiltá, hogy valaki másnak testére kölcsönözzön. Noha mások 's ezek közt Androtion, azt írják, hogy Solon nem az adósságokat engedé el, hanem a' kamatot szállítá alább, 's a' szegények illy

könnyítéssel megelégedvén, ezen emberséges rendeletet 's a' mértékeknek ugyanazon idejű nagyobbítását, valamint a' pénzértéknek fölemelését is nevezték legyen teherkönnyítésnek. A' minára t. i., mely előbb hetvenhárom drachmát tett, száz drachmát számított, 's így midőn számra hasonló, értékre kisebb mennyiséget fizetének, a' sokkal adósok sokat nyertek, a' hitelezők semmit sem vesztek. Azonban a' nagyobb rész' állítása szerint a' teherkönnyítés minden adósságok' eltörlésében állott, 's ezzel a' költemények is jobban összehangzanak, melyekben Solon dicsekszik, hogy az előbb elzálogosított tartományról a' mindenütt kitűzött jegyeket elpusztítá 's mely előbb szolgálta, most szabadbá lőn, 's a' pénz miatt fogságoskodó polgárok közül némelyeket a' külföldről hozatott haza, kik egyik helyről a' másokra csatangolván már az attikai nyelvet is elfeledék, másokat pedig otthon alacsony szolgaság alól szabadított fel. Mondják, hogy e' dolog körül egy szörnyű keserű történet érte. Mert midőn a' tartozások' eltörlését eltöklél 's épen egy alkalmas beszéd 's illő bevezetésről gondolkodnék, kinyilatkoztatá némely barátinak, kiknek legjobban hitt 's kikkel leginkább társalkodott, Konon, Klinias és Hipponikosnak, hogy a' telekbirtokot változtatni nem, de az adósságokat eltörlni szándékoznék. Ezek megelőzőleg 's előrelátólag a' gazdagoktól temérdek pénzt kölcsönöztek és nagy jószágokat vásárlottak. Midőn pedig a' rendelet megjelent 's a' jószágokat megtartván, a' hitelezőknek a' pénzt vissza nem adnák, nagy bajba és gyanúba hozák Solont, mint ki nem másokkal veszteni, hanem másokkal nyerni akarna. Ámde ezen vád nem sokára eltöröltetett őt talentum által; mert ennyit talált kölcsönözni másnak, 's első volt, ki a' törvény szerint elengedé azt. Némelyek, kik között van rhodosi Polyzelos is, tizenöt talentumot említenek. Ama' barátai ezentúl váltig adósságtolvajoknak neveztetének. -

XVI. Mind e' mellett egyik résznek sem nyéré meg tetszését; a' gazdagokat az adósságok' eltörlése által busítá meg, sokkal inkább pedig a' szegényeket, hogy a' telkek' felosztását, a' mire reménylettek, végre nem hajtá, sem,

mint Lykurg, mindeneket teljesen egyenlő 's idomszerű láb-
ra nem állított. De hisz az tizenegyedik ízben származván
Herkulestől, számos évekig királykodván Lakedaimonban, nagy
tekintet, barátok 's hatalomtól segítették alkotmány körüli ter-
veinek kivitelében, 's inkább erőszak, melly magának is egy
szemébe került, mint rábeszélés által vetette meg hazája' jó-
létének és egyetértésének talpkövét, hogy senki a' polgá-
rok között sem gazdag sem szegény ne lenne. Igaz, hogy
Solon, a' nép' embere és középsorsú, illy magasra nem
vergődhetett fel intézeteivel; de mindazonáltal a' mi ha-
talmában állott, azt létre is hozá, csupán csak polgártársai-
nak jóakaratajára és bizodalomára támaszkodván. Hogy pedig
sokakkal ütközésbe jött, kik egészen mást reménylettek, ma-
ga vállalja a' következőkben:

„Egykor szörnyen vigadoztak, most reám irigykedők
Kancsal szemmel pislogatnak mindnyájan, mint ellenek.“

'S mégis, úgymond, ha más valaki birt volna ugyanazon ha-
talommal:

„Meg nem tartózkodék és meg nem szün vala,
Mig a' zavarban a' téjfelt le nem nyalá.“

Nem sok idő múlva ama' határozat' czélirányosságát átlátván
és személyes panaszaiktól elállván, nyilvánosan áldoztak 's
teherkönnytésnek nevezék ezen áldozatot, Solont pedig
alkotmányuk javítójának és törvényhozónak jelelték ki, olly-
ténképen, hogy nemcsak ezt, vagy amazt, hanem kivétel
nélkül mindent rá bíztak, a' hivatalokat, a' gyűléseket, ható-
ságokat, tanácskozásokat, továbbá az elegendő vagyonnak,
az összejöveletek' idejének 's a' tanácsbeliek' számának meg-
határozását, 's végre mind annak, mi mostan áll 's divatban
van, kénye szerinti eltörlését vagy meghagyását.

XVII. Először is Drakonak minden törvényeit eltörlé,
a' büntetések' keménysége és nagysága miatt, kivévén a'
gyilkosokat illetőket. Mert az majd minden vétket ugyanazon
büntetéssel torlott meg, melly a' halál vala, úgy annyira,
hogy azok is halállal lakoltak, kikre henyeség bizonyodott
be, 's a' főzeléket és gyümölcsöt lopók épen úgy bűnhöd-
tek, mint a' templomrablók és emberölők. Azért helyeselte-

tett később Demoklesnek mondása: hogy Drako nem ten-tával hanem vérrel írta legyen törvényeit. 'S ez maga, midőn, mint mondják, kérdeztetnék, miért rendelt legyen halált a' bűnök' nagyobb részének büntetéseül? azt válaszolá, hogy a' kis vétkeket ezen büntetésre méltóknak tartá, a' nagyokra nézve pedig nagyobbat nem talált.

XVIII. Továbbá minden fő hivatalokat — mint eddig történt — a' vagyonosoknál szándékozáván meghagyni, a' kormányzás' egyéb ágaiban pedig a' belőlők eddig kizárt népet is részesíttetni: a' polgárok' megbecsültetéséhez fogott. Azokat, kiknek száraz és folyó természetményeik ötszáz mérőre felmentek, elsőkké tévé 's ötszázmérősöknek nevezé; másodrendűekké, kik lovat tarthatának, vagy háromszáz mérőt vevének be, 's ezeket lovagrendhez adózóknak hívák. Kéthámúaknak nevezék a' harmadrendű polgárokat, kik minden termésből kétszáz mérőt nyerének. A' többiek mindnyájan zsoldos névet viseltek, kiknek semmi köz hivatalt nem engedett 's egyedül mint-népgyűlési 's törvényszéki tagok vehetének részt a' kormányban. Ez eleinte semminek sem, később igen is nagyinak látszék, mivel a' pörlekedések' nagyobb része a' bírák elébe jutott. Solon t. i. olyanokban is, melyeknek megítélése a' bíróságra tartozék, kinekkinék megengedé a' népitéletére hivatkozhatást. Mondatik, hogy törvényei, melyek homályosan voltak írva és sok értelmű kifejezésekkel telve, szinte nevelték legyen a' hatóságok' erejét. Mert nem dönthetvén el pörös ügyeiket a' törvények által, szüntelen a' bírákhoz kellett folyamodniok, kik is így, minden ügyes bajos pont eleikbe jutván, a' törvényeknek úgy szólván urai-vá lettenek. Mely egyenlítés' felett maga magának ekként tapsol:

„Annyi hatalmat adék a' népnek, mennyi elég volt,

Tiszteletét meg nem fosztva, nevelve sem azt.

'S ők, kik erőben vagy kincsekben voltak elsők,

Méltatlanságtól óva maradtak egyig.

Állottam 's védő vérttemmel fedtem a' két részt,

Hogy ne legyen győztes a' jogon egyike sem.“

Hogy pedig a' pórnép' gyengeségét még inkább pártolhassa,

kinekinek megengedé, hogy az igazságtalanul szenvedőért elégtételt követeljen. Ha tehát valaki megveretett, sértetett, vagy erőszakot szenvedett: szabad volt mindenkinek, ki teheté, vagy akará, a' sértőt megidézni és törvényesen üldözni; helyesen szoktatván a' törvényhozó a' polgárokat, hogy mint egy testnek tagjai kölcsönösen érzének és szenvednének. Említik Solonnak egy mondását is, mellyben e' törvénnyel egybehangzólag nyilatkozik. Mert megkérdezettvén, mellyik város volna legjobban elrendelve; „Az, ugymond, hol a' sértettek és sértetlenek egyiránt üldözik és dorgálják meg a' sértőket.”

XIX. Az évenkénti archonokból összeállítván az areopagi tanácsot, mellynek mint egykori archon, maga is tagja volt, mivel látá, hogy a' nép az adósságok' elengedése miatt vakmerő fenhéjazással forrongott, még egy más tanácsot is képezett, minden törzsökből — mellynek száma négy volt — száz férfiat választván, kiknek a' népnél előlegesen kellett tanácskoznio'k 's a' népgyűlés' eleibe semmit nem bocsátaniok, mi itt előbb meg nem hányatott volna. Ama' felsőbb tanácsot minden törvények' felügyelőjévé és őrévé tette, azt vélvén, hogy a' város két tanácstól, mint ugyanannyi horgonytól tartatván, kevesebbé hanyatnék, 's a' nép ingatlanabban állandana.

Az írók' nagyobb része szerint Solon volna tehát — mint említők — az areopag' alkotója, 's leginkább azon körülmény látszik fogni mellettök, hogy Drako az areopagitákról sehol sem szól, 's még csak meg sem nevezi őket, hanem a' gyilkolás körülíekben mindig az ephetesekkel van dolga. A' nyolczadik törvény Solon' tizenharmadik tábláján ugyanezen szavakkal van megírva: „Kik Solon' archonsága előtt becsutelen-séggel büntettettek meg, becsütelökbe állittassanak vissza, kivévén azokat, kik e' törvénynek kihirdetése előtt vagy az areopagostól, vagy az ephetesektől, vagy a' Prytaneumban a' királyoktól vérontás, vagy emberölés, vagy zsarnokság miatt elítéltvén, száműzettek.” Ezek ismét azt bizonyítják, hogy az areopagi tanács már Solon' archonsága 's törvényhozása előtt is megvolt. Mert ki ítéltetett volna el Solon előtt az

areopagon, ha Solon az első, kitől e' tanács a' birói hatalmat nyeré? Hanemha talán az írásban történt volna homályosság vagy valami kihagyás, 's hogy így ezen törvénynek megjelenése előtt azok maradnának becstelenek, kik eddig az areopagiták', ephetesek', vagy prytanesek' ítélőszéke eleibe tartozó vétkesek miatt ítéltek el, egyebek becsületökbe visszahelyeztetvén. Azonban ezt vizsgálja kiki maga.

XX. Egyéb törvényei között igen sajátos és meglepő, mely azt parancsolja, hogy az becstelen legyen, ki villongások' alkalmával egyik párthoz sem tartozik. Szándéka, mint látszik, abban állott, nehogy hideg 's érzelmetlen legyen valaki a' közügy iránt, 's bátorságba helyezvén házi dolgait, azzal dicsekedjék, hogy hazájának sem fájdalomában, sem betegségében nem osztagozik, sőt hogy azonnal a' jobbat 's igazabbat cselekvőkhöz szegődvén, ezeknek veszedelmeikben vegyen részt 's nyújtson segédelmet inkább, mint veszedelmen kívül várja be a' győztes felet. Helytelennek 's nevetségesnek látszik azon törvénye, mely a' gazdag örökösnőnek megengedi, hogy ha az, a' ki bírja és törvényes ura, tehetetlen az ölelkezésre, férje legközelebb rokonának adhassa meg magát. De ezt is sokan helyesnek tartják a' nőszésre tehetetlenekre nézve, kik a' pénz' kedvéért veszik el az örökösnőket 's a' törvénnyel a' természetten erőszakoskodnak. Ha tehát nézniök kell, hogy a' lányörökös azzal társalkodik, ki neki tetszik, a' házassághoz vagy nem fognak, vagy gyalázattal maradnak meg benne, kincsszomjukért és szemtelenségökért bűnhődőleg. Azt is helyben kell hagynunk, hogy a' lányörökös nem minden férfiak, hanem csak férje' rokonai közül választhatott, hogy a' magzat családjához 's nemzetségéhez tartozzék. Ugyan e' célja van azon rendeletnek is, mely szerint a' menyasszonynak, mielőtt vőlegényével összehátrátnék, ezzel egy birsalmát kellett megennie, 's hogy ki örökösnővel kel egybe, köteleztetik minden hónapban legalább háromszor közelíteni hozzá. Mert ha nem lennének is gyermekek, mégis a' férfinak józan neje iránt ez által bizonyított némi tisztelete 's jószívűsége a' mindenfelül egybegyült keserűségek' sokaságát fogyasztani fogná 's nem engedné, hogy surlódások által tel-

jesen elidegenítessek. Egyéb nőszéseknél a' menyasszonyi ajándékot eltörle, azt rendelvén, hogy a' menyasszony csak három ruhát 's némelly csekély értékű holmit 's egyebet semmit se vihessen a' házhoz. Mert épen nem akará, hogy a' házasság díjnyerés és áru gyanánt tekintessék, hanem hogy férfi és asszony magzatnemzés-, hajlandóság- és barátságra keljenek egybe. Illyesmit mondott anyjának Dionysios is, midőn az tőle bizonyos polgárt kívánt férjül, hogy ő mint zsarnok a' város' törvényeit felforgatá ugyan, de a' természet' törvényein erőszakot nem követhet el, hogy az életkor' daczára is házasságot szerezzen. Országokban pedig illy rendetlenséget épen nem kell megengedni, sem túrni az éretlen és szerelmetlen szövetezéseket, mellyeknek sem nőszési hatása, sem célja nincsen. Értelmes uralkodó vagy törvényhozó azt mondhatná fiatalit vevő öregnek, mit Philoktetes mond:

„Épen hozzád illő a' nőszés, oh szegény!”

's ha gazdag vén nő' hálósobájában fiatal embert talál-na, hol a' fogolymadarak' módjára a' társalgás csak hizlalja, férfit ohajtó hajadon szűzhöz fogná vezetni azt. — Ennyit ezekről.

XXI. Dicsértetik Solonnak azon törvénye is, melly szerint a' holtról rosztat híresztelni tilalmas vala. Mert az elköltözötteket szenteknek tartani a' józanság, a' nemlevőket kimélni a' méltányosság 's a' gyűlölség' örökségét eltörteni a' polgári okosság javallják. Megtiltá, a' templomokban, törvényszékek' vagy felsőbbség' 's a' közös játékok' színe előtt élőt is szidalmazni, különben cselekvő a' megsértett személynek három drachmát, a' közkincstárba pedig még más kettőt volt köteles fizetni. Mert a' haragon sehol uralkodni nem tudni, neveltlenségre 's féktelenségre mutat, mindenütt uralkodni pedig fölötte nehéz és sokaknál lehetetlen; már pedig a' törvénynek mindig a' lehetségre kell számítva lennie, ha keveseket sikerrel, 's nem sokakat sükertelenül kíván dorgálni.

Dicséretére válik a' végrendeletet tárgyazó törvénye is. Előbb végrendeletet tenni nem volt szabad, hanem a' megholt vagyonának és házának a' családra kellett maradni. Ő

ellenben annak, kinek gyermekei nem voltak, megengedé kénye szerint ajándékozni el javait, többre böcsülvén a' barátságot a' rokonságnál, a' szeretetet a' szükségnél, mi által a' pénzt birtokosának valódiul sajátjává tevé. De viszont meg nem engedé, hogy az illy végintézetek minden korlát nélkül tétessenek, hanem ha ki nem betegség, varázseszközök, békók, vagy erőkényszerítés, vagy asszonyhizelgés által biratott rá; hol ismét egészen helyesen tőn, hogy a' kényszerítést épen nem különbözteté meg a' rászédéstől, hanem a' ravaszságot a' kényszerítéssel, a' fájdalmat a' gyönyörűséggel egy sorba tevé, mellyek az embert egyaránt kivehetik sodrából.

Az asszonyok' kimenetelét, gyászolását és az ünnepeket illető törvényt is hozott, melly a' rendtelenséget 's rakonczatlanságot meggátolandó lenne. Az asszonynak, ha kiment, nem volt szabad háromnál több ruhát 's több mint egy obolosnyi italt 's ételt vinni magával, egy rőfnél nagyobb kosarat hordania, sem éjjel máskép, mint kocsin menve 's fákljától kalauzoltatva utaznia. Mások' temetésénél az arctépést, a' siralmas dalokat 's jajveszékléseket eltörle. Tiltatott halotti áldozatul ökröt vágni 's a' holttal három ruhánál többet temetni el 's temetkezésen kívül idegen sírokat látogatni. Ezeknek nagyobb részét a' mi törvényeink is tiltják, mellyekhez még az is kapcsolatik, hogy az, ki ellenkezőt cselekednék, a' gynoikonomoktól büntetessék meg, minthogy a' gyászolás körüli illy szenvedélyes és illetlen magaviselet asszonyi gyöngeget árul el.

XXII. Látván pedig, hogyan telik meg a' város a' bátorságos élet' kedvéért mindenünnen összeseregglő emberek által, holott a' tartomány nagyobb része terméketlen és sovány, a' tengeren utazók pedig olly földet, melly semmivel sem bír, mit cserébe adhatna nekik, meg sem keresnek, mesterségüzésre szoktatá a' polgárokat, és törvényt hozott, hogy a' fiú ne legyen köteles atyját eltartani, ha ez semmi mesterségre nem taníttatá őt. Lykurg, ki idegen néptől tiszta városban lakott 's olly tartománynyal bírt, melly mint Euripides mondja, sokaknak sok 's kétszer annyinak is több mint elég, 's ki, mi fő dolog, Lakedaimont heloták' soka-

ságától látá körülborítva lenni, kiket henyélni nem hagyni, hanem örök munka 's erőltetés által gyöngíteni legtanácsosabb volt, helyesen tön, hogy a' minden vesződséges és aljas munkák alól felszabadított polgárokkal fegyvert fogatott, hogy kizárólag ezen egy mesterséget tanulnák és gyakorolnák. De Solon, ki nem a' dolgokat a' törvényekhez, hanem a' törvényeket szabván a' dolgokhoz, mivel látá, hogy a' föld természeténél fogva a' szántóvetőket is csak szűken elégítheti ki, a' henye, hivalkodó tömeget táplálni pedig képtelen, a' műveknek adott tekintetet, 's meghagyá az areopagi tanácsnak, hogy felügyeljen, vajjon milly keresetből él kiki, a' henyéket megbüntetendő. Még szigorúbb a' pontusi Heraklidesztől említett törvény, hogy az ágyasoktól nemzett gyermekek ne köteleztessenek atyjok' táplálására. Mert ki a' házasságban az erkölcsiségre nem ügyel, nyilván van, hogy az nem gyermeknemzés, hanem buja kéj végett tart asszonyt 's így jutalmát már elvevé 's nem marad oka gyermekei miatt panaszkodnia, kiknek létöket is csúfságossá tevé.

XXIII. Átalán véve úgy látszik, hogy Solonnak az aszsonyokat illető törvényeiben legfőbb helytelenség van. Mert míg megengedi, hogy a' házasságtörő megölethessék attól, ki tetten kapja, azt, ki nemes születesű nőt rabolna el 's fertőztetne meg, száz drachmában bünteteti, a' kerítőt pedig húsz drachmában, kivevén azokat, kik nyilván árulják magukat, azon paráznákat értvén, kik a' fizetőket világos nappal is meglátogatják. Továbbá ellenzé a' nőmagzatnak vagy nőtestvérnek eladatását, kivevén, ha valamellyik szüzeségét áldozná fel valamelly férfinak. Már ugyanazon tettet majd keserűen 's irgalom nélkül büntetni meg, majd pedig gyöngén és játszva csekély bírságot mérve rá, valódi esztelenség, hanemha a' városban a' pénznek akkori szűke miatt, a' bírság' nagyságát a' beszerzés' nehézsége neveli vala. Mert az áldozatok' megbecsülésében a' juhok és a' drachmát egy medimnasnyi gabona gyanánt számítja, az isthmiákban győzőnek száz, az olympiákban győzőnek ötszáz drachmát adatott; ki farkast hozott, öt, ki farkasnőt, egy drachmát kapott, amaz, mint phalerosi Dömötör mondja, ökörrel, emez juhval ért

fel. Azon árak, melyeket a' tizenhatodik törvénytáblán a' válogatott áldozatokra nézve szabott, csakugyan sokkal nagyobbak, de a' maiakhoz képest mégis szinte csekélyek. A' farkasok ellen hadakozni régi szokás az athenieknél, marhatarásra, mint művelésre alkalmasabbak levén földjeik. Vannak, kik mondják, hogy a' nemzetségek nem lon-nak fiaitól, hanem azon életnemektől vették nevüket, melyekre eleinte osztva voltak, 's így a' harczolók hopliták, a' kézművesek ergadák, a' másik kettő közül a' földművelők gedcontes, a' marhalegeléssel foglalkozók pedig aegikoreseknek neveztetének.

A' vizet illetőleg, mivel nem bővülködven a' tartomány sem apadhatlan folyókban, sem tavakban, sem dús kút-főkben, közönségesen ásott kút-főkre szorultak, törvénynyé tévé, hogy a' hol egy hippikonon azaz: négy stadiumnyi körületen nyilvános kút van, használják ezt, nagyobb távolság mellett pedig saját vizet keressenek, ha mindazáltal maguknál tíz ölnyi mélységig ásván nem találának vizet: szabad legyen a' szomszédban naponként kétszer egy hat pintes vödört megtölteniök. T. i. jónak tartá a' szükségén segíteni, a' henyéséget nem ápolni. Az ültetvények' távolságát is igen járatosan határozá meg, mert ki földjébe bármilyen más fát ültetett, öt lábnyi távolságra kellett szomszédjától maradnia, ha pedig füge- vagy olajfát, kilencre, mivel ezek gyökereikkel messzebbre terjednek, és szomszédságok nem minden növényeknek ártatlan, mert a' táplálékot vonják el tőlök 's némellyekre nézve káros kigőzölgést bocsátanak. Ki vermet, vagy gödröt akart ásni, annak olly messze kellett másnak telkétől maradnia, mint a' millyen mély a' gödör vala, 's a' ki méhkasokat állított fel, háromszáz lábnyi távolságra kellett mennie másnak régebben felállított kasaitól.

XXIV. A' termékek közül csak az olajfát engedé meg idegeneknek eladhatni, egyebet kivinni tiltatott 's azokat, kik mégis kivittek valamit, az archonok által ünnepélyesen megátkoztatá, vagy ennek a' kincstárba száz drachmát kellett fizetnie. E' törvény mindjárt az első táblán áll. Innen nem egészen hihetetlennek kell mondanunk, mit némellyek ál-

línak, hogy hajdanta a' fűgék' kivitele is tiltva volt 's hogy az ily kivivőknek feladói a' bemondástól sykophantáknak nevezettek.

A' négy lábúak által okozott károokra is hozott törvényt, melyben a' többek között rendelé, hogy a' valakit megmaró kutya négy rőfös nyakvason (örvön) adassék ki: mely gondolat igen célirányos a' bátorságra nézve. A' polgárosodók' ügyében hozott törvénye szinte mutat fogyatkozásokat, mert senkinek sem engedi meg polgárrá lennie, ki hazájából nem örökre száműzetett, vagy Athenbe mesterségűzés végett nem mindenestül vándorlott. De, mint mondatik, ezzel nem annyira az idegeneket akará eltávoztatni, mint ezeket inkább a' polgári jog' bizonyos reményével a' városba édesgetni, 's a' kiűzeteknél a' szükségét, a' kivándorlóknál az önelszánást hűségök' záloga gyanánt tekinté. Különös maga' nemében a' közönséges lakomákat, melyeket Solon parasitiáknak nevez, illető törvény is; mert ellenzé, hogy valaki ezekben gyakran megjelenjen, bünteti pedig azt, ki, a' sor rá jövőn, megjelenni vonakodik, mert amaz torkosságnak, emez a' polgárság' megvetésének tekintethetik.

XXV. Mind ezen törvényeknek száz évig tartandó erőt adott. Törvényei egy hosszukás tokban forgatható fa táblákra irattak, melyeknek némi maradványai még az én koromban is tartogattattak a' prytaneumban, 's Aristoteles szerint, kyrbeiseknek neveztek, Kratinos pedig, komikus (költő) így szól valahol:

„Drakora és Solonra esküszöm! ma már

Kiknek kyrbeseiken árpát szarít a' nép.“

Némellyek pedig azt mondják, hogy tulajdonképen csak a' vallást 's áldozatokat foglaló táblák voltak a' kyrbesek, míg a' többiek aronáknak neveztek. A' tanács tehát egyetemes esküt esküvék Solon' törvényeit fentartania, a' Thesmotheták' mindenike pedig a' piacon, Merkur' kövén személyes esküt fogadván, ha át fogná hágni az alkotottakat, Delphi-ben egy maga nagyságú arany szobrot legyen az istennek szentelendő.

Solon a' hónapok' tarkaságát is átlátá, 's hogy a' hold'

mozgása sem a' kelő, sem a' lemenő nappal tökéletesen ősz-sze nem esik, hanem gyakorta ugyanaz napon a' napot eléri és el is hagyja. Miért is rendelé, hogy az ilyen nap ó-és újholdnak neveztessek, azt hiven, hogy ezen napnak a' hold' és nap' egyesültét megelőző részét a' búcsuzó, hát-ralevő részét pedig a' kezdődő hónap-hoz kellessék számítani. Ugy látszik, ő volt az első, ki igazán fogá fel Homérnak ezen szavait:

„Egyike a' hónapnak búcsúzik, míg másika megjő.“

A' következő napot újholdnak nevezé. A' huszadik napon túl következőket nem szaporítólag, hanem miként a' hold' világánál látá, visszafelé, fogyasztólag számítá egész a' harminczadikig.

Törvényeinek hozatása után, naponkint jövének Solonhoz némelyek, dicsérőleg vagy roszalólag, vagy tanácsadólag, hogy egyetmást, a' mint ennek vagy amannak eszébe jutott, írna fel még tábláira, avagy hagyna el; még sokkal többen voltak, kik kérdezködték, tudakozódtak és ostromolták őt, magyarázná 's fejtené meg nekik, hogyan kelljen ezt vagy amazt venni 's milly értelem feküdnék bennök. Látván pedig hogy ezeket nem tenni helytelen, tenni gyűlöletes, 's általán véve a' zavartól menekedni, és semmivel meg nem elégedő, gáncsoskodó polgártársaitól szabadulni vágyván, holott, miként maga mondja, „nagy dolgokban mindenneknek tetszeni nehéz,“ utazási ürügyül hajóbirtokosi foglalatosságát használván, hajóra szállt, mielőtt az atheniektől tíz évi távollétre engedelmet nyert volna. Remélé, hogy ennyi idő alatt meg fognak barátkozni törvényeivel.

XXVI. Először is Aegyptusba érkezék, 's eleinte, mint maga mondja, ott mulatott:

„Nilus' torkánál 's a' kanóbi fokok' közelében.“

Egy ideiglen bölcselkedést űzött heliopolisi Psenophis és sasis Sanchissel, mint legtudományosabbakkal a' papok között, kiktől hallá, mint Plato mondja, azon Atlantisról szóló regét is, melyet a' hellenekkel költeményben kezdett meg ismertetni. Azután Kyprosba evezett, hol Philokyprostól, az ottani királyok' egyikétől kitűnőleg szerettetett. Ezen király-

nak egy nem nagy városa volt, melly Demophontól, Theseus' fijától Klarios folyamnál építtetett 's megerősített ugyan, de egyébiránt zordon és sovány helyen feküdt. Mellynek alatta midőn szép síkság terülne el, Solon rábeszélé a' királyt, hogy oda helyezné által városát, ekként mind kelleme-sebbé, mind nagyobbá teendő azt. Maga is jelen levén, fel-ügyelt az építésre és segéd kezeket nyújtott a' kényelmesség és bátorságra nézve mindent a' legjobban rendelni el; úgy annyira, hogy Philokyproshoz a' sok gyarmatos szinte tódul-na, a' többi királyok pedig irigykednének. Honnan Solonnak dicsőséget adandó, az előbb Aepeia nevű várost szerinte ne-vezé Solinak. Ezen gyarmatosításról maga is tesz említést; mert elegiáiban így szólítja Philokyprost:

„S most Soliban légy úr 's országolj benne sokáig

Lakjad a' várost, és lakja sokára nemed.

Engem röpke hajón épen szállítson honomba

E' földről Kypriis, ő, a' virágkoszorús.

És ama' munkámért adjon hirt 's nyújtsa kegyelmét,

'S hagyjon megtérnem boldogul újra haza.“

XXVII. A' Krösusnál való látogatását, mint az idővel meg nem egyezőt, költeménynyé akarják némellyek tenni. Én azonban, olly híres 's annyi tanútól támogatott elbeszélést, melly, mi több, Solon' erkölcsével megegyező 's nagy-lelkűségre 's bölcsességéhez annyira méltó, csakugyan el nem vethetek némi számlálási kanonok miatt, mellyeknek ellen-mondásait, azon számtalanok, kik ezeknek javíthatásával fog-lalkozának, elhárítani maig sem valának képesek. Solon te-hát, mint mondatik, Krösus' meghívására Sardesbe jött, 's itt nem különben járt, mint ama' száraz föld' lakója, ki legelő-ször tengerre szállott. Ez t. i. majd e' majd ama' folyót látván, azonnal tengernek tartotta, így 'az udvaron fel 's alá járó So-lon a' sok királyi csinos udvarnokok közt, kiket fényes öltö-zetben, számos szolgálától 's hajduktól kísérve sétálgatni lá-tott, mindegyiket Krösusnak hitte lenni, mígnem maga elébe vezettetnék, ki mind azt, mit drága kövekben, költségesen festett köntösökben és mesterséges arany művekben ritkát, fényest, és csodálatra méltót bírni gondolt, magán viselé, hogy

annál fenségesebb és tarkább szemléletet okozzon. Midőn pedig Solon általellenben állva sem semmit nem érte, sem Krösus' várakozásának ellenére, a' látványhoz semmit nem szóla, sőt az okosabbak világosan láthatták, hogy az illy gyermekes csecsebecsére 's hiúskodásra megvetéssel tekint, felnyittatá neki kincseinek tárházát, megmutattatá, ide 's tova vezettetvén őt, minden készületét 's dús fényét, noha Solonnak mind ezekre szüksége nem volt, Krösus maga nyújtván neki alkalmat, hogyan ítéljen lelkülete felől. A' mint pedig mindent megtekintvén, viszont bevezettetett volna, kérdé őt Krösus, vajjon látott-e nálánál boldogabb embert? Solon felelt, hogy igen is látott, Tellust, egy polgártársát, 's a' mint elbeszélé, hogy Tellus igen becsületes ember levén 's jólélő fiaikat hagyván 's a' szükségeseekben fogyatkozást nem szenvedő életet élvén, hazájáért vitézileg harczolva dicsően halt legyen meg, már ekkor Krösustól igen különös 's műveletlen embernek tartatott, mint ki nem az arany' és ezüst' sokaságát tenné a' boldogság' mértékévé, hanem egy pár 's magán ember' életét 's halálát illy hatalom 's méltóságnál többre becsülné. Mind e' mellett ismét megkérdezé, vajjon Tellus után ismerne-e nálánál boldogabbat? Solon újra mondván, hogy Kleobist és Bitont ismerné, a' testvér és anyaszeretethen példás férfiakat, kik midőn az ökrök késnének, maguk fogván be a' szekérigába magukat, így vonák Iuno' templomába anyjokat, kit örömén kívül, még a' polgárok is boldognak hirdetének: hol miután áldoztak és ittak volna, más napon többé fel nem kelének, hanem halva találtattak, 's ilyen dicső tett' érzését csendes, fájdalom nélküli halál váltá fel. „S minket, szóla boszúra kelve Krösus, nem is teszsz a' boldogok' száma közé?” Solon sem hízkelkedni nem akarván neki, sem haragját még inkább gerjeszteni: „O lydák' királya, ugymond, a' helleneknek az istenség mindent közepszerűen adott, melly közepszerűségünkben bölcseségünk is, mellyel birunk, sem nem királyi, sem nem tündöklő, hanem úgy szólván, csak bizodalmas, együgyű bölcseség, melly az életet örökké kiteve lenni látván mindenféle viszontagságoknak, nem enged jelen javainkkal büszkélkednünk, sem valakinek idővel változható

szerencsését csodálnunk. Mert a' jövődő minden embernek különféle nem várt sorsot nyújt; 's csak azt tartjuk boldognak, kinek isten kegyelméből mind végig jól mennek dolgai. A' még élő 's az élet' veszélyeiben forgó embernek boldogsága olly bizonytalan és kétes, mint a' még harczolónak tapsa és koszorúja." Ezeket elmondván Solon visszavonult, Krösust megsértve, de meg nem javítva.

XXVIII. A' meseíró Aesopusnak, ki Krösus által hivatván szinte ekkor Sardesben volt 's nagy becsben állott, megesett szíve Solonon, ki illy semmi emberséggel fogadtatott, 's tanácsot adandó neki. „O Solon! úgymond, a' királyokkal vagy igen ritkán, vagy igen édesen kell beszélni.” — Solon pedig: „Sőt istenemre — úgymond — vagy igen ritkán, vagy igen jól.” Ez úttal tehát Krösus ekképen veté meg Solont. De midőn Kyrossal meghasonlván, hadban meggyőzeték és városát elveszté 's mint fogoly elevenen vala elégetendő 's már a' persák' láttára 's Kyros' jelenlétében megkötözve a' kész máglyán állott, a' mennyire csak kitelhetett tőle, fenszóval háromszor kiálta: „O Solon!” Kyros pedig elcsodálkozván megkérdezte tőle, mi ember vagy isten volna azon Solon, kit egyedül nevezne végső szükségében? Krösus semmit nem titkolva szólott: „Ezen férfiú a' hellen bölcsenek egyike, kit magamhoz hívék, nem hogy valami rám nézve szükségest hallanék vagy tanulnék tőle, hanem hogy szemlélőm lenne és úgy menne el, mint tanúja azon boldogságomnak, melyet elveszteni valóban nagyobb gonosz volt, mint bírni szerencse. Mert pusztá hang 's ábránd volt a' birás' szerencséje, míg most sorsom' változási csakugyan rettentő szenvedés 's gyógyíthatlan fájdalommal végződnek. Azért inte engem ama' férfiú, az akkori időkről a' mostanira következtetvén, hogy életem' végét tekintém 's ingadékony bizodalomtól elkapatva, ne gőgösködném.” Miután e' felelet Kyrosnak megvitették, ez okosabb lévén Krösusnál és Solon' mondását szembetűnő példa által erősítve látván, nemcsak szabaddá tévé Krösust, hanem egész élte' végéig becsben is tartá. 'S így Solon azon szép hírben részesült, hogy egy mondással a' királyok' egyikét megmenté, másikat bölcsébbé tévé.

XXIX. Solonnak külvándorlása alatt a' városiak mindnyájan fellázadtanak. A' síkság' lakóit Lykurg vezérlé, a' tengerpartiakat Megakles, Alkmaeon' fia, a' hegyieket pedig Pisztratos, kik között a' napszámosok' tömege volt, mely a' vagyonosokra leginkább agyarkodott. A' törvényekkel még élt ugyan a' város, de már újabb változásoknak néztek elébe 's mindnyájan más alkotmányt kívántak, nemcsak azt remélvén, hogy másokkal hasonló lábon állandanak, hanem hogy a' változás által másoknál többet nyerezenek 's elleneiken tökéletesen győzni fognak.

Igy állottak a' dolgok, midőn Solon Athenbe visszatért. Mindenektől tisztelet 's becsület adaték ugyan neki, de közre szólnia 's közre hatnia sem nem bírt többé, sem erre a' vénség miatt kedve nem volt. Azonban a' pártokat vezető férfiakkal egyenként szólván, megkísérté elosztatni a' meghasonlást, és összehangoztatni őket, kik között Pisztratos leginkább látszott hajtani szavára. E' férfi beszéde valami vonzatos és nyájas vala, a' szegényeknek jóltevője, az ellenek iránt mérsékelt és méltányos volt. Mi a' természettől nem volt tulajdona; azt úgy utánozá, hogy jobban bíztak benne, mint azokban, kikben az eredetileg taláztatott, 's általában kiki józan, szerény férfinak tartá, ki az egyenlőséget mindenek felett szereti, 's mindenkire boszankodik, ki a' jelen állapotot ingatja, vagy újabbak után törekszik. Igy szedte rá a' tömeget. De Solon csakhamar fölfedezé belsejét, 's első volt, ki keresztüllátott tervein; noha azért nem gyűlölé, hanem inkább szelidíteni és javítgatni törekvék őt, mind neki, mind másoknak mondogatván, hogy ha valaki az elsőség' kívánását szívéből kiirthatná, 's a' korlátlan hatalom' vágyából kigyógyíthatná, nálánál az erényre születettebb ember 's jobb polgár nem is léteznék.

Ez idő tájban kezde Thespis a' tragoedián változtatni, 's a' dolog' ujsága sok népet csődite össze; noha még pályázó versenynyé nem vált vala a' dolog. A' hallani és tanulni szerető természetű Solon, ki vénségében az időtöltésnek és tréfáknak, valamint a' lakomáknak és hangászatnak is jobban hódola, megnézte Thespist is, midőn ez, a' régieknek szoká-

sa szerint, maga játszanék. Az előadás után Thespishez fordulván, azt kérde tőle, vajjon ennyiek' ellénében nem szégyenlene-e oly sokat hazudni. 'S midőn Thespis azt válaszolná, hogy ily dolgokat tréfából mondani és cselekedni nem volna vétek, Solon erősen ütven botjával a' földre, monda: „Ha mi e' tréfát diesérjük és becsüljük: nem sokára ügyeinkben fogjuk feltalálni.”

XXX. Midőn pedig Pisistratos maga magát megsebesítve a' terére jött székéren vitetvén, a' népet felingerlő, mintha ellenségeitől hazafisága miatt alattomosan támadtatott volna meg, és sokan valának, kik e' felett neheztelének 's morgának, Solon közelítvén hozzája 's megállván mellette: „Hippokrates' gyermeke, úgymond, nem helyesen játszod homeri Odysseos' szerepét, mert ezt azért teszed, hogy polgártársaidat csajjad meg, míg amaz azért sebesíté meg magát, hogy ellenségeit szedje rá. De a' sokaság kész vala fegyvert fogni Pisistratos mellett, és így népgyűlés tartatott. Itt Ariston azt indítványozván, hogy Pisistratos mellé ötven buzogányos adassék, kik testőrzői lennének, Solon felkelvén ellenmondott és hosszan értekezett, mintegy oly formán, miként versciben fejezi ki magát:

„A' csalfának csak nyelvére, beszédire néztek,
Egy sínes köztetek a' ki nem indul a' róka' csapásán
'S mindenitek' lelkét vastag homály fedezi.“

Azonban látván, hogy a' szegények Pisistratosnak kedvezni kívánván, zajongtanak; a' gazdagok ellenben elfutottak és megfélemlettek, ő is eltávozott, mondván, hogy ő amazoknál értelmesebb, emezeknél vitézebb; értelmesebb, mivel azok nem tudják mi történik; vitézebb, mivel ezek tudják ugyan, de a' zsarnoksággal szembeszállni nem merészenek. Miután a' nép amaz indítványt elfogadá, nem sokat vetekeedett Pisistratossal, a' buzogányosok' menyisége felett sem, hanem a' mennyit tartani és szedni kívánt, nyilván megengedé neki, mígnem ez a' várat elfoglalá. Ez megtörténvén 's a' városban minden felfordulván, Megakles a' többi Alkmaenidákkal tüstént elfutott. Ámde Solon, noha már igen öreg 's minden segedelem' szükében vala, mégis megjelent a' téren 's a' polgárokhöz beszédeket

intézett, mellyben részint gondatlanságukat és gyávaságukat roszallá, részint feltűzelé és kérve kéré nem hagyniok el a' szabadságot. Ekkor monda amaz emlékezetes szavakat, hogy „ezelőtt könnyebb volt a' sarjadó zsarnokságot elnyomniok, de most nagyobb és fényesebb volna a' felnőtt és erőre kapott zsarnokságot kivágniok és semmivé tenniök.” De senki nem hajtván rá a' félelem miatt, haza mene, vévé fegyvereit 's ajtaja előtt az útczára kirakván azokat, monda: „Én hazámat 's a' törvényeket tehetségem szerint védelmezém.” Ezentúl nyugalomban éle; 's midőn baráti megfutamlásra nógatnák, nem hajolt szavokra, hanem verseket írván, az athenieket szidta:

„Hogyha botorságtok keserű bajt szerze tinektek,

Ne terheljétek váddal az isteneket.

Őt nagygyá magatok tettétek, az öröket adván,

Mindezekért nyervén tőle galád rabigát.”

XXXI. Midőn e' miatt sokan intenék, hogy a' zsarnoktól megölethetnék, és kérdenék, mire támaszkodva beszélne illy vakmerően? „Vénségemre” válaszolt. Ámde Pisistratos, miután hatalmába kerité a' dolgokat, annyira megbódítá Solont tisztelet, jóakarat 's magához hívogatás által, hogy ez tanácsadó-jává válék, és több tetteit helybenhagyá. Mert Pisistratos Solon' törvényeinek nagyobb részét fentartá, mellettök maga is megmaradván 's barátait is kényszerítvén, 's mi több, midőn egykor, már mint zsarnok, az Areopag-tanács előtt emberölés miatt vádoltatnék, szerényen megjelent, magát védelmezendő; de a' vádoló nem jelent meg. Egyéb törvényeket is hozott, többek közt, melly a' háborúban megcsónkoltakat közkölségen parancsolja tápláltatni. Azonban Heraklides megjegyzi, hogy Pisistratos e' részben Solontól már némileg megelőzteték, ki a' megcsónkított Thersippus' számára hasonló végzést eszközölt. Theophrast szerint a' dologtalanság elleni törvénynek szerzője is nem Solon, hanem Pisistratos, mellyel a' földet művelés által termőbbé, a' várost békeszeretőbbé tevé.

Solon egy nagy munkához, az Atlantisról szóló igaz történetnek vagy mesének kiviteléhez fogott, melly vele saisi tudósoktól közöltetett 's az athenieket is illeté. Melly munkával azonban felhagyott, nem foglalatosságai, mint Plato mondja,

hanem inkább vénsége miatt ijedvén meg a' vállalat' nehézségétől. Mert hogy üres ideje bőségben volt, az illyes szavak jelentik:

„Vénülök, napról napra tanulva sokat.“

És

„Venus 's a' Musák gondom most 's bacchusi tárgyak,

Tőlök az ember jó kedvre 's örökre derül.“

XXXII. Mint valamely szép jószágnak elhagyott telkét, melly vérség szerint némileg rája szállott, ügyekezett Plato amaz anyagot, Atlantis' historiáját, megmunkálni 's felékesíteni, 's fenséges bemenetelt, nagy kerítéseket és udvarokat vont körülötte, millyenek soha még egy elbeszélésnek, mesének vagy költeménynek sem jutának. De fájdalom, későn kezdvén hozzá, éltét a' munka előtt végzé, 's mennél vonzatosb az, mi elvégezve van, annál fájdalmasabban érezzük azt, mi még hiányzik belőle. Mert valamint az atheniek' városa csak az olympi Iupiter' templomát, úgy Plato' bölcsesége azon számtalan fenséges munkák között, csak Atlantis' historiáját hagyá végezetlenül.

Solon, mint pontusi Heraklides említi, még sokáig élt Pisistratos' egyeduralkodása alatt, eresusi Phantias szerint pedig nem egészen két esztendeig. Mert Pisistratos Comias' archonsága alatt lett egyeduralkodóvá, Solon pedig, Phantias' állítása szerint, Hegestratos, Comias' követője alatt mula ki. Hogy hamvai, testének megégettetése után, Salamis szigetén széljel szórtak volna, nem egyéb alaptalan mesénél, melly semmi hitelt nem érdemel, noha sok nagytekintetű íróktól, névszerint Aristoteles philosophustól is felhozatik.

Publicola.

I. Így vala Solon, és ezzel Publicolát hasonlítjuk egybe, kinek később tiszteletből adá a' romai nép e' nevet, mert előbb Publius Valeriusnak hivaték. A' közvélemény szerint ama' Valeriusból származott, ki hajdanta leginkább okozá, hogy a' romaiak és sabinok ellenségekből egy néppé lettenek. Mert ő az, ki leginkább sürgeté a' királyokat az összejövetelre és kibékülésre. Ezzel volt, mint mondatik, Valerius rokon, ki a' még királyos Roma' idejében kitűnő vala szónoksága 's gazdagsága által, 's mivel amazzal becsületesen és szabadon szolgált az igazságnak, emeből pedig nemesen 's emberszeretőleg juttatott a' szűkölködőknek, azonnal nyilvánvalóvá lőn, milly elsőséggel fogna bírni, ha a' népuralkodás hozatnék be. Miután Tarquinius Superbus, ki sem a' trónra szép szerével nem, hanem istentelenül és törvénytelenül jutott, sem a' trónon királyilag nem: hanem dőlőfösen és zsarnokoskodva viselé magát, a' nép megvetvén, elkeseredve fellázadt ellene, alkalmúl használva Lucretiának esetét, ki a' rajta elkövetett erőszak miatt megölé magát; 's miután Lucius Brutus az ügyek' változtatását célba vevé, először is Valeriushoz folyamodott, 's ennek igen lelkes segedelmével a' királyokat kiűzé: míglen azon hiedelem uralkodék, hogy a' nép a' király' helyébe tán egy fővezért lesz választandó, megnyugvék Valerius, tudván, hogy Brutust, a' néphatalom' kalauzát, inkább illetné az uralkodás. De midőn a' nép, nem szenvedhetvén az egyeduralkodásnak még csak nevét sem, 's a' megosztott főhatalmat könnyebb lélekkel vélvén elviselhetni, csakugyan kettőt jelelt ki, és kettőt kívánt: reménylé Valerius, hogy Brutussal együtt fog elválasztatni és consulságot viselni; de mi nem sikerült. Mert helyette Brutus' akaratja ellen is Tar-

quinius Collatinus, Lucretia' férje választaték, ki Valeriussal semmi erényben nem mérközheték. De a' tehetősek, tartván a' királytól és fiaitól, kik a' külföldön mindent feszegettek, a' várost pedig könyörületre indígtaták, olly vezért kívántak, ki leghalálosabb ellenségek volna 's bizonyosan nem tágitana.

II. Megneheztelvén Valerius, hogy nem hívék felőle, miként ő azért, mivel a' tyrannoktól személyesen meg nem bántaték, nem fogna mindent tenni a' hazáért, a' tanácsból elmaradt, az ügyvédségről lemondott, 's a' közügyektől egészen visszavoná magát: úgy annyira, hogy sokaknak beszédre és aggodalomra ada alkalmat, kik féltének, nehogy haragjában a' királyokhoz álljon 's a' még ingadozó ügyeket és várost felforgassa. Midőn pedig némely egyebekre is gyanakodván Brutus, elvégezé a' tanácsot az áldozatokra megeskettetni 's egyszersmind az eskünapot is meghatározá, Valerius teljes vidámsággal jelent meg a' téren 's első esküvék sem nem engedni, sem nem kedvezni Tarquiniusnak, hanem hatalmasan harczolni a' szabadságért. Mi által a' tanácsnak örömet, a' consuloknak bátorságot szerzett. Esküjét nem sokára tettel is megerősíté. Mert követek jövének Tarquiniustól, népcsábító leveleket és mézes beszédeket hozván, mellyekkel legkönnyebben vélték megnyerhetni a' népet, azt állítván a' királyról, hogy ez a' dőlýfről lemondott legyen és mértéktartó kívánataiban. Kiket midőn a' consulok a' sokaság elébe vélték vezettetni, Valerius nem engedé, hanem ellentállott, 's megakadályozá, nehogy a' szűkölködő népnek, melly a' zsarnokságnál inkább gyűlöli a' háborút, alkalmat és ürügyöt szolgáltatssanak az újításokra.

III. Ezután más követek jövének 's jelenték, hogy Tarquinius a' királyságról lemond, háborúskodni megszűn, egyedül maga', barátjai' 's rokonai' számára pénzőket 's vagyonukat kérné, miből földönfutásokban élhetnének. Mi midőn sokakat könyörületre indított, de kivált Collatin sürgetné a' dolgot, Brutus a' millyen szilárd és hirtelenharagú férfi volt, kifuta a' terére 's tisztársát árulónak szidalmazá, ki háborúi és zsar-

noksági segédelmet akarna nyújtani azoknak, kiknek veszedelmes volna száműzetési költséget szavazni. A' polgárok öszszegyűlvén, ekkor szólott közpolgár legelőször a' népben t. i. Caius Minucius, Brutusnak tanácsolván, a' romaiakat intvén, meglátniok, hogy a' pénz nálok maradván, hadakozzék a' zsarnokok ellen inkább, mint ezekkel a' romaiak ellen. Végre mégis azon nézet győze a' romaiaknál, hogy birtokában levén a' szabadságnak, mellyért harczoltanak, ne áldoznák fel a' békét pénznek kedvéért, hanem inkább a' tyrannokkal együtt száműzzék ezt is. Tarquiniusnak azonban legkisebb gondja volt a' pénz, 's követelésével inkább csak a' népet akará megkísérteni 's az árulást előkészíteni. Ezen dolgoztak a' követek is, a' király' jószágait választván késedelmzésök' ürügyeül, mintha ezt előbb eladni, azt bátorságba hozni, amazt ismét elküldeniök kellene, mígnem két igen tekintetes házat, t. i. az Aquileiit, mellyből hárman, és a' Vitelliit, mellyből ketten ülének a' tanácsban, elcsábítának. Ezek mindnyájan Collatin consul' hugának fiai voltak; a' Vitelliek pedig Brutussal álltak egyéb saját rokonságban. Brutus t. i. lánytestvéröket bírta, kitől több fiai is valának 's ezeknek érett korú kettejét, mint öcséiket és barátjaikat a' Vitelliek megkeríték 's rábeszélék az árulás' részeszeivé lenniök 's a' Tarquiniak' nemes vérével 's királyi reményeivel szövetkezniök, atyjok' bárgyuságától és zordonságától elszakadva. Zordonságnak mondák Brutus' engesztelhetetlenségét a' gonoszok ellen: a' bárgyuságot pedig, mint vélik, sok ideig álarcz 's lepel gyanánt használá, hogy a' tyrann előtt bátorságban maradhatna, 's később nem kerülheté el, hogy melléknevül ne ragadjon rája.

IV. Most, midőn az ifjak megnyerve voltak 's az Aquileiekkel beszédbe eredtek, abban egyeztek meg mindnyájan, hogy megölt ember' vérért áldozatukként előntvén és beleit illetvén, nagy és szörnyű esküt esküdjenek. E' végett az Aquileiek' házában összejöttek. A' szoba pedig, mellyben ezeknek kellett történniök, mint képzelhető, félig rideg és homályos vala. Nem vehetének tehát észre egy Vindicius nevű szolgát, ki ottben elrejté magát, nem leskelődésből, sem a' történendőknek elősejtéséből, hanem történetesen ben levén, 's a' sietve

jövőkkel találkozni átválván, megállott 's egy szekrény mögé bújt, hol mind a' véghezvitteknek látója, mind pedig a' tanakodásoknak hallgatója lehetett. Határozzák pedig, hogy a' consulokat meg fogják ölni 's az ezekről szóló 's Tarquinius-hoz intézett levelet a' követeknek áttaladják. Ezek t. i. mint az Aquileiek' vendégei, itt laktak 's ezen összeesküvésnél jelen voltak. Ezeket így végezvén el, szétmentek. Vindicius pedig titkon előjövén 's nem tudván, hogyan éljen a' történetekkel, habozott; mert rettentőnek tartá, — a' mint hogy az is volt — Brutusnál, az atyánál, ennek fiait, Collatinusnál a' nagybátyánál, ennek unokaöcséit szörnyű vétek miatt bevádolni; míg ellenben nem vélte tanácsosnak, hogy illy titkos dologba magán embert avasson be. Mégis, mivel bármit vala inkább képes tenni, mint hallgatni, 's a' dolognak tudása is sarkalá, Valerius-hoz ment, mire leginkább e' férfinak leereszkedő 's emberszerető volta indítá, kihez a' kérők mindig szabadon járulhatának, kinek háza szüntelenül nyitva állott, és ki az alacsony sorsúaknak sem beszélgetését, sem kívánságát el nem utasítá.

V. A' mint tehát Vindicius hozzá jöve 's mindent elbeszéle, egyedül Marcus testvérének és az asszonynak jelenlétében, megdöbbenvén és megrémülvén Valerius, nem bocsátá el az embert, hanem szobába zárá 's az ajtóhoz őt gyanánt feleségét állítá, testvérének pedig meghagyá, hogy körülvevén a' királyi udvart, fogná el, ha lehetséges, a' leveleket, 's a' házbefiákat tartná szemmel, míg maga számos védenczeivel 's barátjaival, kik szüntelenül körülte voltak, és szolgáltnak seregével az Aquileiek' házába ment, kik nem valának ben. A' nélkül, hogy valaki észrevenné, az ajtókon betörvén, megtalálá az ott heverő leveleket, hol a' követek' lakása volt. Míg ez ezt tenné, csakhamar ott termének az Aquileiek, 's az ajtóknál összekapván véle, a' leveleket el akarták venni tőle. De ezek védekeztenek 's togáikat amazoknak nyakokra tekervén, ügygyei bajjal, tolva es tolatva, az utczákon keresztül a' terére jutnak. Ugyanez történt a' királyi udvarban is, hol Marcus egyéb a' butorokkal kihordatandó irományokat foglalt le 's a' királyi szolgák közül annyit hurczolt a' terére, a' menayit csak lehetett.

VI. Itt midőn a' consulok a' zajt lecsillapíták 's Valerius' parancsára Vindicius a' házból elővezettetvén, a' vád végbe ment, a' levelek felolvastattak 's a' férfiak nem merészlettek válaszolni semmire: általános levertség és csend uralkodék, míg néhányan Brutusnak kedvezőleg, a' számkivetést emlegeték, és csak Collatinus' könnyei 's Valerius' hallgatása nyújtaták némi árnyékát a' reménynek. Ámde Brutus nevéen szólítván mindenik fiát: „Nossza Titus, ugymond, 's nossza Valerius, miért nem feleltek ezen vádolásra?” Midőn pedig háromszor kérdeztetvén semmit nem felelének, ekkor arczát a' bakók felé fordítván: „a' többi a' ti munkátok” ugymond. Kik is azonnal megragadván az ifjakat, ruháikat leszaggaták, kezeiket hátra köték, testeiket megvesszőzék, mit is egyebek nem nézhetének, sem ki nem állhatának; de ő, mint mondják, sem szemeit máshova nem fordítá, sem harag- és szigorúság- ülte arczát a' könyörület el nem változtatá, hanem komoran nézé fiainak büntetését, mignem a' földre terítettének 's fejeik bárdal levágtának. A' többieket tisztitársára bizván, felkelt 's eltávozott, oly tettet tevén, melyet sem méltó dicséret, sem méltó gáncsolás föl nem érhet. Mert lelkét vagy az erény' fensége érzelmetlenné, vagy a' fájdalom' nagysága tompává tevé. Egyik sem kicsiny, egyik sem emberi, hanem vagy isteni, vagy baromi. Egyébiránt igazságosabb, hogy az ítélthozás a' férfi' dicsőségét pártfogolja, mintsem hogy az ítélő' gyöngesége miatt annak erénye hozassék kétségbe. Különben is a' romaiak a' város' építését nem tulajdonítják oly nagy tettül Romulusnak, mint a' respublica' alapítását 's megerősítését Brutusnak.

VII. Most, midőn a' teréről eltávozott, még sok ideig álmélkodás, borzalom és némaság vala mindenek közt a' tett dolgok felett; de Collatinus megilletődése 's késedelmzése által felbátorodának az Aquileiek: időt kértek maguk' menthetésére 's azt, hogy Vindicius adatnék ki nekik, 's szolga létere ne legyen a' vádolók között. Mit a' consul meg akarván engedni, már a' gyűlést vala eloszlatandó. De Valerius sem az embert, kit kísérei közükbe vevének, kiadni nem akará, sem nem engedé, hogy a' nép az árulókat eleresztve, elszé-

ledjen. Végre valóban kezeit vetvén az árulókra, Brutust hívá 's Collatinusra kiáltott, hogy méltatlanságot követ el, ha tisztitársára tolja gyermekei kivégzésének szükségét, maga pedig azt hiszi, hogy az árulóknak 's a' haza' ellenségeinek tekintetében az asszonyok' kedvét kelljen keresnie. Midőn pedig a' berzenkedő consul Vindiciust elvitetni parancsolná: a' bakók áttörvén a' tömegben, megragadák az embert 's a' tőlök elveendőket üték, ámde Valerius' barátai védelmezőleg állották körüle. A' nép zajt ütve Brutus jelenlétét kíváná. Ez tehát ismét visszajött, és mikor csend lőn, szóla: hogy fiai felett elégséges volt a' maga ítélete, a' többiek felett a' polgároknak, kik különben is szabadok, engedjék a' szavazást. Szóljon a' ki akar 's közölje a' néppel okait. Azonban több beszédre nem volt szükség, hanem mihelyt szavazásra került a' dolog, elítéltetvén mindnyájan lebárdoltának.

Collatinus már a' királyiakkal való rokonsága miatt is némileg gyanús volt, 's aztán utálván Tarquiniust, második neve is gyűlöletes volt előttök: az utolsó esetkor pedig végkép megbukván, önkényt tevő le hivatalát 's a' városból kiosont. Új választás tartatván tehát, Valerius fényesen választaték consulnak, törekedésének méltó jutalmát vevén, melyben Vindiciust is részesítették, a' népnél felszabadítását eszközlő ki, 's azt, hogy szabados léte, mi eddig nem történt, romai polgár lehessen, és szabadon választandó curiában szavazattal bírjon. Különben a' felszabadítottak csak Appius által sokkal későbbben nyerék meg a' szavazhatást, ki ez által a' nép' kedvébe kíváná jutni. A' tökéletes felszabadítás még ma is vindictának nevezetik, mint hiszik, ugyan ezen Vindiciustól.

VIII. Ezek után a' királyi javak a' népnek adatának zsákmányul, a' palota 's a' mezei lak lerontatának. Tarquinius a' Mars mező' legregényesebb részét bírta, 's ez most Marsnak szentelteték fel. A' gabona éppen akkor arattatott le 's a' kévék még akkor ott heverték, de nem vélték kicséplendőknak 's haszonvétre fordítandóknak, mivel a' föld már szentelt föld vala: hanem összefutván, a' folyóba hordák a' nyálábokat. Nem különben vagdalák ki a' fákat is, 's a' vízbe hányták, a' telket egészen parlagon 's pusztán adandók által az istennek.

Az olly sok és sűrű tömegben úszó dolgokat nem messze vivé a' folyam, hanem csak azon helyig, hol az elsők szárazföldre akadván, megültek; az utánuszottaknak pedig nem levén átmenetők, hanem megállapodván 's a' többiekhez fonakodván, a' tömeg szilárdságot és állomást nyert, a' folyam által is nevelendőt. Ez t. i. sok iszapot hajtott, mely üllepedése által nemcsak nagyobbítá, hanem össze is forrasztgatá az anyagokat, a' habok' verései pedig a' helyett hogy megrendítették volna, inkább gyöngéd nyomásuk által mindent összekényszerítettek és szorítottak. A' nagyság és szilárdság által új nagyobbodást nyert, 's egy darab föld képződött, mely mindent felfogott, mi a' folyamon aláúszék. Ez most egy szent sziget a' város mellett, istenházak és sétahelyek vannak rajta 's latin nyelven kéthídköznek nevezetik. Más elbeszélések után ez nem a' Tarquinius-telek' fölszentelések, hanem később időkbén történt, midőn Tarquinia ama' telek mellett egy másikat szentelt volna fel. Ezen Tarquinia pedig egyike volt Vesta' szűz papnőinek, miért is kitűnő tiszteletben részesült, többek közt, hogy minden asszonyok között egyedül az ő tanúbizonysága fogadtaték el. A' házasságralépés' szabadságát, mellyel a' nép megajándékozá, nem fogadá el. A' regék szerint ezek így történtek:

IX. Tarquiniust, ki átlátta, hogy árulkodás által a' trónra nem juthat, a' tyrrhenok nagy örömmel fogadták 's nagy hadi erővel akarák visszahelyezni. A' romaiakat a' consulok vezetékek ellenők, 's csata-rendbe állíták őket szent helyeken, mellyeknek egyikét Arsi erdőnek, másikat Aesuvi rétnek hívták. Mihelyt az ütközet kezdődék, Aruns, Tarquinius' fia, és Brutus, romai consul, nem történetesen találkozáván egymással, hanem gyűlölség és boszútól vezéreltetve, ez mint tyranra 's a' hon' ellenségére, az pedig száműzetését boszúlandó, hirtelen egymásra ugrattak lovaikkal. És szenvedélytel harczolván inkább, mint észszel, és nem kímélvén egymást, mind ketten halva maradtak. Az illy véstetjes előcsatánál az ütközet' kimenetele sem sokkal volt örvendeteseb, hanem az egyaránt sokat cselekvő és szenvedő seregeket zivatar választá el. Valerius nagy szorultságban volt, nem tudván a' csata'

kimenetelét, 's látván, hogy harczolói halottaik miatt csüggedznek, elleneik' halottai miatt pedig fölélednek, olly nehezen meghatározható az elestek' nagy száma miatt, 's olly egyenlő volt a' veszteség. Azonban mindenik rész, ha közelebbről vizsgálá saját veszteségét, inkább meggyőződtnek érezé magát, mint győzőnek az ellenfél' veszteségének sejtése által. Beállván az éj, midőn, miként olly' csatanap után várni leheté, a' táborozók elnyugodtanak, az erdő mozogni kezdett, mint mondják, 's belőle egy szózat hallatszott, melly harsányan jelenté, hogy a' csatában a' tyrrhenok egygyel többet vesztenek, mint a' romaiak, mi kétségkívül isteni szózat volt. Mert ezeknek azonnal kedvök jött hangos csatalármával megrohani amazokat; a' tyrrhenok ellenben félelemtől elfogódván reszketének, a' táborból elrohantak 's nagyobb résziint elszéledtek. A' hátramaradtakat, nem sokkal kevesebbet ötezernél, első megtámadáskor elfogák a' romaiak, 's a' tábort kizsákmányolák. Felszámtatván a' holtak, az ellen' részén tizenegyezerháromszáz, a' romaiakén egygyel kevesebb találtatott. E' csata februar' utolsó napján történt, mint mondják. Valerius triumphust ünnepelt fölötte, első a' consulok közül, ki négyesben tartá bemenetelét. Melly dolog fenséges, nagyszerű látványt nyújtott, nem pedig irigyletest és gyűlölettest, mint némelyek állítják, a' nézőkre nézve; különben sem annyi utánzásra nem lett, sem évek' hosszú során által nem lett volna a' dicsvágnak tárgyává. Meg voltak elégedve azon megfeszítetléssel is, mellyel Valerius archontársának halotti kíséretét 's eltemettetését ékesíté: ki felett egy halotti beszédet is tartott, melly a' romaiaktól annyira megkedveltetett 's olly nagy tetszést nyert, hogy ennek példájára, minden dicsó és nagy elhunyt férfiak a' legnemesebbektől dicsértetnének. Ezen halotti beszéd még a' görögökénél is régibbnek tartatik, hanemha ez is, mint Anaximenes állítja, Solontól származik.

X. De azért neheztelének Valeriusra, és megütközének, hogy Brutus, kiből a' szabadság' atyját tisztelé a' nép, nem akara egyedül uralkodni, hanem mind az első consultársat elválasztá magának, mind pedig a' másodikat, ő ellenben, mondanák, önmagára ruházván mindent, nem Brutus' consulságá-

nak, mely őt nem illeti, hanem Tarquinius' zsarnokságának örököse. „Mert mit használ szóval Brutust magasztalnia, tettel Tarquiniust utánoznia, minden vesszőcsomókkal és bárdokkal egyedül szállván alá házából, mely nagyobb az általa lerontott királyénál is.” Csakugyan kissé kevélyen is lakozott Valerius, az úgy nevezett Velián, olly házbán, mely a' forum felé hajlott, a' magasból tág kilátású, kívülről nehéz hozzájutású volt, hogy alászállás közben a' menet gögösnek, a' kíséret királyilag tündöklőnek tetszenék. Melly igen jó legyen az uralkodásban és magas hivatalokban olly fülekkel bírni, mellyek a' hízélgés' ellenében a' szabad és igaz beszédnek nyitvák, itt példáját adá. Mert mihelyt barátitól megérté, hogy sokaknál botránkozást okoz, nem felelt 's nem is zsémbeskedék, hanem még éjjel sok munkást hivatván össze, leron-tá a' házat 's egész alapostúl felforgatá. A' mint ezt reggel egybegyűlve láták a' romaiak, a' férfi' nagylelkűségét szereték 's bámulák ugyan, de sajnálták a' házat 's fájalták nagyságát és szépségét, melly, mint az embereknél történni szokott, az irigységnek ártatlanul lett martalékává, sajnálták a' consult is, ki zarándokként másoknál lakik.

Mert Valerius barátjai befogadák, míg nem a' nép helyet adott neki, 's amannál igénytelenebb házat építe számára, ott hol most a' Vicus publicus nevű templom áll. Ohajtván pedig nemcsak magát, hanem consuli hivatalát is félelmes helyett örvendetessé és barátságossá tenni a' sokaság előtt, a' bárdokat a' vesszőcsomókból kivetteté, ezeket pedig a' gyűle-kezetbe jöttekor lebocsátá 's a' nép előtt meghajtatá, a' nép-uralkodás' dicsőítésének jeléül. 'S ezt egész mostanig megtartják a' consulok. Így a' nép nem vevé észre, hogy Valerius nem lőn alázatosabbá, miként ők livék, hanem ezen mérséklet által az irigységet semmisítvén és zabolásván meg, épen annyiban öregbíté hatalmának nagyságát, mennyiben ves-teni látszott méltóságából, minthogy a' nép örömmel hódolt neki 's mindent szívesen viselt. Azért is nevezé őt Publico-lának, melly annyit tesz, mint népbarát, 's régi neveinél szokottabbá lőn, miért e' férfi' életének további leírásában mi is ezt használandjuk.

XI. A' vágyakozóknak pedig megengedé a' consulság után járniok 's azt keresniök; de mivel nem tudá a' történéődöket, sőt az irigység' vagy tudatlanság' részéről ellenmondástól kellett tartania: tisztitársának behozatását megelőző egyeduralkodása alatt a' legszebb és legnyomosabb intézvényeket hozá létre. Mindenek előtt a' kevés tagú tanácsot betölté, mivel sokan részint előbb Tarquinius által, részint minap az ütközetben haltak el. Az általa beírottak, mint mondják, százhatezerszáznégyn voltak. Ezután törvényeket íra, mellyek között a' sokaság' hatalmát leginkább nevelé az, melly a' vádlottnak megengedi a' consulokról a' népre hivatkoznia, aztán egy más, melly nem a' néptől adott hatalmat viselőket meghalni parancsolja, majd egy harmadik, melly a' szegényeket segíté fel, a' polgárok' váma töröltetvén el benne, és így azt eszközölvén, hogy mindannyian annál tüzesebben üzzék a' mesterségeket. Azon törvény is, melly a' consuloknak nem engedelmeskedők ellen íratott, nem kevésbé látszék népszerűnek, és inkább a' sokaságot, mint az előkelőket illetőleg írva lenni. Mert az illy engedetlenség' bündijául öt ökörnek és két juhnak értékét tűzte ki. Tön pedig egy juhnak ára tíz, egy ököré száz obolust. T. i. a' romaiaknak akkorban még nem sok vert pénzök volt, hanem inkább nyájakban és gulyákban bővölködtek. Honnan a' vagyont még most is a' marhától marhának (peculium) nevezik, 's a' legrégebb pénzekre bikát, vagy juhot, vagy disznót nyomtak 's a' mi több, még gyermekeiknek is Suillus, Bubulcus, Caprarius, Porcius neveket adtanak, a' capra kecskét, a' porcus disznót jelentvén.

XII. E' részben tehát népszerű és mérséklett törvényhozó vala, míg némellyekben a' büntetést mértéken túlfeszíté. T. i. olly törvényt íra, hogy a' zsarnokoskodni akarót szabad legyen ítélet nélkül megölni, 's a' gyilkolót a' vérsúly alól fölmenté, ha a' büntettet okokkal támogatá. Mivel t. i. lehetetlen az illyeket merészlőnek mindenektől fölfedeztetnie, nem lehetetlen pedig, hogy a' ki fölfedeztetett, előkelő létére az ítéletet megelőzze; megengedé, hogy azon ítéletet, melyet a' bűn felfüggeszt, a' bűnösön az hajtja végre, a' ki

hozzá juthat. A' közpénz' kezelését tárgyzó törvény is dicséretére szolgált. Mert azon adó feletti számvivést, melyet a' polgárok a' hadvitelre fizetének, sem magára vállalni, sem barátira bízni, sem egyáltalán megengedni nem akarván hogy a' közkincsek magán-házba jussanak, Saturnus' templomát jelölé ki kincstárul, melyet e' végre még ma is használnak, pénztárnokokká pedig a' nép által a' fiatalok közül kettőt választatott, 's elsőben is Publius Veturius és Minucius Marcus választatának, és sok pénz gyűlt össze. Mert az árvák és özvegyeken kívül, kik nem adóztanak, a' polgárok' száma százharmincezerre ment. Ezen rendszabások után Lucretiust, Lucretia' atyját jelölé ki consultársának, kinek is, mint öregebbnek, az első méltóságot 's az úgy nevezett fascéseket átengedé, mely előjog az öregebb consuloknak még ma is tulajdona. Midőn Lucretius kevés napokkal későbben meghalt volna, új consulválasztás történvén, Marcus Horatius nevezetett ki, 's ez consulkodott Publicolával az esztendőnek egyéb részében.

XIII. Az alatt, hogy Tarquinius Hetruriában Roma ellen egy más háborút indítgata, csoda történt, mint mondják. Mert midőn még királykodnék 's capitoliumi Iupiter' templomát csaknem elkészité, jóslat' következésében-e, vagy csak saját fejéből, hetruri művészeknél Veiiiben, cserép szekeret rendelt meg Tarquinius, azt a' templomtetőre helyezendő, 's nem sokára ezután trónjától megfosztatott. A' tyrrheniek pedig az alakított négy fogatú szekeret a' kemenczébe vetvén, nem az történt vele, mi az agyaggal a' tűzben történni szokott, hogy t. i. a' nedvesség' kipárolgása után összeaszszék 's öszvemenjen, hanem kinyúlt és feldagadt 's keménysége és szilárdsága mellett olly nagyvá lett, hogy bajosan, a' kemencze' tetejének lebontása 's a' falaknak köröskörül betördelése által vétetheték ki. Mivel pedig ez a' jóslók szerint, azokra nézve, kik a' szekeret bírnák, szerencse' és hatalom' jelének tartaték, a' Veiiiek megegyeztek, hogy azt ha kérendik a' romaiak, át nem adják, hanem azt felelék nekik: hogy az Tarquiniust, és nem Tarquinius' megbuktatóit illeti. Kevés nappal későbben lóverseny tartatván, ez egyébiránt szokott látványt és

részvétet nyújtott; de midőn a' győztes koszorúzott fővel a' versenyútról léptetve hajtott szekeren, a' lovak minden észrevehető ok nélkül, isteni befolyás vagy történet által-e, megijedvén, sebes vágatva hajtóikkal együtt egyenesen Roma felé iramtak. 'S a' mint semmit sem használt, a' mint hátrahúzta és hahózgatta őket, tovább ragadák az erőnek engedőt, és vívők magokkal, mignem a' Capitoliumhoz érve, ott a' ma úgy nevezett Ratumeni kapunál felfordíták. Ennek láttára az elbámult 's megdöbbenő veieik megengedék a' művészeknek, hogy átadják a' szekeret.

XIV. Capitoliumi Iupiter' templomának fölépítését Tarquinius, Demarat' fia, a' sabinok elleni háborúban fogadta meg, de csak Tarquinius Superbus, a' fogadónak fia, vagy unokája építé fel: noha mégis fel nem szentelheté, mert a' midőn kiűzeték, még egy kevés hiházott a' befejezésből. Midőn pedig végképen felépült 's kellő csinossága is megvolt, Publicola igen áhítá a' felszentelés' dicsőségét. Ámde sokan az előkelők közül irigyei valának, kik azon egyéb kitüntetések, melyekben mint törvényhozó és hadvezér méltán részesült, rossz néven nem vették ugyan, de ezen idegen neműt nem vélék neki tulajdonítaniok; egyszersmind Horatiust bizgaták 's ösztönzék nem tágitani a' fölszentelés' ügyében. Mig most Publicolának hadba kellett mennie, Horatiusra szavazák a' szentelést, és a' Capitoliumba kísérek, mivel nem hívék, hogy ezt annak jelenlétében kivihették volna. Mások azt mondják, hogy a' consulok sorsot húzván, Publicolának akaratja ellen a' táborozás, a' másoknak a' szentelés jutott. Miként történt legyen pedig valóban a' dolog, az a' szentelés körülíkből legjobban kitetszik. September' tizenharmadikán tehát, melly körülbelül Metageitnion hónap' holdtöltével esik ősze, mindenek a' Capitoliumon egybegyűlve levén, Horatius, a' mint csendesség lőn, mindent elvégez 's a' szokás szerint kezét az ajtóra téve, a' szenteléshez megkivántató szokat hangoztatá, midőn Marcus, Publicola' testvére, ki már régen az ajtónál ácsorgott 's ezen időpontra ügyelve „Consul! fiad meghalt — ugymond — a' táborban, betegségben!” Ez egyetemben megszorítá a' hallgatókat, de Horatius meg nem ille-

tődék, hanem egyedül így szóla: »Vessétek a' halottat, hova akarjátok, de én gyászt nem öltök» 's a' beszentelést egészen végrehajtá. Azonban nem volt való a' hírdetmény, 's Marcus csak azért hazudta, hogy Horatiust félbeszakassza. A' férfinak magafeltalálása csodálatos, akár hogy a' cselet rövid pillanat alatt észrevette, akár hogy hitelt adván a' hírnek, ez meg nem rendítheti vala.

XV. A' második templom' fölszentelésénél is, mint látszik, hasonló eset történt. Mert az első, melyet, mint említek, Tarquinius készíté 's Horatius szentele föl, a' polgári háborúban a' tűz emészté meg; a' másodikat pedig Sulla állította fel: de a' fölszentelés Catulusra bízott, mivel Sulla már meghalt vala. A' mint ismét a' vitelliusi villongásokkor ezen templom is elpusztított, Vespasianusnak, mint egyéb esetekben, úgy itt is azon szerencse jutott, hogy a' harmadikat, melyet kezdetétől fogva végig maga által elkészítve látá, ennek rövid idő múlva történt elpusztulását nem szemlélé, hanem annyiban volt szerencsésebb Sullánál, mennyiben ez halálával munkája' beszentelését, amaz feldúlását előzé meg. Mert alig múlt ki Vespasinnus, 's a' Capitol leégett. A' negyedik templom, mely még áll, Domitian által fejeztetett és szenteltetett be. Tarquinius a' templom' alapjára negyvenezer font ezüstöt költe, mint mondják, de ha a' most is álló templomot vesszük, Romában a' leggazdagabb magán vagyontól, ha ez megbecsültetnék, még csak az aranyozás sem telnék ki, melyre több ment fel tízenkétezer talentumnál. Az oszlopok pentelei márványból vágattak, 's midőn még Athenben láttam azokat, átmérőjök 's magasságuk igen szép idomban állott egymáshoz. Romában viszont faragva és kisímtva lettek, simaságuk által nem nyertek annyit, mennyit symmetriájokra nézve veszítettek, minthogy most igen karcsuknak és vékonyaknak látszanak. Azonban, ki a' Capitolium' nagyszerűségét csudálta, ha Domitianus' palotájában csak egy csarnokot, vagy oszlopfolyosót, vagy fürdőt, vagy az ágyasnők' egy hajlokát látná is, kénytelen volna Epicharmusnak egy tékozlóhoz intézett ama' mondását: »Emberbarát nem vagy, midőn adakozol, beteg vagy. Betegségben nyomorkodol ada-

kozásnak örülni.” Domitianusra alkalmazva mondani; „Te valóban sem istenfélő, sem nagyszerű, hanem beteg vagy, midőn palotákat építesz, ki ama’ Midas szerint azt ohajtanád, hogy neked minden aranyvá és kővé legyen.” Ezekről emnyit.

XVI. Tarquinius ama’ nagy csata után, melyben fiát is, ki magán ütközék meg Brutussal, elveszté, Clusiumba futván Lar Porsenához, az itali királyok között legnagyobb hatalmú ’s mint hívek, derék ’s nagylelkű férfihoz folyamodott. Ez segédelmet ígért neki; ’s mindenekelőtt Romába küldött, parancsolván, hogy Tarquiniust fogadnák be; midőn pedig a’ romaiak nem engedelmeskedének, háborút üzenvén nekik ’s egy-szersmind az időt; melyben, ’s a’ helyet is, melyen meg fogná támadni őket, nagy hadierővel kiindult ellenök. Ekkor Publicola, noha távol vala, másodsor választaték consulnak ’s vele Titus Lucretius. Megérkezvén Romába, legelőször is Porsenát önbizadalomban felülmúlni szándékozván, egy várost építe, Sigliuriát, noha amaz (Porsena) már közel vala: a’ megerősítésre sokat költött ’s hétszáz gyarmatost küldé belé, mint-ha könnyen venné a’ háborút és nem törődnék vele. De Porsenna erős ostrommal támadván meg a’ falakat, az örök megverettek ’s futásnak eredvén az ellenek velök elegyedve, csaknem a’ városba törtek be. De a’ kapuk előtt segítségre jött Publicola ’s a’ folyam mellett megütköztvén, az előre nyomuló ellenek sokaságát feltartá, mignem új meg új sebekkel fedet-ten, halálszéken vitették el a’ csatából. Nem különben járván tisztitársra Lucretius is, csüggedés szállá meg a’ romaiákat, és a’ városnak tartó futamodással menték meg magokat. Az ellenek már a’ fa hídon tolakodtak, ’s Roma ostrom általi meghódítás’ veszélyébe forgott. Ekkor elül Horatius Cocles és vele Herminius és Lucretius, mindketten legelőkelőbb férfiak, a’ fa hídon ellenállottak. Horatius a’ Cocles mellékevet azért viselte, mivel háborúban egyik szeme kiüttetett; mások szerint, mivel alul lapos orra fenn annyira be volt horpadva, hogy a’ szemeket semmi sem választá el, és a’ szemöldökök összefolytanak, ’s azért őt sokan Cyclopsnak akarván hívni, azt nyerték vele, hogy a’ néptömegtől a’ rosز kiejtés által Coclesnek neveztetett. Ez a’ híd’ elébe állott tehát ’s visszatartá az elleneket, míglén társai

háta mögött a' hidat fölszedték. Ekkor fegyverestül a' folyamba vetvén magát, a' túlpartra szerencsésen átúszott, csakhogy farban egy tyrrheniai dárda által megsebesítettett. Publicola a' vitéz tettet csodáltában tüstént indítványba hozta, hogy a' romaiak mindnyájan annyit adnának össze számára, mennyire kinek kinek közölők saját eltartására egy nap alatt szüksége van, későbbben pedig akkora szántóföldet, mekkorát egy nap körülszánthat. Ezen felül Vulcán' templomában egy ércszobrot állítottak neki, illy tisztelettel vigasztalván meg őt, sebe által okozott sántasága miatt.

XVII. Míg Porsena a' várost szorongatá, egyszersmind éhség háborgatá a' romaiakat, 's az etruskok' egy másik serege is magától beütött a' tartományba. Publicola — ekkor harmadizben consul — azt hívé, hogy Porsenának ellenében, csak a' várost kelljen állhatatosan védnie, az etruskok ellen pedig alattomban kiindula, megtámadván megveré és ötezret ejtett el közölők.

Mucius' tette sokaktól sokféleképen adatik elő, mi is elbeszélendjük a' leghihetőbb adatok szerint. Ez minden jóra kész, a' hadi dolgokban a' legügyesebb férfi volt. Porsenát megölni szándékozván, a' táborba lopódzott, etrusk öltözetet viselve és hasonló nyelven beszélve. Megkerülvén a' színt, mellyben a' király ülést tartott, mivelhogy őt nem ismeré igazán, sem felőle kérdezködni nem mert, azt, kit a' tanácsban ülők között leginkább gyaníthatott annak, kivonván a' kardot, átdöfé. Mi miatt megfogatván, kérdőre vonatott. Ekkor Mucius valamelly parázst foglaló serpenyőre, — melly az áldozandó Porsenának készítettett oda — tartván jobb kezét, míg húsa égett, álla vesztegen 's vakmerő szilárd tekintettel néze Porsenára, mígnem ez, eltelvén bámulattal, elbocsátá őt 's a' kardot is székéről nyujtva átadá neki, melly után az bal kezével nyúla és úgy vette el. Innen származott, mint mondják, Scaevola, azaz balkéz, mellékneve. Ekkor szóla: hogy győztes ugyan a' Porsenátólí félelmen, de meggyőzeték annak érénytől, azért is háladatosságból kész fölfedezni neki azt, mit kínzás által soha ki nem puhatolhatott volna. „Háromszáz, velem ugyanazon szándokú romaiak járnak fel 's alá táborodban, ugy-

mond, alkalmas idő után leskelődvén: én sors által választatván tévém az első próbát, 's nem vádolom a' végzetet, hogy elhibáztam a' derék férfiat, ki méltóbb arra, hogy a' romaiaknak barátjok, mint ellenségek legyen." Porsena hitt e' szavaknak, 's hajlandóbbnak mutatkozék a' kibékülésre, nem annyira a' háromszázaktól rettegés miatt, mint én gondolom, mint inkább, mivel a' romaiak' szellemét és bátorságát becsülte és csodálta. E' férfiat mindnyájan általában Muciusnak és Scaevolának nevezik, csak Athenobor, Sando' fia, Octaviához, Caesar' hugához intézett munkájában Posthumus nevet is tulajdonít neki.

XVIII. Maga Publicola azt tartván Porsenáról, hogy ellenséges indulata nem olyan veszedelmes, mint millyen hasznos barátsága és szövetsége a' városra nézve, nem vonakodék elítélés végett az ő birósága elébe vinni Tarquinius' ügyét, sőt gyakran bizodalmasan hivatkozott Porsenára, hogy ő kész megmutatni neki, milly semmirekellő ezen Tarquinius 's hogy méltán fosztaték meg trónjától. De Tarquinius daczosan azt felelvén, hogy ő maga felett semmi bírót nem ismer, legkevésbbé pedig Porsenát, az annyira ingadékony szövetségest, megneheztelvén Porsena, roszul kezdett vélekedni felőle, 's mivel egyszersmind Aruns fia is közbe járult a' romaiakért, és pártolá őket, a' háborúnak véget vetett, olly föltételek alatt, hogy az etruskoktól elszakított földet adják vissza, 's kölcsönösen a' foglyokat és szökevényeket váltanák ki. Ezen kívül az első rangú házakból tíz ifjat, kik még a' bíbor szélű togát hordák, 's ugyanannyi szüzeket adának zálogul, kik között Valeria, Publicola' leánya is volt.

XIX. Ezek megtörténvén, Porsena bizodalmasan már minden ellenséges készüllettel felhagyott, midőn ama' romai szüzek alámentek fürödni oda, hol a' part félhold alakban öleli a' folyamot és a' vizárt igen nyugalmassá 's csendessé teszi. A' mint pedig semmi őrt nem látának, sem máskép elmenőket, vagy általevezőket, kedvök jöve az áradó folyamon 's mély örvényein keresztülúszni. Némellyek meg azt mondják, hogy egyikök, Cloelia nevű, lovon szállott át a' vizen, 's a' többi úszókat nógató és bátorítá. Midőn pedig éppen meg

érkezőnek Publicolához, ez nem csodálkozik, sem nem szereté a' dolgot, hanem neheztelt, hogy tán Porsenánál alább állónak látszanék a' hitben, 's a' szüzek' merészlete a' romaiaknak álnokság gyanánt tulajdoníthatnék. Miért összefogván őket, visszaküldé ismét Porsenához. Tarquinius erről előre tudósíttatván, a' szüzeket vezetők után leselkedék, és az úton nagyobb erővel megtámadá őket. Ezek mind e' mellett is védekezének, míg Valeria, Publicola' lánya, a' küzdőkön keresztül törvén elfuta, és három szolga utána nyomulván, bátorságba hozá. A' hátralevők a' küzdőkkel összebonyolodva, még nem valának veszélyen kívül, midőn Aruns, Porsena fia, értesítettván, segedelmökre sietett 's az ellenséget megfutamtatván, a' romaiakat megszabadítá. A' mint pedig a' hozzá kísért szüzeket látá Porsena, kérdést tőn a' tett' kezdője felől, és a' ki másokat elcsábított volna. Hallván pedig Cloéliának nevét, szelid és nyájas arczullattal tekintte rá, 's a' királyi mének közül egy pompásan szerszámozott lovat hozatván elő, ezzel megajándékozá. Ezen bizonyosságot azok teszik, kik szerint csak Cloelia maga úszta át lóháton a' folyót. Mások ezt tagadják, és szerintők a' tyrrheni fejedelem csak a' lány' férfiaságát vala kitüntetendő. A' Palatini halomra a' szent úton menők lovas szobrát láthatják, mellyet azonban némellyek nem Cloelia, hanem Valeriáénak tartanak. Porsena pedig békeséget kötván a' romaiakkal, általában sok részben érezteté nagylelkűségét a' várossal, különösen pedig az etruskokkal fegyvereiken kívül semmit el nem vitete; hanem a' gabonával, kenyérrel, 's egyéb gazdasággal telt tábornak el kellett hagyniok 's ezeket a' romaiaknak ajándékozá. Innen van, hogy a' köz birtokok' áruba bocsátásakor még ma is Porsena' vagyonát árulják, ezen férfi' jóságának örök emlékezetéül. A' tanácsháznál érczszobor, egyszerű, régies munkával, állítaték számára.

XX. Ezután a' sabinok ütvén be a' honba, Marcus Valerius, Publicola' testvére, és Postumius Tubertus neveztetének ki consuloknak. Míg a' legnyomósabb ügyet szóval 's tettel intézi Publicola, Marcus két nagy ütközetben diadalmaskodik; hol is a' másodikban egy romait sem vesztett, az ellenek közt pedig tizenháromezeren estek el. Jutalmul a' triumphon kívül egy

házat nyere, melly a' Palatium hegyen országos költségen építtetéek neki. Akkorban az ajtók még befelé, az udvarra nyíltak, csak e' házon csinálák úgy az udvarajtót, hogy az az utcára szolgáljon, hogy ezen neki engedett elsősnél fogva, a' közjavakból mintegy mindannyiszor részesüljön. A' hellen ajtók, mint mondják, eleinte mind úgy voltak készítve 's itt a' comoediákra hivatkoznak, hol is a' kimenni akarók saját ajtajkon kopognak és zörgetnek, hogy a' bejöni akarók, vagy a' künt állók észrevegyék 's az ajtónak utcára nyíló szárnyai által meg ne üttessenek.

XXI. A' következő esztendőben Publicola ismét, 's így negyedszer lett consullá, mivel a' latinok' és sabinok' egyesítése ismét háborút sejtetett. Ezenkívül az istenektől rettegés is elfogá vala a' várost, minthogy akkor minden viselős asszonyok idétlent szültek, 's egy szülés sem volt tökéletes. Honnan Publicola a' sybillák' értelmében Plutónak engesztelő áldozatokat tevén és Pythia' szavára bizonyos játékokat újtván meg, csak miután az istenek iránti bizodalom által felbátorítá a' várost, fordítá figyelmét az emberekre nézve félelmes dolgokra. Mert az ellenek' készüllete és szövetezése nagynak látszik vala. Volt pedig Appius Clausus, a' sabinok között vagyonra hatalmas, testi erejére nézve jeles vitészgü férfiú, az erény' dicsérete és az ékesszólás' hatalma által legelső. Ez sem kerülheté el azt, mi nagy emberekkel történni szokott, hanem irigyeltetéek. Irigyei azzal vádolák, hogy a' háborúnak azért van ellene, hogy a' romaiakat emelve és hazáját szolgaságba döntve, egyedül uralkodhassék fölötte. Tapasztalván pedig, milly örömmel fogadja a' nép az illyes beszédeket, 's azt, hogy a' háborúkésztők 's csata kivánók előtt gyűlöletes, tartott a' megidéztetéstől 's körülvéve barátjainak 's rokonainak egyesült erejétől, lázadást támasztott; melly miatt a' háborúnak kitörése a' sabinok által elhalasztatott. Publicola mindezeket nemcsak megtudni, hanem a' lázadást is ingatni és élesztetni törekedvén, ügyes emberekkel látá el magát, kik nevében Claususnak ezeket adák tudtára: „Publicola úgy vélekedik, hogy olly derék és becsületes embernek, mint te vagy, nem kellene hazafiait, habár ezek megbántottak is, megboszulnia, 's ha hozzá akarnál átmene-

kedni 's gyűlölőid elől kitérni, befogadand tégedet mind az ország' mind maga' nevében, mind erényedhez, mind a' romai dicsőséghez illőleg." 'S valóban többszöri fontolgtatás után ezt legjobbnak találá Clausus, mit szorultságában tehetett, 's így egybehíván barátait, kik részokról ismét egyebeket nyertek meg az ügynek, ötezer családot, kik Sabinumban a' legcsendszeretőbbek, 's a' rendes és nyugalmas élet' kedvelői voltak, gyermekekkel 's asszonyokkal együtt vezetett át Romába, hol is az előre tudósíttatott Publicola barátságosan és forróan fogadta 's minden jogokban részesíté őket. A' családokat tüstént beavatta a' polgári jogokba, 's mindegyiknek Anien folyónál két hold földet adott. Claususnak huszonöt holdat ajándékozott 's a' tanácsba is beírta. Így kezdé Clausus politikai pályáját, mellyen oly okosan járt, hogy a' legmagasabb polczra jutott, és nagy hatalomra tőn szert, egyszersmind maga után a' Claudiák' nemzetségét hagyta, Romában elsőségre mindenkiel megmérkőzhetőt.

XXII. Azonban a' sabin szószólók nem engedék, hogy a' nép amazoknak elköltözése után békében 's nyugalomban éljen, 's azt kiáltozák, hogy majd Clausus, azt, mit jelenlétében nem tehetett, most mint száműzött 's ellenség, létesítendi, hogy a' romaiaktól rajtok elkövetett sérelmek meg ne torlassanak. Nagy hadi erővel felkerekedvén tehát, Fidenae mellett tábornak ütének, 's Roma előtt egy erdős, völgyes helyen kétezer nehéz fegyverest lesbe állítottak, napköltével nem számos lovasságot zsákmányozás végett nyilván kiküldendők. Ezeknek megparancsoltaték, hogy, ha a' városhoz közeledtenek, addig vonuljanak vissza, míg az ellenséget a' leshelyre csalnák. Ezt Publicola szökevények által még az nap megértvén, tüstént mindenféle rendeléseket megtőn 's a' hadierőt elosztá. Posthumius Balbus, az ő veje t. i. háromezer nehéz fegyveressel még az este kiindult, 's a' tetőket, mellyek alatt a' sabinok rejtettek, elfoglalván, szemmel tartottá. A' második consul Lucretius, a' városban legkönnyebb 's legvitézebb emberekkel a' zsákmányozó lovasságnak megtámadását vállalta magára. Maga a' többi seregekkel az ellenséget körülkeríté. 'S mivel szerencsájokra sűrű köd ereszkédék alá, Posthumius

korán reggel nagy zajjal a' lest állókra alárohant a' tetőkről, 's ugyanakkor Lucretius az övével az előre nyomúlt lovasokra tört, Publicola pedig az ellenséges tábornak támadá meg. 'S így mindenünnen megtörtettek és megverettek a' sabinok. Kik itt nem küzdének, hanem elfutának, amott egyenest a' romaiak' kezeikbe estek 's reményökben veszedelmöket lelék. Egyik rész a' másikat bátorságba lenni vélvén, sem harcolni, sem helyt állani nem akart; a' táborbeliek a' lesbeliek felé futottak, ezek pedig a' táborbeliek' ellenébe, 's futásközben egymással találkozáván, láták, hogy azok is segítségben szűkölködnek, kiktől segítséget reméltek. Hogy a' sabinok nem mindnyájan veszték el, hanem némellyek megtartattak, Fidenae város' közelének köszönheték, kivált azok, kik a' tábornak még a' csata alatt hagyák el. Kik Fidenae elhibázták, leölettek, vagy a' győzőktől elevenen fogattak el.

XXIII. E' hadi szerencsét a' romaiak — bármely hajlandók valának is minden nagy dolgokat az isteneknek tulajdonítani — egyedül a' vezér' munkájának tekinték. Az első, a' mit a' csatázóktól hallani lehetett, az vala, hogy Publicola az elleneket sántán, vakon, 's csaknem kötözve adá át nekik leölés végett. A' nép kincsekben is gyarapodott a' zsákmányból 's a' foglyokból. Publicola pedig alig hogy a' triumphot végzé, 's az utána következő consuloknak a' várost átadá, kimult az életből, mellyet, mennyiben csak embernek lehetőséges, mind azzal ékesíte, mi szépnek és nagynak nevezethetik. A' nép, mintha éltében érdeme szerint meg nem jutalmazta, hanem mindenben adósa maradt volna, azt szavazá, hogy köz költségen takaríttassék el, melly tiszteletadás-hoz fejenként egy egy quadranssal járulának. Az asszonyok is megegyeztek külön egymás között, 's e' férfit álló eszendeig kitüntető és megtisztelő gyászszal gyászolák. A' polgároknak határozata szerint a' városon belül, az úgy nevezett Veliában temetteték el, melly egyszersmind minden ivadékának temetkezéshelyül szolgálandana. Ma családjából már senki sem temettetik oda többé, noha a' halottat oda kísérik, 's ott leteszik; de miután annak jeléül, hogy a' holtak e' tisztelethez joga van, mellyről azonban jószántából lemond, 'egő

fáklya tartatik alája 's ez hirtelen ismét fölemeltetik, tovább mennék a' tetemmel.

Solon és Publicola' egybevetése.

I. Ezen egybevetésnél egy sajátságos körülmény tűnik fel, melly a' tölem irottakban nem könnyen található, t. i. hogy egyik utánzója volt a' másiknak, a' másik pedig tanúja. Mert ime, ama' nézet, mellyet Solon Croesus előtt a' boldogságról fejezett ki, nem inkább illik-e Publicolára, mint Tellusra. Tellusról t. i. kit jó sorsa, erénye 's jó gyermekei miatt hírdet legboldogabbnak, mint derék emberről, sem maga, verseiben sohol nem emlékezik, sem őt gyermekei, vagy tisztségei híressé nem tevék. Publicola ellenben, míg éle, erénye miatt a' romaiak között mind hatalomra, mind tekintetre első vala, halála után a' legkitünőbb nemzetségekben és törzsökökben még ma is a' Publicolák, Messalák és Valeriusok hatszáz éveken keresztül mint nemességök' diszét emlegetik. Igaz, hogy Tellus az ellenektől, mint derék férfiú, a' csatarendben maradvá és küzdve öletett meg, Publicola ellenben, az ellenséget rontva — mi mégis csak nagyobb boldogság a' hadsikon lelt halálánál — és hazáját consulsága és hadvezérsége által győztesnek látva, csak a' tiszteletnek aratása és triumphusa után ízlelé a' Solontól áhított és az egekig magasztalt halált. Az is, mit ez a' Mimmermus ellen irottakban az élet' hosszáról felkiáltva mond:

„Halni siratlanul én nem akarnék, jobb, ha barátim

Nektek holtom után bűt hagyok és könyüket.“

boldognak vallja Publicolat Mert halálával nem barátinak, nem

rokoninak egyedül, hanem az egész városnak, sok ezereknek, könyeket, sajnálatot, bánatot szerzett, mert a' romai asszonyok úgy gyászolák, mintha magzatot, vagy testvért, vagy közös atyát veszteknek volna benne.

„Gazdag lenni ohajtok ugyan (mond Solon) de jogatlan uton nem Szándokom.“

mert ezen átok fekszik: Publicola nem csak nem igazságtalanul gazdagodott meg, hanem a' szegényebb sorsúakra mint jóltevő dicséretesen költött is. Így tehát ha Solon legbölcsebb, Publicola legboldogabb férfi. Mert ez mind azon javakban, mellyek amaz előtt legfőbbek 's legszebbek valának, mind részesült, mind élte' végéig megtartá azokat.

II. Így dicsőíté Solon Publicolát, Solont pedig viszont emez. Mert ez amaszt úgy tekintvén, mint a' republicanus alkotmány' alapítójának legszebb mintáját, a' kormányt a' nagyravágyó pompából kivetkőzteté, mindenki iránt barátságossá 's leereszkedővé tévé 's tőle több törvényeket vett át. Nem különben a' tiszt-ségek' betöltésével is a' népet hatalmazá fel, 's a' bevádlottaknak megengedé a' népre, valamint Solon a' népbírákra, hivatkozniok. Ha nem képzett is két tanácsot, mint Solon, a' létezőt mégis szaporitá, 's a' tagok' számát csaknem kétszerezé. A' kincstárnokok' behozásával oda czélt, hogy a' consul, ha becsületes ember, a' nyomosabb munkáktól ne tartassék vissza; ha pedig gonosz, ne nyerjen még több alkalmat a' csalásokra, szabadon kezelvén mind a' közügyeket, mind a' készpénzeket. A' tyrannok' gyűlésében Publicola még tüzesebb vala. Mert ha ki az egyeduralkodás után törekedik, Solon azt, kire ez rábizonyodik, megbünteti, Publicola a' vizsgálat előtt is megöleti. 'S habár Solon igazán és méltán dicselkedhetnék, hogy a' legalkalmasabb viszonyokban 's bár polgártársai épen nem ellenzették volna is, az egyeduralkodást megveté: Publicolának nem kevésbbé szolgál dicséretére, hogy a' korlátlan hatalmat, melly kezeiben volt, népszerűbbé tévé, 's még csak az azzal járó jogokat sem használá. De, mint látszik, ezt Solon előbb is átlátá már, hogy t. i. a' nép

— — — szót fogad ott legelőbb a' fejeknek

Hol se nagyon szabadon nincs, se tiporva nagyon.

III. Az adósság' elengedése Solonnak sajátja, mi által a' polgároknak leginkább alapítá meg szabadságukat. Mert az egyenlőséget behozó törvényeknek semmi hasznok nincsen, ha ettől a' szegényeket az adósságok fosztják meg, kik hol színre a' legnagyobb szabadsággal bírnak, az ítélőszékeknél, a' hatóságoknál és nyilvános vitatkozásoknál, épen ott legnagyobb rabjai a' gazdagoknak, kiknek parancsait venni és végrehajtani kénytelenek. Ennél nyomosabb az, hogy, holott az adók' eltörlését mindig lázongás követi, Solon az ő adótörlésével mint valamely kétes ugyan, de hathatós és alkalmas időben használt gyógyszerrel, a' már kitört békétlenséget csillapítá le, 's ama' hecstelenítést és gyanúsítást, melly az illyes merényekkel járni szokott, erénye és tekintélye által elfojtá. A' mi pedig általában nyilvános életöket illeti, itt kezdetben Solon fényesebb: mert ő vezető és nem követő volt, 's nem másokkal, hanem maga foganatosítá a' köznek legfőbb 's legfontosabb ügyeit. Publicolánál ellenben a' vég volt szerencsés és irigyletes; mert míg Solon maga élte meg alkotmányának bomladozását, Publicoláé egész a' polgári háborúig rendben tartá az országot. Amaz még alig hozott törvényeit védő nélkül, fákban 's betűkben, árván hagyá hátra 's Athenaeból kivándorlott; ez otthon maradott, a' kormányzásban 's a' közügyekben részt vőn, és így az alkotmányt erősebbé 's biztosabbá tévé. Ezen kívül Solon minden törekvése mellett sem akadályoztathatá meg Pisistratus' előre tudva levő szándékát, hanem a' növekedő zsarnokságnak megadá magát; Publicola ellenben nagy időn keresztül fenálló és hatalmas királyságot buktatott meg és törölt el, egyenlő bátorságot és hasonló szándékot fejtven ki ugyan Solonnal, de egyszersmind olly szerencsével és tehetséggel, mellyek őt célhoz vezérlették.

IV. Mi hadi tetteiket illeti, plataei Daimachus a' megariak ellen véghezvitteket sem tulajdonítja Solonnak, miként mi főnebb említők. Publicola ellenben a' legnagyobb csatákat mint bajvivó és hadvezér nyerte meg. Továbbá, ha politicalai magokviseletét vesszük, Solon mintegy játszva, az eszelősség' álarczáját öltve, Salamisról beszélendő lép fel: Publicola legott a' legnagyobb veszedelemnek tevén ki

magát, szembe áll Tarquiniussal, az árulást felfedezi 's mivel ő sürgeté leginkább, hogy a' gonosztevők a' büntetést el ne kerüljék, nemcsak a' tyrannok' személyét száműzé a' városból, hanem azoknak reményeit is kiirtá. 'S míg így a' küzdéssel, bátorsággal 's ellenállással járó ügyekben teljes erővel 's állhatatosan munkálkodik, olly esetekben, melyek békes alkudozást és engedelkeny rábeszélést kívánnak, még jobban eljár, mert hiszen a' győzhetetlen 's rettenetes Porsenát szép módjával részére voná 's barátjává változtatá. Itt azt mondhatná valaki, hogy Solon az athenieknek az elvesztett Salamist szerzé vissza, Publicola pedig Roma-birta tartományról mondott le. De a' tetteket az uralkodó környülmények szerint kell megítélnünk. Mert a' közügyekben igazán jártas férfiú mindig azon oldalán fogja a' dolgot, mellyen legkönnyebben kezelhető, 's a' résznek feláldozása által gyakran az egészet menti, 's a' kisebbtől elállván, a' nagyobbbat nyeri meg. Ekként ama' férfiú is az idegen tartományról lemondván, megtartá a' magáét egészen és állandóan, 's a' kiknek saját városukat megóvniok valami nagy vala, azoknak még ostromlók' táborát is megszerzé. Az ellenséget bírónak választván, nyertes lőn, 's a' győzelemhez még annyit kapott, mennyin a' győzelmet örömet vásárlotta volna meg; mert Porsena a' háborút félbeszakasztá 's táborának élményét nekik hagyá, a' romaiak' erénye és becsülete iránti azon bizodalomból, mellyet vezérok mindnyájok felett ébresztett benne.

Themistokles.

I. Themistoklesnek nem igen fényes származás jutott, mert atyja Neokles, Leontis-nemzetségnek Phreear helységéből való, nem tartozék a' kitünőbb atheniek közé; anyjára nézve pedig korcs volt, eme' versek szerint:

„Abrotonon thrax nő vagyok én születésre, de méhem

Adta Themistoklest nektek, o hellasiak!”

Phanias szerint azonban nem thrakiai, hanem kariai, nem Abrotonon, hanem Euterpe nevű volt Themistokles' anyja, ellenben Neanthes még városát is kiteszi, t. i. Halicarnaszt Kariában. Minthogy pedig a' korcsok együtt jártak Kynosargesbe; ez a' kapukon kívül fekvő 's Herkulesnek szentelt gyakorló hely, mint ki az istenek közt szinte nem tiszta származású, hanem halandó anyja miatt korcs vala, Themistokles némelly nemes születesű ifjakat rábeszél, mennének alá Kynosargesbe, vele együtt tanulandók. 'S mivel ez megtörtént, úgy látszik, hogy e' ravaszság által a' korcsok és nemesvérűek közötti különbséget eltörlé. Hogy a' Lykomedák' nemzetségével rokon vala, kétséget nem szenved: mert a' Lykomedáknak Phlaiben álló közös avató kápolnáját, melyet a' barbarok leégettek, ismét felépítteté 's képekkel ékesítteté, mikint ezt Simoni-des írja.

II. Már mint gyermek csupa elevenség volt, mint tudva van, természeténél 's értelmes jelleménél fogva nagy tettekre és a' közügyekre termett. Üres, tanulástól szabad óráiban nem játszik 's nem hivalkodék, miként egyéb gyermekek, hanem fejét beszédeken törve 's azokat rendbe szedegetve, elmerülten találtaték. Beszédei pedig gyermektársainak vagy védelmezése vagy vádolása voltanak. Azért mondá neki gyakran

tanítója: „Te gyermek! soha csekély nem leendesz, hanem vagy igen nagy jó, vagy igen nagy gonosz.” Az erkölcsművelő tudományokat, vagy a’ mellyek a’ kellemet ’s nemesebb illendőséget sürgetik, hanyagon ’s kedvetlenül tanulá, az észfejtőket ’s az ügyek’ vitelébe vágókat ellenben, mint látni lehetett, korán felüli figyelemmel űzé, vele született erejében bízva. Honnan később, midőn gúnyoltatnék azoktól, kik az úgy nevezett finomabb és városias körökben jártasabbaknak hitték magukat, kénytelen volt ezen gögöske felelettel védekezni, hogy lantveréshez vagy hárfanyeggetéshez nem ért ugyan, de ha csekély nagyságú ’s hírtű várost kapna, azt híressé ’s nagygyá tudná tenni. Stesimbrotos azt állítja, hogy Themistokles Anaxagorást hallgatá ’s Melissostól természettudományt tanult, de biz ő még az időt is elhibázza. Mert Periklessel, ki Themistoklesnél sokkal fiatalabb volt, Salamis’ ostrománál Melissos állott szemközt mint ellenvezér; Anaxagoras pedig ugyancsak Periklesnek biztos barátja volt. Nagyobb hitelt érdemlenek tehát azok, kik szerint Themistokles phreari Mnesiphilost választá mintájául, ki sem szónok, sem úgy nevezett természetbölcs nem volt, hanem azzal, mit akkor bölcseségnek nevezének, ’s a’ mi sajátképen politikai ügyességben ’s a’ közügyek’ értésében állott, foglalatoskodék, ’s azt, mint Solontól származó különiskolát terjesztgeté; mellytől később a’ sophisták vevék nevöket, miután számos törvénycsavaró mesterségeket ’s elforgatásokat vegyítvén közbe, az ügyek’ iskoláját szavak’ iskolájává változtaták. De ehhez akkor csatlakozék, midőn már a’ közügyekhez fogott. Míg ifjúságának első tüze tartott, magával meghasonló volt és szeleskedő, természetének sem szabályt, sem neveltséget nem ismerő kényét követőleg jobbra és balra számos túlságokba esett, ’s gyakran a’ rossz útra tévelyedett. Ezt később maga is megvallá, mondogatván, hogy a’ legvadabb csikókból is a’ legjobb lovak válnak, ha szükséges tanítást és nevelést nyerne. Mit némelyek ehhez mese gyanánt függesztenek, hogy az örökségből atyja által kizáratott, hogy anyja maga ölte volna meg magát, mintha fiának e’ meggyaláztatása felett elméjében megháborodott volna, az csupa költemény: sőt ellenben vannak,

kik mondják, hogy atyja őt elidegenítendő az országos ügyek vitelétől, a' parton feküvő elavult hajókat mutatá neki, melyek ott veszteglenek, a' nélkül, hogy valaki csak rájok nézne is, hogy t. i. szinte így bán a' nép is vezéreivel, miután többé nincs szüksége azokra.

III. De mint látszik, korán és hevesen avatkozik Themistokles a' közügyekbe, 's a' dicsőség vágya egészen áltáta. Ez okozá, hogy mindjárt eleinte elsőszégre törekedvén, vakmerően szembe szállott a' városbeli hatalmasok' és előkelők' gyűlölségével; nevezetesen Aristidessel, Lysimachos' fiával, ki mindenben ellenkező úton indula; noha úgy látszik, hogy azon ellenségeskedés, mellyel ez iránt viseltetett, ifjúkori kűtföből származik. Mindketten t. i. a' teiosi születésű szép Stesilaosba valának szerelmesek, miként Ariston philosoph írja. Innen az ellenségeskedést a' közéletbe is állandóan átvivék magukkal. Nemcsak, hanem életők' és jellemők' hasonlatlansága is öregbíteni látszék szakadásukat. Mert Aristides szelid természetű 's jámbor erkölcsű levén, ki nem keresve tetszést vagy dicsőséget, a' legtisztább szándéktól vezéreltetve, híven és lelkiismeretesen kezelé a' közügyeket, kénytelen volt a' népet sokra izgató és nagy újításokat indíttató Themistoklesnek gyakran ellenszegülni, és növekedő hatalmát gátolni. Mert, mint mondják, ez annyira lángolt a' dicsőségért és dicsvágya annyira ösztönzé nagy dolgok' végbevételére, hogy még ifjú korában, midőn a' persák ellen viselt marathoni ütközet után Miltiades' hadvezérsége szerte magasztaltatnék, ridegen és elmerülten láttaték, átvirasztva az éjeiket, kerülve a' szokott dombórozásokat, 's azt válaszolva az élte' változása felől csodálkozva kérdezőknek, hogy Miltiades' győzelemjele nem hagyja őt aludni. Mert míg mások a' barbaroknak Marathonnál történt veszteségökben, a' háborúnak végét láták, Themistokles csak még nagyobb csaták' kezdetét, melyekre egész Hellásért küzdőképen váltig készüle, 's készíté a' várost is, már messzűnven sejtven a' jövőndőt.

IV. Mindenekelőtt, szokásba levén az athenieknél a' laurentumi ezüsbányák' jövedelmeit maguk között felosztani, ő

volt az, ki fellépván a' nép előtt szólani bátorkodott, hogy ezen osztakozást eltörteni, és ezen pénzen inkább az aeginaiak elleni háborúra hajókat kellene építeni. T. i. e' háború leghevesebben uralkodott Hellásban, 's az aeginaiak hajóik' sokaságával az egész tengert elfoglalták. Themistokles annál könnyebben veheté rá őket, mivel nem Dariussal, sem nem a' persákkal (mert ezek távol voltak, 's beütésektől igazán nem lehetett félniök) fenyegette őket, hanem alkalmas időben polgártársainak az aeginaiak elleni gyűlöletét és versenységét használá a' készüllet' végbehajtására. Ekként ama' pénzből száz hadihajót építettek, mellyek aztán Xerxes ellen is hadakoztak. Ezentúl lassanként és észrevétlenül a' várost a' tengerre vezeté, átlátván, hogy szárazon szomszédjaival sem mérkőzhetnék meg, hajóhadí erővel pedig nemcsak a' barbarokat fékezhetné, hanem egész Hellasön is uralkodhatnék, és így, mint Plato mondja, földhöz kötött katonákból hajósokká 's tengerészekké tevé az athenieket, 's azon gúnyra adott okot maga ellen, hogy a' polgárokat megfosztván láncsaíktól 's vértjeiktől, evezőpadhoz és evezőrudhoz aláza le őket. E' tettek körül, mint Stesimbrotos írja, Miltiadesen is győzedelmeskedék, ki e' tárgyat ellenzé vala. Vajjon ez által az alkotmány' sajátságos tiszta voltát megsérté-e, vagy sem, alaposabb vizsgálatra bizzuk. De hogy ekkor a' helleneknek tengerről érkezék a' váltáság, 's az atheniek' hanyatló városát ugyanezen hajók emelték fel, egyéb adatokon kívül, maga Xerxes is tanúsítja. Mert ez, noha száraz földi seregei még épségben voltak, a' tengeren vesztett csatája után megfutamodott, mint ki érzé, hogy nem mérkőzhetik, 's Mardoniumot itéletem szerint nem annyira a' hellenek meghódítása, mint az üldöztetés' megakadályoztatása végett hagyá hátra.

V. Pénzt szerezni nagyon is szeretett, mint némelleyek mondják, az adakozásra való hajlandóságból: mert az áldozásoknak barátja és fényes, az idegenek' számára készített, vendégségekben tetemes jószágra volt szüksége. Ellenben mások zsugorisággal 's alacsony fősvénységgel vádolják, mint ki még a' neki küldött eleséget is áruba bocsátá; miként Philides lókereskedőt is, ki nem adá neki a' csikót, mellyet kér vala tő-

le, azzal fenyegeté, hogy ő majd házát fa lóvá teendi, azon családi viszálykodásokra 's pörlekedésekre czélozván, melyekbe rokonaival fogná keverni az embert. A' dicsvágyban mindenkít felülmula. Még mint ifjú, és még ismeretlen, hermióni Epiklest, az Athenben annyira kedvelt lantverőt, kérve kérte, hogy nála hallatná magát, dicsőséget keresvén abban, hogy házát sokan keresik és látogatják. De Olympiába jöven 's a' vendégségekben, sátorokban 's egyéb fényben és készülétekben Kimonnal vetekedvén, a' helleneknél botrányozást okozott. Mert amattól, ki fiatal volt 's nagy házból való is, az illyeseket nem lehet rossz néven venni, mint hívék, de ő, ki még meg sem ismertette magát, 's vagyon' szűkében állapotján is felülemelkedni látszék, ezen felül hetvenkedéssel vádoltatott. Győzött mint karvezető a' tragicusokkal is, mi már akkor a' vetélkedésnek és dicsvágnak tárgya volt. A' győzelem' emlékezetére egy táblát függesztett e' felirással: pheari Themistokles karvezér volt, Phrynichos szerző, Adimantos archon. De mindazáltal a' néptől mégis kedveltetett, részint mivel mindegyik polgárt nevén tudta szólítani, részint pedig, mivel a' vagyon körüli pörökben részrehajlatlan bírónak bizonyítá be magát, a' mint hogy keosi Simonidesnek, ki tőle, mint hadi tisztától, valami illetlen dolgot kívánt, így is felelt: »Te öszhangzatlan énekkel nem volnál jó költő, 's én törvényszerűtlen kedvezéssel nem volnék derék tisztviselő.» Más alkalommal gúnyolá ugyanazon Simonidest, azt mondván neki, hogy nincs esze, mint ki alázza a' nagy várost lakó korinthiakat, magát pedig rút álarczával leképezteti. A' mint emelkedék 's a' népnek kegyét bírá, addig fondorkodott Aristides ellen, míg azt az ostrakismos által száműzeté.

VI. A' mint már Medus alászállott Hellas felé, 's az atheniek hadvezér felől tanakodtanak, mások önkényt elállottak, mint mondják, a' hadvezérség' keresésétől a' veszedelem félelmének miatta; csak Epikydes, Euphemides' fia, népbarát és hatalmas szónok, de gyáva lelkű 's megvesztegethető, lépett fel vele, 's hihető vala, hogy szótöbbség által nyertes is leend. Themistokles tartván, nehogy végképen tönkre jusson minden, ha a' vezérség erre fogna esni, Epikydes' dicsszom-

ját pénzzel váltotta meg. Azon tette is dicsértetik, melyet a' persa király' — földet és vizet kívánó — követeknek mind a' két nyelvet értő emberén követett el. Ezt t. i. mint tolmácsot megfogatván, népvégzet által megöleté, mint ki a' barbarok' rendeleteinek előadására hellen nyelvet merészelt használni. Nem kevésbé dicsértetik zeleiai Arthmios elleni tette is, ki Themistokles' indítványából gyermekeivel 's ivadékaival a' becstelenek közé íratott, mivelhogy a' medusok' aranyát a' hellenekhez szállította által. De legnagyobb munkája mégis a' hellen villongások' megszüntetése 's a' városok' kölcsönös kibékítése volt, rábírván őket, hogy a' gyűlölségekkel a' háború miatt hagynának fel, melly ügyben, mint mondják, arkadiai Chileos igen nagy segedelmére volt.

VII. A' főhatalmat átvévén, tüstént ahhoz fogott, hogy a' polgárokat hajókra szállítsa, 's rábeszélte őket, hogy a' várost elhagyván, az ellenséggel tengeren, Hellától minél távolabb, találkozzanak. Midőn sokan ellenszegülnének, a' spartaiakkal Tempeszoroszhoz egy nagy sereget vezetett, melly ott — a' medusokhoz, mint látszik, még akkor nem szító — Thessaliát fedezendéné. Honnan miután siker nélkül tértek vissza, 's a' thessaliak csakugyan a' királyhoz pártoltak, sőt egész Boeotiáig mindenek meduskodtanak, az atheniek helyesleni kezdék Themistoklesnek a' tengert javalló tanácsát, 's kiküldék őt hajókkal Artemisiumba, hogy ott a' tengerszoroszt szemmel tartaná. Itt a' hellenek Eurybiadesnek 's a' spartaiaknak adván által a' főparancsnokságot, 's az atheniek, mivel hajóik' számával a' többieket egyetemben felülmúlák, illetlennek tartván másoknak engedelmeskedniök; de Themistokles átlátá a' veszedelmet, 's Eurybiadesnek nemcsak önkényt engedé át a' kormányt, hanem az athenieket is lecsillapítá, igérvén nekik, ha férfiasan viselnék magukat a' háborúban, megmutatja, hogy a' hellenek jövődöben önkényt fognak engedelmeskedni nekik. Ez okból Hellas' megmentését leginkább neki tulajdonítják, 's nevezetesen az atheniek kettős győzelmet köszönnek neki, mint kik az ellenségen vitézséggel, szövetségeseiken engedékenységgel diadalmaskodtak. A' mint az ellenséges hajósereg Aphetához érkezett, és Eurybiades

megrettenvén a' vele szemközt álló hajók' sokaságától 's hallván, hogy Skiathoson felül még kétszáz uszdogál, sietve Hellas' belsejébe vonulni 's Peloponnesoshoz akart tartani, a' szárazföldi sereget hajóra rakatandó, mivelhogy a' királynak tengeri erejét végkép megtámadhatlannak tartá, ekkor megijedvén az euboeiek, nehogy a' hellenektől elhagyassanak, Themistoklessel titkon alkudoztak, Pelagont sok pénzzel küldvén el hozzá. Ez a' pénzt elfogadván, mint Herodot említi, Eurybiades' embereinek adá. Polgártársai közt legelleneszegezőbb volt Architeles, a' szent hajó' kapitánya, ki mivel legényeinek a' zsoldot nem fizetheté, az elevezést erősen sürgeté. Ekkor Themistokles még jobban felingerlé ellene a' polgárokat, annyira, hogy ezek összecsoportozván, vacsorájától fosztották meg őt. Midőn ezen felháborodnék Architeles 's nehezen venné a' dolgot, Themistokles vacsorára egy ládác-kában kenyeret és húst küldött neki, egy ezüst talentumot tevén alájok, 's ráparancsola, hogy most csak egyék ugyan, de holnap a' hajósokról meg ne feledkezzék, mert különben a' polgároknál bevádolandja, hogy az ellenségtől kapta legyen a' pénzt. Ezt lesbosi Phantias beszéli.

VIII. A' persa hajósereggel történt ütközetek a' tenger-szorosnál, az egészre nem igen voltak elhatározók, de tapasztalás' tekintetében nagy hasznukra szolgáltak a' hellenek-nek, kik a' csatavész között tetteleges adatokból tanulák meg, hogy sem hajók' sokasága, sem csinos és tündöklő hajójelek, sem fitogtató zaj, vagy barbar hadénekek meg nem rettentik az olly férfiakat, kik ügyesek a' megütközésben és bátrak a' harczolásban: sőt hogy ezeket fel sem kell venni, hanem testökhöz járulván, összekapva viaskodni velők. Ezt Pindarus is nem rosszúl láthatá által, midőn az Artemisium melletti csatáról így ír:

„Hol az atheni ifjak megveték fényes alapkövét a' szabadságnak.“

mert a' győzelem' kezdete a' bátorság. Artemisium pedig Euboea szigetén Hestiaea felett éjszak felé nyúló part; átalellenben az öreg Philoktetes' birtokában, mindjárt Olizon fekszik. Itt Artemisnek egy nem nagy — „Keleti“ nevezetű — temploma van, körülötte fák nőnek, 's körhen fehér kőből osz-

lopok emelkednek: melly kő, ha kézzel dörgöltetik, sáfrán szagot és festéket ad. Az oszlopok' egyikén e' felírás állott:

Soknemű férfiakat, kiket Ázsia' tájai szültek,

Itten hajóharczban öltek Athen' flai

Tengeren, és miután veszték a' medusi serget,

Szűz Artemisnek jelt emelének imitt.

Mutattatik pedig a' parton egy hely a' fővény között, melly a' mélyből szénhez hasonlító pörnyés barna hamut hány fel, 's itt égeték el, mint hiszik, a' hajótöredékeket és a' holtakat.

IX. A' mint a' Thermopyláknál történtek' híre Artemisiumba megérkezett, 's megtudák, hogy Leonidas elesék, Xerxes pedig a' szárazföldi szoros utakat bevette, visszavonultak Hellas' belsejébe az atheniek legeslegutól, vitézségök miatt eltelve magas érzelmekkel. Aláévezvén pedig Themistokles a' tartomány alatt, a' hol az ellenségre nézve szükséges megállapodást és menedéket látott, ott részint a' történetesen talált, részint általa a' kikötőhelyekre 's kutakhoz állíttatott kövekre, kitűnő betűket irata, mellyekben esengett a' ioniaknak, hogy ha szerét tehetnék, jönnének által hozzájok, mint atyáikhoz és szabadságukért magukat veszélyeztetőkhez, vagy ha nem, zavarják és rontsák a' barbar népet a' csatákban. Ez, mint remélé, vagy állépésre birandja a' ioniakat, vagy megzavarandja, mivel a' barbarok előtt gyanúsokká teendi őket. De Xerxes Dorison keresztül felülről ütvén be Phokisba, midőn a' phokisiak' városait tűzzel pusztítá, nem jövének segítségül a' hellenek, bármelly igen kérék is az atheniek, hogy Boeotiába mennének ellentállni Attikáért, miként ők a' tengeren segítségökre valának Artemisiumnál. 'S midőn senki nem hajtana rájok, hanem Peloponnesosért vetnék közbe magukat, minden erőt az egy Isthmus körül ügyekezvén egyesíteni, 's e' földszorost tengertől tengerig elfalazni: boszú foglalá el az athenieket ezen árulás, egyszersmind kedvetlenség és levertség, elhagyatásuk miatt. Mert annyi száz ezrekkel megütközni nem is álmodának, 's a' mi jelenleg egyedül volt szükség, t. i. a' várost odahagyván, hajókra szállani: erről a'

sokaság hallani sem akart, mert lehetlennek tartá győzelmet kívánni és szabadulást remélni, ha az istenek' templomait 's az ősek' sírjait elhagynák.

X. Itt Themistokles nem tudván tehát a' sokaságot emberi okoskodásokkal megnyerni, a' tragikusok' módjára gépelyhez nyult; 's isteni jelek és jóslatok által jutott a' néphez. Csoda-jelül ama' kigyót választá, mely azon napokban a' szent csaltiból eltűnni látszék; 's mivel a' naponkint elébe' tett zsongéket illetetlenül találák a' papok, Themistokles' magyarázata szerint, azt hirdeté a' sokaságnak, hogy az istennő elhagyá a' várost 's útmutatójokká lőn a' tenger felé nekik. Nem különben amaz ismeretes jósigével is a' népnek megnyerésére élt, mondván, hogy a' fa-fal semmi egyebet nem jelentene, mint a' hajókat: ugyanezért nevezné az isten Salamist is isteninek 's nem boldogtalannak vagy átkozottnak, jeléül, hogy tőle a' hellenekre nézve nagy és szerencsés történet veendené nevét. Győzvé tanácsával, azon indítványt tévé, hogy a' város Minervának, Athen' védőjének oltalmába ajánltassék, a' fegyverfoghatók mindnyájan hajóra szálljanak, a' gyermekeket, asszonyokat 's cselédeket pedig mentse kiki úgy, a' mint mentheti. Ezen indítvány elfogadtatván, az atheniek közül legtöbben szüleiket 's nejeiket Troezenionba szállíták, hol a' lakosoktól barátságosan fogadtatának. Határozák t. i. hogy köz költségen tápláltassanak, két obulust adván kinek kinek, a' gyermekeknek pedig gyümölcsöt szakítani szabad legyen mindenütt, 's ezen kívül tanítóiknak is fizetessék a' díj érettök. Ezen indítványt Nikagoras tévé. Mivel az atheni kincstár üres volt, Aristoteles szerint az arcopagusi tanács minden csatába menőnek nyolcz drachmát adott, 's így a' hajóknak férfiakkal ellátása leginkább ennek köszönhető. Kleidemosz ellenben ezt is Themistokles' hadicselének tulajdonítja. Midőn t. i. az atheniek Piraiusba alámenének, mint mondják, az istenné' szobráról a' gorgonarcz elveszett. Themistokles ennek keresését tettetvén, midőn mindent felkutatna, butorok közé rejtett pénznek teméntelen sokaságát fedezé föl, mely aztán elosztaték, 's így a' hajókra szállók útiköltségben bővülködének. A' városnak hajóra hordozkodása pedig részint jajos

látványt, részint csodás elszántságot mutata, mikint szüleiket máshova küldvén, magok a' nők' jajszózatai és könnyei, 's az ölelgetések iránt érzéketlenek, a' szigetre átköltözének. A' mellett sokan, kik vénség miatt hátramaradának, sajnálkozás' tárgyai voltanak, még a' szelid és házi állatok is megindíták a' szíveket, a' mint nyöszörögve és szomorkodva egész a' hajóig szökdeltek táplálójik után. Nevezetesen egy kutyát említenek, melly Xanthippustól, Perikles' atyjától el nem válhatván, a' tengerbe ugrék 's a' hajó mellett úszva, Salamist elérte, de itt elfáradtan, tüstént meghalt; sírja ott van, mint mondják, hol az ebemlék még ma is mutattatik.

XI. Ez Themistoklesnek nagy tette volt. 'S ehhez hasonló az, hogy midőn látná, mennyire ohajtják a' polgárok Aristidest, és egyszersmind tartanak, nehogy az boszuságában az ellenséghez csatlakozván, Hellas' ügyét tönkre tegye — mert a' háború előtt Themistokles' szövevényei által száműzeték — a' népnél indítványozá, hogy az ideiglen száműzötteknek szabad legyen visszatérniök 's egyéb polgárokkal együtt, tettel és szóval Hellas' boldogulásán munkálkodniok. És midőn Eurybiades, Sparta' elsősege miatt a' hajóserég' vezére, az ütközetkörüliekben lanyhaskodnék, és a' horgonyokat felszedetni 's az isthmushoz evezni szándékozék, hol Peloponnesos' száraz földi ereje egybegyűlve volt, Themistokles ellenmondott, 's mint mondják, ez alkalommal válták amaz emlékezetre méltó szavakat, Eurybiades t. i. így szólítván meg őt: „Themistokles! a' küzdőjátékoknál az idő előtt kilépőket megütögetik.” „Igen, mond Themistokles; de az elmaradókat meg nem kosszorúzzák.” 'S midőn amaz a' botot ütésre emelé, szóla Themistokles: „Ám üss, de hallgass meg.” Eurybiades a' léleknyugalmat csodálva, beszélni hagyá, mire Themistokles ismét első beszédére hozá vissza őt. Azt jegyezvén pedig megvalaki, hogy a' hontalan nem helyesen oktatja a' honosokat házajok' elhagyására 's feláldozására, Themistokles e' szavakkal fordult hozzá: „Nyomorult, ám mi a' házakat 's falakat odahagyók, mivel a' lelketlenek' kedvéért nem akaránk szolgálká lenni; de azért kétszáz hajóinkban a' hellen földön legnagyobb városunk van, mellyek még most segítőlég állnak

részeteken, ha általok megmenteni akarjátok magatokat. De ha elhagyván minket, ismét elmentek, sok hellen majd azt fogja hallani, hogy az athenieknek ismét szabad városuk 's olly tartományuk van, melly az elvesztettnél semmivel sem áll alább." Ezeket mondván Themistokles, Eurybiadest gondolkodás és félelem szállá meg, nehogy valamikép az atheniek elhagyván őket tovamenjenek. Az eretrai is szándékozott valamit felhozni ellene, de Themistokles szavába vágott: „Hogy hogy, ti is háborúról akartok szólni, kiknek, mint a' tentahalnak, kardotok ugyan van, de szívetek nincsen."

XII. Állítatik némellyektől, hogy míg így Themistokles a' hajó' boltozatjáról alábeszélene, egy bagolyt vettek észre, melly jobbról a' hajók felé röpülvén, a' vitorlakötelekre ült. Ez okból is hajoltak leginkább tanácsára, és készülődtek a' tengeri ütközetre. De midőn az ellenséges hajóhad Phalerosnál Attikához közeledvén, a' partokat köröskörül elborítá, maga a' király pedig a' szárazföldi sereg' számtalanjaival a' tengerhez alájutna, 's összesített erejével tünt elő, Themistokles' beszédei elenyészték a' helleneknél, 's a' peloponnessiak ismét az isthmust keresék szemeikkel, 's ha ki valami mást mondott, boszongódnak. Jónak látszék pedig hogy éjjel szökjenek el, 's a' kormányosoknak tudtukra adaték az elevezés. Ekkor nem szívélhetvén Themistokles, hogy a' hellenek helyzetők' 's a' szűk öböl' segedelmét elhagyván, városokba oszlanak szét, egy cselt gondolt ki, 's azt Sikinossal végre is hajtá. Sikinós t. i. születésre persa 's hadifogoly volt, de Themistoklesnek híve 's gyermekeinek nevelője. Ezt titkon a' persához küldé, 's azt üzente általa, hogy „Themistokles, az atheniek' hadvezére, a' király' részére pártol, 's legeleve tudatja vele, hogy a' hellenek szökni akarván, inti őt, hogy elfutni ne engedje azokat, hanem most, midőn szárazföldi sergeiktől elszakítva rettegnek, támadja meg 's tegye tönkre tengeri erejüket." Ezt Xerxes jó akarat' szózata gyanánt fogadván, megörült, 's tüstént parancs ment a' hajók' fejeihez, hogy a' többit egész csendességben töltsék meg, kétszázal pedig mindjárt kiindulván, az öblöt köröskörül kerítsék be 's a' szigetreseket zárják el, hogy az elleneknek csak egyike se

futhasson el. Az itt történeteket Aristides, Lysimachos' fia vé-
vé legelőször észre, 's Themistokles' sátorához jött, noha nem
barátja, sőt mint mondtuk, általa száműzetett, 's a' kilépő
Themistoklesnek jelenti a' körülvételt. Ez a' férfi' nemes gon-
dolkozását ismervén 's jelenlétén megörülvén, közli vele a' Si-
kinossal veghezvitteket, 's arra kéri, beszélne rá és tüzelne
fel a' helleneket, kiknél nagyobb hitele van, hogy a' szoros-
ban verekedjenek. Aristides tehát megdicsérvén Themistoklest,
sorra járta a' vezéreket és hajóintézőket, csatára buzdítolag.
De ezek váltig nem hívének, mígnem egy Panaktiostól kor-
mányzott, Tenus szigeti hajó átmenvén hozzájuk, hírül ho-
zá, hogy körül vannak véve. Ekkor az elkeseredés a' szük-
séggel egyesülten kergeté a' helleneket az ütközetbe.

XIII. Felvirradván a' nap, Xerxes magas helyre üle, a'
hajóhadat 's a' hadrendet szemlélendő, Phanodemos szerint a'
Herkulestemplom felett, hol a' szigetet keskeny szoros vá-
lasztja el Attikától, Akestodor szerint pedig Megaris' határán,
az úgy nevezett szarvak felett, aranszéket tétetvén magának,
és sok íróat állítván melléje, kiknek tisztjök vala feljegyezni
a' csata alatt történeteket. Themistokleshez pedig, a' mint a'
hajóvezéri hajón áldozva, három hadifogoly vezeteté, igen
szép alakúak, ruhákkal 's aranynyal fényesen ékesítvék. San-
dakes' a' király' húga' gyermekeinek mondatának, kiket Ar-
tayktostól szült legyen. Euphrantides, a' jós, meglátván eze-
ket, midőn ugyanakkor az áldozatokból nagy és világító láng
lobbant fel, 's egyszersmind jobbkéz felől prüsszentés jelent-
kezik, Themistoklest kézen fogá, 's az ifjakat feláldozni 's
imádságok között a' nyersét evő. Bacchusnak bemutatni paran-
csolá: mert csak így jutand boldogulás és győzelem a' helle-
neknek. Themistokles elálmélkodék a' szint olly rettentő mint
nagy jósszózatón, de a' sokaság, mikint nagy veszedelmekben
's terhes körülményekben történni szokott, reményét rendki-
vüliekben helyezvén inkább, mint rendszerűekben, egy száj-
jal 's lélekkel kiáltott az istenhez, a' foglyokat az oltárhoz
vezetvén, kényszerítette, hogy miként a' jós parancsolá, az
áldozat hajtassék végre. Ezt Phantias, lesbosi philosoph emlí-
ti, ki a' történetek' könyveiben nem járatlan.

XIV. A' persa hajók' száma felől Aeschylus költő, mint a' ki tudta 's állíthatja is, „Persák” című szomorújátékában ezeket mondja:

„Xerxes' hajóinak tudom hogy száma volt
Ezer; 's a' gyorsasággal kérkedők valának
Kétszer százan 's heten; valóban úgy vagyon.”

atheni hajó száznyolczvan volt, mindenikének födelén tizen-nyolcz küzdő, négyök íjász, többiek nehéz fegyverű. Ugy látszik, Themistokles nem kevésbé jól nézte 's kémlelte ki az időt, mint a' helyet, midőn hajóit nem fordítá előbb az ellenségesek' ellenébe, mígnem azon szokott óra következett be, mellyben a' szél mindig fú a' tengerről, 's a' szorosban hullámokat torlaszt: mi is a' hellenek lapos, alacsony hajóinak semmit sem árta, a' barbarokéit ellenben, mellyek fellálló farúak, magas födelűek, 's terhök miatt bajjal kormányozhatók valának, forgatá 's oldalast nyújtá az őket sebesen megrohanó, 's Themistoklesre, mint a' teendőket legjobban értőre figyelő helleneknek, kire is Xerxes' hajóvezére, Ariamenes — becsületes egy ember, 's a' király' testvérei között kétségkívül a' legjobb 's legigazabb — nagy hajójáról, miként valamely bástyáról, nyilazott és dárdázott. De ugyanezen Ariamenest az együtt evező dekeli Aminias és pedi Sosikles, midőn a' hajók eleikkel erősen egybeütközvén, vas orraikkal egymásba akadtak, 's az már hajójukra is szállott, vitézül fogadták, 's dárdáikkal a' tengerbe taszták. Holt tetemét, melly a' hajótöredékek között uszált, Artemisia ismeré meg és Xerxeshez vivé.

XV. Míg az ütközet ekként tartana, beszélük, hogy Eleusis felől nagy világosság tündöklött, 's a' thriasi mező egészen le a' tengerig zajtól hangzott legyen, mintha sokan együtt a' mystikus Iakchos' ünnepi menetét tartanák; a' zajongók' sokaságából pedig lassankint felleg emelkedék fel a' földről, melly ismét leszállani és a' hajókra telepedni látszott. Mások fegyveres férfiak' káprázatos csodaképeit látszának észrevenni, kik Aegina felől kezeiket a' hellen hajók felé nyújtogatók, kiket is Aekidáknak tartottak, mivelhogy a' csata előtt imádásaikban segítségül hívák őket. Lykomedes volt, ki az első

hajót elvévé, atheni férfiú, és hajókapitány, mellyről a' csatajeleket letépven, a' babérhordó Apollónak szentelé fel. Egyebek számára a' barbarokhoz hasonlók, ezeket, mint a' kik a' szűkhelyen csak részenként jelenhetének meg, 's itt is ütközödének, estig tartó ellenállás után megverék, 's a' tengeri küzdők' közös vitézsége és bátorságra, valamint Themistokles' tanácsa és ügyessége által, mint Simonides mondja, ama' szép és szerte híres győzelmet nyeré, mellynél fényesebb tengeri tettet sem hellenek nem vittek véghez, sem külföldiek.

XVI. A' tengeri ütközet után Xerxes elkeseredve levén a' rosz kimenetelen, még harcolni és szárazföldi seregeit — az öblöt elzárva — gátokon kíváná Salamisba a' hellenek ellen átalvezetni. Themistokles, megkisértendő Aristidest, színeskedőleg azt tanácsolá, hogy a' hajókkal Hellespontba evezvén, a' hidat bontanák el, „hogy így, úgymond, Ázsiát Európában fogjuk meg.” De Aristides ellenkezőleg ítélvén, így szóla: „Eddig gögösködő barbárral volt dolgunk csatáinkban, de ha Hellásba zárandjuk, 's e' férfit, annyi seregeknek urát, félelem által szorongatásba hozandjuk, aligha fogja többé a' csatát aranyos boltozat alatt hívalkodva szemlélni, hanem mindent merészelve 's a' veszélyekben mindenütt személyesen jelenvén meg, az ejtett hibákat kijavítandja 's az egészet jobban gondolóra veendi. Semmi esetre sem kell tehát Themistokles — úgymond — a' hidat amott lerontanunk, sőt ha lehetséges még egyet építenünk, hogy annál sebesebben parancsolhassuk ki a' férfiút Európából.” — „Jó, — felele Themistokles — ha tehát ezt tartjátok legjobbnak, mindnyájunknak azon kell lennünk, és munkálkodnunk, hogy minél előbb kitakarodjék Hellasból.” Ez elfogadtatván, egy a' foglyok közt találkozó Arnakes nevű királyi heréltet a' királyhoz küldé azon üzenettel, hogy a' tengeren győztes hellenek elhatározák a' Hellespontba evezni hajóikkal, 's a' hidat elbontani: miért Themistokles a' király iránti aggodalomból azt javasolja, hogy siessen saját tengeréhez, és szálljon által, mialatt ő a' szövetségeseiket halogatásra 's késlekedésre birandja, hogy űzőbe ne vehessék a' királyt. Ezt hallván a' barbar, olly nagyon megijedt, hogy azonnal a' visszavonuláshoz fogott. 'S melly jól

számított legyen Themistokles és Aristides, Mardoniusban világlott ki leginkább; mert noha Plataenál Xerxes' seregeinek csak egy csekély részével ütköztek meg, mégis közel valának a' végső veszélyhez.

XVII. A' városok között, Herodot szerint, Aegina tünneté ki magát legjobban; egyébiránt pedig mindnyájan az irigységtől nyilazottan is, Themistoklesnek adák a' koszorút. Mert midőn a' tengerszoroshoz visszatérvén, az oltárnál szavazáshoz fogtak a' vezérek, kiki magát tartá ugyan elsőnek vitézségre nézve, de másodiknak maga után Themistoklest. A' lakedaimoniak pedig Spartába vivék el, hol Eurybiadesnek a' vitézség', neki pedig a' bölcsesség' díjául olajág-koszorút nyújtának, egyszersmind a' városban találtató legszebb kocsival ajándékozáék meg, 's háromszáz ifjú kíséretében kísértették egész a' hátságig. Azt is mondják, hogy a' legközelebb bekövetkezett olyimpiákban, midőn Themistokles a' versenyhelyre lépe, a' jelenlevők nem törődtek többé a' küzdőkkel, hanem egész nap csak őt nézték, 's az idegeneknek bámulattal és tapsolva mutogatták, úgyannyira, hogy maga is örvendezve vállal meg barátinak, mikint Hellas' ügyében tett fáradozásainak elegendő gyümölcsét aratá.

XVIII. Mert, ha hihetünk azoknak, mik róla megíratnak, a' dicsőségnek természeténél fogva legszenvedélyesebb barátja volt. Így a' város' naszád-főnökének választatván el, sem saját, sem a' köznek ügyeit nem végezte egyenként, hanem mind azt, mi előfordult, ama' napra hálasztá, mellyen elevezendő vala, hogy ekkor sok dologgal foglalkodván, 's mindennemű emberekkel közlekedvén, nagynak és legtöbbet tehetőnek láttassék. A' parton fekvő holttetemeket szemlélgetvén, az arany csattok 's nyaklánczok mellett, mellyek rajtok valának, maga elmene, az őt követő barátjának, rájuk mutatván, így szóla: „Vedd fel magadnak, mert te nem vagy Themistokles.” Antiphatest pedig, egy szép ifjat, ki iránta eleinte hideg volt, későbbben pedig dicsősége' korában udvarolt neki, így szólítja meg: „Jó ifjú, későcskén ugyan, de mind a' ketten egyszerre okosodtunk meg.” Azt is mondá, hogy az atheniek sem nem tisztelik, sem nagyon nem becsülik őt, hanemha vihar-

zik és vész kerekedik, mint valamelly platánfa alá, úgy menekednek hozzá; ha pedig kiderül körülök, megtépik és vagdossák. 'S midőn ama' Seriphosi azt jegyzé meg, hogy nem maga, hanem a' város által nyeré a' dicsőséget: „Igazán beszélsz, ugymond, én mint seriphosi nem lettem vala híres-sé; de te mint atheni sem.” Egy más hadivezér, azon hiszemben, hogy a' hazának nyomos szolgálatokat tőn, Themistokles előtt hetvenkedvén, tetteihez hasonlítatá tetteit. Mire az „az ünneppel az utánap vetekedék,” ugymond, azt jegyezvén meg, hogy amaz békétlenség- 's fáradságteljes, és csak őbenne éldeli kiki nyugalmasan a' készítményeket, 's erre az ünnepnap így felelt: „Igazad van, de ha én nem volnék, csakugyan te sem volnál. Így ha én akkor nem voltam volna, ugymond, hol volnátok ti mostan?” Fiáról, ki anyjánál, és ez által önála is akaratossága által mindent kivitt, tréfásan azt szokta mondani, hogy az Hellasban leghatalmasabb, mert a' helleneknek Athen parancsol, az athenieknek ő, neki az anya, az anyának pedig fia. 'S a' mint általában szeretett különködni, egy jószág' eladásánál azt is kikiáltatá, hogy szomszédsága jó. Végre leányának kérőji között a' becsületest a' gazdagnál többre becsülte, „mert, ugymond, inkább olly férfiat keres, kinek pénzre, mint pénzt, mellynek férfira van szükség.” Mintegy ilyen volt elmés kifejezéseiben.

XIX. Végezvén ezen dolgokat, azonnal a' város' megépítéséhez és bekerítéséhez fogott, 's miként Theopomp írja, az ephorokat pénzzel, vagy mint közönségesen hiszik, ravaszsággal bírta rá az ellent nem mondásra. Spartába ment t. i. követségnek színe alatt. 'S midőn a' spartaiak panaszkodnának, hogy amazok a' várost bekerítik, 's Poliarchos egyenesen e' panasz' sürgetésére küldeté Aeginából, ő ezt tagadá, és sürgeté, hogy Athenbe szemtanúkat küldjenek; mialatt az építésre a' készletetés által időt nyert, egyszersmind pedig az athenieknek a' spartai követek kezesekül szolgáltak helyette. És ez úgy is lett, mert a' lakedaimoniak megértvén a' valót, nem bánták őt, hanem magukban evődvén, elbocsáták. Ezekután a' Piraiust rendelé el, a' kikötő' alkalmas fektét használva 's az egész

várost tenger felé irányozva, az atheniek' hajdani királyainak rendszerével homlokegyenest ellenkezőleg. Mert azok, mint mondatik, mesterkedvén elvonni a' polgárokat a' tengertől, 's nem hajós, hanem földmívelő élethez szoktatni őket, a' Minerváról szóló ama' regét terjesztgeték, melly szerint ez Nep-tunnal ama' tartomány felett czivódván, a' bíráknak az olajfát mutatva, győzött. Themistokles pedig, nem miként Aristophanes a' komikus mondja, Piraiust toldá a' városhoz, hanem a' várost ragasztá a' Piraiushoz 's a' földet a' tengerhez; a' mi a' népet is erősbité a' nemesség' ellenében, és kevélységgel tölté el, minthogy a' hatalom a' hajóslegényekre, evezőkre és kormányosokra szállott. Honnan a' Pnyxen álló szónokszéket is, melly úgy volt csinálva, hogy a' tengerre nézne, későbbén a' harmincz zsarnok beforditá a' tartomány felé, úgy vélekedvén, hogy a' tengeri felsőség a' néphatalomnak bölcsője, a' földmívelők ellenben kevésbbé rugódoznak az oligarchia ellen.

XX. De a' tengeri uralkodás körül nagyobb dolgokban töré fejét Themistokles. Midőn t. i. a' hellenek' hajóhada Xerxes' eltávozta után Pagasaihoz érkezett és ott telett, egy nyilván tartott beszédben azt mondá az athenieknek, hogy egy rájok nézve hasznos és üdvös dolgot tudna, de a' melly a' sokasággal nem közölhető. Az atheniek parancsolák hogy azt egyedül Aristidesnek mondaná meg, 's ha ez helybenhagyja, vinné véghez azt; mire Aristidesnek azt nyilatkoztatá Themistokles, hogy ő a' hellen hajótáborát szándékeznék elégetni. Amaz a' gyülekezethez visszajövé, így nyilatkozott: „Ázon tettnél, mellyet Themistokles szándékozik tenni, sem hasznosabb, sem igazságtalanabb nem gondolható.” Mire az atheniek megparancsolák Themistoklesnek, hogy hagyjon fel azzal. Midőn az Amphiktyonok' tanácsában a' lakedaimoniak azt javasolák, hogy a' medusok ellen nem küzdött városok a' szövetség' gyűléséből záratnának ki, tartván, nehogy amazok Thesaliát 's Argost, sőt még Thebát is kirekesztvén, a' szózatokat egészen hatalmukba kerítsék, 's az történnék meg, a' mit ők akarnak, a' városoknak pártjokat fogá, 's a' Pylagorokat más gondolatra hozá, eleikbe adván, hogy csak harminczegy

város vőn részt a' háborúban, 's ezeknek nagyobb része is egészen csekély. Igen visszásan esnék tehát, ha Hellas' egyéb része a' szövetségből kizáratván, ezen gyűlés két vagy három legnagyobb városoktól fogna függeni. Ez által végkép maga ellen boszontá a' lakedaimoniakat, miért is Kimont megtisztelésekkel tünteték ki, hogy benne Themistoklesnek a' közügyekben vetélkedő társat ébreszsenek.

XXI. A' szövetségeseknél is gyűlöletessé tévé magát, mivel szigetről szigetre evezvén, pénzt hajtott össze tőlök. Már milyen volt azon beszéd és felelet is, melly vele Herodot szerint Andros szigetén történt, hol szinte pénzt kívánt. „Két istent hozok magammal, ugymond, a' jóságot és az erőt;” a' lakosok pedig azt felelik, hogy „nekik is van két nagy istenök, a' szegénység és a' szűkölködés, 's ezek által tiltatnak pénzt adniok neki.” A' rhodusi dalköltő Timokreon, egy költeményében keserűn vádolja Themistoklest, hogy másokat pénzért segített haza a' számkivetésből, őt ellenben vendég és barát létére is a' pénz' kedvéért elárulta legyen. Imígy szól pedig:

„Hogyha te Pausaniast vagy Xanthippost magasztalod, vagy pedig Leto-tychidát,

Én meg Aristidest magasztalom, a' legjobb férfiat, ki szent Athenból kerülhetett,

Themistoklest utálja Leto, a' hazugot, gazt, árulót, ki Timokreont, mint idegent

Utálatos pénznek nyeresége miatt nem bocsátja Ialysos hazájába.

Elvevén három talentum ezüstöt, elevez a' veszedelembé,

Ezeket gazul vezérli haza, azokat eligazítja, amazokat kivégzi,

Hogy pénzzel telhessen meg. Az isthmuson nevetségesen lakomát tart, hideg húst osztogatva,

Ők pedig esznek, és kívánják, hogy Themistokles több évet ne érjen.”

Még sokkal féktelenebb 's meztelenebb szidalmakat használ Timokreon Themistokles ellen, ennek száműzetése után azon énekében, melly így kezdődik:

„Musa, ezen dalnak hangját terjeszszed el egész Hellasban, a' mint il-lik és igaz.”

Timokreon pedig a' meduskodás miatt száműzetett, mint mond-

ják, többek Themistoklesnek kárhoztató szavazata által is. Midőn később ez is, mint medusbarát idéztetik pörbe, Timokreon a' következőket csinálta rá:

„Tehát nem egyedül Timokreon tesz esküt a' medusoknak:

Hanem még vannak egyéb gazemberek is. Nem csak én vagyok hosszúfarkú,

Vannak még egyéb rókák is.“

XXII. Már polgártársai is irigységből örömet fogadván be a' rágalmat ellene, kénytelen vala saját tetteit a' nép előtt gyakran emlegetve, kiálhatatlanná lenni 's így szólani a' megbotránkozókhoz: »Vagy megunjátok-e a' jót ugyanazon személyektől többször fogadni el?» Megsérté a' népet Diana' templomának építésénél is, melyet »Legjobb tanácsadó»nak nevezett, mintha a' városnak 's Hellasnak ő (Themistokles) adta volna a' legjobb tanácsot. Házához közel, Melitében építé e' templomot, hova ma a' kivégzetteknek tetemeit hányják a' hóhérok, 's hova azoknak ruháik és köteleik hordatnak, kik maguk akaszták fel vagy ölték meg magukat. A' »Legjobb tanácsadó»nak e' templomában az én időmben Themistoklesnek még egy kis képe is állott, melyből kitetszik, hogy nemcsak lélekre, hanem tekintetre is vitéz volt. Száműzők tehát az ostrakismos által, hogy méltóságát és kitűnőségét eltöröljék, mit tenni szoktak mindazokkal, kikről azt hívék, hogy hatalmuk súlyos, és a' népszerű egyenlőséghez aránytalan viszonyban állanak. Mert az ilyen száműzetés nem annyira büntetés, mint az irigységnek lecsillapítása és engesztelése, mely a' tündöklők' lealáztatásának örvend, 's gyűlöletét illyes becstelelésbe leheli ki.

XXIII. Kiűzetvén a' városból és Argosban tartózkodván, a' Pausaniassal történtek, az ő megtámadására is alkalmat nyújtának elleneinek. Az őt árulással vádoló agrauli Leobotes, Alkmaeon' fia volt, kivel a' lakedaimoniak is felleptek ellene. Pausanias t. i. az árulást illető cselekvényeit eleinte Themistokles előtt titkolá, noha ez barátja volt; de midőn őt a' kormánytól félremozdítva, 's e' miatt neheztelni látá, bátorkodék őt a' tetteibe avatkozásra felszólítani, megmutatá neki a' király' leveleit, és bujtogató a' hellenek, mint alávaló hálátla-

nok ellen. Ő pedig Pausanias' nógatását visszautasítá 's kölcsönösségéről végkép lemonda, a' nélkül, hogy valakivel e' szándékát közölte, vagy a' dolgot felfedezte volna, remélvén: hogy az vagy fel fog hagyni azzal, vagy hogy helytelen és kétséges dolgok utáni esztelen törekvéssel másképen jövend napfényre. A' mint azután Pausaniasnak meg kellett hálnia, nála talált némelly efféle levelek és irományok Themistoklest gyanúba keverék, 's a' lakedaimoniak lármát ütven, polgártársai közt pedig az irigyek vádat indítván ellene, mivelhogy jelen nem volt, csak írás által védé magát, leginkább az előbbi vádak ellen. Mentségül ellenségei ellen a' polgárokhöz azt írta, hogy ő, ki uralkodni mindig szeretett, hódolni ellenben sem természete nem engedé, sem nem akart, tán csak nem fogta vala Hellással együtt a' barbaroknak és elleneknek önmagát is eladni. Mind e' mellett is a' vádolók által rávétetett nép embereket küldé ki, kiknek meghagyá, hogy őt elfogván, Hellasba ítélőszék eleibe hoznák.

XXIV. Themistokles ezt előre sejtven, Korkyrába evezett által, melly város iránt jótéteményi voltak. Némi pörben t. i. mellyet a' korinthiak ellen vittek, bírāja levén, pörlekedéseknek véget vetett 's a' korinthiakat húsz talentumban marasztalta, és hogy Leukast, a' feleknek közös gyarmatát felesen bírják. Innen Epirusba szökött, 's mivel az atheniek 's lakedaimoniak nyomában voltak, egy igen kétes és szorultságos reménybe veté magát. Admetushoz menekedék t. i. ki a' mollossok' kiralya vala. Ez egykor valamit kérvén az atheniektől Themistocles által, ki akkor még a' közügyekben mindenés volt, olly csúfosan igazíttatott el, hogy azóta szüntelen fenekednék ellene, 's világos vala, hogy annak idejében boszút álland rajta. De ezen bűjdosásában jobban féle Themistokles a' hazai még új gyűlölséget, mint a' királyi régi boszonzódást: miért is ennek önkényt alája veté magát, 's Admet' pártfogásáért saját és szokatlan modorban könyörgött. Annak t. i. még csecsemő fiát tartogatván, a' tűzhelyen leereszkedék, melly kérés' neme a' mollossoknál legnagyobbnak 's egyedül megtagadhatlannak tartatik. Mások állítják, hogy Phthia, a' király' felesége tanítá meg Themistoklest a' kérés' ezen nemére,

egyszersmind fiát melléje a' tűzhelyre tevé: mások ismét, hogy Admet az üldözők előtt a' kötelességgel védendő magát, melly a' férfinak kiadatását meg nem engedi, maga rendelé és elkészíteni segíté a' kérelemnek e' nemét. Athenből ide küldé neki alattomban feleségét és gyermekeit is achernai Epikrates, kit e' tetteért, Stesimbrotos' előadása szerint, Kimon később megidézvén, halállal büntetett. Csakhogy elfeledé, nem tudom miként, e' történetíró, vagy Themistoklessel feledteté a' körülményt, midőn kevéssel ezután Siciáliába evezeteti, hol Hiero fejedelem' leányát kéreti meg vele, azon ígérettel, hogy a' helleneket alattvalóivá teendi, 's hogy csak, midőn Hiero ezt el nem fogadá, ment legyen Ázsiába.

XXV. De nem hihető, hogy ez így történt volna. Mert Theophrast a' „Királyságról” írt könyvében említi, hogy Themistokles, midőn Hiero Olympiába versenyző lovakat küldött 's fényesen ékesített sátort ütött, a' hellenek között felszólalt, hogy a' tyrann' sátorát lerontani 's lovait a' versenyzéstől eltüntetani kellene. Thukydides szerint a' tulsó tengerhez alámenvén, Pydnaból evezett el, senki nem tudván az evezők közül, ki legyen, mignem hajójuk a' széltől az akkor atheniektől ostromoltatott Naxos felé hajtván, 's ő megijedvén, kinyilatkoztatá magát a' hajósúrnak és a' kormányosnak: egyszersmind könyörögvén és fenyegetőzvén, hogy, ugymond, bevádolandja és meghazudtolja őket az atheniek előtt, mintha eleitől fogva jól ismerték, de pénzért 's jó szóadásért vették volna fel, mi által kényszeríté őket a' sziget mellett elevezni 's Ázsiának tartani. Kincseinek nagy része barátjai által lopva juttatott Ázsiába: a' fölfedezettek' és az ország' számára lefoglaltak' öszvegét Theopomp száz, Theophras' pedig nyolczvan talentumra teszi, holott Themistokles, míg a' közügyeket nem kezelé, három talentumnyi értékkel sem bíra.

XXVI. Miután Kymebe átevezett, és megérté, hogy a' parton levők közül sokan, leginkább pedig Ergoteles és Pythodoros leselkednek, őt elfogandók (mert a' mindenből nyereséget vonni szeretőkre nézve jutalmas zsákmány volt a' kétszáz talentum, melyet a' király fejére tőn) ellillant Aigaioli

városkába, hol senki nem ismeré, Nikogenes vendégbarátján kívül, ki az aeoliak között legtöbb vagyonnal bírt, 's a' persa nagyokkal ismeretségben élt vala. Ennél néhány napot lapangva töltött, midőn egy áldozati vendéglés után Olbios, Nikogenes gyermekeinek nevelője, magánkívül és megihletetten e' költői szavakra fakadott:

„Éjre bízd a' szót 's tanácsot, éjre a' győzelmet is.“

Ezután lefeküdvén Themistokles, álmában kigyót látá, mely teste körül tekerőzék és nyaka felé mászék: de midőn arcát illeté, sassá vála, 's ez kiterjesztvén körüle szárnyait, fölemelé és hosszú útra vivé, míg egy arany hirnök-bot jelent meg, melyre szilárdan állítá őt, a' végetlen szorongástól és félelemtől menekültet. Tovább küldetését tehát illy mesterségesen rendelé el Nikogenes. A' barbar nemzetségu népek nagyobb része, de kivált a' persák, a' nőféltésben zordon és szenvedélyes természetűek. Mert nemcsak a' feleségeket, hanem a' szolganókat 's ágyasokat is erősen őrzik, hogy házon kívül senkitől sem láttatnak, hanem otthon zár alatt tartatnak; utazás közben pedig köröskörül beagगतott sátorban szekereken vitetnek. Illy jármű készítettvén Themistokles számára is, elbújva utazott, 's kísérei a' találkozóknak és tudakozódóknak azt mondák, hogy hellen leányt visznek Ioniából valakinek a' király' udvarába.

XXVII. Thukidides 's lampsaki Charon' említése szerint Xerxes már kimult 's Themistoclesnek annak fiával történt találkozása; Ephorus pedig Dinon, Klitarch és Heraklides 's még mások többen azt állítják, hogy magához Xerxeshez jött legyen. Az időszámítással Thukydides látszik jobban megegyezni, noha az sem a' leghívebben van összeállítva. Themistokles a' veszedelem' küszöbén tehát mindenekelőtt Artaban ezredeshez folyamodik, jelentvén, hogy ő hellen, 's hogy a' királylyal igen nyomos ügyben ohajtana szólani, mely leginkább őt érdeklené. Artaban pedig azt mondá: „Az emberek szokásai különbözők, oh idegen! egyebek egyebeknek szépek, szép pedig mindnyájoknak a' honi szokásokat becsben tartani és védeni. Felőletek az a' hír, hogy a' szabadságot 's egyenlőséget mindenek fölött becsületek; nálunk ellenben sok és

szép szokásink közt legszebbnek tartatik a' királyt tisztelni, 's benne a' mindent eltartó isten' képét imádni. Ha tehát velünk egyetértőleg térdet hajtandasz, a' királyt látnod és szólnod lehet: de ha különben ítélsz, más követekkel élj hozzá. Mert e' hazában a' királyt senki nem hallhatja, hanemha leborultan." Ezeket hallván Themistokles, így szólítá meg: „Hisz úgy is, o Artaban, én a' király' dicsőségét és hatalmát öregbítendő jövök, miért szokásitokat magam is követni fogom, 's ha a' persákat felmagasztaló istennek úgy tetszik, általam még többen is hajolandanak meg a' király előtt, mint eddig. Tehát ez se szolgáljon akadályul azon nyilatkozásoknak, melyeket a' királyhoz intézni szándokom.” „De a' hellenek' mellyikét jelentsük idejöttek benned? — felele Artaban — mert beszéded után nem látszol mindennapinak.” Themistokles pedig: „Azt — ugymond — Artaban, senki sem tudhatja előbb, mint a' király.” Ezeket Phaniás adja így elő. Eratosthenes pedig a' „Gazdagságról” írt könyvében azt adja hozzá, hogy egy eretrikei asszony által, ki az ezredesé volt, jutott legyen Themistokles a' vele való összejövetelhez és beszélgetéshez.

XXVIII. Miután tehát a' királyhoz bevezetteték, és meghajolván álla szótlánul, parancsolá a' király a' tolmácsnak, kérdené meg: ki légyen, 's midőn a' tolmács megkérdené, így szóla: „Én, atheni Themistokles, jövök hozzád, o király, a' hellenektől üldözött földönfutó, kinek a' persák sok rosszsza, de még több jóval tartoznak, mint ki, miután Hellas bátorságban vala, és az otthoniak' épsége megengedék kedveznem nekik, üzetésöket akadályozám. Nálam, jelen sorsomhoz minden álló viszonyban áll, 's elkészülten érkezem mind a' kegyesen megengeszteltnek kegyelmét elfogadni, mind a' sérelmet el nem feledőnek haragját megkövetni. Te pedig ellenégeimet válaszszaad tanúkul, mennyire kívántam a' persák' javát, 's balsorsomat használjad inkább erényed' kitüntetésére, mint boszúd' kitöltésére. Ugy is könyörgödet tartod meg, 's a' hellenek' ellenévé váltat öled meg bennem.” Ezeket mondván Themistokles, nagyobb benyomást okozólag elbeszélé azon látást is, mellyet Nikogenesnél látá, 's a' dodonai isten' jós-

latát, kinek azon parancsában, hogy hasonló nevű istenhez menjen, az őhozzá utasítást értette legyen; mert mindketten nagy királyok 's azoknak is nevezetnek. A' persa kihallgatván, neki ugyan nem válaszolt semmit, noha szellemét és bátorságát csudálja vala: de barátjai előtt boldognak vallá magát, mintha igen nagy szerencse érte volna, 's azt kíváná, vajha Ahriman mindig olly észszel verné meg elleneit, hogy legderekabbjaikat kergessék el maguktól; mire, mint mondják, az isteneknek áldozott 's tüstént italok alá terítettett, éjjel pedig örvendve háromszor kiáltott álmában: „Bírom atheni Themistoklest!”

XXIX. Napfelköltével egybehívatván tanácsosit, bevezetetté őt, a' semmi jót nem remélőt, miután látta, hogy az ajtónállók, a' jelenlevőnek nevét megértvén, elkomorultak és szitkozódának. Sőt Roxanes ezredes, a' mint Themistokles elment mellette, 's a' trónon ülő király körül mindenek hallgatának, elfojtott nyögéssel így szolítá: „Hellen tarka kigyó, téged a' király' boszúlelke hozott ide!” Nem így, midőn színe' eleibe jutott 's újra meghajolt, ekkor üdvözlé 's barátságosan szolítá a' király 's mondá: hogy már kétszáz talentummal tartoznék neki: mert őt, ki magát hozza vala el, joggal illetné a' befogónak megigért jutalom. Ezeknél még sokkal többet is ígére, felbátorítá 's felszólítá, hogy beszélne hellen ügyekről, szíve' vágya szerint. Themistokles válaszolt: „Az embernek beszéde a' tarka szövetekhez hasonlít; mert valamint azok, ugy ez, csak kiterjesztve mutatják a' képeket, összevhajtvá pedig elrejtik és megcsonkítják azokat; miért is időre volna szüksége.” Midőn a' király, tetszvéen neki a' hasonlat, időt határoztatna vele, esztendő kére, mialatt a' persa nyelvet elégségesen megtanulván, a' királylyal maga beszélle, a' nem-udvariakat azon véleményben tartván, hogy hellen dolgokról értekeznek: de mivel azon időben sok újítás történt az udvar 's a' királynak tisztei körül, irigységet támasztott a' hatalmasokban, mintha a' király előtt rólok is merészelt volna szabadon nyilatkozni. Mert az egyéb idegenek iránt mutatott megtisztelések, ezéihez nem hasonlítának, mint ki részt vőn a' királyi vadászatokban 's a' palotai mulatságokban,

még: a' király' anyjának színe előtt is megjelenhete 's társalkodója lehete, sőt a' magusok' tanításait is hallgathatá a' király' parancsolatjából.

Midőn spartai Demarat, megengedtetvén neki kegyelmet kérnie, azt kívánta, hogy szabad legyen neki királyi turbánnal fején, kocsizhatnia Sardesben, Mithropaotes a' király' bátyja, Demarat' kezét megfogva: „Hisz, ugymond, nem volna agyvelő, melyet a' turbán födözendene, 's te pedig nem léssz Jupiterre, ha mennykövet veszsz is.” A' király Demaratot bosszúsan üzé el kívánata miatt 's kérlelhetlennek látszék lenni iránta, mígnem Themistokles' kérelme lecsillapítá 's megengesztelé. Mondatik, hogy a' későbbi királyok is, kik alatt a' persák' ügyei a' hellenekéivel közelebbi érintkezésbe jöttek, valahányszor hellen férfira szorultak, azt ígéreté és irogatá mindenikök, hogy még Themistoklesnél is nagyobb becsben fogná tartani azt. Maga pedig Themistokles, mint mondják, már nagygyá levén és sokaktól tiszteltetvén, gazdagon megakartott asztalnál gyermekeinek ezt mondá vala: „Gyermekeim, elvesznénk, ha már elveszve nem volnánk.” Legtöbbek' állítása szerint három város adatott neki, kenyérre, borra és csemegére, Magnesia, Lampsakus és Myus, még más kettőt ragasztanak hozzá neanthi Kyzikinos és Phantias Perkotát és Palaiskepsist, ágy- és ruhaneműre.

XXX. Midőn pedig Themistokles a' helleneket illető dolgokban a' tengerhez aláutaznék, Epixyas nevű persa férfit, Felső-Phrygia' helytartója leselkedett utána, már jóval előbb Pisidiakat tartván készen, kik meggyilkolnák őt, midőn Leontokephalon (oroszlánfő) nevű városba éjszakára betérne. De mint mondják, déli álmában megjelent neki az istenek' anyja, mondván: „Themistokles! kerüld az oroszlánfejet, nehogy oroszlán' martaléka légy. Én pedig ezért téled Mnesiptolemat szolgálómúl kívánom.” Min Themistokles megborzadván, az istennének hálákat ada, az országútról eltérvén, más utat vőn, és elkerülvén ezen helyet, már éj volt, midőn megszállott. Egy pedig az igás állatok közül, melyek a' sátozt vívék, a' folyamba esvén, Themistokles' cselédei a' nedves szőnyeget kifeszítvén, száríták.

A' Pisidiák gyilkaiokkal épen ekkor rohantak elő, 's a' száradó holmit, melyet a' holdvilágnál nem egészen vehetének ki, Themistokles' sátorának nézték, 's azt hitték, hogy őt aluva találандják benne. De a' mint közelebb járulván, a' takarót felemelék, megrohanták az őrt álló szolgák 's összefogdosák őket. A' veszélyből ekkint menekedvén, meghálálándó az istennőnek megjelenését, Magnesiában templomot építte Dindymenenek, 's lyányát, Mnesiptolemát annak papnőjává rendelé.

XXXI. A' mint Sardesbe érkezék, 's üres óráiban a' templomok' készületét 's a' szent ajándékok' sokaságát szemlélgeté, 's Kybele' templomában megpillantá a' két rőfnyi magas, érczből öntött, úgy nevezett vízfordó lyányt, melyet, mint kűtfelügyelő Athenben, a' lopók' fölfedezése alkalmával, kik a' vizet leereszték vala, bírságból szent célra maga csináltatott: azért-e, hogy a' szent kép' fogsága fájdalommal hatá meg, vagy az athenieknek megmutatandó, millyen becsben áll 's milly hatalommal bír a' király' tartományiban, a' lydiai helytartónál szót ejtett, kérvén őt, hogy a' szűzet küldené el Athenbe. Ezt a' barbar rossz néven vevén, 's azzal fenyegetőzván, hogy a' királynak ezt levélben megirandja, Themistokles ijedtében a' haremhez flyamodott, 's az ágyasok körül pénzzel tisztelegvén, ennek is lecsendesíté boszúját, de jövődében jobban ügyelt magára, mivel már a' persák' irigységétől is oka volt tartani. Ázsiában nem bolyongolt ide 's tova, miként Theopomp mondja, hanem Magnesiában tartózkodván, tetemes ajándékokat aratván 's a' legelőbbkelőbb persákkal hason tiszteletben részesülvén, sok ideig békés napokat tölte, míg a' király Ázsia' belsejében foglalatoskodván, a' hellen ügyekre kevés gondot fordíta. De midőn Aegyptus' elszakadása, hol az atheniek segítségül valának, és a' hellen hajók egész Cyprusig 's Ciliciáig evezének, valamint Kimon tengeri uradalma is, ellenhatást kívánának, nehogy a' hellenek túlelmedjenek rajta, 's már hadinépek mozgának, 's hadvezérek küldetének szélyel, 's Magnesiába is Themistokleshez követek érkezének, 's a' király őt a' hellenek ellen felkelni 's ígéreteit teljesíteni parancsolá: sem boszúvágy által fel nem gerjelt polgártársai ellen, sem a' nyert

magas tisztelet és hatalom ellenségeskedésre nem határozhaták, hanem részint talán a' szerencsés kimenetel' lehetőségén kételkedvén, mivel akkorban Hellasnak mindenütt nagy hadivezéreinek valának, 's Kimon kimondhatlan szerencsés vala minden tetteiben, de leginkább öntettei' híre 's győzelmi emlékei iránti tiszteletből legjobbnak tartván, életének dicsőséges véget szerezni, az isteneknek áldozék, barátjait utolsó kézszorításra öszvehívá, 's mint közönségesen állítják, ökörvért iván, némmeliek szerint gyorshatású mérget vevén, Magnesiában meghalt, miután hatvanöt évig éle, még pedig nagyobb részint kormányügyekben és sergek előtt. A' király halálának okát és módját megtudván, mint mondják, a' férfiat még inkább bámulá, 's barátjai 's háznépe iránt szüntelen emberszeretőleg viseltették.

XXXII. Themistokles Archippevel, alopeki Lysander' lányával fiakat nemze, Archeptolist, Polyektust és Kleophantot, kiről Plato philosoph is mint igen jó lovaglóról, de egyéb-iránt semmire sem használhatóról, emlékezik. A' két legöregebb közül Neokles, még mint gyermek, lóharapás által halt meg, Dioklest pedig nagyatyja Lysander, fiává fogadta. Több lánya is volt, 's Mnesiptolema, második házasság' gyümölcse, mivel nem ugyanazon anyájú vala, Archeptolis testvérehez ment férjhez, Italiát chiosi Panthides, Sybarist atheni Nikomodes vevék el: Nikomachét Phrasikles, Themistokles' testvérenek fia, annak halála után Magnesiába evezvén, fiútestvéreitől hozá el, 's Asiát, minden gyermekei' legfiatalabbikát is ő nevelé fel. Sirja fényesen építve, Magnesiában a' piaczon áll; mi pedig tetemeit illeti, nem kell Andokidesnek hinnünk; ki „A' barátokhoz” című könyvében azt mondja, hogy az atheniek alattomosan elorzák 's elszórák azokat, mert ezt azért koholta, hogy az oligarchákat feltűzelje a' nép ellen. Pylarchos, ki a' historiában mint valamelly szomorújátékban, csaknem gépelyeket hoz mozgásba, bizonyos Neoklest és Demopholist, mint Themistokles' fiait állít előnkbe, felízgatandó a' megindulást és a' fájdalmat; de aligha lehet valaki annyira tudatlan, ki el ne találja, hogy mind ez költemény. Diodor, a' földleirő „Emlékek” című munkáiban, inkább gyanító-

mint állítólag azt jegyzi meg, hogy Piraius kikötő előtt, Alkimos foknál könyökalakú földszoros nyúl ki, 's ha e' körül a' tengercsendes öbölbe eveznek, ott egy nagy alap vagyon, 's oltár alakban Themistoklesnek sírja rajta. Ugy hiszi, hogy Plato a' comikus is ezt bizonyítja eme' szavakban:

„Emelve sirhalmód leend kies helyen,
A' tengerútazók köszöntik szerte azt;
Indulók, vagy jövők látandják szüntelen,
'S szemlélni fogja a' csatázó sok hajót.“

Themistokles' utóinak számokra Magnesiában egész a' mi időnkig fenmaradtak némelly előjogok; élt velők az atheni Themistokles, kivel Ammonius philosophnál biztos barátságra léptem.

Camillus.

I. A' Furius Camillus felőli sok és nagy tudósítások között, igen különösnek és csodálatosnak látszik, hogy ő, ki hadvezérségében annyi dicső tetteket vitt véghez, dictatornak ötször választott, négyszer triumphált, 's Roma' második alkotójának neveztetett, consulságra csak egyszer sem jutott. Ennek oka a' városnak akkori állapotja. A' nép t. i. meghasonlván a' tanácssal, vonakodott consulokat kineveztetni, hanem hadi tribunokat választott helyettök, kiknek uralkodása, noha mindent consuli hatalommal és erővel cselekvének, számuk miatt kevésbé volt gyűlöletes a' sokaság előtt. Mert hogy hatan 's nem ketten vezetétek az ügyeket, ez némileg lecsillapítá az oligarchia miatt zúgolódókat. Minthogy pedig híre 's hatásának virágzása ez időbe esék, nem akart a' nép' ellenére consullá lenni, noha időközben a' közvélemény gyakran kívánta a' consolválasztásokat: hanem mindenféle egyéb tisztségekben úgy viselé magát, hogy a' főhatalom, midőn maga uralkodék is, közös, a' dicsőség ellenben csak az övé vala, ha másokkal együtt kormánykodék is; amazt önmegtagadása okozá, mint ki igénytelenül uralkodék, emézt pedig okossága, mellyre nézve kétségkívül a' legelső vala.

II. Még akkor a' Furiusok' nemzetsége semmi nagy fényvel nem bírván, ő első vala, ki maga magától lőn híressé, midőn amaz aegisek 's volskusok elleni nagy ütközetben Posthumius Tubertus' dictatorsága alatt küzdött. Hol is a' sereg előtt lovagolván és czombjába sebet kapván, nem tágitott, hanem a' sebében levő dárdát kivonva, 's az ellenek' legerősbjeivel kapva össze, visszanyomta őket. Ezután nemcsak egyéb méltóságokat is nyere, hanem censorrá is lőn, melly tisztség

akkor nagy jelentésű volt. Még ma is emlékezetben van censorsága alatt elkövetett azon nemes tette, mely szerint a' nőtlenekkel, részint szóval rábeszélve, részint büntetéssel fenyegetve őket, elvetette az özvegy asszonyokat, millyenek a' háború miatt sokan voltak; valamint azon szükséges tette is, hogy az árvákkal szinte adót fizettetett, mit eddig soha nem ténének. Ezt pedig a' sok háborúskodások okozák, mellyek nagy költségbe kerülének: mire leginkább a' veiiiek' ostromlása kényszeríté őket. Ezeket némelylek veientanoknak nevezik. Városuk, Etruriának dísz, fegyverek' számára 's harcosok' sokaságára nézve Románál nem alábbvaló, 's noha kincsek, életkényelem, gyönyörök 's buja éldeletben, elbizakodó vala, a' dicsőség és uraság felett a' romaiakkal sok és szép harcokat harczola. 'S jöllehet az akkori időkben dicsőfélszomjukkal alábbhagytanak lakosai, megtöretvén nehéz csaták által, mindazonáltal magas erős falaik mögött fegyverekkel, nyilakkal, gabonával 's minden készülettal telt városban, az ostromlást nyugodtan nézék, melly hosszas ugyan, de az ostromlókra nézve nem kevésbbé bajos és terhes volt. Mert különben csak nyáron kevés ideig szoktak táborozni, a' telet pedig otthon tölteni, de most legelőször kényszerítették a' hadi tribunok által, sánczokat készítve 's a' tábornok bekerítve, nyáron 's télen át ellenséges földön maradni. Már csaknem hét évig tartott a' háború, midőn a' parancsnokokat megidézék, 's hanyagnak látszó ostromlásuk miatt a' kormánytól megfoszták, más hadi tribunokat választván, kik között Camillus is volt, ki e' tisztséget most másodsor viselte. De ez alkalommal az ostromláshoz semmi köze nem volt, mivel sors által a' faleriusok és capenatok ellen küldetett, kik a' romaiak' elfoglaltságát használólag, határaikat gyakran pusztíták, 's az egész tyrrheni háború alatt háborgaták, míg Camillus által visszatolattak és tetemes veszteséggel a' falak mögé üzettek.

III. Ennekutána az albani tó körül a' háború' tüze között történt, 's minden hihetlen csodánál megfoghatatlanabb eset, rendszerinti ok' 's természetszerű magyarázás' szűkében, gerjeszte félelmet. Őszi idő vala t. i. 's a' nyár végződött, melly sem igen esős, sem déli szelekkel szembetűnőleg untató nem volt. Ama' mindennemű tavak, folyamok 's vizek közül, mely-

lyekkel Italia bővölködik, némellyek végkép kiszáradtak, némellyek csak nehezen tengődtek, minden folyamok pedig, miként nyáron által mindig, horpadt mederben 's alacsonyan folyának. Az albaní tó pedig, mellynek eredete 's vége magában van 's termékeny hegyektől környezetetik, minden ok nélkül, hacsak isteniből nem, észrevehetőleg nevekedve dagadt, a' hegytővén fölemelkedve 's a' legmagasabb tetőket érvén el, hab 's hullám nélkül áradva. Eleinte ez csak juhászok- 's pásztorokra nézve volt csodálatos; de midőn azon földszoroshoz hasonlító gát, melly a' térséget a' tótól oltalmazá, a' víz' tömege- 's nehézségétől átszakasztaték, 's hatalmas folyam zúgott alá szántóföldeken 's kerteken keresztül a' tenger felé, ekkor nemcsak a' romaiakban gerjesztett bámulást, hanem Italia' minden lakosaitól is nem épen mindennapi jelnek tartatott. De legtöbb beszéd volt fölöle a' Veit ostromló táborban, annyira, hogy a' tó körüli eset az ostromlottak között is elterjedett.

IV. Miként pedig olly hosszadalmas ostromlás alatt különféle közösülés 's beszélgetés szokott történni az ellenfelek között, lőn, hogy egy romai, az ellenségek' egyikével bizodalmas öszveköttetésben áll, ki a' régi jósigékben jártas, 's a' jóslásban, mint látszék, egyebeknél többet tudó vala. Midőn a' romai látná, hogy ez a' toáradásnak híre felett örömtől elragadtatva az ostromlást gúnyolá, így szólítá meg: „Nemcsak ezen csodát szülé a' mai idő, hanem a' romaiakra nézve még helytelenebb jelek is történtek; 's valóban szeretnék veled e' felől értekezni, hogy, ha lehetséges, a' közönséges veszélyben önszabadulásomat eszközölhessem.” A' veii egész készséggel ereszkedik beszélgetésbe vele, elrejtett dolgokat remélvén hallani; ez pedig lassankint beszéd közben annyira vezette, míg a' város' kapuját jóformán elhagyák: egyszerre hathatós erővel karjaira kapja; a' táborból még többen oda iramnak, szorítják, kényszerítik 's a' vezéreknek átadják. A' férfi szorultságban látván magát 's elismervén, hogy a' végzet el nem kerülhető, szülőhelye felett titkos jóslatokat fődöze fel, hogy ezt előbb bevenni nem lehetne, mignem az ellenek a' kiáradt 's más ágyba ömlött albaní tavat erővel visszaszorítani

's megfordítani 's a' tengerbe vegyülését megakadályozni fogják. A' tanács e' híradás által szorongatása jöven, jónak találá Delphibe küldeni 's az istent kérdezni meg. A' követek tekintetes és nagy férfiak, Cossus Licinius, Valerius Potitus és Fabius Ambustus, kedvező széllel útaván, 's kívánságukat az istentől teljesítve látván, visszajövének, hozván egyéb jóslatokat is, mellyek az úgy nevezett latin ünnepek körüli szokásoknak elmulasztására emlékeztetének, de kivált mellyek meghagyák, hogy az albani tónak vizét, a' mennyire lehet, a' tengertől elárkolván, hajdani ágyába vezessék vissza, vagy ha ezt nem tehetnék, árkok és csatornák által oldalast a' szántóföldekre csapolnák 's folytatnák el. E' felelet' következtében a' papok az áldozat körülíket végzik, a' nép pedig munkához fogott 's a' vizet lecsapolá.

V. A' tanács a' háború' tizedik évében felfüggeszte minden tisztségeket 's Camillust dictatornak nevezé ki, ki Cornelius Scipiót, mint lovagezredest, választván maga mellé, először is fogadásokat tón az isteneknek, hogy, ha a' háború kívánt véget érend, a' nagy játékokat fogja tartani, 's az istenőnek, mellyet a' romaiak Mater Matutának neveznek, templomot szentelni. Ezt az áldozati szertartások' nyomán kiki leg hamarébb Leukotheának fogná tartani. Mert hisz egy szolgálányt vezetnek be a' szentségbe 's megostorozván ismét kikergetik, saját gyermekeik helyett testvéreikéit veszik karjaikra, 's az áldozati ünnepélyek Bacchus' dajkáira 's Inonak ama' párázna miatti szenvedéseire emlékeztetnek. E' fogadalmak után a' faliskokra ütött Camillus, 's őket 's a' capenatokat, kik segedelmet nyújtanak nekik, nagy csatában legyőzé. Ezután Veii' ostromlásához fogván, 's látván, hogy a' nyílt megrohanás nehézséges 's alig kivihető volna, aknákat ásatott, 's a' város körüli föld alkalmas levén az ásásra, megengedé a' meneteleket az ellenségtől észre nem vehető mélységbe vezethetni. Mivel pedig a' dolog kívánt sikerrel haladott előre, maga kün támadá meg a' várost, az ellenséget a' falakra csalandó, mások szerint észrevétlenül az aknában előhaladván, a' várba, hol nem sejtettek, Iuno' temploma alá értenek, melly a' városban legnagyobb volt 's legnagyobb tiszteletben állott. Itt,

mint mondják, a' tyrrheni hadvezér ugyanakkor áldozott, 's a' jósló, a' mint a' belekbe tekintte, fenten kiálta: „Ki ez áldozathoz csatlakozik, annak győzelmet ad az isten.” E' szót az aknában levő romaiak hallván, a' padlatot hirtelen áttörrik, ordítás 's fegyverzörej között kitörnek, az áldozati állat' beleit, míg az ellen megrettenve futásnak ered, elragadják 's Camillusnak viszik. De biz' ennek igen nagy hasonlatossága van a' meséhez. Midőn pedig a' város erőhatalommal bevételék, 's a' romaiak tömérdek kincset hordtak el magukkal, Camillus, a' várból a' történőket szemlélvén, előbb könyekre fakadott, utóbb, midőn a' körüllevőktől boldognak hírdettetnék, kezeit az istenek felé nyujtván, 's imádkozva mondá: „Nagyságos Jupiter! 's ti jó és gonosz tettekre ügyelő istenek, magatok tudjátok, hogy mi romaiak nem igazságtalanul, hanem önóralomból torlottuk meg ez ellenséges és hűtlen emberek' városát. De ha, ugymond, e' jelen szerencsénkért ránk is némi megboszulás vár, kérlek hogy ez a' romaiak' városa és serege helyett a' legkisebb bajjal enmagamon hajtassék végre.” Ezt mondva, miként a' romaiaknál buzgóság' végeztével szokás, jobbra akara fordulni, 's fordulás közben elesett. A' körülállók megrettenének, ő pedig felemelkedvén szóla: „könyörgésem szerint a' legnagyobb szerencséért csekély kedvetlenség történt velem.”

VI. A' város' kizsákmányozása után, luno' szobrának, miként fogadá vala, Romába kellett vitetnie. Melly végre a' művesek egybegyülvén, áldozék 's kéré az istennét, hogy hajolna kívánságaikra 's legyen szíves együtt lakozni azon istennel, kiknek Roma jutott. A' kép pedig lassú hangon felelt, mint mondják, hogy akar is, és megegyez is. De Livius azt beszéli, hogy Camillus imádkozék ugyan, az istennét illetvén és megszólítá; de a' jelenlevők közül válaszolák némellyek, hogy akar is, meg is egyez 's örömet is velök megy. Az erős-hitűeknek 's a' csodát pártfogolóknak legnagyobb bizonyságok van a' város' szerencséjében, mellynek csekély, megvetést érdemlő kezdettől a' dicsőség' és hatalom' olly nagyságára jutnia lehetetlen vala, hanemha az istennek sok és nagy jelekben nyilatkozó folytonos kedvezése által. Ezenkívül egyéb hasonló

tüneményeket is hordanak fel, 's majd a' szobrok által izzadt verejtékcseppekre, majd sohajtásokra mellyeket hallának, majd a' szobrok' elfordulására és szemök' behunyására utasítanak, mellyekről nem kevesen tudósítanak a' régiek közül. Sok csodálatra méltó 's nem épen megvetendő dolgokat adhatnék elő, mellyeket korunkbeli emberektől lehet hallani. Az illyeseknek igen sok, vagy igen kevés hitelt adni, egyiránt bajos, az emberi gyarlóság miatt, mellynek határai nincsenek 's magával nem bír, hanem egyfelül balgatag babonára, másfelül az istenek' kisebbitésére 's megvetésére vetemedik. Vigyázat, és semmit nagyon, ez a' legjobb.

VII. Camillus pedig, tette' nagysága — mint ki Roma' vágytársát az ostromlás' tizedik évében megrontá — vagy dicserői által-e, gögtől 's olly érzelmektől elkapátva, mellyek törvényszerű 's polgári tisztségben el nem viselhetők, fényesen triumphála, és négy fehérlovas-szekeren járá be Romát, mit sem előtte sem utána egy hadivezér sem tőn, mert illy fogatot szentnek 's a' királyok és istenek atyja' sajátjának tartanak. Ha már ez a' gögnek elviseléséhez nem szokott polgárokat megsérté, a' sérelemre egy másik okot abban találtak, hogy Camillus a' polgárság megosztásának ellenállott. A' tribunok t. i. javallatba hozzák, hogy a' nép és tanács két részre osztatnék, mellynek egyik fele Romában maradna, másika, a' mint a' sors magával hozná, a' bevett városba költöznék. Így t. i. vagyonosabbakká leendenének, mint kik két nagy és szép város által mind a' földbirtokot, mind az egyéb javakat biztosítani fognák. Ezt a' már nagyon megszorodott és pénzetlen sokaság örömmel hallá, 's a' szónokszék körül tolakodva kiáltoza, a' szavazást sürgetvén, a' tanács pedig 's egyéb előkelő polgárok azon hiszemben, hogy a' tribunok nem Roma megosztását, hanem annak vesztét vették legyen célba, kikeltek és Camillushoz folyamodtak. Ez pedig rettegven a' csatát, ürügyökkel 's foglalkodtatásokkal pórázá a' népet, mellyekkel a' javaslatot elhalasztá ugyan, de egyszersmind gyűlöletessé is tevé magát. Azonban a' zsákmánynak megtizedelése volt az, mi őt a' legvilágosabb 's legnagyobb gyűlölségbe hozá a' nép előtt, mellyre nem helytelen, de nem is egészen igaz oka volt a' lakosok-

nak. Veii ellen menendő, azt fogadá t. i. hogy ha a' várost beveszi, a' zsákmány' tizedét az istennek fogja feláldozni. De a' bevétel 's zsákmányozás után, vagy a' polgárok' kedvét nem akarván szegni, vagy jelen munkái között elfeledkezvén fogadásáról, az egész nyereséget átengedé nekik. Csak később, tisztégének megszűnése után hozá elő e' dolgot a' tanácsban, 's a' jóslók jelenték, hogy az áldozatokban az istenek' haragja tűnnék ki, melly engesztelést és megkérlelést követel.

VIII. A' tanács azt végezvén, hogy a' zsákmány (mert ez bajos vala) ne osztassék fel, hanem az abban részesültek eskü mellett adnák ki az illető tizedrészt, nagy keserűség és neheztelés lőn a' katonák között, kik szegény emberek is voltak, és sokat is szenvedtek, 's most kényszerítették annak nagy részét állítani ki, a' mit szerzetek 's el is költöttek vala, Camillus pedig szorongattatván átalok, helyes kifogás' szűkében, a' leghelytelenebbhez folyamedék, megvallván, hogy a' fogadást elfeledte legyen, amazok viszont panaszkodának, hogy, ha akkor az ellenség' javainak tizedelését fogadá, most mért tizedeli a' polgárokéit. Mind e' mellett kiki előhozván a' részt, mellyel tartozék, jónak vélik arany billikomot készíteni 's ezt Delphibe küldeni. Az aranyinak pedig szűke lévén a' városban, míg a' hatóságok annak beszerezhetését fontolgatnák, az asszonyok egymás közötti tanácskozás' következtében egyenkint a' szent ajándékra odadák arany ékességeiket, miből nyolcz talentumnyi nehezék került ki. Hogy e' tettök illő tisztelettel jutalmaztassék, azt végzé a' tanács, hogy miként a' férfiak, úgy az asszonyok felett is, haláluk után érdemlett dicséretbeszéd tartassék, mert addig nem volt divatban kimult asszonyt nyilvánosan megdicsérni. Követekül három igen méltóságos férfiat választottak, 's válogatott legénységgel megrakott, ünneplésesen felékesített hosszú hajót küldöttek el. Valamint a' szélvész, úgy a' szélszűnet is veszedelmes, mit ezek is tapasztalának, kik közel valának a' végveszélyhez, 's viszont váratlanul kimenekedének belőle. Aeolus szigetnél t. i. szélszűnetkor a' lipariak hajói eveztek ellenök, tengeri rablóknak tartván őket, 's midőn kezeiket könyörögve fölemelék, ezek hajójukat el nem sülyeszték ugyan, hanem magukéhoz kötván, a' partra

vontaták, hol rablőhajónak ítélvén el azt, mind a' javakat, mind a' legénységet áruba bocsáták. Végre Thimesitheus vezérök' nemeslelkűsége és tekintete kieszközlé szabadon bocsátásukat, ki saját hajóival kiindulva nemcsak követé őket, hanem a' szent ajándok' bemutatásánál is jelen volt, miért Romában illő kitüntetést is nyert.

IX. Midőn a' népszószólók a' kívándorlási indítványt viszont sürgeték, a' faliskok ellen kívánatos időben kiűtött háború, a' választásokat a' nagyok' hatalmába juttatá, 's ezek Camillust jelelék ki más öttel együtt hadiszószólóvá, minthogy a' körülmények tekintetes, és a' dicsőséget tapasztalással egyesítő vezért követeltek. A' néptől is kineveztetvén, vevé a' hadierőt 's a' faliskok' tartományába beűtött, és Faleriit, a' megerősített 's minden hadi szükségekkel bőven ellátott várost ostromlotta, tudván, hogy azt bevennie nem csekély munkába 's időbe fog kerülni, de más részről a' polgárokat foglalatostkodtatni 's oszlakodtatni akará, nehogy otthon munkátlanus hevervén, a' népszónokoktól izgattassanak és lázongjanak. Mert az orvosokként ezen gyógyszerrel mindig olly ügyesen szoktak élni, hogy a' polgári élet' belső zavarjainak kifelé nyitnak útát.

X. Annyira fel sem vevék pedig a' faleriek az ostromot, mindenfelől megerősített városukban bízván, hogy a' falaknak őrein kívül, mindenki békeköntösben járkált a' városban, gyermekeik pedig az iskolába jártak 's tanítóiktól kivezettettek a' falak körül sétálgatás 's testök' gyakorlása végett, t. i. a' faleriek, miként a' hellenek, közös tanítókat tartának, hogy a' gyermekek mindjárt kezdettől fogva együtt neveltetének 's mint valamelly nyáj, egymáshoz tartanának. Ezen tanító a' falerokat gyermekeik által akarván elárulni, naponként kivezetgeté azokat a' várfal alá, eleinte közelre, 's a' gyakorlások' végeztével ismét a' városba vissza. Kevés idő' multával bátran, mint-ha semmi veszély sem volna, tovább 's tovább menni szoktatá, míg végre mindnyájukat a' romai tábornak vezeté, 's átadván őket, Camillushoz vezetteté magát. Ez megtörténvén, megállott és mondá, hogy ő nevelő és tanító ugyan, de az ő kegyét kötelességénél többre becsülvén, jött legyen a' vá-

rost a' gyermekekben átadni neki. Camillus ezt hallván, iszonyúnak tartotta a' tettet, 's ekként szólott a' jelenvalókhöz: „Terhes ugyan a' háború, és számtalan méltánytalansággal 's erőszakkal járó dolog; de a' nemes férfiak előtt a' háborúnak is vannak némelly törvényei, 's a' győzelmet nem szabad annyira szomszjúhozni, hogy a' gonosz és vétkes merények' kedvezéseit el ne útasítanók miatta (mert saját erényére 's nem idegen gonosszra támaszkodva kell a' nagy vezérnek háborút viselnie). Ekkor a' szolgákkal leszaggattatá az embernek ruháit, kezeit hátraköteté, a' gyermekeknek pedig vesszőket 's ostorokat adata, hogy az árulót verdesve kergetnék a' városba. Épen midőn megtudák a' falerok a' tanító' árulását, 's az egész város, mint gondolható, az illy nagy szerencsétlenség miatt fájdalomba merüle, 's előkelő férfiak 's asszonyok magukon kívül rohanának a' falakra 's a' kapukhoz, akkor hajták a' gyermekek meztelen 's kötözött tanítójokat, gúnyolván őt, Camillust pedig szabadítójak, istenök 's atyjok gyanánt magasztalván, annyira, hogy nemesak a' gyermekek' szülői, hanem a' történőket látó polgárok is Camillus' igazságának csodálása- 's tiszteletével teltek el. Azonnal tanácsba ülven össze, követeket küldének hozzá, rája bizván sorsukat, kiket is Camillus Romába utasított. Hol a' tanács' színe előtt megállván, szólának: „A' romaiak többre becsülvén az igazságot a' győzelemnél, megtanítanak bennünket hódolást kívánni inkább mint szabadságot, kik nemcsak hatalomra csekélyebbeknek, hanem az erényre nézve kisebbeknek érezzük magunkat.” A' senat ismét Camillusra bizván a' dolgot, hogy belátása szerint intézné el azt, ez a' falerokkal pénzt fizettetett, 's a' faliskusokkal barátságot kötven, Romába visszatért.

XI. A' katonák pedig, kik Faleriit kirabolni remélik vala, midőn üres kezekkel tértek vissza Romába, bevádolák Camillust az egyéb polgároknál, mint népgyűlölőt, ki a' szűkölködőknek nem engedé meggazdagulniok. Midőn a' népszószólók az átköltözést illető törvényt ismét felhozván, a' népet szavazásra felszólították, Camillus pedig sem semmi ellenségeskedéstől, sem szabadnyelvűségtől nem tartván, a' sokaságon, mint látszék, mindenek közt legjobban erőszakoskodott

volna, a' törvényt visszaveték ugyan önkénytelenül, de Camillusra annyira haragvának, hogy családjában történt szerencsétlensége (t. i. egyik fiát betegség által veszíté) legkevésbé sem enyhíté boszújokat iránta; noha a' gyöngéd és szelíd férfiú nem közönyösen vevé a' veszteséget, hanem azon napon is, mellyen törvény előtt kellett megjelennie, bánatja miatt az asszonyokkal bezárkózva otthon maradt.

XII. A' vádoló Lucius Apuleius, a' vád pedig a' tyrreni kincek körüli elidegenítés vala, 's azt mondják, hogy a' zsákmányból csakugyan valamelly érczkapuk láttatának legyen nála. A' nép ingerült volt 's látni lehetett, hogy minden ürügy alatt ellene fog szavazni. Illy körülmények között összehíván barátait, hadi- és tisztitársait, kik nem csekély számmal voltak, kérte őket, hogy ne engednék őt olly gyalázatos vád miatt igazságtalanul elítélni és ellenei előtt gúny' tárgyává lenni. De midőn kölcsönös tanakodás és értekezés után azt felelték volna barátai, hogy a' törvény előtt nehezen védhetik, de a' netalántáni bírság' lefizetésében segitendik, ezt el nem viselhetvén, haragjában a' város' elhagyására és kibujdosásra szánta magát. Megölelvén tehát nejét és fiát, hazulról némán mene egész a' kapuig, itt pedig megállapodék, visszafordula, és kezeit felemelvén a' Capitolium felé, imádkozék az istenekhez: ha nem az igazság, hanem a' nép' garázdasága és irigység gyalázák és buktaták meg, hamar bánják meg a' romaiak, 's legyen nyilvánossá mindenek előtt, hogy szükségök van rá és vágyakoznak Camillus után.

XIII. Miután tehát Achillesként polgártársaira átkokat szórt és a' várost elhagyta volna, távollétében tizenötezer assnyi bírságban marasztaltatott. Ez ezüstben számítva, ezeröt száz drachmát tesz. Mert az ass tizedrésze volt az ezüstpénznek, honnan tíz ass denárnak nevezteték. Nincsen romai, ki nem hinné, hogy az igazság' istenasszonya hamar meghallgatá Camillus' imádságát, és az igazságtalanságért olly boszuállásban részelteté, melly inkább keserű ugyan, mint édes, de nevére és hírére nézve dicsőséges vala; olly nagy forbátolás érte Romát, és az idő gyalázat' kíséretében annyi félelemmel és veszedelemmel látogatá meg a' várost, vagy azért, mivel a' tör-

ténnet úgy hozta magával, vagy mert valamely isten pártját akará fogni a' hálátlansággal illetett erénynek.

XIV. A' bekövetkezendő nagy szerencsétlenség' első jelének hívék Iulius censornak halálát; mert a' romaiak igen nagy tisztelettel viseltetnek a' censori hivatal iránt és szentnek tartják azt. Másodszor pedig, Camillusnak száműzetése előtt, Marcus Cedicius, nem előkelő ugyan, sem nem tanácsbeli, de különben becsületes és derék embernek ismert férfiú, a' hadifőnököket egy figyelemre méltó dolog felől tudósítá. Ez a' mult éjjel, ugymond, az új nevű úton menvén, valakitől fenhangon megszólíttatott, 's megfordulván, senkit nem látott ugyan, hanem emberinél nagyobb szózatot hallott, melly ezt mondja vala; „Marcus Cedicius, korán reggel elmenvén a' hadiszószólókhoz, mondd meg nekik, hogy rövid idő múlva a' gallusokat várják!” Ezt hallván a' hadifőnökök, nevetést és gúnyt indítottak. Nem sokkal ezután a' Camillus körüliek történtek.

XV. A' kelta származású gallusok elszaporodásuk miatt, mint mondják, elhagyván tartományukat, melly mindnyájokat táplálni elégtelen volt, más hazának keresésére indulának. Sok ezerre menő fiatal és harcos férfiakból állottak, 's még több gyereket és asszonyt vittek magokkal. Az egyik rész a' Ripati hegyeken átmenvén, az északi tenger körül áradott el, 's Europa' véghatárait szállotta meg; a' másik Pyrrhene hegy' és az Alpok' között öntvén el, sok ideig a' Sennopok' és Keltoriak' közelében laktanak. Később az Italiából legelőször hozott bort megízlelvén, annyira csodálák ez italt 's mindnyájan annyira magukon kívül lettek az éldeletnek ezen ujsága miatt, hogy fegyvert ragadván és szülőiket magokkal vevén, az Alpokon túl mentek, azon földet keresendők, melly illy gyümölcsöt terem, mellyhez képest minden egyéb tartomány terméketlen és zordon volna. Ki a' bort hozta hozzájuk 's őket Italia ellen leginkább 's legelőször ingerelte, az, mint mondják, tyrrheni Aron volt, kitűnő 's nem roszt természetű férfiú, de kit ilyen szerencsétlenség ére. Ő gyámatyja volt egy Lukumon nevű árva fiúnak, ki a' polgárokat mind gazdagságra, mind csodálatos szépségére nézve felülmulá. Ez gyermekségétől fogva Aronnal éle, 's ifjává levén sem hagyá el házát, hanem szinlé,

mintha örömet társalkodnék vele. Sok ideig titokban maradt, hogy feleségét elcsábítá 's ettől elcsábított. Midőn pedig már a' szenvedélyben mindenikök oly messze ment, hogy a' kívánságot többé sem el nem fojthaták, sem el nem titkolhaták: az ifjú az asszonyt elszakasztván, nyilvánosan kezde élni vele, a' férj pedig a' törvény előtt, hova ügyét vivé, Lukumontól, a' sok barát', pénz' és költség' segedelmével legyőzetván, szülőhelyét elhagyá, és hallván a' gallusok' hatalma felől, elment hozzájuk 's Italiába vezeté őket.

XVI. Ezek beütvén, tüstént meghódíták azon tartományt, melyet hajdan a' tyrrhenok laktak, 's mely az Alpostól mind a' két tengerig terjed. Ezen állítást a' név is tanúsítja, mert az éjszaki tengert Adriának nevezik, Adria tyrrhen várostól, a' délfelé áttalellenben fekvőt pedig tyrrhen tengernek. Az egész, fákkal ültetett, legelőiben gazdag és folyamoktól hasogatott tartománynak tizenhatsz szép és nagy, műszorgalomra nézve czélirányosan, az életre fényesen ellátott városa volt, melyeket a' gallusok — a' tyrrhenokat kiűzvén — saját lakhelyeiké tettek. De mind ezek sokkal előbb történtek.

XVII. Akkor a' gallusok Klusium tyrrhen város ellen hadakozván, azt megszállották. A' klusinok pedig a' romaiakhoz folyamodván, a' barbarokhoz követeket 's leveleket kértek tőlök. Küldeték pedig a' Fabiusok' nemzetségéből három tekintetes 's a' városban magas tisztségeket viselő férfiú. Ezeket a' gallusok a' romai név miatt emberszeretőleg fogadták, 's felhagyván a' városnak ostromával, alkudozásba ereszkedtek. Midőn azt kérdenék, mivel bántották legyen meg őket a' klusinok, hogy városuk ellen jönnének, Brennus a' gallusok királya elnevetvén magát: „Sértenek bennünket,” ugymond, „a' klusinok, mert csak kevés földet és tartományt művelhetnek 's mégis sokat akarnak bírni, a' nélkül, hogy velünk idegenekkel, kik szegények is vagyunk és számosan is, osztakoznának. Így sértettek hajdanta titeket is, oh romaiak, az albanok, phidenaták és ardeaták, most pedig a' veiiiek és capenaták, és sokan a' phaliskok és volskok közül, kik ellen ti is hadra keltek, 's ha nem részesítenek benneteket javaikban, igába veritek és kiraboljátok őket, városaikat felduljátok 's ekkor ti sem tesztek valami hallatlant,

vagy igazságtalant, hanem a' legősebb törvénynek engedelmeskedtek, mely az erősebbnek adja a' gyengébbekéit, az istennél kezdve 's a' barmoknál végezve; mert ezekben természetileg bennök van, hogy az erősebbek a' gyengébbeknél többet kívánnak bírni. Szünjete meg tehát az ostromlott klusinokon sajnálkozni, nehogy a' gallusokat is megtanítsátok szivességgel és könyörületességgel viseltetni a' romaiaktól megsértettek iránt." E' szavakból megérték a' romaiak, hogy Brennus az egyezésre nem hajló, Klusiumba elmenvén tehát, bátoriták és tüzelék a' férfiakat, hogy velök a' barbarok ellen kiindulnának, vagy azoknak erejét megkisértendők, vagy magokét éreztetendők velök. A' klusinok kirohánván tehát, a' mint a' falak körül megütköztenek, a' Fabiusok' egyike, Quintus Ambustus, egy nagy és szép gallusnak, ki egyebektől messzeválva elül lovaglott, ellenébe vágatott, eleinte a' hirtelen történt megütközés 's az arczát elfedező fegyverragyogás miatt ismeretlenül. Midőn pedig csatában nyertesén a' férfiat lesujtá 's fosztogató, megismervén Brennus, az isteneket bizonyságul hívá, hogy a' közös, az egész emberiség előtt szent jogok' ellenére, mint követ jött 's mint ellenség cselekedett legyen. Egyszersmind a' csatától megszünvén, a' klusinokat békében hagyá, és segégét Roma ellen vezeté. Nem akarván pedig láttatni, mintha a' megbántást ohajtották 's ürügyet kerestek legyen, követeket küldé el, kívánván, hogy a' férfiat megbüntetés végett adnák ki, egyszersmind lassanként előre nyomúla.

XVIII. Romában pedig tanács hivatván egybe, a' Fabiusokat sokan vádolák, és az úgy nevezett Fetiales papokat is megidézék, kik a' tanácsot az istenek' nevében arra kényszeríték, hogy ez a' történetek' átkát az egy bűnösre hátríván, egyebeket attól engesztelés által mentene ki. Ezen Fetialeseket Numa Pompilius, a' királyok' legszelidebbike és legigazabbika alapítá, hogy lennének a' béke' őrei, valamint azon okoknak vizsgálói és helybenhagyói is, melyek méltán okozhatnak háborút. Miután a' tanács a' népnek elébe vitte a' dolgot, 's a' papok' itt is szinte vádolák Fabiust, a' sokaság annyira gúny' 's nevetség' tárgyává tévé a' vallást, hogy Fabiust testvéreivel együtt ezredessé nevezé ki. Ezt a' gallusok megtudván 's ne-

hezen viselvén, minden késedelmet félbeszakasztva, egész sietséggel előre nyomulának, 's míg sokaságuk, fegyvereik' csillogása, erőszak és dühösségök miatt a' benlakók rettegének 's minden földelket már feldulva, városukat elpusztítva hinnék, várakozásuk ellen 'semmit nem garázdálkodának, semmit a' földekről el nem vevének, hanem a' közel városok mellett mentőkben kiáltozák, hogy Roma ellen indultak, 's csak a' romaiakkal hadakoznak, egyebeket barátaiknak tekintenek. Így kezdvén a' dolgot a' barbarok, a' romaiakat is viadalra vezették az ezredesek, kik számra nem kevesen (mert a' gyalogok nem voltak negyvenezeren alul), de többnyire gyakorlatlanok voltak, kik most legelőször fogtak vala fegyvert. Még az istenekről sem emlékeztek meg, sem üdvös jeleket nem nyertek, sem a' jóslókat, miként veszély-'s háborúkor történni szokott, meg nem kérdezik. Semmi a' teendőkhöz annyi zavart nem hozott, mint a' vezérek' sokasága. Pedig ezelőtt kisebb csatákba is választának gyakran egyeduralkodókat, kiket dictatoroknak nevezének, jól tudván: mi nagy a' haszon veszély' idejében, ha az egészet egy határtalan akarattal intézi legfőbb hatósággal kezében. Tetemesen súlyosítja a' dolgokat a' Camillussali méltatlan bánás is; mert félelmes vala másként, mint a' népnek kedvezőleg és hízogőleg uralkodni. Kimentek tehát a' várostól kilenczven stadiumnyira, 's Allia folyam' mentében szállottak meg, melly nem messze a' táborhelytől Tiberissel egyesül. Itt, miután a' barbarok megjelentek, a' rendetlenség miatt csúfosan verekedvén, megfutamodtak. Nevezetesen a' bal szárnyat tüstént a' folyamba szorítván, feldulák a' gallusok, a' jobb szárny, melly a' megütközés előtt a' sikról a' halmok felé vonult, kevesebbé károsult, 's közölök sokan a' városba jutottak. Egyebek, kik az öldöklésben elfáradt ellenségtől megszabadulhatának, éjente Veii-be menekültek, mintha Romának már vége 's benne minden veszve lett volna.

XIX. A' csata a' nyári fordulás körül holdtöltekor esék, melly napon már ezelőtt is nagy szerencsétlenség történt, t. i. a' Fabiusok' vesztesége, ezen nemzetségből háromszázan ejtvetvén el a' tyrhenok által. Divatba jött pedig e' napot a' második veszteség miatt a' folyamról egész maig alliai napnak nevezni.

A' szerencsétlen napokat illetőleg, vajjon szükség-e ilyeneket elfogadnunk, vagy vajjon Heraklitos méltán dorgálá-e Hesiodost, ki némelly napokat jóknak, másokat roszaknak tart, hogy ő át nem látja, miért volna mindeniknek ugyanazon tulajdonsága, erről máshol értekeztünk. Azonban jelen irományunkhoz nem fogna talán némelly példának felhozása nem illeni. Így p. o. a' boiotiak Hippodromios, vagy mint az atheniek nevezik, Hekatombaeon hónapnak ötödik napján két igen fényes győzelmeket nyerének, mellyekkel a' helleneket szabadokká tevék, a' Leuktra körülít, és ennél több mint száz évvel előbb a' Keressus mellett, mellyben Lattamyason 's a' thessaliakon diadalmaskodtak. Viszont a' persák Boëdromion' hatodikán Marathon, harmadikán Platage és Mykalénál egyszerre, huszonhatodikán pedig Arbelánál győztek meg a' hellenektől. Az atheniek a' naxosi hajóütközetben Chabrias' kormányzása alatt Boëdromion hónapban holdtöltekor, Salamisnál pedig huszadikán győztek, miként „A' napokról” című könyvünkben megmutatók. Thargelion hónap is szembetűnőleg szerencsétlen volt a' barbarokra nézve, mert Sándor Granikusnál a' király' vezéreit Thargelion hónapban, győzé meg; a' karthagobeliak Siciliában Timoleontól huszonnegyedikén verettek meg, 's ugyane' napra látszik esni Ilion' bevétele is, miként Ephorus, Kallisthenes, Damastes és Phylarchos megírák. Ellenben Metageitnion, mellyet a' boiotiak Panemosnak neveznek, a' hellenekre nézve szerencsétlen volt. E' hónap hetedikén t. i. csatát vesztvén Kranon alatt, Antipatertől teljesen tönkre tettek, előbb pedig Cheronaeában csatázzván Phlilipp ellen, voltak szerencsétlenek. Metageitnionnak ugyan ezen napján, ugyan azon évben, az Archidemussal Italiába átmenők, az ottani barbarok által semmivé tétettek. A' karthagoiak is óvakodtak a' huszonnegyedikétől, melly rájuk nézve mindig a' legtöbb és legnagyobb veszedelmekkel jár. Azt is tudom továbbá, hogy Thebe a' mysteriumok' ideje körül pusztított el Sándortól, 's ennek következtében az atheniek makedoni őrizetet kaptak, Boëdromionnak ugyanazon huszadik napján, mellyen a' mystikus Jakchost ünnepesen kihordozgatják. Hasonlókép a' romaiak ugyan azon napon először a' Kimberek által Kaepiot seregestől együtt

vesztették el, később pedig Lucullus vezérlése alatt az Armeniákat és Tigranest győzték meg. Attalus király és Pompeius Magnus születésük napján haltak meg. Általan véve sokakat lehetne felmutatni, kik ugyanazon időpontban mindenik szerencsét tapasztalák. De a' romaiak előtt ezen nap a' szerencsétleneknek egyike 's miatta minden hónapban még más kettő is, minthogy ama' szerencsétlenség miatt az elővigyázat és a' babona, szokás szerint kelleténél tovább ment. De ezekről, a' romai szokások' okairól frt könyvemben bővebben értekeztem.

XX. Ezen ütközet után, ha a' gallusok nyomon követik vala az iramlókat, Romának teljes lerontását és a' benne maradtaknak egyetemes kiirtását semmi nem akadályozta volna, olly nagy félelmet gerjesztének a' futamlók az őket befogadókban, 's ismét annyira magukon kívül voltak a' félelem miatt, mélyel eltélének. De a' barbarok nem híven győzelmök' nagyságának, szertelen örömkben lakozással 's egyszersmind a' táborban nyert zsákmánynak megosztásával foglalkozván, a' városból kimenekvő sokaságnak könnyű elfutást, a' benmaradókban pedig még reményt és készülést engedének. Mert a' várost abban hagyván, a' capitoliumot fegyverekkel és ostromszerekkel erősíték meg; 's mindenek előtt a' szentségek közül némellyeket a' capitoliumba mentettek; Vesta' tűzét pedig az elfutott szűzek a' szentségekkel együtt magukkal vették. Noha némellyek azt írják, hogy őrzés végett nem is bízott egyéb rájuk, mint azon örök tűz, melly Numa király' rendeletéből a' minden dolgok' oka gyanánt tisztelteték. A' tűz t. i. a' természetben legmozoghatóbb, a' nemzés pedig, vagy a' mozgás maga, vagy a' mi a' mozgással történik. Az anyagnak egyéb részei a' melegtől elhagyatván, mint valamelly holtak, fásultan hevernek, 's a' tűz' erejét lélek gyanánt ohajtják, mélyel, mihelyest egyesülnek, hatásra vagy szenvedésre mennek át vele. Ez okból szentelte legyen fel azt Numa: a' rendkívüli férfiú, azon mély bölcsesége szerint, mellynél fogva a' Musák' megbizottjának tartaték, hogy a' mindeneket intező örök hatalom' képjeléül kialhatlanul őriztetnék. Mások szerint a' tűz, miként a' helleneknél, a' szentségek' tisztítása végett ég, egyebek belül rejtetnek el, 's a' Vestáknak nevezett

szűzeket kivéve, senkitől sem láttatnak. Közönséges monda volt, hogy az Aeneas által Italiába hozott troiai palladium is itten hever, noha vannak, kik ott samothraki szentségeket gyűjtenek, melyeket Dardanus Troiába vitt, 's a város' építése alkalmával felszentelt 's mysteriumként tisztelt, Aeneas pedig a bevételkor titkon elorzott, 's Italiába jöttéig magánál tartott legyen. Azok, kik e dolgok körül több tudomást követelnek magoknak, két nem nagy hordó' ottlétét említik, melyeknek egyike nyílt és üres, másika telt és pecsételt, 's hogy mindenik csak a' szent szűzeknek volna látható. Mások ezeket csalódásban lenni vélik, azon okból, minthogy akkor a' szűzek a' szentségek' nagyobb részét két hordóba hányván, Quirinus' temploma alatt a' földbe rejték, 's hogy ezen hely még ma is a' hordóktól viseli nevezetét.

XXI. Magok pedig a' legnevezetesebb és legtisztelősebb szentségeket vévén magokhoz, a' folyam' mentében tévők futásokat. Itt Lucius Albinus, a' nép' köréből való férfiú, a' menekedők között épen kisdéd szülötteit és nejét legszükségesebb vagyonaival szekeren vivé. Midőn pedig látá a' szűzeket, miként szolgálat nélkül, bajt szenvedve, az istenek' szentségeit kebleikben hordva haladnának, azonnal leszállítá nejét gyermekeivel 's vagyonával együtt a' szekérről 's ezt nekik áltad, hogy felülvén, a' hellen városok' valamelyikébe menekednének. Albinusnak az isteni iránt a' legviszontagságosabb időkben kitüntetett áhítatát 's tisztelőtét, méltónak tartám nem hagyni említetlenül. Az egyéb istenek' papjai pedig 's az egykor consulkodó 's triumpháló férfiak' vénei nem szánhatván el magokat a' város' elhagyására, fényes ünnepi ruhákba öltözének, Fabius főpapnak utána mondván azon imádságot, melyben a' házáért a' daemonnak áldozatként szentelék magokat, öltözetükben elefántcsont székekre leültek a' piacon, bevárandók a' jövődő sorsot.

XXII. Harmadnap az ütközet után megjelent Brennus, a' város ellen vezetvén hadát; 's mivel a' kapukat nyíltan, a' falakat őrség nélkül találá, eleinte lestől és cseltől tartá, nem hihetvén, hogy a' romaiak illy végkép elcsüggedtek volna; de miután a' valót megtudá, bemene a' collini kapun 's bevette

Romát, mely építése óta valamivel több, mint 360 évig állott, ha ott a' felvett időszámítás' pontossága hitelt érdemle-ne, hol az akkori zavar még újabb adatokat is kétesekké tőn. Egyébiránt úgy látszik, hogy ezen veszteségnek és bevételnek némi homalyos híre Hellasba azonnal általterjedett. Mert pontosi Heraklides, ki ezen időknél nem sokkal fiatalabb »A' lélek»ről írt munkájában azt mondja, hogy nyugatról szállongó hír szerint, kívülről a' hyperborok' tartományából jövő hadsereg egy Roma nevű, valahol a' nagy tenger mellett fekvő hellen várost, meghódított legyen. Egyébiránt nem csodálkozom, hogy a' mesést és költeményest szerető Heraklides, a' meghódítást illető valóságos előadást a' hyperborok és a' nagy tenger által tarkítja. Aristoteles philosophtól is nyilván van, hogy a' városnak kelták által lett bevételét helyesen tapasztalá; de a' mentőt Luciusnak mondja lenni, pedig Marcus volt, nem Lucius Camillus. De ezek csak hozzátvetőleg mondatnak. Brennus elfoglalván Romát, a' Capitolium körül őrt állít, maga pedig a' terére menvén, csodálja a' diszöltönyben némán ülő férfiakat, látván hogy a' közel ellenség előtt fel nem kelének, vonásaikat vagy színöket el nem változtaták, hanem csendesen és félelem nélkül botjaikra támaszkodva, egymást mozdulatlanul nézék. A' gallusokra csodásan hatott e' látvány, és sok ideig haboztak: közelítsenek-e hozzájuk 's illessék-e őket, a' talán főbb lényeket. Végre egyikök bátorkodék Manius Papirius-hoz lépni, állát gyöngéden illetni, és hosszú szakállát simogatni; Papirius pedig botjával megütvén fejét, keményen meg-sujtá, mire a' barbar tört rántván, meggyilkolá. Ennekutána a' többieket is megrohanván, leölték, szintígy bántak másokkal, a' kikkel találkoznak, 's több napokon keresztül be- 's kihor-dozkodva üritgeték a' házakat, 's végre felgyújták és leronták azokat, a' Capitoliumba levők iránti haragból, kik felszólításaikra nem hajolva, az ostromlókat, a' falakról aláharcolva, tetemes veszteséggel visszaverték. Ez okból pusztiták tehát el a' várost, és ölék meg még a' foglyokat is, különbség nélkül, a' férfiakat úgy, mint az asszonyokat, a' véneket úgy, miként a' gyermekeket.

XXIII. Az ostrom sokáig huzódván, a' gallusok kifogytak az élelemből; honnan megosztván magukat, némelyek a' ki-

rályal maradva, a' Capitoliumot ostromolták, mások a' tájt keresztül-kasul járván, zsákmányoztak, 's a' faluknak esvén, azokat kirabolták, nem mindnyájan együtt, hanem szerencsés-jök feletti kevélységökben 's mintha semmit félniök nem kelle-ne, mások másutt seregekre 's csoportokra osztlan. A' legszá-mosabb 's legjobban elrendezett csapat az Adreaták' városa el-len indúlt, hol száműzetése óta, munkáktól visszavonultan 's 's magának élve, Camillus tartózkodék, 's most mint olly fér-fi, ki az ellenség előtt nem szeret elbujni, vagy azt kerülni, reményekkel 's tervekkel foglalkozik vala: hogyan szállhatna szembe azzal, ha alkalom adódnék. Ez látván, hogy az Adre-aták elég számosan vannak, de a' vezérek' tapasztalatlansága és gyávasága miatt a' bátorság hiányzik bennök, először is az ifjak között azt mondogatá, hogy a' romaiak' szerencsétlensé-gét koránsem a' gallusok' vitézségének kell tulajdonítaniok, 's azokat, miket esztelenségök miatt szenvednek, a' végzet' in-tézménye, nem pedig azok' műve gyanánt kell tekinteniök, kik a' győzelemhez semmivel sem járultak. Vajmi szép volna, habár veszélylyel is, az idegen 's barbar megtámadást elhári-tani, mellynek a' tűzként, győzelmi célja abban áll, hogy a' győzöttet megrontsa; azonban, ha lelkesedetten merészenek, annak idejében veszélytelen győzelemhez segitendi őket. E' szavakat befogadván az ifjak, az adreati birákhöz 's tanácsbeli-ekhez fordult Camillus; kiket miután szinte megnyert volna, az egész ifjuságot felfegyverzette 's a' falon belül együtt tarto-gatta, hogy a' közellevő ellenségtől észre ne vétethessenek. Miután pedig a' tájt áltszáguldozták 's az őszverablott zsákmány' tömegével terhelten, a' síkon gondatlanul és hivalkodva meg-telepedtek, 's ezután rájok az ittasokra éj szállott 's a' tábor-ban csend uralkodott volna, Camillus ezek felől kémek által értesítetvén, kivezeté az Adreatákat, csendesén a' középhely felé nyomula, éjjél körül szertelen láрма között megtámadá őket, mindenünnen kürtök' szavával rettegetvén azon embere-ket, kik a' dörgésre részségök miatt csak ügygyel bajjal éb-redeztek álmaikból. Csak kevesen, kiket a' félelem tön józa-nokká, ragadának fegyvert 's állottak ellent embereinek 's így tusakodva hullottak el, legtöbbén az álom' és bor' karjai közt

támadtatván meg, fegyveretlenül ölettek el. Azon kevesek, kik éjente a' táborból elsubantak, más nap, midőn elszórtan kalandozának a' vidéken, az üldöző lovasok által lelék halálokat.

XXIV. A' hír hamar elterjesztvén e' tettet a' városokban, sok ifjat az összeszövetkezésre felhiva, leginkább azon romaikat, kik az Allia melléti ütközetből elfutván, Veiiben tártózkodának, 's egymás között így panaszkodának: „milly hadvezértől fosztá meg a' gonosz szellem Romát, hogy Ardeat Camillus hadszerencséjével dicsőítse, míg az ilyen férfiat-szülte 's nevelte város oda és veszendőben van, mi pedig hadvezér' szükében idegen falak mögé bújunk 's Italiát veszni hagyva veszteglünk. Jer, küldjünk az Adreatakhöz, 's kérjük vissza hadvezérünket, vagy fegyvert ragadva, magunk menjünk hozzá, ő nem száműzött többé és mi nem polgárok, mert melyet az ellenség foglalt el, többé nem hazánk.” Ez elfogadtatván, követek által kérték Camillust a' kormánynak felvételére. Ez pedig „nem elébb, ugymond, míg nem a' Capitoliumbani polgárok a' törvény szerint szótöbbséggel választanának.” Mert szerinte bennök tartatik fenn a' haza, kik ha parancsolnák, örömet fogna engedelmeskedni; de akaratjuk ellen nem fogja rájuk kötni magát. Camillus ezen szemessége és szerénysége miatt csodáltaték; de senki sem volt, ki ezt a' Capitoliumba megvinné, vagy épen lehetlennek látszott a' várost elfoglalva tartó ellenek miatt követnek juthatni fel a' várba.

XXV. Találkozik pedig az ifjak között bizonyos Pontius Cominius, születésre középrendű polgár, de hír- és dicsőségedvelő, ki önkényt magára vállalta a' merényt. Írást pedig nem vőn a' capitoliumbeliekhez, nehogy, ha tán elfogatnék, az ellenek kitanulnák belőle Camillus' szándékát. Silány köntösben, melly alatt kérget viselt, utjának egy részét nappal félelmetlenül folytatá. A' városhoz közeledvén már sötéttel, mivel az őrt álló barbarok miatt egy hidon sem kelhetett át a' folyamon, nem sok 's nem nehéz ruházatát fejére tekergetvén, testét a' kérgekre vetve 's így átuszását elősegélve, a' város alá kiszállott. Mindig kikerülvén a' virrasztókat, a' mint világ vagy zörgés után gyaníthatá őket, a' carmentali

kapuhoz ment, hol a' legnagyobb csend uralkodék, 's mellette a' Capitolium' halma legmeredekebben emelkedik 's a' természetűl köröskörül sok és konok sziklakkal van ellátva. Itt mászott fel alattomosan, és sulyos és bajos menet után a' korhadtt sziklán a' falak' őreihez jutott. Miután a' férfiakat üdvözöltte 's magát néven nevezte volna, beereszteték 's a' római előjárókhoz mene. A' sietséggel egybehívott gyűlésben megjelenvén, Camillus' győzelmét tudokra adá nekik, melyről eddig semmit nem halottanak, feljelenté a' katonák' háttározatát 's felszólítá őket, hogy Camillus' főhatalmát erősítsenek meg: mert kün csak egyedül neki készek engedelmeskedni a' polgárok. Ezek pedig a' hallottak felett tanácskozáván, Camillust dictatornak nevezék, Pontius pedig ugyanazon uton ismét visszaküldék hasonló jó szerencse' kíséretében, mert elkerülé az ellenséget 's a' tanácstól végzeteket megvívé a' kün levő romaiaknak.

XXVI. Ezek a' végzést örvendezve fogadván, Camillus Veiibe mene, hol fegyverben már húszezret talált 's a' szövetségesek közül még többet gyűjtván, készüléteket tőn a' megtámadásra. Azalatt Romában néhányan a' barbarok közül történeiből ugyanott mentek el, hol Pontius éjjel a' Capitoliumba hágott fel, 's itt sok helyütt láb- és kéznyomokat vévén észre, a' mint tartózkodott és kapaszkodott, másutt pedig a' meredeken nőtt növényeket elgázolva 's a' földet lehirdorva látván, ezt a' királynak bejelenték. Ez maga odajövé, és megtekintvén, ekkor hallgatott ugyan, de estve a' gallusok közül a' legkönnyebb testűeket 's a' hegyhágásra leginkább termetteket öszvehíván: „A' hozzájok vezető ismeretlen utat az ellenek magok mutatják meg, ugymond, hogy emberre nézve sem nem járhatlan, sem meg nem hághatatlan. Nagy gyalázat volna kedvező kezdet után a' kimenetelnél csüggedni el, 's bevehetetlen gyanánt hagyni el a' helyet, holott az ellenség maga mutatja meg, hol lehessen bevenni. Mert hol egynek könnyű felhágna; egymás után sokaknak sem nehéz, sőt a' közös merény erőt és segedelmet is bőven nyújt. Érdem szerinti ajándékok és kitüntetések várandnak kinek-kinek vitézségére.”

XXVII. A' királynak e' beszédére örömet hajlottak a' gallusok, 's éjjél körül sokan együtt csendesen felindultak a' sziklán, a' különben meredek 's így bajos, mindazáltal, mint a' tapasztalás mutatta, minden várakozáson túl engedékeny és porhanyó földhöz kapaszkodva, úgy annyira, hogy már az első a' tetőre jutván, készülöben voltak az előfalakat bevenni 's az alvó öröket megtámadni, mert sem ember, sem eb észre nem vevé őket. De Iuno' templomában szent ludak valának, melyek különben bőven kaptak eleséget, míg most szűken és szorosan telvén az élelem az embereknek is, elhagyattak és rossz dolguk volt. Ezen állat már természeténél fogva éles hallású és zajfélő, azok pedig még az éhség által is ébredékenyek és nyugtalanok levén, hamar észrevevék a' gallusok' bejöttét, 's gágogva eleikbe futván, mindeneket felébresztének, mire a' barbarok is, látván, hogy továbbá nem lappanghatnak, lármát ütöttek és hathatósabban rohantak. Most kiki sietséggel azon fegyvert ragadván, mely először kezébe jutott, ellenállásra megjelent. Mindenek közt Manlius, az egykori consul 's teste' erejére 's lelke' ébrenségére nézve egyiránt híres férfiú, volt az első, ki egyszerre két ellenel találkozván, egyiknek, ki bárdját már ráemelé, karddal jobbját vágta le, a' másikat pedig paizsával arczul ütven, a' szikláról taszította alá. Ezután az összefutamlókkal és körülötte levőkkel a' falra állván, a' többieket visszanyomá, kik sem nagy számmal nem voltak, sem semmit nem tettek, a' mi mérésletökhöz méltó lett volna. Így menekedvén a' veszélytől, másnap az örök' vezérét a' szikláról az ellenség közé letaszították. Manlius' számára pedig nem annyira jövedelmes, mint inkább tiszteletteljes győzelmi díj' fejében annyi élelmet adtak össze, a' mennyit mindenikök egy napra kapott, fél-litra honi gabonát (így nevezik a' mértéket), és a' hellen kotyle szerint félmeszely bort.

XXVIII. Ezentúl a' gallusok' bátorsága csökkenni kezdett, mert Camillustól féltökből nem mervén zsákmányozásra kijárni, szükségét szenvedtek élelemben, és még betegség is lopakozott közéjük, mivel sátoraik seregenként heverő holtak' sokasága között omladékokon állottak, 's a' mély hamuból a' sze-

lek és hőség által kifejtett száraz és csipős levegő az egészségre minden lélekzettel kártékonyan hatott. Legjobban ingatta meg őket a megszokott életmódnak felcserélése, mint kik árnyékos 's a hőség ellen kellemes menedékekkel ellátott tartományokból, alacsony és ősszel egészségtelen vidékbe költöztenek, és a Capitolium előtti hosszas veszteglés és henyélés (már két hónap óta őrzék ostromolva azt). Mindezek következtében a seregben olly sűrű halálozás támadott, hogy a halottakat a nagy szám miatt többé el sem is temethették. De ezért az ostromlottaknak sem volt jobb dolguk, mert az éhség növekedett, a Camillus felőli tudosítás hiánya pedig, kitől hozzájok, mivel a barbarok a várost szigorúan szemmel tarták, senki sem jöhetett, bátortalanságot okozott. Mind a két résznek illy állapotjában kibékülési közlekedések történtek, először az egymással találkozó előőrök között, azután az előkelők határozata szerint, Sulpitius, a romaiak hadiszószólója értekezett Brennussal, 's abban egyeztek meg, hogy a romaiak ezer font aranyat fizetnének le, a gallusok pedig annak felvétele után a városból és tartományból vonulnának vissza. Az egyezésre megesküdvén, az arany elhozaték, de midőn a gallusok a mérésnél csalárdkodnának, 's eleinte alattomban, későbbben nyilván lehuzás által forgatnák el a mérték irányát, a romaiak megboszonkodtak rájuk. Brennus pedig gőgösen és gúnyosan eloldván kardját és érczövet, a nyomatékokhoz tévé azokat. Kérdvén pedig Sulpitius: „mit jelentsen ez?” „Mit egyebet, ugymond, mint jaj a győzötteknek.” Mi azután példabeszéddé vált. A romaiaknak egy része elkeseredvén, az aranyat visszavenni, viszont elmenni és az ostromot kiállani akarta, mások azt mondták, hogy tűrni kellene a nem nagy sérelmet, 's nem keresni szégyent a többetadásban ott, hol az adásra nem becsületből, hanem szükségből tökélek el magokat.

XXIX. Míg a keltákkal és magok között ekként vetelednének, Camillus sereget vezetve a kapuknál termett; 's értesítettvén a történetekről, parancsolá, hogy mások csatarendben 's lassan kövessék, maga pedig a legnemesebbekkel azonnal a romaiakhoz sietett. A félrevonult sokaság a dicta-

tort illedelmesen és némán fogadá, ki is az aranyat a' mértékről levévén, a' szolgálknak nyujtá, a' keltákat pedig mérőjökkel és nyomatékaiakkal együtt eltakarodni parancsolá, mondván: „hogy a' romaiak nem arannyal, hanem vassal szokták hazájokat megváltani.” Brennus zsörtösködvén 's az egyezés' felbontása felől panaszkodván, Camillus azt válaszolá, hogy az egység törvénytelenül lévén kötve, nem hiteles, mert, miután ő dictatornak választatott, a' törvény kívülötte egyéb hatalmat nem ismer, 's így az egyezkedők egységkötésre jogosítva nem voltak. Most pedig, ugymond, beszélhetek a' mit akartok, én itt a' törvény által teljes hatalommal állok, a' kérőknek kegyelmet adandó, a' meg nem térőket érdem szerint megbüntetendő.” Erre Brennus kitörvén, legott vereséghez kezd 's mindenik rész kardot ránt, 's mivel a' hely csatarendnek képezésére alkalmatlan volt, összevisszavegyült tolakodásban házak között és szűk útszakban verekedtek. De rögtön meggondolván magát Brennus, a' keltákat kivezeté a' táborba, míg kevesen estek el közölök. Éjjel pedig felkerekedvén, velök a' várost elhagyá 's hatvan stadiummal előrenyomulván, a' gabiniai uton táborba szállott. Másnap reggel megjelent Camillus ellene, fényesen öltözöten, a' már bátorsággal eltelt romaiakkal, és sokáig tartó véres csata után nagy öldöklést okozván közöttök, megfutamtatá őket 's a' táborn elfoglalá. A' futók közül sokan tüstént leölettek az üzőktől, a' szétugratott nagyobb részt pedig a' faluk' 's városok' ellenök felkelő lakosai pusztították el.

XXX. Ekként Roma váratlanul foglaltatott el 's még váratlanabbul mentetett meg, miután egészben hét hónapig volt a' barbarok' hatalmában, mert Quintilis' Idusai után kevés nappal foglalák el, 's Februarius' Idusai körül költöztek el belőle. Camillus triumphált, a' mint megérdemlé, mint veszendő hazájának megtartója, és a' városnak a' városba visszavezetője. Mert a' kibujdosottak gyermekeikkel 's nejeikkel együtt bemenetele közben tértek vissza; a' Capitoliumon ostromoltattak, kik kevésben mult, hogy éhen nem veszték el, eleikbe menvén, ölelgeték egymást könyezve 's a' jelen öröm felett mintegy kételkedve, a' papok és a' templomok' szolgálai a' futás

közben vagy helyben elrejtett, vagy magokkal vitt 's így megmentett, szentségeket a' polgároknak megmutaták, kikben e' várva várt látmány olly örömet gerjesztett, mintha az istenek magok is újra térnének vissza Romába. Miután az isteneknek áldozott 's az ebben jártasok' utmutatása szerint a' várost megszentelte volna, a' volt templomokat kijavítá 's maga a' Hírnek és Híradónak építe egyet azon helyen, hol éjjel a' barbarok' eljövetelét hirdető isteni szózatot Marcus Cedicius hallá. A' templomoknak helye azonban nehezen, és Camillus' buzgósága 's a' papoknak hathatós munkássága mellett is csak bajosan találtathatott fel.

XXXI. Midőn pedig a' csaknem végkép elpusztított város újra felépitendő vala, a' mindenben szűkölködő sokaságot e' munka tekintetében kedvtellenség és halogatás szállotta meg, melly jelenleg szenvedéseiből inkább felüldülni és kipihenni vágyott, mint pénzben és erőben megfogyatkoztan fárasztani és törni magát. És így lassanként ismét Veii, a' mindennel ellátott 's épen maradt város felé fordulván vágyaikkal, a' nép' kegyét vadászóknak alkalmat nyujtának a' lázongásra 's a' Camillus ellen intézett bujtotató beszédek' hallgatására, mintha ez hírvágy és saját dicsőségétől indíttatva, a' kész várostól megfosztja és kényszeríti őket omladékokon lakniok 's a' várost hamvaiból feltámasztaniok, hogy necsak Roma' fejének és parancsnokának, hanem Romulus' elmellőzésével, a' város' építőjének is neveztessek. Ez okból a' zavargástól tartó tanács egyfelül Camillusnak nem engedé meg, hogy mikint ez akará, hivatalát egy esztendő lefolyta előtt letegye, bár milly hallatlan volt is, hogy valaki hat hónapnál tovább lett volna dictator; másfelül pedig a' népet leereszkedő szólalkozással csillapítá és szelidíté, őseik' ravataljait és sírjait mutogatván nekik 's azon szentelt tájakra és szent helyekre emlékeztetvén őket, mellyeket Romulus vagy Numa, vagy valaki a' királyok közül áhitatossággal ajánlott vala nekik. A' szentségek között leginkább hivatkoznak amaz épségben maradt főre, melly a' Capitolium' alapjának megvetésekor, mintha e' hely Italia' fejévé leendő volna, mutatkozik; valamint Vestának tűzére is, mellyet a' szűzek a' háború után újra élesztének, 's mellyet

ismét eloltani 's kiirtaniok kellene, ha saját szégyenökre a várost elhagynák, hogy vagy idegen jövevényektől lakva, vagy pusztá 's legelőnek szolgáló hely gyanánt szemléljék azt. Míg ezeket a tanácsbeliek egyesek előtt magán 's gyakran nyilvános ülésben is hányogatnák, másfelül könyörületre indítottak a sokaság által, mely jelen ügyefogyottsága felett panaszkodék és kéré ők, ne kényszerítenék, hogy miután mintegy hajótörésből meztelenen 's mindenből kifosztottan menekültek meg, az elpusztított város' töredékeit földozgassák, holott a' másik elkészítve áll.

XXXII. Camillus jónak találá tanács elébe terjeszteni a' dolgot, 's miután maga bőven szólott a' hazát pártolól 's vele többen is, a' ki csak akart, végre Lucius Lucretiust szólítá fel, ki véleményét mindig legelől szokta kimondani, hogy nyilatkozzék legelőször, 's utána egyebek nyilatkozzanak. Csend levén 's Lucretius már szóhoz fogni akarván, kün történetből egy százados a' nappali őrség' egy osztályát vezetve mene arra 's a' zászlóvivő kalauzt fenhangon megszólítván; parancsolá neki, hogy állapodjék meg 's a' zászlót tüzze ki, mint hol legjobban fognának ülni és maradhatni. Mivel ezen szózat legjobb alkalomkor, t. i. a' jövődő feletti töprenkedés' 's habozáskor jelent meg, Lucretius felkönyörögve szólott, hogy ő véleményét az istenéhez csatolja, miben a' többiek is rendre megegyeztek. A' sokaság' szándéka is csodálatosan megváltozott, mely kölcsönösen szólítgatá 's nógatá a' munkára egymást 's minden felosztás vagy rend nélkül kiki ott épített, hol kedve tartá, vagy kényelmesnek találá. Honnan hamarkodás és sietség miatt görbe utcákkal 's rendetlenül összeviszszakevert házakkal építék fel a' várost; mert mint mondják, egy év' lefolyta alatt falakkal és magán házakkal megújultan állott elő. A' Camillustól az omladékokkal borított szent helyek' kinyomozása- és kimérésére elküldött férfiak pedig, a' mint a' Palatiumot megkerültökben Mars' kápolnájához jutának, ezt, mint egyebeket, a' barbaroktól lerontva és leégetve találák ugyan, de szorgos kutatás és bontogatás után ráakadtak Romulusnak tömérdek és mély hamu alatt eltemetett jó botjára. E' bot mindenik végén görbe 's lituusnak neveztetik,

's az égi négyszögek' kijelelésére éltek vele, midőn a' madárropülés' szemlélésére leültek; e' végre használta Rómulus is, a' jósolásnak nagy barátja levén. Midőn pedig a' halandók közül eltűne, a' papok vevék a' botot, 's azt mint a' szentségek' akármellyikét, illetetlenül őrizék. Ez, melly épen midőn minden elveszett, a' veszélyt elkerülten találhaték meg, föléleszté a' Roma felőli reményeket, mintha számára e' jel örök álladalmat fogna biztosítani.

XXXIII. Még építkezési munkáikat be sem fejezék, hogy háború ütött ki, t. i. az aekanusok, a' voluskok és latinok az országba becsaptak, a' tyrhenok pedig Sutrit, a' romaiak szövetséges városát szállották meg. Miután pedig a' vezérséget viselő ezredesek Marcius' halma körül tábornoktáborba a' latinoktól bekerítették 's félniök kellett, nehogy a' sereget elveszítsék, Romába küldöttek 's Camillus harmadszor választott dictatornak. E' háborúról kétféleképen beszélnek. Először a' regést adom elő. A' latinok, mint mondatik, ürgyködésből-e, vagy azon szándékból, hogy a' két nemzetséget csakugyan újra összevegyítsék, követség által nemes születésű szüzeket kértek feleségül a' romaiaktól. Habozván pedig a' romaiak, mit kellene tenniök (mert a' háborútól is rettegetek, nem levén sem kipihenve, sem rendbeszedve, 's az asszonyok' kéréseiben is merő kezességet gyanítottak, mellyet elleneik illedelem' okáért kölcsönös nősítésnek neveznének), Tutula, vagy mint mások mondják, Philotis rabnő a' biráknak azt javasolá, küldenének vele együtt a' rabnők közül legvirágzóbb korú, legnemesebb külsejű 's jószületű szüzek szerint felékesítettek, a' többi majd az ő gondja fogna lenni. A' birák megegyezvén, válogattak a' rabnők közül, millyeket e' végre alkalmasaknak lenni véltek, 's felékesítvén ruhákkal 's arannyal, átadák a' várostól nem messze táborozó latinoknak. Éjente pedig, míg az egyéb szüzek az ellenek' töreit szedék el, Tutula vagy Philotis, egy nagy vad figefára hágván, maga mögött ruháját kifeszíté, 's egy fáklyát emelt Roma felé, miként a' birákkal értekezett volt, a' polgároknak a' dologba avatása nélkül. Miért is a' katonák' költözködése zavaros volt, a' mint a' vezérektől sietésre intetének, egymást felszólogat-

ván, 's csak nagy bajjal jöhetvén rendbe. Áltvergődven pedig a' megtámadást nem gyanító 's aluvó ellenség' sánczán, a' tá-
 bort felforgaták 's a' nagyobb részt leölék. Ez Iulius, vagy mint
 akkor nevezék, Quintilis' nonán történt 's az ezen napra eső
 ünnepet e' tettek emlékezetére üdlik. Először is csoportosan
 mennek ki a' kapun 's fenszóval hangoztatják a' honi ismer-
 retes Caius, Marcus, Lucius 's ezekhez hasonló neveket, az
 akkori sietséggel történt kölcsönös szólítgatást utánczólag; az-
 után pedig fényesen öltözött szolgálányok járnak körül 's a' ve-
 lők találkozókkal gúnyolva pajzánkodnak. Divatozik pedig né-
 mi csata is közöttök, minthogy akkor, a' latinok elleni harc-
 ban ők is részt vevének. Lakomázás végett figeágak' árnyéká-
 ba ülnek, a' napot nonae capratinae-nek nevezik, azon figefa
 miatt, mint vélik, mellyről a' rabnő a' fáklyát emelé fel, a'
 vadfigefát t. i. caprificusnak hívják. Mások szerint annak, mi
 itt tétetik 's mondatik, legnagyobb része Romulus' sorsával függ
 össze. Mert, mint mondják, e' napon tűnt vala el a' kapukon
 kívül, hirtelen sötétség és szélvész fedvén el az eget, vagy
 mint mások vélik, napfogyatkozás közben. E' napot capratól no-
 nae capratinae-nek nevezték, mert nálók a' kecskének neve cap-
 ra. Romulus t. i. az életírásában feljegyzettek szerint, akkor
 tűnt el, midőn a' Kecskemocsárnál gyűlést tartott vala.

XXXIV. A' második, a' történetírók' nagyobb részétől
 pártolt előadás a' következő. Camillus harmadszor neveztetvén
 ki dictatornak 's megértvén, hogy az ezredesekkel levő tábor
 a' latinok 's volskok által bekerítették, kényszerítve látá ma-
 gát a' többé már nem ifjú, sőt idősebb polgárokat is felfegy-
 verzeni. Nagy kerülőt tevén pedig Marcus' halma körül, a'
 nélkül, hogy az ellenségtől észrevétnék, ennek háta mögött
 állítá fel táborát, és sok tüzet gyujtva hirdeté jelenlétét. Mi-
 nek következtében az ostromlottak felbátorodván, elhatározák
 magukat a' megtámadás- és megütközésre; a' latinok 's vols-
 kok pedig habozókká tétetvén az ellenek által, a' sánczon be-
 lül összebb huzódának 's a' tábort köröskörül sok karóval meg-
 erősíték, hazulról bizonyos sereget várván, egyszersmind a'
 tyrrenok' részéről is segedelmet remélvén. Ezt Camillus ész-
 revevén, 's tartván, nehogy mit ő tőn az ellenféllel, maga is

az ellenféltől bekerítették, sietett megelőzni azt. A' sánczolat fából levén 's napköltével a' hegyekről mindig erős szél fúván, sok égő anyagot készíté 's korán reggel a' sereggel kiindulván, némellyekkel az ellenfelet nyilakkal támadtatá meg, más részről lármát üttetett, maga pedig azokkal, kik a' tüzet valának vetendők, azon helyre állott, honnan a' szél rendszerint leg-erősebben érte az ellenség' táborát, 's kedvező pillanatra várakozott. Miután a' csata elkezdődvén, a' nap feljött 's a' szél nagy erővel tolúlt, jelt adván a' rohanásra, a' sánczokra tömérdek tűznyilat szórattott. A' láng sűrű gallyaktól és a' fakaróktól élesztve, hamar fellobbant 's köröskörül szerte terjedt. A' latinok ovó- 's oltószerek' szükében, a' mint a' tábor tűzzel eltelt vala, szűk helybe tolakodván össze, kénytelenségből kirohantak a' tábor előtt fegyverben és csatarendhen álló ellenségre. Ezek közül csak kevesen menekedhetének, a' táborban maradtakat pedig egyetemben a' tűz emészté el, míg nem a' romaiak magok olták el azt, hogy a' vagyont zsákmánynya' tehessék.

XXXV. Ez megtörténvén, fiját Luciust, a' táborba hagyá a' foglyokra és zsákmányra ügyelendőt, maga pedig az ellenek' tartományába ütött. Az aikanok' városát lerontván, a' volskokat meghódoltatván, a' táborát azonnal Sutri felé vezeté, mert még a' sutriniak' sorsa felől semmi hírt sem vőn, hanem azon hiszemben, hogy veszedelemben forognának, 's a' tyrrhenektől ostromoltatnának, segítségökre sietett. De ezek a' várost az ellenségnek már áltadván, mindenből kivetköztetve, csak ruháikkal bocsáttatának el, 's az útban levő Camillussal gyermekeik' 's nejeik' kíséretében találkoznak, siránkozva balsorsuk felett. Camillus mind maga megilletődvén ennek látásán, mind pedig látván, hogy a' sutriniaktól átkulsolt romaiak is a' történetek miatt könyezének és boszonkodának, eltökélé, nem halasztani továbbra a' boszúállást, hanem még az nap kiindulni Sutrium ellen, úgy okoskodván, hogy olly embereket, kik épen virágzó és gazdag várost kerítették kezökre 's benne semmi ellenséget nem hagyának, sem kívülről nem várának, kétségtelenül egészen készület és őrizet nélkül fog találni. 'S helyesen okoskodott. Mert nemcsak a' vidéken ment által, a'

nélkül, hogy észrevétnék, hanem a' kapukhoz jutván, a' falakat is így vevé körül; mert senki nem őrködék, hanem borozva és lakomázva a' házakban szerte szórakozának. Midőn pedig észrevették, hogy az ellenség már elhatalmazott: oly nyomorú állapotban voltak telt gyomruk 's részegségek miatt, hogy sokan csak meg sem futamodtak közlők, hanem a' legcsúfosabb módon a' házakban veszték el, vagy az ellenségnek adák meg magokat. Így történt, hogy Sutrium egy nap kétszer vétetvén be, a' hódítók Camillus által elűzettek, 's az elűzöttek újra bevezetettek.

XXXVI. E' győzelmei felett tartott triumphusa a' két elsőnél nem csekélyebb szeretetet és tiszteletet szerze neki. Mert még azok is, kik a' polgárok között nyilván gyűlölék 's eddigi tetteit inkább némi szerencsének, mint érdemnek akarák tulajdonítani, most győzelmei által kényszerítették a' férfi' okosságának és hősiségének tisztelettel adózni. Egyébiránt ellenzői és gyűlölői közt legkitűnőbb volt Marcus Manlius, ki első úzvén ki a' keltákat a' várból, midőn éjjel a' Capitoliumba törtek, e' miatt Capitolinusnak neveztetett. Ez t. i. elsőségre vágyván a' polgárok között 's Camillus' dicsőségét becsületes úton felül nem mulhatván, szokott alacsony eszközökkel kívánt tyrannságra jutni, például a' tömegnek édesgetése által, nevezetesen majd valamely adósnak hitelezője elleni ügyvéde gyanánt lépven fel a' törvény előtt, majd erőnek erejével szabadítván meg azt 's akadályozván annak törvény szerinti elfogatását; honnan csakhamar számtalan szegény toladott hozzá, kik féktelen lázongásokkal töltvén el a' terét, nagy rémülésbe hozák a' legelőkelőbb polgárokat. Ennek következtében Quintus Capitolinus dictatornak választatván, Manliust tömlőczbe vette; mire a' nép, mint nagy és egyetemes szerencsétlenségek-nél szokás, gyászruhába öltözött, 's a' tanács lázadástól tartván, Manliust kibocsáttatá. Szabaddá levén, semmivel sem javult, a' népet még vakmerőbben bolygatá 's a' várost pártokra szaggatá.

Ujra Camillust választák haditribunnak. Manlius törvény' elébe idéztetvén, a' vádolóknak sok nehézséget okozott a' helynek (Capitoliumnak) színe. T. i. azon hely, hol Manlius éjente

a' kelták ellen küzdött, a' Capitolium felől a' terén magasan emelkedék fel, 's az azt nézőkben illetődést szüle, 's maga Manlius is feléje emelvén kezeit, könyezve hozá emlékezetbe ama' küzdést, miért is a' bírák megzavarodtak 's az ítélethozást többször elhalasztották, sem a' vétket olly kézzelfogható vádokok mellett büntetlenül nem hagyhatván, sem a' hely által szemeik előtt levő vitéztett miatt a' törvényt nem alkalmazhatván. Ezt gondolóra vevén Camillus, a' törvényszéket a' városon kívül, a' petelini csalitba helyezé által, hol a' Capitolium nem levén látható, mind a' vádoló előterjesztheté a' vádolást, mind a' bírának nem állá útját a' multnak emlékezte, hogy a' jelenek vétkét méltó haraggal ne büntessék. Manlius tehát elítéltetvén, a' Capitoliumba vitetett 's a' sziklán keresztül letaszítatott, ugyanazon hely szolgálván legszerencsésebb tetteinek, valamint legnagyobb szerencsétlenségének emlékeül. A' romaiak leszaggatván házát, helyén az ugy nevezett Moneta istennőnek templomot építének, egyszersmind azon végzést hozák, hogy ezentúl egy patricius se lakjék a' várban.

XXXVII. Camillus pedig hatodszor neveztetvén ki tribunusnak, el nem fogadá, részint mert már férfias korát meghaladá, részint mivel féle, nehogy annyi dicsőség- és szerencsére nagyobb irigység és balvégzet következék; noha a' legszembetűnőbb okot testi erőtlenségében kell keresnünk, mert ama' napokban is épen beteg vala. Mind e' mellett sem menté fel a' nép tiszte alul, hanem azt kiáltván, hogy nem szükség lóra ülnie, vagy a' csatákban gyalog részesülnie, hanem csak tanácsolnia 's intéznie, kényszeríté a' hadvezérség' felvállalására, 's a' segédvezérek' egyikével, Lucius Furiussal, a' seregnek haladék nélkül az ellenség ellen vezetésére. Az ellenség pedig a' praenesteiek és volskok valának, kik nagy hatalommal pusztíták a' romai szövetségesek' tartományait. Camillus kiindulván 's velök szemközt táborba szállván, a' csatát egy ideig hallogatni akarta, hogy, ha csakugyan meg kellene küzdeni, erősbült testtel mérközhessék meg. De, mivel Lucius archontársa dicsszomjasan 's visszatartóztatlanul sürgeté az ütközetet 's e' végre mind a' fő-, mind az alüszteket felingerlé, Camillus félvén, nehogy irigységből láttassék a' fiatal emberek'

győzelmi és dicsőségi vágyát gátolni akarni, megengedé neki önkénytelenül, a' sereget az ellenséggel szembeállítani, míg maga gyöngélkedése miatt kevesekkel a' táborban maradt. Miután Lucius, botorúl ereszkedvén csatába, megverettetett, Camillus, észrevevén a' romaiak hátrálását, nem tartóztatá magát, hanem felugorván ágyából, kíséroiével a' tábor' kapuihoz mene 's a' futamlókon keresztültörve, az üzők' eleibe sietett, mire némelyek azonnal visszafordultak 's őt követék, a' kívülről betörők pedig előtte megállapodván, paizst paizshoz tartva, egymást buzdíták a' vezért el nem hagyniok. És így ekkor visszatartatott az ellenség az üldözéstől, más nap pedig az erőt kivezetvén 's csatát kezdvén Camillus, végkép diadalmaskodott rajtok, a' tábort elfoglalta, melybe a' futókkal együtt jutott, 's nagyobb részint szétveré őket. Ezután megértvén Satria városának a' tyrrhenok által történt bevételét 's a' lakosoknak, kik mindnyájan romaiak valának, gyilkoltatását, hadi erejének nagyobb 's lassúbb részét Romába visszaküldé, maga pedig a' leggyakorlottabb- 's legbátrabbakat vevén, ráűtött a' várost bíró tyrrhenokra, 's diadalmaskodván rajtok, részint kiüzé, részint leölé őket.

XXXVIII. Romába nagy zsákmánnyal térvén vissza, megmutatá: milly igen okosan cselekvének azok, kik a' tapasztalt és bátor agg vezérnek erőtlenségétől meg nem ijedve, vonakodása 's betegeskedése' daczára őt választák inkább mint a' vezérséget kérő és kereső fiatal' emberek' akarmellyikét. Honnan a' tusculanoknak hír szerinti elszakadásokkor is Camillust küldék ki ellenök, az őt vezérnek általa választandó' egyikével. Ő pedig, noha mindnyájan kívánczozának 's kérdzének, egyebeket elmellőzván, Lucius Furiust választá, mit senki nem várt vala, mert ez volt, ki a' minap Camillus' véleményének ellenére megütközést sürgetett, 's olly pórul járt vala a' csatában. Camillus, mint látszik, azért választá őt, hogy a' férfinak balesetét elpalástolja 's őt a' gyalázattól a' világ előtt megmentse. A' tusculának pedig vétköket ravaszúl jóvá teendő, midőn már Camillus útban volt ellenök, a' szántóföldeket, miként béke' idejében, mezei mun-

kásokkal és pásztorokkal áraszták el, kapuik tárvák valának, 's gyermekeik az iskolákban tanulgátának; a' nép közt a' művesek munkáik mellett műhelyeikben, a' városiak békeöltözetben a' terén láttatának; a' birák pedig sűrögue futkosván, a' romaiaknak szállást rendelének, mintha valami gonosz felől sem gyanújok, sem öntudatuk nem volna. Mind ezek így történvén, Camillus nem kételkedheték ugyan hűtlenségök felől, de hűtlenségök' megbánása könyörre indítá 's parancsolá: folyamodnának a' tanácshoz, ennek haragját megengesztelendők, 's maga is annyira pártolá könyörgéseiket, hogy minden vétkek megbocsáttatott 's a' romai polgárjog megengedett nekik. Ezek voltak legkitünőbb tettei hatodik haditribun-sága alatt.

XXXIX. Ezután Licinius Stolo, nagy lázadást gerjesztvén a' városban, mellyben a' nép a' tanács ellen felkelőleg azt követelé, hogy az évenként kijelelendő két consul közül az egyik a' népből való, ne pedig mindenik patricius legyen, néptribunok választattak ugyan, de a' consulok' választásának végrehajtását a' sokaság meggátolá. A' közügyek a' fejtelenség miatt nagyobb zavarba jutván, Camillus a' tanácstól negyedszer választatik dictatornak, a' népnek akaratja ellen, valaminthogy magának sem volt kedve 's nem akart szembeállani olyan emberekkel, kiket annyi 's olly nagy küzdelmek a' szabadelműségre felhatalmaztak ellene, mint a' kikkel többet tett a' háborúban, hogysen a' patriciusokkal a' tanácsban; most pedig ezektől gyűlölségből választaték, vagy a' népet elnyomandó, ha győz, vagy maga elnyomatandó, ha vesz. Mindazáltal elhárítandó a' jelen bajokat, azon napra, mellyen mint megérté, ama' követelést törvénynyé akarák tenni a' tribunok, katonaaállítás rendelt, és a' népet engedetlenség' esetében nagy büntetés' terhe alatt a' piacról a' Marsmezőre hívá. A' tribunok azonban innen is viszont kikelvén fenyegetőzéseit ellen, és esküvel fogadván, hogy ötvenezer drachmával büntetik meg, ha a' törvényt és a' szavazást a' néptől elvonni meg nem szűnend, azért-e, mivel tartott, nehogy már vénkorához 's annyi viselt dolgaihoz illetlenül, másodszer is száműzetés 's büntetés legyen bére, vagy képtelen levén a' tömegnek megvi-

hatalatlan s megtörhetetlen hatalmán diadalmaskodni, elég az hozzá, hogy ez úttal hazament, 's a' következő napokban betegség' ürügye alatt hivatalát letette. A' tanács erre más dictatort nevezett ki, 's ez a' lázadásnak fejét, Stolon választván el lovagvezérnek, megengedé, hogy a' patriciusokat leginkább leverő törvény elfogadtassék. Ezen törvény szerint ötszáz holdnál nagyobb telket senki sem bírhatott. Ez uttal tehát a' szótöbbség által győztes Stolo híressé lőn, de kevéssel később, kisülvén reá, hogy maga többet bír, mint másnak bírni engedett, saját törvénye által büntettette meg.

XL. Még a' lázadásnak, mely azt legelőször szülé, leg súlyosabb 's a' tanácsnak a' nép' ellenében legtöbb bajt okozó része volt hátra, t. i. a' consulválasztás körüli viták, midőn bizonyos hírek érkezének, hogy a' kelták az adriai tenger felől sok ezrekkel újra kiindulának Roma ellen. A' hírrel együtt a' háborúnak tettei is megjelenének, a' tartomány pusztították 's a' lakosoknak Romába nem menekedhető része a' hegyekben elszéled vala. E' félemlés megzabolázá a' pártoskodást, 's azonnal az előbbkelők közül sokan egybegyűlvén, miként a' néptanács is, egy szívvel lélekkel mindnyájan Camillust választák ötödször dictatorra. Ez igen öreg volt ugyan 's nyolczvanadik évéhez már nem sok hibázott, de mivel a' szükségét és veszélyt látá, sem kifogást nem tőn, mint előbb, sem ürügyhöz nem folyamodék, hanem azonnal felvállalá a' hadvezérséget, 's hadakozókat válogatott. Tudván pedig, hogy az ellenség' legnagyobb ereje a' kardokban állana, mellyekkel barbarilag 's minden mesterség nélkül lesuhintva, leginkább a' vállakat és fejeket hasogatják, serege' legnagyobb részének sima felületű csupa vassisakokat csináltatott, hogy a' kardok lesikamoljanak vagy széttörjenek, a' vértet pedig rézlemezzel vonatá be, mivel a' fa maga a' vágást ki nem állta volna, 's maga mutatá meg a' katonáknak, hogyan kelljen a' hosszú dárdaikat kezelniök, 's a' vágásokat felfogólag az ellenek' kardjai alá keríteniök.

XLI. Midőn pedig már közel valának a' kelták, Aniena folyam körül levén tömérdek zsákmánnyal telt táboruk, kive-

zetvén a' hadat, menedékes 's igen völgyeleges dombon állítá fel azt, úgy, hogy nagyobb része elfedve volna, a' látható pedig félelemből magas helyekre látszanék összetolakodni. Camillus az ellenséget e' hitében megerősítendő, nem gátolá a' vídékot szemé' láttára pusztítót, hanem körülsánczolt táborában vesztegle, mígnem látá, hogy némellyek zsákmányozás végett elszéledtek, a' táborbeliek pedig szünet nélkül lakoztak 's dobzódtak. Ekkor még éjente kiküldé a' könnyű seregeket előre, hogy a' csatarendbe állandó ellenséget megakadályozzák 's mindjárt a' kiléptetéskor zavarba hozzák; napköltével pedig a' nehéz fegyvereseket vezeté alá, 's a' síkon rendbeszedé, kik nagy számmal és lelkesedéssel léptek fel, és nem kevesen és bátortalanul, miként a' barbarok gondolák vala. Ez volt az első, mi a' kelták bátorságát megtöré, szégyennek tartván a' megtámadtatást. Ekkor rájuk ütvén a' könnyű seregek, 's megingatván és szorongatván őket, előbb hogysem rendbe jöttek 's csoportokba osztakoztak volna, egyszersmind kényszeríték rendetlenül 's úgy hadakozniok, a' mint épen a' vaktörténet akará vala. Végre Camillus elővezetvén a' nehéz fegyverűeket, amazok felemelt kardjaikkal sietének ugyan megütközni velök, de ezek dárdákkal kelvén ellenök, 's vasalt fegyverekkel fogván fel csapásaikat, amazoknak lágy és vékonyan kovácsolt vasaik úgy visszapatogtak, hogy fegyvereik hamar meggörbültek 's meghajoltak, míg a' paizsok a' bennök fenakadt dárdáktól átyukasztva és megnehezítve voltak. Miért is saját fegyvereiket elvetvén, elleneikét igyekeztek hatalmukba keríteni, 's a' dárdákat kezeikkel fogák meg, hogy tőlök elvehessék azokat. A' romaiak védtelenül látván őket, kardot húztak, mire az elősorok között nagy öldöklés lőn, egyebek pedig mindenfelé a' síkon szétfutának, mert a' dombokat és hal-mokat Camillus már előbb elfoglalá, táboruk felől pedig, melyet bizakodásból sánczatlanul hagyának, jól tudták, hogy könnyen bevehető. E' csata, mint mondják, Roma' eleste után tizenhárom évvel történt, 's a' romaiakba a' gallusok ellen szilárd bátorságot önte, mivel eddig a' barbarokat igen igen félték, mintha előbb nyavalyák 's váratlan történetek, nem fegyverek' ereje által győztek volna rajtok. A' félelem csakugyan olly

erős volt, hogy törvényt hozatnék, mely a' papokat a' hadiszolgálat alól felmenti, kivévén ha a' gallusokkal volna háborújuk.

XLII. Ez volt Camillus' hadi küzdelmeinek legutóbbika, mert Velitne' bevétele, mely minden ellentállás nélkül adta meg magát, csak mellékműve volt e' háborúnak. De a' polgáriak közül még a' legnagyobb 's legterhesebb vala hátra, t. i. a' nép elleni, mely a' győzelem által erősülten tére vissza, 's a' divatozó törvény' ellenére, egyik consult a' nép' sorából akará választani; míg viszont a' tanács ellentállott 's Camillusnak hivatalát letenni meg nem engedé, hogy hathatós és nagy hatalma által a' nemesek' uralkodása annál jobban védetnék. Camillus épen a' terén ült és törvényt tartott, midőn egy a' néptribunoktól küldött szolga parancsolá neki, hogy követné, 's már ráveté kezeit, hogy elvezesse őt. Erre zaj és lármá támadott, millyen a' terén még soha nem hallatott, mint-hogy a' Camillus körüliek a' szolgát a' birói széktől eltaszták, az alant álló nép pedig kiálta, hogy rántaná le. E' nagy zavarban hivatalát le nem tette ugyan, hanem a' tanácsosokat magához vevén, a' tanácsba ment. Mielőtt belépne, a' Capitol felé fordulván, az istenekhez könyörge, adná hogy a' jelen bajok jó véget érjenek, fogadván, hogy, ha a' békéltenségek lecsillapodnak, az egyetértésnek templomot építend. A' tanácsban szörnyű küzdés támadván az ellenkező vélemények között, csakugyan a' szelidebbik, a' népnek engedő lett a' győztes, mely az egyik consulnak a' nép' sorából választásában meg-egyezett. Mihelyt ezt a' dictator, mint a' tanács' végzését, a' népnek kijelenté, ez, miként várni lehetett, azonnal örömtel-ve békült ki a' tanácscsal 's Camillust tapsolva és zajongva kísérte haza. Másnap népgyűlés tartatván, határozatott, hogy Camillus' fogadása szerint, a' történekekért építtessék az egyetértésnek mind a' térről, mind a' gyűléshelyről látható templom; az úgy nevezett latiumi ünnepeket pedig egy nappal megtoldatván, négy napig tartsanak, 's minden romai azonnal áldoznék 's koszorúzná magát. Camillus' előlülése alatt tartott választásban consulokká neveztettek Marcus Aemilius, a' patriciusok, és Lucius Sextius legelőször a' plebeiusok közül. 'S ez volt Camillus' tetteinek vége.

XLIII. Következő évben döghalálos nyavalya látogató meg Romát, melly a' köznép közöl tömérdek sokat 's a' tanácsbeliek' legnagyobb részét ragadá el. Camillus is kimult korára és élte' bevégeztségére nézve' érettebben, mint bárki más, de nagyobb fájdalmára a' romaiaknak, mint együttvéve mind azok, kik ekkor e' betegségben haltak el.

Perikles.

I. Caesar Romában, kebleikben eb- és majomkölykeket hordozó 's azokat kegyelő gazdag idegeneket látván, méltán kérdezé: vajjon nálok nem szülnek-e gyermekeket az aszszonyok; igazán fejedelmileg feddvén meg azokat, kik a' velünk született 's csak azon embereket illető gyengédséget és szeretetet, az állatokra pazarolják. Már pedig, miután lelkünk természeténél fogva némi tanulási és szemlélési vágygyal bír, teljes joggal feddhetők azok is, kik ezen vágyat, hallást és szemlélést épen nem érdemlő tárgyakra fordítják, a' jót és hasznost pedig elmulasztják. Mert a' mennyiben az érzék — szenvedőlegesen viseltetvén a' kültárgyak' benyomásánál — egyiránt kénytelen szemlélni minden tüneményt, legyen az hasznos vagy haszontalan; ellenben eszt kiki kénye szerint használhatván, 's képes levén azt oda fordítani vagy elvonni, hova és honnan akarja: szükség, hogy a' legjobbat keresse, hogy necsak szemléljen, hanem hogy szemlélve táplálódjék is. Valamint ugyanis a' szem azon szint szereti, melly eleven 's egyszersmind kellemes levén, a' látásra kedvesen és erősítve hat, úgy az értelmet is olyyak' szemléletére kell vezérlni, mellyek a' kellem által a' magában lakó jóra hívják fel azt.

Semmiről sem áll ez jobban, mint az erénynek műveiről, mellyek az azokat szemlélőkben bizonyos törekvést és utánzásra ösztönző bátorságot szülnek; míg ellenben egyéb dolgoknál a' csodálást nem követi tüstént a' tennivágyás. Gyakran, t. i. eltérőleg, örvendünk a' műnek, de megvetjük a' művest, szintúgy az illatos kénőcsők- és bársonyruhákra nézve is, örülünk nekik, de a' festőket és kénőcs gyártókat szolgai és alacsony embereknek tartjuk. Honnan is hallván Antisthe-

nes, hogy Ismenias derék fuvolázó volna, jól jegyzé meg, hogy annál silányabb ember, különben nem volna olly derék fuvolázó. Philipp pedig egy vendégség' alkalmával kellemesen és művészileg éneklő fiához így szóla: „Nem szégyenlesz-e olly szépen is énekelni?” Mert elég, ha a' király csak időt vesz is magának az éneklők' hallgatására, és nagyon is megtiszteli a' Musákat, ha másoknak hasonnemű vetélkedéseinél, mint szemlélő jelen meg.

II. Az alacsony mesterségek' üzése, a' hasztalanokra fordított szorgalom által árulja el: mi keveset törődik a' nemesbbel. Egy idomteltjes ifjú sem kívánt Phidias lenni, ha Pisabon Iupitert, vagy Policlēitus, ha Argosban Iunót szemlélte meg; 's ép olly kevéssé kívánt Anakreon vagy Philemon vagy Archilochos lenni, habár költeményeiket kedvelé is. Mert nem következik, hogy, ha gyönyörködtet a' mű mint tetszetős, tiszteletre méltó legyen a' mű' készítője is. És így mit sem is használ, olly dolgokat szemlélni, mellyek által sem utánzási vágy nem ébresztetik, sem azon tüzes ösztön és lankadatlan törekvés, melly előpéldájához hasonlítani igyekszik. De az erény a' tettek által tüstént úgy átváltoztat, hogy csudályán a' tetteket egyszersmind utánozzuk az azokat cselekvőket is. A' szerencse' javainál csak a' birtokot és élvezést, az erény' javainál pedig a' tetteket szeretjük; azokat másoktól akarjuk megszerezni, ezeket inkább másoknak általunk juttatni. Mert a' jó tettelegesen vonz, 's azonnal hathatós vágyat ébreszt, nem egyedül utánzás által képezvén a' szemlélő' erkölcsét, hanem a' mennyiben a' történeti előadás által a' szándékot alapítja meg.

Ez határozott el engemet is az életírások' folytatására, 's itt a' tizedik kötetet adom ki, melly Perikles' 's azon Fabius Maximusnak, ki Hannibal ellen küzdött, életét foglalja magában, olly két férfiú, kik csaknem minden erényeikben hasonlók egymáshoz, leginkább pedig szelídségben, igazságszeretetben és polgár-'s tisztitársaik' esztelenségeit tűrni tudó képességben, mellyek által hazájoknak olly sokat használtak. Vajjon kellőleg törtem-e kitűzött czélom felé: az irotakból lesz megítélhető.

III. Perikles' tribusára Akamantida, népére nézve Cholari volt, mind családjára, mind nemzetségére nézve a' legelsők közül való. Xanthippos t. i., ki Mykalénál a' király' harczosait meggyőzé, nőül vevé Agaristét Klisthenes' unokáját, ki a' Pisistratidákat kiüzé, a' zsarnokságot hősileg eloszlatá, jó törvényeket 's az álladalom' egyetértése 's boldogságára nézve sükeres alkotmányt hozott be. Ezen Agariste azt álmodá, hogy oroszlánt szült legyen 's kevés nap múlva Periklest szülé, teste' alkatára nézve nem idomtalan, de egyébiránt aránytalanul hosszúkás fejűt. Melly oknál fogva majdnem minden képeken sisakosan áll, nem akarván a' művészek, mint látszik, névetségessé tenni. Az attikai költők pedig Schinokephalos tengeri hagymafejű néven nevezik; mert a' tengeri hagymát Schinosnak is mondják Schilla helyett. A' komicusok közt pedig Kratinos Cheirones című darabjában ezt mondja felőle: »A' vizály' istene és az öreg Kronos közösülvén egymással a' legnagyobb zsarnokot nemzék, kit az Istenek fejgyűjtőnek (kephalogeretas) neveznek. Hasonlóan a' Nemesis című darabban is: »Jövel vendégvédő és nagyfejű Iupiter!» Telekleides azt mondja, hogy »majd az ügyek' zavarában nehéz fővel ül a' városban, majd egyedül maga tizenegy halántékos fejéből merő zendülést áraszt.» Végre Eupolis Demoi című darabjában, hol az alvilágból felszálló népvézerek' mindenikéről tudakozódik, midőn Periklest legutol nevezné, felkiált: »Avvagy az alvilágiak' fejét hozád-e fel?»

IV. A' zenében, mint legtöbbben állítják, Damon volt mestere, melly névnek első szótagát röviden kell ejteni. Aristoteles szerint Pithoclidés által gyakoroltatott a' zenében. Ezen Damon, mint látszik, kitűnő sophista volt 's a' zene neve alá csak azért rejtőzött, hogy erejét a' sokaság előtt eltitkolhassa. Periklesnek társalkodója 's reá nézve az álladalom' körültekintésben az volt, mi a' bajjívóra nézve a' kenő és vívómester szokott lenni. Damonnak, egyébiránt a' burok gyanánt használta lyra alatt maradása nem volt, hanem mint nagy merészletű és tyrannbarát, tíz évre száműzetett 's a' komikusoknak nyújtott anyagot. Ez értelemben kérdezteti tőle Plato valaki által:

Előbb pedig mondd meg nekem, kérlek: Te, nemde,
Mint mondják, oh Chiron, neveltet fel Periklest.

Hallgatta pedig Perikles Zenót az eleutát is, ki mint Parmenides, a' természet felett eszmélkedett és szövvényes 's ellenvetések által szorultságba hozó modort fejtett ki, miként phioszi Timon valahol a' következőkben bizonyítja:

Milly nagy 's nem gyarló a' kettős nyelvű Zenonak
Mestersége, ki mindeneket dorgál. —

A' ki pedig leggyakrabban volt Perikles körül, 's leginkább közlőtte vele, a' néppeli bánáshoz megkívántató állhatatos erőt és eszességet, erkölcsi jellemét pedig egyáltalán nemesebbé 's emelkedőbbé tévé, az klazomeni Anaxagorás; kit az akkori emberek Nus, értelemnek neveztek el, vagy mivel a' természettani nagy rendkívüli jártasságát csodáltak, vagy pedig mivel első volt, ki a' világszerkezet' elvéül nem a' vaktörténetet vagy szükségét, hanem a' tiszta és merő értelmet tűzé ki, a' melly minden egyebekkel szövetkezvén, a' hason elemeket elválasztja.

V. E' férfit rendkívüleg csodálván Perikles 's eltelvén annak földön-túliak 's égi dolgok körül fellengző beszédétől, természetes, hogy nemcsak lelkületére büszke, előadására nézve fenséges lőn, távol minden parasztos és agyafurt szószaporitástól; hanem arcának nevetésre nem hajló alkata, járásának lassudsága, köntösének előadás közben bármi szenvedély által is rendéből ki nem hozható ránczolata, hangjának gyengéd hajlítása 's egyéb hasonlók is, mindenkre csodálatosan hatottak. Egykor naphosszat szidalommal 's rágalommal illetetvén egy ocsmány faragatlan embertől, békén ült a' terén, sürgős dologgal levén foglalatos: estve pedig szép csendesen haza ballagván, folyvást kísértetve 's minden kigondolható szitkokkal illetve azon embertől, midőn házába lépendő vala, a' sötétség már beállván, azt parancsolá egyik cselédnek, hogy világot gyujtván kísérje el 's vezesse haza az embert.

Ion költő ellenben Perikles' magaviseletét vakmerőnek 's fenhéjázónak állítja, és hogy kérdései közé görög 's mások' alázása bőven vegyültek legyen; ellenben Kimonnak társalkodási csinját, udvariasságát és simaságát magasztalja. De látjuk,

hogy Ion valamint a' tragoedia ugy az erény körül is nem tiszta a' satyrától. Azokat pedig, kik Perikles komolyságát ékeskedés- és gőgnök nevezék el, arra szólítá fel Zeno, hogy ők is illetéknépen ékeskednének, minthogy a' jónak már szinlelése is, észrevétlenül szeretetet 's hozzászokást szülhet.

VI. Azonban Anaxagoras társalkodásából nem egyedül ezeket vevé fel Perikles, hanem, mint látszik, általa emelkedék túl a' babonán is, melyet az égi tünemények' bámulata szül azokban, kik az illyesek' okait nem értik 's az istenietektől azoknak nem értése miatt rettegnek, 's melyet a' természet-tan semmisít meg, a' rettegés és ijesztő babona helyett, rendületlen jó reményekkel teljes istenfélelmet eszközölvén. Beszéli, hogy egykor Periklesnek a' mezőről egyszarvu kosfej hozatván, Lampon jós, látván a' homlok közepéből kinőtt erős és kemény szarvat, azt mondta legyen, hogy a' városban két párhatalom létezvén, Thukydidesé és Periklesé, a' hatalom azon egyre fogna szállani, kinél ezen jel találatnék; Anaxagoras pedig az agyat széttörvén, bebizonyítá hogy az agyvelő nem tölti be az üreget, hanem hegyes tojásként, az egész edényből azon helyre foly öszve, hol a' szarunak gyökere vevé eredetét. Melly alkalommal Anaxagorást csodálták ugyan a jelenlevők, de kevésbé később ismét Lampon, miután Thukydides megbukván, a' nép' ügyeinek vitele egészen Perikles' kezei közé jutott.

Egyébiránt azt hiszem, mitsem árt, hogy a' természetvizsgáló és a' jós összeütköztenek, a' mennyiben amaz a' dolog' okát, emez pedig annak czélját, fogák fel helyesen. Ennek tiszte volt, kimutatni: honnan eredett és hogyan alkattatott; emezé pedig megjövendőlni: mi végre létezett és mit jelentett legyen. A' kik pedig az oknak feltalálásában a' jelentés' megszűnését látják, nem gondolják meg, hogy az isteni jelekkel egyszersmind a' mesterségeseket zavarják össze, a' jelhangokat a' czéllapokkal, a' tűzvilágot az időmutató' árnyékával, mellyeknek mindenike ok és készítés által tetetik valaminek jeléve. De hisz ez ugy is máshova tartozik.

VII. Perikles ifju korában igen csínján bánt a' néppel. Pisistratus tyrannhoz ugyanis arczra nagyon látszott hasonlítani, 's a' vének, kellemes szavában, a' beszéd közben pörgő és gyors nyelvében szinte csodás hasonlatosságot találtak. Mivel ehhez még vagyon, születési fény és nagy befolyásu barátok is járultak, az ostracismustóli félelme miatt, nem foglalkozott álladalmiakkal, hanem a' hadiakban vitéz és veszély szerető férfi volt. De miután Aristides a' sirban, Themistokles számkivetésben volt, Kimon pedig többnyire Hellason kívül táborozott, Perikles hirtelen fellépett, magát a' népnek szentelvén 's a' gazdag oligarchiai párt helyett, a' szegények pártjához csatlakozván, noha természete a' népuralkodáshoz egyáltalán nem hajlott; mégis, mint látszik, attól tartván nehogy az uralkodás' gyanujába essék, egyszersmind látván hogy az aristokráticus Kimon, az előkelőbektől nagyon megkülönböztettetett, a' néphez csatlakozott, hogy önmagát bátorságba helyezze, amaz ellenében pedig befolyást készítsen magának.

Azonnal élete' módjába is más rendet hozott be. A' városban csak egy uton volt látható, a' térre és a' tanácsba vezetőn. A' lakomákra való meghívásokat 's minden hasonló egybejöveteleket 's társadalmakat elmellőzött, úgy annyira hogy eléggé hosszas igazgatása alatt, senkihez barátjai közül vendégképen nem ment, kivéve Euryptolemos öcscsét, mikor ez megházasodott, noha itt is csak az italáldozatig maradt 's tüstént eltávozott. Mert a' víg társadalmak könnyen megsemmisíthetnek minden kevélységet, és bajos a' társalkodásban a' méltóságot és tekintetet fentartani. A' valódi erényben legszebbnek látszik az, mi legjobban látható, és a' jó embereknél az idegenek előtt semmi sem méltóbb a' csodálatra, mint azoknak mindennapi élete, társaik' irányában. A' néppeli szakadatlan közlekedést és eltelést kerülendő, csak koronként közeledett ahhoz, sem minden tanácskozásban nem szólva, sem a' népgyűlésben mindig fel nem kelve, valamint Salaminia az álladalmi hajó, hogy Kritolaossal szóljunk, csak nagy munkákra adta át magát; egyebekben majd barátait, majd megbízott szónokokat lép-

telvén fel maga helyett. Ezeknek egyike, mint mondják, Ephialtes volt, ki az areopagi tanácsot minden tekintetéből kivetközteté, 's a' polgároknak, mint Plato mondja, csordultig mérte, mint a' bort, a' szabadságot, melytől aztán a' comicusírók szerint a' nép olly féktelen lett, hogy mint a' ló semmi féknek nem engedve, Euboeát megharapta 's a' szigetekre szökkent.

VIII. Míg most beszédét, mint valamelly hangszert, életének illy készülletével és gondolkodása' illyen nagyságával összhangoztatni igyekvék, gyakran Anaxagoras' húrjait vonta fel, 's szónoklatának physiologiai szint adott. Mert a' szerencsés idomhoz, miként az isteni Plato mondja, a' természetből még az emeltséget és tökélyre törekvést is csatolván, 's a' használhatót a' szónokságra alkalmazván, mindenkít jóval felülmult. Mondatik, hogy Olympius melléknevet is ez okból nyerte legyen; noha némellyek azon véleményben vannak, hogy a' város körüli szépítéseinek, mások pedig a' honn és háborúkban kifejtett hatásának köszöni ezen olympi melléknevet; az is hihető levén, hogy több érdemek együtt alkoták a' férfi dicsőségét. Azonban az akkori mesterek' gúnyjátékai, melyek majd komolyan majd tréfásan néhány nyilat is lövellnek reája, azt mutatják hogy e' nevezet sajátképen szónoki tehetségeinek adatott, mert u. m. villámlik és mennydörög, szónoklás közben, és nyelvén rettentő mennykövet visel. Fenmaradt pedig milesi Thukydidesnek is egy mondása, melyet Perikles felől tréfásan ejtett. Thukydides ugyanis egy levén az előkelő 's vagyonosabb férfiak közül, igen sok ideig politcikai tekintetben Periklesnek ellensége volt. Archidamos a' lakedaemoniak' királya azt kérdezvén egykor tőle: vajjon ő (Thukydides) birkóznék-e jobban, vagy Perikles? Ha u. m. birkózás közben elejtem is, a' győztes mégis ő marad, mert tagadja hogy elesett 's a' nézőkkel ezt el is hiteti. Ugyan ezen Perikles szónoklatában még óvatos is volt, ugy annyira hogy valahányszor szószékbe lépett, mindig arra kérte az isteneket, hogy őrködjének felette, nehogy olly szót ejtsen, melly a' szóban levő tárgyhoz nem illenék.

Irott dolgokat, törvényei' alaprajzát kivéve, nem hagyott, 's emlékeimdatai is általában ritkák. Ilyen például, hogy Aeginát mint csippát ki kell törölni Peiraeus' szeméből; és ez: a' háborút Peloponnes felől mármár közelíteni látom. 'S midőn Sophoklessel mint vezértársával a' tengerre szállott, 's ez szemeit egy szép ifjúra vetné: »Hej Sophokles» ugymond »a' hadvezérnél nem csak a' kezeknek, hanem a' szemeknek is tisztáknak kell lenni.» Stesimbrotos pedig azt mondja, hogy midőn a Samosban elestek felett dicsérőbeszédet tartana, a' szószéken halhatatlanoknak mondta őket, miként az isteneket, hozzá tévén: »mert ezeket magokat nem látjuk, hanem a' nekik kijelentett tiszteletből, és a' nekünk adott jótéteményeiből következtetjük, hogy halhatlanok, és épen így van ez azokkal is, kik a' hazáért estek el.»

IX. Miután Thukydides Perikles' igazgatását aristokratianeműnek írja, mint a' melly névre népuralmi ugyan, de tetteleg a' legelső férfinak felsősége volt; miután sokan mások is azt állítják, hogy a' nép, általa ismertetvén meg először a' telkek' felosztásával, a' színházi pénzekkel és a' cselédbérrel, az akkori álladalmi elvek által elkényeztetett és mértékletes, munkás népből bujálkodó 's kicsapongóvá fajult el: szükség lesz, ezen változás okait magokban a' történetekben nyomozni.

Eleinte, mint már mondatott, Kimon' dicsőségének el-lenese levén, a' nép' kegyét keresgeté; de alantabb állván amannál, gazdagság és javak' tekintetében, mellyekkel az a' szegényeket felsegité, a' szükölködő áthenieket naponként vendégelé, az öregeket ruházá, 's mezei jószágai körül a' sövényeket lerontatá, hogy kiki kénye szerint szedhessen gyümölcsöt: minthogy így a' népnél hatása csekélyebb vala, az ocai Demonides' tanácsára, miként Aristoteles beszéli, az álladalmi pénzek' elosztogatásához fogott. 'S csakugyan nem sokára, játékszini pénzek, törvényszéki fizetések 's egyéb jutalmazások és ajándékok által megkerítvén a' népet, az areopagi tanács ellen használta azt, mellyhez ő nem tartozott, mivel a' szavazás őt soha sem archonná, sem the-

smothetessé, sem basileossá, sem polemarchossá nem tevée. Ugyanis mind ezen hivatalok régtől fogva szavazás által osztattak ki, 's ezen uton jutottak be az areopagba a' magokat kitüntetők. Honnan is azon hatalomnál fogva, mellyel a' népnél birt, annyira elnyomá ezen tanácsot, hogy attól a' legtöbb ügyek' eldöntése az ephialtes által elvétetett, Kimon pedig, mint a' spártaiak' barátja és a' nép' gyűlölője, száműzetett, ő, a' kit vagyon- és nemzetségre nézve senki felül nem mult, ki a' barbarokon a' legszebb győzelmeket vívta ki, ki a' várost tetemes vagyonnal 's hadi zsákmánynyal tölté meg, a' mint ez meg van írva életében. Illyen nagy volt Perikles' hatalma a' népnél.

X. Az ostracismus a' törvény által meghatározott tíz évi száműzetés volt. Ezen tíz év' folytatában beütvén a' lakedaimoniak nagy szereggel Tanagraikába, az atheniek pedig tüstént felkerekedvén ellenök, a' száműzetéséből visszatért Kimon a' megyéjebeliakkal fegyvert fogva rendbe állott, 's a' polgártársival megosztandó veszedelem által tettelegesen ohajtá a' lakonismus vádját elhárítani magáról. De Perikles' barátai összeállván, elkergeték őt, mint földönfutót. Ez lehetett oka, hogy Perikles ezen csatában a' legelszántabb vitézséggel harczolt, hogy testét épen nem kimélvén mindennek felett kitűnt. Elestének pedig Kimon' barátai is egyetemben, kiket Perikles lakonismussal vádolt vala.

Lőn pedig hogy nagy bánalom szállná meg az athenieket és Kimon utáni nagy vágyakozás, látván hogy Attika' határain veretének meg, és a' jövő nyáron nehéz háborúnak kell nézniök ellenébe. Ezt tehát észrehevén Perikles, nem késett a' sokaság' kedvét betölteni, hanem nevpélgést iratván, maga hívta vissza a' férfiút, ki megtérvén békeséget eszközölt a' háborúskodók között; mert a' lakedaimoniak épen olly barátságosak valának ő iránta, mint gyűlölők Periklest és az egyéb demagogokat.

Némellyek azt mondják, hogy Perikles nem írta meg előbb Kimonnak a' visszatérést, mignem Elpinike, Kimon, nőtestvére, közbejötté által azon egység köttetett általok, hogy Kimon kétszáz hajóval kivezvén, a' hazán kívül foly-

tassa a' csatát 's pusztítsa a' király' tartományát, honn pedig Perikles birja a' hatalmat. Ugy látszik, hogy Elpinike már előbb is szelidebbé tévé Kimon iránt Periklest, mi által amaz a' halálos büntetéstől szabadula meg. Ugyanis Perikles egyik levén Kimonnak a' nép által kijelölt vádolói közül, eljövén hozzá Elpinike és könyörögvén előtte, mosolyogva szólott: „Vén vagy, Elpinike, vén vagy, hogy illy nyomos dolgokat véghez vihess!” Mindazonáltal a' törvényszékben csak egyszer kelt fel szólani, és így tova menvén, Kimonnak a' többi vádolók között legkevesebbet ártott. Hogyan adjon tehát Idomeneusnak valaki hitelt, ki azzal vádolja Periklest, hogy ez Ephialtes demagogot, barátját és az igazgatás körüli terveiben meghitt emberét, dicsőségi féltékenység- és irigységből orozva ölette legyen meg? Honnan hordhatott össze illyesmit: meg nem foghatom, 's hogyan öntheté ki epéjét egy olly férfira, ki noha egészen nem feddhetetlen is, nemes gondolkodású 's emberszerető lelkű volt, a' mivel illy kegyetlen baromszenvédély meg nem férhetett. Ephialtest, az oligarchák' félelmét, a' népet sértegetők üldöztetése 's számadásra vonatása körül kérlelhetlent, öszveszővetkezett ellenségei a' tanagrai Aristodikus által öleték meg, a' mint ezt Aristoteles beszéli. Kimon pedig Kyprosbán mint hadvezér halt meg.

XI. Az aristokratia' barátai pedig látván, hogy Perikles ismét, mint már előbb, legnagyobbá lön a' polgárok között, egyszersmind ohajtván, hogy legyen valaki ellentéte az országlásban neki, legalább annyira gyengítendő hatalmát, nehogy az, épenséges monarchiává fajuljon, az alopekei Thukydidest, józan férfiút 's Kimon' sógorát, állíták ellenébe, a' ki hadban ugyan kevésbbé volt Kimonnál jártas, de annál nagyobb törvénykező és országló, folyvást a' városban lakó, ki a' szószékbén Periklessel vívni szokván, az országlásnak nem sokára más fordulatot adott. Nem engedé ugyanis, hogy az ugy nevezett nemes és nemzetes férfiak elszóródjanak és mint előbb a' nép közé vegyüljenek, a' sokaságban méltóságukat veszélyeztetendők, hanem külön választván és mindnyájok' hatalmát központosítván, ezzel az nagyobbodott és a'

mértéknek ugy szólván súlyt adott. Kezdetben is volt ugyan már, mint a' fegyveren észrevehetetlen kétfelé szakadás, mely a' demokratiai és aristokratiai párt' meg hasonlását jellemzé, de ezen férfiak' vetélkedése és dicsvágya a' karczolást olly mélyre hasítá, hogy a' városban ez nép, amaz nemes nevet kapott.

Ugyan ezen körülmény bírá arra leginkább Periklest, hogy megereszze a' nép' gyepöljét 's annak mindent kényére tegyen. Minduntalan vagy valami ünnepélyes látványt vagy vendégséget, vagy nyilvános menetet rendezett a' városban, izléses gyönyörökkel mulatván a' polgárságot. Továbbá évenként hatvan hajót szállított ki a' tengerre, melyeken számosan eveztek el a' polgárok, nyolcz hónapiglan fizetés huzás mellett tanulván és gyakorolván a' tengeri tudományt. Ezenkívül, ezer polgárt küldött Chersonesusba, mint gyarmatost, Naxosba ötszázat, Androsba félannyit, Thrakiába ezeret, kiknek a' Bisaltok között megtelepedniök, másokat Italiába, hol felepítvén Sibarist, azt Thuriinak nevezék. 'S mind ezt nem egyéb okból tévé, hanem hogy részint a' helye 's dologtalanságában mindenbe avatkozó néptől szabaddítsa meg a' várost, részint hogy a' szövetségesek közé őrszemeket helyezzen, félelem által rettendő vissza az újtársoktól őket.

XII. A' mi Athennek legtöbb csint és diszt adott, a' mi bámulással tölte el benne másokat, és a' mi kizárólag vala képes tanuságot tenni Hellas felől, miszerint a' hajdani hatalom és jólét, mely róla megmondott, nem mese, t. i. a' szent képek és épületek' készületét értem, — azt firtogatják legjobban Perikles' álladalmi elveinek ellenségei, és a' gyülekezetekben hangosan felhányták neki. „A' nép ez által” ugy mondának „szégyenbe és rosز hirbe jó, mely a' hellenek' közös pénzeit Delosból magához hozván át, most Perikles által a' legszebb ürügytől fosztatik meg, melyet vádlói' ellenében használhata, hogy t. i. a' közvagyont onnan azért hozta el, hogy biztos helyen őrizhesse, 's azon félelem miatt, nehogy a' barbarok elrabolják azt. De azon gyanu is támadhat Hellasban, hogy rajta szertelen igazságtal-

lanság és szembetűnő zsarnokság követetik el, látván, hogy míg ő bajosan szolgáltatja be a' háborúhoz megkívántatokat, mi a' várost aranyozgatjuk és szépítgetjük, mint valami hiú asszonyt, drága köveket, ékességeket és ezertalentomos épületeket bigyesztvén reá."

Perikles ellenben imigy oktatá a' népet „hogy a' szövetségeseknek nem tartoznának számot adni ama' pénzekről, minthogy ők viselték a' háborút 's törték meg a' barbarokat helyettők; hogy hiszen a' szövetségesek sem lovat, sem hajót, sem fegyverest, hanem csak pénzt adtak, melly így nem azé a' ki adta, hanem azé a' ki kapta, ha megteszi azt, a' mi végre kapta; hogy szükséges, miután a' város a' hadi szükségekkel elegendően el van látva, olyasmire fordítani annak vagyonosságát, mellyből a' jövőre örök dicsőség, a' jelenre kész jólét származik, a' mindennemű kézművek és különféle munkák' ébresztése által, mellyek minden mesterséget élesztenek, minden kezet mozgásba hoznak, és így csaknem az egész várost, melly egyuttal szépíti és táplálja is magát, szerzeményhez juttatják."

Mert hiszen a' virágzó koruak- és erővel bírókat a' háborúk úgy is részeltetik a' köznek javaiban; de ném akarván ellenben hogy a' rendetlen napszámos sokaság a' nyereségben ne részesüljön és munka nélkül vadon és henyén éljen, nagy merészletű vállalatokkal 's időt kívánó munkák' szövevényes tervezeteivel lépett fel a' nép között, hogy az evezők-, a' várak és háborukban szolgálók-, és az őrtállóknak szintúgy legyen alkalmok a' közjavakból hasznót és részt húzni, mint a' honlakóknak. Mert a' hol az anyag a' kő, ércz, elefántcsont, arany, ébenfa, és cyprus; az ezt készítő és feldolgozó kézművek, az építők, képfaragók, érczmetszők, kővágók, képirók, aranyöntők, elefántcsontra festők, czifrázók, faragsálók; ezeknek hozói és segédei pedig a' tengeren, kereskedők, hajósok és kormányosok, a' szárazon pedig kerékgyártók, szekeresek, kocsisok, kötélgyártók, takácsok, szijgyártók, utcsinálók és bányászok, és így minden mesterségnek, mint a' hadvezérnek a' zsoldos sokaság közöl, rendezett saját serege van: ott úgy szólván min-

den koru- és sorsuak közé a' foglalkozás jólétet hint és osztogat.

XIII. Megkezdődtek a' munkálatok, nagyságra kevélyen, alak- és csínra nézve utánozhatlanul, a' kézművesek vetélkedve törekedvén mesterségökkel mulni felül a' vázlatot. Mind ebben semmi sem volt olly csodálatra méltó, mint a' gyorsaság. Mert míg ezen művek' mindegyikét sok nemzedéken és koron keresztül alig vélték tökéletesen kivihetőnek, mind ez egy országolás' virágzása alatt fejeztetett be. Ez időbe esik, mint mondják, midőn Zeuxis, Agathurchos abbeli dícselkedését hallván hogy hamar és könnyen festi az állatokat, így felelt: Nekem pedig ez sok időmbe kerül. A' festésbeni jókézség és gyorsaság ugyanis sem állandó tartósságot, sem befejezett szépséget nem ad a' műnek, míg ellenben az elkészítés közben a' munkára pazarlott idő, a' műnek tartóssága- és épségében fizeti vissza magát. E' körülményben keresendő Perikles' műveinek csodálatása, mint a' melyek hosszú időre rövid idő alatt létesültek. Mert szépségre nézve mindenik azonnal ó volt, tökélyre nézve ellenben egész mostanig csak minapi és uj; annyira virágzik bennök folyvást az újságnak egy neme, mely az időtől érintetlenül óvta meg színöket, mintha örök ifjúságú szellem és soha nem vénülő lélekkel állnának szövetségben.

Mind ezeket rendezé 's mind ezeknek felügyelője Phidias volt, jöllehet nagy építészeik és művészeik valának. Így a' százlábterületű Parthenont Kallikrates készíték és Iktinos. Az eleusini szekrestyét Koroebos kezdé építeni, ő emelé az alaposzlopokat is 's foglalá egybe a' fejezetekkel; halála után pedig a' párkányzatot és a' felső oszlopokat a' xypeti Metagenes adta hozzá, a' cholargi Xenokles végre a' tetőablakot készíté el. A' hosszú falat pedig, melynek tervezését magától Periklestől hallá, mint mondja, Sokrates, Kallikrates vevé munkába, mely munkát azonban lassu haladása miatt így gúnyolja Kratinos:

Készíti azt szóval régóta már Perikles

De tettel nem mozgatja — — —

Az Odeont pedig, mely belső szerkezetében sok ülőhelyet

és oszlopsort foglalt magában, 's mellynek tetőzete legfelülről mint egy pontból harántékosan folyt alá, szinte Perikles állítatá, mint mondják Xerxes király sátorának ábráját utánzandó. Azért gyerekeskedik vele ismét Kratinos a thrakiai hölgyek czimű darabjában:

Im itt közelget a' hagymafejű Iupiter
Perikles, az Odeont hordozgatva homlokán,
Mután a' fogságból menekült.

A' dicsszomjas Perikles ekkor határozatá legelőször azt is, hogy zenészeti vörsön szinte tartassék a' panathenaeákban, hol díjosztóvá választatván, maga tűzé ki a' rendet, melly szerint a' vörsönözőknek fuvolázniok, vagy énekelniök, vagy cziterázniok kellett. A' zenészeti gyakorlatok' helye mind ekkor, mind egyéb időben az Odeon volt. A' fellegrvár' előkapui, Mnesikles építőmester által öt év alatt fejeztettek be. Ezen építésnél egy csodálatos történet azt bizonyítja, hogy az építkezés az istennőt nem csak nem boszontja, de sőt azt maga is segíti és intézi. Mert a' legmunkásabb és legtüzesb műves megbotolván a' magasból leesett, 's magán kívül feküdt, az orvosoktól hozatván magához. Midőn e' felett csüggedezne Perikles, megjelenvén az istenné álmában neki, az örvösságot megrendelé, mellyet vevén Perikles hamar és könnyen meggyógyítá az embert. Ez okból állítá fel Minerva Hygieia' ércszobrát a' fellegrvárban azon oltár mellett, melly, mint mondják, előbb is ott volt. Phidias továbbá az istennének aranyzéket készített, mellynek támaszába a' művesnek neve is be volt írva; egyébiránt is, mint már mondók, csaknem minden tőle függött, 's Periklesseli barátságánál fogva, minden művészekre ő ügyelt fel. Ez azonban neki irigységet, amannak rágalmat okozott, mintha Phidias a' művek' látogatásának ürügye alatt Perikles' számára fogadná el a' nemes asszonyokat. Melly beszédet a' comikusok felfogván, Periklest szertelen bujaság hírébe hozák, 's majd Menippos barátságos és hadi alvezérséget viselt férfinak nejét hozták szóba vele, majd pedig Perilampos madárdáját gúnyolák, ki, mint Perikles' pajtása, csak azért nevelt legyen annyi madarat, hogy azon hölgyeknek,

kikhez Perikles közeledett, pávákkel kedveskedhessék. De ugyan hogy' is csodálkozzunk a' gúnynyal mesterséget üző illy embereken, kik a' legnemesebbek iránti káromlásaikkal, a' sokaság' irigységének, mint valamelly gonosz szellemnek, minden alkalommal áldozni szoktanak, ha egy thasosi Ste-simbrotus sem átalotta Perikles ellen azon kalandos mesét koholni, mintha az saját menyével fertőzködött volna? Illy körülmények közt csakugyan nehéz a' történetben a' való-hoz jutni és azt felkeresni, ha a' későbben élőknek olly kor-ral van dolguk, melly a' tények' kinyomozásának útjában áll; míg ismét a' tények- és életekkel egykoru történetírás, majd irigykedés és gonosz szándék, majd kedvezések és hizelgések által torzítja és ferdíti el a' valót.

XIV. Midőn a' Thukydidesseel tartó szónokok zúgolód-nának Perikles ellen, mintha a' pénzt pazarlaná 's az álla-dalmi jövedelmeket fecsérlené, megkérdezé a' gyűlésben a' népet, ugyan neki is ugy látszanék-e hogy csakugyan sok tékozlottatott el. Mire a' válasz az levén, hogy igen is, „ám tehát,” szóla Perikles „ne a' ti, hanem az én rovásomra legyen eltékozolva, én a' művekre saját nevemet fogom fel-iradni.” Melly nyilatkozására Periklesnek, már vagy mivel e' nagylelkűségen elbámultak, vagy mivel a' művek feletti dicsőségben vetélkedének vele, felkiáltva meghagyák neki, hogy csak vegyen a' kincstárból és kölcsön minden tartalék nélkül. Végre Ihukydidesen a' végső eldöntő vitában az ostrakismusra nézve győzvén, számüzé őt 's az ellen-pártot megbuktatá.

XV. Ekkor tehát, midőn teljesen lecsillapult a' visszavonás, 's a' város ugy szolván egygyé és egyetértővé lön, 's ő Athent 's az azzal összekapcsolt dolgokat, az adót, a' hadakat, a' hajókat, a' szigeteket, a' tengert, nemcsak a' hellenek hanem a' barbarok között is, számtalan erőt a' hódoló népek, a' királyok' barátsága, az uralkodók' szövetségei által megerősített hatalmat végkép kezére kerítette volna, — ő nem az volt a' ki előbb többé, nem olly szelid a' nép iránt, nem olly hajlandó a' sokaság' szeszélyeinek, mint a' nád a' szélnek engedni és simulni; hanem a' szemérmes,

a' tavaszi gyenge szellő gyanánt gyakran csak csókolózó népvézéri beszéd helyett, nemes, sőt királyi hangot pengetvén, és azt a' közjóra feddhetetlenül tisztán fordítván, a' népet nagyobb részint szeliden rábeszélés és meggyőzés által igazgatá, de gyakran kedve ellenére is kényszeríté azt, komoly és kényszerítő eszközök által önmaga javára, olly orvos gyanánt, a' ki szeszélyes, és hosszas betegségben koronként óvatos éldeletet, koronként pedig csipős szereket 's az egészséget előmozdító orvosságot rendel. Mert a' meny-nyiben az olly nagy hatalom' öntudatával bíró néptömegben természet szerint tomboló sokféle szenvedélyeket csak egyedül ő tudta ügyesen kezelni, kiváltképen félelem és remény mint valamelly hajókormány által előre mérsékelvén a' dacz' kitöréseit, élesztvén és bátorítván a' levertséget, megmutatá hogy az ékesszólás, Plato szerint, csakugyan lélekindító 's annak legnagyobb feladata az, hogy az erkölcsöket és szenvedélyeket kiszámítsa 's velők, a' léleknek mintegy hurjaival és hangjaival, mellyek igen ügyesen kívánnak tapintatni és pengettetni, kellőleg tudjon bánni. E' hatást pedig nem egyedül beszéde' hatalmának, hanem miként Thukydides mondja, feddhetetlen magaviselete- és hitelének köszöné, ki semmi által megvesztegethető nem volt, pénz által pedig legkevesebbé; ki a' várost nagyból legnagyobbá 's leggazdagabbá tevén, noha hatalomra sok király- és zsarnoknál nagyobb, mig ezek fiaikra is átruházták, a' mivel birtanak, ő vagyónát egy drachmával sem tévé nagyobbá annál, melly atyjától szállott volt reá.

XVI. Thukydides világosan adja elő Perikles' hatalmát, ellenben a' komikusok álnokul hunyorgatnak reá, társait fiatal Pisistratidáknak nevezgetvén, magát megesküdtetvén, hogy zsarnokoskodni nem fogna, mintha ugyanis az ő felsősége a' demokratiához rossz és nyommasztó arányban állana. Teleklides szerint átadák neki az atheniek:

A' városok adóit, 's a' városokat ott kötni, feloldni imitten
Várfalakat kőből, építeni amott, de viszont szétrontani másutt
Szerződést, hatalmat, erőt, békét, javat 's boldogságot.

'S mind ez nem pillanata, nem tetőpontja, nem varázsa volt egy

rövid ideig virágzó hatalomnak, hanem negyven évig birván az elsőséget egy Ephialtes, Leokrates, Myronides, Kimon, Tolmides és Thukydides mellett, ennek megbukása és száműzetése után, nem kevesebb, mint tizenöt évig tündöklött, 's szívét, az évenként megújuló hadvezérség miatt, folyvást tartó hatalom és uralkodás' birtokában, pénztől elcsábíthatlanul óvta meg, ámbár a' vagyona felőli gondoskodást egészen nem mellőzé, hanem atyjától öröklött jogszerű gazdagsága körül, nehogy gondtalanul összeolvadjon, vagy pedig elfoglaltsága mellett sok dolgot és bajt okozzon neki, olly intézkedést hozott be, mellyet a' legkényelmesebb- 's legbiztosabbnak tartott. Ugyanis az évnek minden gyümölcsseit egyetemben adta el, 's aztán azt, mi az élethez és háztartáshoz szükséges vala, egyenként hozatta a' piaczról. Honnan se felserdült gyermekeire nézve kellemes, sem a' háziasszonyokra nézve gazdálkodása bőkezű nem volt, sőt ezek gáncsolák is ezen mindennapi a' legkellőbbre összevont háztartást, hol a' nagy házak 's gazdag hivatalok' módjára bőséget nem uralkodott, hanem minden kiadás és minden bevétel számon és mérlegen ment keresztül. A' ki pedig az így elrendelt egész háztartást vitte, egyetlen egy szolga, Evangelus volt, ki gazdának született mint senki más, vagy a' gazdaságra Perikles által készítettet el.

Ezek ugyan merőben ellenkeznek Anaxagoras' bölcselkedésével, ki csupa lelkesedés és nagylelkűségből házát és telkét odahagyá pusztán és vadonon. De szerintünk az eszméleti és álladalmi bölcsnek élete nem egy; mert amaz eszközök és külső anyag nélkül inkább a' lelket foglalkoztatja a' széppel, míg emennek, ki az emberek szükségével foglalkozik, a' gazdagság gyakran nemcsak a' szükség, hanem az erkölcsiség által is ajánltatik, a' mint ez Periklessel is történt, kinek sok szegényen kellett segítnie. Ámde Anaxagorásról magáról azt beszélük, hogy egy olly időben, midőn Perikles dologgal tetézve volt, elhagyatva feküdt, már egészen beburkolva, ő a' vén ember az éhalálra végkép elkészülten. Történetesen Perikles még meghallá, 's rémületteljesen sietett a' férfihoz és nagyon kérte

őt, nem annyira rajta mint magán bánkódva, hogy az országslásban illy tanácsadót kelljen veszítnie. A' kiburkolózó Anaxagoras ekkor ezen szókat mondotta neki: Kinek mécsre van szüksége, o Perikles, az olajat is önt bele.

XVII. Mig a' lakedaemoniak irigy szemekkel nézegeték Athen' nevedését, Perikles, a' nép' magas önérzetét és igényeit nevelendő, azt indítványozá, hogy minden, akár Európában, akár Ázsiában szerte lakozó minden hellenek, valamint a' kisebb 's nagyobb városiak is, követeket küldjenek Athenbe, kölcsönös tanakodás végett, a' barbarok által lerontott hellen templomok, azon áldozatok, mellyekkel igéretöknél fogva, még a' barbarok elleni háborúskodás' idejéből, Hellas' boldogulása miatt az isteneknek tartozának, és a' tenger felett, hogyan állhasson fel az egyetemes hajózási bátorság és a' béke rajta. E' végre ötven évet túlhaladt husz férfi küldetett ki: ötük a' ioniakat és doriaikat Ázsiában és a' szigetlakókat hivta meg Lesbos és Rhodusig; ötük a' Hellespont és Thrakia körüli tartományokat utazta be egész Byzantiumig; más ötük Boeotia, Phokis, Peloponnes felé 's innen Lokrison keresztül a' szomszéd Epirusba küldetett Akarnania 's Ambrakiáig; a' többiek Euboeán keresztül az Oeta vidékiekhez és a' maliei tengeröbölhöz és a' Phthioták, Achaiak és Thessaliakhoz, felkérők őket hogy eljövén vennének részt a' Hellas nyugalmát és közügyeit tárgyazó tanácskozásokban. De a' dologból semmi sem lett 's a' tartományok nem gyültek egybe, mint mondják, mivel a' lakedaimoniak ellenzették és az ajánlat Peloponnesben utasíttatott el legelőször. Én ezt csak adatúl hozám fel eszéhez és nagyszerű lelkéhez.

XVIII. Hadvezéri hivatalában leginkább biztos léptei miatt aratott dicséretet, mint ki sem bizonytalan 's veszélyes kimenetelű harczbá szándékosan soha sem ereszkedett, sem a' merész vállalatokban kitünőleg szerencsés 's nagyoknak hirdetett hadvezéreket előképeül 's mintájául nem választá; mindig azt állítván a' polgárok előtt, hogy a' mennyire tőle függ, halhatatlanok maradnak mind örökké. Látván hogy Tolmides, Tolmaeus' fia, bizakodva régi szerencséjében és

kitünő hadi hírében, időn kívül Boeotiába készülne beütni 's az ifjuság javát és dicsszomjasit, nem számítva a' többi erőt, vele táborba szállásra készítené, igyekvék őt visszatartani 's a' nép előtt amaz elfeledhetlen szavakkal óvá: ha Periklesnek nem hisz, minden esetre jól cselekvendik, ha az időt, a' leghölcsőbb tanácsadót bevárja. Ez uttal nem nagy tetszést nyert ugyan e' szózat; de kevés nappal később, midőn híre futamodott, hogy Tolmides Koroneánál a' harcban meggyőzetett és elesett 's vele sokan a' vitéz polgárok közül, Perikles mint okos és honszerető férfi, a' népnek nagy dicséretében és hajlandóságában részesült.

XIX. Hadvezéri tettei között legjobban megszeretteté őt a' chersonesi, melly az ott lakó hellenekre nézve üdvös vala. Mert nemcsak hogy Athenből hozott ezer gyarmatossal öregbíté a' városok' népességét, hanem résutosan a' földszoroson keresztül tengertől tengerig vont védfalak és sánczolatok által az ott kalandozni szokott thrakiak' beütéseinek gátot vetett, 's nyakára hágott azon örökös és terhes koczdásoknak, mellyeknek e' tartomány közvetlen érintkezésében vad szomszédaival és telve befészkelődött és határos jöttment rablóktól, szüntelen kitéve volt. A' külföldön pedig feltünő és lármaszülő volt peloponnesi tengeri útja, hova Pegaeből, Megarisban, száz vitorlával indult ki. Mert nemcsak a' tengeri városokat pusztította, mint Tolmides tevé, hanem a' hajókon vele volt küzdőkkel a' tengernél még belebb is nyomulván, megjelenésének félelme által mindeneket a' falak mögé kergetett; Nemánál pedig az ellentálló és megtámadó Sikyoniakat megveré és diadalemléket állított. Aztán a' barátságos Achajából hadi férfiakat vevén fel hajóinak fedeletére, 's az átellenes Epirus felé indulván, Achelous mellett elevezvén, Akarnanián átment és az Oeneadákat falaik közé szorítá; ezután haza tért, a' tartományt sivatagon 's pusztán hagyván maga után, mint félelmes az elleneknek, mint óvatos és vállalatos övéi előtt. Mert még csak történetes baj sem érte a' hadiserget.

XX. Nagy és fényesen ékesített haddal bevezvén a' fekete tengerbe is, a' hellen városok' kívánatait teljesíté 's

velök emberszeretőleg bánt; a' köröskörül lakozó barbár népek-, azok' királyai- 's hatalmasainak pedig megmutatá hatalma' nagyságát 's azon rémületlenséget és bátorságot, mellyel kényők szerint hajóznak ide 's tova, az egész tengert meghódítók magoknak; egyszersmind a' Sinopiaknak Lamachussal tizenhárom hajót és bajnokokat hagyott hátra Timesilaos zsarnok ellen. Ennek 's társainak kiesése után pedig hatszáz önkéntvállalkozó athenieknek Sinopeba leendő evezését javaslá, kik a' sinopiakkal együtt laktának, megosztandók a' házakat és tartományt, mellyeket előbb a' zsarnokok birtanak. — De különben a' polgárok vállalatainak nem mindenben adott helyet 's magát nem ragadtatá el általok, kik illy erő és szerencsétől lelkesítve, Aegyptus birtoka után régóta sopánkodtak, valamint hogy a' király tengeri hatalmát is megrendíteni vágytak. Sokakat már Sici-liának szenvedélyes és szerencsétlen szeretete is elfoglalt, mellyet később az Alkibiadeshez szító szónokok élesztgetének. Némelylek Tyrrheniáról és Karthagóról is álmodának, hiu remény, a' nevezett birodalom' óriási volta 's a' foglaltasságok' árja miatt.

XXI. De Perikles fékezé ezen kicsapongást és szárnyát szegé e' mindent akarásnak 's a' hatalom' nagyobb részét a' meglevők' őrzésére 's megerősítésére fordítá, nagy nyereségnek tartván a' lakedaimoniak' korlátoztatását, kiknek alátomban ellensége volt, mit sokakban ki is tüntetett, kiváltképen pedig a' szent háborukor tett intézkedéseiben. Midőn t. i. a' lakedaimoniak Delphosba sereglettek 's a' phokisiak' birtokában levő templomot a' delphosiaknak adták át, ezeknek elmenetelők után Perikles tüstént rajtok menvén, a' phokisiakat újra behelyezé a' templom' birtokába. 'S mivel a' lakedaimoniak a' delphosiaktól nekik engedett elsőégi jóslatot egy ércz farkas' homlokára metszették be, ő is elsőégi jóslatot kérvén az atheniek' részére, azt jobb oldalról ugyanazon farkasra véseté be.

XXII. Hogy pedig Hellasba központosítván az atheniek' hatalmát, helyesen cselekvék, azt a' történetek igazolják.

Mert először is Euboea pártolt el, hova hatalommal indult ki. Aztán tüstént a' megariak' felháborusíttatásának híre futamodott 's hogy már a' küzdők' serge Attika' határán áll, Plistonax spartai király' vezérlete alatt. Perikles tehát újra Euboeából sietve visszavonult az attikai háborúhoz; megütöközni pedig a' sok 's derék válogatott fegyveresekkel nem mert, de látván hogy Plistonax csaknem gyermek volt 's tanácsosai közül leginkább Kleandridast használá, kit az ephorok, fiatalsága miatt örül 's kísérendül küldtek el vele, ennek titkait tapogatta ki 's pénzzel megvesztegetvén csakhamar rávette, hogy Attikából kivonultak a' félszigetiek. Miután pedig elment a' sereg 's egyesség történt a' városok között, ezt olly érzékenyen vevék a' lakedaimoniak, hogy királyukat pénzben marasztalák el, mellynek nagy részét nem birván kifizetni, maga magát számüzé, a' megszökött Kleandridast pedig halálra ítélték. Ez atyja volt azon Gylipposnak, ki Sziciliában az athenieket tönkre tette. Ugy látszik, veleszületett betegség gyanánt adta neki a' természet a' fősvénységet, melly őt gonoszítottával szerzett gyalázatában nyomoruan koptatta ki Spartából. Ezeket egyébiránt a' Lysander körüliekben már előadtuk.

XXIII. Perikles hadvezéri számadásában „szükséges kiadás” cím alatt tíz talentumra menő költség volt írva, 's ezt a' nép elfogadá a' nélkül, hogy vagy pontosabban után-számította, vagy a' titkot fürkészte volna. Némelyek 's ezek közt Theopastos philosoph azt írják, hogy Periklestől évenként tíz talentum küldetett Spartába, mellyel az ország' tisztjeit megvesztegetvén a' háborút elhárítá, nem békét, hanem időt szerzendő, hogy csendesen elkészülvén, annál hatható-sabban viselhesse a' háborút. Ezentúl ismét a' pártosok ellen fordulván ötven hajóval és ötezer nehéz fegyveressel Euboeát szállá meg 's meghódítá a' városokat. 'S ha Chalcisban csak a' kitünőleg gazdag és tekintetes ugy nevezett lovagokat üzte ki, ellenben a' hestiaeket egytől egyig kikergeté és athenieket szállított oda, egyedül ezekkel bánván kérlethetlenül, minthogy egy attikai hajót elfogván, a' a' legénységet leölték rajta.

XXIV. Ezután az atheniek és lakedaimoniak között harmincz évre fegyvernugvás köttetvén, a' Samos elleni kivezést hozá javaslatba, azon ürügy alatt, hogy felszólíttatván a' milesiek elleni háborúval felhagyni, nem engedelmeskedtek legyen. Mivel pedig azt hiszik, hogy a' samosiak ellen Aspasia iránti kedvezésből indult volna ki, helyén lenni vélem körülményesebben szólni ezen nő felől, milly mesterség és hatalommal birt a' legelső országféria' megkerítésében 's hogyan nyújtott anyagot a' bölcseknek is, hogy nem ritkán 's nem dicséret nélkül szólának felőle. Hogy származásra nézve Milesi, Axiochus' leánya, volt, kétséget nem szenved. Abban, hogy a' legbefolyásosabb férfiakkal szövetkezett, mint mondják, egy hajdankori ioniai nőt, Thargeliát, választá előképeül. Thargelia ugyanis kellemes arczu 's ügyességgel páros kegygyel teljes, számos hellen férfiakkal tartott, a' hozzá közelítők' mindenikét a' király' részére nyerte meg, 's általok az annyira hatalmasok és tehetősök által, a' városokban a' medusi szellem' magvait hintegette el. Már pedig azt mondják, hogy Perikles Aspasiában a' bölc's és országdolgokban jártas nőnek hódolt legyen. Hisz maga Sokrates is gyakran eljárta hozzá barátival 's megbízottai magokkal vivék mulatságaiba még nejeiket is, noha nem épen szeplőtlen 's tisztos életmódot követett, hanem kéjlányokat táplált. Aeschines meg azt mondja, hogy Lysikles, a' juhkereskedő, az Aspasiávali társalkodás által Perikles' halála után, alacsony és közönséges emberből Athen' első férfiává vált legyen. Plato' Menexenusának pedig, bármelly enyelgős legyen is hevezetése, annyi történeti alapja csakugyan van, hogy az asszonyszónok azon hírben állott, mintha sok atheni férfi tanulhatna tőle.

Ugy látszik azonban, hogy Perikles' viszonya Aspasiához inkább szerelmi volt. Felesége volt ugyan neki, ki rokona és előbb Hipponikushoz férjhez adva volt, kinek a' gazdag Kalliaszt szülé; ugyanaz Periklesnek is Xanthippust és Paralust szülte. De mintán együttlétök nem épen a' legjobb lett volna, nejét maga beleegyezésével egy másnak adá, 's maga Aspasiát vevé, kivel aztán a' leggyengédebb viszonyban

élt. Mert hiszen elmentekor vagy a' térrőli megjöttkor, egy csók volt a' mindennapi üdvözlés vagy bucsu. De a' komoediákban egyszer új Omphale, és Deianira, másszor Iuno a' czime. Kratinos egy ízben egyenesen paráznának nevezi:

— Aspasia, a' Iuno, szül neki
A' buján lángoló ebnézetű parázna.

Vele nemzette, mint látszik, azon fattyút is, ki felől Eupolis a' „községek” című darabban így kérdezteti:

Él-e még a' fattyu?

mire Myronides válaszol:

Igen, 's már régen férfi volna,
Ha a' paráznának veszte nem aggasztaná.

Aspasiának, mint mondják, olyan híre neve volt, hogy Cyrus is, ki a' királylál a' persa koronáért viselt háborút, ágyasainak előtte legkedvesbikét, kit előbb Miltonak hívtak, Aspasiának nevezte legyen; phocaeai születésű volt, Hermotimus' leánya; de a' midőn Cyrus az ütközetben elesett, a' királynál, a' kihez vitetett, nagy szerepet játszott. Ez, írás közben jutott eszembe, 's hallgatással mellőzni azt, szivtelenségre mutatott volna.

XXV. A' Samos elleni háborút tehát, mint vádoltatik, kiváltképen a' milesiek' kedvéért, Aspasia' könyörgésére indítványozá Perikles. A' városok tudniillik Priene felett vetekedtek; és a' győztes samosiak, Athen' azon felszólítására, hogy fegyvereiket tennék le és peres ügyök' elítélését reá bíznák, nem hajtottanak. Kievezvén tehát Perikles, a' Samosban divatos oligarchiát megbuktatá 's az előkelők közül ötvenet 's ugyanannyi gyermeket kezességül magához vevén, Lemnosba küldé el azokat. Sokan azt mondják, hogy a' kezesek közül mindenik egy talentomot ígért legyen neki önmagáért, még többet azok, kik nem akarták hogy demokratia legyen a' városban; 's hogy a' persa Pisuthnes, különös barátságból a' samosiak iránt, ezer aranyat küldött neki, hogy megkimélné a' várost. De Perikles mind ebből semmit el nem fogadván, úgy bánt a' samosiakkal, miként elvégzette magában 's a' demokrátiát behoz-

ván, úgy evezett Athenbe vissza. Ámde ezek, Pissuthnes ellopván a' kezeseket, nem sokára ismét elszakadtanak és a' háboruhoz készültenek. Tüstént kievezett tehát Perikles ellenök, de most nem gondatlan, nem rémulékeny, hanem végkép elszánt 's a' tengeren a' hatalmat kétesse tenni akaró emberek ellen. Öldöklő tengeri ütközet történnén Tragias nevű sziget körül, fényesen győzött Perikles, negyvennégy hajóval hetvenet vervén meg, mellyeknek huszán szárazföldi harczosok valának.

XXVI. A' győzelem 's az ellennek üzőbe vétele által, a' kikötőnek is urává lévén, ostromot kezdett a' samosiak ellen, kik bátran kikirohanva, úgy a' mint tőlök telhetett, falaikért vitnának. De miután Athenből egy más nagyobb tengeri had érkezett és Samos minden oldalról bekerítettett, Perikles hatvan hadi hajóval a' nagy tengerre szállott, legtöbbszerint a' phoeniciai hajókkal, mellyek a' samosiaknak segítségül jövének, minél távolabb találkozandó 's megmérkezendő; Stesimbrotos szerint pedig, de a' mi nem valószínű, Cyprúst megtámadandó. Már akármiben törte legyen is fejét, mint látszik, elvétette a' dolgot. Mert eltávozása után Melissos, Ithagenes' fia, bölcs férfiú, Samosban akkoron hadvezér, a' hajók' csekély' számát és a' tapasztalatlan hadnagyokat megvetve, az atheniek' megtámadására beszélt rá polgártársait. Megesvén az ütközet a' samosiak győztek, sok embert elfogtak, sok hajót elrontottak 's a' tengerre kapván, minden hadi szükséggel, mellyben előbb hiányt szenvedének, ellátták magokat. Mi több, Aristoteles' állítása szerint, ezen Melissos magát Periklest győzte legyen meg egy tengeri ütközetben. A' samosiak a' meggyalázást gyalázattal viszonzandók, az atheni hadifoglyok' homlokaira bagolyt, miként az atheniek övékéire samosi hajót, sütének. A' samosi hajó elül disznóorr gyanánt felgörbül, tágasabb és hasas, teherhordó és sebesvitorlás egyszersmind. Neve onnan van, hogy Samoson, hol Polykrates fejedelem építette, legelőször láttatott. Ezen szegénybélyegekre czéloz Aristophanes is, midőn így kiált fel:

A' samiak népe milyen irástudó!

XXVII. Azon veszedelem hírére, mely seregét érte, sietve sietett Perikles segítséget hozni, 's Melissost, ki ellent állott, legyőzvé, az ellenséget felforgatván bekeríté, olly szándékkal, hogy inkább költség és idővesztés, mint legénysége' sebei 's merészletei által győzend 's teendő tönkre a' várost. De mivel nagy bajjal tartóztathatá vissza az elégtelen harczszomjas athenieket, a' nyolcz osztálylál — ennyire osztá fel seregét — sorsot huzatott, 's míg azon részt, mely a' fejr babot huzá, békén hagyá lakomázni a' többiek megütköztenek. Innen van, hogy azok, kik jó napot töltenek el, ezt a' fejr babtól fejérnek nevezik.

Ephorus Perikles által használt erőgépekről is, mint valamely csodaművekről beszél, 'mellyeket a' leleményes eszű Artemon gondolt legyen ki, kit, minthogy sánta volt, a' legsürgetőbb megbízásokhoz is hordozó székbén szokták hordani, gyaloghintó-nak neveztek. De a' pontusi Heroklides Anakreon' énekeiből ellent mond neki, hol Artemon a' gyaloghintó már előfordul, sok emberélettel előbb a' samosi háborunál 's az ottan történetknél. Szerinte Artemon kényes 's minden félelmes irányában olly asszonyiasan csüggeteg és ijedékeny természetű, hogy legnagyobbbrést ott-hon vesztegelt, hol két szolga ércz paizst tartogatott feje felett, nehogy valami felülről ráessék, és ha valahára ki kellett mennie, függő ágyakban egészen földszint hordoztatta magát 's ez által kapta legyen a' gyaloghintó nevet.

XXVIII. Kilenczedik hónapban megadván magokat a' samosiak, Perikles a' falakat lerontá, a' hajókat elfoglalá 's temérdek pénzzel sarczoló őket, mellynek egy részét azonnal kifizeté a' samosiak, más részét pedig meghatározott időben teendő, azalatt kezeseket állítottak. A' samosi Duris ezen felül egyebet is mesél, nagy kegyetlenségről vádolván Periklest és az athenieket, miről sem Thukydides, sem Ephorus, sem Aristoteles nem emlékeznek; de biz' az nem is igaz, hogy a' samosi hadnagyokat 's hajólegénységet a' mileti vásártérre vitte, tíz napra szégyenfához kötözte, a' mármár hanyatlóknak fejeiket bottal zuzatta 's testeiket el-takarítlanul kihányta legyen. Ezen Duris, kinek történetirá-

sa, még ott is, hol saját érzelméről szó sincs, olly gyakran tér el a' szoros igazságtól, sokkal inkább látszik itt hazája' balsorsát nagyítani, csakhogy az athenieket gyalázhassa.

Perikles, miután Samost meghódítá 's Athenbe visszatért, fényes temetést rendelt a' hadban eleseteknek 's beszéde, melyet, szokás szerint, sirhalmaik felett tartott, közcsodálkozás' tárgya volt. Lelépvén pedig a' szószékről, az asszonyok üdvözölve fogadák 's miként a' győztes küzdőt, koszorúkkal és szalagokkal hinték el; csak Elpinike közelebb járulván szóla: Az csodálatos és koszorúra méltó-e, oh Perikles, hogy sok jó polgárainkat feláldozád, nem a' phoeniciak és medusok ellen viselvén háborút, miként Kimon hazánkfia, hanem szövetséges, velünk rokon várost hódítván igába. Elpinike szavára, mint mondják, Perikles indulatlanul elmosolyodván, Archilochosnak e' mondásával felelt:

Kenőccsel nem festnéd, anyó, magad.

Ion szerint ezen samosi győzelmére kimondhatatlanul büszke volt, mert, ugymond, Agamemnon a' barbar várost tiz esztendő, ő pedig a' ioniak' legelőbbkelőit 's leghatalmasbjait kilencz hónap alatt törle el. 'S valóban ezen önbecsülés nem volt alaptalan, mert e' háboru csakugyan rejtélyes és nagyon veszedelmes vala, ha, mint Thukydides állítja, a' samosi nép közel járt ahhoz, hogy az atheniek' tengeri hatalmát eltörölje.

XXIX. Ezek után, a' peloponnesi háboru már kitörő félben levén, unszoló a' népet, hogy a' korinthiaktól megtámadott corcyraiaknak segítséget küldene 's foglalná el a' tengeri hatalomra nézve olly erős szigetet; minthogy a' peloponnesiak ugyis már féligmeddig hadi lábön állanak velök. Beleegyezvén a' nép a' segítségküldésbe, elküldé Lakedaimoniust, Kimon' fiát, mintegy gúnyképen nem több mint csak tiz hajóval; mert Kimon' háza mindig sok jó akaratú és barátsággal volt Lakedaimon iránt. Hogy tehát Lakedaimonius, ha semmi nagy és fényes dolgot nem végezne csatázás közben, mint a' spartaiak' barátja még inkább vádoltathassék; azért adott csak neki tiz hajót, akarata' ellenére küldvén el őt. Átalában Kimon' fiainak mindig utját

állá, mint kik még csak nevökre nézve sem hazafiak, hanem külföldiek és idegenek, minthogy az egyiket Lakedaimoniusnak, a' másikat Thessalusnak, a' harmadikat Eleusnak hívták. Azonkívül közhiedelem szerint mindnyájan arkádi anyától származtak. Rosz hirbe jöven pedig Perikles a' tiz hajó miatt, mint ki ez által a' szorongatottaknak csekély segítséget, a' rágalmazóknak pedig nagy alkalmat szolgáltatott, tüstént több hajót küldött Korkyrába, de melyek az ütközet után érkeztek meg. A' panaszkodó 's az athenieket Lakedaimonban vádoló korinthiskkal a' megariak is kezét fogtak, azt hányván szemeikre, hogy ök a' köztörvény 's a' hellenek közt kötött szerződés' ellenére, az atheniek által birt minden vásárhelyek- 's kikötőkből kizáratnak; az aegineták is bántalmat és erőszakot emlegetvén, titkon a' lakedaimoniakhoz folyamodtak, nem mervén nyilván kelni ki az atheniek ellen. E' közben Potidaea is, az atheniek alatt levő város, de különben a' korinthisk' szálítványa, elszakadván 's ezért ostrom alá vétetvén, e' körülmény jobban sietteté a' háború' kitörését. De minthogy az atheniekkeli alkudozás még folyvást tartott, 's Archidamos spartai király a' vádpontokat nagyobbára kiegyenlíteni és szövetségeseit megnyugtadni törekedett, az atheniek, mint látszik, az egyéb sérelmek miatt nem keveredtek volna háboruba, ha egyébiránt rábíráthattak vala arra, hogy Megara elleni határozatukat visszavegyék és e' várossal megegyezzenek. Honnan is a' háború' hűnét magának kellett Periklesnek viselnie, mert ő volt az, ki legjobban ellentállott 's a' népet a' Megara elleni átkodotságában megerősíté.

XXX. Beszélük, hogy ez ügyben Lakedaimonból követség küldetvén Athenbe 's Perikles egy törvényre hivatkozván, melly a' végzést tartalmazó táblának levételét tiltá, Polyarkes, a' követek' egyike, így szólott legyen: Hisz ne vedd le, ugymond, hanem csak fordítsad meg a' táblát, ezt legalább egy törvény sem tiltja. E' mondás elég elmésnek látszott ugyan, de Perikles még sem engedett. Ugy látszik, hogy a' megariak ellen némi sajátságos gyűlöléssel viseltetett, de nyilvános 's világos vád gyanánt a' szent szán-

tőföld' megcsonkítását fogván reájok, javaslatba hozá, hogy hírnök' küldessék el, mind a' lakedaimoniak- mind a' megariakhoz, ki megidézze őket. Perikles' ezen indítványa méltányos 's emberszerető igazságszolgáltatás' színét viseli. De miután Anthemokritos az elküldött hírnök, mint gyanítják, a' megariak' büne által, elenyészett, Charinus örök engesztelhetlen ellenségeskedést indítványozott ellenök, és hogy a' melly megarai attikai földre lép, halál' fia legyen; a' hadvezérek, midőn a' honban divatos esküt leteszik, foglalják azt is bele, hogy évről évré kétszer fognak Megarába beütni, és hogy Anthemokritos a' thriasi most kettős nevű kapu előtt temetessék el. A' megariak azonban tagadják Anthemokritos' meggyilkolását, 's az egész bünt Aspasia- és Periklesre hárítják, hivatkozván amaz elhírhedett a' nép értelmében költött sorokra az Achárnékből:

Ífjak menének bortól részegen, Simethát
A' paráznát, Megarából elorzani
Aztán megariak felhagymázva oroznak
Aspasiától két paráznát egy helyett.

XXXI. E' szerint az eredeti okot kinyomozni nem könnyű; noha a' néphatározat' vissza nem vétele miatt mindenek egyet értőleg Periklest okozzák. Csakhogy némelyek szerint magas becsületérzésből a' legjobb lélekkel vetette meg magát, minthogy a' parancsolatban az atheniek' engedékenységének megkísértését, a' belegeyezésben pedig gyengeségök' bevallását látta; míg mások azt állítják, hogy inkább hatalmát megmutatandó önfejűségből és daczból nem hajtott legyen a' lakedaimoniakra. A' leggonoszabb magyarázat azonban, de a' melly mellett sokan tanuskodnak, mintegy a' következő. Phidias a' szobrász, mint már mondatott, a' szobor' készítését felvállalta magára. Mint Perikles' barátja, kinél a' legnagyobb befolyással bírt, ellenekben és irigyekben bővölködván, ezek ővele akartak kísérletet tenni a' népnél, vajjon ez hogyan fogna Perikles felett biráskodni; arra vették rá tehát Phidiasnak egy Menon nevű segédét, hogy a' téren, olajággal kezében, könyörületért esedezzek, Phidiast bántatlanul leleplezhetnie 's bevádolhatnia. A' nép csakugyan pártját is fogá az embernek 's a' köz-

ség előtt a' vizsgálat elrendeltetett, de lopás nem bizonyult be. Mert Phidias Perikles' tanácsára az aranyat mindjárt eleinte úgy illesztgeté 's köröskörül úgy raká a' szoborra, hogy minden pillanatban le lehetett szedni 's a' mértéken kimutatni, minek megtevésére Perikles a' vádolókat fel is szólította. Csak a' munka' dicsősége volt az, mi Phidias irigységbe keverte, kiváltképen pedig, mivel az amazon ütközetben a' vértén, egy, mind a' két kezével követ emelő kopaszfejű, öregnek alakjában magát képezte le, 's Periklesnek is egy csodaszépségű képét csusztatta be, a' mint az egy amazonnal harczol. A' kéznek, mely Perikles' arcza előtt a' dárdát emeli, elmésen olly helyzet adatott, mintha a' mindenütt előtűnő hasonlatosságot akarná elfedezni. Ez uton Phidias a' börtönbe jutott, hol betegség, némellyek szerint méreg által halt meg, melyet, Periklest még jobban gyanúsítandók, ellenségei adtak be néki. A' vádló Menont a' nép, Glykon' indítványára, adómentessé tevő, 's a' felsőbbiséget megbízá az ember' bátorságára gondot viselni.

XXXII. Ez idő tájban idéztetett pörbe Aspasia, vallástalansága miatt, az őt üldöző komédiairó Hermippos által, ki azzal is vádolá, hogy Perikles' számára szabadszületésű nőket fogadott be házába. Egyszersmind azon indítványt tevő Diopithes, hogy az istenieket nem becsülők, vagy az égi dolgokról tanokat hirdetők, a' főtörvényszék elébe adasanak fel, mi által Anaxagoras' segedelmével Periklest akarta gyanuba keverni. Midőn ebbe a' nép bele egyezett és ezen fondorlatoknak rést engedett, Drakontidesnek azon indítványa is megerősítettett, hogy Perikles az országos kiadásokról számadást a' Prytanoknak nyujtsa be, a' bírák pedig a' szavazó-kövecseket az oltárról vegyék 's a' városban hozzanak ítéletet. Agnon által az utolsó indítvány újra felfüggesztetvén, rendeltetett, hogy a' vizsgálat ezeröttszáz bíró által történjék, már akar elsajátítás- és ajándék-elfogadás-, akár jogsértésnek neveztessek a' vád. Aspasiát valahogy megmenté, számtalan könnyel, miként Aeschines mondja, melyeket az ítélőszék előtt sírt 's a' bíráknak való könnyörgései által; Anaxagorast pedig a' félelem kiküldé 's

számüzé a' városból. Mivel pedig Phidias miatt összeütközésbe jött a' néppel, egyszersmind pörének kimenetelétől tartott, a' jövődö és lappangva égö háboru' tüzét élesztette fel, így remélvén a' vádat megszüntethetni és az irigységet lealázni, a' mennyiben a' város a' veszély' eldöntö pillanatában, tekintete- és ügyességénél fogva, egyedül benne fogna bizni. Ezen okok hozatnak fel, mellyek miatt a' népet a' lakedaimoniaknak engedni nem hagyá; de itt bizonyost tudni nem lehet.

XXXIII. Tudván tehát a' lakedaimoniak, hogy ennek megbukása által, az atheniek mindenre nézve engedelkenyek-bek leendenének, meghagyák nekik, hogy tisztulnának ki azon vérszennyből, mellyel anyai részről, mint Thukydides mondja, Perikles' háza fertőztetve van. De itt a' nyíl a' nyilasra magára pattant vissza; mert a' helyett hogy ez által gyanu és megvetés' tárgyává lett volna, polgártársai' bizalmát 's tiszteletét, nagyobb mértékben nyerte meg Perikles, látván ezek, mi igen nagyon gyűlöli 's féli őt az ellen. Azért is, még mielőtt Arkhidamus a' peloponnesiekkal Attikába beütött, előre kinyilatkoztatá az athenieknek, hogy, ha a' király a' tartományt pusztítván, az ő jószágait kimélni fogná, már akar az ő vendégszeretetök' tekintetéből, vagy hogy rágalomra nyujtson alkalmat az elleneknek, mind jószágát, mind udvarát a' városnak engedi át. 'S a' lakedaimoniak nagy sereggel és szövetségeseikkel csakugyan be is ütöttek Attikába, Archidamus király' vezérlete alatt, 's a' tartományt pusztítva Achárnáig nyomultak elő, hol azon hiszemben ütöttek tábort, hogy az atheniek nem tartóztat-hatván magokat, harag- és becsületérzésből megütköznek velök. De Perikles veszedelmesnek tartá, hatvanezer peloponnesi és boeotiai küzdö' ellenében (mert ennyien voltak az első izben beütők) közvetlenül a' város előtt ereszkedni csatába, a' megütközési vágyat és a' történetek' szenvedése miatt zúgolódókat, azon nyilatkozással csillapítván, hogy a' levagdalt és lemetélt fák hamar újra nőnek, de az elölt férfiak' kipótlása nem olyan könnyű. A' népet pedig gyűléstartásra meg nem hívá, félvén nehogy meggyőződése' el-

lenére csikartassék ki tőle valami dolog; hanem, mint a' hajókormányos, midőn szél támad a' tengeren, miután mindent elrendelt, a' vitorlákat bevonta volna, mesterségét folytatja a' nélkül, hogy a' tengeri betegek és rettegők' könnyei-'s rimázkodásaival gondolna; úgy ő is a' várost bezárván, a' bátorság végett az öröket mindenütt elrendelvén, egyedül saját terveivel foglalkozott, a' zajgók 's elégtelenséggel keveset törődván. Valódi barátai közül sokan kéressel ostromolták, ellenei fenyegették és szidalmazták; mások torz- és gúnyénekeket készítettek, háboruvitelét féltékenységs' hazaárulásnak csúfolván. Kleon is neki esett, ki a' polgároknak Perikles elleni bosszankodását úgy tekinté mint utat, mellyen a' népvezérséghez juthat, miként Hermipposznak következőiből kitetszik:

Satyroknak királya már egyszer miért nem

Fogsz dárdaforgatáshoz, bár beszédeid

A' háborúról oly rémekkel teljesek.

'S Teles' lekével birni hitegetsz?

De a' közösrűkön ha élesül

A' kézbeli tör, ordítasz remegve,

Kleon ha éget, ha rág is.

XXXIV. Ámde Perikles semmi illyesféle által meg nem ingattatott, hanem szeliden és hallgatagon türvén a' becstelentést és kisebbitést és száz vitorlányi hajóhadat küldvén el Peloponnesbe, maga tengerre nem szállott, hanem házőrzeni 's a' várost kezelni honmaradt, mígnem a' peloponnesiak eltakorodtak. A' háboru miatt jajveszéklő népet vigasztalando, pénz-osztogatással nyerte meg azt, és azzal, hogy sorsvetés által földeket osztogatott. Mert az aeginitákat végképen elűzvén, a' szigetet az athenieknek engedé át, sors szerinti elosztásul. Némi vigasztalás jutott nekik elleneik' szenvedéseiből is. Mert a' Peloponnest körülevézők az egész vidéket, falukat és kis városokat pusztították; maga pedig szárazon ütvén be Megarába az egészet vadonná változtatá. És így tagadhatatlan, hogy míg az atheniek minden rajtok elkövetett kárt bőven megtérítettek, 's általok a' tengeren számtalant szenvedett az ellenség, ez a' háborút hosszúra nem terjesztheti; sőt, a' mint Perikles mindjárt eleinte meg-

jövendölé, rövid idő alatt el kell vala vonulnia, ha egy isteni végzet más irányt nem ad az emberek' számításainak. Most először is döghalál ütött ki 's az ifjuság és hadierő virágát ragadta el; melytől mind testben mind lélekben sa nyargattatván, vegkép elkeseredtek Perikles ellen, 's az orvost vagy atyjokat megtámadni készülő lázbetegek gyanánt fenyegetőztenek, fejökbe vervén Perikles' ellenei, hogy a' betegséget, a' vidéki népnek a' városba lett becsődítése okozta, hol nyári időben csapatonként szorosan egymásra halmozva kicsiny házakban, a' fuladásig szűk kunyhókban, a' különben tiszta és szabad levegő helyett, rothadt szobait kell beszíniok, 's mind ennek senki más nem oka, mint az, ki háborújával a' falusi néptömeget a' város' falai közé árasztotta 's az embersokaságot semmire használni nem tudja, mint hogy barmok gyanánt bezárja 's egyikét másika által betegítse meg, a' nélkül hogy bármi változást vagy könnyítést nyujtana.

XXXV. Ezeknek mintegy orvoslásául 's az ellenségnek bántalmául, megtöltvén százötven hajót, 's jeles gyalog és lovas sereget bőven rakván reájok, kiindulandó vala, a' polgároknak sok remélni, az ellenségnek nem kevesebb félnivalót nyujtván, annyi erő' kifejtése által. A' hajók már megterhelve, Perikles pedig már a' magáén állván, napfogyatkozás következék be, sötét lőn és mindenkit, mint valamelly nagy jel felett, ijedtség szállott meg. Ekkor Perikles, a' kormányost rémület- és zavarban látván, köpönyegét jó magasan képébe tartá és kérdezé: félelmes-e ez, vagy félelemnek jele? Nem, ugymond emez. „Pedig mi különbség van, folytatá amaz, az ott és itt között, mint hogy az én köpönyegemnél valami nagyobb okozza a' sötétülést?” Ezt a' philosophok' iskoláiban emlegetik. Perikles tehát el-evezvén, méltót illy nagy készületekhez semmit sem végezett 's névszerint Epidaurus a' szent város ellen intézett megszállásával, mellynek átadására kiki számot tartott, a' betegség miatt felhagyott. Ez ugyanis nem csak őket, hanem azokat is kivégezte, kik a' sereggel érintkezésbe jöttek. Az e' miatt vele eléggületlen athenieket igyekezett megnyugtadni.

és felbátorítani. De nem volt képes boszújukat lecsillapítani, sem más gondolatra birni őket, mignem szavazáshoz fogván hatalomszóval hadvezéri hivatalától megfoszták, 's pénz-bírságban elmarasztalák, melly legalább tizenöt, legfőlebb ötven talentumra tétetik. A' vádlevelet, Idomeneus szerint, mint vádoló, Kleon, Theophrastus szerint, Simmias irta alá; a' pontusi Heraklides Lakratidast említi.

XXXVI. Egyébiránt most már nyilvános életében nyugalom volt helyet foglalandó, minthogy a' nép, miként a' csipéssel a' fulánkot, kibocsátotta rajta haragját; de családi helyzete igen szomorú volt, mivel a' döghalál által több övét veszíté, és huzamosb idő óta viszálykodás által háborított. Ugyanis törvényes fiainak legöregebike, Xanthippos, maga is pazarló természetű levén 's egy fiatal nővel élván házasságban, Isandes' leányával, Epilykos' onokájával, ki nagy fényt üzött, nem volt megelégedve atyja' takarékoságával, ki csak kicsinyenként 's cseppenként juttatott neki. Egy barátjához küldvén tehát, atyja' beleegyezését színelve, pénzt vett fel tőle. 'S midőn későbbben a' barát pénzt követelte, Perikles pört is kezdett ellene, mi a' fiatal Xanthippos annyira felingerlé, hogy atyját káromlaná, annak kivált házi életét 's a' sophistákkal társalgásait, nevetség' tárgyává tevén. Így, hogy midőn az őt tusajáték' egyikében valaki, a' pharsalusi Epitimiust szándéktalanul a' dzsidával találván megölte, Protagorassal egész nap azon vetekedett legyen, vajjon a' legigazabb nézet szerint, a' szerencsétlenségnek a' dzsida-e az oka, vagy az azt vető, vagy a' ki a' tusát elrendelte volt. Ő terjeszgette, mint Stesimbrotos mondja, a' Perikles' neje felőli mendemondát is, és általában egész haláláig (döghalálban holt meg) atyja' irányában kiengesztelhetlen maradt. Ugyanakkor Perikles elveszté hugát is és rokonai 's barátai közül a' legtöbbeket, 's kik segédei voltak az országlásban. Ámde ő el nem csüggedt és bal sorsában szellemét és lelke' nagyságát nem tagadta meg; sem sírni, sem gyászolni, még övének sirja felett sem, senki nem látta őt, mignem végre törvényes fiai közt a' legutolsót Paralust is elveszté. Itt szíve megszakadt. Szere-

tett volna ugyan jelleméhez hű, és a' mi mindig volt, itt is hős maradni; de a' midőn a' halottnak koszoruját felteendő vala, a' siralmas látvány ugy legyőzé, hogy hangosan zokogna, és könnyek' záporát ontana, mihez hasonlót teljes életében soha nem tőn vala.

XXXVII. Tapasztalván azonban a' város, a' háboru' folyta alatt egyéb hadvezérek és szónokokra nézve, hogy egyikök sem birt elégséges erővel, sem az illy magas hivatalhoz megkívántató tekintettel, és utána esengve hívta meg a' szónokszékre és hadvezérségre, Alkibiades és egyéb barátai által rávétette magát, hogy elvonultságából, melyben szomorkodva epedezett, kilépjen. A' nép pedig az irántai hálátlansága miatt mentegetőzván előtte, ujra felvállalá az ügyvitelt, de mihelyt hadvezérré választatott, azonnal indítványba hozá az előbb maga alkotta, a' törvénytelen gyermekeket illető törvénynek eltörlését, nehogy semmi maradékot nem hagyván, házának neve 's törzsöke egészen kihaljjon. Ama' törvényuyel így áll a' dolog: Már sok évvel előbb politikai életének virágzó korában, midőn még törvényes gyermekei valának, azon törvényt hozá Perikles, hogy csak az atheni, kinek mindenik szülője atheni polgár vala. 'S midőn Aegyptom' királya a' népnek negyvenezer véka buzát küldött, 's ezen ajándék a' polgárok között volt kiosztandó, ezen rendelet a' korcsokat sokféle pörbe keverte, mellyeket eddig senki észbe sem vett; és sokan közölők rágalmas cselszövények' áldozatává lettek. Közel ötezeren csapattak ki és adattak el, az országban maradók és athenieknek elismertek száma tizennégyezer és tizennégyre tétett. Bármí botrányos dolog volt is tehát, egy olly sokak ellen gyakorlatba hozott törvényt maga az indítványozó által eltörlőni látni, mégis a' Perikles' házát ért bal végzet, mi-ben akkori szertelen elbizottságának büntetését látták, könnyörületre bírta az athenieket, 's azon meggyőződésben, hogy szenvedései megérdemlik a' tekintetbevételt, 's a' kérelem becsületére válik szívének, megengedék neki, fattyát a' maga nevére mint polgárt írnia be a' testületbe. Ez ugyanaz, kit később a' nép, bármí szerencsésen verte is

meg az arginusi szigeteknél a peloponnesi hajóhadat, a többi vezérekkal együtt kivégeztetett.

XXXVIII. Ez időtájban szállta meg Periklest a döghalál, nem olly hirtelen 's egyszerre, mint másokat, hanem különféle lappangó változás közben, hosszas nyavalya lassanként rongálta testét 's verte le lelkének erejét. Theophrast legalább erkölcstanában, azon kérdés alatt: vajjon a' jellem alája van-e vetve a' szerencse' változásinak 's a' testi állapotok kivetkeztetik-e sajátságából? Perikles felől azt hozza föl, hogy ez az őt betegségében meglátogatott barátjának egy, asszonyoktól nyakába függesztett, amulettet mutatott legyen, jeléül, mi szánandó lehet állapotja, hogy még illy balgaságot is eltűr. Midőn már halálán vala, a' városnak legelőkelőbb férfiai 's még életben levő barátai ágya körül érdeme és befolyása' nagyságáról beszélgetvén, tettei 's győzelmijeleinek sokaságát számlálgaták; mert kilencz emlék volt, melyet mint hadvezér és győztes állított volt a' város' díszére. Ezeket úgy mondogatták egymásnak, mint ha ő öntudatát veszítve, már nem is hallaná. De ő mindent jól észre vett, 's közbe szólván így nyilatkozott: „Csodálom, hogy csak azt dicséritek bennem 's csak arról emlékeztek, a' miben a' szerencsének is megvan a' maga része, 's a' mi már egyéb hadvezéreknél is sikerült; a' legszebbet 's legnagyobbat pedig nem említitek, azt, hogy miattam egyetlen egy atheni polgár sem öltött gyászruhát.”

XXXIX. És így csodálatra méltó e' férfiú nemcsak nyájassága és szelidsége által, mellyhez számtalan ügyek és keserű megtamadások között hű maradt, hanem azon lelkülete által is, mellynél fogva szép tulajdonai közt azt tartá legdicsebbnek, hogy a' teljes hatalom birtokában sem az irigységtől, sem a' haragtól el nem csábított, és hogy egy ellenével sem bánt úgy mint meg nem kérlelhetővel. És szerintem ugyan, ama' gyermekes kevély nevezetet csak azonegy teszi botránytalanná és ide illővé, hogy illy jóindulatu lélek és a' hatalom' fokán is szeplőtlen tiszta élet neveztessek olympinak, a' mennyiben az istenek' nemzetisége felől is azt tartjuk, hogy mint a' jónak kútfejei és a'

gonosznak nem részesei, uralkodnak és országolnak a' mindenség felett; nem mint a' hogy a' költők esztelen képzetekkel ámitanak minket és saját költeményeikkel hazudtolják meg magokat, midőn a' helyet, hol az isteneket lakni mondják, a' bátorság és nyugalom székének nevezik, hol szelek és felhők nincsenek, hanem langy derű és örökké ragyogó tiszta fény folyja körül, mint a' mely neme a' létnek, leginkább egyez még a' boldogság 's halhatlanság' fogalmával: míg ellenben az isteneket magokat viszálkodás-, patvar-, harag- 's olly szenvedélyekkel teljeseknek festik, mellyek miatt minden okos ember csak pirulni fogna. No de ez nem ide tartozó magyarázat' feladása tán.

Az ügyek' menete, hamar felkölté az atheniekben a' Perikles utáni érzékeny vágyakozást. Mert kik az életben, az őket homályba helyező tekintetét elviselhetlennek tartották, halála után azonnal megvallották, miután egyéb szónokok és népvezérekkel volt dolguk, hogy magas önérzet mellett mérséklettebb, szelidség mellett nagyszerűebb jellem nem létezett soha; 's ama' gyűlöletes hatalom, mellynek előbb egyeduralom és zsarnokság volt a' neve, most valóságában tűnt elő, mint az alkotmánynak mentő védfala. Ennyi volt a' gonoszság' ártalma és sokasága a' közügyekben; mellyet ő elerőtlenítvén és lealáztatván rejtekbe kényszerített, és meggátolta, nehogy tulnyomósága által gyógyíthatlan bajokat okozzon.

Fabius Maximus.

I. Ilyenek levén Perikles' emlékezetre méltó tettei, a' mi telfogásunk szerint; most már Fabiusra vezéreljük át az életírást. Némelyek a' nymphák' egyikétől, mások egy bel-földi asszonytól, ki Tiberis folyamnál Herculessel ölelkezett, mondják születettnek Fabiust, azon férfiút, kitől a' Romában olly kiterjedt és tekintetes Fabius nemzetség származott. Mások szerint ezen nemzetség' fejei, minthogy gödrökkel fogták a' vadakat, Fodiusok-nak neveztettek. Mert a' gödör még ma is fossa-t, ásni pedig fodere jelent. Idővel aztán a' két betű megváltozván, Fabiusoknak hívatlak. Sok és nagy férfiakat szolgáltatott pedig ezen ház, kik között a' legnagyobb 's azért a' romaiaktól Maximusnak nevezett Rullustól, negyed izben származott azon Fabius Maximus, kiről jelenleg írunk. Ezenkívül testminőségi mellékneve Verrucosus volt; minthogy ajka' hegyére egy kis szömöröcsöt csucsonított a' természet. Másik mellékneve, az Ovicula, béránykát jelent, melly azért adatott neki, mivel mint gyermek erkölcseiben szelid és komoly volt. Ugyanis csendes és hallgatag; a' gyermekkori örömeiben nagy ovatossággal reszesülő, a' tudományokat nehezen 's bajosan fogó, pajtásai iránti könnyű 's engedelkeny természete, az őt nem ismerők előtt a' bárgyuság' 's ügyetlenség' szmét viselő; csak kevesen levén, kik a' mélység miatt nehezen mozduló és nagy lelkű 's oroszlánszerű tulajdont észrevették volna valójában. De nem sokára, előre haladván idejében, és felébresztetvén a' történetek által, kitűnt még a' sokaság előtt is, hogy a' látszatos mozdulatlanság', szénvedélytelenség', a' látszatos ovatosság', okosság', 's a' sebeség' és mozdulati könnyűség' hiánya, folytonos állhatatosság

és szilárdság volt nála. Látván pedig az állodalmi ügyek' nyomosságát és a' háborúk' sokaságát, testét velünk született fegyver gyanánt készíté el a' háborúra, ékesszólását pedig mint a' nép irányában a' rábeszélés' eszközét, életével a' legszebb öszhangzásba hozogató. Távol volt az minden czífraságtól 's üres és piaci kerkedéstől, teljes ellenben olly szellemmel, melly sajátságos emlékmondatokba foglalt modort és mélységet követett, mellyet kiváltkép Thukydidesével szoktak egybevetni. Még ugyanis megvan egy beszéde, mellyet a' néphez intézett, consulsága után elhalt gyermekének dicséretére.

II. Öt consulatust, mellyeket viselt, az elsőnek a' líguriak feletti győzelem jutott. Mert ezek csatában meggyőzöttvén tőle, olly nagy veszteséggel üzettek havasaik közé vissza, hogy eszökbe se jutott a' határos Italiát beütéseikkel háborgatni. Midőn pedig Hannibal ütött be Italiába 's azonnal a' Trebia folyamnál ütközetben nyertes, maga Tyrrheniát bekalandozva a' tartományt pusztítá, Romának rémületes ijedséget és félelmet okozván, ezenkívül részint a' romaiak előtt ismeretes — dörgésből álló — részint egészen hallatlan 's merő helytelen jelek is történtek (igy, hogy vérték magoktól vért izzadtak, Antium' környékén véres kalászkok arattattak, a' levegőből áttüzesült izzó kövek hullottak, Falerii körül az ég megnyilván belőle számtalan táblák hullottak és szóródtak 's ezeknek egyikén szóról szóra ez volt legyen írva: Mars fegyvereit csörteti): mind ezzel Caius Flaminius consul keveset törődött, kit dicsszomjas és tüzes természete mellett, már egy izben a' várakozáson felül történt szerencsés kalandja is bátorított, midőn a' gallusok elleni háborút, a' tanácsnak, melly őt visszahívá 's consultársának ellenére csikarván ki, azt győzelmesen fejezte be. Fabiust ugyan a' jelek, noha sokakat megindítottak, észszerűtlenségek miatt nem háborították meg. De mivel látta, hogy az ellenségnek embere is pénze is kevés van, időzésre kérte meg a' rómaiakat 's arra hogy ne ütköznének meg olly férfival, kinek épen e' végre sok csatában gyakorlott serege volna, hanem a' szövetségeseinek küldenének sege-

delmet, 's a' városokat kezeik között tartva, hagynák Hannibal' hevét, csekély és gyenge erő által élesztett láng gyántsát, önmagában aludni ki.

III. De Flaminiust meg nem indíthatván, ez egyenesen kimondá, miszerint ő nem szenvedendi, hogy a' háború Romához közeledjék, 's hogy miként az ős Camillus, magában a' városban történjék az ütközet. Egyszersmind a' sereg' kivezetését parancsolván meg a' vezéreknél, maga is lóra veté magát, melly minden világos ok nélkül és váratlanul remegni 's rettegni kezdvén, róla lecsett 's fejre bukott, de feltételében sehogya meg nem ingattatott, hanem miként kezdetben eltökélé Hannibálnak ellentállani, a' Tyrrheniában tekvő Thrasymene nevű mocsár körül csatarendbe állott. Alig ütközének meg a' küzdők, midőn a' csata közben egyszersmind a' föld is megindult, 's általa városok dőltek össze, a' folyamok' folyásai medreikből kiszorultak, 's a' bércek' tetői leomlottak. De noha ekként szörnyűvé lett a' szerencsétlenség, mégis a' küzdők közül senki sem vevé észre azt. Maga Flaminius sok bátorságot 's erőt tanúsító tettekkel tüntetvén ki magát, elesett 's körülötte a' legnémesebbek; a' magfutamlók' nagy része elöletett, tizenöt ezren veszték, 's ugyanannyian estek fogságba. A' Flaminius' testét, vitézsége miatt, tisztelettel eltakarítandó és díszesítendő Hannibal, a' holtak között nem lelé és senki nem tudá: hogyan tűnt legyen el.

A' Trebiánál történt veszteséget, sem a' hadvezér meg nem írta, sem a' követ világosan meg nem vivé, hanem a' győzelmet el nem döntöttnek 's kétesnek hazudák. De mihelyt azokról tudósítást vőn Pomponius hadvezér, gyűlésbe gyűjtvén össze a' népet, szabadon minden bevezetés nélkül előlépven, kimondá: „Meggyőztünk nagy csatában, romai férfiak, a' sereg szétszórva, Flaminius consul halva van. Most tanakodjatok épségtek 's bántatlanságtok felől.” Mi által ez, mintha vihart bocsátott volna szavaival a' néptömeg' tengerére, rémületbe hozta a' várost, hogy a' fejek illy nagy csapás miatt ingadoznának és megszédülének. Mire mindnyájan egy értelemben egyesültenek, a' korlátlan kor-

mányhatalomnak szükségképeni behozatalában az állodalmi ügyekbe, mit dictaturának neveznek, 's annak olly férfira bízásában, ki azt szigoruan és rendületlenül viselné. Illyen csak az egy Fabius Maximus lehetett, kinek mind esze, mind jellemi méltósága megfelel a' kormányzás' fenségének; életkora pedig épen ollyan, hol a' lélek' tanácsait a' test még erő által gyámolítja, 's a' merészség az okossággal karon fogva jár.

IV. Melly nézet elfogadtatván, Fabius dictatornak választott, ki részéről L. Minuciust lovagezredesnek nevezvén ki, mindeneknek előtte arra kérte a' tanácsot, hogy a' hadi szolgálatot lóháton tehesse. Mert ez nem volt szabad, 's azt egy régi törvény világosan ellenzette, azért-e, hogy az erőt leginkább a' gyalogságban helyezék és ennél fogva szükségesnek vélték hogy a' vezér a' phalanxnál maradjon 's azt el ne hagyja? vagy mivel azt akarták, hogy a' dictator, kit tiszte' hatalma különben is mindenek fölébe, fejedelmi magasságra emel, legalább e' részben lássék a' néptől függeni. Maga Fabius pedig azonnal kimutatandó tisztihatalma' nagy és magas voltát 's biztosítandó magának a' polgárok' engedelmességét és hódolatát, huszonnégy baltatekerceszel lépett fel, 's a' vele találkozó másik consulhoz szolgáját küldé el, azt parancsolván neki, hogy tisztsége' jeleit tegye le, a' baltásokat bocsássa el 's mint magánember jöjön elébe. Ezek után az istenekkel tevő meg a' legszebb kezdetet, arra oktatván a' népet, hogy a' szerencsétlenséget a' vezérnek a' vallás iránti hanyagságában 's megvetésében, ne pedig a' küzdők gyávaságában keresse, és arra is intvén, hogy ne az ellenséget félje, hanem az isteneket tisztelje 's engesztelje meg: mi által nem babonát terjesztett, hanem kegyesség által a' bátorságot élesztette fel, a' vallás vigasztalásával pedig az ellenségtől rettegést távolította 's hallgattatta el. Gyakran forgatták pedig ugyanakkor a' titkos, reájok nézve üdvös, úgy nevezett sibyllai könyveket is, 's mint állítják, némelly benne foglalt jövőndölések az akkori események- és tényekkel összeváltak. Csakhogy az innen nyert ismeretet, másnak nem volt sza-

bad tudni. E' közben a' dictator a' sokaság közé lépven, megfogadta az isteneknek, hogy az Italia' hegyei, síkjai, folyamai és rétei által a' jövő tavasszal hozandó kecskék, sertések, juhok és tehének, egy évi szaporodását egészen feláldozandja nekik; 's 333,000 sestertium és 333 $\frac{1}{3}$ denárba kerülő musika- és nézőjátékokat adand. Ezen összeg 83,583 drachmát és két obolust teszen. Az összeg illy pontos meghatározás- és felosztásának okát tudni nehéz, ha csak a' három szám' hatalmát nem akarják dicsőíteni, melly magában tökéletes, a' páratlanok' elseje, a' sokaságnak kezdete, 's az első különbségeket, valamint minden számok' elegyes és összhangzatos elemeit foglalja magában.

V. Fabius tehát a' sokaság' szívet vallásossággal töltvén be; derültebbé tevő a' jövőre nézve. A' győzelemnek minden reményeit önmagában helyezvén, azon öntudattal, hogy az isten is az erénynek és okosságnak szokta juttatni, Hannibal ellen fordult, vele nem megütközendő, hanem annak erejét időzés, szükségét-pénz, emberszükét emberbőség által megtörendő és kimerítendő. Honnan is az ellenség' lovaságától elérhetetlenül mindig magas hegyes helyeken táborozott, nyugalmasan, ha az ellenség megállapodott, a' hegyeken köröskörül követve azt, ha mozdult; és szüntelen olly távolságban mutatkozva, hogy a' megütközésre nem kényszeríthetvén, az ellent, mintha azonnal meg lenne támadandó azt, épen késedelmezése által tartá félelemben. Így halogatván az időt, mindenektől rágalmaztatott 's a' táborban rosz hírben állott, az ellenség pedig rövid idő alatt bátorlannak és semminek tartá, az egy Hannibalon kívül. Ez maga belátván Fabius' mesterkedését és tervét, melly szerint a' háborút vala viselendő, és úgy győződven meg, hogy minden módon s bármi erővel is ütközetre szükség őt bírnia, különben a' karthagoiaknak, — kik legnagyobb erejüket, fegyvereiket, nem használhatják, a' pénz 's az emberek pedig, mikben szükségét lát, elfogynak 's hasztalanul áldoztatnak fel — tönkre kellene jutniok; minden kigondolható hadi fortélyhoz és cselhez hozzáfogott, 's ügyes küzdőként, ki a' legjobb fogást szeretné tenni, majd nekirohant, majd ingerkedett, majd

ide is oda is csalogatá Fabiust, igyekezvén őt biztos szándékaiból kiforgatni. Amde ennek határozata, czélirányossága által levén biztosítva mozdulatlanul állott 's rendületlenül. Hanem háborgatá őt Minutius lovagvezér idétlen csatavágya által 's mivel pöffeszkedve csábította a' táborát, esztelen hévvel és hiú reményekkel töltvén el azt, kik gúnyosan 's csufolódva Fabiust Hannibal' szolgálójának nevezék, Minuciust pedig nagy férfinak 's Roma' méltó hadvezérének tartották. Ki is mindig nagyobb gögre és vakmerőségre vemedvén, csufolgatta a' hegyeken fekvő táborokat, mint szép színhelyeket, melyeket mindenkor azért készít a' dictator, hogy a' ki akarja, szemlélhesse a' pusztított s égő Italiát. Azt is kérdezé Fabius' barátaitól: vajjon a' mennybe szándékozik-e felvinni a' táborát, már-már kétségbe esve a' föld felett, vagy csak az ellen elől akarván megfutamodni, torlaszt felhőt és ködöt elébe. Mit a' barátok megvívén Fabiusnak 's kérvén őt, hogy a' becstelenséget oszlatná el egy ütközettel: „Akkor — úgymond — igazán gyávább lennék, mint a' millyennek mostan tartatom, ha a' gúny- és trágár beszédűtől megijedve, elszakadnék az én elveimtől: annál inkább is, hogy a' hazáérti aggodalom nem gyalázat, az emberek' véleménye és a' gyanúsítások és rágalmak miatti hűledezés ellenben, olly magas állásra méltó férfhoz nem illik, hanem ez annak dolga, ki szolgáljává lesz azoknak, kiknek uralkodnia 's a' gonoszul vakoskodókat elnyomnia kellene.”

VI. Ezeknek utána történt Hannibal' eltévedése. Fabius-tól ugyanis távolabbra kívánván elvezetni táborát és legelővel bíró vidékekre jutni, azt parancsolá a' kalózkodnak, hogy az étel után tüstént Casinatum felé vezessék. Ezek pedig idegenes kiejtését nem jól értvén, neki indulván egész seregét Campania' legszélsőbb végére vezeték, Casilinum városba, melyet a' romaiaknál Volturnus nevű Lothron folyam folytában ketté hasít. A' vidék egyébiránt körül van koszorúzva hegyekkel, de egy völgye a' tengerre dől, hol árjait kiöntve mocsárt képez, mivel mély homokzátonyai vannak, és a' viharoknak kitett hullámzó part felé ömlik. Midőn itt Hannibal be-

ment, Fabius, ki az utakat tudá, utána jött, és négyezer nehézfegyveressel elzárta a' szorost : a' többi hegyeken levő egyéb sereget jól elhelyezvén, a' legkönnyebbek- 's legügyesebbekkel az ellenség' utóhadára üt, zavarba hozza egész táborát 's mintegy nyolczszázat leöldös közölök. Ekkor Hannibal ki akarván vezetni seregét, 's mind az eltévedést, mind a' veszélyt megtudván, megfeszítette ugyan a' kalózokat, de az ellenséget visszaverni 's a' hegyek' birtokában levőkre ráütni nem merészlett. Míg most levertség és szorongás szállta meg mindnyájokat 's mindenünnen bezártaknak hívék magokat elkerülhetlen sükségtől, csellel akarta rászedni az ellent. Ez a' következő volt. Mintegy kétezer elzsákmányolt ökröt fogdosztatván össze, mindeniknek szarvára szurkos fenyű- vagy venyege- és gallyakból készült fáklyákat köttetett: aztán éjjel, ha jel adatnék, a' fáklyák meggyújtandók 's a' marha a' hegyeknek a' szoros és az ellenséges örök felé vala hajtandó. Míg ezzel foglalkoznának azok, kiknek megmagyartott, maga alkonyodáskor a' többi táborral egész csendességben felkerekedett. Az ökrök pedig, míg a' tűz kicsiny vala és az anyagot emészté, a' mint hajtattak, halkkal mendégéltek a' hegyek felé : a' szarvaik' hegyéről csillogó lángok, mintha számtalan fáklyavilágnál valamelly sereg jó rendben haladna, az ormokról alá néző pásztorokat és ökrészeket csodálkozásra bírván. De miután a' szaru töben kezdvén égni, az elevennel közlé az érzetet, 's a' fájdalom miatt ide 's tova szökdelve 's fejüket rázogatva egymást kölcsönösen lángba boríták, nem maradtak a' haladás' rendében, hanem ijedten és fájdalomtól dühödten, lángoló farkkal és homlokkal a' hegyekre rohantak, iramtukban felgyújtogatván nem kevés harasztot. Ez a' romai örökre nézve a' hegyeken borzalmas látvány volt. Mert a' lángok emberkéztől szökdelve ide 's tova hordozott fáklyákhoz hasonlítottak : 's a' legfeszültebb aggodalomban azt képzelték magokban, hogy különféle pontokon fognak megtámadtatni 's az ellenségtől minden felől bekerítettetni. És így nem volt bátorságuk maradni, hanem, hogy a' nagyobb sereghez juthassanak, a' szorost elhagyák. Azon pillanatban toltak oda Hannibal' könnyű seregei is, 's elfoglalván a'

magasságokat, a' többi sereg, bármi nagyon meg volt is gazdag zsákmánynyal terhelve, félelmetlenül vonúlt keresztül.

VII. Ezen cselt még azon éjjel eszreveheté ugyan Fabius (mert némelly kőszáló ökrök kezei közé téveledtek); de leleskedéstől tartván a' sötétben, a' sereget fegyverben tartá mótszanatlanul. Midőn pedig megviradt, üzőbe vevén őket, az utóhadat megtámadá, 's az alkalmatlan helyeken apró csaták történvén, nagy zavar lőn, mígnem Hannibal a' hegymászásban jártas spanyolok közül könnyű 's erős gyalogló férfiakat küldvén ki, ezek a' súlyos fegyverű romaiaknak esvén 's közölők sokakat megölvén, Fabiust visszanyomák. Mi aztán teljesen rossz hírbe hozá s megvetésnek tévé ki Fabiust. Mert, ha vonakodott a' fegyverek' használatával mutatni bátorságot, okossággal és elővigyázattal győzendő Hannibalon, úgy látszék, hogy most épen ezáltal győzetett meg és játszatott ki. De a' romaiak haragját még jobban feltüzelandó ellene, midőn az ő jószágaira jutott, köröskörül minden leégettetett és elpusztított, 's csak ezeket nem hagyá bántani, sőt öröket állított, nehogy belőlők valami elraboltassék, vagy kár essék bennök. Ez, a' mint Romába meg üzenve lett, még jobban nevelé rossz hírét, 's nagy volt fölöle a' nép előtt a' tribunok' lármája, miben névszerint Metilius volt az ösztönző és uszító, nem annyira Fabius iránti ellenségeskedésből, mint inkább Minucius lovagezredes iránti barátságból; hogy amannak kisebbítése által a' dicsőséget és fényt emerre vezérelje át: épen így voná magára a' tanács' haragját is, melly kiváltképen a' hadi foglyok' tekintetében Hanniballal kötött szerződését roszalá. Abban egyeztek meg ugyanis egymás között, hogy férfit férfival váltsák ki a' foglyokat, 's ha egyik vagy másik részen többen volnának, minden fejért kétszázötven drachma fizetessék. Midőn aztán a' kiváltás megtörténvén, Hannibal' részén kétszáz negyven felesleg romai találatnék, a' tanács vonakodott megküldeni értők a' váltsági pénzt, 's még szemrehányásokat is tőn Fabiusnak, hogy tekintet nélkül a' becsületre és haszonra, olly embereket szabadít ki, kik az ellentől gyáván elfogaták magokat. Ezeket hallván Fabius, polgártársai' haragját szeliden elviselé ugyan,

de pénze nem levén, Hannibalt megcsalni 's a' hazaflakat feláldozni pedig nem akarván, fiát Romába küldé, meghagyván neki, hogy telkeit adja el 's a' pénzt azonnal hozza el a' táborba. 'S mihelyest az ifjú, eladván a' jószágot, visszatért, megküldé Hannibalnak a' váltságot 's a' foglyokat kiadatá magának : 's midőn némelyek később meg akarák téríteni, senkitől el nem fogadá ; hanem elengedé mindnyájoknak.

VIII. Ennek utána, a' papok némi áldozatok miatt Romába híván őt, Minuciusnak adta át a' szereget azon kikötéssel, hogy az ellenséggel se ne verekedjék, se ne kötekedjék, nemcsak önuralkodóként szólván vele, hanem sokféle intést és kérelmet is intézvén hozzá ; mire ez olly kevéssé ügyelt, hogy tüstént neki esett az elleneknek. 'S alig hogy észrevette, miként egy izben Hannibal embereinek nagyobb részét élelem után küldte el, már a' hátramaradtakat megtámadá, a' sánczok mögé kergeté és nem keveset vesztett el közülök, egyszersmind félelmet ébresztett mindnyájokban, mintha bekerítendő volna őket. 'S midőn Hannibal hada ismét a' táborba gyülekezett, bántatlanul visszavonult, maga mértéktelen hetvenkedéssel, a' sereg pedig merészséggel teljesen. Melly tettnek híre nem sokára nagyítva járta be Romát. 'S míg Fabius, meghallván azt, nyilvánítá hogy Minucius' szerencséje az ő aggodalmát nagyobbá teszi, a' nép kevélyebb lett 's örvendezve futott a' téren össze. Metilius szószóló pedig a' szószékbe lépván, Minuciust magasztalá, 's Fabiust nem gyávasággal 's bátorsághiánnyal, hanem épen hazaárulással vádolá : egy uttal a' legfőbb méltóságu 's befolyásu egyéb férfiakat is okozván, hogy a' háborút kezdettől fogva a' néphatalom' megbuktatására hozták az országba, 's a' várost nyakra före minden felelősségtől ment egyes embernek vetették legyen alája, a' ki most halogatás és időzés által Hannibalnak időt fog engedni, hogy megszilárduljon 's mint Italia' meghódítója még egy másik hadsereget is kapjon Afrikából.

IX. De midőn Fabius előállván a' szószólót még czáfoltásra sem méltatá, hanem az áldozatokat és az istenszolgálatot sürgeté, hogy ő a' sereghez mehessen el, megbüntetendő Minuciust, hogy, noha tiltá, az ellenekkel megverekedett ;

nagy zaj futott a' sokaságon keresztül, melly Minucius miatt remegett. Mert a' dictatornak szabadsága van, törvénykezés nélkül fogságra vagy halálra ítélni, 's a' szelidnél szelidebb Fabiusnak felizgatott kedélyét kiméletlennek 's meg nem engesztelhetőnek tartották. Miért is mindnyájan a' félelem miatt csendesen voltak; csak Metilius, sérthetetlen szószóloí' méltóságában (mert egyedül ezen hatóság nem szűnik meg dictatornevezéskor, hanem, míg a' többiek felfüggesztetnek, megmarad) kérve kérte a' népet, hogy Minuciust ne áldozza fel, 's ne engedje, hogy az történjék vele, mit Manlius Torquatus, diadalmaskodó 's győzelemkeszorús fiával tőn, midőn bárdal lenyakaizta azt: hanem inkább vegye el Fabiustól a' korlátlan hatalmat, 's arra Lizza az ügyek' vitelét, ki szabadítani képes is és kész is. Az illy beszédekkel felizgatott emberek a' különben dicsőségtelennek tartott Fabiussal az egyedüluralkodást letétetni nem merték, hanem azt határozták, hogy Minucius a' hadvezérségben vele hasonrangú legyen, 's felhatalmazták, hogy a' háborút a' dictatorral hasonminőségben viselje; olly valami, melly eddig Romában hallatlan volt, noha kevéssel később a' cannaei veszedelem után ismét előfordul. Ott tudnillik a' táborozók felett Marcus Iunius volt a' dictator, a' város' részére pedig, minthogy a' tanács a' csatában elesett számos tagok' hiánya miatt kiegészítendő vala, még egyet választottak, Fabius Buleot. Ámde ez, alighogy fellépett, már ugyanaz nap, mihelyt a' férfiak megválasztva és a' tanácshelyek betöltve voltak, a' lictorokat elbocsátá 's elmellőzendő a' díszkiséretet, a' nép közé menve elvegyült, 's mint ha saját dolgaiban járna el, úgy forgott a' téren, mint akárki más.

X. De midőn azt hívék, hogy Minuciust ugyanazon ügyekkel bízván meg, mint a' dictatort, ez ezt boszontani és ez magát lealázottnak fogja tartani, rosszul ismerték a' férfiat. Mert ez nem tartá szerencsétlenségének az ő vakságukat, hanem a' böles Diogenes gyanánt, ki, azt mondván neki valaki: „ezek téged kinevetnek,” azt jegyzé meg: „de én pedig nem nevettetem ki,” minthogy csakugyan csak az nevettetik ki, a' ki illyesmikre ügyel és általok zavarba hozatja magát: úgy

Fabius is, a' mi őt illeté, indulatlanúl 's könnyen vevé a' történeteket, adattal járulván némelly philosophok által felállított azon tételhez, hogy igen jó és bölcös férfihöz semmi gyalázó becsületsértés nem férhet. Hanem a' közjó miatt aggasztá a' sokaság' vaksága, hogy a' háborúra illy lázas merészletű embernek annyi rést nyitott. 'S attól tartván, nehogy amaz, hiú dicsőség és gőg miatt, eszét tökéletesen vesztve, valami szerencsétlenséget kövessen el, elhagyá a' várost mindenek' tudta nélkül. Megérkezvén pedig a' táborba 's látván hogy Minucius nem tartható, hanem daczosan és felfuvalkodottan a' főhatalom' megosztását követeli, ebbe ugyan bele nem egyezett, hanem a' sereget megosztá vele, jobbnak vélvén egy részét magán mint az egészet felváltva kormányozni. Az első és negyedik ezredet tehát maga vette, a' másodikat és harmadikat neki adta át; a' szövetséges seregek is egyaránt osztatván el. Büszkélkedvén pedig Minucius és örvendezvén, hogy a' legfőbb 's legmagasb méltóság' fénye általa lealáztatott 's elhomályosítottatott legyen, arra emlékezteté Fabiust, hogy hiszen nem Fabiussal, hanem, ha esze van, Hanniballal kell csatáznia: ha pedig tisztí társával is vetekedni akarna, lásson hozzá, hogy a' polgárok által elmellőzött- és lenézettnél, a' megtisztelt és kitüntetett, ne lássék kevesebbé törődni azok' épségével és védelmével.

XI. Az pedig mindezt aggastyáni gúnyolódásnak vevé 's fogván a' sors által neki jutott sereget, saját és külön táborba szállt. Ez a' mindenre ügyelő Hannibal' figyelmét el nem kerülte. Volt pedig középén egy halom, nem nagy bajjal elfoglalható, elfoglaltatván pedig a' tábornak védfalul és biztos ótalmúl szolgálható. A' tájék körülötte, néhány nem nagy gödröket 's üregeket kivéve, a' szem előtt messze elnyúló, kopár, 's lapályossága miatt téres volt. Ez okból nem akará azt elfoglalni Hannibal, mi titkon igen könnyű lett volna, hanem a' csata' tárgyaúl középén ott hagyá. Midőn pedig Minuciust Fabiustól különválni látta, éjente a' gödrökbe és üregekbe néhány katonát szórt el. Napköltével aztán szemlátomást küldé ki nem sokakat, kik a' halmot elfoglalandók lennének, mintha a' helyütt Minuciust szándékoznék

megrohanni. A' mi sikerült is neki. Először ugyanis amaz a' könnyű sereget küldi el, aztán a' lovasokat, végre pedig, látván hogy Hannibal a' halmon levőknek segítségül siet, az egész sereggel csatarendben indul ki és hatalmas ütközettel támadja meg a' halmon táborozókat, egyenlő sükerrel küzködven velök; míg nem Hannibal, látván mi szépen rászedte 's hátát a' lesben levők' irányában fedetlenül hagyta, jelt adott. 'S a' mint erre mindenünnen emberek bukkánván fel, lármásan to-lakodtak és a' hátulsókat leütögették, kimondhatlan zavar és aggály szállta meg a' romaiakat: még maga Minucius' me-részsége is elhamvadt, 's majd ez majd ama' hadnagyát kereste szemeivel; de egyikök sem volt bátor a' síkon maradni, ha-nem veszélyteljes futásnak eredtek. Mert a' már győztes nu-midiak köröskörül száguldoztak a' térségen 's a' menekedni szándékozókat leöldösek.

XII. Ámde a' romaiaknak illy nagy baja és veszedelme nem került el Fabiust, hanem a' jövődőt, mint látszik, már előre gyanítván, fegyverben 's csatarendben tartá a' se-reget 's a' dolog' kimeneteléről nem csupán követek, hanem a' tábor előtt saját szemlélete által szerzett magának tudomást. A' mint tehát a' sereget bekerítve lenni 's ingadozni látá, és zaj hallatszék, nem millyen a' maradóké, hanem a' már ijed-teké és futamlóké szokott lenni, csipejére ütvé 's nagyot fohász-kodva így szólott a' körülte levőkhöz: „Oh, istenem, mennyivel előbb mint én gondolám, 's mennyivel később, mint maga sieté, veszté el magát Minucius.” Egyszersmind a' zászlók' kivitele által a' sereget megindítván felkiáltott: „Rajta vitézek, Mar-cus Minucius' emlékezete éleszszen bennünket, mert derék 's hazaszerető férfiú volt. 'S ha tán hibát követett el, az el-lenséget eltörölni vágyó hevében, azt majd később hányjuk meg.” Fellépése előtt megfutamlottak 's elszéledtek a' térsé-gen száguldó numidiak: aztán a' romaiak mögött viaskodókat tá-madván meg, mindent levert, mi utjában volt, míg a' többiek, előbb hogysen elszakasztatnának 's ugyanazon kelepcebe jut-nának, mit a' romaiaknak készítettek, futásnak eredtek. Midőn Hannibal a' szerencse' fordulását és Fabiust korán felül elevenen látta a' küzdőkön keresztül Minuciushoz a' halomra

nyomulni, megszünteté a' csatát, a' tárogatókkal visszavonulót fuvatott, 's a' kárhagoiakat, mi a' romaiaknak is jól esett, táborba szállíttatá. Visszamenet, mint mondják, Fabius felől, enyelegve ezt jegyzé meg barátai előtt : Ugyan nem elégszer jövőndőlt-e meg nektek, hogy ama' felbő, ott a' hegyen, dörögve és viharozva fog egyszer alá omlani ?

XIII. Az ütközet után, a' megölte elleneket kizsákmányolván, visszavonult a' nélkül, hogy tisztitársa felől egy kevély vagy gyűlöletes szót ejtett volna. Minucius pedig egybegyűjtván seregét, szóla : „Férfiak és bajtársak, nagy ügyekben soha semmiben nem hibázni, több mint emberi ; de ha a' hiba megesett, a' derék és okos ember jövőre nézve a' káron okul. Én ezennel megvallom, hogy kissé vádolhatom ugyan a' szerencsét, de sokkal több köszönni valóm van neki. Mert mit olly sokáig át nem láttam, kevés óra alatt megtanultam, 's most tudom, hogy másokat vezérteni nem vagyok ügyes, hanem magamnak is vezetőre van szükségem 's hogy dicsőséget nem szabad olly győzelemben keresnem, hol veszteni dicséretesb lett volna. Titeket ezentűl a' dictator vezérleld mindenütt : még csak a' hálának hozzá vezető útját kívánom megmutatni nektek, hogy én első legyek, ki intésének és parancsolatának engedelmesen vessen alá magamagamat.” Ezen szavakkal 's azon parancscsal, hogy a' sasokat véve mindnyájan induljanak, Fabius' táborába ment 's belépén, mindnyájok' bámultára 's hűledezésére, egyenesen a' vezéri sátor felé tartott. 'S midőn Fabius kilépett, letévén a' jeleket előtte, fenhangon atyának nevezte őt, katonái pedig a' másokat patronusoknak : ezen névvel nevezik a' szabadosokat, kik a' szabadságot adták nekik. Csend levén pedig, így szólott Minucius : „Kettős diadalt nyertél ma, oh dictator, vitézséggel Hannibal, okosság- és jósággal tisztitársad felett ; egyikével megmentél, másikával oktatál minket, kik az elmentől olly csúfosan, általad saját üdvünkre olly szépen, győzetének meg. Drágább nevezet' hiányában jóságos atyának nevezlek tégedet, mert a' hála több mint fiui, mellyel neked mai napon tartozom. Atyámtól csak nemzetem, tőled annyiakkal megmentetém.” E' szavakkal megölelte Fabiust. Ugyanezt

tevék a' katonák is, kik ölelkeztek és csókolkodtak, 's a' tábor teljes volt vigalommal és örömkönyekkel.

XIV. Ezután Fabius a' dictaturát letette 's ismét consulo-
lok választattak. 'S közölök az' elsők az általa készített hábo-
rúi tervhez annyiban hívek maradtak, a' mennyiben a' nélkül,
hogy Hanniballal nyílt csatába éreszkednének, csak a' szövetség-
geseket gyámolították és a' megszökéseket gátolták. De Teren-
tius Varronál, ki alacsony sorsból néphizelgés és büszkeség
jellemezte élet által vergődött fel a' consulatusig, azonnal
látható volt, hogy tapasztalatlanságában és vakmerőségében, a'
mindent eldöntő kockához nyuland. Mert hiszen azt kiabálta a'
népgyűlésekben, hogy a' háború örökös leend mindaddig, míg
a' város Fabiusokat választand vezérül; nála az ellent látni és
megverní, egy és ugyanazon napnak feladása leend. 'S ezen
beszéd gyámolítva volt olly borzasztó sereg' kiállítása által,
milyet a' romaiak még soha senki ellen sem használtak volt.
Nyolczvannolcz ezer férfiú volt a' csatára készen, Fabiusnak
és az eszesebb romaiaknak nagy félelmére, mert nem remél-
hettek boldogulást a' városra nézve többé, ha annyi fiatal em-
bert veszítendő leszen. Miért is Varro' tisztitársát, Paulus Ae-
miliust, a' hadi dolgokban jártas, de a' népnél nem kedves,
sőt attól — mióta egyszer a' közpénztárba bírságot kellett fi-
zetnie — némileg felő férfiat, bátorította 's ösztönözte Fa-
bius, hogy társának fékezné dühét, figyelmeztetvén őt, hogy
a' hazáért egyiránt felelős mind Terentius', mind Hannibal'
irányában. Mert mindenikök alig fogja várni az ütközetet,
amaz, mert erejét nem, emez, mert gyengeségét ismeri. „Ne-
kem pedig — úgymond — többet hihet Paulus, mint Teren-
tiusnak, midőn Hannibal' állapotja felől teszek szót, hogy,
ha ezen évben senki meg nem ütközik vele, az ember a'
maradással felemésztí magát, vagy futással áll odább : mert
hiszen most is, hol győzni és uralkodni látszik, senki az el-
lenek közül hozzá nem csatlakozott, höní seregeinek pedig,
már alig van meg harmada.” Erre, mint mondják, Paulus
így felelt : „Annyi bizonyos, oh Fabius, hogy a' mi engem
illet, inkább teszem ki magamat az ellenség' dárdáinak, mint
még egyszer a' polgárok' ítéletének ; de a' közügyek' ilyen

helyezetében, inkább törekszem, neked bebizonyítani, hogy derek hadvezér akarok lenni, mint mind azon másoknak, kik az ellenkezőre kívánnak kényszeríteni.” Illy szándékkal indult Paulus háborúba.

XV. De Terrentius megvetvén magát, hogy napváltva uralkodnának, Hanniballal szemközt Amphidus folyamnál, Can-nae nevezetű helységnél, táborba szállott 's a' nap' feljöttével a' csatajelt — a' vezér' sátora fölébe akasztott vörös köpönyeget — kitevé, min eleinte a' karthagoiak is megdöbbentek, a' vezér' merészségét és a' tábor' nagyságát látván, melynek maguk alig tevék felét. Hannibal pedig, mi alatt serege fegyverbe öltöznek, néhány magával egy kis dombra lovagolt fel, a' már rendbe állott ellenséget szemmel tartandó. Itt közelében egy legfőbb rangú, Giscon nevű férfi, csodálatát fejezvé ki az ellenség' sokasága felett; de, Giscon, szolt Hannibal redőzött homlokkal, egy másik, még nagyobb csodára nem gondolsz-e? Ugyan melyikre? kérdezé Giskon. Hát arra, válaszolá Hannibal: hogy olly igen sokan vannak, és egyetlen egyet sem hinak Gisconnak közöttök. Meglepőnek tetszvé pedig ama' tréfa előttök, mindnyájan nevetésre fakadtak, 's alászállván a' halomról, a' velök találkozókkal sorról sorra közölvén e' tréfát, az egész sokaságban hahota támadott 's a' Hannibal körüliek sem tartóztathaták magokat. Ezt látván a' karthagoiak neki bátorodtak, úgy vélekedvén, hogy csak alapos és teljes megvetés bírhatja nevetésre és enyelgésre a' hadvezért a' veszélylyel szemközt.

XVI. A' csatában pedig hadi fortélyokat használt, melyeknek egyike, a' helytől kölesönözve, az volt, hogy a' szelet hátukba vetette, melly forró viharhoz hasonlítva, a' homokos és nyíltan álló síkságról sűrű porfelleget kavarván fel, azt a' karthagoi ezred felett a' romaiakra szórá, hogy ezeknek arcaikat rémülve kellett elfordítaniok; másikat a' csatarenddel eszközlé, seregének legerősebb 's legügyesebb harczolót t. i. a' középpont' két oldalára rendelé, a' középet magát pedig a' leggyengébbekkel tölté meg, úgy hogy ez a' haditestből szögalakban messze kinyulna, meghagyván a' hadnagyoknak, hogy, ha ezeket szorítanák a' romaiak, 's mint

hihető, a' kinyuló 's öblöt képezendő közepcsatába nyomulnának, teljes gyorsasággal, mindenik oldalról felkanyarodván, essenek oldalvást nekik, szárnyalják körül 's hátulról zárják be őket. 'S mondják, hogy csakugyan ez okozta a' szertelen vérontást. Mert a' midőn a' hátráló középhad a' rohanó romaiakat befogadá, Hannibal' serege pedig holdalakuvá változván át, a' választott sereg' hadnagyai gyors fordulattal jobbra is és balra is a' fedetlen oldalakra rohantak, mind azok, kik a' berekesztést jó idején el nem kerülék, a' középben felkonczoltattak 's leölettek. Azt is mondják, hogy a' romai lovasságnál egy csodálatos tévedés jött közbe. Paulust ugyanis levetvén lova, hihetőleg, mivel sebet kapott, a' körülé levő lovasság egymás után szinte leszállott, hogy gyalog küzdjön a' consul mellett. Ezt látván a' lovasok, általános parancsnak vevék a' dolgot, 's mindnyájan leszálltak, 's gyalog verekedtek az ellenséggel. Mit Hannibal meglátván: „ezt — ugymond — jobban szeretem, mintha kötözve kapnám meg őket.” De ez a' terjedelmesebb történeti könyvekben olvasható.

A' consulok közül Varro kevesed magával Venusiába vágatott el, míg Paulus a' futamlók' tolongása és zavara közt, számos még sebeiben álló nyilakkal elborított testével 's fájdalom-nehezítette lélekkel, egy köre ült le, elleneitől várván a' halálos sebet. A' vérnek sokasága miatt, melly fejét és orcáját fedé, alig volt megismerhető, sőt barátai és szolgálai futottak el mellette, a' nélkül hogy megismerték volna. Csak egy főnemességű ifjú, Cornelius Lentulus vette észre és ismert reá, 's lováról részvétteljesen leszökvén, azon kérelemmel kínálta meg vele, hogy tartaná meg magát a' polgároknak, kiknek most volna derék főre legnagyobb szükségök. De Paulus el nem fogadván az ajánlatot, kényszeríté a' könnyező ifjat ismét lovára ülnie; 's jobbját nyujtván neki 's egyszersemind felemelkedvén: „Lentulus — ugymond — add tudtára Fabiusnak 's tanusítsad magad, hogy Paulus Aemilius az ő tanácsához mind halálig hű maradt, 's a' neki tett ígéreteket nem feledte el, de először Varrotól, aztán Hannibaltól győzetett meg.” Ezen megbízással ereszté útnak Lentulust és az öldöklők közé rohanván, elesett. A' csatasíkon,

mint mondják, ötvenezer romai maradt, négyezer tétetett fogolylyá, 's azoknak száma, kik a' csata után mind a' két táborban megadták magokat, tízezernél nem kevesb.

XVII. Midőn Hannibalt illy szerencsés kimenetel után, szerencséje' folytatására tüzelnék barátai, 's hogy a' futamló ellenség' nyomán a' városba nyomulna be — mert győzelme után ötöd napra könnyen a' Capitoliumon torozhatott volna —; nehéz megmondani, mért hogy ezt nem tévé, 's úgy lát-szik, hogy ebbeli habozása és késedelmezése egy felsőbb szellem vagy egy utját álló istenség' munkája vala. Azért mondta legyen neki haragosan a' karthagoi Barkas: győzni tudsz, de a' győzelmet hasznodra fordítani, nem. De a' győzelem reá nézve szerencsés vala következményeiben, mert, míg a' csata előtt sem városa, sem kikötője, sem vásárhelye nem lévén Italiában, zsákmányozás által nagy ügygyel-bajjal vala kény-telen beszerezni seregének a' szükségeseiket, 's vállalataira csak egy erős állásponttal sem bírván, hadi népével, mint valamelly nagy rabló csoporttal kóválygott ide 's tova, most csaknem egész Italia meghódolt neki. Ugyanis az ország' főnépeinek nagyobb száma átment volt hozzája; maga Capua — Roma után a' legtekinteteseb város — megadá ma-gát neki.

És így, nemcsak az nagy baj, ha, mint Euripides mondja, a' barátokkal, hanem az is, ha a' hadvezérek' okosságával teszünk kísérletet. Mert a' mi Fabiusnál az ütközet előtt gyá-vaságnak 's tompaságnak neveztetett, az az ütközet után egyszerre több mint emberi észnek, sőt isteni szellemnek 's magasabb belátásnak tartatott, melly olly jóval előre bekö-vetkezni látta azt, mi még azoknak is hihetetlennek tetszék, a' kiket ért vala. Honnan is Roma, melly azonnal benne helyezte utolsó reményét, 's mint valamelly oltárnál vagy szentségnél e' férfi' bölcsességénél keresett ótalmat, legköze-lebb és kiváltképen az ő józanságának köszönő lételét 's azt, hogy rommá nem lett, miként a' gallusi veszedelem' alkalmakor. Mert valamint a' veszélyteleneknek látszó időkben óva-tos vala 's nem könnyen reménylő, most midőn kiki végetlen siralom és téllen rémülésbe merült, csak ő maga járdalt nyu-

galmas léptekkel, biztos arczullattal 's nyájas közlekedéssel, végig a' városon, a' nőket szólogatva hogy ne tördelnék anynyira kezeiket, 's akadályozva a' csoportozást a' nyilvános utcákon, hogy egymással siránkozhassanak : egyszersmind gyűlésbe hívá össze a' tanácsot 's bátoritá a' hatóságokat, mellyeknek szemei egyedül reá, mint védelmők- és gyámolukra valának irányozva.

XVIII. A' kapuknál öröket állított fel, hogy a' városból mohó sietséggel kiiramló népet ne eresztenék ki; a' gyásznak idejét és helyét meghatározá; t. i. hogy a' kinek tesszik, otthon harmincz napig gyászt viselhet, azontúl pedig ki ki tartózkodnék a' gyásztól 's ettől maradna tisztán a' város is. Az ezen napokra eső Ceres-ünnepre nézve pedig, az áldozatok' és ünnepi menetek' teljes mellőzése jobbnak tartatott, mintsem hogy hiányos és borús részvét által a' közveszteség' nagysága nyilvánossá tétessék : mert a' mennynek is kedvesebb a' boldog szívek' szolgálata. Különben minden megtörtént, mit a' jólok az istenek' megengesztelése és a' rossz jelek' eltávolztatása végett tanácsoltak. Pictor, Fabius' rokona, Delphibe küldetett a' jóshelyet megkérdezendő : 's két szep-lősnök bebizonyult Vestaszűz közöl, a' régi szokáshoz képest, az egyik elevenen temtetett el, a' másik pedig maga ölte meg magát. De a' legnagyobb méltánylást érdemlé a' város' nagylelkűsége és szendesége, midőn Varro consulnak, ki a' futamlástól leverten és megtörtén, gyászosan és szerencsétlenül érkezett haza, a' tanács és az egész lakosság üdvözlőleg a' kapuig elejébe ment. A' hatóságok és a' legfőbb tanácsosok, köztök Fabius is, megdicsérték, egyetemes csend közben, hogy a' város felől oly nagy szerencsétlenség után kétségbe nem esett, hanem mint az álladalom' főnöke méltóságában megjelent, a' még megmenthető alkotmányt és polgárságot fentartani.

XIX. A' mint pedig megtudák, hogy Hannibal az ütközet után Italia' egyéb tartományai felé fordult, felbátorodva vezéreket és seregeket küldtek ellene. Amazok közt legkitűnőbbek voltak Fabius Maximus és Claudius Marcellus, kik csaknem ellenkező irányuak levén, egyenlően csodáltattak. Ez ugyanis, a' mint a' felőle irottakban elmondva van, tündök-

letes és merész tetteirejű 's mind hősi karra, mind egyéb valójára nézve olly férfiu levén, kit Homer harczzszere-tőnek és nagylelkűnek nevez, a' háboruzásnak mind megkezdő, mind merész, mind a' vakmerő Hanniballal szem-közt vakmerő modorában, a' legszebb mozdulatokat tette: míg Fabius, régi elvéhez híven, azt remélte, hogy, ha Han-nibalt senki sem bántaná, sem nem ingerlené, maga magát emésztené fel és pusztítaná el, 's a' küzdőnek teste szerint, melly ha ereje túlfeszítették: elbádjad, csakhamar elvesztené hatalmát. Ezért nevezték őt, mint Posidonius mondja, a' romaiak, vértnek, Marcellust pedig fegyvernek: 's hogy Fabius Marcellus' modorával összeolvadt állhatatossága és ova-tossága mentette legyen meg Romát. Valahányszor Hannibal az egyikkel mint sebesen iramló folyammal ütközött össze, az hadának egy-egy részét mosta el, míg a' másik lassú és gyaníthatlan folyásával alattomban nyaldosott és hordott el be-lőle: 's végre olly szorultságba jött, hogy Marcellussal szem-közt a' verekedést unta meg, Fabiustól pedig nem verekedve is félt. Mert az egész háború alatt nagyobbára ezekkel volt dolga, akár mint praetorokkal, akár mint proconsulokkal, akár mint consulokkal, már a' miknek választva voltak: mert hiszen mindenikök ötször volt consul. Ámde Marcellust, ötöd-izbeni consulsága alatt, lesbe csalván megölte; míg Fabiu-son minden, annyiszor megkisértett csele és kísértése sem fogott; egyszer azonban kevésben mult, hogy rá nem szedte 's tönkre nem juttatta. Egy Metopontum' nagyai és előke-lői' nevében irt levelet küldvén ugyanis Fabiusnak, hogy, ha eljöne, a' város megadná magát, 's hogy e' tervnek ré-szesei eljövetelét 's megjelenését közelben fognák el-várni. Ezen levél megingatá Fabiust 's a' sereg' egy ré-szével éjente fel akart kerekedni: de a' jelek nem levén kedvezők, ismét abban hagyta, 's nem sokára kísült, hogy a' levél álnokul volt Hannibaltól hozzája intézve, 's hogy ez a' város mellett leselkedett utána. Ebben csakugyan az iste-nek' kegyelme látható.

XX. A' városok' elszakadásait és a' szövetségesek' láza-dásait, nem minden gyanúnak elősorolásával 's a' gyanúsok

iránti mindenkori nehezteléssel, hanem inkább szelid és gyengéd bánásmóddal vélte elháríthatni és szemérmesség által visszatartani. Egy marsusi, bátorság és nemességre nézve a' szövetséges hadaknál legelső bajnoknak, midőn ennek a' táborban ejtett lázító beszédeit megtudá, a' helyett hogy őt még jobban ingerlené, mint mondják, a' méltánytalanságot, mellyel elmellőztetett, bevallván azt jegyzé legyen meg, miként ezuttal a' hadnagyokat okozza, hogy a' kitüntetéssel inkább kedvezés mint érdem szerint osztogatják; jövőre ellenben őt fogja okolni, ha szólni 's minden ügyében hozzá folyamodni nem fog. Ezzel paripát ajándékozott neki 's az egyéb diszjelekkel felékesíté, úgy hogy az ember e' pillanattól fogva a' leghívebb és ragaszkodóbb maradt. Mert visszásnak tartá, hogy holott a' lovaglás' és vadászat' barátai, gond, szoktatás és nevelés által szeretik inkább az állatok' akaratosságát, vadságát és konokságát megszelidíteni hogysen korbács és láncok által: az embereket intéző, a' javítás' velejét ne a' szívessegekben és szelidségben helyezze, hanem zordonabbul 's vadabbul bánják velők, mint hánik a' kertész a' vad fige, körte- és olajfákkal, mellyeket szelidekké tesz és nemesítget. — Más ízben hírvül vivén neki a' hadnagyok, hogy egy lukani gyakran el-elesap a' táborból és elhagyja helyét. Fábíus kérdezé, hogyan ismernék különben az embert, mire egyetemben az levén a' válasz, hogy olly vitéz nem egy könnyen volna valahol kapható, egyszersmind vitézsége- és tetteiből példák adatván elő, leánynyali szerelmeskedésében találta, kihez mindenkor nagy veszedelem közt távolra a' tábortól el-eljárogatott. Elfogatván tehát, annak tudta nélkül a' leányt, elrejtette sátorában azt, 's külön hívatván magához a' lukanit: »Tudva van — úgy mond — hogy te a' romaiak' szokása és törvénye ellen éjente a' tábort elhagyogatsz; de tudom azt is, hogy különben jól viselted magadat. Derék tetteidért tehát ezennel megbocsátom vétségedet, de jövőre felvigyázat alá állítalak.» 'S míg a' vitéz bámultan állana, kivezeté a' leányt 's ezen szavakkal adta át neki: »Ő fog kezeskedni a' felől, hogy a' táborban megmaradsz, te pedig tettel bizonyítandod be, vajjon nem

más valami véttség miatt hagyád-e el a' táhort, a' szerelem 's a' leány pedig csak ürügy valának." Ezekről ezeket beszélék.

XXI. Az árulás által bevett Tarentumot, illetéknépen szerezte vissza. Egy fiatal tarentini szolgált volt seregénél, kinek Tarentben egy őt nagyon hűségesen és gyengéden szerető huga volt. Ezt pedig egy Brettius nevű férfiú szereté, Hannibaltól a' városnak őrizetére rendeltettek feje. E' körülményre építé Tarentinus tettének reményét, ki Fabius' tudtával a' városba bocsáttaték, noha azt hírlélék, hogy hugához szökött legyen. Az első napók multak, 's Brettius, azon hiszemben, hogy a' lány' testvére mitsem tud, ottbón aluvék. Utóbb megszólítja a' fiatal ember: „Nagyon sokat beszéltek egy viszonyról, melyben a' hatalmasok' és nagyok' egyikével állottál legyen. Ki az? Csak ha tekintete, mint mondatik felőle, és vitéz neve van, a' mindent összevegyítő háború a' származással keveset törődik; a' szükség pedig a' vétket is menti, sőt szerencse oly időben, hol a' törvény gyenge, az erőszakoskodónak nyomását a' lehetőség könnyen érzeni." Erre a' leány elküld Brettiusért és megismerteti azt testvérével: minthogy pedig ez kívánságait teljesíteni igyekvék 's bugát az idegen iránt nagyobb hajlandóság- és szívességre látszék ösztönözni akarni, mint előbb történt; nem sokára oly bizodalmasok lettek, hogy nem volt nehéz, a' szerelmes zsoldost, Fabius' nevében neki ígért nagy jutalom' reményével is, más gondolatokra birnia.

Igy írnak ezek felől csaknem minden írók, csakhogy azt mondják némellyek, hogy a' leány, ki Brettiumot árulóvá tevő, nem tarenti, hanem bruttiumi születésű 's Fabiusnak volt legyen ágyasa, ki megtudván, hogy a' bruttiusok' vezére földie és ismerőse, ezt Fabiusnak bementa, 's ez egy találkozásakor, melyet a' leány a' várfal alatt eszközölt, a' férfit rábeszélvén árulásra bírta legyen.

XXII. Míg ezek itt terveztetnek, Fabius azon mesterkedvén: hogyan húzza-vonja ide 's tova Hannibalt, elküldött a' regiumban levő őrsereghez, hogy a' brettiusok' határába ütnének be és Kauloniát szállanak meg 's teljes erővel ostromlanak mind a' nyolcezeren, de, kik nagyobbbrészt szöke-

vények, és a' Marcellus Siciliából hozta becsstelenek' sőpre-
déke voltak, kiknek vesztesége, az álladalomnak legkisebb
fájdalmat vagy kárt sem okozhatott. Azt remélte ugyanis, hogy
Hannibalt, ha ezeket mintegy csalókaétkül oda dobja nekik,
Tarentumtól elcsalhatja; a' mi meg is történt. Mert Hannibal fel-
kerekedvén seregével tüstént elsietett üzőbe yenni azokat. Hato-
dik napon pedig, miután Fabius Tarentumot ostrom alá vevé,
éjente eljőve hozzá a' Bruttiuszal huga' segedelmével egyet-
értő ifjú, 's tudta igen körülményesen 's megtartotta a' helyet
is, hol az őrt álló Bruttius az ostromlóknak rést és szabad
bemenetet nyitni kész. De Fabius nem csak ezen áruláshoz
kapcsolá a' dolog' sikerét; hanem míg magá' ama' helyen bé-
kén maradott, a' sereg' egyéb része a' várost nagy láрма és
robogás közt, mind száraz, mind tengeri részről megtámadá,
's midőn a' tarentumiak' legnagyobb része segedelemre 's a' fal-
ra hágók' visszatartóztatására sietének, ekkor jelenté ki Bret-
tius Fabiusnak az időpontot, ki a' létrákon fel győzelmesen
tért be a' városba. Itt azonban dicsőség' szomján, mint lát-
szik, diadalmaskodni nem bírt, hanem legelőbb is a' bruttiu-
sokat ölette meg, hogy az árulás, mellyel a' várost bevette,
napvilágra ne jőjön. De a' mellett, hogy czélját elhibázá,
még hűtlenség- és kegyetlenséggel is vádoltatott. De sokan
vesztek el tarentumiak is: rabszolgáikül harmincezeren adat-
tak el, 's a' hadi nép kizsákmányolta a' várost: a' nyilván-
os kincstárba is háromezer talentom folyt be. Mi alatt
minden elhordatnék és elhajatnék, Fabius, megkérdetvén az
irnoktól, mit parancsol az istenekkel? (így nevezte az ember
a' képeket és szobrokat) így válaszolt: Hagyjuk az isteneket
haragjokban a' tarentumiaknak. Mindazonáltal Herkules' collos-
sát Tarentból a' Capitoliumra ülteté át, és saját ércz lovag-
szobrát melléje állitá, miben sokkal kevesebb izlést tanúsított
mint Marcellus, vagyis inkább épen annak műveltsége és em-
berszeretete felől tett tanúságot, a' mint ezen férfi' életében
olvasható.

XXIII. Mondják, hogy a' sietve siető Hannibal csak
negyven stadiummal késett el 's hallhatólag nyilvánította le-
gyen: »Avvagy a' romaiak is egy másik Hannibatra tet-

tek-e szert, mert úgy vesztjük el Tarentumot, a' mint kaptuk volt; egyszersmind most nyilvánítá legelőször barátai előtt, hogy valamint eleitől fogva nehéznek, úgy most épen lehetlennének tartja, Italiát a' jelen eszközökkel meghódítani. Ez volt a' második triumph, az elsőnél fényesebb, melyet Fabius tartott, miután mint derék küzdő megbirkózott Hanniballal, 's annak tőrei, mint egy pár nem erősen összekulcsolt kéz közül, könnyű szerével kioldozkodott. Mert míg hatalmának egy része a' dobzódás- és bővelkedésben puhult el, másikat a' szünetlen csaták meríték ki és juttaták tönkre.

Marcus Licius volt Tarentumban a' parancsnok, midőn a' város Hannibal kezére jutott; azonban a' vár birtokában elűzetlenül megmaradt, mindaddig, míg a' város ismét a' romaiaknak jutott. Ezt boszontá, hogy Fabius annyira dicsőíttetnék, 's a' tanácsban az irigység és a' féltékenység egyszer úgy elragadák, miszerint nyilvánítaná, hogy Tarentum meghódítását nem Fabiusnak, hanem öneki kelljen tulajdonítani. Mire Fabius mosolyogva: „igazad van — úgymond — mert ha te el nem vesztetted, én vissza nem nyerhetem vala a' várost.”

XXIV. A' romaiak pedig valamint általában kitünőleg ragaszkodtak Fabiushoz, úgy fiát is consullá tevék. Ki is átvévén a' consulságot, midőn a' hadi ügyekben hivataloskodnék, atyja, már vagy öregség 's gyengeség miatt, vagy mivel fiát kísértetni akarta, lóháton járult a' köröskörül álló egybegyűltekhöz. Mit azonban távolról meglátván az ifjú, nem tűrhette, hanem hirtort küldvén el megparancsolá apjának, hogy szálljon le 's maga lábain jöjjen el, ha valamit a' felsőségtől kérni akar. Melly rendelkezés a' többieket boszontá 's hallgatagon néztek fel Fabiushoz, kinek dicsősége illy méltatlannúl sértetnék. Ámde ez maga tüstént leszállott, inkább futva mint lépdelve sietett fia' karjai közé, 's e' szavakkal csókoltá meg őt: „Helyesen gondolkodol és cselekszel, fiam, hogy érzed, kik felett uralkodol, és melly hivatalnak méltóságát vállaltad magadra. Így volt nálunk és a' régi ősapánál is, Roma' dicsőítésében a' hazának becsülete mindig előbbre való, mint szülőink és gyermekeink.”

'S csakugyan Fabius' ösatya, mint mondják, egy igen dicsőséges és hatalmas romai, őt izben volt consul, és a' legnagyobb háborúk után a' legfényesebb győzelmi meneteket tartá, és mégis fiával, mint akkori consullal, mint altábornok ment el a' háborúba, 's a' győzelmi menetben is, míg az négyesben kocsizott, ő lóháton a' többiekkel követé, telve örvendetes büszkeséggel, hogy ő, mint fiának ura, 's Romának valóra és névre nézve legnagyobb polgára, a' törvény 's az uralkodó alá helyezi magát. Amá férfiban egyébiránt nem egyedül ez volt a' csodálatra méltó. Fabiusnak azonban elhalt a' fia; 's ő ezen balesetet mint okos ember és becsületes atya mérséklettel viselé, sőt még az emlékbeszédet is, melly az előkelőbbek' temetkezésénél a' rokonság által végeztetik, maga tartá a' terén és leirván e' beszédet, kiadá.

XXV. Miután pedig Scipio Cornelius Hispaniába küldetvén a' karthagoiakat kiűzte, sok ütközetben győzván rajtok, és sokféle népeket és nagy városokat és fényes tetteket szerezvén Romának, otthon mint senki más, bőséges elismerés és dicsőségben részesült; 's már consullá is levén 's érezvén, hogy a' nép nagy tettet áhít és vár tőle, kopott és öreges vállalatnak tartván Hanniballal otthon ütközni meg, ellenben Carthagot és Afrikát fegyverek' és seregek' árjával sebtében elpusztítani, 's Italiából a' háborút oda szándékozván átszállítani 's e' végre teljes hévvel lelkesíté a' népet; Fabius száz meg száz félelembe ejté a' várost, mintha ezen tapasztalatlan fiatal embertől a' legvégső 's legnagyobb veszélyhe ragadtatná magát, sem szót, sem cselekedetet nem kimélvén lebeszélni a' polgárokat, a' tanácsot részére is hódítá, de a' népnek úgy látszott, hogy Scipiót szerencsés pályájában irigységből kívánja feltartóztatni, attól tartván, hogy, ha ennek valami nagyot és fényeset sikerülne véghez vinni 's az ellenséget vagy egészen semmivé tenni, vagy Italiából kiűzni fogná, ő az ő késedelmes háborúskodásával pusztán és henyén maradjon. Ugy látszik, hogy Fabius az ellenmondásban eleinte mély előrelátás- és óvatosságból indult ki, megijedvén a' merény' nagyságától: de dicsőségi félté-

kenységében és vetekedésében, mellyel Scipio' növekedését gátlandó vala, túlhajtotta magát és messze vitte a' dolgot; mert hiszen Crassust Scipio' consultársát is rávette, hogy ne adná át neki a' hadvezérséget 's ne engedjen neki, hanem ha épen kellene, maga szállítaná át Carthagoba a' hadat; valamint hogy pénzt sem engedett szavaztatni a' háborúra. Scipio azonban, látván, hogy maga kénytelen pénzt szerezni, azt a' hetruriai városoktól vett fel, kik külön viszonyoknál fogva szolgálatára készen valának; Crassust pedig, ki a' kozódásoknak nem, hanem a' békének volt barátja, nem csak természeti hajlama, hanem mint főpapot a' vallási törvény is, otthon tartóztaták.

XXVI. És viszont más úton találkozandó Fabius Scipioval, a' vele kiindulandó ifjúság' lelkesedését hűtögette, és visszatartá őket, a' tanács- és népgyűlésekben azt kiáltván, miszerint nemcsak hogy Scipio maga fut el Hannibal elől, hanem a' hátralevő sereget is vevén vele Italiából elevez, kecsegtetvén és hitegetvén az ifjúságot, elhagynia szülőit, nejeit és a' várost, mellynek kapui előtt hatalmasan és le nem győzten hever még az ellenség. Hasonló beszédekkel annyira ráijesztett a' romaiakra, hogy Scipionak csak a' Siciiliában fekvő hadakat adták át, a' vele Hispániában voltak közül pedig csak háromszázat, kikben legtöbbet bízott, engedtek magával vinnie. Ezekben ugyan úgy látszik, hogy Fabius' természetéhez híven járt el. De a' midőn Scipionak Afrikába lett átevezése után tüstént csodatettei nagyságra és szépségre nézve mindent felülmuló művei üzentettek meg Romába, és a' hírnek tanúságaúl sok zsákmány és Numidia' békóba vert királya érkezett, és két tábornak egy időbeni porrá égetése és sok ember, és sok fegyver és sok lónak vesztesége, mellyek együtt égtek el; midőn követek jelentek meg Carthagoból Hannibalnál, őt visszahívók és kérők, hogy elérhetlen reményeit áldozná fel és segítne otthon; Romában pedig Scipio hangzanék dicső tettei miatt minden ajkakon: — ekkor Fabius utódot kívánt Scipionak küldetni, semmi más okot nem hozván fel, mint ama' mindennaposat emlegetvén, miszerint nem bátorságos egy ember' szerencsés-

jére olly nagy ügyeket bízni; mert nehezen fog a' szerenese mindig hű maradni hozzá", de a' mi által megbotránkoztatott sokakat, mint mogorva és feddőző vagy az öregség által minden bátorság- és reményből kivetkeztetett 's Hannibaltól végkép elvakított ember. Mert az ellenséges hadaknak Italiából elútaza után sem engedé a' polgárok' örvendés és bizodalmas bátorságát bántatlanul megszilárdulni, hanem még csak most rajzoló a' város' állapotját, mint a' legvégső veszedelembé forgót; mert még súlyosabban esendik reájok Afrikában Carthago előtt Hannibal, és Scipio még sok hadvezér, dictator' és consul' vérétől meleg sereggel találkozandik. Ezekkel a' várost újra úgy megijesztette, hogy kiki azt hitte, miként a' háborúnak Afrikába szállítása által, a' veszedelem' közelebb jutott legyen Romához.

XXVII. Ámde Scipio, nem sok idő múlva, diadalmasan győzvén meg ütközetben Hannibalt és az elnyomott Carthagónak porba tapodván megdöntötte kevelységét, minden reményen kívül nagy örömet szerzett a' polgároknak 's az uralkodói hatalmat mint igazán

„Sok vésztől ingatottat, újra építé.“

De Fabius Maximus a' háború' végét élve nem érte meg, sem Hannibal' lealáztatását nem hallotta, sem hazájának nem látta nagy és szilárd boldogságát, hanem melly időtájban Hannibal Italiát elhagyá, betegségbe esvén meghalt. Epaminondast ugyan a' thebaiak közkölségen temették el, szegénysége miatt, mellyet a' férfi hagyott volt, mert a' mint hírlik, semmi sem találatott halála után házánál egy vas nyárson kívül. Fabiust pedig a' romaiak közkölségen nem temeték ugyan, de a' mennyiben kiki a' legcsekélyebb pénzzemmel járult hozzá, nem mintha szűkölködését akarná pótolni, hanem hogy mint atyját a' nép temethesse el, halála, életét illető tiszteletben 's dicsőségben részesült.

Perikles és Fabius Maximus egybevetése.

I. Ilyen volna tehát az ezen férfiak' életének leírása. Minthogy pedig mind a' politikai mind a' hadi erénynek sok és szép példáit hagyták hátra mindenikök, hadi tetteiknél legelőször is azt vesszszük tekintetbe, hogy Periklesnek, midőn a' közügyeket vezérlé, olly néppel volt dolga, melly ügyeire nézve a' lehető legnagyobb sükerrel bírt 's maga is a' legvirágzóbb levén, 's javakban szerfelett bővelkedvén, úgy látszik, hogy őt a' közszerencse és közbatalom tartá vala meg a' bátorság' fokán állhatatosan; ellenben Fabius' tettei, ki a' leggyalázat- és veszélyteljesebb időkben vevén át a' köztársaság' kormányát, az ügyeknek nem kedvező állását tarták meg bátorságban, hanem a' már veszélyes állapotot jobbra változtatták át. Aztán Periklesnek, Kimon' szerencsés vállalatai, Myronides és Leokrates' trophaei és Tolmides' hoszszas szerencsével viselt fegyverei, több alkalmat adtak hadvezersége alatt a' városnak ünnepi játékokat és lakomákat készítenie, mint azt a' fegyverekkel öregbitenie vagy védelmeznie; míglen Fabius' mindenütt hadvezérek' és hadnagyok' futamodását és veszedelmét, öldöklését és halálát, seregek' csontjaival behintett tavakat, réteket és erdőket, 's egész a' tengerig vérrel és holtakkal hemplygő folyamokat látván lelkének erős alapu szilárdságában a' városnak biztos támaszt nyújtott, és előbbi vétkek által okozott hanyatlásában végkép elmerülni nem hagyá. Ugy látszhatik ugyan, hogy kevesebbé bajos a' csapások által megtört és az okos szónak befogadására a' szükség által kényszerített várost intézni, mint az ügyeinek szerencses menete által felfuvalkodott pajzán népnek féken tartani vaktságát és vakmerőségét. Pedig ez azon modor, mellyel

Perikles hatalmába keríté az athenieket. Ámde a' szenvedéseknek nagysága és száma, melly akkor időben nehezült volt Romára, nagy és győzhetlen lelkű férfinak jellemzik azt, kit azok el nem rettentének, sem rendéből ki nem vettenek.

II. Valamint a' Perikles által meghódított Samos Tarentum' bevételeét úgy éri fel Euboea, ha mindjárt Capua önkényt hódolt is Fulvius és Appius consuloknak, a' campaniai városokat. Igaz, hogy ütközet általi csatát Fabius nem igen nyert, kivéve azt, mellyben az első triumphust szerzé, míg ellenben Perikles kilenczszer diadalmaskodott az ellenségén vizen 's szárazon. De ismét Periklesnek egy hasonló tette sem említették ahhoz, mellyel Fabius Minuciuszt elragadá Hannibaltól, és egy egész sereg romait megmentett, — igazán dicsőséges tett, egyszersmind vitézsége', belátása' és nemeslelkűsége' tanúja. És viszont Periklesről csak egy olly halogást sem tudunk, millyet Fabius követett el, midőn Hannibaltól az ökrökkel annyira rászédette magát, hogy az önkényt és szerencsés eset által a' szorosba jutott ellenséget, éjjel, a' nélkül hogy észre venné, nappal tehetetlenül, későn jövéni észre; és midőn már elérte, elég gyenge, átsurranni engedé.

Ha továbbá a' derék hadvezérnek nem csak a' jelent kell használnia, hanem a' jövőndőt is igazán megítélni tudnia, Athenre nézve a' háborúnak olly vége lett, millyet Perikles előre megjövendőlt: mivel sokat mertek, lett semmivé hatalmok; ellenben Roma, Fabius tanácsa' ellenére küldvén Carthagoba Scipiot, nem a' szerencse, hanem az ellenséget megverő hadvezérnek bölcsesége és bátorsága által lett teljesen nyertes. És így amannak hazája' szerencsétlensége tesz tanúbizonyságot, hogy jól látott, míg ezt a' süker teljes vaksággal vádolja. Ámde a' kedvező pillanatot himezés-hámozás által elszalasztani, a' hadvezérnél szinte olly nagy hiba, mintha meggondolatlanul kárba keveredik. A' járatlanság az, mi kétségen kívül vagy vakmerővé, vagy csüggeteggé tesz. Ennyit a' hadi viszonyokról.

III. Periklesre mint ország' emberére nézve a' háború nagy szemrehányás, mert azt mondják, hogy lakedaimo-

niak' irányábani megátalkodott engedetlensége okozta legyen azt. Azt tartom azonban, hogy Fabius is semmiben sem fogott volna a' carthagoiaknak engedni, hanem vitézül fogott volna megmérkőzni az uralkodás miatt. Ámde Fabiusnak türelme és jósága Minucius' irányában megszegyeníti Perikles' pártoskodását Kimon és Thukydides' ellenében, ki ezen jeles és nemes származású férfiakat inségbe és tízéves számkivetésbe kergeté. De igaz, hogy Perikles' hatalma és ereje nagyobb is volt : azért nem is engedé csak egy hadvezérnek is, hogy ferde tanácsokkal veszélyeztesse a' hazát ; csak Tolmides játszá ki befolyását és erővel veré vissza őt, no de ez a' boeotiak elleni csatájában meg is lakolt ; a' többiek az ő legfőbb hatalma előtt meghajoltak és az ő véleményéhez alkalmazkodtak sorról sorra. Fabius pedig bármilly ovatos volt legyen is maga, és soha meg nem rendülő, de kitűnik, hogy mások' hatalmának fékezésében képességgel nem bírt. Mert soha a' romaiak, ha nálok Fabius olly tekintetben áll, millyenben az athenieknél Perikles, olly nagy inségre nem jutottak volna.

Mindenik a' pénzszereteten túlemelkedettnek bizonyítja be magát, az hogy semmit el nem fogadott a' neki adóktól, ez a' szűkölködők' tetemes segedelmezése által, a' hadi foglyokat saját pénzén váltván meg. Ez egyébiránt nem sok volt, hanem mintegy hat talentom ; Periklesről pedig el sem lehetne igazán mondani, mennyit húzhatott volna a' szövetségesektől és királyoktól, és mennyire meggazdagodhatott volna, míg minden hasonló kísértet mellett a' legfeddhetlenebb 's legtisztább maradt. És valóban a' művek', templomok' és díszépületek' nagyságával, mellyekkel Perikles Athent felékesíté, együtt véve mind az nem mérkőzhetik, mit Roma a' császárok előtt mint dicsőt mutathatott fel, sőt inkább ezekkel szemközt, amazok, mind a' készítés' nagyszerűsége, mind a' magas izlés' tekintetében egybehasonlíthatlan elsőséggel bírnak.

Jegyzetek.

Theseus.

II. 1) Valamint a' földleirók, őt *ἰστοροί*ól.

A' történetírás a' régieknél szoros összeköttetésben adatott elő a' földleirással, melyet méltán a' történetek' szövétnekének neveztek. Azért a' legrégibb történeti munkák nem épen hasonlatlanok az utazásokhoz, mint egy részről még Herodot' munkái tanúsítják 's az, hogy a' régiek történeti ismeretségeket többnyire utazásokon gyűjték 's gazdagították. De a' görög *ἰστορίαι* is ezen tettele mellett szól, mely tudakozódni, kémlelni, kinyomozni, azután valami kinyomoztatott, közleni, elbeszélni, jelent. A' legmértöbb nézetet a' földleirás' lénye- 's magash' címéről Strabo' első könyvében olvashatjuk. A' földleirásnak tudományos meghatározásában az első érdem Eratosthenest illeti.

2) Sossius Senecio egy előkelő romai, kinek Plutarch több irományait ajánlotta, többek közt: Demosthenes' és Dion' életét. Nerva alatt egyszer, Traián alatt kétszer vala consul. Ij. Plinius neki ír a' 1-ső könyve' 13-dik levelét.

3) Rajzaik, az eredeti szerint τῶν πινάκων, azaz: *γραφῶν* — földrajzok, millyeket már jóllehet tökéletleneket, régen birtak. A' legelsőket némellyek az egyiptomi királynak, Sesostrisnak, tulajdonítják. Strabo 1. 17. szerint Anaximander Milesiából készíté az első földrajzokat.

4) Vízetlen homoksivatagok, görögül, *θίνας ἄνυδροι* Libya' homokpusztái, mint Apolloniosnál 4, 1884. *θίνας λιβύης ἐρημοί*.

Kinyomozhatlan mocsár, *πηλὸς αὔδρης*, az atlanti Ocean, melly Plato szerint Timaeusban behajózhatlan mocsárnak tartatott. Skyta havas *Σκυθικὸν κρύος*, *Σκυθία διὰ κρύος ἐρήμη* helyett. Értetik pedig alatta a' térség a' Kaspi-tengeren túl, melyet az örökös hó és hideg miatt hasznavehetetlennek tartottak. L. Plin. H. N. 6. 17. Aeshyl. Prometh. v. 2. *ἄβαρος ἐρημία*. Aristoph. Acharn. v. 704. *Σκυθῶν ἐρημία*. Hor. od. 4, 5. 25. Quis Parthum paveat? quis gelidum Scythem? Már sok előbbi magyarázók helyesen jegyzék meg, hogy Plutarch a' kifejezéseket: a' túlfekvők vízetlen és vadlakta stb, régi költöktől vette.

5) Kalandos, Tragiai, a' régieknél a' túlságosról, a' fenhangúró, a' valódság' törvényeit meghaladóóról mondatik. Cic. d. orat. 1, 50. Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor. Liv. I. Tulit enim et Romana regia tragici sceleris exemplum.

6) Plutarch itt Aeschylus' közismeretű munkájából: ἐπὶ ἐπὶ θή-
βας többet összekapcsolt, névszerint a' 397—398. és a' 437. verseket.

7) A' győzhetlen 's nagydicű, igen válogatott 's a' képzeletet, mely a' két világhírű városokról terjedezett, igen helyesen bélyegző kifejezések. Így mondja Cicero pr. Flacco. 26: de Atheniensium urbis possessione propter pulchritudinem etiam inter Deos certamen proditum est: quae vetustate ea est, ut ipsa ex sese suos cives genuisse dicatur (ἀνιρόχθονες) — auctoritate autem tanta est, ut iam fractum prope ac debilitatum Graeciae nomen huius urbis laude nitatur.

8) Olvasók ἀποραιῶν. Hol mi olvasásról beszélünk, a' régiek hallásról beszéltek, mivel nem magok olvastak, hanem magoknak elő-
olvasattak 's erre különös rabszolgákat (ἀναγνώσται) használtak. Azért viseli Plutarch' irománya is a' költők' olvasásáról e' czímet: περὶ τοῦ ἀκούειν. L. Krebs' jegyzeteit ezen irományhoz. Οἱ ἀκούοντες tehát gyakran olvasók, előolvasók.

II. 1) Mindenik harczban erős stb olvasható ezen sor Hom. II. η, 328. mely ugyanannál Agamemnon' dicséretére emlékeztet.

Ἀμφότερον βασιλεὺς ἰσχυρὸς κρατερὸς δαίχημής,

mit Sokrates Xen. memor. 3, 2. fejteget 's miben a' régiek' véleménye szerint a' vitéz' minden érdeme állott. Plutarch tehát azt akarja mondani: mindketten első rangú vitézek valának. Virgilius ellenben Aen. 11, 338. Drancesről mondja: sed frigida bello Dextera, consiliis habitus non futilis auctor.

2) Rokonaik elleni vétség. Ar eredetiben νέμειν áll, mi különbözőleg magyaráztatik. Némelyek szerint: vétség családja iránt, 's akkor úgy értetik, hogy Theseus oka atyja, Aegeus' és fia, Hippolytos', halálának, Romulus pedig testvérét ölte meg. Mások szerint: invidia popularis, harag, gyűlölet a' népnél, polgártársainál, mellynek az uralkodó könnyen ki van téve; miért is Seneca Hercul. Fur. 353. Ars prima regni, posse te invidiam pati. Nehéz meghatározni, mellyik kitétel jobb. Az első azonban alkalmasnak látszik.

III. 1) Erechtheus vagy Erichthonios, ki a' monda szerint 50 esztendeig uralkodott, Kekrops után az atheniek' hatodik királya vala, Vulkannak és a' földnek fia. Mózes' idejében élt. Az atheniek róla Erechtidáknak neveztették. A' nemzetségi ág következő: I. Erechtheus, I. Pandion, II. Erechtheus, II. Kekrops, II. Pandion, Aegeus, Theseus.

2) Földszülöttek. Az eredeti szerint αἰόχθονας, kik mint magából a' földből származottak' tekintetének; mivel eredetük mint bevándorlott gyarmatosoké nem vala kinyomozható. Ez különös elsőség volt, melly főleg az athenieknek tulajdonított. L. Plat. Menex. 237. I. Steph. kiad. — Theseus tehát régi nemzetségből származott.

3) Pelopida. Igy mind a' két részről hasoneredetű, ingenuus vala. A' régiek illy nemes származásra sokat tartottak, még erkölcsi tekintetben is, 's azt mindig kitüntették, mint Cicero egy töredékben mondja: Vera nobilitas magnam vim habet, és Eurip. Hek. 377—379.

Δεινὸς χαρακτήρ καὶ πρῶτος ἐν βροτοῖς
'Εσθλὸν γενέσθαι, κατὰ μείζον ἐρχεται
Τῆς εὐγενείας ὄνομα τοῖσιν ἀξίοις.

MagaPelops Tantalusnak, Phrygia' királyának fia volt. Anyja különbözőleg neveztetik 's csodás regéjét szinte különbözőleg ékesítik ki. Elisbe szakadt, hol Hypodamiát, Oenomaos' leányát nősze 's Elisben király, számos szerencsés győzelmek után pedig több tartományokban uralkodó lón 's Peloponnes tőle vette nevét. Egy nevezetesebb megjegyzés Pind. Olymp. 1. és 9. áll felőle. Sok híres gyermekei valának. Leányai közül alább VII. Lysidike említetik, ki Nestorhoz, Perseus' egyik fiához ment férjhez, Nikippe pedig Stheneloshoz. Fiai közül jelesek: Atreus, utóbb király Argosban; Thyestes, utóbb király Mykaeneben, és Pittheus, utóbb király Troizenionban.

4) Troizenion. Régi város Argoli-ban, keleti részén Peloponnesnek, Pausan. 2, 30. szerint Troizen által alapítva, ki a' Troizene, Hyperaea és Anthea régi városokat egybekapcsolá. A' régiek szeretik a' népek' 's város lakosok' neveit az országok' és városok' nevei helyett írni. Pausanias az idézett helyen azt beszéli, hogy Pittheus Troizenionban a' Musák' egyházában az ékesszólást tanította 's erről egy könyvet is írt légyen.

5) Illő légyen sat. Ezen vers' értelmét különbözőleg fogták fel. De mégis, úgy látszik, legjobb az összefüggést megtartani, mellyben Aristoteles Ethic. 9, 1. versre czéloz. Ott tudnillik az ígért díj' megfizetéséről 's az ígéretekéről van szó, hol az értelmet Muretus, véleményünk szerint, igen helyesen terjeszti elő, mondván: Et iam si cum amico aliquid negotii contrahas, fac ut tibi prius conveniat cum eo et dicat, quam mercedem sibi satisfactorum putet, quanto contentus futurus sit.

6) Aristoteles azt állítja. Az egész arra czéloz, hogy Aristoteles is Pittheust tartá ezen vers' szerzőjének. Mert Aristoteles és Euripides nyilván ellenkeznek egymással, az, mint a' ki Pittheusnak gnomákat és főleg ezt is tulajdonítja; ez, mint tanúja a' nagy hírnek, mellyet szerzett. Hogy ez Aristoteles' idézett pontjában nem találkozik, legalább nem ok, ezen közellévő magyarázatot elvetni, hanem Plutarch egy illy nyilván tanúbizonyságra más elveszett Aristotelesi irományban hivatkozhatik, 's véleményünk szerint nem hihetetlen, mire Heeren is

de fontibus et auctoritate vitarum parallelarum Plutarchi 19, 1. czéloz, hogy ezt Aristoteles az elveszett 158 könyvek' egyikében mondá, melyeket Diogen. Laert. 5, 1, 12. szerint a' czím alatt, *περὶ πολιτικοῦ* összeirt. Tán Plutarch Píttheu-ról szólván, Aristoteles' és Eurípides' tanúbizonyságát gnomonológiájára és hírére íranyozza.

7) A' tömlő sat. Ezen jóslatot a' régiek gyakran majd szóról szóra idézik, majd pedig ráczéloznak, mint Euríp. Med. 679. Muret. Var. lect. 3, 17. közelebb vizsgálja, a' kinyuló láb az eredeti szerint *προῦχον ποῦς* itt a' férfi szeméremtag. Az értelem: míg Athenbe nem érsz, nővel ne közösülj.

8) Pallantidák. Pallasnak, Aegeus' testvérének fiai, kik közt 's testvérei Aegeus, Lykos, és Nisos között Attika felosztva volt. Pallast és 50 fiait megölte utóbb Theseus. L. XIII.

IV. 1) A' tulajdon neveknek a' régieknél mindannyinak vala bizonyos, meghatározott jelentése 's többnyire a' környülményektől, melyekben a' születés történt, vagy testi sáajáságoktól vétettek. Így neveztetett Oedypus a' daganatról, mely következménye volt lábai' megbékóztatásának; Plato — *πλάτος* — széles homloka, vagy széles vállairól. Ez a' szónyomozóknak számtalan önkényű szójátékokra adott alkalmat; péld. midőn Cicero cicer-től származtatik. Itt Theseus *θεσθαί*-től (*τίθημι*) származtatik 's az állítmány áll, hogy nevét vagy tústént nyerte, mivel az ismertető jelek a' szikla alá valának letéve, vagy később, mivel Aegeus által fiúvá fogadtatott; mely két jelentés ama' szóban foglaltatik, különben nem olly ritkaság, hogy személyek bizonyos, meghatározott körülményekről neveztetnek, péld. Valerius Publicola és mások.

2) Felügyelője és nevelője sat. A' rabszolga, ki a' görögök-nél és romaiaknál a' fiúra erkölcsileg ügyelt 's *παιδαγωγός*-nak neveztetett, mivel az ifjú növendéket mindenütt kísérni 's őt főleg a' szép ifjak' kedvellőitől 's ezek' leselkedéseiktől oltalmaznia kelle; azért a' romaiaknál Custodes. L. Casaubon. ad Pers. Sat. 5, 30. A' nők körül is valának hasonló felügyelők. L. Burm. ad Prop. 3, 10, 17. Muret. ad Tac. Annal. 3, 18. Val. Flacc. 5, 356. Ezen *παιδαγωγός*-okról 's a' vigyázatról választásukban l. Quintil. inst. orat. 1, 1, 8 's következők.

3) Thesea. L. Schol. ad Aristoph. Plut. v. 626. — ünnep Theseus' tiszteletére, mely minden hónap' 8-án tartatott 's mellyen a' szegényeket meg szokták vendégelni.

4) Silanion híres, képfaragó, kiről Plin. H. N. 34, 8. értekezik, valamint Parrhasius Ephesusból híres rajzoló, ki Zeuxissel vetelkedett és Sokrates' idejében élt. L. Plin. ugyanott. 35, 9.

V. 1) Azon régi szokásnak, miszerint a' haj lemetstetvén, az valamelyik istennek, különösen a' delphi Apollónak szenteltetett, okát Censorinus de die nat. 1. fejezet adja: quidam etiam pro cetera bona corporis valetudine crinem deo sacrum pascabant. L. ott Lindenb. és különösen Eustath. ad hom. II. ψ v. 145. Az eredeti szerint ἀπάγεσθαι sajátkép kitétel a' zsengék' benyújtásáról használva, a' mint alább VI.; azért csak az áldozatnál a' hajfürtről jő elő, melyet az áldozati állatról lemetstevén, elégettek, 's ez által kivégeztetését tudatták.

3) Az Abantések Euboia' szigetén laktak. Homernál II. β , 542. a' különös szokás miatt, hajokat elül lemetstzeni, ὀπιθεν κομώμεντες.

4) Archilochos Parosból, igen tisztelt és becsült költő vala, feltalálója egy különös költeménynemének, a' iamboknak, azaz, sértő gúnykölteményeknek. Kivéve néhány töredékeket, tőle már semmit nem bírnak. Horatius, ki Epist. 1, 19, 24. 25. megvallja „atque numeros, animosque sequutus Archilochi,“ mondja egyszersmind de art. poet. 79. „Archilochum proprio rabies armavit iambo.“

VI. 1) Az utak' veszélyességéről 's a' régkor' haramiáskodásáról I. Thukyd. 1, 2. Egy igen szép hely Virgilnél oktat, miként tartatott ezen durvaság a' régi vadnépeknél az erő' és férfiaság' jeléül, az igazság ellenben és nyájasság a' gyengeség' és bátortalanság' jeléül, némelly a' bölcselőkben (sophistákban) Sokrates' ideje körül részint még lelkes pártolókat is lelt. Virg. Aen. IX., 609. 's köv. az imént idézett életmódot ellenében a' trójai műveltségnek dicséri:

Omne aevum ferro teritur, versaque iuvenum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentes
Comportare juvat praedas, et vivere rapto.

2) Szemérem. Az eredeti szerint αἰδώς, mely a' régiek' erkölestanában főbb fogalom. Alatta t. i. nem annyira a' tétele (positiva) erő' értetik, erkölesileg művelni, mint inkább a' nemleges (negativa), az erkölestelentől őrizkedni 's tőle tartózkodni, általában tehát erény helyett vétetik. Azért a' iustitia-val, az erénnyel, mellyen minden erények alapulnak (L. Arist. Eth. 5, 1. Cic. off. 12, 2) gyakran összeállítatik. Platonál de leg. 12. 2. παρθένος γὰρ αἰδοῦς δίκη λέγεται καὶ ἀληθῶς εἰρηναία áll. Mindketten Zeus' trónján ültek Soph. Oed. Col. 1267. és 1381. és Tyrtaeus 3, 40. mind a' kettőt összekapcsolja, mondván: γηράσκων αὐτοῖσι μετατρέψει οὐδὲ τις αὐτὸν βλάπτειν οὔτ' αἰδοῦς οὔτε δίκης ἐθέλει. Így Hor. od. 1, 24, 6. 's köv. cui pudor, et iustitiae soror Iucrupta fides... invenient parem? Ovidiusnál Met. 1, 129. az erkölcsiség' elenyészeteről: fugere pudor verumque fidesque; és Horatiusnál 'sat. 1, 6, 82. mint foglalatja, tartalma minden erénynek: Pudicum — Qui primus virtutis honos — servavit ab omni. Non solum facto; verum opprobrio quoque turpi.

3) Hercules, mint a' jótékony hős tekintetik, ki a' legrégibb időkornak nemcsak szörnyeit ölé meg, hanem az országokat is, melyeket (Ov. Fast. 1, 541. emensus longi orbis iter. L. Virg. Aen. 6, 807. hol mint az, ki a' legtávolabb országokat látá, Bacchussal állíttatik össze) bebarangolt, minden rablásoktól megmentesíté és biztosítá. L. tetteit Luc. 5, 22. Ov. Met. 9, 170. Sen. Herc. Fur. 214. 's köv.

4) Iphitos fia Eurytosnak, Occhalia' királyának, ki Herkulest az íjászásban oktatta: Ennek egy leánya volt, Iole, kit Herkulesnek ígért, de később tőle megtagadta. Hercules ezt megboszulandó, letaszítá egy magas toronyról Tirynthben, fiát Iphitost, kívül Euritosnak Antolikos által ellopott 12 ökreit vagy kanczáit felkeresni egész Görögországot bejárta. Ezért őt az istenek örültséggel büntették meg, 's mint mondják, Merkur által rabszolgaságba Omphalenek adatott el, kinél a' hatalmas hős kénytelen vala asszonyi foglalkozásokat teljesíteni, különösen fonnai, mint Prop. 3, 11, 17. igen szendén előterjeszti: Omphale in tantum formae processit honorem, Lydia Gygæo tincta puella lacu, Ut qui pacato statuisset in orbe columnas, Tam dura traheret mollia pensa manu; és 4, 9, 47. Idem ego Sydonia feci servilia palla Officia et Lydo pensa diurna colo. Mollis et hirsutum cepit mihi fascia pectus, Et manibus duris apta puella fui. L. Brochh. ad. Ter. Eun. 5, 7, 3. Qui minus quam Hercules servivit Omphalæ. A' mondák tudnillik itt is különbözök. Herkules némelyek szerint az idézeteket mind szeretetből Omphale iránt cselekvé, mások szerint magaveté magát ezen szégyennek alá, mások szerint végtére az istenek' büntetése vala. Herkules akkoriban a' haramjákat töré meg Lydiában, ugmint Syleost és a' Kerkopákat és így Lydia biztos volt, míg Hellás' országotai felette nyugtalaníttának. Azért Pitheus megismerteti Theseust ezen haramják' legfőbbjével 's tanácsolja magát a' veszélynek ki nem tennie, hanem vízen Athenbe menni. De ő Herkulest utánóznván gyalázatosnak tartja, hogy az veszélyeket keressen, ő pedig az önmagoktól előadandókat ki- és elkerülje.

5) Miltiades.'sat. L. Plutarch Themistocles VI. Cic. Tusc. IV. 19. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, quaerentibusque respondebat: Miltiadis tropacis se e somno suscitari.

VIII. 1) Epidauria — város Argolisban, hol Aeskulap nagy tiszteletben volt, ki azért Epidauriasnak is neveztetik.

Az epidauri kígyó eléggé ismeretes.

2) Periphetes, Vulcantól Antiklaeiaiával nemzette, béna volt 's igen veszélyes haramja. A' buzgányról, fegyveréről, Ovid. Met. 7, 448. őt clavigeram vulcani prolem nevezí.

3) Elmés itt az egybehasonlítás Herkulesseel. A' mint ez az orosz-lánbört hordozna, megmutatni, milly nagy állatot ölt meg: úgy hordozá Theseus a' híres buzgányt, mint jelét legyőzhetetlenségének. A' nevesb gonosztevőkről, kiknek meggyilkolása a' következők szerint Theseus-

nak tulajdonítatik, említés áll Ovid. Met. 7, hol v. 398—453 Theseus' tettei és története magasztaltatnak.

4) Sinnis v. Sinis — *σίνας* rabolni, megfosztani, ártani — veszélyes haramja volt a' korinthis szorulatnál (Isthmos), fenyőhajtató név alatt ismeretes 's így nevezetve, mivel, a' mint Ovid. Met, 7, 440. leírja: *Qecidit ille Sinis magnis male viribus usus, Qui poterat curvare trabes (σίνας κάμπτειν)* et agebat ab alto Ad terram late sparsuras corpora pinus. Az emberek ezen módon kegyetlenül szétszakítottak. A' mint Ovid. ugyanott alább összeállítja: *Ut Sinis et Sciron et cum Polypemone natus: úgy nevezetnek Xen. Mem. 1, 1, 14. a' három emberi szörnyek Sinis, Skiron és Prokrustes egymás mellett, kiknek meggyilkolása után az idegenek és utazók bátorságban voltak.*

5) Szép és nagy sat. A' régieknél a' nagyság' fogalma a' szépség' fogalmával mindig összeesik, mert véleményök szerint, kicsiny termetek egy igen lényes tökéletesség' hijával valának. Azért már Homernál a' *καλός*; *τε μέγας*; *τε*. Így H. λ, 221. *Ἰδιόμας; Ἀντιπροβίδης; ἦϋ; τε μέγας τε*.

6) Hitét adván sat. A' régiek' véleménye szerint tudnillik a' ki egyszer esküvék, némileg mintegy megszentelt vala, 's neki nem hinni, vagy neki mit meg nem adni, még az istenek iránt is vétéknek tartatott. L. Brunk. ad Soph. Oed. 652.

7) Házasítá egybe sat. A' legrégebb időkben nem tilalmaztatott, hogy a' férjek még éltőkben átadhatnák nejüket más férjeknek; később ezen szokás igen korlátoztatott; lelünk azonban még nyomára Lucan. Phars. 2. 330. melly szerint Cato Marciát Hortensiusnak átengedi nőül.

IX. Krommyon — falu a' korinthis környékben, Strabo 8, 583. szerint, Neptun' fiáról Kromosnak nevezve, megkülönböztetvő Kréta' szigete' hasonlónevű fokától. Egy disznó nagy pusztításokat tön környékében. L. Diodor. 4, 61. Ovid. Met. 7, 435.; azért az eredeti szerint *ov γαυλον θηριον*, azaz: nem valami aljas, nem valami csekély ártalmu állat.

X. 1) Simonides Keosból, Leprepes' fia, mint elegicus az első rangú költökhöz számíttatik, született 558. 's igen késő kort ért. Mondják, az elegiának, distichonokban szerzett, ábrándos tartalmu költeménynek szorosb értelmesítése tőle származik. Ezenkívül még epigrammákat írt. Sőt mint lyrai költő is kitüntette magát hymnuszai, paeánjai, 's kisebb költeményei által. Neki tulajdoníttatik a' görög alphabet' meggazdagítása is több betűkkel, ugymint: ζ, ξ, η, ω, sőt x és ψ-vel is, nemkülönben az emletan' (Mnemonica) feltalálása. Gyakran eltévesztetik az idősb Iambographphal, Simonidessel Amorgosból, ki sokkal előbb élt 's egy költeményt *περὶ γυναικῶν* hagyott.

2) Aeakos ugyanaz, ki a' földön számtalan bebizonyított igaz-

ságossága miatt Zeustól az alvilág' bírójául rendeltetett, fia Zeusnak és Aeginának, kiről Oenone' vagy Oenopia' szigete, hol Aeakos született, későbbi nevét nyerte. L. a' magy. Ov. Met. 7, 445. Az istenektől annyira kedveltetett, hogy csupán könyörgésére megszüntették Görögországban a' szárazságot és éhséget. L. Apollod. 3, 12.

3) Istenként tiszteltetik. Pindar megénekli ezen kitüntetést. Nem. 5, 17. Aegina' szigetén tiszteletére építették az Anakeon, egy fejér marvány kőfallal kerített hely 's az Anaknák tusajátékokkal ünnepeztettek. Nejével, Endeissel, Skiron' leányával, a' híres hősöket, Peleust és Telamont némezé. Kichreus, fia Neptunnak és Salamisnek, Asopot király' leányának, ki miután Salamis' szigetét egy pusztító sárkánytól megszabadította volna, ugyanannak királya lön. Plutarch szerint I. Solon IX. a' félistenekhez számíttatott, mire a' görögben a' τιμὰς θεῶν czéloznak. L. Apollod. 3, 12, 6. — Peleus a' tetteiről 's a' szép Thebissel nemzett fiáról, Achillről, híres és neves hős. — Telamon híres nagy tettei által, mint Hercules' kísérője és mint atyja Aiaxnak és Teukernek.

4) Fogadván és adván. Az eredeti szerint λαμβάνοντας καὶ δίδοντας csaknem példabeszédi mód vala viszonyokat kifejezni. Hor. de art. poet. 11. hanc veniam damus petimusquae vicissim. — Virg. Aen. 1, 409. 6, 689. notas audire et reddere voces.

XII. 1) Kerkyon Vulcannak vagy Neptunnak fia, haramja az Isthmosban, ki Pausan. 1, 39. szerint a' művészséget „küzdenni, viaskodni“ találta fel, 's mindenkit kényszerített magával megbirkózni, miért is a' hely, hol ez történt κεγκύονος παλαίστρα neveztetett. L. Diod. Sic. 4, 61. A' magy. Ov. Met. 7, 439.

2) Damastes, mások szerint Polypemon, Neptun' fiának mondatik, ki melléknevét προχούρειν-tól, mi kinyújtani, kinyújtóztatni, jelent, vevé, mivel az idegeneket kényszeríté egy ágyba fekünni, 's azt, a' mennyivel hosszabbak valának, nekik elvágá, a' mennyivel rövidebbek, tagjaikat egyenlő hosszúságra kinyújtotta. L. a' magyarázókat Ov. Met. 7, 438. Diod. Sic. 4, 59. Mivel gyakran Skiron és Sinis mellett említettik, nem csoda, ha ezekkel némelyek eltévesztik.

3) Busiris, egy az egyiptusi királyok közül, ki minden idegeneket az isteneknek leölt. L. Diod. Sic. 4, 8. Arra czéloz, Virg. Georg. 3, 5. Quis aut Eurysthea durum, Aut illaudati nescit Busiridis Aras? Ót és Antaiost Herkules is Soph. Trach. 1054. Ovid. Met. 9, 182., hol tetteit elbeszéli, összeállítja. — Antaios, fia Neptunnak, Libya' királya, szárnyü termettel, ki az idegeneket kényszeríté vele megvinni 's így őket leöldösé. Mindig új erőt nyert, ha testével a' földet megérinté; azért őt Herkules felemelé 's agyon nyomta. L. Lucan. 4, 590. Diod. Sic. 4, 17. Apollod. 2, 50. — Kyknos, fia Marsnak és Pelopiónak. Egy utazáson összeakadt Herkulussal. L. Apollod. 2, 7. Diod. Sic. 4, 18. — Termeros, az idegeneket, fejüket ösz-

szcütven, ölé meg. A' görög *τελευτεῖον κακόν* azokról mondatik, kik épen az által vesznek el, miáltal vétkeznek. L. Erasmi. Adag. 1417. 1. Suidas ellenben Termeriontól, egy helységtől Kariában származtatja.

XII. 1) Kephisos vagy Kephissos, folyam Athennál, mely, a' Ilissos, igen regényes vidéken folyt át. — A' Phytalidák, ivadéakai Phytalosnak, ki Ceresztől, kit megvendéget, ajándékol egy fügefabogot nyert, mely fa Athenben, annyira honföldi vala, hogy nemesak a' példabeszédre *οὐκα εἰς Ἀθήνας*, hanem az ismeres igeszó *συκοφαντεῖν*, és a' főnévszó *συκοφάντης* eredetére is alkalmat adott.

2) Engesztelő áldozatokat sat. Az eredeti szerint *μελίσσια*, azaz: *θύματα*, áldozatok és vallási szertartások, melyek által valaki vétkeiktől megtisztulhatott 's az istennel megengesztelődött.

3) Hekatombaeon. Igy nevezetve a' számos és nagy bűntőlésekről és áldozatokról, melyek akkoriban estek, az év' első hónapja 's mintegy a' mi julius hónapunkkal egyez össze.

4) Medea elszökött Korintheból, mert Iason' nejét, Kreusát, Kreon király' leányát, megölte 's a' királylakot felgyújtotta, miről Euripides Medea tragaediájában, bővebben értekezik. L. Ovid. Met. 7, 394. 's köv. A' régiség' első varázsnője vala 's megigéré Aegeusnak, varázsszerek által még utódokat szerezni.

5) Kardját. Az eredetiben *μάχαιραν*. Némelyeknek ez maga a' *ἔλφος*, mely *γνώρισμα* helyett szolgált. Mások, ugy látszik, jobban jegyzék meg, hogy Hom. II. γ, 271. szerint a' régi görög hősök a' hosszú kard mellett egy hosszú kést is hordoztak, mi a' *μάχαιρα* vala.

6) A' méregpoharat feldönté. Ezt Ovid. Met. 7, 421. igen szépen ekként fejezi ki: Sumserat ignara Theseus data pocula dextra; Cum Pater in capulo gladii cognovit eburno Signa sui generis, facinusque excussit ab ore.

7) A' kerítés áll. Az egyház körül vont fal, a' *τείχισμα* delphincum Apoll. egyházánál Theseus által építetve, mely egyzersmind törvénykezési helyül szolgált, hol mindazáltal Theseus' tiszteletére csak azok ítéltek meg, kik vélték, hogy valamely gyilkolást jog szerint követtek el, a' mint Theseus a' meggyilkolt Pallantidakért. L. Pausan. Attic. 9. fejezet.

8) Merkur szobor. *Ἐρμῆς* — sajátkép Merkur' oszlópa tiszteletül; azután általában valamely kifaragott fő, kezek és lábak nélkül, alulról meghegyezett oszlópra illesztve, millyek az egyházak, a' nyilván piaczkok', temetők', gymnasiumok' felékesítésére szolgáltak, 's millyek a' pelloponnesi háborúkor éjszaka a' kiköltözés előtt Sicilia ellen leestek, és Alkibiades vádoltatott, hogy őket lerontotta.

XIII. 1) Sphettos és Gargittos két *δήμοι*, mezővárosok, szállások Athennél, amaz az akmanti, ez az agei nemzetséghez tartozott. Az utolsó Epikur' születéséről híres.

2) Agnos egy mezőváros vala, mely az akmanti nemzetséghez, mint Pallene az antiochihoz tartozott. Attika' környéke tudnillik 174 kerületre volt feosztva, melyek egymástól szokások és vallási szertartások által különböztek.

3) Akuete Leos sat. *Λεός*, *λαός* helyett. Ez vala a' jelszó, mellyel a' hírnök a' népet egybehívta.

XIV. 1) Tetrapolis, egy környék négy várossal, melyek valának: Oenoe, Probalinthos, Trikorythos és Marathon. A' marathoni bikát, a' mint a' rege beszéli, Neptun hagyá a' tengerből előkelni, midőn Minos, Kreta' királya panaszkodott, hogy Neptunnak áldozhatni nem volna birtokában méltó állat. Mivel azonban Minos azal még sem tőn áldozatot, Neptun a' bikát megdühöngni hagyá, 's általa nagy pusztításokat elkövetni. Herkules ezen bikát elevenül elfogta, mi hetedik nagy tettét teszi; de Euristheus ismét elszalasztotta. Marathonba csatongolt 's igen veszélyes lőn. A' rege szerint Pasiphaevel, Minos' nejével, a' Minotaurust nemző.

2) Hekale, szegénységéről híres, nem ritkán jő a' régieknél elő. L. Burm. ad Petron. 139. Mondják, Kallimachostól egy külön költemény vala, melly nevét viselé. Iupiter a' többek közt Hekalosnak vagy némelyek szerint Hekaletiosnak is neveztetett, épen ezen Hekaléről, ki neki egy képszbrot ajánlott, mások szerint a' leonti ág' egy kis városáról Attikában.

3) Philochoros egy történetíró Ptolomaios Philopator Epiphanes' idejében, ki az athidákhoz, azaz: Attika' történetének szerzőihez tartozik. Ő elbeszélését Athen' eredetéről kezdte 's folytatá 16 könyvekben Antiochus Deus-ig, 246. K. e. Ezen irományból és sok egyéb könyveiből, melyek neki tulajdoníthatnak, úgymint: az isteneknek szentelt napokról, Homerről, az álmaokról sat csak néhány töredékeket bírunk. Plutarch öt többször idézi.

XV. 1) Androgeos, fia Minosnak és Pasiphaenek, kimutatta magát a' tusajátékokban, miért a' pallantidák' barátságát keresték, Theseus pedig épen azért aggodott, hogy ezek annak segélyével vesztére lehetnének. Lest vete tehát neki 's Oenone, egy attikai város mellett megölette. Némelyek beszélik, hogy a' Minotaurus ellen küldetvén, a' velei viadalban esett el, mások máskép. Plutarch nem közöl meghatározóbbat. L. Servius ad Virg. Aen. 6, 14. Halálát megboszúlandó, Minos az atheniek ellen kelt 's őket az adóra kényszeríté, miről itt szó van. L. ezen szörnyű adóról Heyne ad Apollodor. 3, 15. Diod. Sic. 4, 61. 's a' felmentésről alóla Theseus által Ov. Met. 7, 456. 8, 153. Doering ad Virg. Aen. 6, 20.

2) A' tömkeleg a' szigeten, hol Minos a' Minotaurust fogva tartá, jól megkülönböztetendő az aegyptusitól, mellyet Herodot olly szépen leírt, a' mint a' tömkelegtől is Clusiumnál, mellyet Porsenna kezdett. A' tömkelegről, mellyet itt Plutarch fölhoz, 's melly Daedalos'

műve vala, Virg. 5, 588. következő leírást ad: Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta Parietibus textum caecis iter ancipitemque. Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi Falleret indeprensus et irremeabilis error. Hasonlólag Ov. Met. 8, 160. Daedalus — — Ponit opus turbatque notas et lumina flexum. Ducit in errorem variarum am-bage viarum.

3) Euripidesnek Theseus című tragoediájából, melynek tárgya épen a Minotaurusnak ezen legyőztetése vala. A Minotaurus' alakja különbözőleg rajzoltatik. Apollodor és Siculus egész testét emberinek mondják, csupán fejét hasonlónak az ököréhez. L. Apollod. 3, 1. 4. és ugyanott Heyne' jegyzetét l. 537. Hyginus Fab. 40. Ellenben Ov. Heroid. 10, 102. emberi arczatot tulajdonít neki, egyéb testét pedig marhatermetűnek mondja. A' mint itt, úgy nevezi Plutarch az iromány-ban is: περί πολυπραγμοσύνης; a' Minotaurust ἀπορώλιον τέρας.

XVII. 1) A' nyilvános viadaljátékok a' régiség' korában lényes részt képeznek. Teljesen vallási ünnepekhez tartoztak 's címök vallásos vala (L. Voss. ad Virg. Georg. 1, 347. és 3, 17.), valamint kezdetök a' legrégibb időkig terjed 's a' nép' vagy nemzet' éltével szorosan összefügg. Pindar, ki a' győzőket megéneklé, azért minden régi költők közt a' legvallásosb. Ismeretesek a' görögöknél a' négy nagy viadaljátékok, az olympiak, melyeket Herkules' rendeléséből Olympia' városánál Elisben Zeus' tiszteletére; az isthmiek, melyeket Theseus' rendeléséből Neptun' tiszteletére, 's a' pythiak, melyeket Apollo' tiszteletére szoktak megülni. Neveztek: ἄθλα ἱερά, és a' győzők ἱερνίκαι. A' romaiaknál ilyesre már Romulus alatt lelünk, ki a' Consualiákat Neptunus Consus' tiszteletére alapította. Később mindig jelesbek lőnek 's híres személyek' vagy történetek' emlékeztetere lassanként számos játékok rendeltettek, péld. a' ludi Apollinares Augustales sat. Különösen nevezetesek valának a' ludi circenses, melyek főleg Tarquinius Priscus' idejétől a' Circus maximusban szerfeletti pompával és nagy részvétellel ünnepeltettek; miért Iuvenal. Sat. 10, 80. a' romai népet így bélyegzi: duas tantum res maxime optat Panem et Circenses. A' játékok általában valának: gymnici, mivel nagyobb részint mezítelen adattak, melyek gyalog és szekéreni versenyzásban állottak, birkózásban (lucta), ökölviadalban (pugilatu), ugrásban (saltu). A' görögöknél ezen gyakorlatok πένιαθλα név alatt foglaltatnak össze 's hozzájuk ἄλμα, δίσκος, ἄκων, δρόμος, πύλη (L. Schol. ad Soph. Elect. 685.) számítottak musici, melyek a' szelleműveket tárgyazták, főleg a' költőké, de a' történetíróké is sat, kik munkáikat előolvasták. Ezek a' görögöknél mindjárt a' nagy szent játékokra következtek, a' mint Herodotról is mondják, hogy nagy munkáját az olympi játékokon adá elő 's jutalmat nyert; végtére scenici, melyek színészi előadásokat tárgyaztak.

2) Aristoteles a' III. 7. idézett elveszett könyvekben, melyek'

töredékeit nem olly rég Neumann A. F. összeszedte és Heidelberg- és Speierben 1827. 8. kiadta.

3) Bottiaioiok. Nép a' thrakiai partmellékben, nem tova Thesalonikától, később Makedoniához tartozott. Atheni eredetök' emlékeztére egy ünnepet ültek meg, mellyen leányok' karénekből az idézett szavakat *Ἰωμεν εἰς Ἀθήνας* éneklék.

4) Mint szolgák sat. Az eredeti szerint *θητεύοντες*, melly kifejezés abból indul ki, hogy Solon az összes atheni népet, kivéve a' rabszolgákat, négy osztályra osztá, *πενταχοσιομέδωνοι, ἱππεῖς, Ζευγῖται* és *θῆτες*. Ez utolsók (Romában a' capite censi, a' hatodik osztálybeli polgárok) igen szegények, rabszolgák' módjára zsoldért dolgoztak 's jóllehet, mint szabadok, szavazási joggal bírtak, elzárva valának mégis minden országhivatalok- és méltóságoktól, kivéve, hogy a' Heliasták' törvényhatóságába felvétethettek.

5) Emberekből álló zsenge áldozat sat. Az eredetiben *ἀνθρώπων ἀπαρχήν* áll. Értelme igen homályos. De mivel az összeköttetés Kreta és Delphi közt régi, hogy Pausanias 10, 6, 7. a' kretabelieket, mint papokat, a' delphi istenitiszletben részt hagyja venni, valószínű, áldozatszertartásra céloz, mellyet végrehajtani kretabeli ifjak küldettek, kik magokat az Isten' szolgálatára szánák.

6) Az eredetiben a' szórészecke *γάγ* sok magyarázókat megzavart 's neki itt jelentéseket adának, mellyel nem bir 's részint nem is bírhat. Pedig az, ha tekintetbe az összefüggés vétetik, igen világos. Plutarch Minosról először a' rossz véleményt terjeszté elő, azután említette, miként mond annak Aristoteles ellene, miáltal Aristoteles' ítéletéről némileg eltérő részletességbe ereszkedett. A' szórészeckével *γάγ* ismét bevezet, okát adván, miként jött Minos rossz hirbe, tudnillik aztálta, hogy magát az atheniek előtt gyűlöletessé (*ἀπεχθάνεσθαι*) tévé, 's különösen, mert a' tragikai költők ellene valának. Ezen szórészeckét általában az egész' összefüggéséből kell magyarázni. Az egész tehát: Jóllehet Aristoteles Minos mellett szól, nem csoda, hogy rossz hirbe jöve, mivel Athen és a' költők' elleni valának. Épen azért következik mindjárt *ὄντως*, mellynek értelme: Minos' példája igazán mutatja, mit állítanak, hogy kétes egy nagyon művelt várost, melly költői által is hathatós, ellenévé tenni, mivel tudnillik a' költők — a' régiség' igen szokott képzelete szerint — a' mint a' tettek' és történetek' megőrzésére, úgy a' név' halhatlanságára, nem különben az örök rossz hirre nagy befolyással vannak. Így mondja Cic. de legibus 1, 1. Nulius autem agricolae cultu stirps tam diuturna, quam pactae versu, seminari potest. Azért irigylé Alexander Achillnek, hogy Homerban teteteinek eléneklőjét lelé. L. Cic. pr. Arch. 10. De itt Athen értetődik, a' műveltség' és költők' székes helye, a' dráma' sajátlagos anyavárosa, honnan a' magasb műveltség minden népekhez elterjedt. L. Cic. de Orat. 1, 4. ki hasonlólág mondja: Atque ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum

inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta sat. Magok a' görögök azt mondák Athenről, hogy műveltségére minden görög várasokat úgy haladna meg, a' mint a' görögök magok minden barbarokat meghaladnak, azért nevezi őt Perikles is Thukydides 2, 41. τῆς ἑλλάδος παιδευσιν, és még utóbb Philo egyik irományában: Quod omnis bonus sit liber l. 467. mondja: ὅπερ ἐν ὀφθαλμῷ κόρη, ἣ ἐν ψυχῇ λογισμός, τὸντ' ἐν ἑλλάδι Ἀθῆναι. A' romaiak még a' később időkben is szinte így gondolkoztak, midőn fiaikat az első kiművelés' bevégeztével tökélyesen kiművelődhetni Athenbe küldék. L. Cic. de officiis 1, 1. de Orat. 3, 11. pedig mondja: Athenis iam diu doctrina ipsorum Atheniensium interiit, domicilium tamen illa urbe remanet studiorum; és Horat. Epist. 2, 2, 43. saját műveltségéről megvallja: Adiecere bonae paullo plus artis Athenae. Általában l. erről az igen jeles irományt: Fr. Creuzeri oratio de civitate Athenarum omnis humanitatis parente.

8) A' tragikai költők Minosról mindig utálatos képet adnak 's őt kegyetlensége miatt gyűlöletre méltó, erkölcsi szörnynek ábrázolják. Ellenők őt sem Hesiod', sem Homer' tekintete nem ótalmazhatja, kik őt dicsérik. Hesiod' szavait nem leljük hátramaradt irományaiban; meg lehet, azokban foglaltatnak, melyeket a' régiség nagy számmal neki tulajdonított, a' többek közt a' κατάλογος γυναικῶν sat. Szavait mindazáltal Sokrates a' Minos című dialogban, melly hamisan Platonak tulajdonítottatik, l. 320. E. idézi: πλείστον ἦνασσε περικτιόνων ἀνθρώπων, Ζηρὸς ἔχων σκήπτρον, τῷ καὶ πόλεω βασιλευε; nemkülönben Boekh' igen jeles irománya, hol azokat Boekh l. 63. így ajánlja olvasni: Μίνως, ὃς βασιλεύτατος ἦν θνητῶν βασιλέων, καὶ πλείστον ἦνασσε περικτιόνων ἀνθρώπων, Ζηρὸς ἔχων σκήπτρον τῷ καὶ πόλει βασιλευε. Homer' szavait olvashatjuk Odyss. τ, 179. ἐνθα τε Μίνως. Εντέωρος βασιλευε Αἰδὸς μεγάλου ὀδυσσέως, azaz: mint Sokrates az idézett dialogban magyarázza: οἱ γὰρ ὄδοι λόγοι εἰσὶ. Καὶ ὀδυσσέως, συνουσιαστέως ἐν λόγοις. Arra czéloz, hogy Minos kilenez éviglen vőn Zeus' oktatásában részt. Boekh szerint (l. ugyanott l. 60.) őt a' törvényekben, melyeket hozott, oktatta. Pausan. 3, 2, 204. βουλευσάθαι ὑπὲρ τῶν νόμων οὐκ ἄνευ τοῦ θεοῦ τοῦ Μίνω. Azért mondja róla Horat. Od. 1, 28, 9. Iovis arcanis admissus. Egy más magyarázatot, melyet már a' régiségben adtak, mintha Homer' szavait úgy kellene érteni, hogy a' mint Sisypchos, Tantalos, Ixion, úgy Minos is a' megkülönböztetett tiszteletben részesült, Zeusnak evő-társra lenni (L. Mitscherlich ad Hor. 1, 28, 5.), már a' Pseudo-Plato kereken visszaigazít. Egyébiránt úgy látszik, Plutarch ama' platoi idézett helyet tekintetbe vevő és utánozó.

XVII. 1) Hellanikos Mityleneből Lesbos' szigetén K. e. 460. élt. A' régiebb logographokhoz tartozik Herodot előtt. Számos történeti irományok tulajdonítottatik neki, úgymint Aeolia, Egyptom és Argolis

tartományokról, továbbad egy Atthis, egy Atlantis, Perzsiáról, Troiáról. Irományai' töredékit összeszedte F. W. Sturz, 2. Ausg. Leipz. 1826. Később egy másik Hellenikos is előfordul Miletből.

2) Catullnál Aegeus így szól: Tum vero facito, ut memori tibi condita corde Haec vigeant mandata, nec ulla obliteret aetas; Ut simulac nostros invisent lumina colles, Funestam antennae deponant undique vestem, Candidaque intorti sustollant vela rudentes.

3) Festve a' díszlő tölgynek sat. Az eredetiben *ὄρχῳ πεφυμένον πίνου ἀνθεῖ ἐριθάλλου* áll, mely szavak teljesen költészeti kifejezés, épen Simonidestől kölcsönzött kifejezés *κόκκῳ βεβαμμένον* helyett. — A' skárlátszin, mely a' skárláttölgy' (ὁ κόκκος, Plutarchnál *πίνος*, Linneusnál *quercus coccifera*) bogyóiból (ὁ κόκκος) vétetik. Theophr. Hist. plant. 3, 16. *φέρει (ἡ πίνος) καὶ παρὰ τὴν βάλανον κόκκον τινὰ φοινικῶν.*

4) Járatlanok voltak a' tengeriekben. A' perzsa háború előtt az atheniek úgy szólván épen nem gyakorlák a' hajókázást, legalább nem szállítottak ki hadhajókat 's tengeren a' tetemes kereskedést nem üzték, mire nekik helyheztetésük alkalmat adott. Csak Darius' és Xerxes' idejétől, főleg Themistokles által buzdíttatva, tűnnek ki ebben is. L. Thukyd. 1, 14. Benedict. üb. Schiffarth u. Handel der Alten 200. Leopold Heynehoz igazít de Castor. epoch. popp. *θαλαίπολεως* in Commentar. Soc. reg. scient. Götting. ad a. 1771. l. 49.

5) Phalereos Athennek egy déli kikötője, melyhez a' phaleri köfal vitt. A' többi kikötők a' Piraeos és Munychia valának. Skiros, a' mint mondják, egy hős Salamisban, hol neki Theseus egyházat szentelt. Ott Minervának is e' név alatt: Skiras egyháza vala (Herod. 8, 44.), melyet neki Skiros, egy dodonai pap, építtete, ki a' harcban Erechteus és az Eleusiniak közt elesett és a' környéknek nevét adá. L. Pausan. 1, 36. Mások szerint ez egyházat is Theseus építtete.

XVIII. 1) Prytaneum, egy híres, oszlopok- és állóképekkel felékesített épület vala Athenben, hol az előkelő prytanok — kormányzók — ebédeltek 's az idegen követeket szokták fogadni és megvendégelni. Hogy annak Theseus' idejében még ezen czélja és rendeltetése nem vala, magában világos. Itt tehát vagy azon helyet kell érteni, hol a' későbbi Prytaneum állott, vagy egy más nyilvános czélra rendelt épületet. Delphinium — Apollo' egyháza.

2) Könyörgők áld. ajándéka, *ἱκετήρια*. Régi szokás vala magát nagy veszélykor vagy valamely vállalkozat előtt buzgó imádkozásban bizonyos szertartások alatt az istenség' ótalmába ajánlani, miáltal az illetéknép imádkozó szentelt személy lön. Az illy *ἱκέται* Ζεὺς ἱκέτιος ótalma alatt valának és vétekül tulajdonították, tőlök valamit megtagadni. Közökben egy olajbogot hordoztak, mely fen gyapjuval vala megtekerve 's *ἱκετήρια*, *σιτίμα*, latinul pedig *velamen* neveztetett, a' mint Plutarch érinti és a' Scholiasta ad Arist. Plutarch.

383. εὐτεῖ ἰκετηρία κλίδος ἐλαίου ἐρίῳ πεπληγμένῳ. Igy Homernál II. α, 14. σλέμμα τ' ἔχων ἐν χειρὶ ἐκηβόλου' Ἀπόλλωνος χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ. Brunk. ad Soph. Oed. R. v. 20. Innen Aeschylus' és Euripides' tragoediái Ἰκέτιδες. L. ad Eurip. Marcland. 239, 259.

3) Munichyon az első tavasz hónap vala a' tavaszi éjgyen után, mintegy a' mi aprilünk, a' 10-dik hónap az attikai évben, melly az első nyárhónappal, Hekatombacon, kezdődött. A' görögök sem úgy nem számlálták a' hónapokat a' mint a' romaiak, sem úgy a' mint mi. Nálók a' hónapok három tizedekből, dekadokból állottak, úgymint: a' beálló hónap' első tizede μηνὸς ἱσταμένου vagy ἀρχομένου; a' közép-sőe μηνὸς μεσοῦντος 's az elfogyóe μηνὸς φθίνοντος vagy πανομένου. Mindenik tizedben minden külön napot, kivéve az első, melly Νομηνία nevezetett, azon számmal bélyegzének, mellyet a' tizedben elfoglalt. Csupán az utolsó tizedben számláltak vissza az utolsó naptól, melly ἔνῃ καὶ νέῃ nevezetett. Itt tehát mintegy april' 7-ke.

4) Εὔπιτράγια-τράγος — baktól. Mások ezen nevezetet onnan származtatják, hogy a' képfaragó, Skopat, az istennét egy bakon nyargalva képezé. Egyébiránt minden hajó valamelyik isten vagy istennő őtalma alatt vala, kinek rajza vagy állóképe, a' mint a' hajó' elején vala, jegye is — παράσημον — (ezet, bak sat), a' hajó' elején vala. Ezen istennek vagy istennőnek az áldozatok a' hajón tétettek. Itt az áldozat értetődik az elútaszás előtt.

XIX. 1) Pherekydes, a' sporadi szigetből Lerosból 450 körül élt. Mondákat szedett össze Athenről 10 könyvekben, melyeknek, a' mint beszélük, czímök: Autochtones, vala. Ezen könyvek' töredékit kiadta F. W. Sturz, 2-te Ausg. Leipz. 1824. Nem kell őt eltévesztetni Pherekydessel Skyros' szigetéből, ki bölcselkedő, Pythagoras' tanítója vala 's kinek a' prósa' vagy kötetlen beszéd' feltalálása tulajdonítatik.

3) Demon Athenből vagy Delosból, mintegy 330 körül K. e. élt. Szerkesztett egy leírást Attikáról, miért őt Plutarch, a' mint Athenacos is, az Atthidák' szerzőihez számítják. Még két iromány, úgymint a' példabeszédekről és áldozatokról tulajdoníttatnak neki, de mindezekből semmit, amaz' első munkájából is csak csekély töredékeket birunk.

4) Megjelent Ariadne is. Hogy a' nyilvános játékoknál nők jelen valának, ez az előbbi időkben legalább a' görögöknél nem vala szabad, még a' férfiak' szobáiba sem jöhettek, hanem külön szobában a' ház' legtávolabb zugolyában kelle lakniok 's nyilvános vendégelekben sem vehettek részt. L. Potter. Archiologie 11, 414. Valk. ad Theokr. Adoniar. I. 197. Másképp vala ez a' romaiaknál. Corn. Nep. Prorum. Kiknél a' nőnem a' gladiator játékoknak nemcsak tekintetét vadította el, hanem később azokban fel is lépett. L. a' magy. Iuven. 6. 254. Tac. Ann. 15, 32. jöllehet az előbbi időkben a' nők ezen játékoktól eltiltattak. L. Val. Max. 6. 3, 12.

5) Kleidemus vagy Kleitodemus 420. körül K. e. irt egy 12 könyvből álló Atthist, egy történetet Attikáról, τὰ Ἀθηναίων ἐπιχώρια, egy ἑξηγητικόν, a' régi népek' erkölcsének magyarázatát, és Plutarchtól többször idéztetik; péld. mindjárt alább XXVI. Themistokles X. Aristoteles XIX. Irományai, néhány töredékeket kivéve, elvesztek.

6) Daidalos, Erechteus' családjából, kinek atyja különbözőleg neveztetik, a' régkor' híres, magasztalt művésze, megölő irigységből tanítványát Talast. Ezen tette miatt halálra ítéltetett, de Kre-taba Minos királyhoz szökött, hol igen szíves fogadtatást lelt. Mivel azonban itt Pasiphaenek az ismeretes fatehenet készíté, mely műszerben az a' bikával többször összekelhetett, kivel a' Minotaurust nemzé, Ikarassal együtt a' Labyrinthba záratott. De mégis mindketten elszökhettek 's Daidalos némelyek szerint Athenbe, némelyek szerint Sici-liába Kokalos királyhoz menekvék. Így Ov. Met. 8, 260. Minos őt ott is üldözte 's kiadatását kívánta; Daidalos mindazáltal annyira vitte a' dolgot, hogy Kokalos, ki őt kiadni nem vala nem hajló, nagy hévség által a' fürdőben megfulasztatott; mások szerint pedig, hogy Kokalos' leányai Minost a' fürdőben megfulaszták. Főbb helyeknek történetéről, mely nekünk elveszett, tragoediakra is szolgáltatót tárgyat, tekintetnek Pausan. 1, 4. 9, 40 Diod. Sic. 4, 76. — 79. Hyg. fab. 44.

7) A' Thymoítadok tudnillik egy régi hősökről Thymoites-ről neveztettek, kis nemzetség, mely a' hippososi ághoz tartozott.

XX. 1) A' regék Ariadneről igen különbözők. Némelyek szerint Dianától Naxos' szigetén megöletett, mivel őt Bacchus bevádolá, hogy egyházában Theseussal paráználkodott. Így Homer. Il. 2, 324. Mások szerint őt Bacchus, miután Theseus által viselős lön, nőül vevé, mely mondat Catull. Epith. Thet. et Pel. v. 251. és Ov. AA. 1, 524. Hesiod. Theog. 947. bővebben előadnak, és Ovidiustól Fast. 3, 459. 515. Met. 8, 810. Bacchusnak olly szeretet tulajdonítatik iránta, hogy halála után koronáját a' csillagok közé helyhezé 's neki isteni tiszteletet rendelt. Manil. Astron. 1, 323. 5, 252.

2) Pisistratos, a' híres és magasztalt törvényszéki előlülő Solon' idejében, a' mint mondják, Homer' költeményeit, melyek addig külön címek alatt darabonként a' rhapsodisták által előadattak, összeszedte és két egész munkába egyesité. L. Cic. de Orat. 3, 34. Wolffii proleg. ad Hom. l. 150. A' régkor' egyéb költőji körül is érde-mesítette magát.

3) Hereas egy különben ismeretlen történetirő.

4) Νexυία az egyes szakasz, mely Odyssea 2; Ulysses' kése-delmét foglalja az alvilágban, a' mint Homer' illy kisebb énekei a' rég-korban külön név alatt valának ismeretesek, péld. a' hajó-lajstrom Il. β, a' Δολώματα Il. κ, a' γυμνον az Odysseában sat. Itt. Odys. 2, 630. értetődik.

5) Ion Chiosból 450. körül K. e. A' költészet' különböző nemekben irt tragoediákat, vígjátékokat, odákat, dithyrambokat, elegiákat 'sat. Több tragoediának ezimeit bírjuk, de belőlök csak csekély töredékeket. Ezenkívül mint történetíró is előfordul és egy *χίου κτίσις* vagy Chios' eredetéről, a' mint *Επιδημία* híres férfiak' útazási tulajdonittatnak neki. Úgy látszik, irományait Plutarch forrásul használá, mivel róla Kimon' életrajzában is emlékezik.

6) Paeon Amathosból, egy városból Kypros' szigetén, mely összes Ázsiával együtt a' makedoni uralkodás alá került. Közeli nem ismeretes.

7) A' hónap Gorpaeus a' makedoni év' vég előtti hónapja, és összeegyezt az attikai Metageitnionnal; mi számlálásunk szerint mintegy augustus' vége. L. Rambach Potter's Archaeologie Th. 3, 50. Hegewisch Einleitung in die hist. Chronologie. 47.

XXI. 1) Venusnak egy állóképe, melyről, mint a' mestersegesen összefoglalt tánczról, Kallimachos in Hymn. in Del. emlékezik. A' Labyrinth' ösvényeinek hasonló összehasonlítását a' ludus Troianus-sal olvashatjuk Virg. Aen. 5, 588.

2) Geranos. Pollux 4, 14. ezen tánczról a' következő leírást adja: *τὴν δὲ γέρανον κατὰ πλῆθος ὀρχοῦντο ἕκαστος ἐφ' ἑκάστῃ κατὰ στίχον, τὰ ἄλλα ἑκατέρωθεν τῶν ἡγεμόνων ἐχόντων. τῶν περὶ Θηοτά πρῶτον ἀπομνησμένων τὴν ἀπὸ τῶν λαβύρινθον ἐξοδον.*

4) Dikaiarchos Siciliából, egy történetíró, ki Görögországról többet összeírt. Irományait azonban nem bírjuk.

5) Keraton egy oltár maga Apollotól azon kecské' szarvaiból összeállítva (Ov. Her. 21. 98. Structam de cornibus aram. Martial. 1, 4. cornibus frequentem aram.), melyeket Diana Kynthos' hegyein Delosban leledőzött. A' világ' hét csodái közé számláltatik. L. Spank. és Ernesti ad Callimach. Hymn. in Apoll. v. 63.

6) A' pálima, mely általában győzelem helyett is áll (Rahnk. ad Ter. Eun. 5, 4, 8.), a' szokott győzelemdíj vala. L. Virg. Georg. 3, 49. Prop. 3, 7, 17. Ruperti ad Iuven. 7, 118. Gellíusnál n. a. 3, 6. ennek oka Plutach' irományából *Συμποσιακὰ* 8, 48. adatik: quod inquit ejusmodi ligni est, ut urgentibus opprimentibusque non cedat. Egyébiránt az olympi játékokban egy olajfabog, az isteni játékokban egy fenyőkoszorú, a' pythiai játékokban egy borostyánkoszorú, a' nemeiekben egy repkény-borostyánkoszorú vala a' győzelemdíj.

XXII. 1) Oschophoria — *πείρειν ὄσχος* — ünnep, melyet Athenben Theseus' tiszteletére szoktak megülni 's mellyen két nemes származásu ifjak egy tekenyöt megrakva szőlőfürtökkel Bacchus' egyházából Minerva Sciras' egyházába különböző éneklések, tánczok stb. között vittek, 's gyakran *Ἐλελεῦ, Ἰοῦ, Ἰοῦ* kiáltozák.

2) Pyanepsion az attikai év' 11-dik hónapja 's összeegyezt a' romai novemberrel. L. Rambach Potter's Archaeol. Th. 3, 42. ne-

vezetés egy ünneptől *πυρρόφια* vette, melyet épen Theseus' tiszteletere szoktak megülni 's hüvelyes veteményeket (*πύραμος* vagy *πύρανος* a' név *κύαμος* helyett) főzni.

XXIII. 1) Demetrios Phalereoos 307 körül élt; tehát több mint 900 év. Egyiptomba Ptolomaeus Lagi királyhoz szökött, régi hol az alexandriai könyvtár' felügyelője lön.

2) Nevekedés fölőli vita. Az eredeti szerint *τὸν αὐτομέρον λόγον*. Ez a' vetélyes bölcsesetek' (*sophisma dialecticum*) egyik neme, melynek kigondolása és kiképezése Epicharnosnak, egy régi vígjátékirónak és bölcseledőnek Sziciliából, tulajdoníttatik, ki a' dolgok' olly el- és megváltozását vitatta, mely szerint a' tegnapi nem a' mai vala, hanem teljességgel valami más. A' kérdés értetődik tehát: vajjon a' dolgok az el- és megváltozásban, melynek ki vannak téve, ugyanazok maradnak-e? Plutarch erről többször értekezik, péld. de tranquillitate animi l. 473. Hasonló ehhez Herraklitnak egy tanítmánya, mely szerint állítá, hogy ugyanazon folyamba épen nem lehet kétszer lépni, mivel benne mindannyiszor más víz van.

3) Demon l. XIX, 3.

4) Phytalidák l. XII, 1.

XXIV. 1) Prytaneum l. XVIII, 1.

2) A' Panathenaeák nagy ünnep valának Minerva' tiszteletere. Megkülönböztetnek a' kisebb és nagy panathenaeák. Ez utolsók különösen ünnepélyesek valának és költségesek 's minden 5-dik évben Hecatombaon hónap' 22-kén a' Keramikosban testgyakorlati, az Odeonban hangászati versenyek' előadása által ünnepeltettek. Pompás busujárást is szoktak ez ünnepeken Minerva' egyházához tartani, hova egy mesterségesen épített hajón hymnuszok' éneklése közt az istennének az atheni szüektől szőtt szent köpeny (*πέπλον*) vitetett, 's ezzel virágágyon nyugvó képe felruháztatott. Virgil. Aen. 1, 479. ezen busujárást, mint ékességet a' karthagoi egyházon, nézeti Aeneassal: Interea ad templum non aequae Palladis ibant Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant suppliciter tristes, et tunsae pectora palmis; Diva solo fixos oculos aversa tenebant. Eurip. Hek. v. 462. *ἡ παλλάδος ἐν πόλει τὰς καλλιδίφωνον Ἀθηνάης ἐν χρόνῳ πέπλῳ ζεύξομαι ἄρματα πόλους*. A' Panathenaeák' lehozása némelyek szerint Orpheosnak, mások szerint Erichthoniosnak tulajdoníttatik.

XXV. 1) Bikát nyomtatott red. Valószínűbb magyarázat az, melyet a' Scholiasta ad Hom. II. φ, 79. ad, hogy — a' mint a' latin nevezet pecunia is jelenti — az első pénzre egy ökör' vagy általában egy állat' képe veretett, mivel kelete előtt a' legfőbb gazdagság a' marhatartásban állott, és minden adás és vevés marhacseré által eszközöltetett.

2) Megarához, mint örökségéhez, jogot tartott, mivel őse II. Pandion a' metionidák által Attikából kiűzetetvén, Megarába, Gylus

királyhoz, menekvők, kinek leányát Geliát nősze 's később ugyanott király lön.

3) Amaz ismeretes oszlopot leírja Strabo kezdetén 1-ső könyvének.

4) Melikertes Athamasnak, Theba' királyának, és Kadmos' leányának, Iuonak, fia. Mivel az anyja vele a' tengerbe ugrott, Pale-ricon név alatt tengeristenné változtatott. L. Ov. Met. 4, 416. Fast. 6, 485. Sisyphus, Korinth' ravasz királya, az isteni játékokat ugyanazon helyen alapítá, hol holttestére akadt.

5) *Θεωγία*-nak azon hajó nevezetett, mellyen Theseus Athen bajteljes lekötelezésétől felmentette, kiszállítása pedig *Θεωγία*, és a' követek *Θεωγοί* nevet nyertek. Emlékeztül azon hajókiszállításra az atheniek évenként egy hajót küldének követekkel Delosba Apollinak üldözni. Azalatt, míg ezen hajót kiszállíták, oda és visszatért, senkit nem vala szabad Athenben halállal büntetni; azért kelle Sokratesnek is olly sokáig a' börtönben lenni. L. Plat. Crit. 1. Phaed. a' kezdetén.

XXVI. 1) Bion és

2) Menekrates többé nem ismeretes történetirők.

3) Pythopolis és a' folyam Soloon a' történetirők szerint Bithyniában lehettek; a' földleirők mindazáltal nem említik.

XXVII. 1) Pnyx, gyűléshely Athenben a' váron alól, hol a' beszédek is tartattak. A' Muscion távolabb feküdt 's a' mint mondják, nevét Mosaiostól, a' költőtől, ki ott meghalt és eltemtetett, nyerte.

2) Phobos a' félelem' személyesített istennéje.

3) Boëdromion — *βοηδρῶν*, kiáltozva neki szaladni, péld. a' háborúban; innen segíteni, segélyül lenni — egy ünnep vala Athenben. A' hónap' Boëdromion róla nevezetett, a' mint Apollo is az előnévvel *βοηδρῶμος*. L. Valk. ad Eurip. Hippol. 776. Mások ezen ünnepet a' segély' emlékeztére ünnepeltetik, melyet Ion az athenieknek Eumolpos, Neptun' fia, ellen hozott.

4) Amazonion, a' hely, hol Hercules az amazonokat megverte.

5) Chrysa, tér, piarcz Athenben.

6) Chalkodon egy régi, közelebb már nem ismeretes hős.

7) Palladium, hely Athenben, hol az epheták nem szántszándékos halálról ítélték. Ezen nevezetet viselé, mert az epheták bírökká rendeltettek, midőn Demophon Agamemnon által az elorzott Palladium miatt megöletett.

8) Ardettus, hely Athennál, hol a' bírák megeskettettek törvény szerint ítélni.

9) Lykium, szent hely Lykosról nevezetve, hol a' sorsjegy által kinevezett bírák a' pénz hivatalkért nyerték.

10) Olympi, azaz: mennyei földnek a' hold nevezetett.

11) Horkomasion a' hely, hol a' békét esküvéssel megerősíték.

13) Rhus, sajátkép folyam, nevezetét vette, mivel ott a' várost környező hegyekről rohanó víz összefolyt.

14) Thermodon, folyam Böotiában. Plutarch Demosthenes' életrajzában XIX. mondja, hogy illy nevezetű folyam nem létezett, hanem Haemon, melly Kephesos' folyamát felfogá, viselő később ezen nevet.

15) Skotustae, város Thessaliában, hol a' romaiak Philippet, Demetrius' fiát legyőzték. Nem tova tőle feküdt az emlékezetes Κυνὸς κεφαλῆ.

XXVIII. 1) Theseis egy hősköltemény, melly Nikostratosnak tulajdonított. Egy latin Theseis is létezett Codrus nevű költőtől.

2) Phaedra, leánya II. Minosnak és Pasiphaenak. Heves szerelme Hippolytos iránt tárgyat szolgáltatva Euripidesnek két drámára és Senecának. L. Ov. Met. 15, 497. Fast. 3, 260. Virg. Aen. 7, 765. Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae Occiderit, patriasque explerit sanguine poenas. Turbatus distractus equis, ad sidera rursus Aetheria et superas coeli venisse sub auras, Paconius revocatum herbis et amore Dianae.

XXIX. 1) Periboeát több költők, mint Sophokles Ajax 579, Eribaeának nevezik. Ezen mondákról értekezik Athenaeos Deipnosoph. 6, 13, 1.

2) L. Ezen harczról Ovid. Met. 12, 211.

3) Ez az Argonauták' kalandozása, kik közt, a' mint némelyek mondják, Theseus is jelen vala; róla mindazáltal sem Apollonius Rhodius, sem Valerius Flaccus nem emlékeznek ezen kalandozásról szerkeztett irományaikban. A' regét Meleagerről és a' kaledoni vadkanról olvashatjuk Apollodor. 1, 7. Zenobius Cans. 5. prov. 33. Ov. Met. 8, 267.

4) Adrastos, Argos' királya, vejét Polynikest Eteokles, Oedipos' fia ellen ótalmazá, melly had a' név alatt: ἐπὶ τῷ Θήβας, ismeretes, és több görög költőknek tragoediákra tárgyat szolgáltatott, a' többek közt, Aeschylosnak hasonnevezetű munkájában, Euripides' és Senecának a' phoenissákban. A' vezérek mindnyájan elesvén, Adrastos Theseushoz folyamodott Athenbe, ki neki segélyül lön, 's a' thebai királytól, Kreontól, kieszközlé a' holtakat eltemethetni, mit előbb a' thebaiak konokul megtagadtak. L. Diodor. Sic. 4, 65. Euripides ezt egy tragoediájában Ἰκέτιδες bővebben előterjeszti. Szerinte Theseus Kreonnal eleinte követek által alkudozott, de mivel semmit ki nem vihatott, Theba ellen indult, legyőzé Kreont és megnyeré az engedelmet. Isokrates az egész történetet úgy beszéli el, a' mint itt Plutarch. Meghatólag ábrázolja Euripides Theseus' azon kegyességét az elesettek iránt. Ismeretes tudnillik a' régiek' tisztelete a' holtak iránt. Temetkezetlen maradni a' legsanyarúbb sorsnak tartatott. Azért vala hábo-

ruban a' vezérek' egyik főbb gondja holtjaikat eltemettetni, minek elmulasztása nagyon megbüntettetett, mint ezt a' kilencz vezérek' megbüntetéséből, kik azt elmulaszták, midőn Sokrates prytan vala, tudjuk. L. a' helyeket Hom. Il. a. 4. Soph. Aiax 835. Virg. Aen. 10, 559. Aelian. Var. hist. 12, 27.

XXX. 1) Pirithous a' lapithák' királya Othrys' hegyén, fia Iupiternek és Dianának, Ixion' nejének. L. erről Ov. Heroid 4, 110. Theseus' és Pirithous' barátsága példabeszéddé lön. L. Gierig ad Ovid. Met. 8, 303.

2) Deidameia. Pirithous' ezen nejének egyéb neveiről l. Ov. Met. 12, 210. Prop. 2. 2, 9.

3) Aelian szerint Var. hist. 11, 2. a' harcztot, a' kentaurok és lapitákkal Melisander Milesiából egy különös költeményben megéneklé.

XXXI. 1) Helena' elrablásáról l. Diodor. Sic. 4-dik könyvét.

2) Ida és Lynx Aphareosnak, Messenia' királyanak fiai.

3) Hippokoon testvére Tyndareusnak, kit az országból előzött. Herkules meggyőzé Hippokoont 's az országot ismét Tyndareosnak adá vissza.

4) Orthia — mellékneve Dianának a' lakedaimonoknál. Pausanias in Corinthicis beszéli, hogy Orestes és Iphigenia Dianának egy állóképét titkon Chersonesos Thaurikából Spartába hozák, melly Orthiának neveztetett, mivel ἐν θάμνῳ λόγων találattott. Ugyanaz még egy más származatát is adja; tudnillik hogy azon név neki az arkadiaktól adatott, mivel ezeknél magasán (ἐν ὄρῳ) fekvő egyháza vala.

5) Tegea, város Arkádiában Argolis felé.

6) Aphidnae, város Attikában nem tova Marathontól.

XXXII. 1) A' Tyndaridák Kastor és Pollux, kik Dioskuroknak is nevezetnek. L. Apollodor. 3, 10, 7.

2) Az Akademia nagy tér vala hat stadiumnyira Athentől, híres gymnasiumáról és szép kertjeiről, tele külföldi növényekkel, fenséges platánokkal. Itt tanított Plato, azért iskolája akademiainak neveztetett.

3) Dikaiarchos Messenéből, Aristoteles' tanítványa, híres mint földleirő, történetirő és böleselkedő, kit Cic. Epist. ad Attic. 2, 2. De Officiis 2, 5. Tuscul. Disput. 1, 31. nagy szellemű férfinak magasztal és kedvenczének nevez. Irt egy dialogot a' lélekről, korinthy könyveket, a' jövőndőlésről, Görögországról jambokban, melyekből még 150 verset bírunk. Földképeket is rajzolt. Földleirási-munkájából βίος ἑλλάδος még két töredékek vannak meg 's egyik Bóotia' és Attika', a' másik Pelion' hegyének leírásából közöl némellyest. Töredékei többször ki vannak adva, legújabban Gailltől munkája' Geographi Graeci minores 2-dik kötetében. Párisban, 1828.

XXXIII. *Ἀναξ*; — *ἄναξ* gondoskodó, gondviselő — kitüntetőleg a' Dioskurok. *Ἀνακτες* is iratik. L. Aelian. Var. Hist. 4, 5. *Ἀνακτεον* — egyházuk. L. Davisius. ad Cic de nat. deorum 3, 21.

XXXIV. 1) Aethraról többet l. Apollodor. 3, 10, 7. Eurip. Echéliast. ad Hecub. v. 125. némelyek szerint Troia' bevétele után őt Theseus' fia, Demophoon és Akamas, visszahozák. L. II. 4, 145. Homer ezen versét azonban sok magyarázókat hamisítottak tartják, mivel nem valószínű, hogy Theseus' anyja még a' troiai hadkor élhetett; igen sokan pedig ezen Aethrát Theseus' anyjától különböző nőnek tartják.

2) A' rege Munichosról egy a' legritkábban előfordulók közül. Plutarch itt Munichos' atyjának Theseus' fiát, Demophoon, mondja. A' rege szerint mindazáltal ennek testvére, Akamas, vala atyja, ki a' had' kitérése előtt Diomedessal Troiába küldetett Helena' kiadatását kérni, hol őt Laodike, Priamos' leánya, megszereté, 's tőle Munichos szülte, ki azután egy kigyótól megöletett.

3) Istros Kyrensből mintegy 246—221. körül élt K. e. Kallimachos' tanítványa vala, miért *Καλλιμαχος*-nak is nevezetik. 16. könyvekben történetet irt Attikáról. Ezekből csak töredékeket birunk, melyeket Sibelis Lipsce. 1812. összeszedett.

4) Paris még mint gyermek nevezetett el Alexandernek.

5) Sperchion, folyam Thessaliában, jelenleg Melas, ugyanaz, mellynek Achill haját szentelé.

XXXV. 1) Aidonelos' Molossos' királya, midőn Theseus és Perithous hozzá igen szép leányát, Koret, elrablandók mentek, Perithoust kutyákkal tépeté szét, Theseust pedig börtönözé, míg őt Herkules kiszabadítja vala.

2) Gargettos, kis város Attikában, hol Epicur. 342. Kr. e. született. — Más írók szerint Theseus nem önszántából ment, hanem az ostrakismos által száműzetett.

3) Skyron egy a' kykladi szigetek közül.

4) Demophoon és Akamas, kiket Theseusnak Phaedra szült.

5) A' görögöknél, mint romaiaknál a' Medusok tágasb értelemben vétettek 's ha őket nevezék, többször a' parthokat, perzsákat érték. Itt a' parthi háború értetik. L. ad Hor. Od. 1, 2, 51. Propert. 3, 9, 25. Plut. in Numa IX. Kimon V. VI. XVIII. — Marathonról a' híres ütközet a' perzsa háborúban, hol Miltiades győzött 490. K. e.

XXXVI. Diodor a' melléknévvel Periegetes — földleirő — nem ugyanaz Diodorus Siculussal. Az a' föld' kerületéről irt 's egy más munkájában *περι μνημάτων*, valószínűleg az emlékekről, mellyek több híres férfiak' emlékei közt valának.

Romulus.

II. 1) A' mint minden történet Cyrus előtt 555 homályos, kivél' a' nevek csak azután lőnek hitelesbek, az esetek igazabbak és egyszerűbbek, az időszámlálások szilárdabbak 's a' földleirási ismeretek kiterjedtebbek, minek mindössze nagy befolyással kellett a' történeti előadásra Jennie; szintúgy szerkesztett Roma' legrégibb története is regékből, mondákból össze, mint Livius is megvallja, ámbár ő a' szokott regéket, mondákat véli követni. Praefat. „Quae ante conditam condendamve urbem, poeticeis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec refellere nec affirmare in animo est. Datur haec venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat.“ Azért az első négy századok történetileg bizonytalanok 's csupán regéket, mondákat régi nemzeti énekekből foglalnak. Levesque szerint a' német híres tudós, Niebuhr, az első minden történetírók közt, ki minden költeményest Romáról megmagyarázott, eredetére visszavitt 's Roma' legrégibb időszakaiba bíráltilag — felvilágosítva behatott. — Roma' nagy híréről a' régi 's jelen írók közt egy közvélemény uralkodik; mind szépsége miatt Virg. Georg. 2, 534. et rerum facta est pulcherrima Roma; mind nagysága és hatalma miatt. Hor. Od. 4, 3, 13. Romae principis urbium. Azért mondja Prop. is 3, 11, 37. Septem urbs alta jugis, quae toto praesidet orbi. Virg. Aen. 6, 782. En, huius, natae auspiciis illa inclyta Roma imperium terris, animos aequabit Olympo, Septemque una sibi muro circumdabit arces, Felix prole virum. 1, 286. Iupiter jövendőli: Nascetur pulchra Troianus origine Caesar, Imperium Oceano, famam qui terminet astris. Egyébiránt L. Roma' magasztalásáról több régi írók' mondásait de la Cerda ad Virg. Aen. 6, 782. Főbb helyek Roma' eredetéről Dion. Halicarn. 1, 12. Solinus Polyhist. c. i. Pompon Sabin. ad Virg. Aen. 6, 784. L. még az egészről 's minden hozzátartozóról Heyne' Gelehrte Excurs. IV. zu Buch VII der Aeneis.

2) A' pelasgok — régi nemzet, melynek története sok homályost és költeményest foglal, 's melléről még eddig, véleményünk szerint, csak Müller Ottfried adott könyvében: „Die Dorier“ igazi, történeti felvilágosításokat. Összes Görögországot bebarongolják — vándorlók *πλανηθέντες*, — mindenütt letelepednek — megszállók *κατοικοῦντες*, — 's szerte tova gyarmatokat állítanak — *κατοικῆσαι*. — Rólok 's vándorlásaikról a' főbb helyek Herod. 1, 56. 7, 94. Arist. Metesről. 1, 14. Dion. Hal. 1, 17. Strabo 9, 677. 13, 921. Recherches sur l'origine des Pélasges avec l'histoire de leurs migrations par l'Abbé Geinot dans les Mémoires de l'Académie des Inscriptions XIV. 154. XVI. 116. Leginkább Peloponnest lakták, 's Arkádiában hegyektől ótalmazva, magokat a' doriak' bevándorlásáig függetlenül

tarták meg. Ők a legrégibb városépítők 's építményeik híresek, a' mint a' kyklopi falak. Az Etruscusok, Tyrrheniak, Tuscusok ágazatai ezen pélaszi ős nemzetségnek, jóllehet bevándorlásáról Olaszországba nincsenek hiteles tudósítások.

3) Rome (Ρώμη) az erő, erősség, később személyesítettett mint Roma' vedistennéje, 's tiszteletére egyházat építettek, például, egy igen fenségest Hadrián. A' művészek legtöbbször a' felfegyverzett Minerva' alakja után ábrázolák. Még egy igen híres hymnust birunk, melyet magasztalására Erynnis vagy Corinna költött. — Sabinus c. 1. beszéli, hogy ott már régen vala egy város, Valentia — valere —, melynek nevét később Evander a' görög Ρώμη névvel váltá fel.

4) Tyrrhenia. Ez vala neve Etruscianak, ezen nép hamis származtatásáról, mely szerint lydiaiak Atys' fiának, Tyrrhenusnak vezérlete alatt Olaszországba jöttek, 's Umbriában az etruscusok' ősapái lőnek. Az etruscusok inkább magok is egy ős nemzet. L. Niebuhr. Röm. Gesch. 1, 65. 1-ső kiad. Amaz állítás olvasható Herod. 1, 94. Inst. 20. 1. Vell. Pat. 1, 1. okokkal ellene mond már Dion Halicárn. is 1, 21.

5) Palatini hegy stb eredetileg Pallanteum, később Palatium, kis város a' palatini hegyen Tiberis' folyama mellett Evandertől alapítva. Nevének eredetét Virg. 8, 54. adja: posuere in montibus urbem, Pallantis proavi de nomine Pallanteum. L. egyébiránt Heyne' Excurs. 1. zu B. VIII. der Aeneide. Dion Hal. 1, 45.

6) A' nők férjeiket csókokkal üdvözlék. Épen innen származtatja Plutarch ezen szokást Quaest. Rom. l. 76. 's de virtut. muliebr. l. 5. Mások máshonnan; főleg arra szolgált, kitudni, vajjon a' nők ittak-e bort, mi nekik meg vala tiltva. L. a' magy. Plin. 14, 13, 1. Valer. Max. 2, 1, 5. 6, 3. Gell. 10, 13. Később viszonyteljesen más vala. L. Ovid. Fast. 3, 540.

III. 1) Romus Dion. Hal. 1, 72. is Romusnak nevezi.

2) Phorbas, ki II. 5, 490. előfordul és Virg. 5, 840. Palinurust álom által megcsalja, hogy halálát a' habokban leli.

3) φαλλός — a' férfi szeméremtag — mint jelképe a' termőségnek tiszteltetett, 's így minden kétértelműségét annyira elveszté, hogy ünnepeles bucsújárásokkor széthordoztatott, a' gyármesterek' házajtaira, mint jele az áldásnak, függesztetett, művekre, péld. gyertyatartókra, lámpákra leképezték, 's a' nők nyakukon is hordozák. Ezen szokás' eredete a' természetimádás' legrégibb idoszakaiba terjed, főleg Aegyptusból származott, a' görögöknél kiképződött 's később Roma- 's Olaszországban is divatra kapott, a' mint még Herculaneum' és Pompeii' omladécai mutatják. Hogy a' φαλλός a' gyármesterek' házajtaira, mint jele az áldásnak, függesztetett, ehhez hasonló szokásra különösen Éjszaki-Németországban is lelünk. Számtalan kalmárboltok' és gyárak' ajtókü-

szőben tudnillik egy befelé fordított, leszegelt lópatkót — ott a' név alatt" Drudenfuss ismeretes — láthatni, jelentésül, hogy Drude, a' régi németek' varázsője, áldásával a' boltba, vagy gyárba be, — de ki ne térhessen. Azért mondja Mephistopheles is Göthe' Faustjában: „Verzeiht — dass ich hinausspaziere, verbietet mir ein kleines Hinderniss, der Drudenfuss auf eurer Schwelle.“

4. Vesta, Saturnus' és Rhea' leánya, egy a' legrégibb istennők közül, ki az első kifejlődés' és műveltség' alapfogalmaival összeszni látszik, mivel a' háztartás' alapfelveit, a' tűznek és tűzhelynek, kormányzónéja, tehát az, ki az ember' elrendezett életmódját őtalmazza. Illy házistennőből országistennő lön, a' hazaalkotmány' sajátosságát és szilárdságát őtalmazó istennő. Őt már Aeneas hozzá Lavinia'ba, és Numa Pompilius Romába vitte át, hol különösen tiszteltetett, neki egyház épült, melyben szent tűzét szakadatlan éleszték, a' Palladiumot és Anciliákat megőrzék, 's szolgálatára négy, később hat szűzek rendeltettek, kik, mint az istennő, magokat örökös szüzességre szentelék. L. Liv. 1, 20. Ov. Fast. 6, 269.

5) Promathion, különben nem ismeretes, úgy látszik, azon történetírókhoz tartozott, kik az Halicát írták, 's az 'Αιτικῶν' szerzőivel a' görögöknél leveleztek. Irományaiból úgy szólván semmit nem bírunk. Virgil. azokat Aeneisben nagyon tekintetbe vevé.

III. 1) Diokles, Peparethos' szigetéből, a' legfőbb történetíró, kit Plutarch a' XII. fejezetig kitüntetőleg követ. Ő első a' görög történetírók közt, ki Roma' őstörténetét érinté — VIII. áll: ὅς δοκεῖ πρῶτος ἐκδοῦναι 'Ρώμης κτίσιν-, Fabius Pictor előtt élt 's írta az origines urbis.

2) Fabius Pictor, a' másod karthagoi had' idejében élt, 's a' mint mondják, az ütközet után Cannánál a' jósalhoz küldetett Delphibe. A' legidősb romai történetíró, ki az Annales Pontificum szerint a' költeményes őstörténetből egy egészet törekvék összeállítani. Cic. Brut. c. 21. mondja róla: Ser. Fab. Pictor et iuris et literarum et antiquitatis bene peritus. Irományai latinul-e vagy görögül írva, korán elvesztek. Mert Quintil. Inst. or. 1, 6, 12. őt még csak mások' irományaiból ismeri.

3) Rheának legtöbbször mégis Silvianak, különösen a' költők. Hor. Od. 1, 2, 17. Ov. Fast. 2, 598. Tibull. 2, 5, 52. Te quoque iam video, Marti placitura sacerdos, Ilias vestales deseruisse focos. Virg. Aen. 1, 274. 6, 779. Rhea Silvia Sylvia inkább prosai neve. A' költők Sylviának is nevezik. L. Ovid' szende ábrázolatát Fast. 3, 45. Sylvia fit mater. Vestae simulacra feruntur Virginias oculis opposuisse manus. Azért neveztetnek Romulus és Remus: Iliaci fratres is és: Iliades. Ov. Fast. 3, 62. 4, 23. 5, 565.

4) A' Vesta-szűzek közül, kik a' fogadott szüzességet megszenteléniték, eleinte halálra ítéltettek 's magzatjokat a' Tiberisbe ve-

tették; később a Campus sceleratuson a porta Collina környékében elevenül eltemették, a mint Plutarch Numa X. tanúsítja; magát a bűntétet pedig, mely a megbántott istenség haragját az egész ország iránt maga után vonta, különös áldozatok és vallási szertartások által kellett megengesztelni. L. Liv. 8, 15. Dion. Hal. 1, 78. 2, 67. 8, 80. Plin. Ep. 4, 11. Iuven. 4, 10.

5) Antho' közbenjárását Dion. Hal. is 1, 80. említi.

6) *κερμανόν* nevezi ezen helyet Cicero is ad Attic. 4, 3. A G betű használata a' régibb K betű helyett, először Spurius Cerevelius által a. u. 230. behozva, későbbi. L. Plut. Quaest. Rom. Tom. II. l. 721. Azért látszik itt Plutarch hibázni, ha *πάλαι Κερμανόν* írja; várunk kellene *πάλαι κερμανόν- νυν δὲ Γερμανόν*.

IV. 1) Ruma — emlő — a' latinság' legrégibb szavai közül. Róla neveztetett egy istennő Rumiliának, Rumina' vagy Ruminának, ki a' gyermekek' táplálására és első dajkálataukra ügyelt, 's kinek tiszteletére a' Nephaliák — *νηφάλιος* józan — ünnepeltettek, így nevezetve, mivel akkor nem áldoztak borral, jelentésül, hogy az a' gyermekeknek ártalmas, a' tej pedig hasznos. L. Plut. Quaest. Rom. l. 125.

2) A' harkály Marsnak vala vakmerősége és vadsága miatt szentelve. Megölni a' vallás szigorúan tiltotta L. Plut. Quaest. Rom. l. 88.

V. Velabrum — egy tér az aventini, palatini és capitolli halomok közt, melyre a' víz' elárkolása előtt a' püzcacsatornák által a' Tiberis annyira kiöntött, hogy ott csónakkal lehetne járni. Különbség vala a' Velabrum maius és minus közt. L. Ov. Fast. 6, 401 — 608. A' magy. ad Propert. 4, 95. Tib. 2, 5, 33.

VI. 1) Hasonszületésűek és az alantabbiak stb. Főleg a' nevelés által különböztek a' görögök- és romaiaknál az ingenui és servi, vagy a' szabad ugyan, de szegény 's csupán táplálataukra szorított polgárok. Bizonyos, meghatározott tárgyak' köre vala, mely illy oktatást magában foglalt, az artes liberales (*ἐγκυκλοπαιδεία* Gell. n. Att. 13, 16.). Oda tartozott a' test' kimivelése gymnasticai gyakorlások, hangászat által, oktatás a' régi történet- és költészetben, a' költészeti művek' olvasása- és magyarázatában, mely Homerral, később Virgilllel kezdődött, végtére az ékesszólás- és bölcselkedésben. L. Cic. pr. Arch. 3. pr. Manon. 29. de Orat. 1, 16. és Quintil. több helyeken. Dion. Hal. 1, 87. beszéli, hogy Romulus és Remus Geliumban, egy régi városban, nyertek a' hangászatban, görög nyelv- és testgyakorlásban oktatást.

VIII. Minden romai legio tíz cohortes, minden cohors három manipulos, minden manipulus két centuriát, tehát harmincz manipuli hatvan centuriát tön. A' manipuli nevezetüket régi signis vagy

zászlóiktól vevék, mely egy maroknyi szénából állott. Erre céloz Ovid. Fast. 3, 177. 18. A' romai katonaság' felosztásáról l. Polyb. 6, 24.

IX. 1) Remonium valószínűleg egy tér vala a' palatini hegyen, melyet Romulus' várossá akart kiterjeszteni. L. Adler: Beschreibung der Stadt Rom. I. 7.

2) Herodot Herakleából, az előnévvel Ponticus, Herkules' éltét ír le.

3) A' sasok, baglyok stb. A következő aeschylosi vers ezt olly értelemben hagyja venni, hogy általában más nemű madarakat, nem a' mint sokan magyarázák, magokat egymást közt eszik fel. Épen mivel a' kányák dögbl élnek, elevent nem gyilkolnak és nem esznek, mondja Aelian Hist. animal. 2, 46. követik a' hadseregeket a' esatákba, itt a' holttesteket felemésztendők. Hogy a' kánya rejtekben él 's flait nem könnyen láthatni, mondják Plin. Hist. nat. 10, 6. és Arist. 9, 11. ki 6, 5. a' véleményyt, hogy a' kánya nekünk ismeretlen vidékekből jött, épen Herodotnak tulajdonítja.

X. 1) Régi szokás vala városok' alapításánál a' helyet, hol épüendő vala, ekével körülhúzni 's beárkolni. L. Plut. Quaest. Rom. I. 271. Varro de L. L. I. 40. A' körülhúzott barázda primigeniumnak neveztetett. L. Heinsius ad Sil. Ital. 13, 117. Serv. ad Virg. Aen. 5, 755.

2) Ezen Celert Romulus a' városfalak' felépítésével bízta meg. Dion Hal. 1, 90. A' két főbb különbség az elbeszélésben Romulus' haláláról az, hogy némelyek az egész esetet úgy a' mint itt Plutarch és Liv. 1, 7. közlik; mások ellenben mindjárt az Augurium után pört és gyilkolást hagynak következni, a' mint Dion Hal. ugyanott.

3) Celeres — gazdag és előkelő ifjak, kiket Romulus, lovon szolgálatot tenni, minden tribusból százanként kiválasztott, majd azon Celertől; majd a' szótól 'celer' gyors és *ἡλῆς*, vezetőklő, származtatnak. — Temetkezéséknél a' viadalok igen régi szokás valának. Eleinte tudnillik, mivel azt hitték, hogy a' holtak' lelkei vér által megengesztelődnek, a' sírokon foglyokat áldoztak. Később e' helyett szokássá vált: megengesztelésül a' holtaknak emberekét halálra viaskodtatni, miből a' ludiglatorii, *ἀγῶνες πορομύχων*, támadtak. Serv. ad Virg. Aen. 18, 518. *Moris erat in sepulchris virorum fortium captivos necari, quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui a busti cineribus Bustuarii dicti.* L. Kirchmann de funcribus Lib. 4. c. 8.

XI. 1) Olaszországban tudnillik első Hetruria vala, hol a' legnagyobb műveltség 's főleg a' vallási szertartások kiképezve valának, miért a' romaiak a' művészeteket számos országlati intézvények-

kel és vallási szertartásokkal onnan hozzák be. A' mint a' jóslás- és madárnézésben, úgy valának az etrusziak némi titkos szertartások- és fontos szokásokban is a' romaiak' tanítói, kik hozzájuk több országos eseményekben folyamodtak. Festus mondja: *Rituales nominantur Etruscorum libri, in quibus perscriptum est, quo ritu condantur urbes, arae, aedes, sacrentur.*

A' beavatás a' mysteriumokba titkos szertartások által történt, mit Ov. Fast. 4, 821. imígy ábrázol: *Fossa fit ad solidum: fruges iaciuntur in ima. Et de vicino terra petita solo. Fossa repletur humo, pleneaque imponitur ara; Et novus accenso fungitur igne focus. Inde premens stivam designat moenia sulca; Alba iugum niveo cum bove vacca tulit. Varro de L. L. 4. Oppida condebant in Latio Etrusco ritu multa, idest iunctis bobus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant suleum.*

2) Comitium — nagy, szabad tér a' Forum Romanumon, mely különösen népgyűlésekre használtatván, a' szónokszínhelyet (rostra) foglalta 's mely 545 v. é., tehát midőn Hannibal Olaszországba jöve, befedetett 's később oszlopok- és szobrokkal pompásan ellátottatott.

XII. 1) Palilia, régi pásztori ünnep vala, Palisnak, egy honföldi istennének tiszteletére, 's már Roma' felépítése előtt, később pedig mint ennek évnepja, ünnepeltetett. L. közelebb leírását Ovid. Fast. 4, 805. Prop. 4, 4, 72. Servius ad Virg. Georg. 3, 1.

2) Újholdak sat. Mindezekről igen bőven 's a' dolgot nagy tudománnyal kimerítőleg: Rambach zu Potter's Griech. Archäologie Thl. III. és Ideler's Untersuchungen über die astronomischen Beobachtungen der Alten.

3) Itt sok magyarázók holdfogyatkozást értettek, de Dacier igen elmésen megmutatta, hogy itt inkább napfogyatkozást kell érteni. Egyébiránt hasonl. Cic. de Divin. 2, 2, 7.

4) A' romai kortudománynak (Chronologia) más kevésbbé fontos időszakain kívül két főbb időszaka van. Az Aera Varroniana és Catoniana. Cato Centorinus, Centurius, vagy Maior is 520 u. c. 604. K. e. 234—149. élt. Ő Roma' kezdetén a' 7-dik Olympias' első évét = 752 K. e. vette fel. Marc. Terent. Varro ellenben (G. 38. u. c. 116. K. e. 727.—27), egy a' legtudósabb romai férfiak közül, ki számtalan irományokat szerkeztett (I. Gell. n. a. 3, 10. Cic. ad Attic. 13, 18), a' 6-dik Olympias' harmadik évét = 753. K. e. állítja Roma' kezdetének. A' történetírók jelenleg Varrot követik, kinek meghatározatát Cicero, Tacitus, Gellius is fentartják, míg Dion. Hal. Cato szerint számlál. — Varro a' Philotaphus nevet irományainak szelleme miatt viseli. Hasonl. Cic. Academ 1, 3.

5) Lucius Tarrutius Firmanus Cic. de Divin. 2, 47. familiaris noster, imprimis Chaldaicis rationibus eruditus bélyegzet alatt jó elő, mint jártas abban, a' mi csillagzatok' magyarázatát illeti (Lu-

can. 6, 608.), tehát a' csillag-jóslásban, mely a' régieknél a' csillagászmánytól nem választott meg, hanem alatta gyakran ez utolsó értetődik. — A' csillagjóslás vagy jóslás eredetét a' napkeleti tartományokból vette, miért a' bűvészek Chaldaeni, Babylonici, sőt mathematici név alatt is fordulnak elő, mivel tanjok merő tudományos számlálásokon alapult, szintűgy Genethliaci név alatt, mivel azt hitték, hogy a' csillagzatnak, melyben az ember születik — Sidus naltale, *ἄστρον γενέθλιον* — sorsa — és lelkezetére nagy befolyása volna. L. a' magy. ad Cic. de div. 2, 42. A' rajzok az égi testek' fekvéséről, melyek különböző bűvészi magyarázatokra használtattak: *παγαπυμῆα*, Plutarchról *πίναξ* név alatt ismeretesek. Maga a' csillagjóslás a' görögöknél *τέχνη ἀποτελεσματική* is neveztetett.

6) Choiak hónap' 23-kán a' harmadik óra, Rualdet' számolásai szerint a' juliani évben Dec. 19-nek kilenczedik reggeli órája.

7) Görög hónapszámlálás szerint september' 18. Pharmuti 9 = April' 4.

XIII. 1) Varro 4, 16. szerint a' szótól: *legere*, kiválasztani, származik a' *legio*.

2) *Patres conscripti* — *Patres et Conscripti* helyett. A' tanácsot eredetileg száz *patres* képezték. Midőn a' sabinok felvételtek, benne még más száz *patres* foglaltak helyet, Tarquinius Priscus alatt pedig ismét még száz *patres*. L. Dion. Hal. 3, 67. Liv. 1, 35. Tarquinius Superbus igen megkevesíté számukat, miért elűzetése után Brutus mint első consul, a' háromszáz számot ismét kiegészíté. Liv. 2, 1. szerint ez időtől jöve a' tanács' ama' megszólítási czíme divatba, úgy pedig, hogy a' *Patres* név alatt az ősnemzetségi (*maiorum gentium*) tanácsosokat, kiket még a' királyok neveztek ki, értették, *Conscripti* alatt pedig azokat, kiket Brutus iktatott méltóságos hivatalukba.

3) Niebuhr szerint a' *Clieensek* régenten a' *patriciusok*' ősjobbagyi, vazalljai mely viszony csak a' tizenkét táblák által könnyítetett; *plebeiusok* ellenben mind azon szabad polgárok, kik sajátkép nem a' *patriciusi* nemzetségszétályhoz tartoztak. — A' viszonyról a' *patronusok* és *clieensek* közt bővebben értekezik Dion. Hal. 2, 10. Szintazon viszony később országokra is kiterjesztetett, mit azírók a' *romai humanitas'* különös czímének magasztalnak. L. Beier ad Cic. de off. 1, 11, 35. Rùperti ad Tac. Ann. 3. 35.

XIV. 1) Az elnevezésről: *Contus*, l. Serv. ad Virg. Aen. 8, 636. Arról pedig, hogy a' *romaiak* *Contus* és *Neptunus equestris* alatt ugyanazon egy személyt értettek, Liv. 1, 9. Serv. ugyanott. Ov. Fast. 3, 199.

2) A' *curiák*. L. az igen jeles irományt: G. C. Th. Franke: *De tribuum, curiarum atque centurionum ratione*. Schleswigii 1824.

Niebuhr: Röm. Gesch. II. 34. azt állítja, hogy régenten csak a' patriciusok, nem pedig a' plebeiusok valának tribusok- és curiákra felosztva, minek az Index praelection. Univ. Grifianae 1827. ke-
reken ellenmond.

3) Quintus Valerius Antias, Sylla' idejében élt. Sokat ösz-
szeirt, a' többek közt egy romai történetet e' czim alatt: „Annales”
hetvenöt könyvekben, de a' mellyek mind elvesztek. Plutarch őt több-
ször idézi.

4) Iuba minor, fia a' hasonló nevű numidiai királynak. Mint
gyermek Iulius Caesartól Afrikában a' pompeianusok ellen elfogattat-
ván, diadalban Romába hozatott, hol mívelt nevelést nyert, később
pedig szabadságát is kikapta. Irt a' többek közt *ιστορίαι Πομπαιῶν*
Roma' kezdetétől Sylláig. Plutarch őt szinte sokszor idézi, különösen
mint szavatóst és tanút. L. Heeren: De fontibus Plutarchi. I. 123. 144.

5) Zenodotos Troezenből, egy különben ismeretlen író, kiről
Dion Hal. 1, 337. említi, hogy egy történetet írt Umbriáról.

XV. 1) Talasius. Liv. 1, 9. inde nuptialem hanc vocem fa-
ctam. L. Catull. 61. v. 134. Martial. 1, 36, 6, Ov. Met. 7, 799.
Talasius így hagyja szólani: Coniuge eram felix; felix erat illa
marito. 10, 266. Felix et nato, felix et coniuge Peleus. — Hymena-
ios egy igen szép görög ifju vala, kinek szülei különbözőleg nevezet-
nek. Indulatos szerelemből egy szép szüz iránt, női ruhában felöltözve
több szüzek' társaságához csatlakozott, mellyben kedvese is vala. Ez-
zel tengerorvok által elfogattott, kiket lerészegített, azután őket meg-
ölte, kedvesét nősze' s vele mint Thalaeus boldog házasságot élt. L.
Serv. ad Aen. 1, 651. 4, 99. Részletesben róla Matthiae ad Sen. Med.
v. 65.

2) A' gyapjú' megmunkálása, azaz: a' fonás és szövés, a'
nők' főbb foglalkozása vala a' régkorban, kiknek nagy becsületükre
vált elvonult életet élni 's szigoron honn tartózkodni. L. Voss. ad
Virg. Georg. 1, 293, 94. Azért mondja Virg. Aen. 7, 805. Camilla-
ról: non illa colo calathisae Minervae Femineas asveta manus, sed
proelia virgo Dura pati, cursuque pedum praevertere ventos. L. ugyan-
ott 8, 407—413. a' szép képletet. Tibull. 2, 1, 63. Hinc et femi-
neus labor est; hinc pensa colusque. Hasonl. Statius Theb. 8, 565.
Emlékezzünk Penelope' szövétére.

3) A' menyasszony. Rosz jelnek tartott, ha a' menyasz-
szony, midőn a' barátok férje' házába vitték — melly cselekvény az
úgynevezett officium nuptiale vala — lábával az ajtóküszöböt meg-
érinté; azért őt át szokták rajta vinni. Lucan. 2, 358. Turritaque
praemens frontem matrona corona Translata vetuit contingere limina
planta. Plut. Quaest. Rom. c. 29.

4) A' menyasszony' haja egy kis tör' hegyével — hasta cac-
libaris —, mellynek egy megöletett gladiator' testében kellett szúrva

lennie, hat fűrtökre osztatott — *διαφύρεσθαι*, comari —, mellyek suggestus comae vagy turritus vertex neveztettek. Plut. Quaest. Rom. I. 148. *ἐν τοῖς Ἀιτωλοῖς* ezen szokásnak több okait adja. Hasonl. Ov. Fast. 2, 560.

5) A' névvel: Sextilis, augustus' hónapja neveztetett azon régi időkől, mellyekben az év martiussal kezdődött, 's így a' hatodik hónap. Ianuarius és februarius pedig a' 11 és 12-dik valának. Később Ianus' tiszteletére Ianuarius helyheztetett legelől, februarius pedig — februlare, expiare —, mint hónapja a' megengeszteléseknek, legutól. Ez azonban még később a' 2-dik lön és Sextilis Augustusról új nevezetet nyert.

XVI. 1) Lakedaimoniak' szállítványa. Hibásan, mit már Liv. 1, 18. ériat, származtatnak a' Sabínok a' Lakedaimonoktól. Ők egy olaszországi ősnépség valának Közép-Olaszországban 's az apennini hegyeken. L. Nieb. Röm. Gesch. I. Thl. 55-te Aug. — Itt a' Lakedaimonokról, mint hadjártas és merész nemzetről, tétetik említés.

2) Győzelem dal (paean), sajátkép Apollo' dicséneke, ki mint istene a' gyógytannak azon melléknévvel neveztetett, némellykor azonban Bacchusé is, mert a' mint a' kifejezést: Io Paian, úgy Io Bacche is többször előfordulnak benne. Később azonban ezen kifejezések más istenek' dicsénekeiben is előfordultak, különösen pedig diadalénekekben, millyek itt értetődnek.

3) Feretrius — ferire vagy ferre — Iupiternek egy melléknéve, mellyről Propertius 10-dik elegiája' 1-ső könyvében részletesen emlékezik 's v. 48. mondja: Causa Feretri omine quod certo dux ferit ense ducem; Seu quia victa suis humeris haec arma ferebant, Hinc Feretri dicta est ara superba Iovis. — Iupiter Feretrius' egyháza a' Capitoliumon vala. Később dőledezett lön, de Augustus ismét helyreállíttatá. Corn. Nepos. vita Attici c. 40. Liv. 4, 20. Augustus Caesar — aedem Feretrii Iovis — vetustate delapsam refecit. — Spolia opima azok valának, mellyeket a' vezér az önmaga által megöletett vezértől elzsákmányolt 's Iupiter Feretrius' egyházába felaggatá. Ez eset Romában háromszor történt meg. Liv. 1, 10. Prop. 4, 10.

4) Tudnillik Dionysius Halicarnassensis, ki a' polgárháborús idők után 723. u. c. Romában telepedett meg, ott a' mint Polybius a' latin nyelvet megtanulá 's egy húsz könyvekből álló nagy munkát: *Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία* szerkeztett, melly a' romai történetet kezdetétől Polybiusig foglalja. Belőle mi már csak a' tizenegy első könyveket bírjuk, mellyek 312. u. c. terjednek, 's néhány töredékeket. Itt idézett állítását I. 2, 35.

5) Demarat, Tarquinius Priscus' fla. Hasonl. a' diadelpompák-ról Juv. Sat. 10, 26—46.

XVII. 1) Más történetírók nem ugyanazon időben, sem nem szövetkezve hagyják az itt nevezett városokat Roma ellen harcolni. Ovid. is Fast. 3, 203. mondja: *Tractaque erant, longa bella propinqua mora*, állítván, hogy a' három leginkább részvényes népségek, a' crustumeriak, antematiak és caecinensiak a' romaiakat egymás után támadák meg. *ἡρωστουμέτιον* ez alakban: *ἡρωστομετία* is előfordul, a' romaiaknál Crustunium és Crustumeria, a' mint a' lakosok Crustunii és Crustamerii. S. Serv. ad Virg. Georg. 2, 88. Aen. 7, 631.

2) Capitolium, a' büszke vár 's Roma' főbb díszé egyik halmán, mely eleinte Saturnusról, Olaszország' első uralkodójáról az aranykorban Saturniusnak, később a' tarpéii szűzről Tarpeiusnak, utoljára, mivel ott egy templom' alapításakor egy emberfőre akadtak, Capitolinusnak nevezetett. Mi ide tartozik, Varro de lingua latina 4, 13. ed. Bipont., meglehetősen összefoglalja: „*Sunt et nomina ob tot montibus, quos postea urbs muris comprehendit: e queis Capitolium dictum, quod heic, cum fundamenta foderentur Iovis, caput humanum inventum dicitur. Hic mons antea Tarpeius dictus, a virgine vestali Tarpeia, quae ibi ab Sabineis necata armeis et sepulta: eius nominis relictum quod etiam nunc eius rupes Tarpeium appellat saxum. Hinc antea montem Saturnium appellatum prodiderunt, et ab eo lato Saturniam terram, ut etiam Ennius appellat. Antiquum oppidum in hoc fuisse Saturniam dicunt.* Hasonl. Virg. Aen. 8, 347.

3) Tarpeia L. erről Liv. 1, 11. Dion. Hal. 2, 40. Ov. Fast. 1, 261. hol Tarpeiáról mondatik: *levis custus armillis capta Sabinis.* Met. 14, 775.

4) Gyűlöli az árulót. Ezen gondolat a' megvetésről és hálátlanságról, mellyel az árulást méltán viszonzák, többször előfordul a' régieknél. Így Demosthenesnél beszédében: *de corona*, a' bánásmód' alkalmával, mellyel Philipp király Aeshylos iránt vala, kiről Stobaeus Sermon. II. a' választ hátrahagyá, midőn kérdeznék, kit szeretne és gyűlölné leginkább: *τοὺς μέλλοντας προδιδόναι μάστιγα φιλῶ, τοὺς δὲ ἤδη προδεωκότας μάστιγα μισῶ.* — Caesar itt Augustus, Rhyntalkes Thrakia' királya, ki Antoniustól Augustushoz pártolt. L. Plutarch' Apophthegm. l. 778.

5) Galba Sulpicius, öregatyja Galba császárnak; *multiplacem nec incuriosam historiam edidit.* Sveton Galba c. 3.

6) Simylus egy ismeretlen költő, ki hihető a' regés, őstörténetet (*αἰτίαι*) elegiai versekben éneklé. S. Heeren de fontib. Plut. l. 104. 110.

XVIII. 1) A' tarpéii sziklákról letaszíttatni a' legszigorúbb büntetésekhez tartozott 's leginkább csak a' hazaárulókat érte. L. Plut. Camill. XXXVI. Így Marcus Spurius Cassius, Manlius Capitolinus Liv. 6, 18—20. 25, 7.

2) A' történetet Curtiusról részletesben l. Liv. 2, 12. Dion. Hal. 2, 44. Más okát az elnevezésnek: lacus Curtius, mely a' piaroz' közepén vala, Liv. adja 7, 6.

3) Iupiter Stator — qui stāre exercitum fecit Liv. 1, 12. Cic. in Catil. 1, 13. Grenov. observat. 4, 14. ezen szónak származtatásáról.

4) Regia, a' via sacra' hosszában, eleinte a' királyok' lakhelye, elűzetésök után pedig a' Pontifex Maximusé. Később Augustus a' Vesta-szüzeknek rendelé lakásul, mivel Vesta' egyháza mellett feködt; a' Pontifex Maximusnak pedig saját lakvára egyik részét. l. Dio Cass. 4, 27.

XIX. L. Liv. 1, 13. Dion. Hal. 2, 46. kik azonban elbeszéléseikben különböznek. Egy igen szép költészeti ábrázolatot l. Ovid. Fast. III., mely itt a' miénkkel összehasonlítást érdemel. Quare stabant acies ferro mortique paratae. Iam lituus pugnae signa daturus erat: Cum (λόγου κρείττων ὄψις) raptae veniunt inter patresque virosque, Inque sinu (νήπια πρὸς ταῖς ἀγκύλαις) notas, pignora cara ferunt. Ut medium Campi (Ἐπεκλάσθησαν οὖν ἀμφότεροι, καὶ διέσχον αὐταῖς ἐν μέσῳ καταβῆναι τῆς παρατάξεως) passis tetigere capillis (κόμην προύσχόμεναι λελυμένην). In terram posito procubuerunt genu, Et, quasi sentirent, blando clamore nepotes, Tendebant ad avos brachia parva suos. Qui poterat, amabat avum, tum denique cisum, Et qui vix poterat, posse coactus erat stb. — A' nők gyászban le szokták eresztelni különben feltűzött hajokat. L. Kirchmann: De fun. Épen azért ezen Sabinokról Liv. 1, 13. crinibus passis, scissaque veste ausae stb. L. ugyanott Drakenbrug' igen tudós jegyzetét. Tib. 1, 1, 68. parce solutis crinibus et teneris genis. L. Barm. ad. Ov. A. A. 3, 709. Virg. 1, 480. 3, 64, 65. Azok effusae comae; de spartae comae, úgy látszik más mi, tudnillik a' bűsz- és bacchanti lelkesülésben legfüggő haj.

XX. 1) A' legiók hatezer gyalogból stb. A' magyarázók azt jegyzik meg, hogy itt Plutarch, mi az akkori időt illeti, a' legiók' erejének meghatározatában hibázott. Bizonyos számot épen nem lehet megalapítani, mivel a' mint a' lovagoké, úgy a' gyalogoké is mindig az ország' viszonya és szüksége szerint változtatott. Azért akkor sem bírtak minden legiók egyenlő erővel. Vegetius szerint 1, 6. minden legio 6100 gyalogságot és 750 lovagokat foglalt. L. Herceg ad. Caes. bell. Gall. 1, 7. ki Müller János' elmés jegyzeteire: Über das Röm. Militairwesen Th. I, 222—237. igazít.

2. Bulla — a' görög πομφόλυξ, vízbuborék. Kerekded, félholdalakú millye (Kapsel) vala, mellyben valami a' megigézés ellen záratott, 's mellyet a' gyermekeknek nyakukon kelle hordozniok. A' gazdagok aranyból, a' szegények bőrből viselék. Róla egy classicus hely

Macrob. Saturn. 1, 6. áll. L. még Plin. Hist. Nat. 33. 1. Sect. 7. Plut. Quaest. Rom. I. 157.

3) Moneta — monere, emlékeztetni — Iunónak egyik mellékneve, mivel Cic. de dio. 1, 45. szerint a' romaiakat egy földrengés' alkalmával emlékeztette — monuerat — az isteneket egy poczos disznó' áldozata által megengesztelni. Mivel egyházában, melyet neki Camillus építtetett (Liv. 7, 28. Plutarch. Camill. XXVI.) 's mellyhez száz lépcsők vittek, később pénzt szoktak verni, a' szó: moneta, a' pénznek, vert pénznek jelentését nyerte. L. ezen egyházzól a' magy. ad Tacit. Histor. 3, 71. Ovid. Fast. 1, 738. és 6, 183.

4) Somfanyelű. A' kemény Koriandrom' fájából, nem az úgy nevezte nőnemüéből, melly puha (Plin. XVI. 26. sect. 43.), hanem a' himnemüéből, melly Plin. XVI. 38. Sect. 73 szerint egészen böttyös, gerelynevekre használtatott. Gras. v. 27. A' Koriandromot a' többek közt erős vadászdárdákra használhatónak magasztalja. Voss. ad Virg. Georg. 2, 448. et bona bello cornus. — Serv. ad Virg. Aen. 3, 46. ugyanazt beszéli: Romulus Captato augurio, hastam de Aventino monte in Palatium iecit, quae fixa refronduit.

XXI. 1) Numa XIX. r.

2) Matronalia — ünnep, melly a' romai nőköl ünnepeltetett, a' többek közt emlékeztetül, hogy a' háború a' romaiak és sabinok közt általok végződött be. Egyedül az eljegyzetteket illeté, kik akkor egymást megajándékozák. Hor. Od. 3, 8, 1. Martiis caelebs agam calendis. Különösen a' férjek szokták nejeiket megajándékozni, ezek pedig rabnőjeiket. Mindig első martiusban ünnepeltettek. Azért Tibull. El. 3, 1, 1. Martis Romani festae venere Calendae, Exoriens nostris hinc fuit annus avis. Et vaga nunc certa discurrunt undique pompa, Perque vias urbis munera perque domos. Ez ünnep' eredetét és leírását l. Ovid. Fast. 3, 167.

3. A' Carmentaliákat ian. 11-kén ünnepelék, Feb. 15-én pedig ismételni szokták Evander' anyja' tiszteletére. L. róla Ov. Fast. 1, 161. 3, 617. A' Carmentaról l. Liv. 1, 7, Ov. Fast. 1, 472. Plut. Quaest. Rom. I. 124.

4) Lelekesezésében φοιβαστική — mennyiben Apollo abba, kit lelekésít, maga száll 's a' papnöt vonakodások közt hatalmába ejti; azért a' kifejezések: plenus deo, lymphatus sacerdos és hasonlók. L. róla leírásokat Lucan. 5, 3—223. Stat. Theb. 10, 163 624. 3, 450. Claud. Rapt. Proserp. 1, 6. Iam furor humanos nostro de pectore sensus Expulit, et totum spirant precordia Phoebum stb. Ez által viszony támad, mellyben a' jósló teljesen ismeretlen dolgokról szól. L. Iustin. Martyr. Cohortatio ad Graecos a' végén, hol a' Sibylláról mondja: πανοσμενης της επιπνοδιας επεπαντο και η των ειρημενων μηνι; és a' jóslókat nevezi: κατεχομενους εκ του Θεου és μηδεν εδωτας, ον λεγ υσι. Ez a' μανία, melyet Platon Phaedr. 22'

244. Steph. kiad. a' jóslónak tulajdonít, a' mint a' latin költőknél a' furere és furor sajátlag a' jóslóról mondatik. Cic. de div. 1, 31. Inest igitur in animis praesagatio extrinsecus iniecta et inclusa divinitus. Ea si exarsit acrius, furor appellatur, quum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur. L. az egészről Virg. Aen. 6, 77. 's köv. a' cumaei Sibylláról. At, Phoebi nondum patiens, immanis in antro Bacchatur vates, magnum si pectore possit Excussisse deum: tanto magis ille fatigat Os rabidum, fera corda domant.

5) Versekbe foglalt. A' jósszavak tudnillik mindig versben adattak. Hor. A. P. v. 403. Dictae per carmina sortes. Azért mondja Ovid. Fastig. 1, 467. a' Carmentáról: nomen habes a carmine dictum.

6) A' napok a' romaiaknál megkülönböztettek mint dies fasti, melyeken szabad vala valakit nyilván bevádolni, védeni és megítélni; nefasti, quibus ius dicere non fas erat, és intercesi, melyeken ez csak félnap vala megengedve. Mind ennek ismerete főleg a' patriciosokat illette. Hasonl. Cic. pr. Muren. 11. de Orat. 141.

7) Februarius' hónapjáról l. Censorinus: De die natali c. 22, hol a' romai hónapokról és nevezeteikről értekezik. Februarium a febro. Est februm quisquid piat purgatque, et februmenta purgamenta, item februare purgare et purum facere Februm autem non idem usquecunque dicitur. Nam aliter in aliis sacris februatur, hoc est, purgatur. In hoc autem mense Lupercalibus, cum Roma lustratur, salem calidum ferunt, quod Februm appellant; unde dies Lupercalium proprie februatio, et ab eo porro mensis Februarius vocitatur. L. még d. L. L. v. 54. Ov. Fast. 2, 19.

8) Luperci — Pannak papjai valának. — Az ünnep februarius' 15-kén ünnepeztetett. L. a' helyeket Liv. 1, 5. Dion. Hal. 1, 33. Virg. Aen. 8, 363. Ov. Fast. 2, 247. 283. 287. és 425. Plut. in Caes. XI. Quaes. Rom. l. 131.

9) Butas, a' mint Simytus, elegiai versekben a' romai régkor' költeményes mondásit éneklé meg. L. Heeren: De fontibus. Plut. l. 104. 110.

10) Caius Acilius Cic. de Offic. 3, 32. szerint a' romai birodalomról évkönyveket irt görögül, melyeket bizonyos Claudius latinra fordított. Liv. 25, 39. 35. 14. Mi személyét és időkorát illeti, a' történetírók különböző véleménynyel vannak. Némelyek őt Caius Acilius Glebrioval ugyanazon személynek tartják, mások nagyobb joggal a' tanácsnoknak, ki 589. u. c. Cato Centorinus' idejében élt és Gell. 7, 14, 9. Macrob. Saturnal. 1, 5. előjő. Plutarch őt idősb Cato XXII. is említi.

XXII. 1) A' tűz a' legrégibb időktől csaknem minden népeknél, mint valami szentséges, tiszteltetett 's szent helyeken szüntelen

tűz tartatott. L. erről A. I. Lange' igen jeles értekezését elegyes irományai és beszédei közt, herausgegeb. v. L. G. Jacob. Leipzig. 1832, hol 191. l. a' következőt mondja: „Ausserdem war es die Hestia, die ganz vorzüglich durch diese Sitte verehrt wurde. Sie ist die Göttin des Herdes. Und wie in jedem Hause das Innerste, der Herd, ihr heilig ist, so wurde im Innern, im Mittelpunkte der Stadt, ihr ein Haus gebaut, das Prytaneion, wo wie dort, so hier, auf dem Stadtherde ein Feuer brennt, das nie verlöschen darf. Auch mehrere Orakel waren bemüht, ihre Heiligkeit und den Ruf derselben durch ein immer brennendes Feuer zu bewahren, wie diess von Delphi, dessen Priester zur Königszeit das heilige Feuer von dort nach Plataea trugen, wie die von Delos es nach Lemnos brachten, und vom Orakel des Iupiter Ammon ausdrücklich berichtet wird.

2) Lituus — az augurok' egy meggörbített pálczája vala 's használák kijelelni az égen a' környéket (templum), melyben a' madarak' röpülését szemlélni akarták. Liv. 1, 18. A' legfőbb hely Cic. de divin. 1, 17. Quid? lituus ille vester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde vobis est traditus? Nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. Qui quidem Romuli lituus (ut est, incurvum et leviter a summo implexum bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen invenit) cum situs esset in curia Salliorum, quae est in Palatio, eoque deflagrasset, inventus est integer (ὑπαρθεῖς ὑπὸ τοῦ πυρός). Quid? multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio, quis veterum Scriptorum non loquitur, quae sit ab Attis navio per lituum regionum facta descriptio? — A' βάρβαρον. itt ágallok. Az időszak, melyben Romát elfoglalák, 391. K. e. L. Plut. Camill. XXXII.

3) Az atyaölőnek büntetést nem szabott. Ugyanazt mondják Solonról, ki kérdeztetvén, miért nem hozott az atyaölés v. atyagyilkosság ellen törvényt, válaszolá, mivel azt lehetetlennek képzelé. Diog. Laert. 1, 59. ἐρωτηθεὶς, διὰ τί κατὰ πατροκτόνον νόμον οὐκ ἔθηκε; διὰ τὸ ἀπείκισται, ἔφη. Cic. pr. Rosc. Amer. 25. A' szavak: parricidium és parricida a' latinoknál tágasb értelemben is előfordulnak. Cic. pr. Cluentio 11, 31. Tametsi in ipso fraterno parricidio nullum scelus praetermissum videtur. In Catil. 1. 12. 29. parricida civium. L. ugyanott Matthiae' jegyzetét. Szintúgy: patriae parricidium. L. még Kritz. ad Sall. Catill. 31, 8. Drakenb. ad Liv. 3, 50, 5.

XXIII. 1) Némelly történetírók, így Liv. 1. 14. Igen részletesen Dion. Hal. 2, 53. — Laurentum — a' mai Torre Paterno.

2) Armilustrium — tér, piac az aventini hegyn a' 13-dik regioban. Varro de L. L. 5. l. 57. Bipont kiad. Armilustrium ab eo, quod in armilustrio armati sacra faciunt; nisi locus potius dictus est ab his, sed quod de his prius. Id ab ludendo, aut lustró, idest quod circumibant ludentes ancilibus armati.

XXIV. 1) Döghalál, Servius ad Virg. Aen. 3, 137. hol hasonlólágon mondatik: subito quum tabida membris, Corrupto coeli tractu, miserandaque venit Arboribusque satisque lues, et letifer annus, megjegyzi: hic est ordo pestilentiae, ut Lucrēt. docet, primo aëris corruptio, post aquarum et terrarum, mox omnium animalium. A' hely Lucrēt. 6, 1089. 's köv. erre részletesen mutat; kinél 1136. 's következő, nevezetesen leírása, ábrázolata szintazon döghalálnak kezdődik, mellyet némelly magyarázók azzal hasonlítanak össze, mellyről Thukydides 2, 47. olvashatunk. Egyéb jeles ábrázolatokat Virg. Georg. 3, 474—566. Ovid. Met. 7, 518. 's köv. Sil. Ital. 14, 581. Lucan, 6, 80. Seneca Oedip. 35. 's köv. Különbö a' döghalált az állatok közt legelőször a' kutyák érzik. L. Drakenb. ad Sil. Ital. 16. 694. Lucrēt. 6, 1222. Cum primis fida canum vis Strata viis animam ponebat in omnibus aegrae.

2) Véreseppek, a' mint a' folyamok' vérszínesülése a' legrosszabb, legrémletűbb jelenésekhez tartozott. L. Liv. 45, 16. Nunciabat e foco suo sanguinem per triduum et duas noctes manasse. Drakenberg. ad Sil. Ital. 8, 646. Atque atro sanguine flumen Monavit Iovis in templis, hol, a' mint Lucan. Pharsal. 1, 525. 's köv. több illy portentumok érintetnek.

3) Érekszekeret. Dion. Hal. 2, 55. beszéli, hogy Romulus ezen Neptunnak szentelt négylovas szekér mellé ön saját képét állítá fel 's tetteit görögül alájegyezteté, a' mint szokás vala a' nemesek' czímereikre — Imagines —, mellyek az Atriumban tartattak, méltóságuk és tetteik' lajstromára — Tituli — rajzolni.

XXV. 1) L. Liv. 1, 15. Dion. Hal. 2, 55.

2) Aristomenes, a' messeniak' egy igen jeles vezére a' 2dik messeni háboruban. Pausan. in Messeniacis 14 és 19.

3) Sardesi származat. A' sardiak a' romaiaknál álnokságuk és hűtelenségük miatt, felette megvetett népség valának L. Heind. ad Hor. Tat. 1, 3, 3. Azért a' közmonda: Sardi venales, alter altero nequior; miről Erasm. Adag. 257. l. részletesen értekezik. Tib. Sempr. Grachus elfoglalván 514. u. e. a' szigetet, innen annyi rabszolgákat hozott, hogy őket mind el sem lehetne adni. Aurel. Victor de vir. illustr. 57. Cic. ep. ad fam. 7, 14. Tigellianst hominem pestilentiorum patria sua nevezi, hasonlólágon Virg. Aen. 11, 701. hol az álnok liguri Annusról mondatik: Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant. L. még Plut. Quae t. Rom. 121. l.

XXVI. 1) Erősen bízván szerencséjében s. b. Szépen fejezi ezt ki Virg. 10, 501. Nescia mens hominum fati sortisque futurae, Et servare modum, rebus sublata secundis. Hasonl. még az igen jeles helyeket össze Corn. Nep. Timol. I. Liv. 45. 9. Seneca Troadib. 257. mi igen ide tartozik: Violenta nemo imperia continuit

diu. Moderata durant; quoque fortuna altius Evexit ac levavit humanas opes, Hoc se magis suppressere felicem decet Variosque casus tremore stb.

XXVII. 1) A' tanács' összegyülekezései nem consilium, hanem concilium valának, Gronow' fogalomkülönbötetése szerint ad Liv. 44, 2. concilium — de conventu hominum, qui audiendi causa conveniunt; consilium — de eo, in quo deliberandi causa. Ez utolsóban mindannyi munkál és mindenik egyenlő; amabban csak az előlülő munkál. L. Bremi ad Corn. Nep. Epaminond. 3, 5. Herzog ad Caes. Bell. Gall. 1, 18. Certe ad Sallust. Jug. 62, 5.

2) Romulus' haláláról részletesb elbeszélést L. Liv. 1, 16, 17. Dion. Hal. 2, 57, 64. Lactant. Inst. divin. 1, 15.

3) Romulus' halálát összehasonlíja itt Plutarch Publ. Cornelius Scipio Aemilianus Afrikanus minor' halálával, mert egyikről sem vala bizonyos: mimódon haltak meg, hanem minden hírek' ellenére is valószínű lön, hogy titkon végeztettek ki. Ezen Scipio fia vala Paulus Aemiliusnak, Scipio Africanus maiornak pedig fogadott fia. Plut. Cato. XV. Flor. 2, 15, 12. Elpusztítá Carthagót, az agraria törvénynek és Tiberius Sempronius Grachus' földosztásának hevesen ellenszegült, a' népet is, mivel Grachust, ha az önrúdságra vágyott, igazságosnak nyilatkoztatá (Cic. pr. Mil. c. 3. Val. Max. 6, 2. n. 3.), felette megbántotta; 's egyszer ugyan a' nép előtt Olaszországot a' sok befogadott polgárok miatt mostoha anyának nevezte. Ezért egy reggel, mielőtt még estve a' tanácsnokok és romai szövetségesek haza kísérek, ágyában halva találta. Val. Max. 6, 2, 3. Cic. pr. Mil. 7. de orat. 2, 40. Részletebben értekezik erről Vellei. Paterc. 2, 4. Epitome Liv. 59. Suspecta fuit, tanquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor: hinc maxime, quod soror esset Grachorum cum quibus simulas Africano fuerat. Plutarch in Gracho X. Cai. Grachust és M. Fulviust vádolja.

4) Némellyek szerint atyja, Mars, jelent meg 's öt elevenen az égbe az istenek közé helyezé. Mint isten, Quirinus név alatt tiszteltetett. Ezt Ov. Fast. 2, 428—512. megénekli. Papjai is külön valának: flamen Quirini vagy Quirinalis.

XXVIII. 1) A' szentségek illetése közt stb. Megfogta tudnillik az oltárt és a' szentségeket, jelentésül, hogy az istenséget láthatólag is tanúságnul veszi. L. Virg. Aen. 6, 124. Talibus orabat dictis, arasque tenebat. Ugyanott Serv. jegyzetét és Thiel' több ráigazításait ad Aen. 4, 219.

2) Nem tapasztalt szépségben stb. Szintígy jelenik meg Romulus Ovidiusnál is. Fast. 2, 503. pulcher et humano maior. A' régiek tudnillik a' kimultakat mindig nagyobb alakban, mint a' milylyel ez életben bírtak, képzelék megjelenni; azért Virg. Aen. 2, 773

atque ipsius umbra Creūsae Visa mihi ante oculos, et nota maior imago. L. ugyanott Thiel' jegyzeteit.

3) Manil. Astronom. 4, 884. An dubium est habitare Deum sub pectore nostro? In coelumque redire animos, coeloque venire? 894. An quoquam genitos, nisi coelo, credere fas est Esse homines? Iuven. Sat. 15, 146. Sensum a coelesti demissum traximus arce.

4. Prokonnesus egy sziget Propontisban, a' mai Mar. di Marmorában, hol Aristeas született, a' régkorban mint költő és történetíró, igen jeles férfi, ki Herodot 1, 14. és Strabo szerint az Arimaspeia' történetét írta. — Kleomedes Astypalaeából — ez egy a' kykladi szigetek közül — mint ökölviaszkodó vala híres. L. Pausan. Eliac. 9. — Aristeasról kimulta után a' kallómalomban Herodot szerint egy lakos Kykikusból azt vitatá, hogy vele találkozott, hét évek mulva — Prokonnesusban jelent meg 's az Ἀριμασπεία című költeményeket írta; harminczkét évek mulva pedig Metepontumban jelent meg, hol Apollónak oltárt parancsolt emelni. — Kleomedes a' viaskodásban egy Iecus nevűt Epidaurosból agyonütött, miért őt a' Hellanodici négy talentomyi bírságra ítélvén, bűjában esztét veszíté.

5) Űzőbe véteték. Pausanias Eliac. 9. szerint polgártársaitól üzetttetvén, Minerva' egyházába menekült 's ott egy ládába zárkózott. Az idézett jósszót Pausanias következőleg adja:

Ἰστατος ἠρώων Κλεομένης Ἀστυπалаίους
Ὀν θυσίας τιμᾷθ' ὥς μηκέτι θνητὸν ζῶντα.

6) Pindarral. Plutarch ezen helyet Pindar' töredékeiből vigaszírományában Apollonioshoz is 458. l. idézi.

7) Az élet képe. Az eredeti szerint εἶδωλον, mi a' latinoknál az imago vala. A' régiek azt vélték, hogy a' lélek a' halál után látszatos testet vesz magára vér és szín és erő nélkül 's bolyong mint tenuis, exilis umbra az alvilágban; azért itt az eredeti szerint αἰὼς εἶδωλον a' lélek, mennyiben a' halhatlanságban részes. Így mondja Dido Virg. Aen. 4, 654. Et nunc magna mei sub terras ibit imago; és 1, 353. Ipsa sed in somnis inhumati venit imago Coniugis. 2, 772. Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creūsae, Visa mihi ante oculos, et nota maior imago. Azért Hor. Od. 4, 7, 14. Nos, ubi decidimus, Quo pius Aeneas, quo dives Tullus, et Ancus; Pulvis et umbra sumus.

8) Heraklit, a' melléknévvel Σχοτεινός, a' homályos. Ephesosban született 's mint híres bölcselkedő némelyek szerint 500 körül az eleati oskolához tartozott. Homályos tanját egy írományban a' természetéről állítá fel, melyet azonban mi csak hagyományokból ismerünk. Rendszere' főbb pontjai Diog. Laert. 9, 7. olvashatók. A' régkorban olly igen híres állításáról: αὕη ψυχῇ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη, l. Heyne' nagyon jeles értekezését: De animabus Siccis ex He-

racliteo placito; optime ad sapientiam et virtutem instructis. Progr. Göttingae 1781. fol.

9) L. a' régiek' tanjáról, a' metempsychosis- vagy lélekköltözésről. Wittenb. ad Plat. Phaed. 210. 's köv. l.

XXXX. 1) Curis, vagy Quiris — sabini szó. L. Ov. Fast. 2, 476. Plut. Quaest. Rom. 149. l.

2) *ὄχλου τυγή* — Julius' 5-ke tehát, nem ugyanaz, mi a' nonae capratinae, azaz : Julius' 6-ka. A' helyet a' Forumon, hol Romulust a' mennykő megütötte vagy az istenek közé helyeztetett, Ca-praecepalusnak nevezék. L. Ov. Fast. 2, 491. 's köv.

3) Dion Hal. 2, 57. Romulus élte' 55-dik évét, uralkodásának pedig 7-két idézi.

Theseus és Romulus' egybevetése.

II. 1) A' bölcssek a' szerelmet stb. Hasonl. ezen szép és fenséges nézettel Plat. Sympos. 23—28.

2) L. Herod. 3, 80—82. a' három főbb uralkodásalakoknak, melyek a' monarchia, oligarchia, és demokratia, összeállítását.

III. 1) A' végzettől származtatjuk stb. Quintil. Prolog. in lib. 6. inst. orat. ezen gondolatot így fejezi ki : Frustra mala omnia ad Fortunae crimen relegamus. Iuvenal. 10, 365. 14, 315. Nullum numen habes, si sit prudentia: nos te, Nos facimus, Fortuna, Deam, coeloque locamus. — Theseus' fiának, Hippolytusnak sorsát, ki mivel mostoha anyját, Phaedrát, indulatosan szerette, atyjától megátkoztatott s az országból kiűzetett, sok költők megéneklék. L. róla részletesebb előadást Ov. Met. 15. 497. Eurip. és Seneca' Hippolyt. Virg. Aen. 7, 761. Hygin. fab. 47 és. 251. Ov. Heroid. 4. Fast. 3, 265. 6, 737. Silius Silv. 3, 1, 57. Cic. de Nat. deor. 3, 31, 76. de Offic. 1, 10, 32. 3, 25, 94. stb.

IV. 1) Csekélyen kezdve nagy dolgokhoz jutott. Ezen ok nemcsak Romulusnak, hanem általában Romának magasztalására is, mely csekélynyi kezdetből olly nagyra emelkedett, sokszor előfordul a' régieknél. Ov. Fast. 3, 433. O quam de tenui Romanus origine crevit! Turba vetus quam non invidiosa fuit! Virg. Georg. 2, 532. Cic. pr. Roscio Amerino 18, 50. Liv. 8. 11. Parva sunt, sed parva ista non contemnendo maiores vestri maximam hanc rem fecerunt.

VI. 1) Az első atyagyilkos. Ez Oedipos vala, ki egy útazáson a' nélkül hogy tudta volna, atyját, Laiost megölé; anyját

Iokasztét, nősze, kivel négy gyermeket nemzett. Ezt ábrázolják Soph. és Seneca in Oedipo Rege.

2) Az első anyagiilkos. Ez Orestes, ki anyját, Klytemnestrát, ki hazatérő férjét, Agamemnont, szerelmesének, Aegistosnak segítségével meggyilkolá, ezzel együtt megölte.

3) Spúrius Curvilius. Ezen legelső romai házasságválásról, l. Gell. 11. A. IV. 3.

Lykurg.

1) A' különböző mondák Likurgról a' legrégibb történet' homályából származnak, 's kiváltképen az által szaporodtak meg annyira, hogy a' régi írók a' kortanban járatlanok voltak, 's Lykurg' neve sok jeles férfinak közös neve volt. Időszakáról részletesen Clem. Alexander Stromat. 309. l. értekezik. Legújabb vizsgálatok szerint 888-ra teszik Iphitos' időszakába, ki a' Herkules által alapított olympiai játékokat, melyek a' sok táborozások által megszűntek (l. Pausan. Eliac. 4.), ismét visszaállítá, mi által a kortanba több rend és összehangzás hozatott. A' νομοθέτης, törvényhozó melléknevet általában megkülönböztetésül viseli egy későbbi hasonnevű spartai királytól, azután az edoniak' egy királyától Thrakiában, ismeretes, továbbá egy arkadi kiálytól, 's végtére a' híres attikai szónoktól (408—325. K. e.), kinck az újabb időkben számos kiadások által ismeretesebbé lett Lykos-tratos elleni beszédét ma is bírjuk.

2) Fegyverszünet. A' delphi jóshely' parancsából Görögországban az olympiai játékok' alkalmával általános fegyverszünet tartatott. L. Thukydides 5, 9.

3) Korong. — A' korong' (discus) hajtása a' πέριπαθλον — vagy az olympiai játékok' viadalgyakorlatihoz tartozott 's a' későbbi időben még a' romaiaknál is nagyon kedveltetett. Karika volt ez köből vagy vasból, mely közepén egy lyukon átvont szíjjal egyenest valamely cél felé hajjitatott. L. Heindorf ad Hor. Sat. 2, 2, 13. Seu te discus agit; pete cedentem aëra disco. Barth ad Stat. Theb. 6, 647. Már Homernál előfordul L. Scholiast. ad Hom. Od. 8, 628. 9, 190. Heyne ad Il. 9, 826. Ezen lykurgi korongot Pausanias is in Eliac. 20. említi.

4) Eratosthenes Kyreneből 276—194. K. e. élt 's felügyelője vala az alexandrini könyvtárnak. Híres mint első alkotója a' földleírás' tudományos rendszerének Γεωγραφικὴ című irománya által három könyvben. Fájdalom, ezen munka elveszett; de némileg mégis részint Strabo' könyveiből ismerjük, részint a' töredékekből, melyeket Berlin 1822, Leonharz Eratosthenica cím alatt kiadott.

5) Apollodor Athenből 143 körül K. e. élt. Igen híres és neves író. Sok egyéb irományain kívül, melyekről a' régiek említést tesznek, 's melyeket mi csak töredékekből ismerünk, kettő leginkább figyelemre méltó, úgymint: *χρονικά*, időtábla, mely az időszakot a' troiai háborútól 159-dik olympiásig négy könyvben foglalta; *Βιβλιοθήκη*, mely három könyvben a' régi költőkről igen érdekes hagyományokat közlött. Töredékeinek legjobb kiadása Heynetől Göttinga 1802. 2 köt. 8. megbecsülhetlen jegyzetekkel.

6) Timaeos 320 körül K. e. élt. Kaján ítéletei miatt kétes híré író. Szerkesztett *Olympionica*, melyek itt értetnek, és *Sicula*, melyeket Plutarch másutt többször idéz. L. Heeren. de fontib. Plut. 52. l.

7) A' régi történetben nem épen ritkaság, hogy egy híres névhez számosak' tettei kapcsolhatnak. — Hogy Lykurg Homérrel egy időszakban élt, a' többek közt Cicero is említi *Tuscul.* 5, 3. hol l. Davisiust.

8) Xenophon, de *Republ. Lacedaemoniorum* 10. A' rend a' következő: Herkules, Hyllos, Kleodaeos, Aristarchos, Aristodemos, Prokles és Euristhenes. L. Herod. 6. 32. 8. 131. a' magyarázók' jegyzeteivel.

III. 1) A' Heloták, sajátképen Helos város' lakosi Lakonikában, mintegy 900 körül, midőn Helos az adó miatt Sparta ellen szegült, legyőztetvén olly rabszolgákká lőnek, kiket soha máshova nem vala szabad eladni. Résztint szürnyű elszegényedések, résztint kemény és szigorú sorsuk, mely őket példabeszédi nemzetséggé tévé, sokszor veszélyes zendüléseket okozott köztök Sparta ellen. L. rólok Eustath. ad Hom. II. β. 295. l.

2) Kliter vagy Klitorion város Arkádiában, híres egy forrásról, melynek vize a' bor iránt utálatot gerjeszte. L. a' magy. *Ov. Met.* 15, 322. Pausan. 8, 21.

III. 1) Lykurg és Charilaos. L. Iustin. 3, 2. Lykurgus cum fratri suo Polydectae Spartanorum regi successisset, regnumque sibi vindicare potuisset, Charilao, filio eius, qui natus posthumus fuerat, cum ad aetatem adultam pervenisset; regnum summa fide restituit: ut intelligenter omnes, quanto plus apud bonos pietatis iura, quam omnes opes valerent.

2) Irigyei voltak, az eredeti szerint τὸ φθόρου, mely a' latin invidia, nem annyira irigység, mint idegenség, gyűlölet némileg nagy tulajdonságok iránt. Azért kapcsolja össze Seneca. *Troad.* 298. detrahe invidiam tuo odiumque patri, coli poena iubes. L. Thiel ad Virg. *Aen.* 10, 552. Lucret. 5, 1130. Invidia quoniam cui fulmine summa vaporant Plerumque et quae sunt altis magis edita quaque, 1124. e summo fulmen deiicit ictos Invidia, interdum contem-

tum in tartara tetra, különösen az uralkodóké és királyoké. Azért Seneca. Herc. Fur. 352. Invidia ac sermo popularis premet? Ars prima regni est, posse te invidiam ferre.

IV. 1) Kreta jelenleg Kandia vagy Kriti, a' régieknél *μακίων νῆσος*. Ismeretes onnan II. Minos' igazságos törvényhozása. Hogy ebből Lykurg sokat, úgymint a' gyermeknevelésről, a' nyilvános gyakorlatok-, nyilvános megvendéglések- és népgyűlésekről alkalmazott, tanúsítja Arist. Polit. 2, 10. Strabo 10-dik könyvében több helyeken.

2) Thales Kretából nem ugyanazon személy Thalesselel Miletből, ki a' hét bölcsnek egyike.

3) A' költészet és hangászat' nagy befolyását az emberi kedélyre, valamint nevelési fontosságát is, a' régieknél, már Orpheos' és Musaeos' regéi, sőt a' pythagoraeusok' legkomolyabb bölcselkedési vizsgálatai is magasztalák. Azért a' költők *παῖδες θεῶν* nevezettek, a' mint Plat. republ. 2, 336. *ὥς αἱ μέγιστα πόλεις λέγουσι καὶ οἱ θεῶν παῖδες, ποιηταὶ καὶ προφῆται τῶν θεῶν γενόμενοι*. Ők az emberek' első tanítói 's minden isteni és emberi bölcsesség' tulajdonosi valának. Plat. de Republ. 10, 593. A' hangászat a' költészettel legszorosb kapcsolatban szemlétetett. L. Plat. de Republ. 3, 1—12. hol az ifjúi oktatás' teljes köre a' hangászatra — *μουσική* — szorítottatik.

4) Ázsia a' régkorban minden tobzódás' és hiú életnem' honának tartatott. — Kreophilos Samos- vagy Chiosból, a' mint mondatik, hősi költő 's Homer' ipa és tanítója vala. L. Strabo 10, 946.

5) Aelian. Var. Hist. 13, 14. egy a' legfőbb helyek közül a' homeri költemények' ezen átszállításáról Görögországba, ki már az előbb ismeretes homeri énekeket, melyeket nagy ünnepeken és nyilvános lakomákban szoktak előadni, névszerint idézi. Később, a' mint a' történet vallja, különösen a' Pisistratok érdemesíték magokat a' homeri szétszórt, egyes költemények' összegyűjtése körül.

6) Aegyptiak' hadosztályai. Az Aegyptiak' hét osztályairól I. Herod. 2, 163—167. A' hadakozó osztályt az úgynevezett Calasirji és Hermotibii képezék. L. Diodor. Sicul. 1, 73.

7) Gyárosok és kézművesek. Görögül *βανανοί* megvetőleg azok nevezettek, kik mesterségüket csupa díjért, minden fensőbb műérzet és tekintet nélkül, mint közönséges kézmunkát, lealacsonyító módon üzik. L. Arist. Polit. 8, 2. Ethic. 1, 4. Plat. de Republ. 9, 13, 599. Phileb. 55. l.

8) Aristokrates, spartaí, ismeretlen időkorú férfi, ki egy irományt *Λαγωνικά* czim alatt szerkesztett, melynek egyik könyvét Athaneos 3, 7. idézi. L. Heeren de fontib. Plat. 87. l.

V. 1) Hiresbnél hiresb nyilatkozatot stb L. ezt részletesen Herod. 1, 65.

2) Hermippos, Smyrnából, Ptolomaeus, Philadelphus' idejében élt 's több bölcselkedők' és törvényhozók' éltét írta meg.

3) χαλκίοικος melléknév, mellyel a' lakedaimonok Minervát nevezék. L. Thukyd. 1, 128. Egyháza szerencsétlenek- és vétkeseknek menhelyül szolgált, mellyben Corn. Nep. in Pausan. 5. szerint Pausanias is szabadulást keresett. Ama' nevezetet onnan származtatják, hogy Spartában a' legmagasb helyen egyháza vala érezből, mellyet Pausanias 3-dik könyvében leír.

4) Archilaos Sparta' királya vala együtt Charilaossal.

5) Sphairos stoikus böles, Kleanthes' tanítványa. Sokat összeírt, a' többek közt a' lakedaimonok' alkotmányáról és három könyvet Lykurg- és Sokratesről.

VI. 1) Rhetra, ῥήτρα — sajátkép a' delphi istennek egy mondása. Lykurg így nevezé törvényeit, mivel a' delphi jóslótól erősítették meg. Azért nevezi őket Xenophon is: De republ. Lacedaem. νόμους πρυθαρχήσους. Ezen jósszó a' kevésbbé ismeretes lakedaimoni nyelven van szerkesztve; azért lelé már Plutarch is jónak, abban egyes mondásokat megjobbitani. Ezen jósszó szerint a' nép, a' mint Romában, a' legfőbb törvényhatóság, hol az egyes tanácsnok szinte csak: rogat, a' nép pedig dat és statuit.

2) Oenus város Lakonikában, hol egy hasonnevű folyam is vala. Liv. 34, 28. Babika és Knakion, úgy látszik, szinte város' és folyam' nevei.

5) Tyrtaios Athen — vagy Miletből 684. K. e. a' lakedaimonokat a' 2-dik messeni háborúban lelkesítendő segítségül küldetett. Számos elegiát írt ióniai szőejtésben, mellyekből még hármat bírnak, és harmincz éneket a' spartaiaknak dori szőejtésben. Aristoteles Politic. 5, 6. és Pausanias 4, 8. neki még egy ἑννομία című oktató költeményt tulajdonítanak a' jó törvényhozásról, mellyből tán az itt idézett versek vannak 's mellyet kiadott Klotz Altenburg, 1767.

VII. 1) Az e' fejezetben foglaltakat Plutarch ismételi in Apophthegm. Laconic. Vol. VI. 44.

VIII. 1) A' vaspénz' behozatáról l. Polyb. 6, 42. Aeschines Dial. 2, 24. Xen. De Republ. Lacedaem. 7.

2) Itt nemesak a' közönséges kézművesek, hanem általában a' földművelők és kereskedők is értetnek, a' mint Xenophon is írja. A' megjegyzés pedig, mellyet itt Plutarch a' művészetek' hanyatlásáról tesz, igen szabad, és igaz, és Sparta e' részben Athennel sohasem is mérkőzhetett. Cic. Tuscul. 1, 2. hasonlólag jegyzi meg: Quo minus honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt. — — — an censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multo etiam apud nos futuros Polycletos et Parthasios fuisse? Honos

alit artes omnesque incendimus ad Studia gloria : iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur stb.

3) Ékesszólás-tanító. A' σοφός vagy σοφιστής szónak különböző időszakokban különböző jelentése volt. Szorosb értelemben a' bölcselkedők' vagy bölcselkedési szónokok' egy osztályát fejezi ki, mely Periklész idejekor Athenben képződött, összes Görögországot beharangolta, nem elv szerint bölcselkedett, hanem jobban a' fényt, a' látszatot hajhászta, a' tudományok' legkülönbözőbb nemében nagy alapossgágot színtet, nemkülönben az erény' oktatásában is. Gyakran diszbeszédeket (ἐπίδειξις) tartottak, melyekért magokat drágán megfizettették. Némellykor tetszés szerinti tárgyakról minden kitelhető ellen- és védokokat összehalmozva önkedveskedéssel szavallottak, de legtöbbször a' legesekélyebb érdekű dolgokról ereszkedtek részletes szóváltásokba. Leginkább játszottak pedig a' Zenotól feltalált vetélytannal (ars dialectica). Ezáltal részökre csábíták az ifjúságot, 's erkölceire veszélyes hatással voltak. Minden igazságot a' feltűnés' és bámultatás' vágyának áldoztak fel, 's Görögországot már kora hanyatlása előtt eltemették volna, ha oly férfiak, mint Sokrates és Plato, csaknem egyetlen főbb ügyökké nem teszik, ellenök szegülni 's szónoki ármányaikat felfedezni. Az összes gyűlelet' súlyát, melybe a' bölcselők (sophisták) a' bölcselkedést hozák, 's melyet legjobban Aristophanes' Felhői tüntetnek elő, úgy szólván egyedül Sokrates kénytelenült később elviselni. Irományaikból keveset birunk. A' leghíresbek valának Georgias Leontionból, Protagoras Abderából, Hippias Elisből, Trasymachos, Prodikos, kitől Herkules a' válaszüton című szép védirat eléggé emlékezetes. L. Xenophon' Memorabil. 2, 1. és Cicero : de officiis 1, 32. Stäudlin Geschichte der Moralprincipien 69. mondja : „So waren die griechischen Sophisten, ähnlich manchen Daemagogen und Rednern, in der französischen Revolution. Keineswegs wollten sie, wie Pythagoras, durch Philosophie, Unterricht' und Bildung die Sitten und Staatsverfassungen verbessern, sondern sie ergriffen die Gährungen und den Revolutionsgeist unter dem Volke, um sich geltend zu machen, zu glänzen und zu herrschen; höhere Zwecke, als Gewinnsucht und Eitelkeit, waren bei ihnen nicht wahrzunehmen.“ L. még Morus ad Isocratis Panegyric. 4. 1.

4) Kothon Κῶθων ὁ Λακωνικός. L. részletes leírását Athen. Deipnosoph. 9, 10. Onnan Κωθονίτζειν, felette, szertelenül dözsölni. Xenophon Cyropaed. 1, 2, 8. ezen korsót a' Persáknál is divatosnak mondja.

5) Athenacós Kritiast mint szerzőjét említi egy πολιτεία Αακεδαιμονίων című irománynak. Úgy látszik, azon Kritiastól, ki a' harmincz zsarnokok közt oly híres szerepet játszott, megkülönböztetendő.

IX. 1) Theophrast Kresosból Lesbos' szigetén, Plato' hall-

gatója 's Aristoteles' legkedvesebb tanítványa vala, kinek böleselkedéséről világos és értelmes előadása, irományainak fentartása és elterjesztése által magát kitüntetőleg érdemesítette. A' nevet Theophrast sokak szerint ékesszólásától nyerte. Százhét évet élt és számos irományt hagyott, melyek közül mi csak a' híres *χαρκτηῆρες ἡθικοί*, a' növényekről szóló irományt tíz könyvben, és egyet a' kövekről bírnok. Itt bizonyosan elveszett irománya *περὶ νομοθεσιῶν* értetik, melyre Plutarch Solon' életrajzában is hivatkozik. A' régkor még egy irományt *περὶ βίων* is birt tőle három könyvben, melly több híres férfiak' életét foglalta magában, nem különben *περὶ βασιλείας*, *περὶ νόμων* huszonhárom könyvben és *Ἱθικά*.

2) A' gazdagságot gazdagtalanná tevő stb. Az eredeti *πλοῦτος ἄπλοους* épen az, mi a' latinban *opes inopes*. Az értelem' kiemelésére igen szokásban vala a' görögöknél ezen *τὸ ὀξύμωρον* (dictum acutum), azaz, olly képlet, mellyben egymást felelemző fogalmak kapcsoltnak össze, péld. *γάμος ἄγαμος*, *ὕψος ἄνομος*, *παρθένος ἀπαρθένος*, *οἶκος ἄνοικος* stb.

3) A' gazdagság vak stb. Az eredeti szerint *τυφλὸν τὸν πλοῦτον* nemcsak a' pénzisten' vakságáról használt szólásmód, mennyiben az javait sokszor méltatlanoknak és nem szűkölködőknek osztja ki — melly fogalmat Aristophanes Plutosban olly fenségesen alkalmazott —, hanem gazdagságokról is, főleg nagyokról, mellyeket valaki fősvényen összehalmozván, elrejt.

X. 1) Ezen zendülésről l. Apophthegm. Lacon. 846. l. a' mint Lykurg' egyik szemének kiütéséről is ugyanott és Solon XVI. Aelian. Var. Hist. 13, 23.

2) *Ὀπιλίτις* a' szokott nyelvben *ὀφθαλμίτις*.

3) Dioskorides Agesilaosban XXXV. is előfordul. Közelébb nem ismeretes, némelyek szerint Ptolomaeos Evergetes' idejében élt.

XI. 1) *πολέμαρχος* — felügyelők az erkölcsökre, a' mint a' romaiaknál a' censorok. Xenoph. De Rep. Laced. 11. A' közlakomákra ügyeltek. Nevöket vezérkedésekről a' háborúban vették, hol egy külön seregosztályt kormányoztak.

2) A' görögöknél tehát szabadszülöttek, nem rabszolgák valának a' felügyelők — custodes —, kikről Quintil. Inst. or. I, 1, 8. értekezik.

XII. 1) Írott törvények stb. A' *νόμοι ἄγραπτοι*, mellyeket a' régiek számtalanszor emlitenek. L. Xen. Memor. 4, 4, 19. és a' fenséges szavakat Sophocl. Oed. R. 863. Antig. 451.

2) Leotychides a' Proklidák' esaládjából, Sparta' királya. A' thermopylaei csatában veszett. Herod. G, 65. 8, 131. Meg kell őt egy más hasonnevűtől, Agis' egyik fiától, 's Agesilaos' testvérétől, különböztetni.

XIII. Aristoteles mondja stb. Polit. 2, 9.**XIV.** 1) Plat. De Republ. 3, 7.

2) Derkyllidas a' spartaiak' vezére a' persa helytartók Tis-saphernes és Pharnabasos ellen. Xen. görög tört. 3, 1.

XV. 1) λέσχη — nyilvános hely, hova a' mint nálunk a' fogadóba, mentek. Spartában két illy λέσχαι volt, az egyik a' Κροταρών, a' másik a' ποικίλη. Itt gyülekeztek a' vének össze, nyomos tárgyakról értekezendők; az újszülött gyermekek is, épségüket és hibáikat megvizsgálni, oda vitettek. A' λέσχαι-ról l. részletesebben Zoll: Ferienschriften, Theil. über die Gasthäuser der Alten.

2) Taygetus — hegy Lakonikában.

3) Plato Alkibiades 1, 37.

4) Γράμματα — az írást és olvasást foglalja magában, az egyetlen, mit a' lakedaimonok szellemi dolgokból tanulhattak. Azért csudálkozik Plato, hogy Hyppias, a' böleselő, Spartában szíves felvettél 's ott tanítványokat lelt. Hippias maior 10. Perisionius ad Aelian. Var. Hist. 12, 50.

5) Nyilvános fürdők, 's a' testnek a' régkorban olly igen divatozó bekenései, meg valának a' spartaiaknál tiltva. Ők egyedül Eurotas' folyamában fürdöttek.

6) σπιβάδες — fekhelyek alomok fű- és levelekből összehalmozva. A' per-sáknál is szokásban valának. L. Zeune ad Xenoph. Cyrop. 5, 2, 15.

7) λυκοφάνης — növény, melyet Hesychius' ἔχινόποδι — Igelsfuss — nevez.

XVI. 1) Xenophon menti a' lakedaimonokat a' gyermekszerelem miatti vád ellen. A' régiek' ezen szerelmi viszonyáról l. Plat. Phaedra és Sympos. és Xenoph. Symposionját. Az egészről l. Fr. Jacob' vermischte Schriften 3, 212—254. és Jakob in prolegomenis ad Lucian, Taxar.

2) Sugár termetet, a' megjegyzés nagyon igaz. A' karcuság- és nyulánkságra különösen az, atheniek sokat tartottak 's azt mintegy fensőbb szellemiség' jelének tarták, a' mint a' boeotiak testességök és potrohosságuk miatt gúnytárgyai valának annyira, hogy többször ὄς βοιωτία névvel neveztettek.

XVII. 1) Ὀρθία — Diana' egyik mellékneve. L. Theseus XXX. Így neveztetett ὀρθίας-ról, mivel szobrát Orestes és Iphigenia alattomban Spartába hozák, 's egy fűzfabokorban felállítva találák. Ol-táránál kétszer esztendőben a' gyermekek vesszőztettek, kik magokat valamelly lopáson rajtéretni hagyák, mely szertartás az úgynevezett διαμαστίγωνis vala. Ennek alkalmával egy papnő Diana' kicsiny, könnyű képét hordozta, 's ha a' büntető valamelly szép ifjút ütögetett,

kiáltozák, hogy a' képet megnehezülése miatt nem bírja többé tartani. Cic. Tusc. 2, 14. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnunquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam, ad necem. Hasonl. ugyanott. 5, 27. Némelyek ezen szokást onnan származtatják, hogy ez által az emberi áldozatok pótolattak. L. Plutarch' Arist. XVII. Egy főbb hely ezen szokás' okáról Paus. 3, 15. olvasható.

'2) A' szerelem' erkölcsiségéről a' spartaiaknál l. részletesebben Aelian. Var. Hist. 3, 12.

XVIII. 1) II-dik Agis, Nagy Sándor' idejében. Plutarch ugyanazt az Apophthegm. Lacon. 810. l. is beszéli. Az atheni Demades, a' szónok. A' lakedaimonok' rövidbeszédűsége különösen a' válaszlásban példabeszédi vala.

'2) 'S az is stb. Állitható, hogy ezen pont hiányos. Nem világos, tudnillik, mely versenyek értetnek. A' legvalószínűbb, hogy itt a' Pankration értetik, melyben a' legyőzött küzdő kezét kinyújtá, és ez által kiméletért esdeklett. A' gondolat ez volna: Lykurg megtiltá azon versenyeket, melyek valamely pulyaságra czéloztak. Seneca de benefic. 5, 3. Lacedaemonii vetant suo Pancratio aut Cestu decernere, ubi inferiorem ostendit victi confessio — — — cum invictos esse Lacedaemonii cives suos aestimarent, ab his certaminibus removerunt, in quibus victorem facit non iudex, non per se exitus, sed vox cedentis et tradere iubentis. Cic. Tusc. 5, 27. Pueri Spartiatae non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnibus, calcibus, unguibus, morsu denique, quum exanimarentur prius, quam se victos facerentur.

XIX. 1) Demarat, ki elűzetvén a' persákhoz menekvült, 's velők Görögország ellen harczolt. Herod. 6, 64.

'2) Agis, e' néven az idősbik, Archidamidas' fia.

'3) Theopomp, 'Prokles' családjából, Nikander' egyik fia. L. VI. Egyébiránt itt Plutarch nem következetes elbeszélő, mert Apophthegm. Lacon. ezen válaszokat Agisnak és Aristonnak tulajdonítja.

'4) Pleistonax Sparta' királya Agis' családjából, Pausanias' fia. A' görögöket Plataeaenál vezérlette.

'5) Vagy igen stb. *Μή σῴγῃ*. Ezen görög szólásmódról l. Matthiä' gr. Gramm. 465. § 2.

XX. 1) Azon indulónak stb. *ῥυθμοὶ ἐμβατήριον* a' spartaiak' sajátos harczenekei anapaestusok- és spondeusokból, melyekkel magokat valamely harc' kezdetekor bátoriták, serkenték. Cic. Tuscul. 2, 16. Militiam — — — Spartiatarum quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapestis pedibus hortatio. Thukyd. 5, 10. *Λακεδαιμόνιοι βραδείως καὶ ὑπὸ αὐλητῶν πολλῶν νόμῳ ἐγκαθεστώτων,*

οὐ τοῦ θεοῦ χάριν, ἀλλ' ἵνα ὁμαλῶς μετὰ θυθμῶν βαίνοντες προέλθοιεν, καὶ μὴ διαωπασθῇ αἰτῶις ἡ τάξις. ὅπερ φιλεῖ τὰ μεγάλα σιγατό-
πεδα ἐν ταῖς προόδοις ποιεῖν. Valer. Maxim. 2, 16. Ezen költemények'
neme messeninek is nevezetett, 's eléneklésökre különös fuvolák hasz-
náltattak, az *εμφατῆριοι αὐλοί*.

2) Terpander régi költő Antissa' városából Lesbos' szigetén. Különösen érdemesítette magát a' hangászatról, midőn a' hét húru lan-
tot feltalálta 's később egy zendülés' alkalmával Spartába hívatott. Né-
mellyek szerint Lykurg' törvényeit versekbe önté.

3) Pindar a' leghíresb görög lyrai költő. Theba' városából
520. K. e. Megéneklé a' győzőket az olympi, pithiai, nemaei és isthmi
játékokban. El nem veszett énekeinek főbb kiadásait Erasmus Schmid,
Heyne és Boeckh intézék. A' helyet Pindarból Plutarch azon iromány-
ban is: an seni sit gerenda respublica, idézi. *μάλιστα οὕτως ἐστὶν
πόλις, ἐνθα βουλαὶ γερόντων καὶ νέων ἀνδρῶν ἀριστεύουσιν αἰχμαλ.*

4) Spartai költő. Ez Alkman, ki itt idéztetik 's ki Lydiá-
ban Sardesből származott, de mégis közönségesen spartainak tartatik.
A' 27-dik Olympias körül élt 's Spartába, mint rabszolga, eladatott,
hol mindazáltal később felszabadult. A' kilencz első rangú lyrai köl-
tökhöz tartozik.

XXI. 1) A' Kastor nótája' nevezetét feltalálójától, Kastor-
tól vette. Schol. Pind. ad Pith. 2, 126. Úgy látszik az és az előbb
említett *μῆλος ἐμφατῆριον*, nem egy és ugyanaz, a' mint némelleyek
gondolják.

2) Versenyjátékok stb. Ezek alatt a' négy főbb játékokat
kell érteni, az olympi, nemaei, isthmi és pythi játékokat.

XXII. 1) Hippias Elisből, egy a' legismeretesb böcselők
közöl, ki magát főleg merészlete által tűntette ki. Plato' két okvál-
tásai róla neveztetnek. Irt az olympi játékokról, 's Plutarch ezen iro-
mányából látszik idézni. Egy másik Hippias Ephythrából vala Ioniában.

2) Philostephanos Kyrenéből, Kallimachos költő' barátja. A'
többek közt Epios' történetét írta.

3) Demetrios Phalerosból l. Theseus XXII.

4) Hermippos Smyrnából, peripateti böcselkedő vala Pto-
maeos Evergetes' idejében, kit Plutarch többször idéz. Sokat írt,
a' többek közt egy könyvet a' törvényhozókról, miből ezt Plutarch
kölesönözni látszik. L. Aceren. l. 23, 68.

XXIII. 1) Illy szolgálai foglalatosságnak stb. Scholjast.
ad Plat. Theaetet. 176. l. *βάνανσοι οἱ ἰδρᾶνοι τεχνῖται καὶ παρὰ βαύ-
ρη, ὃ ἐστὶ καμίνη, τὴ ἔργον διατιθέμενοι. Οἱ δὲ βάνανσον τον ἀπάν-
θρωπον καὶ ὑπερέφανον. Ἕνιοι δὲ βάνανσον χειρὸς, τῆς ὑβριστικῆς ἢ
τεχνικῆς. ὅτλοι δὲ τοὺς χειροτέχνας καὶ δημιουργοὺς. Cic. de offic. 1,
42. Opificesque omnes in sordida arte versantur, nec enim quidquam*

ingenuum potest habere officina. Plat. I. Alcib. 131. I. B. *διὰ ταῦτα δὴ καὶ βέλανθοι αἵται αἱ τέχναι δοκοῦσιν εἶναι καὶ σὺν ἀνδρός ἀγαθοῦ μαθήματα*. L. részletesebben Plat. de Republ. 3, 405. A. és 6, 495 D. különösen pedig Arist. Polit. 3, 3. 8, 2. és a' magyarázókat ad Aelian. Var. Hist. 6, 6. Mivel Lykurg összes országalkotmányát harcz-i vitézségre alapítá, a' vesztég ülő életnemet, mely a' művészetek' gyakorlásával összefügg, czélja elleninek tartotta.

XXIV. 1) Kik harminczadik évöket stb. A' férfskor' kezdete 30-dik év vala. Eddig a' spartaiaknak meghúзва kelle magokat tartaniok. L. XVII. hol a' foglalkozások előadatnak. Iustin. 3, 3. mondja: *pueros puberes non in forum, sed in agrum deduci praecepit, ut primos annos non in luxuria, sed in opere et laboribus agerent.*

2) Sosibius híres nyelvész Spartából Ptolomaios Philadelphos' idejében 259. K. e.

3) A' háromszázak a' spartai ifjúságból kiválogatott ifjak valának. L. Herod. 8, 124. Thukyd. 5, 72.

4) Brasidas híres harczoló a' peloponnesi hadban, kiről Thukyd. emlékezik. Amphipolisnál az ütközetben Kleon ellen éltét veszté. Amphipolis' lakosi évenkénti játékokat és ünnepeket rendelték tiszteletére, a' lakedaimonok pedig egy pompás siremléket állítottak.

XXV. A' tanácsnokok' tekintete Spartában felette kitüntetett vala, senkinek nem tartoztak adni számat, miért Demost. adv. Leptin. méltán nevezi őket *κυρίους πολιτείας*.

XXVI. 1) A' temetkező stb. Athenben, a' mint Romában, senkit sem vala szabad a' városban eltemetni. Cic. de Leg. 2, 23. Epist. ad famil. 4, 12. A' szokás, mely szerint a' holtakkal drágaságok temettetnek el, régi 's Romában is divatozott, Athenben mindazáltal és Spartában meg vala tiltva. Cic. de Leg. 2, 23.

2) Hagyták el a' hazát stb. Azon megtiltás miatt, mellynél fogva idegen országba menni 's idegeneket az országba befogadni tilos volt, felette kárhoztatják az atheniek a' lakedaimonokat. Erről a' főbb helyeket l. Thukyd. 2, 39. Xenophon de Republ. Laced. 14. Cic. de offic. 3, 6, 6. *Qui autem civium dicunt rationem habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quae qui tollunt, etiam adversus deos immortales impii iudicandi sunt.* Plat. Protag. 342. l. Perisionius ad Aelian. Var. Hist. 13, 16. Manzo in Sparta Theil. 1. Heft. 1, 159.

XXVII. 1) Némelyektől stb. Itt különösen Plato értetik, ki első könyvének kezdetén: De legibus, Minost és Lykurgot nagyon feddi, hogy törvényhozásaik főleg hadi eredményeket irányoztak. Sziatúgy Aristoteles Polit. 2, 9. 7, 3. Polybius is 6, 47.

2) Plato l. öt de legib. 1.

3) Thukydides 4, 80. Diodor. Sicul. 12.

4) A' helotákkali bánásmód a' régkorban csaknem példabeszédi. A' többek közt évenként bizonyos, meghatározott időben megverettek, hogy el ne bizakodjanak.

5) Spendon Spartából származott költő a' peloponnesi had előtt mintegy a' 37-dik év körül.

6) Ezen földrengés a' 77-dik olympias' 4-dik évében esik, 467. K. e. Plutarch Kimon' éltében is említi XVI. Diodor. Sicul. 11, 63. Aelian. Var. Hist. 6, 7. Olly erőszakos vala, hogy csupán csak öt épület maradt épen 's több mint 20,000 ember veszett el. Neptun' boszújának tulajdoníták a' csalárdul megöletett Heloták miatt. Thukyd. 1, 128.

XXVIII. 1) Pluto. Timaiosában.

2) Lucian a' megöregedett emberekről irt munkájában azt mondja, hogy Lykurg 85 évig élt. Némelyek szerint Kretában, mások szerint Delphiben halt meg.

3) Eurysthenes' családjából 14, Prokleséből 12 király uralkodott Spartában. Itt I. Agis értetik az agydák' családjából, ki Pausaniassal együtt uralkodott. A' peloponnesi hadat Athene' meghódításával bevégezte.

4) Az Ephorok' behozata Theopompnak tulajdonítatik, a' mint Aristoteles Polit. 5, 11. nyilván tanúsítja. L. Valer. Max. 4, 1. Herodot 1, 68. ezen intézkvényt is Lykurnak tulajdonítja; mások Chilon t nevezik kezdőjének.

XXIX. 1) A' régiek az erkölcsi roszaságot az emberek közt örömetst tulajdonítják a' pénznek. L. Ovid. Met. 1, 140. Effodiantur opes, irritamenta malorum sat.

2) Plutarch Lysander' éltében XVI. XVII. Aelian. Var. Hist. 14, 29. Xenophon görög tört. 2, 3. a' sommát, melyet Lysander Spartába hozott, 470 ezüst talentomra teszi.

3) Gylippos híres spartai vezér a' peloponnesi hadban, ki a syrakusiaknak segélyül küldetett az atheniek ellen, 's kiről Iustinus 4, 4. mondja. Ab his (Lacedaemoniis) mittitur Gylippus solus, sed in quo instar omnium auxiliorum erat.

4) Brasidas l. XXV. Tetteit leírja Thukydides 4, 84. A' peloponnesi hadban a' chalkidiaknak küldetett segélyül Athen ellen.

5) Ezen vezérek' tetteit leírja Xenophon görög tört. 1—4. Lysander' és Agesilaos' éltét Plutarch külön ábrázolá. Az utolsóról egy igen szép dicsbeszédet birunk Xenophontól. *γαλιχίδης* alatt itt nem Chalkis' lakosait kell értenünk Euboiában, hanem Chalkidike' lakosait, kiket Brasidas az atheniektől megszabadított.

8) ἀρχομοσιαί a' követek valának, kiket a' spartaiak legyőzött városokba, a' rendet fentartani küldöttek.

9) Stratonikos atheni lantos Nagy Sándor' idejében, ki elmés mondásairól volt híres. Aelian. Var. hist. 14, 14. Athenaios 8, 19. több elmésségeit idézi. Kypros' királya, Nikokles, megölette.

10) Anthisthenes' Sokrates' tanítványa, komoly szellemű's alapítója a' Kynika iskolának.

XXX. 1) Euripidest, némelyek szerint, midőn Makedoniában Archelaos királynál tartózkodott, a' kutyák vagy asszonyok, kiket tragoediáiban igen kigúnyolt, tépték össze. — Arethusa, mint Kirrha is, városok Phokisban a' krissei öbölnél. Mások szerint Pelóban temettetett el.

2) Timaiosról l. V. Aristoxenes Aristoteles' tanítványa Tarentból. Tőle még egy könyvet birunk a' hangászatról. Ezen kívül még sok egyebet írt, a' többek közt híres férfiak' életeit. Gell. Noct. Att. 4, 11. — Pergamia város Kretában, nem messze Kydoniatól. Virg. Aen. 5, 133. mint Aeneastól alapított város említetik. Mások Agamemnonról származtatják.

3) Aristokrates történetíró, ki Lakedaemonia' történetét írta.

Numa.

I. 1) Vajjon ez, nem Clodius Licinius-e, ki egy romai történetet írt's ki Livius 29, 22. említ, nem határozható meg.

2) Hogy Numa tanítványa vala samosi Pythagorásnak, már a' régkorban kétségre hozatott, jóllehet a' monda közönséges vala. L. főleg Davisiust ad Cic. Tuscul. 4, 1., ki a' mondat oda magyarázza, hogy Numa' törvényhozása a' pythagoreusok' szellemében vala. Különbben a' romaiak ezen körülményt többször említik. Ovid. Met. 14, 7, 60. Fast. 3. 154. Epist. ex Ponto 3, 344. Plin. Hist. Nat. 13, 13. Tiedemann: Geschichte der ältesten Philosophen Griechenlands 247. és Meiner: Geschichte des Ursprungs, Fortgangs und Verfalls der Wissenschaften b. d. Griechen u. Römern Th. 1, 304. Olvasható erről Niebuhr: Röm. Gesch. I.

3) Emberkor stb. Egy γενεά vagy emberkor, a' régiek' számos tanútételei szerint, 30 évből állott, mi tehát 150 évet adna. L. Plutarkh. Cato maior XV.

4) A' sabinoknak a' lakedaimonoktól származatáról l. Romulus XV. a' mint már a' hadakozó szellem miatt is többször párhuzamot vontak a' romaiak és spartaiak közt.

5) Az időket kitapogatni stb. Nem vala tudnillik Görög-

országának a' régkorban szilárd és egybehangzó időszámlálása, mely körülmény nekünk a' történetíróknál nem csekély bajt okoz. Az olympi játékok Herkulestől alapítvák, Likurg' idejétől (888) minden esztendőben ünnepeltettek, de mint időszámlálás csak 400 után K. e. jövének divatba, midőn a' bennök diadalkodók' neveit feljegyzék, 's az esztendőket az Archonok' és Ephorok' jegyzeteivel összehasonlíták. Az első Olympiad' első éve 777. K. e.

6) Hippias stb. Ez kétség kívül Hippias a' sophista vagy bölcselő Elbából, ki Sokrates' idejében élt.

III. Interregnum L. Liv. 1, 17. Annum intervallum regni fecit, id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum.

III. 1) Fia Componiusnak stb. Livius 45, 29. szerint Numam Pompilium, Pomponii filium, kivel Valer. Max. 1, 1. és Aurel. Victor de vir. illustrib. szinte megegyeznek.

2) Erényre jól képzett. Aristoteles az erényre képzettséget *γύσις*, *παιδεία* és *ἀρετή* helyezi.

IV. 1) Egeria. L. róla Ovid. Fast. 3, 275. 's köv. Liv. 1, 21. Florus 1, 2.

2) Attes, Attis vagy Attysről l. szinte Ovid. Fast. 4, 223. 's köv.

3) Endymionról l. a' magyarázókat ad Cic. Tusc. 1, 38.

4) Társalkodik stb. Hiedelme vala tudnillik a' régkornak, hogy az istenek a' jók' és jámborok' körében közvetlen jelentkeznek, a' mint már Homer és Hierokles is több helyeken említik.

5) Ugyanezen tárgyat érinti Plut. Simposiae. 8, 1.

6) Phorbas, Diodor 5, 58. szerint Lapithasnak, egy thessali királynak fia. Rhodos' szigetét a' sok kígyóktól megtisztítá, később pedig egy nagy sárkányt is agyonütött. Jutalmul Apollo által a' csillagok közé helyeztetett.

7) Hyakinth; Amyklas' fia, ki Spartánál Amykla' városát építé. L. róla Ovid. Metam. 10, 162. Paus. Lakon. 14.

8) Admet, híres nejéről, Alkestesről, ki érette önként halt meg, 's Euripides Alkestes című remekjének tárggyul szolgált. L. még Callimach. Hymn. in Apoll. 48, 49. Hygin. fab. 48. Heyne ad Apollodor. 3, 10, 4.

9) Hippolyt, Sikyon' királya, Agamemnon által haddal győzefett le. L. Paus. 6, 2.

10) Ez irományban: non posse svaviter vivi secundum praecepta Epicuri, beszéli Plutarch, hogy Pindar hymnusokat költött Panra, 's azokat a' hegyeken tánczolvá éneklé el.

11) Archilochos' haláláról l. Wytttenbachot ad Plutarchi de sacra Num. vind. 81. l.

12) Hesiodról l. Thukyd. 3, 96.

13) Zeleukus, Pythagoras' egyik tanítványa.

VII. 1) L. ezeket részletesben Liv. 1, 18. És ismét l. Varro de L. L. IV, 25. bipont. kiad. és Serv. ad Virg. Aen. 8, 663.

2) Camilli azon gyermekek' általános nevezete vala, kik in Sacris a' Flamineseknek szolgáltak. L. Ottfried. Müller Etrusk. 1, 73.

VIII. 1) Plato nevez stb. De legibus 3, 11.

2) Timon Phliosból, Pirrho' tanítványa, gúnyköltő, ki a' többek közt egy Σίλλοι című gúnyköltészetet is írt, melyben különösen a' bölcsekedőket czáfolá meg. Az itt idézett versek Diog. Laert. 8, 36. is olvashatók.

3) Pythagori hallgatás stb. Itt az éviglen tartó hallgatás értetik, melyet Pythagoras' tanítványtól felvétel előtt megkívánt.

4) A' főlényt mint szellemi stb. Fenséges gondolat, mely bennünket a' nagy bibliaszóra emlékeztet. Az isten lélek, és a' kik őt imádják stb.

8) Epicharmos egy régi vígjátékiró, kít Plato Theaetet. 25. szerint igen nagyra becsült.

IX. 1) Hogy Numa maga is illy főpap volt légyen, igen kétes állítás, mert Liv. 1, 20. szerint: Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex patribus legit eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit.

2) Hídesináló stb. Ezen származtatást Varro is de L. L. 4, 15. és Dion. Hal. 2, 73. elfogadák. A' pons sublicius értendő, melynek helyreállítása és jó karbani tartása a' Pontificesek' ügye vala, 's melyen nagy áldozatok tartattak. Legrégibb hid vala Romában 's nevét a' palánkoktól (sublices) vevé, melyeken nyugovék. Augustus köből építteté fel. Horatius Cocles' tette által nagyobb szentséget nyert, 's a' mint Plin. Hist. Nat. 36, 15. beszéli, nem vala szabad vassal megerősíteni.

3) Vestales Vesta' imádása régi és tán a' régibb itáliai tűz-imádással függ össze. L. Lange: Verm. Schriften u. Reden czikkelyekben: die ewige Lampe. 194. l.

4) Ariston, a' mithridati háború' idejében epikuri bölcseledő. Elfoglalá Athené, de Sylla által ismét elűzetett. L. Plutarch. Sylla' életrajzában XII.

5) Egyéb szentségeik, például, a' Palladium, Pallasnak egy régi faragott műve, mely itt őriztetett, 's melynek megtartásától az egész romai birodalom' megmaradása függött. Erre czéloz Lucan. 1, 597.

X. 1) Az itt nevezett vestaszűzek helyett Gellius 1, 12. egy Amata nevűt említ, 's azt mondja, hogy a' Pontifex Maximus húsz

szűz közül, kiknek hat esztendőn felül, tizenhatnál pedig fiatalabbnak kelle lenniök, egyet sorshúzás által, később saját akaratjából választván ki, ezt a' szülői házból mint hadfoglyot vivé el, 's ezen szókkal szólítá: Te, Amata, capio. L. egyébiránt Adam: Röm. Altherthüm. I, 560.

2) Ezen harmincz évekről l. Seneca de vita beata 29. Dion. Hal. 2, 67.

3) A' férjhezmenetelre nézve az, mi itt a' vestaszűzekről mondatik, hasonlít ahhoz, mi egyéb nőkről is állíttatik, hogy első férjök' halála után férjhez mehettek ugyan, de mégis némileg hasonló okokból nem tevék, miért is a' mulieres univirae a' romaiaknál nagy tiszteletben állottak. L. Thiel. ad Virg. Aen. 4, 19.

4) A' szűznek esküt kellett tennie, ἀπομόσαι. A' magyarázók vádolják itt Plutarchot, mintha épen a' romai szokás ellen vétkezett volna. Gelliusból 10, 15. egy edictum perpetuum praetoris-t idézván: Sacerdotem Vestae et Flaminem Dealem in omni mea iurisdictione iurare non cogam. Illyesmi azonban az idők szerint megváltozhatnak 's tán az ἀπομόσαι nem szigorú értelmében veendő.

5) A' vestaszűzek' büntetéséről egy főbb hely. Dion. Hal. 2, 66. áll. Dion. Hal. 3, 67. szerint ezen büntetésöket Tarquinius rendelé, minek több okát Plutarch Quaest. Rom. 154. l. vitatja.

XII. Libitina egy régi itáliai istennő. Az eltemetkezésekre ügyelt, miért gyakran a' halál is Libitinának nevezetik. L. Hor. Od. 3, 30. 5, 6. Romában egyháza vala, mellyben a' halotti készületek tartattak és eladattak, azért a' nevet: libitinarii azok viselék, kik az eltemetkezés' ellátását felvállalák.

XIII. A' saliusok szökdelésökben igen régi éneket énekeltek, mellyeket a' monda szerint Numa költött, 's mellyeket Horatius' idejében már senki nem értett. Hor. Od. 1, 36, 12. 4, 1, 28. Epist. 2, 1, 86.

XIV. A' Regia a' palatini hegy' tövében fekvék a' via Sacra-n, nem messze Vesta' egyházától. Ov. Fast. 6, 263.

XV. Maenekkel μαινεις egy kis tengerhal, hasonló mai heringekinkhez, vagy az állokhoz (Sardelle).

XIX. Ἀφροδίτη tengerhab, innen Ἀφροδίτη.

XX. Az itt idézett szavak Bachylidesnek (l. Numa IV.) egyik költeményéből vannak kivonva, mellyet Stobaeus Serm. 53. hátrahagyott.

XXI. 1) Reges stb. Itt Plutarch igen csalatkozik. Mert több történetírók szerint nem a' Mamerciák, hanem Marciusok nevezettek Regeseknek.

2) Lucius Calpurnius Piso Frugi egy régi romai történetíró. Consul vala 620. körül és Annaleseket írt, melyek többször idéztetnek.

3) Plutarch szerint Numának 82 évének kellene lennie kimultakor. Az uralkodásra jutott tudillik 39 éves korában, uralkodott pedig 43 éviglen.

Egybevetés. III. 1) Ibykus, Anakreon' kortársa, híres lyrai költő. Rhegiumban született 550. K. e. 's Polykratesnél tartózkodott Samosban. Lyrai költeményeinek még igen jeles töredékeit bírjuk. Az újabb időkben is híres lön Schillernek „die Kraniche des Ibykus“ című költeménye által.

2) Eurípides' verseit lásd Androm. 597.

Solon.

II. 1) Solon, Athen' törvényhozója 594 körül Kr. előtt.

2) „A' szerelemmel ökölküzdőként“ stb. Sophokles Trachin. 441.

3) Fáklyajátékok stb. Ezen játékok a' tűz' isteneinek voltak szentelve, 's névszerint három ilyen nyilvános tűzjáték tartott Athenben Minerva, Vulkán' és Prometheus' tiszteletére. A' jutalom azé lett, a' ki legsebesebben futott, a' nélkül hogy az égő fáklya, mellyel a' versenyzők futottak, kialudt volna kezében.

III. 1) Hesiodus szerint stb. Opera et dies 309. v. *Ἔργων δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος.*

2) Massilia a' mai Marseille Franczthonban.

3) Aegyiptomba szállított olaj stb. L. Hoseas próféta 12, 1. „Efraim frigyét szerez, és olajt küld Aegyptomba.“ Jele hogy Hellasból és Iudeából szokták Aegyptomba szállítani az olajt.

IV. 1) Periander Corinth' fejedelme volt, Kypselos' fia.

2) Kos, kóiak, a' halikarnassi öböllel szemközt fekvő sziget, hasonnevű várossal.

3) Priene, ioniai város Kisázsiaiban, Caria' nyugati partján.

4) Bathykles, híres szobrász Magnesiából.

V. Anacharsis, királyi vérből származott skytha, a' 47-dik olympiád körül a' végre jött Hellasba, névszerint Athenbe, hogy a' hellenek' bölcseségében oktattassa magát.

VI. 1) Hermippos smyrnai születésű életíró 210 körül Kr. előtt.

2) Pataikos Hermipposnál jóval régiebb történetíró, 's e' hely azt gyaníttatja, hogy Pithagoras' tanítványa volt, ki a' lelkek' vándorlását tanítá.

VIII. 1) Kalappal fején. Athenben csak a' betegek viseltek kalapot.

2) A' hírnök' kövére. Athen' nyilvános terein egy ködaráb hevert, melyre a' hírnökök akkor szoktak felállni, midőn valami tudnivalót hirdettek ki a' közönségnek. L. Plautus Bacch. act. IV. sc. 7. O stulte, stulte, nescis venire te! Atque in eo adstas lapide, ubi praeco praedicat.

3) Kolias, fok Attica' partján, 20 stadiumnyira Athentől.

IX. 1) Asopus' ölében stb. Mi volt legyen ez az Asopus: bizonyosan nem tudatik. Dacier folyamnak tartja, Klaiber pedig azt jegyzi meg fölé, hogy Salamis sziget értetik alatta, minthogy Salamis nympha, melytől a' sziget nevét vette, Asopus, boetiai folyamnak leánya volt legyen, mely véleményben Schaefer Plut. Vitae V. 1, 314. l. szinte osztózik.

2) Periphemos és Kychreos. Az első ismeretlen, a' második Salamis' királya.

X. 1) A' Homerből idézett vers Ilias' 2-dik énekének 558-dika.

2) Aias. Ezen Aias' atyja Telamon a' troiai háborúnak egyik legkitünőbb hőse, Salamis' királya volt. Innen van, hogy fia Homernál telamoni melléknevet visel, megkülönböztetésül és másik hasonló troiai hőstől, ki Oileos' fia volt.

3) Ioniának nevezé stb. az atheniek a' ioniai, a' megaraiak a' doriai törzsohöz tartoztak.

XI. 1) Kirrhaiak. Kirrha, Phokis' egyik városa, delphi kikötője. Pausan. 10 k. 37. részéből az világlik ki, hogy ezen városnak lakosai, a' delphii Apollonak szentelt telek' egy részét elsajátíták és templomából némi drágaságokat oroztak el. L. Aeschines' beszédét Ktesiphon ellen, 33. r.

2) Az amphiktyonok. Így neveztettek a' hellen' népek követei, kik gyűléseiket kétszer egy évben, tavasszal a' delphii templomban, ősszel Anthelában a' Thermopylák mellett szokták tartani. Egyszersmind a' delphii templom' őrei és a' pythiai játékoknál a' díjak' odaítélői voltak. Rendeltetésök, de mellynek ritkán feleltek meg, abban állott, hogy Hellas' nagyobb 's nevezetesebb népségei felett a' nemzetek' jogait védő hatóságot képeznének.

XII. 1) Az istenné' székéhez, azaz: azon székhez, melyen az istenné ült.

2) Tisztos istennök, azaz: a' Furiák.

3) Megakles és tisztitársai stb. azaz : nyolcz archontársai, mert minden évben kilencz archon választatott.

4) Nisaia, Megara' kikötője a' saroni öbölben.

5) Phaestos, Kreta' egyik városa.

6) Új Cures. E' szót különféleképp magyarázzák. Hihetőleg valamely régi papi nemzetséget jelent Kretában. Dacier Diogenes Laetra hivatkozva azt jegyzi meg, hogy e' nevet a' kretaiak adták Epimenidesnek, 's azt akarták vele kifejezni vele, hogy oly ügyes és böles, mint ama' curesek, azaz : papok, kik a' gyermek Iupiterre ügyeltek fel, ki, mint tudatik, Kretában neveltetett.

7) Munychia Athen' megerősített kikötője Piraeus és Phaleron kikötők között. Az, a' mi itt jövendöltetik, a' CXIV. olympiad körül bekövetkezett, midőn Antipater kényszeríté az athenieket, hogy makedoni őrsereget fogadjanak be Munichia' várába, mi által aztán függetlenségüket veszítették el. L. Plut. Phokion a' 27. és követk. r.

8) Szent olajfa stb. Ezen olajfa a' várban állott, 's róla a' rege azt hirtel, hogy azt ott Pallas növeszté 's Attikának számtalan olajfái mind ettől származtak.

XV. 1) A' minára t. i. stb. Ugyanis hetvenhárom drachmából százat veretett és azt rendelte, hogy a' hitelezők ezen új drachmákat úgy fogadják el, mintha azoknak értéke még mindig a' régi volna. Ekként a' fizetők 27 kamatot nyertek, a' hitelezők pedig, ha nem a' minákat, hanem csak a' drachmákat, és így a' pénznek nevezetbeesét vették tekintetbe, nem veszítették. Wurm' számítása szerint a' minának értéke 24 százsz tallért és három garast tett, vagy a' mi pénzünkben 36 ezüst forintot és 12 krajczárt.

2) A' jegyeket elpusztítá stb. Azon jegyek értetnek, melyeket az adósnak azon háza, vagy telke mellett kellett kitűznie, a' melyikre pénzt vett fel. Az illy jegyen a' felvett pénznek mennyisége és az adósnak neve voltak felírva.

3) Talentumok stb. Az atheni talentum, Wurm' számítása szerint 2171 for. 30 kr. ezüstben.

XVII. Drako, 624 évvel Kr. előtt neveztetett ki Athen' törvényhozójának. Törvényeinek szigorúsága ismeretes, például a' paráználkodókat halálra ítélte; a' lelketlen dolgokat, melyek valakinek halálát okozták, pörbe idéztette; a' szobrot, mely valakire ráesett, száműzette stb.

XVIII. 1) Ötszáz mérő stb. A' gabonánál használt mérték rendszere a' medimnos, a' folyó tárgyaknál a' metretes volt. A' medimnos = 6 hekteis, 48 xestes, 192 kotyli, mintegy 2602 párisi köbhüvelyk, vagy a' berlini Scheffel $\frac{1}{16}$ része. A' metretes 33 $\frac{9}{118}$ berlini Quart.

2) Kéthámuak stb. Görögül *Zευγίται*. Dacier' magyarázata szerint azért neveztek így, mivel egyenként egy másodosztálybeli polgárral egyesülten, tettek vagyon' tekintetében annyit, mintegy első osztályú polgár. Klaiber természetesebbnek találja azon magyarázatot, mely szerint nevüket azon egy pár lótól vagy baromtól vették, mellynek épen birtokában voltak. A' német Zweispänner.

XIX. 1) Areopagi tanács stb. Az Areopag nevű halom az atheni vár' közelében nyugat felé feküdt. A' név maga magyarázza magát 's annyit tesz, mint Ares' halma. Mi volt legyen a' tanácsnak, melly üléseit ezen halmon tartotta, sajátképeni feladata, azt épen e' részből tanulhatjuk meg legjobban. Azon kívül mi itt említve van, a' szántszándékos gyilkosság felett is az areopagiták ítéltek.

2) Minden törzssökből stb. I. a' 23-dik részt, hol a' négy törzsök' neve említettik. Hippias zsarnok' kiűzetése után az atheni nép, nem négy, hanem tíz törzssökre osztatott.

3) Ephetesektől stb. Az ephetek képezték a' büntető törvénytörzset 's Solon előtt a' szántszándékos gyilkosságok felett ítéltek; Solon' rendelkezései következtében csak szándéktalan gyilkosság 's hasonló esetek feletti ítéltozásra szorítottak.

4) A' királyoktól stb. Királynak nevezték az egyéves archonok' másodikát, ki a' büntető pörököt intézte és bennök elnökölt.

XX. Örökös nő stb. Így hívták Athenben valamely családnak egyetlen leányát, ki az egész vagyonban örökösödött. Az ilyen törvényesen kényszerítve volt, legközelebb rokonához menni férjhez.

XXI. 1) Obolus stb. a' drachmának egy hatodrésze.

2) A' mitörvényeink is, t. i. a' chaeroni törvények, Plutarch ugyan is Chaeroneában született.

3) Gynaikonomok görögül *γυναῖκονόμοι*, azaz: olyan hatósági személyek, kik a' városokban az asszonyokrai felügyeléssel voltak megbízva.

XXIII. 1) Ionnak fiai stb. Ion Xuthus' fia, Erechtheus atheni király' unokája volt. Mintegy 1400 évvel élt Kr. előtt. A' római népfaj, mint mondják, tőle vette nevezetét.

2) Négy stadiumnyi stb. Egy stadium 569 párisi lábot tesz.

XXIV. Parasitiáknak nevez stb. Ezek olly áldozati vendégségek voltak, melyeket az egyes törzssökök bizonyos istenek' tiszteletére 's a' polgártársak közötti barátságos indulat' megerősítése végett tartattak.

XXV. 1) Thesmotheták stb. Azaz: törvényhozók, így nevezetett az évenkénti kilencz archon között, a' hat utolsó. Tisztök abban állott, hogy a' pörök' nagy részét ők indították meg, a' törvé-

nyeket átvizsgálták, 's ha köztök egymással ellenkezőkre találtak, a' népnek jelentést tettek, hogy határozzon felettük.

2) Egyike a' hónapnak stb. *Odyssea* 14. rhaps. 162. v.

3) A' harminczadikig stb. Például: a' 21-diket 10-diknek, a' 22-diket 9-diknek hívták stb.

XXVI. 1) *Heliopolisi* stb. *Heliopolis* vagy *On*, azaz: a' napváros, a' *Nilus*' keleti részén feküdt, nem messze a' *Deltának* déli csúcsától.

2) *Saisi* stb. *Sais* egykor *Alsó-Aegyptom*' fővárosa, a' *kanobi* és sebennyti folyamág között.

3) *Plato* mondja stb. *L. Timaeus* és *Kritias*.

4) *Atlantisról* szóló rege stb. *Atlantisról* azt regélik, hogy az egy nagy kiterjedésű sziget volt, melly *Afrikától* nyugatra feküdt, és földrengés által egy nap alatt elpusztult legyen.

XXIX. 1) A' hegyieket pedig stb. l. 13. r.

2) *Thespis*. A' tragoediák kezdetben merő dicsérő énekek voltak *Bacchus*' tiszteletére, mellyek egy kar által énekeltettek és táncz-czal kísértettek. *Tespis* volt az, ki legelőször hozta be az úgynevezett szünetjátékokat, azaz: oly színészeket, kik az alatt hogy a' kar hallgatott, az ókor' híres személyeinek tetteit és viselkedéseit tag-járatásai által igyekvén leábrázolni.

XXX. *Homeri Odysseos* stb. *L. Odyssea* 4. könyv. 214. v.

XXXI. 1) Az athenieket is illeté stb. A' rege szerint *Atlantis*' lakói, már *Afrikát* és *Europát* nagy részét meghódítván, már *Aegyptomot* és *Hellast* fenyegették, midőn az atheniek meggyőzték és szigetekre visszakergeték őket.

2) *Plato* mondja. *L. Timaeos*.

XXXII. 1) *Plato* stb. *Plato* anyja' részéről *Solon*' egyik fítest-vérétől származott.

2) *Sem jutának*. *L. Plato Kritias*.

3) *Olympi Iupiter*' temploma stb. Ezen templom' építését még *Pisistratus* kezdette meg, *Perikles* és *Augustus* császár folytatá, végre *Hadrian* befejezé, 700 év mulva első elkezdése után. A' mint romjaiból még ma is látható, igen óriás épületnek kellett lennie, *Aegyptom*' bármely templomával kiállhatá a' hasonlatot.

Publicola.

I. 1) *Publicola* vagy, mint *Plutarch* írja, *Poplicola*, tán hogy ebből a' név' jelentése, melly annyit tesz mint népbarát,

könnyebben kivehető, consul volt Romában a' városépítés' 245, 246, 247 és 250-dik éveiben. Meghalt 251-ben.

2) Ama' Valeriustól stb. Volesus vagy Valesus Valerius egyike volt azon Sabinoknak, kik Tatiussal jövének Romába. L. Dionysios II. k. 46. r. Plut. Numa. 5. r.

III. 1) Ktől több fiai is valának stb. Dionys. és Livius csak két ily fiúról szólnak, de Plutarch azokhoz alkalmazza magát, kik azt állítják, hogy Brutusnak több fia volt, kiknek valamelyikétől származott legyen azon Brutus, ki Caesart ölte meg. L. Brutus' életét.

2) A' bárgyúság stb. Brutus annyit tesz, mint bárgyu. Családneve Iunius, előneve Lucius volt.

VII. 1) Szolga létére ne legyen a' vádolók között. Ez t. i. törvény által tiltva volt.

2) Vindictának neveztetik. Ezen vindicta sajátképen olly botot jelent, mellyel a' praetor a' szolgának fejére ütött 's azáltal szabaddá tevő. Kiviláglik ez némileg Horat. Serm. I. II. stb. 7, 76.

Tunc, mihi dominus, rerum imperiis hominumque

Tot tantisque minor; quem ter vidicta quaterque,

Imposita haud unquam misera formidine privet. L. még Pers. 5, 88. Azt csaknem felesleges említeni, hogy a' még maig is, fájdalom, divatos Ritterschlag innen származik.

VIII. Istenházak és sétatérek vannak rajta stb. Itt voltak Aesculap, Iupiter és Ianus' templomai.

IX. Ezen halotti beszéd még a' görögökénél is régiebbnek tartatik. Hellasban ugyanis a' halotti beszédek csak a' marathoni ütközet után jöttek divatba, melly Brutus' halálánál jóval később történt.

X. 1) Vesszőcsomók és bárdok. Minden consulnak tizenkét lictora volt, kik vesszőköteget (fascies) azaz : összekötözött botokat, melyekből fölül egy bárd emelkedett ki, hordoztak a' consul előtt, ennek hatalma' jelöl. Valerius, ez általa maga egyedül levén consul, huszonnégy ily lictor által kísértette magát.

2) Velian lakozott. Velia a' palatini hegy' egyik része.

3) Vicus publicus. Ezen szó igen sok vetekedésre adott alkalmat a' nyelvbuvároknak. Jelentése, így a' mint áll, nem igen van. Legtöbben azt hiszik, hogy itt a' leirók követték el hibát 's hogy a' vicus publicus helyett vicia pota vagy viciae potaennek kellene állania, melly végre nem rosszul idézik Titus Livius' ezen szavait: Delata confestim materia omnis infra Veliam, et, ubi nunc Viciae potae est, domus in infimo clivo aedificata.

XI. 1) Obolust stb. Egy obolus mintegy pengő garas.

XIV. A' férfinak magafeltalálása. Livius ezekről így fejezi ki magát: Num crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Mi nagyon hasonlít Plutarch' szavaihoz.

XV. 1) A' polgári háborukban stb. A' Sulla és Marius közötti villongások' korában.

2) Pentelei márvány stb. Pentelikon hegy Attikában feküdt 's igen szép fejrészinű márvány ásatott belőle.

XVI. 1) Clusium. Hetruriai város.

2) Lar Porsenához. A' lar szó különfélekép iratik. Schaef-fer *Κλάρα* hagyott meg a' szövegben, a' jegyzetben pedig ezt mondja: legendum aut *Λάρα* aut *Λάγην*. Ambo habent auctoritatem a libris. Ego optem posterius. Dacier szerint a' lar hetruriai nyelven annyit tesz mint király.

3) A' hid' elébe stb. Itt a' pons subicius értetik.

4) Vulcan' templomában. Vulcan t. i. szinte sánta volt. Egyébiránt a' helyre nézve, hol Cocles' érczsobra felállítatott, az írók meghasonlanak, mert Livius illyennek a' comitiumokat, Dionysius pedig a' forum romanumot tartja.

XVII. Athenodor, Sando' fia, stoicus bölcs, Ciliciai születésű; több munkák' írója, de melyek nem szállottak reánk.

XVIII. Biborszélű (szegélyű) toga, melyet befejezván tizenhetedik évöket a' férfitógával cseréltek fel, melynek színe fehér volt.

XIX. Sibyllák' értelmében stb. Tarquinius' uralkodása idejében, egy idegen asszony a' Sibyllák' jóslatainak kilenez kötetét ajánlá a' királynak, bizonyos meghatározott áron. Tarquinius igen drágának találván az árt, megtagadta azt, mire a' nő három kötetet megégetett belőlök. A' megmaradt hat kötetet ugyanazon áron ajánlá a' királynak, de a' ki most még kevesebbé volt hajlandó megadni azt. A' nő ismét három kötetet égetett meg 's a' három utolsó kötetet ajánlá a' királynak. Tarquinius ekkor az augurokat hívatván, ezek nyilvánították, hogy a' könyvek' meg nem vásárlása által a' vallást sértette legyen meg, 's hogy a' még hátra levőt a' kívánt összeg' lefizetése mellett, haladéék nélkül meg kelljen szereznie. Ezen három kötet aztán nagy gonddal őriztetett és a' tanács' végzése következtében, nagy csapások' idejében tanácskeresésre használtatott. Ezen könyvek Marius' lázadásainak korában veszték el a' capitolum' veszedelmekor.

XXIII. Egy quadranssal járulának stb. A' quadrans a' romai asnak egy negyedrésze volt.

Solon és Publicola' egybevetése.

II. A' népbírákra hivatkozniok L. Solon. 18. r.

III. Plateai Daimachos. Plateae. Boeotia' városa, Asop folyam mellett.

Themistokles.

I. 1) Themistokles született 514. meghalt 449-ben K. előtt.

2) Anyjára nézve korcs volt stb. Az eredetiben *νόθος*, mi alatt a' helleneknél nemcsak olyanok értettek, kik törvénytelen ágyból származtak, hanem azok is, kiknek vagy atyjok, vagy anyjok, vagy mindenik külföldi volt.

3) Neantes szónok és történetíró.

4) Lykomedák athenei család' neve, melynek tiszte közé tartozott Ceres' nagy ünnepére, az akkori áldozatok- és szertartásokra felügyelni.

5) Phlyaiben Phlyai a' kekropi törzsök' falva, az itteni kápolnában, az illetők Ceres' titkaiba avattattak be.

II. 1) Melissos, samosi születésű, Parmenid. tanítványa.

2) Sophisták. A' sophista szó eredetileg bölcslet jelentett, később az ékeszólás, erkölcsstan és országlát' oktatóját, melyhez aztán a' Plutarch által idézett okoknál fogva, egy nem épen hízegő melékértelem esatoltatott.

III. 1) Teiosi születésű stb. Teos Lydia' városa, Anakreon' szülőföle.

2) Ariston peripateticus böles, szerelmes történetek' írója.

IV. 1) Laurium, hegység Attikában Sunium körül, igen gazdag ezüst bányákkal, melyeknek tiszta jövedelméből évenként minden polgár 10 drachmát (3 ft 30 kr. ezüst) kapott.

2) Plato mondja. A' törvények' 4-dik könyvében.

V. 1) Áldozások' barátja stb. Az áldozások kiváltságért

kerültek sokba, mivel vendégségekkel fejeztettek be, melyekhez sokan voltak a' hivatalosak, 's honnan azoknak, kik meg nem jelenthettek, házaikhoz küldettek a' vendégségi adagok.

2) Fa lóvá teendő. A' troiai fa lóra vonatkozik. Odysseus 8, 493.

3) Karvezér volt stb. χορηγός, az neveztetett úgy, ki a' színházokban a' karra ügyelt, azaz: neki kellett az énekeseket és zenészeket, kik a' kart lennének képezendők, összegyűjteni, egy tanító által oktattatni, megjutalmazni 's az ünnepélynél magánál illő ruházattal 's arany koszorúkkal ellátni. Minthogy az illy tisztség mindig igen sokba került, rendszerint a' leggazdagabb polgárookra bízott.

4) Phrynichos, Aeschilos' kortársa, Thespis' tanítványa, ki mint Solon' (29. r.) életéből tudjuk, a' tragoédiát jobb rendbe szedte.

5) Adimantos a' 75-dik olympiad' 4-dik vagyis K. e. 477-ben volt archon, három évvel a' salamisi csata előtt.

VI. Zeleiai. Zela vagy Zeleia, város Kisázsiaiban, Ida hegy' éjszaki oldalán.

VII. 1) Tempe, Thessalia' éjszaki határán fekvő szoros völgy, melyen keresztül Peneus foly, Olympos és Ossa hegyek között mostan utat magának. Aelian 3. k. 1. r. bővebben írja le.

2) Aphetae, kikötő a' magnesiái tengeröböl' nyílásánál, mely Herodot szerint (7. k. 193. r.) nevét onnan vette, hogy az argonauták itt a' vizért kiküldött Herculest hátra hagyták.

3) Skiathos. Euboea felett éjszak felé fekvő kis sziget, Magnesiával szemközt. A' 200 hajónak az euboeai sziget' déli csúcsa körül kellett Euripusba, a' chalkis melletti szűk tengerszorosba evezniök, hogy a' helleneket a' visszatérhetéstől zárják el. L. Herodot.

VIII. 7.

4. Herodot említi. VIII. 5. De itt Plutarch rosszul használja a' maga idézte kútfőt. A' 30 talentumból, melyet Themistokles kapott, ötöt Eurybiadesnek, hármát a' korinthi Adimantosnak adott, a' többi magának tartá meg.

5) A' szent hajó. Így hívták azon hajót, melyen Theseus Kretába evezett 's onnan szerencsésen visszajött, 's mely évenként Delosba küldetett, a' hálááldozatokat Apollonak megvivő. L. Plato Phaedon' kezdetén és Plutarch Theseus' élete 23. r.

VIII. 1) Történet ütközetek stb. megírja ezeket Herodot VIII. 6 és köv. r.

2) Hestiaea, a' legéjszakibb város Euboea' szigetén, Kallus folyam' partján.

3) Olizon. I. Ilias II. 716 :

“Οι δ' ἄρα Μηθώην καὶ Θανυμάχην ἐνέμοντο,

*Καὶ Μελλίβοιαν ἔχον καὶ Ὀλιζῶνα τρηχεῖαν.
Τῶν δὲ Φιλοκτῆτης ἦρχεν, τόξων εὖ εἰδώς.*

X. Amaz ismeretes jóságével stb. Ezen jósige Herodotnál olvasható VII. 141.

*Οὐ δύναται Παλλὰς Ἀ' Ὀλύμπιον ἐξιλάσασθαι,
Λισσομένη πολλοῖσι λόγοις καὶ μήτιδι πυκνῇ.
Σοὶ δὲ τόδ' αὐτὶς ἔπος ἐρέω ἀδάμαντι πελάσας.
Τῶν ἄλλων γὰρ ἄλισκομένων ὅσα Κέκροπος οὐρός
Ἐντός ἔχει, κευθμών τε Κιθαιρωῶνος ῥαθίοιο,
Τεῦχος Τριτογενεῖ ξύλινον διδοὶ εὐρύσopa Ζεὺς,
Μοῦνον ἀπόρθητον τελέθειν, τὸ σὲ τέκνα τ' ὀνήσει.
Μῆδὲ σὺ γ' ἱπποσύνην τε μένειν καὶ πεζὸν ἰόντα
Πολλὸν ἀπ' ἡπείρου σιγατὸν ἥσυχος, ἄλλ' ὑποχωρεῖν,
Νῶτον ἐπιστρέψας, ἔτι τοι κοτὲ κέντιός ἔσση.
Ἡ' θεῖη Σαλαμῖς, ἀπολεῖς δὲ σὺ τέκνα γυναικῶν.
Ἡ' που σκιδναμένης Δημήτερος, ἥ συνιούσης.*

XI. Tentahalnak. Ezt csak úgy lehet érteni, ha tudjuk, miszerint Aristoteles az állatok' leírása című könyvében IV. 1. a' tentahaltól minden belet megtagad, 's csak két szilárd belrészt (a' mai ossasepia) tulajdonít neki, melynek egyike, alakja, miatt, kardnak neveztetett.

XII. Tenus sziget, egy a' cycladok közül.

XIII. 1) Phanodemos Attica' régibb történeteiről írt egy Attthis című könyvet.

2) Nyerszet evő Bacchus. Ezen melléknevét onnan vette Bacchus, mivel azt hitték felőle, hogy a' nyers húst szereti. Innen van, hogy a' neki szánt áldozatoknál; a' húst nyersen és véresen ették az áldozók.

XIV. 1) Aeschilos. I. Persák 339. v.

2) Dekelea és Pedica Attika' falvai voltak.

2) Artemisia, Halikarnassos' királynéja Kariában, ki öt hajóval járult a' persa tengerhadhoz, 's nagyon vitéziesen viselte az ütközetben magát.

XV. 1) Eleusis felől. Hatodik napján az eleusi ünnepnek, melyet az atheniek Demeternek és az ő leánya Persephonének tiszteltére ülték meg, Iakchosnak, Demeter' és Zeus' fiának szobra Athenből a' thriasi síkon keresztül Eleusisbe vitetett; papok és a' beavatottak kísérték, rejtelmes énekeket zengve 's „Iakchos, Iakchos!“ nevét kiáltozva.

2) Aeakidák alatt Aeakus' összes utódai értetnek, ki, Iupiter'

fia, egykor Aegina felett uralkodott 's mint herook tiszteltettek. A' leghíresebbek voltak közöttök Peleus és fia, Achill, Telamon és fia, Aias.

XVII. Herodot szerint stb. I. Herodot VIII. 122.

XVIII. Seriphos a' cycladi szigetek' egyike, ma Serfo vagy Serfanto.

XIX. 1) Aristophanes mondja. Lovagok czimü munkája 815. v.

2) Pnyx, halom, nem messze a' vártól, mellyen a' régebbi időkben a' népgyűlések tartattak.

3) Harmincz zsárnok. Midőn Athen 404-ben Spartának meghódolt, Lysander, az ellenek' vezére, harmincz polgárt nevezett ki, kik korlátlanul uralkodnának Athen felett.

XX. 1) Pagasai Phessalia' városa, Magnesia nevű tarományban, melly a' róla nevezett pagasai tengeröbölnél feküdt.

2) Az amphyktyonok' tanácsa. L. Solon 11. r.

3) Pylagorok. Minden feljogosított ország két követet küldött a' szövetség' gyűlésébe, kiknek egyike Pylagoras, szónok, másika Hieronemon, pap. Mindenik részt vett a' tanácskozásban, de a' határozatok a' pylagorok által hozattak.

XXI. 1) Herodot szerint. L. Herodot VIII, 111 és 112.

2) Pausanias a' spartaiak' vezére volt a' Plataeae melletti ütközetben, melly 479-ben történt Kr. előtt. Ezen ütközetben Mardonius persa vezér ugyanazon napon veretett meg, mellyen az atheni Xanthippos és a' spartai király Leotychidas, Mykalénál a' persa hajóseregen győzedelmeskedtek.

3) Ialysos, város Rhodus' szigetén.

4) Isthmuson, azaz: az isthmusi játékokon, mellyek a' Korinth melletti isthmuson, azaz: földszoroson tartattak.

XXII. Melite, Athen' városának azon része, melly a' vár' éjszaki oldalán feküdt.

XXIII. Agrauli Leobotes. Agraula az erechtei törzsök birtoka Attikában.

2) Pausaniásnak meg kellett halnia. Pausaniás, épen midőn elfogni akarták, Chalkioikos Minerva' templomába menekedett, mire a' spartaiak az ajtót befalázták és a' fedelet leszedték, hol aztán éhen halt meg. L. Thukydides I. 134.

XXIV. 1) Korkyra sziget a' ioniai tengerben, a' mai Corfu.

2) Leukas város Leukadia' szigetén, a' mai Maura, melly szinte a' ioniai tengerben fekszik.

3) Acharnai Epikrates. Acharnai az oenei törzsöknek falva, egyik a' legnevezetesebbek közül Attikában.

XXV. 1) Thukydides szerint L. Thukydides I. 137.

2) Pydna, város Makedonia' pieriai tartományában. A' tulsó tenger alatt az aegaei értendő, Hellas' keleti oldalán, a' mennyiben Themistokles a' ioniai tengerből nyugat felől utazott a' Molossok' országába 's innen Makedoniába.

XXVI. 1) Kyme. Acoli város Mysiában.

2) Valakinek a' király udvarába. Vessedössze Diodor 11. k. 56. r., hol Themistokles' ezen barátja Lysithidesnek neveztetik.

XXVII. 1) Thukydides I. 137. a' lampsaki Charon Themistokles' kortársa volt 's a' persák' történeteit írta meg két könyvben. Xerxes' fia, Artaxerxes némellyek szerint Kr. e. a' 467, mások szerint a' 465-dik évben kezdett uralkodni.

2) Ephones, Isokraies' tanítványa 's a' legnevesebb történetírók' egyike.

3) Dinon Persia' történeteit írta meg. Klitarch ennek fia volt, Sándort ázsiai utaiában követte, mint történetírója.

XXVIII. 1) Dodonai isten. Dodona Epirusban Iupiter' nevezetes jóshelye.

2) Ahriman, a' persák, mint Zoroaster' követői két főistent hittek, Ormuzdot a' jót, és Ahrimant (ármány) a' gonoszt.

XXIX. 1) Az embernek beszéde — időre volna szükség. Themistokles ezt akarja mondani: Ha az embernek tolmácsot kell használnia, nem olly világosan 's határozottan közölheti gondolatait, mintha annak, a' kivel beszélünk, tökéletesen értjük nyelvét; a' tolmács ugyanis az idegen beszédnek csak általános értelmét közli, finomabb árnyékait nem fejezheti ki.

2) Demarat előbb spartai király volt, de egyik hatalmas ellenpártja, azon szin alatt, hogy Ariston királynak nem törvényes fia, méltóságától megfosztotta. Ekkor Dariushoz futott, kinek fiát Xerxest hellasi útjában kísérte. L. Herodot IV. 61 és köv.

3) Magnesia, melly Thukydides szerint I. 138. évenként 50 talentumot hozott neki, Lydiában Maeander mellett, Myus, Kariában, Lampsakus Mysiában a' Ropontis mellett.

4) Perkote és Palaiskepsi, Mysia' városai, amaz közel Abydoshoz a' hellespontnál, emez Ida' hegyén.

XXX. Dindymene, Kybele, az istenek' anyjának neve, Pesusinus melletti Dindymus nevű hegyről Phrygiában, hol kiváltképen tiszteltetett.

XXXI. Ökörvért iván. L. Plinius' természetleírását XI. 90.

„A' bikák' vére igen hamar alszik és keményedik meg, miért is igen mérges ital.“

XXXII. 1) Alopeki. Alopeke az antiochi törzsök' birtoka Attikában.

2) Plato emlékezik. Menon dialog 21. r.

Camillus.

I. Furius Camillus a' vár. épít. 307. évében született, 364-ben szabadítá meg a' capituliumot, 389-ben halt meg.

IV. Latin ünnepek, Ferae latinae, a' latin népségek által Iupiter latialis' tiszteletére évenként szentelt ünnepek.

V. 1) A' nagy játékok, melyek romai játékoknak is nevezettek, Iupiter', Iuno' és Minerva' tiszteletére minden év' sept. havában a' circus maximusban tartattak, honnan magni Circenses nevet is viseltek, 's versenytüfütásból állottak. Ugyanezek nagy győzelmekérti hála-képen is tartattak.

2) Mater Matuta a' hajdani itáliai mythológiában a' koránynak, a' hajnalnak istenasszonya. Később a' hellen Leukothea, azaz: a' napvilág, a' világosodó nap' istennőjével hasonlítottatott egybe, 's ennek szertartásait 's ünnepeit alkalmazzák a' Mater Matutára.

3) Leukothea. Ino, Cadmus' leánya és Athamas thebai király' felesége, nevelte fel az árva Bacchust, Iupiternek és Ino' testvére Semelenek fiát. Ezzel Iuno' gyűlölségét vonta magára; Attamas örüllté lett 's még csecsemő fiát, Learchust, egy sziklán szétzúzta. Ino második fiával, Melikertessel elfutott 's Athamastól üldöztetvén, a' tengerbe rohant. De Neptun Venus' kérelmére mindeniket tengeri istennékké változtatta át 's Inot Leukotheának fiát Palaeomonnak nevezte. A' szolgálónak, ki a' templomban megostoroztatott, Antipheráért, Ino' szolgálójaért kellett bűnhődnie, ki Athamas' szeretője volt.

4) Győzelmet ad az Isten. Liviusnál (V, 21.), kit itt Plutarch kétség kívül használ, ezek állanak: qui eius hostiae exta prosecuisset, ei victoriam dari. Ezt a' prosecuisset a' romai nyelvet tán kevesebb értő Plutarch a' prosequitól származtatván Τῶν κατακόλου-θῶναι-val fordítja. Az értelem tehát ez: Ki ezen áldozatállat' beleit szétmetélni fogná, annak győzelem adatandik; mely a' szövegben állótól eltér.

VI. Livius azt beszéli. L. Livius V, 22.

VII. Az istennek fogja feláldozni. Itt Apollo értetik, ki

a' romaiaknak kinyilatkoztatta: milly körülmények között fognák Veit elfoglalni, 's ki a' zsákmányból gazdag ajándékot kötött ki magának. L. Livius V, 16.

VIII. Hosszú hajót küld stb. Hosszú hajóknak nevezték az olyanokat, melyek hosszan és keskenyen épültek, sok evezőjük volt 's gyorsaságuk miatt a' háborúban használtattak, ellentétben azon kerekded kereskedői hajókkal, melyek szélesebbek és üregesebbek voltak, hogy több áru férjen beléjük.

XIII. 1) Achillesként. L. Hias l. 228 és 407.

2) Az ezüst pénznek. Ezüst pénznek nevezte a' görög kiváltképen a' drachmát, mely a' romai denárral hasonértékű volt. Az as rézből volt.

XV. Ripaei (a' ripati sajtóhiba) hegyek stb. Mit itt Plutarch a' gallusokról beszél, hihetőleg valami régi hellen írótól vevé, ki szerint a' földnek éjszaki felét ezen mesés ripaei hegyek hasították, ki Pyrrhenét (a' pyrenaei hegy sort) még egyes hegynék tartotta, és a' Keltoriákat, kik másutt sehol sem említettek, valami monda után indulva, ezen vidékekbe szállíttatja.

XVIII. 1) Numa Pompilius stb. L. Numa 12.

2) Kilenczven stadiumnyira. Negyven stadium egy német mértföldet tesz.

XIX. 1) Hesiodost, ki stb. L. Munkáit és napjait 760. v.

2) Erről máshol értekeztünk. L. Plutarch' erkölcsi irományainak harmadik részében „A' romai szokások' okairóli értekezése' 22. r.

3) Mint az atheniek nevezik stb. Az attikai hónapok ily sorban következtek: Nyári hónapok: 1. Hekatombaeon, mely nagyobbára a' mi juliusunkkal; 2. Metageitnion, mely julius' végével 's augustus' legnagyobb részével; 3. Boëdromion, mely szinte így angust' végével és szeptemberrel esett össze. Őszi hónapok: 4. Maimakterion; 5. Pyanepsion; 6. Poseideon. Téli hónapok: 7. Gamelion, nagyobb részint január; 8. Anthesterion; 9. Elaphebolion. Tavaszi hónapok: 10. Munychion; 11. Thargelion; 12. Skirrhophonion.

4) Keressus bocotiai erősség, hol a' thessaliak a' thebaiaktól verettek meg. Az ütközet a' thermopylaei előtt történt valamivel, tehát mintegy 110 évvel Epaminondas' győzelme előtt Leuktranál 371-ben Kr. e.

5) Naxosi hajóütközet 376-ban Kr. e., hol a' spartaiaikat verték meg.

6) Kranonnál (Tessalia' városa) 321-ben, Chaeroneánál 338-ban történt az ütközet.

7) Archidamus, ezen néven Spartában a' harmadik király, néhány zsoldosával Italiába evezett, a' tarentinoknak a' lucanok ellen segédelmet viendő.

8) Jakchus, l. Themistokles 15.

XX. 1) A' minden dolgok' oka stb. L. Numa 9.

2) Hordóktól viseli nevezetét stb. A' hely Dolia, azaz: hordók' nevét visel. L. Livius V, 40.

XXII. 1) 360 évi stb. Varro' számítása szerint 363 évig.

2) Hyperborok. A' régibb hellenek' földleírása szerint a' hyperborok, jó és boldog nép, a' földnek előttök ismeretlen éjszaknyugati részében laktak. A' nagy tenger alatt Heraklides hihetőleg a' földközit értette ellentétben a' Fekete-tengerrel; de Plutarch azt hívé, hogy az oczeánt értette légyen.

XXVI. Készületeket tön a' megtámadásra. Ezen pont után még egy következik. A' pont ez: És így Camillus másodszor nevezetvén dictatornak és Veii-be menvén találkozék a' harcosokkal és még többeket gyűjtött össze a' szövetségeseik közül, megtámadandó az elleneket. Schaefer erre ezt jegyzi meg: Ineptissimam hanc esse antecedentium terationem nemo non intelligit. Reiskius quae ego uncis inclusi (így fordulnak elő az általa eszközölt kiadásban) censet delenda stb. Az ő javallata, hogy más renddel kellene elhelyezni a' mondatokat, nem tartozhatik ide.

XXX. A' hírnek és híradónak Livius V, 50 szerint az istent, kinek ezen templom szentelve volt, Aius Locutiusnak nevezték.

XXXIII. Az életírásában feljegyzettek szerint L. Romulus 27 és 29.

XXXVI. Moneta istennő, Iunónak mellékneve, minthogy a' romaiaknak a' veszedelemben jó intéseket (monita) adott.

XXXVII. Satria, romai gyarmat volt, egyébiránt Livius VI, 23. Satricumnak nevezi.

XXXIX. Ötszáz hold. A' romai hold — jugerum — 28,800 romai vagyis 23,889 $\frac{1}{3}$ párisi négyszöglábat foglalt magában.

Legvégül azt jegyezhetjük meg, hogy Themistokles és Camillus' egybevetése nem szállott reánk.

Perikles.

I. 1) Perikles, meghalt 429-ben Kr. e., miután negyven évig kormányozta volna Athent.

2) Antisthenes, atheni születés, Sokrates' tanítványa és a cynicus felekezet' alapítója. Az itt említett thebai Ismenias, polgártársai által azon dicsőségre méltattatott, hogy Pelopidassal mint követ küldetnék, Artaxerxes Mnemon királyhoz.

II. 1) Ha Pisában Iupitert, Argosban Iunót. A' perikleszi kor' legnagyobb szobrászainak művel. Pheidias' Iupiterét Pausanias V. 10. Polykleitus' Iunóját ugyan II. 19. írja le. Mindenik aranyból és elefánt csontból volt.

2) Anakreon, a' hajdani lyrai költők' egyik legjelesbike 532 körül Kr. e.; Philemon, az úgynevezett újabb comoedia' költője s Menander' vetélytársa, 324 évvel Kr. e.; Archilochos, kitűnő satyra költő, 664 körül Kr. e.

3) A' 10-dik kötetet adom. Itt azt kell megjegyeznünk, hogy Plutarch munkáit könyvekre osztotta fel, melyeknek mindenike egy görögnek és egy romainak életírását foglalta magában. Ha már Perikles és Fabius Maximus' életírásai nem ötödik, hanem, mint mondja, tizedik könyvét teszik, egyiknek kell állani a' kettő közül. Vagy áll az hogy öt könyv vagy tíz életírás elveszett; vagy áll az, hogy Plutarch nem azon rendben írta könyveit, melyben azok mostan állnak előttünk. Én a' legnevesebb philologok után indulva, annál inkább is az utóbbik véleményt pártolom, minthogy az életírások' mostani elrendezésében az egymásra következő korok szolgáltak mindenütt alapul, míg például sokan azt hiszik, hogy Theseus és Romulus, kik idő szerint legelől állanak, a' többinél későbbben irattak.

III. 1) Mykale fok a' ioniai tengerparton.

2) Tengeri hagymafejű, szóról szóra: Schinokephalos. A' tengeri hagyma hosszúkás.

3) Fejgyűjtő = *Κεφαληγεγέτα*, mely szó gúnyosan a' *κεφαληγεγέτα* (felhőgyűjtő) után van képezve, mely Homernál Zeusnek egyik állandó epithetona.

4) Nagyfejű. Itt sajnálom, hogy Kaltwesser által elesábitattam, ki egyébiránt itt elmésnek mutatkozik. A' görög *μακάριε*, melyről itt szó van, üdvözöltet, boldogultat jelent; de ezen értelemben elvesz a' gúnyos hatás, melyet Plutarch keres, legalább ránk nézve el. Hogy el ne vesszen, azért Kaltwesser úgy gondoskodik, hogy a' *μακάριε*-t *μακροκάριε*, azaz: nagy, hosszúfejű értelemben veszi.

5) Tizenegy halántékos fejéből stb. ezen szólásmód olly ebédülő teremtetel vétetett, melyben tizenegy nyugágy van a' vendégeskedők' számára készítve.

6) Eupolis. Az itt nevezett három költő, Perikles' kortársa mindegyik, az úgynevezett ó-comœdia' mesterei.

IV. 1) Plato, itt nem a' philosoph, hanem a' hasonnevű co-mœdiaköltő értetik.

2) Chiron. A' rege szerint, Achillest, Iasont és egyéb hősöket Chiron a' Centaur nevelte.

3) Elea a' romaiknál Velia, görög gyarmat volt Lucaniában. Az eleai Zeno Parmenides' tanítványa 's fogadott gyermeke volt.

4) Klazomenae ioniai város Kisázsziában.

V. 1) Ien, chiosi születésű, Perikles' kortársa, kitűnő trágicus költő.

2) Nem tiszta a' satyrától. Ezt jobban lehetett volna tán így fordítani: a' tragoediánál valamint az erénynél a' satyrai függelék szereti. Itt ugyanis az atheni tragicus költők' következő eljárássára történik a' czélzás. Ők a' régibb időkben rendszerint négy darabot játsztak. Az utolsó satyrai drama volt, mely satyrokból álló kartól kísértetett, 's vig dalok, tagjáratások 's szökdelések által olly hős kalandokat játszott el, mellyek már magokban a' derűtség' színetét viselik magukon, vagy legalább képesek voltak illyesmit ölteni. Nagyon hihető, hogy ezen függelék az azon körülmény juttatá a' színpadra, mely szerint a' tragoediai' megható komolysága után a' lélek mulatságot 's szórakozást keresett.

VI. A' jelhangokat a' czéllapokkal. L. Cicero de Oratore II. 5. honnan kitűnik, hogy az illy jelhangokkal az ifjúság a' testgyakorlásra hivatott. Cicero' szavai ezek: Hoc ipso tempore, cum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire quam philosophum malunt, qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus et gravissimis disputantem philosophum, omnes unctionis causa reliquunt.

VII. 1) Az italáldozatig, azaz: a' vacsora vagy ebéd' derekáig, mert az igazi dinom-dánom csak akkor kezdődött, midőn az isteneknek az italáldozatot kiöntötték.

2) Salaminia egy azon szent hajóval, mellyről Themistokles VIII. 5. jegyz. emlékeztünk.

3) Kritolaos peripateticus böles.

4) Plato mondja L. A' republikáról irt 8 könyvét. A' biponti kiadás' 7. r. 221. lap.

VIII. 1) Plato mondja L. Phaedrus, a' biponti kiadás 10 r. 370. l.

2) Villámlik és mennydörög stb. Vessed össze Aristophanes Acharn. 530. 31. vers.

3) Thukydides, Milesias' fia az atheni történetíró Thukydidesztől Olonis' fiától megkülönböztetendő.

4) Aeginát ki kell törölni stb. Aegina Peireacussal szemközt feküdvén ennek kereskedését nagyon gátolta, míg Athentől független vala.

IX. 1) Thukydides. II. 65.

2) Játékszíni pénzek, azaz: olyan pénzek, melyek a' népnek a' végett osztattak ki, hogy a' színjátékoknál a' belépti árt megfizethesse, vagy otthon egy kis vendégséget szerezhessen magának; részint áldozatokra is fordítottak, melyeket a' népnek nyilvános megvendéglése követett.

3) Törvényszéki fizetések. Egyes bírónak díja minden egyes ülésért egy obolusban állott, míg Kleon azt 428 körül Kr. e. három obolusra emelte.

4) Archon, thesmothetes stb. Már többször megjegyeztük hogy évenként kilencz archon választott. A' legelsőnek neve Archon, azaz: uralkodó, a' másodiké Basileus, azaz: király, a' harmadiké Polemarch, háborúelnök, a' többi hat Thesmothetes, törvényhozó nevet viselt.

X. 1) Tanagra boeotiai város, Attika' határán.

2) Idomeneus, lampsakosi születés, mely város Kisázsiaiban feküdt. Sokrates' tanítványainak és Samothrake sziget' történetét írta.

XI. 1) Alopeke az antiochiai törzsök' birtoka, az itt említett Thukydides' atyja Milesias volt. L. 8. r.

2) Chersonesus annyit tesz, mint félsziget, mely néven a' Hellespontnál fekvő thrakiai félszigetet nevezték.

3) Naxos és Andros két sziget az aegai tengerben, amaz kelet, emez éjszak felé a' cykladok' egyike.

4) Sybaris város Lucaniában a' tarentini öböl' nyugati oldalán. 510-ben Kr. e. a' Crotoniatok által elpusztított. A' Thurü nevű új város 444-ben épült Kr. e.

XIII. 1) Parthenon szóról szóra annyit tesz, mint szűzlak, minthogy az örök szűzességű Pallas' tiszteletére építettett, az akropolisban.

2) Eleusini szekrestyét = τελεστήριον. Szekrestyének csak azért neveztem, mert jobb szót nem találtam egy olly templomnak jellemzésére, mely arra szolgált, hogy benne az eleusini titkokba beavattassanak az emberek. Tán avató templomot kellett volna írnom. A' szekrestye jól illenék ama' czél' kifejezésére, de mivel alatta valami kisebbszerűt szoktunk érteni, itt azért áll rosszul, mivel ez az — eleusini telesterion igen pompás és tágas épület volt.

3) Xypete és Cholarge Attika' falvai voltak.

4) Mint mondja Sokrates L. Plato Gorgias 10. r.

5) A' hosszú fal alatt itt azon déli hosszú fal értetik, mely középfallak is nevezetett, melynek egyik oldalán az északi, a' másikon a' phaleri fal vonult el. Az északi és déli falak Athent Piraeussal kötétek egybe, mely egészen a' tengerparton feküdt 's így minde-nik mintegy egy mértföldnyi hosszú volt. A' valamivel rövidebb phaleri fal Athent a' phalerosi kikötővel kapcsolta össze.

6) A' fellegvár' előkapui = προπύλαια, igen méltóságos épület, mely az akropolis-fellegvár' bementét ékesíté.

XIV. Sok tékozlottatott el. Thukydides második II. 13. szerint a' várban találtató kincs eleinte 9700 talentumot tett, melyből a' peloponnesi háború' kezdetekor még 6000 volt meg, 3700 talentum vagyis több mint nyolcz millió pforint épületekre és a' potidaiai háborúra fordított.

XV. 1) Plato szerint Phaedrusb. 10 r. 352 l. a' hiponti kiadásban.

2) Thukydides II. 65.

XVI. Thukydides II. 65.

XIX. 1) Pegae kikötő a' korinthei öbölben.

2) Sikyon Peloponnesnek a' korinthei öbölre dülő Sikyonia' tartományának fővárosa. Nemea, mely játékaíró híres, Argolisban feküdt.

3) Achaia keskeny északi tengervidék Peloponnesben nyugatra Sikyoniatól.

4) Oeneadok-nak hívtak egy hasonló nevű városnak lakosai Akarnaniában, Achelous' torkolatához közel.

XX. 1. Sinope igen nevezetes kereskedelmi város a' Fekete-tenger' partján, Paphlagoniában, mely a' milesiek' gyarmata volt.

2) Aegyptus' birtoka. Az atheniek mint Inaros Lybia' király' szövetségesei 462 körül Kr. e. Aegyptus' nagy részét elfoglalták, de néhány év' multával a' szerencse megfordulván, minden seregök tönkre juttatott. L. Thukydides I. 104, 109, 110. Didor. II. 71, 77.

XXI. A' szent háborúkor stb. L. Thukyd. I. 112. E' háború 448-ba esik Kr. e.

2) Ércz farkas, mely Apollo' templomában a' nagy oltár mellett állott.

XXII. Lysander körültekint. L. Lysander 16 r.

XXIII. 1) Chalcis' városa Euripusnak vagyis azon tenger-

szorosnak, mely Euboiát a' száraztól elválasztotta, legkeskenyebb pontján feküdt. Egyike a' sziget' legnevezetesebb 's legrégebbi városainak. Mostani neve Egripu és Negroponte.

2) Hestioia Euboiá' éjszaki partján feküdt, de később, miután Perikles régi lakosait kiüzte 's helyökre 2000 athenit szállított, Oreus nevet kapott.

XXIV. 1) Omphale és Deianira Hercules' szeretői.

2) Phokaea ioniai város Lydiában.

XXV. 1) Priene, valamint Milet és Samos is, a' ioniai városokhoz tartoztak; a' két első Cariában, a' harmadik hasonló nevű szigeten feküdt.

2) Pissuthnes Thukydides szerint I. 115. Hystaspes' fia, Sardis' helytartója.

XXVI. 1) Bagolyt. A' bagoly Athen' védőjének, Minervának szentelt madár volt.

2) Aristophanes, a' 'babyloniak' című elveszett költeményben.

XXVIII. 1) Anyó, nem festnéd magad stb. Tán azt lehetne hozzá gondolni: ha eszed volna.

2) Thukydides VIII. 76.

XXIX. 1) Ezek után, 433-ban Kr. e., tehát hat vagy hét évvel Samos' meghódítása után, mely 439 v. 440-be esik Kr. e.

2) Potidaea Pallene félsziget' földszorosán. Philipp, Nagy Sándor' atyja által elpusztított és határa a' makedoni királysághoz csatoltatott, azután Cassandertől ismét felépítetvén Cassandriának neveztetett.

XXX. 1) Szent szántóföld Ceresnek és Proserpinának szentelt vidék Eleusis és Megara között.

2) Acharnékből L. az illy című aristophanesi comoedia 544. és követk. verseit.

3) Felhagymázva oroznak stb. A' megariak híres fokhagymatermesztők voltak; a' vívó kakasoknak is fokhagymát adtak, míg nem taréjok feldagadt.

XXXI. A' szobor' készítését stb itt Minerva' szobra értetik.

XXXII. 1) Prytanok. Így hívták az 500 tanácsbeliek közül kiszemelt 50 férfiból álló választmányt, mely 35 vagy 36 napon keresztül a' tanácsban és a' népgyűlésben bíráskodott, és a' tanács' összes ügyeit vezette.

2) Agnon által felfüggesztetett stb. Mivel attól tar-

tott, hogy a' birák közül sokan, merő vallásosságból, nem fogának Perikles ellen szavazni.

XXXIII. 1) Thukydides mondja. L. 1, 127. Perikles' anyja, Agariste, Megakles' onokája volt, ki a' Thukyd. 1, 125 és Plutarch Solon 12 r. említette vétek által, magára és övéire átkot vont.

2) Acharnae nagy helység volt, mely háromezer nehéz-fegyverest állított, az oeni törzsökhöz tartozott, hatvan stadiumnyira feküdt Athenhez, a' mai quaranta Santi templom mellett.

XXXV. Epidaurus Argolis tartományban a' Saroni tenger-öbölben fekvő város. Ennek határában állott a' gyógyítás' istenének, Aesculapnak leghíresebb temploma. Ezen oknál fogva tartatott szent városnak, 's úgy látszik, hogy a' Perikles' seregciben kiűtött dög-vész' okát sokan abban keresték, hogy ezen város megtámadtatott.

XXXVI. Öt tusajáték, pentathlon, azaz : a' szökés, a' koronghajítás, vörsönyfu ás, birkózás és ökölvíadal összesen öt játék' összessége. Későbbi időkben az ökölvíadal' helyét a' dsida- vagy dárda-vetés foglalta el.

XXXVII. 1) Aegyptom' királya hihetőleg Inaros. L. fennebb a' 20. r.

2) Arginusi szigeteknél stb. Három kicsiny sziget Lesbostól délkeletnek, Kisázsia' partjához közel. A' győztes hadvezérek halálra ítéltettek, mivel egy vész által akadályoztatni hagyák magokat, az elhullott polgároknak eltemetés végetti felvételében. L. Xenophon G. történetek VI. 24. Diodor. XIII. 101. Az ütközet 405-be esik Kr. e.

XXXIX. Melly neme a' létnek — fogalmával sat. L. Odyssea VI. 41 és követk.

Igy szólván eleredt istennő kékszem Athene

Boldog olympra, hol a' halhatlanok' isteni székét

Hisszszük örökleni, nem rengetve szelek vagy elázva

Záporok által, vagy behavazva ; de folytonosan víg

Felhőtlenységnek nyugtatja derűje 's verőfény.

Itt vígadoznak az égi karok halhatlan örömben.

(Szabó szerint.)

Fabius Maximus.

I. Fabius Maximus Romában consul a' város' 521, 526, 539, 540 és 545dik éveiben. 535 és 537ben dictator. Meghalt 551ben.

2) **Fodere, Podii.** Festus szerint a' Fabiusok eleinte Foviusoknak nevezettek, fovea gödörtől. Plinius (az idősbik) ellenben azt állítja, hogy a' Fabii név faba—babtól származik és annyit tesz, mint babtermesztők.

III. 1) Liguriak. Liguria Varus (Varo Nizza mellett) folyamtól egész Macra- (Magra)-ig terjedett; délről a' tenger, éjszakeron a' Pó tette határait.

2) **Trebia.** Ezen folyam Piacenza' (a' romaiaknál Placentia) közelében szakad a' Pó' vizébe. Tib. Sempronius Longus consul 53-ban ezen helyen veretett meg Hannibaltól egy igen öldöklő ütközetben, miután már előbb consultársa P. Cornelius Scipio Ticianusnál (Tessin) egy másik ütközetben vesztes lett volna.

IV. 333,000 sestertium stb. Ugyanis négy sestertium esett egy denárra, és a' denár az adásvevésben a' drachmával egyértékűnek tartatott. Hat obolus esett egy drachmára. Az egész mintegy 30,000 forint. Livius szerint XXII. 10. azonban csak 333,333 $\frac{1}{3}$ as, azaz : 33,333 denár $\frac{1}{3}$ as, vagyis mintegy 11,000 forint.

IV. Casinatum mint Plutarch írja, helyesebben Casinum, most Casino, a' volscok' városa, Campania' határán feküdt; Casilinum a' mai Capua.

IX. Mit Manl. Torq. fiával tön. Ezen fiú ugyanis a' consuloknak — kiknek egyike atyja volt — egyenes parancsa' ellenére, egy ellenséges hadvezérrel párviadalba ereszkedett. L. Livius VIII. 6. Cicero de Offic. III. 31.

XI. Katonát szórt el. L. Livius XXII. 28. hol ötezer gyalog és lovas említettik.

XV. Cannae helység Apuliában. Az Aufidus folyam' mai neve Ofanto:

XVI. Venusia Apuliában Aufidus mellett fekvő város, Horatius' születéshelye, ma Venuso.

XVIII. Pictor, Fabius' rokona, L. Livius 1, 44. egyike a' legrégibb romai történetiróknak.

XIX. 1) Posidonius, görög philosoph és történetiró, Iulius Caesar' kortársa, ki Polybius' történetírását folytatta.

2) **Metapontum,** mai neve Torre di mare, a' tarenti tengeröbölénél Lucaniában feküdt.

XXII. 1) Brettiusok' határába. Sajátképen bruttiusok' határába. Bruttium tartomány, Ager Bruttiorum, nem egyéb mint

a' mai Calabria, mely hajdan Laus (Lavo) folyamtól Rhegium' (Reggio) városáig terjedett. Caulonia a' mai Squillaci' közelében feküdt.

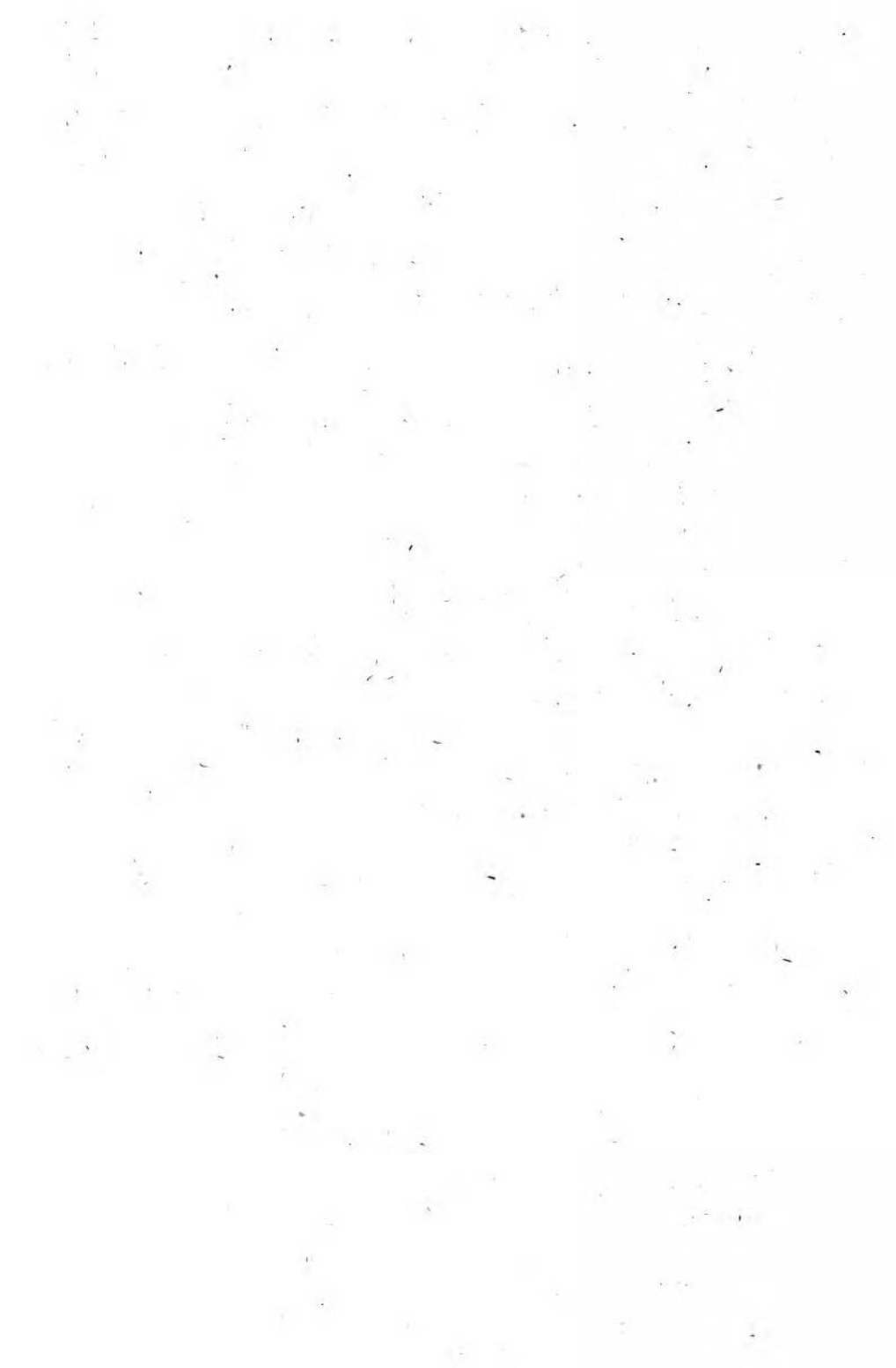
2) Hagyjuk az isteneket stb a' tarentumiaknak. A' tarentumi istenszobrok Livius XXII. 16. szerint fegyvereket tartottak kezeikben 's fenyegetőző alakot viseltek.

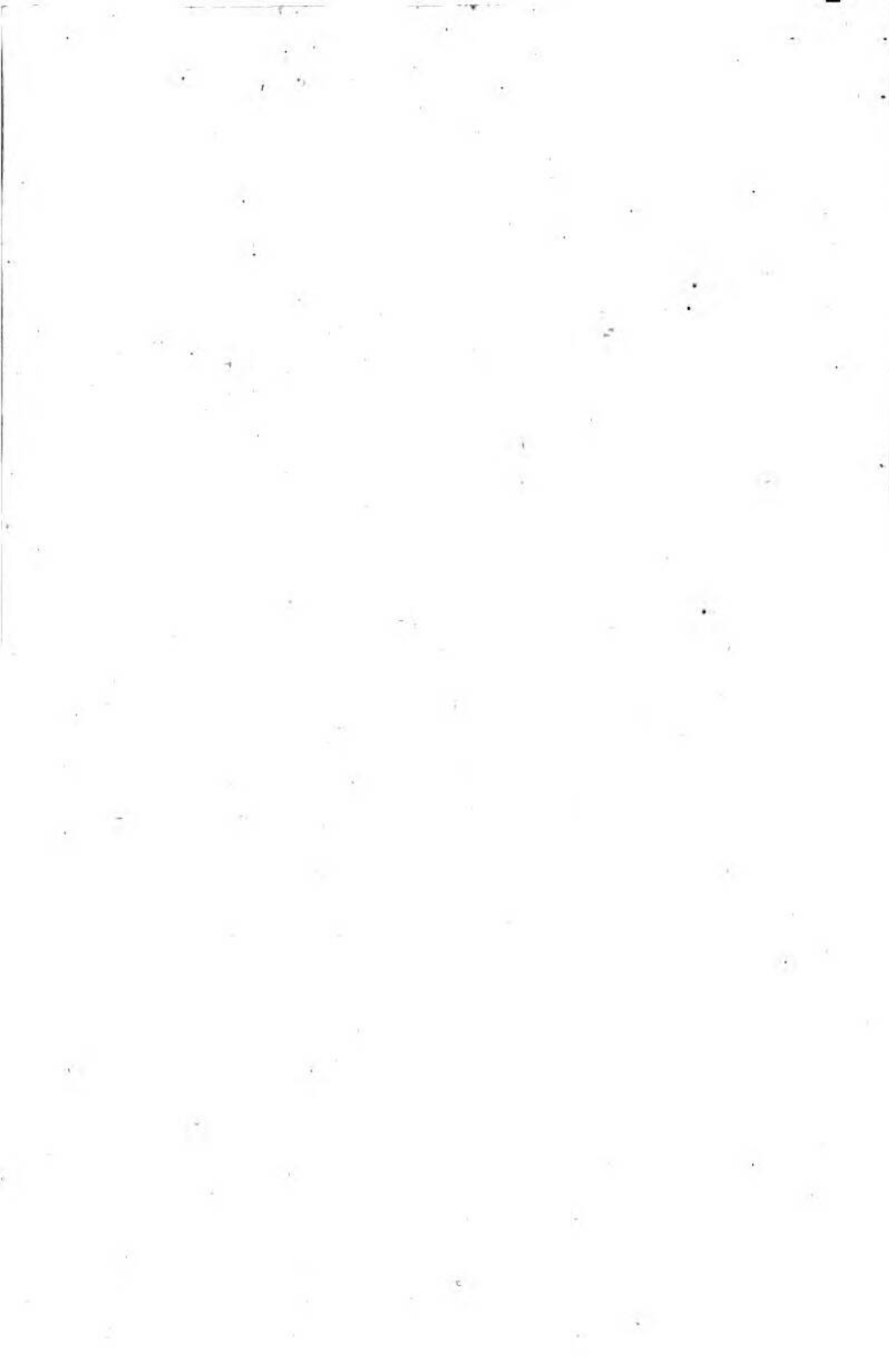
3) Marcellus Syrakusae' bevétele után az ott talált legszebb műveket Romába vitetd 's a' várost ékesíté fel velök, melyben előbb csak harci diszjelek valának láthatók. L. Marcellus' életét 21. r.

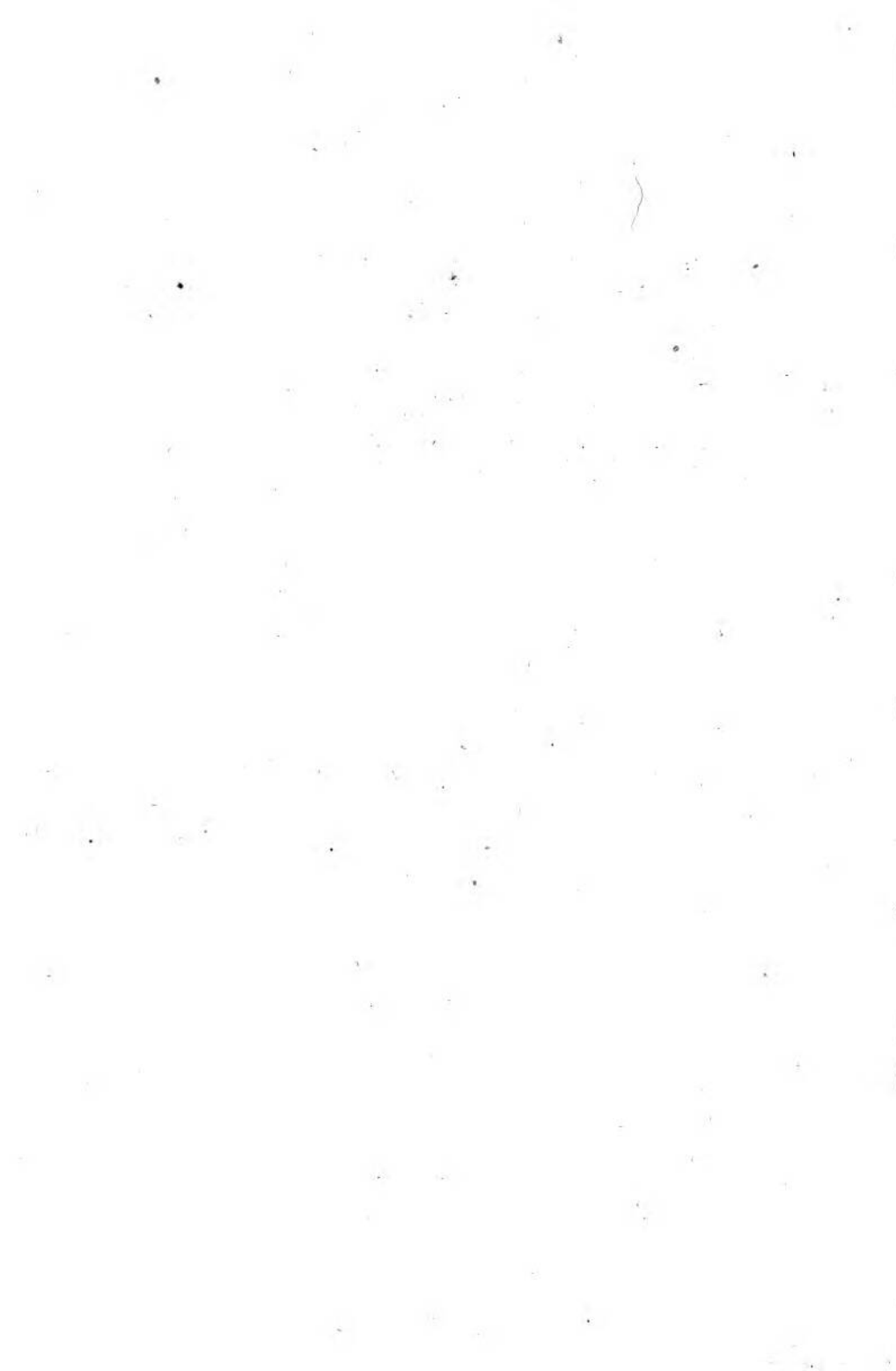
XXIV. Fiát consullá tevék, a' város' 541. évében, atyjának nyomban negyedik consulatusa után. Consultársa Tib Sempromius Graecchus volt.

XXV. Otthon tartóztaták, a' pontifex maximusnak nem volt szabad Italiát elhagynia.

XXVII. Fabius Maximus — meghalt. A' város' 551. évében.

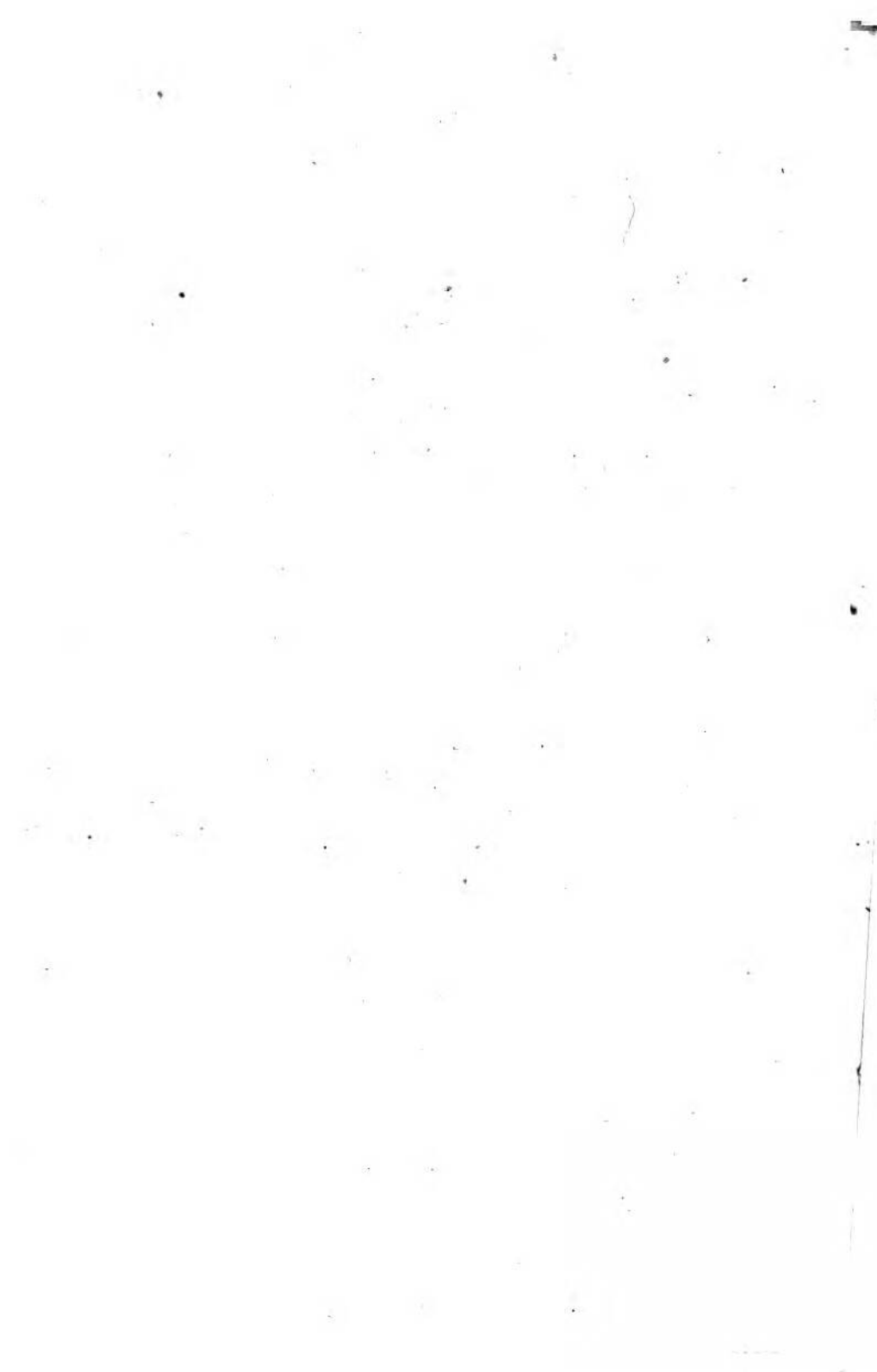

Österreichische Nationalbibliothek

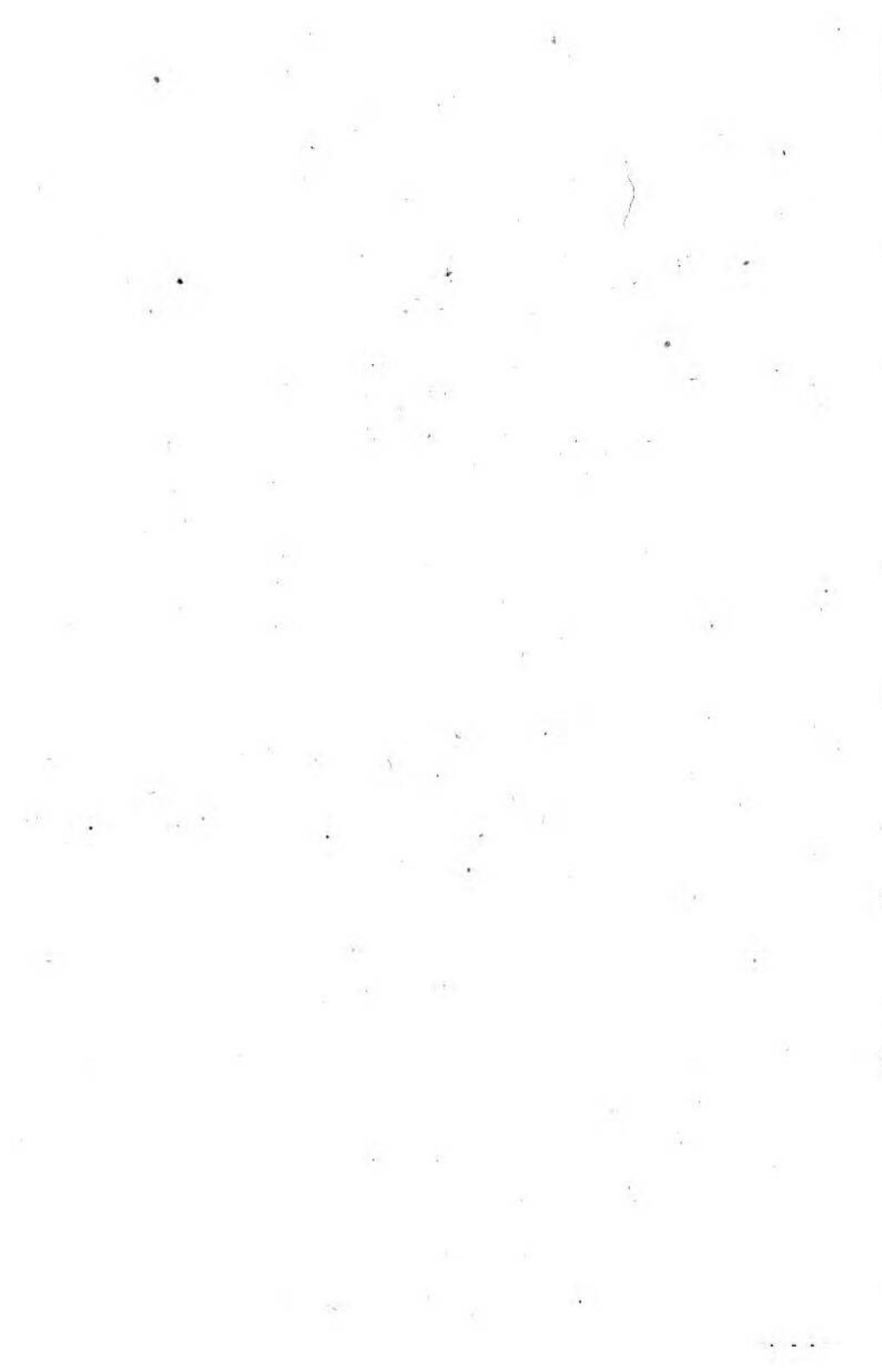
+Z155592808

Österreichische Nationalbibliothek

+Z155592808

Österreichische Nationalbibliothek

+Z155592808

